MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG
BAND C

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ C

ЮВІЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК НА ПОШАНУ

Акад. Кирила Студинського

Ч. II.

ПРАЦІ ІСТОРИЧНІ

У ЛЬВОВІ, 1930
НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG
BAND C

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ C

ЮВІЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК НА ПОШАНУ

АКАД. КИРИЛА СТУДИНСЬКОГО

Ч. II.

ПРАЦІ ІСТОРИЧНІ

У ЛЬВОВІ, 1930
НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

INHALT DES C BANDES.

ГАЛЬШТАТСЬКА КУЛЬТУРА ЗАКАРПАТТЯ В ЙОГО ПРИРОДНИХ МЕЖАХ.

Написав ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК (Львів).

Правітчина заліза, нового культурного металю, що слідував у розвитку матеріяльної культури Европи після бронзи, була мабуть десь на сході, в Азії, і звідти ширилося знання його обрібки й до нас. У другій половині II. тисячоліття до Хр. находимо залізо вже на порозі України у стіп Кавказу (Кубань) як провідний складник готової вже нової залізної культури, а ще на прикінці того ж тисячоліття виходить звідти могутня культурна течія, спричинена мабуть мандрівкою арійців, вздовж північних берегів Чорного Моря в напрямі до гирла Дунаю. Тут ділиться і одна її струя засягає Балкан, витворюючи там дипілонський стиль, а друга прямує далі до приадрійських та східноальпейських країв, де дає початок культурі етрурській і розцвітає у мистецьку культуру гальштатську. Дуже експанзивне середовище цеї самостійної послідньої культури було над горішнім Дунаєм і в сусідніх землях, та її назва не відноситься лишень до тих країн, тільки є це ширше хронологічне поняття, яке означує підставову культуру ранньої залізної доби у середній Европі та пригадує культурну єдність цих країв приблизно в часі цілої першої половини першого тисячоліття до Хр. Після приходу залізної культури настає в тогочасних культурах середньої Европи очевидне вирівнання, універсальність, що можна пояснити вітальністю нової культури і живими торговельними зносинами, що розносили нові „винаходи" з обсягу матеріяльної культури до найдальших закутин Европи. Гернес, найліпший знавець гальштатської культури, розріжнював у ній чотири локальні ґрупи: адрійську, наддунайську, надлабсько-одерську і надренську, та нині треба вже додати до них ще п'яту групу східню — українську. Наше Закарпаття[1]) належить за цим поділом до групи другої, наддунайської.

[1]) Маємо тут на увазі територію від Спіжської землі до Мармарощини включно, себто столицю спіжську, шариську, земплинську, абауйську, ужгородську, бережську та марамарошську.

Могутній вал Карпат відділював у першій хвилі придунайську кітловину від цеї революційної культурної хвилі так, що бронзова культура розвивалася там ще далі якийсь час, головно у східній части цеї країни, та деякі нові форми — хоч все ще у бронзі — і нові мотиви орнаменту вказували вже на наближення нової культурної доби. Була це за хронологічною системою Павла Райнеке (1911) перша половина першої (А) гальштатської доби, сучасна приблизно з початком IV. бронзової доби по Монтелію в північно-европейсьських краях, а III. бронзової доби в Галичині. Її початок кладе Райнеке приблизно коло 1200 р. до Хр. Ця фаза культури є характеризована „староіталійськими“ (вілляновськими) імпортованими предметами (бронзові відра, кітли, кухлики, шеломи, щити) та предметами знаними із швайцарських хат на палях. Мечі цього часу мають лезо листовидне з грубим реберцем посередині; держак є або масивний, закінчений орнаментованим кружечком чи мисочкою, або язиковидний, з ріжками на боки. Мимо цього подибуються зрідка мечі типу Ronzano і з антенами (Велька біля Кежмарку). Штилетів майже зовсім нема, типові „угорські“ чакани з кружечком є старанніше оброблені і мають часто досить широке лезо, а молоти з двома довгими раменами є прикрашені типовими гальштатськими пташками. Вістря на списи мають ручку часто через увесь лист. Між численними серпами з'являється новий „семигородський“ тип есовато вигнутий, який стрічаємо одначе далеко частіше на Україні та Кавказі. Цельти з ушком бувають по боках часто орнаментовані доосередними трикутниками, сокирки з високо уміщеними крилами мають ззаду заріз. Крім того належать до інвентаря цеї фази численні нараменники, нашийники, випуклі ґудзи, брязкучі привіски і розмірно рідка найстарша фібула у виді арфи.

Визначнішими нахідками з тої доби на закарпатських землях є скарби бронзових мечів із Підгірян і Вульховиці в бережській столиці та з Жуйти в столиці абауйській. Є в них заступлені разом мечі з язиковим держаком, мечі з масивним держаком, закінченим мисочкою та мечі так зв. ліптавського типу (Айзнер) з кружечком і ґузичком на кінці держака та трьома валочками поперек нього. Дещо старшими нахідками, що містять у собі ще деякі предмети з кінця бронзової доби, є мабуть скарби ріжних бронзових предметів з Немти (абауйська ст.), Чічаровців (ужгородська ст.), Лазарпотоку (бережська ст.) та Сушкова (бережська ст.).

Друга половина першої гальштатської доби Райнекого відповідає кінцеві IV. бронзової доби Монтелія. Загальний її характер годиться з описом попередньої фази цеї культури, але деякі предмети вказують на те, що маємо перед собою добу вже дещо пізнішу, а форми більше розвинені. Мечі не приносять жадних нових форм, вістря на списи є подібні до попередніх, тільки найширше їх місце є дещо ближче до ручки; ріжні форми серпів є теж старі, сокирки з крилами мають деколи дуже широке лезо. З'являються типові вигнуті ножі гальштатські з держаком і нові форми цельтів з ушком, які є або асеметрично викроєні, або рівні, а по боках багато орнаментовані (лезо буває в обох випадках сильно розширене). Між прикрасами займають перше місце фібули; зникає „угорська" фібула подібна до арфи, зроблена з одного кусника дроту, а її місце забирає парадна фібула з великим спіральним щитиком коло ніжки і з 6—8 меншими подібними спіральками з обох боків плоскуватого каблучка, та фібула вісімкова, прикрашена деколи ланцюжками на кілочку. Нашийники є часто кручені, а їх кінці або звинені в очко, або розклепані в широкий пасок та закінчені кожний двома на боки скрученими спіральками. Між браслетами заслугують на увагу передовсім два типи: один більше овальний, широкий, з отвореними кінцями, прикрашений групками ритих черток, що находиться головно в чеських та полуд녕-німецьких бронзових скарбах, і другий, майже округлий, замкнений, округлий в перекрою, прикрашений слабими зарізами, знаний майже виключно з придунайської кітловини і з земель на північ від Карпат, де подибується одначе рідше. Іглиць є досить багато, а довгі бляшані паси находяться лиш у скарбах. Брязкучі дармовиси помалу зникають, а до рівнож рідких находок належать золоті перстені, прикрашені імітацією кручення, що находяться також на Буковині. З области італійської гальштатської культури вілляновського типу є імпортовані відерця з бронзової бляхи, з двома держаками зачепленими до ушок хрестовидно вниз продовжених та складові части окуття возів і кінської упряжи, прикрашені гальштатськими пташками.

На Закарпаттю походять з цього часу бронзові скарби з Великих Михайлівців (земплинська ст.), Мужиїва (бережська ст.) та Підполозя (бережська ст.).

Друга гальштатська доба Райнекого є сучасна з V. бронзовою добою в північній Европі і припадає приблизно на час 1000—850 р. до Хр. Її культурний інвентар є знаний — оскільки

це відомо з літератури — лише з кількох бронзових скарбів, які найдено усі поза нинішними політичними границями Закарпаття. Найшлися в них бронзові бляшані кухлики, прикрашені ритим і тисненим орнаментом, цельти з подовгуватим ушком, рівною лійкою і півколисто або прямокутно відмежованим лезом, вісімкова фібула, просте вістря на спис з лезом найширшим внизу, кручений грубий нашийник з розклепаними і в очка звиненими кінцями, хрестовидні уха від кітлів, прорізувана бляшана прикраса, та грубий браслет із заложеними за себе кінцями. Крім того найшлися вже залізні великі цельти без ушок. В Познанщині та в Чехах з'являється тоді спеціяльний тип залізного топора з дірою на держак збоку.

Кераміка I—II гальштатської доби є ізза малого числа відкритих гробів та землянок ще недостаточно знана, але є рішучо у стилістичному звязку з гальштатською керамікою північноальпейських країв і зраджує також рішаючий вплив Італії. Райнеке кладе сюди цілу групу глиняного посуду, прикрашену знаним сонечком (кругом точкованою ямкою), яке стрічається у злуці з ґудзами в концентричних півколах, далі групу посуду прикрашеного меандровими спіралями, вкінці „панонську" кераміку, жовто або чорно мальовану та біло інкрустовану, яка вказує на зносини з вілляновським культурним середовищем (ця кераміка є очевидно старша). Північно-угорська кераміка не виказує окремих форм, є гірше гладжена, неінкрустована і остає мабуть у зв'язку з Моравією та Долішньою Австрією. Роблена є без гончарського кругу і є часто ґрафітована на яснобрунатному підкладі; залюбки вживає мілкого жолобковання та імітує бляшаний посуд.

П о х о р о н н и м о б р я д о м старшої гальштатської доби в наддунайській кітловині було тілоспалення. Ті гроби, які є в Чехах та полудневій Німеччині під могилами, не мають в околицях над горішнім Дунаєм жадного насипу і творять суцільні більші погребища (урнові поля), яких найбільший розцвіт у цих околицях припадає саме на цю фазу гальштатської культури. На Словаччині в столиці гонтській, тренчанській, трнавській, оравській, нітранській та ґемерській, вздовж рік Ваги, Нітри, Грону та Іплю була найдена ціла низка урнових піль з культурою аналогічною до молодшої та пізньої лужицької культури, але з нашого Закарпаття знаємо з літератури лиш одно таке поле, сучасне з пізньою лужицькою культурою у нас, а зі шлеською культурою в Чехах, з Долішнього Вадашу в абауйській

столиці. Гробовий інвентар виказує що правда найбільше кераміки, а лише зрідка бронзові предмети, але орнамент посуду доказує безсумнівну приналежність цих гробів до старшої гальштатської доби. З вадашського погребища є в музею у Попраді малий темний збаночок з пасковим ухом і двома широкими жолобками на горішній части вичеревку, далі фраґмент іншого збаночка без жолобкування, ніжка ґрафітованого (?) горщика поземо жолобкована і черепок великої, багато орнаментованої посудини середнєугорського розвиненого типу з пиптем і мабуть ґрафітованим ушком.

Способу мешкання і форми житла з цеї доби майже зовсім не знаємо, і ця сторінка життя гальштатського населення наддунайської кітловини є досі взагалі дуже мало прослідженa. З літератури знаємо тільки те, що у 1924 р. консерватор Айзнер прокопав перед печерою Файфка у Ясові біля Кошиць землянку з І. гальштатської доби і найшов у ній між іншим дві великі залізні сокири з лійкою грубої роботи і два кусні залізної жужелиці, які є найстаршим знаним досі доказом оброблювання залізної руди на Закарпаттю. В сусідніх Чехах маємо з цеї доби або отверті селища в урожайних отвертих країнах, або городища на укріплених верхах; в полудневій Німеччині будовано тоді крім високих городищ частіше хати на палях, а подібні відносини могли тоді панувати й у наддунайській кітловині. Там знаємо досі лише три селища цього часу зі спішської землі: одно високо положене на Фреліхсберґу біля Вельської і два ближче не розсліджувані у Герніцовцях біля Кежмарку і в Матейовцях, з яких дісталися одначе лише черепки глиняного посуду пізнолужицького типу до музею у Велькій. Ці селища приналежать народові лужицьких урнових піль, який тоді, у старшій гальштатській добі, мабуть від устя р. Морави, а далі провалом Влярським і може Яблонківським передістався був на нинішню східну Словаччину. Розходячися опісля по краю, стрінувся цей нарід з автохтонним населенням, знаним нам із залишених по собі у бронзовій добі урнових піль середнєугорського типу, а доказом цього є находжені тепер погребища зі змішаними типами обох керамічних груп (Пілінь, Лінч). У молодшій розвоєвій фазі лужицької культури заняв він опісля гористу та лісисту нинішню східну Словаччину від моравських границь на схід, мабуть лише дорогою через попрадський провал.

Третя й четверта доба по хронології Райнеке творять молодшу фазу гальштатської культури. Перша з них відповідає

VI. бронзовій добі Монтелія на півночі, старшій фазі билянської культури в Чехах, tomba del guerriero з Corneto в Італії, а часово спадає до VIII. ст. до Хр., себто до останнього століття перед початком грецької колонізації північних берегів Чорного Моря. Її культурний інвентар є характеризований залізним тяжким мечем із грушковидним бронзовим або деревляним держаком і з деревляною піхвою з оздобним бронзовим кінцем, далі коротким мечем з держаком у виді підкови, численними останками возів і упряжи, та парадними розвиненими прикрасами (фібули окулярові, а почасти ще у виді арфи, численні іглиці з кулистою та спіральною головкою і лебединою шийкою, турбанові нараменники, туалетні прибори). Кераміка є дуже багата й парадна, ґрафітована і прикрашувана строгогеометричним орнаментом (поєдинчі паски, поперечний і пірнатий орнамент, вовчі зуби, чертковані трикутники, доосередні кола, лінії зроблені зубатим колісцем, меандри, свастика, хрест, коло, шахівниця). Типові є черпачки з високими ухами (нагадують наші гуцульські деревляні), та миски із сходисто профільованою серединою; над середнім Дунаєм крім цього ще чорні урни з високою шиєю і мальовання посуду чорною краскою з матовим полиском або ґрафітовими пружками на червоному підкладі.

Замешкані були у цім часі як урожайні долини, так і узгір'я з укріпленими городищами. У похоронному обряді стрічаються попри тілоспалення вже численні скелетові гроби під могилами з деревляною конструкцією нутра або плоскі з камінним обкладом.

Остання фаза гальштатської культури (Райнеків період Д) відповідає першій гальштатській добі Монтелія на півночі, молодшій фазі билянської культури в Чехах, третьому гальштатському періодові Гернеса (1903) і спадає часово до VII. ст. до Хр., себто до початку грецьких колоній над Чорним Морем. Немає вже тяжких залізних мечів, характеристичних для попередньої доби, а їх місце займають короткі мечі з держаком закінченим ніби підковою. Вістря на списи мають дуже просту форму, вістрь на стріли є розмірно мало, зате досить часто стрічаються складові части возу та кінської упряжи. Перший раз показуються залізні сокири з лійкою. Густо подибуються знову прикраси, звичайно бронзові, дуже рідко залізні, а досить часто золоті; до їх виробу уживається також шкла, коралів, слонової кости, бурштину, ґаґату і ліґніту. Численні фібули мають форму бубників, мисочок, ґузиків, човників, гадючок, колінців, з довгою

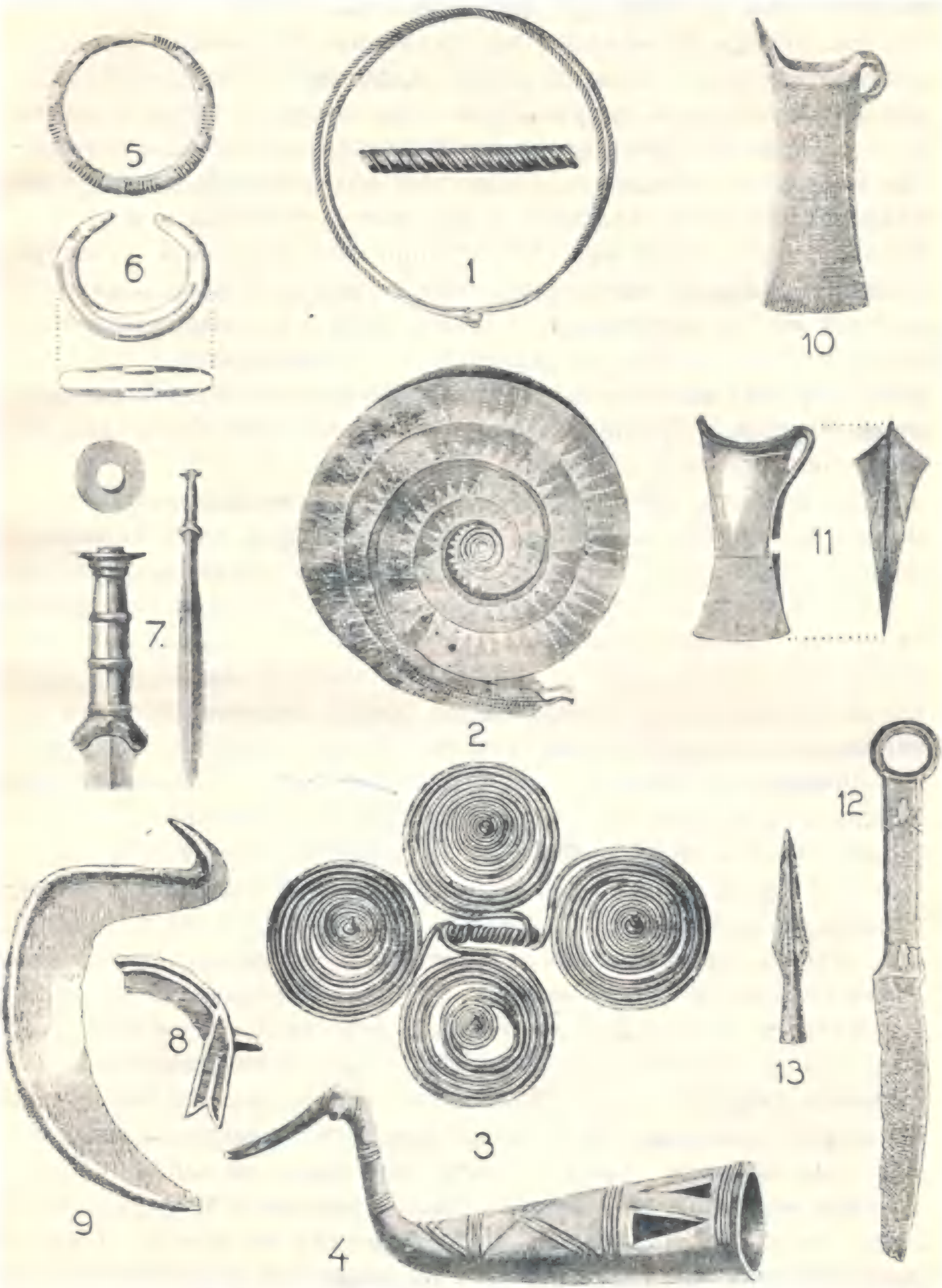
1
2
3
4
5
6
7.
8
9
10
11
12
13

ніжкою та зі звірячою маскою. Вплив раннєлатенської культури зазначується рідкими ще фібулами італійського типу Certosa. Короткі іглиці до волосся мають великі головки, а залюбки вживаються довгі бляшані пояси. Численний є бляшаний бронзовий посуд, цісти, ситули, стіжковаті відра та панви з двома ухами. Кераміка є заступлена грубим череп'ям, яке одначе у гробах майже не находиться. Новинкою золотарської техніки є накладання золотом; пластика й рисунок тримається все ще геометризуючого шаблону. Цей ступінь гальштатської культури знаний є Райнеке майже виключно з гробів, а саме з типових великих могил з деревляною конструкцією (у виїмкових випадках із плоских гробів), зі скелетовими похованнями. Є то пізній гальштат або вже ранній латен з незвичайно подібними формами виробів із Франції, Швайцарії, Німеччини, Горішньої Австрії, Чех, а також і з наших земель.

Із Закарпаття не маємо досі майже жадних нахідок, які можна би з усею певністю зачислити до цих двох молодших періодів розвитку гальштатської культури, стверджених Райнеке у більшій части на полудново-німецькому матеріялі. Про житла та гроби пізньогальштатські там не вміємо ще майже нічого певного сказати, і лиш у скарбах стрічаються інколи предмети, які можна стилево причислити до більше розвинених форм інвентаря гальштатської культури на нашому Закарпаттю (кручені нашийники з Габжан у шариській столиці, залізні сокири з Велької у спіжській землі та ін.). Якийсь силуваний поділ періоду гальштатських впливів на тодішню культуру горішнього Потисся та на культуру лужицьку західного Закарпаття за чужою схемою Райнекого не є тут ані доконче зараз потрібний, ані взагалі ще можливий; синтетичної публікації про вплив гальштатської культури на краї бувшої Угорщини не оголосив ще ніхто — хоча це було би дуже інтересне, — а крім того годі про це писати лише на підставі бронзових скарбів та поодиноко найдених предметів, які творять на Закарпаттю (бодай по літературним даним) 95% нахідок з гальштатської доби.

Для повноти образу культурних відносин нашого Закарпаття у молодшу гальштатську добу належить згадати ще нахідки скитського типу. Про скитську культуру, її походження, значіння та поширення не місце тут широко розписуватися, а читач найде усі ці питання основно оброблені у першому томі Грушевського Історії України-Руси та у Нідерлевій Слов'янській Старині (I, 215—288; IV, 222—228). Для ясности

образу повторимо лише, що було це мабуть іранське племя, яке десь у VIII ст. до Хр. прийшло зі сходу над Чорне Море, заволоділо скоро цілою степовою Україною, поодинокими ватагами доходило аж на галицьке Поділля, а одна його частина дісталася через Карпати аж у наддунайську кітловину. Там залишила по собі досить багато слідів у столиці бережській, сабольчській, гайдуській, боршодській, новоградській, пештенській, арадській і жальській, себ-то здебільшого над горішньою й середньою Тисою та головно у Семигороді. Є це типові штилєти зі серцевидною охороною руки, триґранні вістря на стріли, бронзові зеркала, кітли, калатала і відзнаки прапорів.

На нашому Закарпатті є цих скитських слідів розмірно дуже мало; є це залізний штилет із Арданова у бережській столиці, найдений разом з імітацією тетрадрахми Пилипа македонського, штилет із узгіря Гат і триґранні вістря на стрілу з Монай, найдені вже разом з латенським ножем. Спочатку не було певности, чи ці предмети не дісталися туди часом поодиноко торговельним шляхом, але пізніше у стіп Матри біля Дєндешгаляс найшлися й гроби з довгими вістрями на спис, зігнуті ножі, типовий скитський штилет, вудила і плоскувата залізна сокира з двома бічними чопиками, що вказує на те, що тут розходиться вже про якусь ватагу скитів, може сиґінів Геродота. За дорогу, котрою ці скити через Карпати пройшли, приймає Райнеке, а за ним і Легоцький провал біля с. Верецьких на Закарпаттю, а Нідерле провал ойтошський в Семигороді. На наш погляд є ця друга дорога з огляду на велику кількість скитських пам'яток у семигородських музеях далеко правдоподібніша, бо дорога через наші Карпати не є ще доказана ані одною находкою на північних їх збочах.

Велике число поодиноких гальштатських бронзів та цілих їх скарбів угорського походження у нас вказує на живі торговельні зносини між тодішнім трацьким населенням Закарпаття й Галичиною у гальштатську добу. Приглядаючися до географічного розміщення цих находок на мапі, можемо з великою правдоподібністю встановити також дороги, якими відбувалася ця комунікація через вал Карпат. Подавати розміщення находок по нашому боці не є метою цеї праці, а маповані находки з території Закарпаття позволяють нам на такі історично-географічні висновки з найденого археологічного матеріялу:

а) найдальше на захід висунена і по весь час гальштатських впливів вживана була дорога вздовж р. Попраду. Зі за-

хідньої Галичини прийшли нею з краківської землі осадники хліборобського народу з лужицькою культурою, про що була мова вже вище, а у відворотному напрямі йшла нею жива торговля угорськими виробами з бронзи, доказана цілою низкою бронзових скарбів, які по нашому боці опрацював недавно Журовський. Купці йшли з над Тиси мабуть по обох берегах Гернаду на північ, де залишили по дорозі скарби старшого типу у Сантові, Немті, Ждяні, Чаю горішнім (абауйська ст.), Обишівцях (шариська ст.) і молодший скарб бронзових кручених нашийників у Габжанах (шариська ст.). Предмети старшого типу були крім того найдені у Добші горішній (абауйська ст.). Сучасних нахідок з околиць над горішнім Гернадом ще не маємо, аж іно у Велькій (спіжська ст.) найшовся скарб бронзових мечів із листовидним лезом (гальшт. I) і три великі залізні сокири з лійками, до яких аналогії найшов Айзнер у культурній верстві у Ясові (абауйська ст.) у супроводі старогальштатських предметів, а у Польщі Костшевський, але вже у пізньому гальштаті;

б) сліди іншої дороги, що вела чи не у цей сам бік, збереглися мабуть вздовж горішнього бігу р. Теплої, допливу Ондави. Є це бронзові скарби з Лужанки і з Бабя у шариській столиці, з яких подвійний кручений нашийник має у Польщі аналогію зі старої гальштатської доби (Szadki). Чи ця дорога вела до провалу ріки Конечної, чи скорше до провалу тиличського, годі поки що ствердити з браку дальших нахідок;

в) на якусь дорогу вздовж р. Ужа в напрямі до ужоцького провалу нема ще жадних доказів; бронзові скарби з Чічарівців і Павлівців в ужгородській столиці, датовані до старшого гальштату фібулою зі спіралями коло каблучка, найшлися досить далеко на полудне, між долішнім бігом Ужа і Ляторчею, а два отворені нараменники зі звуженими кінцями і фрагмент ґудзатої головки буджиґану, найдені біля Радванки за Ужгородом, не походять мабуть зі скарбу;

г) найліпше доказаною, а мабуть і найбільше вживаною галицько-угорською торговельною дорогою була у гальштатську добу долина р. Ляторчі, що веде до верецького провалу. Є це бронзові скарби з Бовтраді, Малого Доброня і Великої Лучки на полудневому березі Ляторчі, на північ від Косинова, датовані до старшого гальштату цельтами з асиметрично викроєною лійкою і мечем ліптавського типу, а далі вже за Мукачевом скарби з Підгорян (14 мечів), Станова, Вульховиці, Сваляви,

всі на лівому березі Ляторчі, з Обави та Сушкова на правому березі ріки. Вкінці при самій галицькій границі маємо у воріт верецького провалу скарби з Лазарпотоку і Підполозя. Крім того знані є на цій дорозі гальштатські нахідки з Брестова, Чінадієва і Стрійної. З досить одноманітного інвентаря цих 11 скарбів довідуємося, на які приблизно предмети був найбільший попит тоді у нас; були це насамперед усілякі нашийники і нараменники, а відтак сокирки і серпи. Фраґменти фібули та іглиці найшлися лише в одному скарбі, рівнож як і довгий бляшаний пас. Зате дивує розмірно велика кількість зброї (28 мечів цілих і фраґментів та 22 вістря на списи у 6 скарбах), що евентуально можна би вважати за постулят непевного часу, спричинений наїздами скитських кочовиків на хліборобське наше Поділля;

ґ) інше скупчення нахідок бачимо над горішньою Тисою в околиці Марамарошського Сиготу; є це бронзові скарби з Калин і Ронасеку, великий золотий скарб зі Сарвасова та поодинокі нахідки бронзових предметів із Слятіни, Марамарошського Сиготу і Ронасеку. У Слятіні, Ронасеку та Марамарошському Сиготі найшлися бронзові мечі ліптавського типу, а в скарбах у Сарвасові та Калинах самі прикраси. Тому, що нема ще сучасних нахідок з долини р. Вишової, годі поки-що доказати, чи тими околицями йшла дорога до низинної части полудневої Буковини, чи може ходить у цім випадку лише про постачання потрібних предметів якійсь ґромаді людей, що працюють у знаних уже тоді копальнях соли на Марамарощині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Virchow Rudolf: Das Gräberfeld von Koban im Lande der Osseten, Kaukasus (Berlin, 1883);

2. Müller Sophus: Ursprung und erste Entwickelung der europäischen Bronzecultur, beleuchtet durch die ältesten Bronzefunde im südöstlichen Europa (Archiv für Anthrop. XV, 1884, 323—368);

3. Hampel Josef: A bronzkor emlékei magyarhonban, I—III, 1886—96;

4. Hampel Josef: Skythiai emlékek Magyarországban (Archaeologiai Értesitö 1893, XIII, 384—407);

5. Hampel Josef: Skythische Denkmäler aus Ungarn (Ethnolog. Mitteil. aus Ungarn IV, 1895. 1—26, з 31 обр.);

6. Reinecke Paul: Die skytischen Altertümer im mittleren Europa (Zeitschr. für Ethnologie 1896, 1—43 і табл. ч. I);

7. Reinecke Pál: Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronologiájárol (Arch. Ért. 1899, XIX, 316—340, з табл.);

8. Thirring Julius: обширний реферат з попередньої праці (Mitteil. der Anthrop. Ges. in Wien, 1900, XXX, 104—108);

9. Niederle Lubor: Slovanské Starožitnosti II, 2, 1910, 498—502;
10. Reinecke Paul: Altertümer unserer heidnischen Vorzeit, V, 1911, табл 38—39, 43—44, 55, 69, 27 з дотичним текстом;
11. Lehoczky Tivadar: Adatok hazánk archaeologiájához, II, 1912, 40—47;
12. Грушевський Михайло: Історія України-Руси I, 1913, 127—129;
13. Hoernes Moritz: Kultur der Urzeit, III, 1917, 39—70;
14. Neubert: Dorische Wanderung, Stuttgart 1920, passim;
15. Hillebrand Bella: Az öskor embere és kultúrája, 1921, 244—260;
16. Eisner Jan: Hlavní úkoly archaeologického výzkumu v Podkarpatské Rusi (Obzor praehistorický II, 1923, 122);
17. Eisner Jan: реферат з праці: Hess J., Nálezy popolnic v Tornali (Obzor praehist. III, 1924, 55—56);
18. Niederle Lubor: Slovanské Starožitnosti IV, 1925, 22—28:
19. Hoernes Moritz: Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa, III. вид., 1925;
20. Eisner Jan: Nové nálezy na Slovensku a v Podkarpatské Rusi (Obzor praehist. V—VI, 1927, 61);
21. Pasternak Jaroslav: Ruské Karpaty v archeologii, Praha 1928, 41—51 і мапка ч. V.

ПОЯСНЕННЯ ДО ТАБЛИЦІ БРОНЗОВИХ ВИРОБІВ.

Bronzeerzeugnisse — Tafelerklärung.

1. Нашийник із Лужанки, шарської стол. (Lužanka, Komit. Šariš); — 2. Бляшаний оздобний пас (золото) із Сарвассо, мармарош. стол. (Szarvasszó, Komit. Marmaroš); — 3. Дротяна прикраса із Горішної Добші, абауй. стол. (Vyšná Dobša, Komit. Abauj); — 4. Кування кінця дишля (?) із Жуйти, абауй. стол. (Žujta, Komit. Abauj); — 5—6. Нараменники із Немти, абауй. стол. (Nemta, Komit. Abauj); — 7. Меч ліптавського типу із Мармарошського Сиготу (Marmarošský Sihot); — 8. Серп бонгадського типу із Бодроґ-Керестуру, земплин. стол. (Bodrog-Keresztur, Komit. Zemplin); — 9. Серп українсько-семигородського типу із Бодроґ-Керестуру (Bodrog-Keresztur); — 10. Сокирка-цельт із Бадалова, бережської стол. (Badaló, Komit. Berehovo); — 11. Сокирка-цельт із Підполозя, береж. стол. (Pudpoloč, Komit. Berehovo); — 12. Ніж із Новаку, нітрянської стол. (Novak, Komit. Nitra); — 13. Вістря на спис із Мармарощини (Komit. Marmaroš).

Таблиця зложена по Гамплеви (nach Hampel zusammengesetzt).

ОБРАЗИ СКИТІВ.

Написав БОРИС ВАРНЕКЕ. (Одеса).

На думку В. Данилевича розташування скитських могил по Київщині виразно свідчить про те, що скити становили пануючий нарід[1]), причому ці могили зосереджуються на степовій половині Київщини[2]). Отже, краєзнавчий інтерес вимагає вивчення всього звязаного зі скитами. Серед сили питань з цієї царини, що зачіпає М. Ростовцев[3]), треба переглянути його думку що до образів скитів на монетах і пам'ятках мистецтва. Він не визнає тут наявности „справжнього реалізму": „Якщо одяг скрізь трактований цілком реально, то тип обличчя скитів почасти, як на ґориті з Солохи, є тісно звязаний з типами силенів і сатирів грецького мистецтва V та IV ст., почасти, як у Куль-Обі й, особливо, на Воронізькому посуді явно ідеалізований і зведений до певного типу." Щоби потвердити це далі, він подає низку посилань на окремі пам'ятки. Однак, як перевірити ці посилання, то виявляється, що пам'ятки, які він указує, виображають у дійсності зовсім інше. Так, за найбільш показові він уважає бляшки з малого кургану Огуз[4]), що на них нібито можна розгледіти два типи бородатої голови силена. Але таблиця XIV дев'ятнацятого випуску „Извѣстій Археологической Комиссіи", на яку посилається М. Ростовцев, нічого подібного не виявляє. Це ще можна було би виправдати невдалою репродукцією оригіналу, але А. Спіцин, до статті котрого додано цю таблицю, мав, розуміється, під руками оригінал речі, а він каже в свойому тексті зовсім інше. Так, ч. 6 на XIV таблиці він уважає за виображення Пана[5]), а на таблиці XIII, ч. 1 та 5, де виображено знахідки з Донецького кургану, він бачить не

[1]) Археологічна минувшина Київщини, К. 1925, ст. 94.

[2]) Ibid., 96.

[3]) Скифия и Босфор, ЛНГ, 1925, ст. 442—445.

[4]) Скифия и Босфор, ст. 444.

[5]) Изв. Археолог. Комиссіи. Вып. XIX, ст. 167.

безбороду голову молодого силена, як пише М. Ростовцев, але „левину голову“[1]).

Що до Солоського ґоріту[2]), то на ньому ясно видко два типи вояків. Одягнені вони всі у загально-скитський одяг, але силенуватий вигляд має тільки той, що сидить на коні у правому кутку ґоріту й тримає правою рукою кінжал; піхотинець, що тримає того їздця за ліву руку, та інший вояк зі щитом та своєрідною сокирою, обидва молоді, без бороди і нічого спільного з силенами не мають, як це підкреслила вже Софія Половцева[3]).

Але якщо навіть з'ясовувати ці непевні посилання умовами друкування цієї книги без догляду самого автора, то сама думка всеж-таки буде надто сумнівна й спірна.

Попередні дослідники бачили в цих образах скитів тільки близькість до саків з довгим волоссям і медоперсів[4]). Платон (leg. 637 d) ставить поруч скитів і персів.

Безпосередня знайомість греків зі Сходом, а зокрема з Скитією почалася дуже вчасно, бо крізь цю країну йшов здавна їхній торг зі Сходом, аж до північної Індії та внутрішньої Азії, як це змалював, напр., ще Ф. Мищенко у своїй доповіді на X Археологічному з'їзді у Ризі[5]).

М. Максимова опублікувала[6]) ермітажний скарабей із зборів Л. Перовського, що виображає звичайну постать перса в узористих анаксиридах. Ця постать і одягом і поставою схожа з іншими образами персів на різному камінні. Але підпис під нею *Σχυϑε* вона тлумачить, як *Σκύϑης*, і бачить тут образ скита, що нічим, значить, не відрізняється від образів персів.

Завдяки стосункам греків зі Скитією скити до V в. були звичайним явищем серед чужинців, що входили у склад тодішніх грецьких міст, як це видко хочби з комедій Аристофана, де вони частенько виступають, напр. як стрільці (Thesm. 1017, 1026, 1112, 1182, 1186; Eccl. 143, 258; Lys. 433, 441, 445, 451, 455), й де за них згадується як за добре знайомий нарід (Lys. 451, 455).

---

1) Ibid., 172.

2) Revue Archeol. T. XIII, 1914, табл. X.

3) Revue Archeol. T. XXIII, 1914, 186.

4) Ѳ. Г. Мищенко. Ж. М. Н. Пр., 1896, кн. 5, 85. Minns, Scythians and Greeks. Cambridge, 1913, ст. 38.

5) Ж. М. Н. Пр., 1896, кн. 12, ст. 114 й дальші. Пор. В. Минаевъ, Вѣст. Евр., 1886, кн. 2, ст. 569.

6) Этрусский скарабей с изображением Скифа. Сообщ. Гос. Акад. Мат. Культ. I, 1926, ст. 267—270.

Схоліяст до Ach. 54 вказує, що скити були стрільці, які виконували в місті обов'язки варти. (Пор. ad Lys. 184).

Грекам, розуміється, мусів впадати в очі їх характеристичний вигляд і через це його так часто вказують т. зв. scriptores physiognomonici, що студіювали звязки вдачі людини з її зверхнім виглядом. У них часто трапляються посилання на скитів. Пор. ps. Aristot. I, ст. 94; Polemo I, ст. 238, I, II, 250, 2; Galen. II, ст. 293, 10[1]).

Особливости їх вигляду різко підкреслює Полемон (I, ст. 300, 6). За волосся їх пише Адамантій (I, ст. 393, 5) та Клемент Александр (II, 306, I); за особливости їхньої шкіри див. Гален (II, ст. 289, 3); за дикунство їх звичаїв Фірмін Матерн (II. ст. 334, 7 — 335, 3).

Скитське вбрання знає вже Аристофан (Ar. 941—945) з Піндара (див. схол. ad. loc.).

Чи при такій безпосередній знайомості зі скитами греків, що навіть не виїзджали з самої Греції, й при їхній увазі до особливостей скитського вигляду, могли мистці давати замість їх правдивих образів ідеальні образи силенів та сатирів? .

Вироблення цих образів на пам'ятках грецького прикладного мистецтва дослідники приписують йонійським мистцям[2]) й одночасно підкреслюють їх надзвичайний реалізм[3]) аж до самих дрібниць, як це показав колись на одному дуже виразному прикладі Д. Анучин.[4]) Близько Борзни на Чернігівщині знайдено бронзові бляшки роботи грецьких майстрів з виображеннями сайги та коня суто-тубільного типу. Д. Анучин, що спеціяльно студіював історію коня в Росії, довів, що на цих речах грецький майстер надзвичайно вдало схопив характеристичні риси зовнішнього вигляду тої саме породи коней, що тут тоді водилась.

Було би дивно, якби добре знайомих їм скитів атенські мистці виображали ідеально, тим часом, як маляри того самого 5-го століття точно зазначали етнографічні особливости, вио-

---

[1]) Вид. R. Foerster, 1893.

[2]) F. Winter, Oester. Jahreshefte, V. 1902, 126—127; Minns. Op. cit. 284; А. Шварцъ. Древности XV, 1894, ст. 17—34; В. Мальмбергъ. Матеріалы по арх. Россіи, ном. 32, 1907, ст. 18 та 57.

[3]) A. Michaelis-Springer. Handbuch d. Kunstgeschichte I 1911, 241.

[4]) О нѣкоторыхъ бронзовыхъ украшеніяхъ, найденныхъ В. Б. Антоновичемъ. Древности. X. 1885, ст. 32—34.

бражаючи хочби напр., муринів, як це видко на тарілці з Таренту[1]) або алябастрах з Танагри.[2])

Якби дійсно грецькі майстрі задовольнялися б з чисто ідеальних виображень скитів, переносячи на них риси силенів, то це зовсім не погоджувалося б із тим, що вони робили в інших царинах. Так S. Reinach довів, що на посуді з чорними постатями суворого стилю амазонок ще виображалося просто як воячок, без жадних етнографічних відзнак, а на посуді з червоними постатями вони є вже в характеристичному скитському одязі під впливом установлення локалізації їх у Скитії.[3])

Точно виображаючи окремі чужі племена, грецьке мистецтво йшло слідом за египетським, як це показує хочби рельєф з Тель-ель-Амарни, що його виконав мистець Аменофіса IV (1375—1350)[4]), який виображає муринів.

Otto Rossbach[5]) показав, що прообразом типу силенів, що його видко хочби на вазі Клітія та Ерготіма (т. зв. ваза Франсуа), були халдійські циліндри типу Istobar. Але греки з потвори зробили грайливих істот. У такому разі знайомість з скитами зблизило цей тип з реальністю, тим більше, що за спостереженням G. Lippold'a[6]) мистці взагалі швидче розпочали реально виображати нижчих істот (силенів), аніж богів і героїв.

Уже античні письменники порівнювали чужинців з сатирами й їм подібними істотами. Так, Діодор (V, 28) пише за ґалів, що волосся на обличчі робить їх схожими на сатирів та панів: *τὴν πρόσοψιν αὐτῶν φαίνεσται Σατύροις καὶ πᾶσιν ἐοικυῖαν*[7]); але звідси нікому ще не впадало в голову робити висновок, нібито замість ґалів виображалося ці казкові істоти.

За реальне виображення скитів промовляє й те, що за спостереженнями чужинців, напр. Ґеорґа Брандеса, російське простолюддя виявляє надзвичайну схожість з тими виображеннями скитів, що їх вони знають зі скарбів Ермітажу[8]).

---

[1]) Видав E. Bethe. Athen. Mit. XV, 1890, ст. 243—245.

[2]) Вид. H. Winnefeld. Ibid. XIV, 1889, ст. 4150; пор. Х. Р. фонъ Штернъ. Записки Од. Об-ва XXVI, 1906, ст. 183—190.

[3]) Rev. Arch. III, 1904, ст. 33.

[4]) Springer-Michaelis, Handbuch d. Kunstgeschichte I 1911, 108.

[5]) Origini del tipo di Sileno. Bull. d' Inst. 1884, ст. 44—48.

[6]) Philol. Wochenschr. 1927, ч. 34—35, ст. 1047.

[7]) Пор. B. Kekule, Bronzestatuette eines kampfenden Galliers. Berl. 1909, ст. 12.

[8]) Недѣля, 1889, ч. 15, ст. 483.

Через це й використовує ці виображення як основне джерело П. Степанов у своїй історії російського одягу[1]), причому деталі цих малюнків цілком потверджуються через порівняння з свідоцтвами античних письменників.

Якщо нова теорія акад. Ростовцева виходить нібито з цілком правильного зближування з типом силенів тих скитських образів, що встановилися в грецькому мистецтві, то взаємовідношення поміж цими двома типами є протилежне тому, яке він установлює: не скитів ідеалізувалося на зразок силенів, а, навпаки, на типі силенів відбилися добре знайомі грекам особливости зверхнього вигляду скитів.

[1]) Исторія русской одежды, ст. 10—28.

КОНАШЕВИЧІ
В ПЕРЕМИСЬКІЙ ЗЕМЛІ В XV і XVI СТ.
ГЕНЕАЛОГІЧНО-ІСТОРИЧНА МОНОГРАФІЯ

(з 5 ілюстраціями й 3 генеалогічними таблицями).

Написав БОГДАН БАРВІНСЬКИЙ.

ВСТУПНЕ СЛІВЦЕ.

Значіння панегіриків для геральдики й генеалогії взагалі. — Значіння „Віршів“ Касіяна Саковича для справи походження гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного.

Академик Кирило Студинський зазначив свою наукову діяльність між іншим також яко видавець чотирьох панегіриків XVII ст. В 1895 р. видав він „Панегірик „*Εὐφώνια* Веселобрмячая“, посвячений Петрові Могилі в р. 1633“.[1]) У вступній розвідці звертає видавець увагу на те, що не вважаючи на мале число панегіриків, „ніхто донині не завдав собі труду зібрати їх до купи, переглянути і випечатати, хоть така студія певно дала би не мало матеріялу до оцінки образовання, способу мислення і писання сучасних людей“.[2]) Тому то в 1896 р. видав акад. Студинський нові „Три панегірики XVII віку“,[3]) рівнож зі вступною розвідкою. Перший із тих трьох панегіриків, се „Їмнологїа“, друкована в Києві 1630 р. й присвячена Петрові Могилі підписаними під віршами десятьма типографами Печерської Лаври (на самому кінці додали по одному четверостихові Памво Беринда й Тарас Земка). Другий панегірик, п. з. „*Ἀνάθημα τῆς τιμῆς*“, друкований у Венеції 1641 р. й присвячений автором, Яковом Седовським, „горожанинові Львівської землі в Росії“, Григорію Кирницькому. Третій панегірик п. з. „*Εὐώδια*“, котрого автором був Григорій Бутович, друкований у Львові 1642 р., присвячений львівському єпископові Арсенієві Желиборському.

---

[1]) Записки Н. Т-ва ім. Шевченка т. VIII (місце 3), ст. 1—14.

[2]) Ibidem, ст. 3.

[3]) Ibidem т. XII (місце 3), ст. 1—32.

Видавець згаданих чотирьох панегіриків, акад. Студинський, передруковуючи їх, подав також кілька заміток до гербу Могилів і до гербу Желиборських, котрих ритовини уміщені у згаданих панегіриках.[1]) Звертає між іншим увагу на те, що хоча Желиборським приписують загально герб „Сас", у панегірику, присвяченому Арсенієві Желиборському, зображений і описаний герб „Прус".[2]) Видавець зазначує одначе, що питання, чи гербом Желиборських був герб „Сас" чи „Прус", не береться рішати й взагалі займається оцінкою згаданих панегіриків виключно з історичного та літературного становища.

Спеціяльну розвідку, присвячену описові й об'ясненню шляхотських гербів українських родів у творах духовних письменників XVII ст. дав нам заслужений автор монографії про Петра Могилу, С. Ґолубєв.[3]) Подавши 16 літографічних репродукцій гербів згаданих родів (починаючи гербом Острожських з 1581 р.), застановляється автор над значінням тих гербів і їх похвал. Мушу зазначити згори, що автор віднісся до них із великим легковаженням і, хоча не фахівець під цим оглядом, відмовляє він їм усякого значіння для геральдики й генеалогії. На його думку, слідний тут вплив сусідньої Польщі, де наслідком обожання честолюбною шляхтою своїх клейнотів були незвичайно поширені того роду гербові похвали й панегірики. Далі бачить він у сім утилітаризм наших духовних письменників XVII ст., котрі, яко автори похвал і панегіриків, уважали се „хлѣбнымъ ремесломъ". В похвалах гербів добачує Ґолубєв висовування на першу чергу не геральдичних, а символічних елементів, з ціллю прославлення „старожитности, благородства происхожденія и религіозно-воинственныхъ доблестей" даного роду. Одним словом, каже автор, супроти існуючих шляхотських гербарів згадані похвали й панегірики „теряютъ почти всякое значеніе" під геральдичним оглядом.[4])

Супроти такого погляду позволю собі замітити, що хоча не всі похвали й панегірики можуть мати однакове значіння для геральдики й генеалогії, все таки годі їх яко таке джерело відкинути зовсім. Що погляд Ґолубєва під тим оглядом цілком

---

[1]) Ibidem т. VIII, ст. 7; т. XII, ст. 1—2 і 10.

[2]) Ibidem т. XII, ст. 10.

[3]) С. Голубевъ: Описаніе и истолкованіе дворянскихъ гербовъ южнорусскихъ фамилій въ произведеніяхъ духовныхъ писателей XVII в. + Рисунки къ сочиненію... Київ 1872.

[4]) Голубевъ: Описаніе... Гл. тут особливо ст. 381—382, де автор реасумує свої погляди.

хибний, вкажу хочби тільки на панегірик, написаний Касіяном Саковичем з нагоди похоронів гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного 1622 р., мимо того, що акад. Студинський добачує в ньому тільки традицію школи з „грецькословенським“ характером та підносить, що визначну прикмету сього пам'ятника становлять цитати з грецьких богословів, філософів і поетів та приміри з життя грецьких державних мужів.[1]) Бо цінний сей панегірик для нас не виключно з сього погляду, а головно тому, що дає незвичайно важні вказівки для розвязки питання про походження гетьмана, котрому в похвалу був написаний. І коли я в отсій монографії зважився на основі архівних матеріялів дати спробу розвязки сього питання, то ніщо інше, тільки саме панегірик Касіяна Саковича був для мене вихідною точкою.[2])

I.

ПОХОДЖЕННЯ ГЕТЬМАНА ПЕТРА КОНАШЕВИЧА САГАЙДАЧНОГО В СВІТЛІ ДОТЕПЕРІШНІХ ДОСЛІДІВ.

Сакович, Яків Собєський, Петриций і Єрлич про походження Петра Конашевича. — Суперечність звісток. — Погляди на походження Петра Конашевича: М. Максимовича, В. Антоновича, А. Петрушевича, І. Каманіна, О. Чайковського, М. Грушевського і Й. Третяка. — Аналогія між справою походження Петра Конашевича і Богдана Хмельницького. — Критичні замітки до поглядів моїх попередників.

„Одиноке жерело, що подає дуже скупі відомости про перші літа життя Петра Сагайдачного“, як каже Осип Чайковський у своїй розвідці „Початки гетьманування Петра Конашевича Сагайдачного“,[3]) чи, як каже акад. М. Грушев-

---

[1]) Записки т. VIII, ст. 4.

[2]) Архівний матеріял, котрим я тут уперве користуюся, зібраний мною в „Архіві актів городських і земських“ (т. зв. Бернардинськім) у Львові, котрого Світлій Управі складаю мою найщирішу подяку за далеко йдучі пільги при користанню з нього. Не меншу вдячність винен я Світлим Управам Львівських Бібліотек: ім. Оссолінських, Університетської, Наук. Т-ва ім. Шевченка й Народного Дому за зичливе пособлювання мені бібліографічними матеріялами. П-і др. Гелені Полячківній, архівістці Бернардинського архіву, щиросердечно дякую за ласкаву поміч при коляціонуванню документів і за численні фахові вказівки, а також за уділення мені двох знимок гербів, уміщених в отсій монографії.

[3]) Науковий Збірник присвячений Проф. Михайлови Грушевському, Львів 1906, ст. 250.

ський у I-ім томі своєї „Історії Української Козаччини", „головне джерело до його ранійшої біографії",[1]) се посмертний панегірик, зложений Касіяном Саковичем, ректором київської братської школи, на похорони гетьмана й надрукований у Києві 1622 р. п. з. *»Вѣршѣ на жалосный погребъ зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана Войска Єго кор. Милости Запорозкого«.*[2]) І коли б не отсі „Вѣршѣ", ми, всупереч поглядові Ґолубєва про те, наче б то панегірики були позбавлені всякого значіння для геральдики й генеалогії, не знали б нічого, відки Петро Конашевич був родом, не знали б, що був він шляхотського походження, не знали б, яким гербом печатався і т. і.

Найбільше значіння для нашого питання про походження Петра Конашевича має вірша, виголошена тринацятим із учеників (спудеїв) братської школи, що виголошували вірші Саковича на похоронах гетьмана, а саме Евтихієм Самуйловичем. Там читаємо:

Уродился онъ въ краяхъ Подгорскихъ Премысскихъ,
  Выхованъ въ вѣрѣ Церкви всходней зъ лѣтъ дѣтинскихъ.
Шолъ потомъ до Острога, для наукъ уцтивыхъ
  Которыи тамъ квитли, за благочестивыхъ
Княжатъ: которыи ся въ наукахъ кохали,

. . . .

Тамъ теды Конашевичъ часъ немалый живши,
  И наукъ въ писмѣ нашомъ словенскомъ набывши,
Потомъ выдячися быть способнымъ до мензства,
  Шолъ до Запорозкого славного рыцерства,
Межи которымъ презъ часъ немалый жиючи,
  И рыцерскихъ дѣлностей тамъ доказуючи,
Гетманомъ потомъ собѣ войско го обрало,[3])

. . . .

Що Петро Конашевич був шляхотського походження, стверджує се ритовина, уміщена зараз після „Предмови".[4]) На тій ритовині зображений гетьман на коні, а його герб у вигляді

---

[1]) Грушевський: Історія України-Руси т. VII, Київ-Львів 1909, ст. 370.

[2]) Новіший передрук з факсиміліями ритовин у Титовъ: Приложенія къ первому тому изслѣдованія... Типографія Кіево-Печерской Лавры. Историческій очеркъ. Київ 1918, ст. л҃з — н҃ (37—50). З доданням іншого заголовка й передмови випущено отсі „Приложенія" Тітова яко Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI—XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. Збірник істор.-филол. відділу Укр. Акад. Наук № 17, Київ 1924.

[3]) Титовъ: Op. cit. ст. м҃д (44).

[4]) Титовъ: Op. cit. ст. м҃ (40).

Первый Спудей.

Єсть для того годный слезы выливати:
Серцы, усты, и шатми жалобными обвѣчати
Бо ото смерть горкая, невчасне порвала
Славного Рыцера, которого похвала.

І. Гетьман Петро Конашевич і його герб.
(З „Віршів“ Саковича 1622 р.).

підкови, зверненої відногами вділ, з хрестом на хребті каблука (гл. фіг. 1). І коли б не панегірик Саковича та літопис Йоахима Єрлича, котрий стверджує, що Петро Конашевич „nie był prostego urodzenia, ale szlachcic od Sambru“,[1]) ми були би приневолені повірити мемуаристам Хотинської війни, Якову Собєському (в його „Commentariorum Chotinensis belli libri tres“, Dantisci 1646), що Конашевич був „простого походження“, або Севастіянові Петрицієві (в його „Rerum in Polonia ac praecipue belli cum Osmano gesti historia“, Cracoviae 1620 і 1637), що Конашевич походив „з ґміну“.

Дотеперішні досліди істориків над справою походження гетьмана Конашевича йшли в чотирьох напрямах: 1) в напрямі устійнення місця його уродження, 2) в напрямі устійнення його родового назвиська, 3) в напрямі ствердження його шляхотського походження й 4) в напрямі устійнення його родового гербу. Заки отже перейду до представлення власних дослідів над справою походження нашого гетьмана, подам у хронологічному порядку висновки дослідів моїх попередників.

Перший занявся сею справою наш всесторонний учений Михайло Максимович у розвідці (надрукованій у „Москвитянин-і“ 1843 р.) п. з. „Изслѣдованіе о гетманѣ Петрѣ Конашевичѣ Сагайдачномъ“, а саме в 3-ім розділі п. з. „О родѣ гетмана Сагайдачнаго“. Знаючи літопис Єрлича ще в рукописі, подав Максимович на його основі, що Конашевич „былъ уроженецъ и дворянинъ изъ Самбора“.[2]) В 4-ім розділі п. з. „О смерти Сагайдачнаго“ покликується Максимович на старий пом'яник Київо-Михайлівського монастиря, писаний в XVI і в 1-ій пол. XVII ст., що містить сучасну записку про смерть гетьмана 10.IV. (ст. ст.) 1622 р. Там читаємо, по словам Максимовича, між іншим таке: „Помяни Господи души рабъ своихъ: Петра, Конона, Елисея, Якова, Германа“.[3]) До сього замічає Максимович: „*Имя Конона* принадлежало безъ сомнѣнія отцу гетмана. Но кому изъ рода его принадлежали имена, приписанныя послѣ, не знаю. Изъ имѣющагося у меня акта о завѣщаніи Сагайдачнаго видно, что послѣ него осталась только *жена,* а о сыновьяхъ ничего не сказано“.[4]) Також у іншій розвідці п. з. „Сказаніе о гетманѣ

---

[1]) Jerlicz: Latopisiec abo Kroniczka. Z rękopismu wydał K. Wł. Wójcicki. Tom I, Warszawa 1853, ст. 5.

[2]) М. А. Максимовичъ: Собраніе сочиненій. Томъ I. Отдѣлъ историческій. Київ 1876, ст. 347.

[3]) Ibidem, ст. 350. [4]) Ibidem, ст. 350, прим. 1.

Петрѣ Сагайдачномъ“ (надрукованій у „Кіевлянин-і“ 1850 р.), покликуючися на той самий пом'яник, каже Максимович, що Петро Конашевич був „родомъ изъ Подгорья Червонорусскаго, сынъ Самборскаго шляхтича Конона или Конаша Сагайдачнаго“.[1])

Кілька разів доторкнувся справи походження гетьмана Конашевича проф. Володимир Антонович. У своїх літографованих університетських лекціях про українську козаччину пише він, що Петро Конашевич „былъ уроженецъ Червонной Руси (теперешней Галиціи) изъ г. Самбора“.[2]) У виданню портретів українських гетьманів, зладженім спільно із проф. Бецом, каже проф. Антонович, що Петро Конашевич, „православный дворянинъ, родомъ изъ Самбора въ Червоной Руси, былъ сыномъ Конона (по тогдашнему произношенію Конаша) Сагайдачнаго, откуда и происходитъ его отчество Конашевичъ, принимаемое обыкновенно за фамильное его названіе“.[3]) Ще раз завернув Антонович до сього питання у своїх „Викладах“ про козаччину (виданих у перекладі на українську мову зразу безіменно). Там читаємо: „Петро Конашевич Сагайдачний, родом з Галичини, із Самбора, з околичної шляхти. Того часу, як і тепер, були цілі села, де сиділи вільні селяни, що уважали себе шляхтою, хоч і не користували з жадних шляхецьких прав. Се так звана шляхта околична. Конашевич і належав до таких околичних шляхтичів, що за якусь-то заслугу гуртом одержали шляхецькі права. Конашевич — се по батькові, по номенклатурі XVI і XVII віку, син Конона, а родова його назва Сагайдачний“.[4])

Доволі цікава замітка, яку дав про походження Петра Конашевича крилошанин Антін Петрушевич. Він пише: „Есть слѣды, что Петръ Кунашевичъ (сынъ Кунаша) Сагайдачный происходилъ изъ села Колчицъ (Kulczyc) близъ города Самбора, откуда происходитъ румынско-русская фамилія Кольчицкихъ, изъ которой происходилъ таковъ Францискъ Кольчицкій, извѣстный изъ осады города Вѣдня въ 1683 году Турками“.[5])

---

[1]) Ibidem, ст. 358.

[2]) Антоновичъ: Исторія малорусскаго козачества. Київ 1882, ст. 43.

[3]) В. Б. Антоновичъ и В. А. Бецъ: Историческіе дѣятели юго-западной Россіи въ біографіяхъ и портретахъ. Вып. I, Київ 1885, ст. 1.

[4]) [В. Антонович]: Бесіди про часи козацькі на Україні. Чернівці 1897, ст. 35.

[5]) Петрушевичъ: Дополненія ко Сводной Галицко-русской Лѣтописи съ 1600 по 1700 годъ. Львів 1894, ст. 110.

Іван Каманін у своїй розвідці п. з. „Очеркъ гетманства Петра Сагайдачнаго“ займається дивним дивом дуже побіжно справою його походження: „онъ родился въ Подгорьи (по словамъ І. Ерлича въ Самборѣ) въ православной семьѣ околичнаго, какъ предполагаютъ, шляхтича“.[1])

Справу походження нашого гетьмана пробував виясніти також Осип Чайковський у розвідці п. з. „Початки гетьманування Петра Конашевича Сагайдачного“: „Про молоді літа гетьмана знаємо дуже мало. Уродився правдоподібно в Самбірщині. Коли уродився, про те не маємо найменьшої відомости. Одиноке жерело, що подає дуже скупі відомости про перші літа життя Петра Сагайдачного, се вірші Касіяна Саковича, ректора київської школи, виголошені студентами на похоронах Сагайдачного. Відповідно до сих віршів Сагайдачний мав уродитися в краях Підгірських Перемиських. Батько Сагайдачного був православним шляхтичем по імени Конон, звідки і назва Конашевич. Що Сагайдачний був шляхтичем, а не, як каже писатель Петриции, що походив з „ґміну“, доказом на се герб Сагайдачного, що представляє підкову. Герб сей знаходиться у вірші Касіяна Саковича. Проф. Антонович твердить, що отець Петра звався Конон Сагайдачний, але се вже за далеко посунений, нічим не підпертий здогад. Правдоподібніше буде, що імя Сагайдачний надали гетьманові козаки“.[2])

Останні замітки про походження Петра Конашевича походять від акад. М. Грушевського. В І-ім томі своєї „Історії Української Козаччини“, навязуючи до „Віршів“ Саковича, пише він: „З долученого образка Сагайдачного на коні, з гербом Побоґ (підкова з хрестом на горі) міркуємо, що був він з уродження шляхтич, з котроїсь дрібношляхетської українсько православної родини в Перемищині. Так і Єрлич, київський мемуарист з молодшого покоління, про нього пише, поясняючи, звідки такі чесноти у якогось козака знайшлися: „був він не простого походження, а шляхтич з-під Самбора“. (Але автори хотинських дневників і між ними Собєський, що так багато займається Сагайдачним, вважають його нешляхтичем— видко Сагайдачний не підчеркував свого шляхецтва“.[3]) А в ін-

---

[1]) Чтенія въ истор. Обществѣ Нестора Лѣтописца. Кн. XV. Київ 1901, Отд. II, вып. 1, ст. 6.

[2]) Науковий Збірник, присв. проф. М. Грушевському..., ст. 250.

[3]) Грушевський: Історія України-Руси VII, ст. 370.

шому місці каже акад. Грушевський: „Родом він був з західньої Галичини, з перемиської землі (з Самбірщини), з якоїсь мабуть дрібної шляхетської родини, як герб на його образку натякає".[1])

Суперечність, яка заходить поміж звістками про походження Петра Конашевича, старався погодити проф. Йосиф Третяк. Він пише, що „Sahajdacznym dotąd więcej się zajmowała nasza poezya, niż historya, to też o życiu jego, z wyjątkiem kilku lat przedśmiertnych, mało co wiemy. Nawet o pochodzeniu jego sprzeczne zachowały się świadectwa". Беручи під увагу з одного боку звістку Якова Собєського про „плебейське" походження нашого гетьмана, а з другого звістку Єрлича про його шляхотське походження та „herb szlachecki podkowa z krzyżem" в панегірику Саковича, каже далі Третяк: „Sprzeczność tych świadectw daje się rozwiązać przypuszczeniem, że Konaszewicz był synem zagrodowego szlachcica, jednego z tych, „co poddanych nie mieli, a swym pługiem orali", ale herbem poszczycić się mogli; a przypuszczenie to zgadza się ze słowami Starowolskiego (Sarmatiae Bellatores 226, 7) o Konaszewiczu: „Is quamquam origine non satis nobilis esset etc."[2]).

Аналогічна суперечність заходить також між звістками про походження гетьмана Богдана Хмельницького. Батько Богдана Хмельницького, Михайло й сам Богдан, були без сумніву шляхотського походження.[3]) І як Третяк незвичайно влучно старався погодити суперечні звістки в користь шляхотського походження Петра Конашевича, те саме, неменше влучно, вчинив дотично Богдана Хмельницького Вячеслав Липинський ось як:

„Bohdan Chmielnicki z pochodzenia i wychowania należał do owej nawpół szlacheckiej, nawpół kozackiej średnio-zamożnej warstwy ziemiańskiej, która na rubieżach Ukrainy... w drugiej ćwierci XVII w. wytwarzać się bardzo szybko poczęła. Była to warstwa, na tem pograniczu niespokojnem z konieczności, przedewszystkiem wojskowa, a ze swych zwyczajów i obyczajów, dzięki koniecznemu (ze względu na wspólną obronę) i bardzo ścisłemu (sąsiedztwo o miedzę!) zżyciu się i zlaniu z właściwą („horodową nieposłuszną")

---

[1]) Грушевський: Ілюстрована історія України. Київ—Львів 1912, ст. 256—257.

[2]) Tretiak: Historya wojny Chocimskiej 1621 r. Львів 1889, ст. 22, прим. 3.

[3]) Сьому питанню присвячу окрему монографію, оперту на архівних дослідах.

kozaczyzną na tyle już „skozaczona“, kozacka, że pod pojęcie sejmikującej, robiącej politykę i rządzącej państwem „szlachty“, w ówczesnej Rzptej rozumieniu, podprowadzić się już ona nie dała. Była jednak ta warstwa z niedawnego pochodzenia swego na tyle jeszcze szlachecką, że „schłopić“ siebie, obrócić siebie w „posłusznych“ poddanych — tak, jak to uczyniła Rzpta z ogromną częścią kozaczyzny — nie pozwoliła. Warstwa ta w powstaniu odegrała przewodnią, najwybitniejszą rolę, a jej typowym przedstawicielem był sam hetman Chmielnicki“.[1])

„Mutatis mutandis“ можна те саме сказати й про гетьмана Петра Конашевича, настільки вже „скозаченого“, що в сучасній польській опінії не міг він уже, мимо свого безсумнівного шляхотства, уходити за шляхтича.

Позволю собі тепер подати деякі критичні замітки до поглядів моїх попередників про походження Петра Конашевича. Усі майже дотеперішні дослідники держаться погляду, що батько нашого гетьмана звався на ім'я Конон або Конаш. Таку думку висловив перший М. Максимович, а за ним уже пішов проф. Антонович, так, що А. Петрушевич і О. Чайковський повторили сю думку стереотипово.

Максимович опирався, як вище згадано, на записці в пом'янику Київо-Михайлівського монастиря, де після імени „Петра“, поминається якогось „Конона“. Та Максимович, як виказав у 1900 р. І. Каманін у підписаній псевдонімом О. Щуровський статейці „Замітка про гетьмана Сагайдачного“,[2]) сам пом'яника не бачив, а користувався „чиєюсь ведмежою услугою“. Він не звернув уваги на тогочасні дописки, зроблені тим самим чорнилом і тою самою рукою (лише дрібнішим півуставом і курсивом), що робила пом'янну запись.[3]) На основі тих дописок доходить Каманін значіння імен Єлисея, Якова і Германа, що до звязи котрих із гетьманом висловив Максимович сумнів тому, що синів у нього не було.[4]) А саме побіч імени „Єлисея“ дописано збоку „Казновского“, побіч імени „Якова“ стоїть не „Германа“ (як у Максимовича), а „гетмана“, до того збоку дописано „Бородавка; не родичъ“. На основі сього стверджує

---

[1]) Lipiński: Stanisław Michał Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego. Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa... Київ 1912, ст. 254—255.

[2]) Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка т. 33, Miscellanea, ст. 1—2.

[3]) Ibidem, ст. 1.

[4]) Максимовичъ: Собраніе Сочиненій І, ст. 350, прим. 1.

Каманін, що „незвісне досі ім'я гетьмана Бородавки було Яков".[1]) Ширше спинився над сею справою Каманін у згаданій вище розвідці з 1901 р. Тут він пише, що „въ передачѣ Максимовича запись искажена и не полна; послѣднія имена читаются такъ: „Якова гетмана"; тѣмъ же почеркомъ и чернилами на поляхъ противъ имени Якова гетмана приписано: „Неродичъ Бородавка". Здѣсь слово „Неродичъ" не должно быть принимаемо въ значеніи „не родственникъ", потому что въ „Listach" Жолкѣвскаго (стр. 144) соперникъ Сагайдачнаго именуется „Яцкомъ Неродовичемъ Бородавкой". Несомнѣнно, что если бы М. Максимовичъ самъ видѣлъ Помянникъ, а не воспользовался чьей-то услугой, то такой ошибки онъ никогда бы не сдѣлалъ".[2]) Нині на основі сучасних джерел нема вже ніякого сумніву, що сей „Яків гетьман", то „Яцко (Яків) Неродич Бородавка", як він звався.[3])

Помилявся одначе Каманін, що Єлисей Казновський у пом'янику, се мабуть тесть гетьмана Конашевича.[4]) Вже Максимовичеві було відомо, що його жінка звалася „Анастасія, урожденная Повченская",[5]) бо як каже, „Имя и родъ жены Сагайдачнаго означены въ книгѣ *Вѣршѣ*, на маргинезѣ 15 листа, противъ стихотворнаго къ ней обращенія".[6]) А в тім, се стверджує, покликуючися на те саме джерело, пізніше й Каманін.[7]) Та цілком певно довідуємося з Коронної Метрики в Варшаві під датою 31 липня 1624 р., що жінка Петра Конашевича, Настася, була родом Повченська, а вдруге була замужем за шляхтичем Іваном Пйончинським, як се виказав В. А[нтонович] у замітці „Къ біографіи Петра Конашевича Сагайдачнаго".[8]) Що до згаданого в пом'янику „Конона", то Каманін погоджується мабуть із поглядом Максимовича, що се ім'я гетьманового батька, хоча виразно сього не зазначив. Та доказів

---

[1]) Записки т. 33, Misc. ст. 2.

[2]) Каманинъ: Op. cit. ст. 27–28, прим. 1 до ст. 27.

[3]) Грушевський: Іст. України-Руси VII, ст. 426 і 427, прим. 3.

[4]) Записки т. 33, Misc. ст. 1.

[5]) Максимовичъ: Собраніе Сочиненій I, ст. 372.

[6]) Ibidem, ст. 372, прим. 1.

[7]) Каманинъ: Op. cit. ст. 31, прим. 2.

[8]) Кіевская Старина т. 38, іюль 1892 г. „Документы, извѣстія и замѣтки", ст. 117—118. Каманинъ: Op. cit. ст. 31, прим. 3, хоч покликується на замітку Антоновича, хибно називає Пйончинського „Иваномъ Піончиномъ". — В Niesiecki: Herbarz Polski... wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. Tom VII, Lipsk 1841, ст. 278, згадані такі Пйончинські: „Stani-

на те нема ніяких, тим більше, що й вписані у пом'яник Єлисей Казновський і Яків Неродич Бородавка не були у ніякому ступені споріднення з гетьманом.

Ні один із попередніх дослідників не звернув уваги на те, що „Конашевичем" міг зватися гетьман не конче з огляду на ім'я свого батька, а з огляду на ім'я котрогось із подальших своїх предків, як се діялося у численних і сильно розроджених дрібних шляхотських родів на галицькім Підгір'ю, котрі, маючи спільне родове назвисько, стали відріжняти поодинокі галузи свого роду всякими прізвищами, в значній мірі патронімічними, що опісля, по відкиненню родового назвиська, переходили деколи в назвисько. Такий клясичний приклад маємо на батьку буковинсько-українського народнього відродження, Осипі Юрію Гординськім-Федьковичу, котрого рід походив із села Гордині в Самбірщині.[1]) Знані нам нині три вітки роду Гординських гербу „Сас", а то Антоновичі, Федьковичі і Юхновичі.[2]) Се один рід, походженням із Гордині, але три його вітки з відповідним патронімічним прізвищем від імен трьох своїх подальших предків. Та наш поет, закинувши з часом своє родове назвисько й підписуючися патронімічним прізвищем, одідиченим по предках, нині загально відомий не яко Гординський, а яко Федькович. Отже нічого в тім дивного, що, як каже проф. Антонович, „отчество Конашевичъ, принимаемое обыкновенно за фамильное его названіе". Що доторкає Петра Конашевича, то крил. Петрушевич був уже на добрій дорозі до висвітлення справи його родового назвиська, бо хоча й він уважає, що батько гетьмана звався „Кунаш", все таки припускає, що у нього мусіло бути, крім патронімічного прізвища, ще й родове назвисько, звязуючи його походження із селом Кульчицями в Самбірщині та з шляхотським родом Кульчицьких. Які одначе „сліди" мали б вказувати на се, на жаль, Петрушевич не подав ближче. Між численними

sław Piączyński sędzia ziemski Czerniechowski, z sejmu 1631. komisarz do rozgraniczenia województw Kijowskiego i Czerniechowskiego, *Constit. fol.* 21 i w roku 1641. *Constit. fol.* 26. Jan cześnik Nowogrodzki Siewierski z sejmu 1638. do tejże dislimitacyi naznaczony, *Constit. fol.* 31. Jan miał za sobą Katarzynę Perłowską. N. Zofią Rutkowską".

[1]) О. Маковей: Житєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича. Українсько-руська Бібліотека т. VIII, Львів 1911, ст. 33.

[2]) Poczet szlachty galicyjskiej i bukowińskiej. Львів 1857, ст. 78—79; Dunin-Borkowski: Spis nazwisk szlachty polskiej. Львів 1887, ст. 121.

прізвищами Кульчицьких не находимо прізвища „Конашевич“,[1]) а факт, що в Кульчицях є численні селяни Кінаші,[2]) не може бути доказом походження звідти Петра Конашевича, бо, як нижче викажу, в Самбірщині й Дрогобиччині були в XVI ст. не лише Конаші (Кунаші), але й Конашевичі (Кунашовичі) селяни, котрі з нашим гетьманом не мали нічого спільного.

Вже Максимович подав, що батько Петра Конашевича звався Конон або Конаш Сагайдачний, уважаючи очивидно сю останню назву за родове назвисько гетьмана, хоча й не каже сього виразно. Кононом або Конашем Сагайдачним назвав проф. Антонович батька нашого гетьмана, розуміється за Максимовичем, а навіть в іншому місці каже зовсім виразно, що родова назва гетьмана була „Сагайдачний“. Але О. Чайковський назвав се „за далеко посуненим, нічим не підпертим здогадом“, вважаючи правдоподібнішим, що „ім'я Сагайдачний надали гетьманові козаки“. Більше місця присвячу сій справі нижче.

Згадаю тут ще тільки, що Лукомський і Модзалевський у свойому „Малоросійському Гербовнику“ вважають рівнож прізвище нашого гетьмана „Сагайдачний“ його родовим назвиськом. „**Сагайдачные**“ фігурують там яко окремий шляхотський рід, котрого герб описують автори яко „щитъ: въ красномъ полѣ серебряная опрокинутая подкова, увѣнчанная кавалерскимъ крестомъ (Побугъ)“.[3]) На таблиці XXXII помістили автори одначе рисунок гербу „Побуг“, який зображає в щиті підкову з хрестом (т. є. гербове знамя, godło), а над шеломом і короною пів хорта з нашийником на смику (т. є. клейнот). Дивно, що одиноким джерелом до сього послужила авторам „Копія портрета гетмана Петра Сагайдачнаго (1601—1622) съ гербомъ въ М. Т., № 696“,[4]) т. є. в „Музею Украинскихъ Древностей В. В. Тарновскаго въ Черниговѣ“. Не згадали автори, що в „Каталозі“ сього музею сказано про сей портрет: „Конашевичъ-Сагайдачный Петро, гетманъ (1605—1622), поясной.

---

[1]) Poczet szlachty gal. i buk. ст. 132—136 і 325; Dunin-Borkowski: Op. cit. ст. 196.

[2]) Сю звістку завдячую проф. д-рові Ярославові Антоновичеві-Гординському. Про погляд д-ра Андрія Чайковського на се згадаю при самому кінці монографії.

[3]) В. К. Лукомскій и Б. Л. Модзалевскій: Малороссійскій Гербовникъ. Спб. 1914, ст. 159.

[4]) Ibidem.

Копія съ рисунка, находящагося при книжкѣ Саковича: „Вѣршѣ на жалосный погребъ“ (Кіевъ, 1622 г.)“.[1])

Відносно місця походження Петра Конашевича каже Єрлич, що був він шляхтичем „od Sambru“. Максимович переклав се зовсім невірно „изъ Самбора“, називаючи в іншому місці нашого гетьмана сином „Самборскаго шляхтича“. Стереотипово повторяють за Максимовичем погляд, що Конашевич походив „із Самбора“, проф. Антонович і Каманін; тільки акад. Грушевський розуміє правильніше слова Єрлича, перекладаючи їх „з-під Самбора“, але ще вірнішим є вислів О. Чайковського „з Самбірщини“, ужитий опісля в іншому місці й акад. Грушевським. На мою думку належить вислів Єрлича перекладати таки зовсім дослівно, а саме „від Самбора“, бо в ньому добачую тільки загальну вказівку на напрям, відки походив гетьман, навіть без докладнішого означення околиці. Може воно отже значити: „на північ“ або „на південь“, „на схід“ або „на захід“, або напр. „на південний схід“, „південний захід“ від Самбора і т. д., не означаючи навіть доконче самої Самбірщини, а напр. Дрогобиччину, котра належить рівнож до „Підгірських перемиських країв“, де, по словам Саковича, мав уродитися наш гетьман.

Всі дослідники погоджуються одначе що до погляду на шляхотське походження гетьмана: Чайковський і акад. Грушевський виступають рішучо проти звісток про його „просте“ походження, а Третяк старається, як уже зазначено, погодити суперечні звістки. Але тільки Чайковський, акад. Грушевський і проф. Третяк звернули більшу увагу на його родовий герб. Чайковський і Третяк, поза не зовсім точним описом його, не подали одначе його властивої назви; тільки акад. Грушевський перший назвав його зовсім правильно гербом „Побог“, зачисляючи гетьмана на тій основі до котрогось із дрібно-шляхотських родів у Перемищині (подібно, як проф. Антонович і Каманін зачисляють його до околичної шляхти).

Як бачимо, повищі досліди не причинилися ні в чім до вияснення питання про походження Петра Конашевича, річ ясна тому, що дотеперішні дослідники не мали до сеї справи ніяких інших джерельних матеріялів. Все таки, панегірик Саковича є тут для нас першорядною вказівкою, бо не маючи його, ми не в силі були б узятися до спроби розвязки сього питання.

---

[1]) Каталогъ украинскихъ древностей коллекціи В. В. Тарновскаго. Київ 1898, ст. 73, № 696.

II.

ЗНАЧІННЯ НАЗВ „САГАЙДАЧНИЙ“ І „КОНАШЕВИЧ“.

Назва „Сагайдачний“ яко прізвище, а не родове назвисько гетьмана. — Її популярність на Придніпрянщині. — Популярність імени Конон (Конаш, Кунаш) на всій українській етнографічній области. — Патронімічні прізвища й назвиська, утворені від того імени. — Назва „Конашевич“ яко патронімічне прізвище гетьмана.

В дослідах над генезою роду гетьмана Петра Конашевича доводиться мені занятися перш усього значінням назви „Сагайдачний“. Уже О. Чайковський уважав правдоподібнішим, що сю назву надали гетьманові козаки,[1]) виступаючи проти погляду Антоновича (основаного, як я се вище зазначив, на погляді Максимовича), наче б назва „Сагайдачний“ була родовою назвою гетьмана. Також Ол. Яблоновський не вважає сеї назви родовою, скоро каже тільки всього, що Петро Конашевич був „Sahajdacznym zwany“.[2]) Назву „Сагайдачний“ вважає цілком виразно прізвищем Б. Грінченко у своїй розвідці „Пісня про Дорошенка й Сагайдачного“.[3]) Подаючи уривок із передмови Бодянського до виданого ним козацького „Реєстру“ з 1649 р., пише він: „звідтіля видно, що прізвище „Сагайдачний“ було поширене серед козацького війська“ й підносить його „популярність“.[4]) А з нагоди оголошення проф. В. Перетцем варіянту пісні про Дорошенка й Сагайдачного, де приходить „Hetman Sachaydacznik“, дає Грінченко пояснення, що „Сагайдачник — то чоловік, що робить сагайдаки, назвище ремесника; звичайно можна так назвати й того, що носить сагайдак“.[5])

Над значінням назви „Сагайдачний“ застановляється також Т. Корзон, вважаючи її рівнож прізвищем. Він каже: „Piotr Kunaszewicz, jak się podpisywał „ręką swą“ z przezwiskiem Sahajdaczny, pod jakiem słynął u niepiśmiennych kozaków. Co znaczy to przezwisko? Zapewne był on posiadaczem jakiegoś niepospolitego sajdaka czyli kołczana do strzał; musiał też strzelać

---

[1]) Уже Яків Собєський каже у своїх мемуарах про Хотинську війну, що прізвище „Сагайдачний“ одержав Конашевич від козаків з огляду на лук, який носив. Мемуары относ. къ исторіи Южной Руси. Вып. II, Київ 1896, ст. 58.

[2]) Jabłonowski: Historya Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej. Kraków 1912, ст. 213.

[3]) Записки Укр. Наук. Т-ва в Київі. Книга I, Київ 1908.

[4]) Ibidem, ст. 62.

[5]) Ibidem, ст. 60 і 62.

znakomicie z łuku".[1]) Що здогад Корзона зовсім справедливий, про те свідчить не тільки характеристика гетьмана, подана Петрицієм, в якій підчеркнено, що Конашевич „з маленькости привчився натягати лук, зброї й коня з рук не випускати",[2]) але що більше, в панегірику Саковича, як уже знаємо, зображений гетьман на коні з луком з правого боку при сідлі та з сагайдаком, наповненим стрілами, на плечах. Се зображення гетьмана з луком і з сагайдаком має своє спеціяльне значіння, бо, як підносить В. Лозінський, „reprezentacyjną ozdobą rycerską był sajdak czyli kołczan, który mimo coraz większego udoskonalenia broni palnej nie wychodził bardzo długo z używania... Nawet jeszcze w ostatnich latach XVIII w. wiele ze szlachty chodziło z sajdakami, które prawie aż do ostatecznej zagłady staropolskiego obyczaju zachowały tradycyjne znaczenie rycerskiego emblematu".[3])

Що назва „Сагайдачний" була нічим іншим, тільки прізвищем нашого гетьмана, виходить рівнож із панегірика Саковича. В заголовному листі надруковано товстою кирилицею: **„Петра Конашевича"**, а щойно в дальшім рядку дрібнішим письмом: „Сагайдачного";[4]) в поодиноких віршах читаємо все: „Гетманъ Петръ Конашевичъ",[5]) „Петра Конашевича",[6]) „Конашевичъ",[7]) „Петра Конашевича",[8]) „Петръ Конашевичъ".[9]) Раз тільки сказано в тексті, що „Россія Петра Сайдачного подасть людемъ, въ памятку вѣку потомного".[10]) І справді, під тим прізвищем перейшов він у народню пісню, хоча тут, як каже акад. Грушевський, „маємо ім'я гетьмана Сагайдачного, але тільки ім'я, вирване з реальних історичних обставин".[11])

Загально відомо, що попри родові назвиська існували також і прізвища. Вони мали правне значіння, особливо в давніших часах, коли часто заступали просто назвисько або перемінювалися часом у назвисько, а крім того для відріжнення більшої скількости осіб, що мали те саме ім'я і назвисько. Звідти пішли часті прізвища особливо серед дрібної шляхти.

---

[1]) Korzon: Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. T. II. Wyd. 2, Lwów-Warszawa 1923, ст. 302.

[2]) Грушевський: Іст. України-Руси VII, ст. 372, прим. 2.

[3]) Łoziński: Życie polskie w dawnych wiekach. Wyd. 3, Lwów 1912, ст. 126.

[4]) Титовъ: Op. cit. ст. л҃з (37).

[5]) Ibidem, ст. л҃ѳ (39). [6]) Ibidem, ст. м҃д (44). [7]) Ibidem.

[8]) Ibidem, ст. м҃ѕ (46). [9]) Ibidem, ст. м҃и (48). [10]) Ibidem.

[11]) Грушевський: Історія Укр.-Руси VII, ст. 373, прим. 1.

Надавано одначе такі прізвища також без ніякої дальшої цілі, єдино яко вислід звичаю. Сей звичай існував на цілому просторі Польської Речіпосполитої і то від найдавніших часів зарівно серед шляхотського й серед міщанського стану. Сі прізвища творилися найчастіше з назв у світі звіриннім, ростиннім, з окружаючих господарських предметів. Досить значне їх число завдячує своє повстання особистим прикметам одиниць, подіям, що лучилися в їх життю, родам занять, уживанню певних улюблених висловів; інші вкінці були глумливі.[1])

Таким чином повстало й прізвище „Сагайдачний", котрого велику популярність підчеркнув Грінченко. Та було воно популярне виключно на Придніпрянщині, головно серед козацького війська. О. Бодянський подає на основі „Реєстру" з 1649 р. таких Сагайдачних у війську Хмельницького: Чигиринського полку Остапівської сотні Семен Сагайдачний, Корсунського полку сотні Демка Якимовича Іван Сагайдачний, Уманського полку Ладиженської сотні Жадан Сагайдачний, Браславського полку Райгородської сотні Васько Сагайдачний, Кальницького полку Немирівської сотні Іван Сагайдачний, а в сотнях на лівій стороні Дніпра згадує Бодянський ще „нѣсколько Сагайдачныхъ", але крім вичислення полків і сотень, не подає імен тих Сагайдачних.[2]) Ось вони: Миргородського полку Комишинської сотні Гаврило Сагайдачний і Лесько Сагайдачненко,[3]) Полтавського полку Богацької сотні Ігнат Сагайдачний,[4]) Чернигівського полку Чернигівської сотні Костюк Сагайдачний.[5]) Крім того стрічаємо селян, як Сагайдака і Сагайдачний.[6]) В 1687 р. виступає вже яко кошевий отаман Григорій Сагайдачний. Максимович пише про нього: „Былъ ли этотъ Сагайдачный потомокъ гетмана Петра, не знаю. — Объ его родѣ нашелъ я слѣдующую современную ему *Опись* въ помянникѣ Антоніевой пещеры (на листѣ 182): „Родъ Григорія Сагайдачного ата-

---

[1]) Про прізвище взагалі гл. Dąbkowski: Prawo prywatne polskie. I, Lwów, 1910, ст. 101—102; Dr. Antoni J. (Rolle): Powstawanie nazwisk rodowych u ludu małoruskiego. Sylwetka heraldyczno-etnograficzna. Sylwetki historyczne. Serya VIII, Kraków 1892, ст. 335 і слід.

[2]) Реестра всего Войска Запорожскаго послѣ Зборовскаго договора... 1649 года. Изд. О. М. Бодянскимъ. Москва 1875, Предисловіе ст. XXIX—XXX.

[3]) Ibidem, ст. 265. [4]) Ibidem, ст. 289. [5]) Ibidem, ст. 332.

[6]) Новицкій: Указатель къ изданіямъ Временной Коммиссіи для разбора древнихъ актовъ. Томъ І. Имена личныя. Киïв 1878, ст. 624.

мана Запорозского Кошового. Помяни Господи: Іеремію, Василису, Іоанна, Іуліаннію, Григорія". Но имена Іереміи, Іоанна не связываютъ сего рода съ выше приведеннымъ родомъ Петра Сагайдачнаго".[1]) Зіставляти разом родословну Григорія Сагайдачного з мнимою родословною Петра Конашевича в пом'янику Київо-Михайлівського монастиря нема ніякої основи, бо, як уже знаємо, ні якогось загадкового Конона, ні Єлисея Казновського, ні Яцка Неродича Бородавку не можна зв'язувати з гетьманом Петром Конашевичем. А з приведених вище даних видно зовсім ясно, що назва „Сагайдачний" — се вельми популярне на Придніпрянщині прізвище, на основі котрого тих осіб, що його носили, ніяк не можна лучити з нашим гетьманом. Ось напр. у селах Харківської губернії стрічаються селяни Сагайдачні.[2])

Натомість у Галичині, відки походив Петро Конашевич, ніде Сагайдачних в актах не подибується. Тільки в протоколах Львівського Ставропигійського Братства виступає в рр. 1599, 1601 і 1602 львівський міщанин Никифор Сагайдачник,[3]) отже з прізвищем, що нагадує дуже назву „гетьмана Сагайдачника" у варіянті пісні про Дорошенка й Сагайдачного, оголошенім проф. Перетцем. Тому одначе, що побіч Никифора Сагайдачника виступають рівночасно такі міщани, як Павло Кушнір, Филип Маляр, Лесько Кушнір, Павло Кравець, Касіян Слюсар, Томило Мечник,[4]) нема ніякого сумніву, що прізвище „Сагайдачник" означає в сім випадку ремісника, котрий виробляв сагайдаки й не має звязку з лицарською емблемою, як на зображенню гетьмана Петра Конашевича у Саковича.

З черги переходжу до вияснення значіння назви „Конашевич". Майже всі дотеперішні дослідники є того погляду, що се патронімічна назва, утворена з імени батька гетьмана, котрий мав зватися Конон або Конаш. Проф. Антонович подає, що сю назву приймають звичайно яко родове назвисько гетьмана. Справа повставання народніх родових назвиськ діждалася докладнішого опрацьовання, як се підчеркує професор Домбковський, тільки дотично українського народу, головно

---

[1]) Максимовичъ: Собраніе Сочиненій I, ст. 356.

[2]) Сумцовъ: Малорусскія фамильныя прозванія. Кіевская Старина т. 11, февраль 1885 г., ст. 217.

[3]) Архивъ юго-западной Россіи ч. I, т. X. Київ 1904, ст. 15, 20, 27, 64—66.

[4]) Ibidem, ст. 15.

козаків.[1]) Найбільше первісна форма назвиська полягала на доданню до імени дотичної особи імени батька з відповідною кінцівкою (-ич, -ко, -еня, -енко, -ук, -ів, ан, -ул і т. д.). Не треба одначе забувати (на що я звернув уже увагу в 1-ім розділі отсеї монографії), що крім патронімічних назвиськ, витворених із імени батька, були ще й патронімічні прізвища (в польській мові „przydomek"), особливо серед дрібної шляхти на галицькім Підгір'ю, котра, маючи свої родові назвиська, з конечности прибирала ще в обсягу численних віток одного й того самого роду, з тим самим родовим назвиськом, ріжні прізвища, головно патронімічні, щоби сим способом себе взаїмно відріжнити. Такі патронімічні прізвища, утворені з імени якогось безпосереднього предка тої або сеї вітки даного роду, переходили дідично на дальших нащадків побіч родового назвиська, а деколи, по відкиненню родового назвиська, заступали саме назвисько. Таким патронімічним прізвищем була без сумніву й назва нашого гетьмана „Конашевич", котру він одідичив не безпосередньо по своїм батьку, а по своїх подальших предках, що мали своє окреме родове назвисько, але для відріжнення себе від інших численних віток того самого роду, уживали патронімічного прізвища „Конашевич", утвореного з імени котрогось із подальших предків своєї вітки. Протягом часу родове назвисько відпало, а його заступило отсе патронімічне прізвище. І саме ціль отсеї монографії є: дати спробу розв'язки питання про походження назви „Конашевич", котрою підписувався наш гетьман, на основі документальних даних.

Ім'я св. Конона Ізаврійського, котрого день обходиться у східнім обряді 5-го березня за Юліянським календарем, вельми популярне на цілій українській етнографічній области. А. Петрушевич зіставив народні звичаї повір'я й пословиці, звязані з днем 5-го березня, на котрого припадає Конона-Градаря: „начинають копать огородъ. Молятся о избавленіи младенцевъ отъ оспы. На заговѣніе не шьютъ, ногтоѣдъ пристанетъ; и въ головѣ не ищутъ — червы у скотины будутъ. Пришла рѣдька, да хрѣнь, да книга Ефремъ (Вел. постъ). Не мя-

[1]) Dąbkowski: Op. cit. I, ст. 100. Він має на увазі згадану вже сильветку Д-ра Антонія Й. Годиться додати тут ще Сумцова: Малорусскія фамильныя прозванія (К. Стар. т. 11, февраль 1885 г., ст. 215—228) і Франка: Причинки до української ономастики (Науковий Збірник присв. проф. М. Грушевському ст. 185—218).

скай (т. е. не проси мяса), кошка услышитъ".[1]) Се ім'я стрічаємо в актах або в календарній формі Конон, або в народній форм[і] Конаш або Кунаш (переміна безнаголосного о в у). Подибуємо його або просто яко ім'я, або яко патронімічне прізвище, чи навіть уже яко патронімічне назвисько (в двох останніх випадках деколи й без відповідної патронімічної кінцівки).

На Придніпрянщині популярне се ім'я в обидвох формах, в календарній і в народній. В актах виступають: Конаш селянин[2]), Кунах козак і Кунаш селянин[3]), селянин Кононенко і того ж назвиська крилівський міщанин, далі селяни Кононовичі й копильський міщанин Кононович[4]), Ізаак Кононович, член Виленського братства, посол на Берестейський собор 1596 р.[5]), Йосиф Кононович Горбацький, ігумен Київського монастиря, потім епископ витебський, оршанський, мстиславський і могилівський[6]), а в рр. 1720—1722 троїцьким архімандритом і управителем Чернігівської друкарні був о. Герман Кононович.[7])

В замітці А. Л[азаревського] п. з. „Рукописное евангеліе будто бы гетмана Сагайдачнаго"[8]) читаємо, що в „Кіевлянинѣ" 1890 р. ч. 276 подав якийсь В. Г-скій опис старинного українського „рукописнаго четверо-евангелія съ вкладной подписью по листамъ гетмана Конашевича-Сагайдачнаго", з такими поясненнями: „На лист. 119—121 читаемъ слѣдующую надпись, написанную красивымъ почеркомъ: „Сие евангеліе оправил срѣбромъ булатном (?) конoшевичъ козакъ войска запорозкаго за отпущеніе грѣхов своих и за отца своего коноша (конoшъ — историческое имя Конона) и за матерь свою полагію до храму прстой Бцы Чигиринской". Упоминаемый въ записи козакъ Конoшевичъ, безъ сомнѣнія, есть извѣстный гетманъ Петръ Конашевичъ Сагайдачный... Судя по красивому почерку этой записи, можно думать, что ее сдѣлалъ самъ гетманъ, получившій хорошее образованіе". Лазаревський каже супроти такого погляду: „Думается, что въ „Конашевичѣ козакѣ войска

---

[1]) Петрушевичъ: Общерусскій Дневникъ церковныхъ, народныхъ, семейныхъ праздниковъ и хозяйственныхъ занятій, примѣтъ и гаданій. (Відб. з „Временника Ставроп. Инст." на годъ 1866). Львів 1865, ст. 31.

[2]) Новицкій: Указатель... I, ст. 334.

[3]) Ibidem, ст. 376. [4]) Ibidem, ст. 336.

[5]) Ibidem. [6]) Ibidem, ст. 156.

[7]) Огієнко: Історія українського друкарства. Том. I. Збірник філол. Секції Наук. Т-ва ім. Шевченка, т. 19—21. Львів 1925, ст. 334.

[8]) Кіевская Старина т. 33, апрѣль 1891 г., ст. 165—167.

запорожскаго“ видѣть гетмана Сагайдачнаго нѣть ни малѣйшаго основанія, такъ какъ козаковъ Конашевичей (Конашъ — Кононъ) было, конечно, немало; еслибы упомянутый здѣсь Конашевичъ былъ гетманъ, то, конечно, онъ не упустилъ бы указать на свое общественное положеніе и въ надписи.“

Увага Лазаревського зовсім справедлива. Ось у декляраціі козаків, даній гетьманові Ст. Конєцпольському в червні 1630 р., підписаний „Anton Konaszewicz, starszy z woyskiem Jego Kr. Mci Zaporowskim“.[1]) Та сей Антін Конашевич не має нічого спільного з родом, з котрого походив Петро Конашевич. В дійсности називався він Антін Конашевич Бут, як се знаємо на основі протоколу з 29. VI. (ст. ст.) 1630 р. п. з. „Pacta St. Koniecpolskiego z Kozaki Zapor.“, виданого зразу Кулішем,[2]) а наново з іншої повної й у дечім відмінної копії акад. М. Грушевським, де виступають Антін Бут і Левко Бут.[3]) „Конашевич“, се була патронімічна назва Антона Бута, як напр. знаємо Івана Несторовича Бута, корсунського полкового осавула та козацького гетьмана Павла Михновича Бута (званого в літописах „Павлюком“).[4]) Знаємо ще крім сього Ілька Бута, сотника канівського полку, Мартина Бута, слобідського козака і Ониська Бута, сотенного осавула чигиринського полку.[5]) Зовсім справедлива думка Лазаревського, що Петро Конашевич не залишив би підчеркнути своє гетьманське достоїнство. Ось доховався до наших часів ручний хрест, срібний позолочуваний, висаджений девятьма камінями. На ньому виднів напис: „Року 1622 далъ сей крестъ рабъ Божий Петръ Конашевичъ Сагайдачный Гетманъ Войска Его К. М. Запорозкого, до церкви святого Богоявления Господня въ домъ Братскій, на отпущеніе грѣховъ своихъ“.[6])

В польській геральдиці відомі такі шляхотські роди, як Kononowicz з відміною гербу „Radwan“ на Литві (в Київщині виступають вони 1616 р. з патронімічним прізвищем „Siemionowicz“) та Kononowicz без означення гербу (нобілітовані 1768 р.).[7]) В 1627 р. виступає Анна з Конашевичів Гри-

[1]) Жерела до історії України-Руси т. VIII. Львів 1908, ст. 347.

[2]) Кулишъ: Матеріялы до исторіи возсоединенія Руси. Т. I, Москва 1877, ст. 309.

[3]) Грушевський: Історія України-Руси т. VIII, 1. Київ-Львів 1913, ст. 116 і прим. 1, ст. 119 і ст. 120, прим. 1.

[4]) Новицкій: Указатель... I, ст. 67. [5]) Ibidem.

[6]) Максимовичъ: Собраніе Сочиненій I, ст. 377.

[7]) Dunin-Borkowski: Op. cit. ст. 168.

горієва Бобриковичева, котра пізвала шляхтича Домбровського о зворот річей, що остали по її браті Войтіху Конашевичу, помершім у Звинячі у князя Юрія Заславського і о 25.000 злп. заслуг, зібраних у того ж князя. Якого гербу були ті Конашевичі, геральдики не подають. З Кунашова (в Рогатинщині) походили Kunaszewscy або Kunaszowscy (по шипячих шелестівках в українській та польській мові переміна e і o) гербу „Radwan“[2]).

Маємо доказ, що вже за княжих часів у Галичині було популярним ім'я Конон у народній формі „Кунаш“ та утворене з нього патронімічне прізвище „Кунашевич“. Заховалося до наших часів у пізнішій копії рішення суду, що відбувся 15. листопада (згл. 20. вересня) 1369 р. в Перемишлі в справі о дідицтво в селі Частровиці між Пінком Кунашевичем, дідичем Бушкович і Верещакою Бутевичем, при чому суд признав дідицтво в Частровиці за Кунашевичем, як воно було „из вѣка при рускихь Князех“.[3])

Найбільше популярним було ім'я „Конон“, „Конаш“, „Кунаш“, а також утворені з нього патронімічні прізвища й назвиська серед селянської і міщанської верстви в воєвідствах Руськім і Белзькім, як свідчить про те матеріял, що міститься в „Люстраціях королівщин в землях Галицькій і Перемиській з рр. 1565—66“ (Жерела до історії України-Руси I, Львів 1895), в „Люстраціях королівщин в землях Перемиській і Сяніцькій з 1565 р.“ (Жерела II, Львів 1897), в „Люстраціях королівщин в землях Холмській, Белзькій і Львівській з рр. 1564—65“ (Жерела III, Львів 1900) та у виданих д-ром С. Томашівським „Матеріялах до історії Галичини“ I (1648—1649) і II (1649—1651), уміщених рівнож у Жерелах до історії України-Руси (IV, Львів 1898 і V, Львів 1901). Вибираючи цитати з „Жерел“, подаю при них відповідну нумерацію тому й сторони, а при цитатах із деяких інших видавництв ще окремо їх заголовок. Ось ті селянські й міщанські імена, патронімічні прізвища й назвиська:

Konon в с. Сухорічу, Львівського староства (III, 399); Konon в м. Теребовлі, Теребовельського стар. (I, 115); Ко-

---

[1]) Boniecki: Herbarz Polski XI, Warszawa 1907, ст. 60 (на основі „Sumaryusze wyroków i zapisów trybunału lubelskiego wojew. wołyńskiego“); Uruski: Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. VII, Warszawa 1910, ст. 162.

[2]) Dunin-Borkowski: Op. cit. ст. 197.

[3]) Гл. у мене Додаток ч. 1.

non в с. Черчу, Рогатинського стар. (І, 165); Konon dziessiąthnik в с. Стрільчу, Львівс. стар. (ІІІ, 352); Kunan woyth в с. Столпах, Холмського стар. (ІІІ, 51); Kononow Hricz в с. Сарнах, Перемиського стар. (ІІ, 116); Kononow Danilo в с. Бабинцях, Рогат. стар. (І, 158); Kononowski[1]) в м. Грубешові, Грубешівського стар. (ІІІ, 97). — Kunasz в м-ку Камінці, Камянецького стар. (ІІІ, 308); Kunasz в м-ку Добротворі, Камян. стар. (ІІІ, 312); Kunasz в с. Дернові, Камян. стар. (ІІІ, 324); Kunasz в с. Zeldecz, Камян. стар. (ІІІ, 327); Kunasz в с. Стебнику, Перем. стар. (ІІ, 136); Kunasz в с. Стриєві, Красноставського стар. (ІІІ, 33); Kunasz в с. Руді Вишній, Холмського стар. (ІІІ, 47); Kunasz в с. Сільці, Белзького стар. (ІІІ, 158); Kunasz в с. Домашеві, Белз. стар. (ІІІ, 166); Kunasz в с. Камінці, Белз. стар. (ІІІ, 172); Kunas в с. Губині, Белз. стар. (ІІІ, 177); Kunasz в м-ку Соли, жупи Руської землі (ІІ, 1); Kunasz в м. Коломиї, Колом. стар. (І, 45); Kunasz в м-ку Новім селі, Галицького стар. (І, 101); Kunasz в с. Wisiołek Czeleiowski, Тереб. стар. (І, 145); Kunasz в м-ку Рогатині, Рогат. стар. (І, 152); Kunasz в с. Явчу, в Жидачівщині (IV, 250); Kunasz в с. Медиці, Перем. стар. (ІІ, 100); Kunasz Ilko в с. Стронятині, Львівс. стар. (ІІІ, 398); Kunas Onisko в м. Теребовлі, Тереб. стар. (І, 115); Kunach в м. Тишовцях, Тишов. стар. (ІІІ, 121—122); Kunach Olesko в с. Неділовичах, Красноставс. стар. (ІІІ, 14); Kunasz Szczur, Kunasz Loy і Kunas Nowak в с. Батятичах, Камян. стар. (ІІІ, 319); Kunas (Kunasz) Hrinkow на Мостиськім передмістю, Перем. стар. (ІІ, 87); Kunasz Mykowicz в с. Лодині, Перем. стар. (ІІ, 152); Kunaszka в с. Підгайчиках, в Теребовельщині (IV, 235); Kunaska в м-ку Камінці, Камян. стар. (ІІІ, 303 і 307/8); Kunaska Fedor в с. Старім місті, Лежайського стар. (ІІ, 177)[2]); Konassenie в с. Залужу над Чере-

---

[1]) В селі Губичах к. Дрогобича виступає в 1445 р. священик Конон. Довідуємося про се із презентаційної грамоти Івана князя Усвітського і його жінки Ярохни, дідички Передільниці, котрі того ж року надають „unam aream alias dworzyszcze cum campis... ecclesiae Resurrectionis Domini... et Cononi sacerdoti atque suis liberis ac legitimis succesoribus.“ Шараневичъ: Черты изъ исторіи церковныхъ бенефицій и мірского духовенства. Второе дополненное (посмертне) изданіе. Львів 1897—1902, ст. 44—46. Шараневич додає (ст. 47), що „Наслѣдники священика Конона... звались Кононовскіи или Комановскіи, приходъ переходилъ зъ отцевъ на сынôвъ, зъ сынôвъ на внукôвъ и на правнукôвъ.“

[2]) В Бібліотеці Оссолінських у Львові є рукопис з XVII ст. (ч. інв. 2111/I) п. з. „Zapiski Piotra Kunaszczaka mieszczanina lwowskiego z lat 1663—1694“.

мошем, Снятинського стар. (I, 8); Kunaszow Hricz в с. Сільци, Белз. стар. (III, 157); Kunassow Machno в с. Кровиці, Любачівського стар. (III, 293); Kunaszow Karp в м-ку Камінці, Камян. стар. (III, 308); Kunaszow Zienko в м-ку Добротворі, Камян. стар. (III, 315); Kunaszow Lech в с. Батятичах, Камян. стар. (III, 319); Kunassow Procz в с. Дрогомислю, Любач. стар. (III, 288—289); Kunassow Maczko в с. Дрогомислю, Любач. стар. (III, 289); Kunaszow Ihnat в с. Маковій, Перем. стар. (II, 130); Kunaszow Jaczina в с. Озимині, Озиминської волости, між р. Бистрицею і потоком Озиминкою (I, 265); Kunaszow Łucyk de v. Białegłowy, Львівс. землі (V, 242); Kunaszow Chwedko на Мостиськім передмістю, Перем. стар. (II, 87); Kunaszow brat Tymko, міщанин з Будзанова, в Теребовельщині (IV, 285); Kunassowa (жінка або вдова Кунаша) в м. Галичі, Гал. стар. (I, 56); Kunassowa (жінка або вдова Кунаша) в м. Скалі на Поділлю (Грушевський: Опись подільських замків 1494 р. Записки VII, 7). — Kunaschowicz Jaczko i Chwedko в м. Холмі, Холм. стар. (III, 43); Kunasowicz Vasko в м-ку Потиличі, Любач. стар. (III, 244); Kunassowicz Andrei в с. Коровиці, Любач. стар. (III, 293); Kunassowicz Hawriło в с. Пикуличах, Перем. стар. (II, 83); Kunaszowicz Chwedko в с. Стебнику, Перем. стар. (II, 136); Kunassewicz Wassił в с. Залужу, Снятинського стар. (I, 8); Kunazowicz Makar в с. Кобильниці руській, Любач. стар. (III, 284); Konaszewicz Hricko, міщанин в Городку, Львівс. землі 1613 р. (Петрушевичъ: Сводная галицко-русская Лѣтопись съ 1600 по 1700 годъ. Львів 1874, ст. 47)[1]); Конашевичъ Ѳеодоръ кушнѣръ — 1664 р. член Ставроп. Братства у Львові (Архивъ ю.-з. Р. ч. I, т. XI, 68).

Дуже цікава звістка міститься в люстрації с. Трускавця, Дрогобицького староства, з 1565 р. (Жерела I, 208—209). Там читаємо:

„**Truskawiecz** wiesz; w niei kmieczi iest sesczdziessiąth y ieden; s nich pięczdziessiąth y sziedm, ktorzi sziedzą na czwierczіach lanowich, placzą kazdi zosobna czinssu dorocznego po gr. trzidziesczi y iednemu, kthorich the szą imiona: Jurko Dyurowicz, Stasz Dyurowicz, Stasko Chweczowski, Iwan Ochrimowicz... Wasko Kunassowicz, Piotr Kunassowicz...“

[1]) „Athanasius Krupecki adcitat Grodecenses homines Michaelem Kuryłowicz, Stephanum Saczkowicz, Hrickonem Konaszewicz, Sienkonem sartorem, Gregorium pictorem, quod adimant fundos ecclesiasticos et illi non sunt obedientes.“ (Рукоп. митр. Л. Кишки, ст. 631).

На перший погляд здавалося б, що маємо тут діло з предками нашого гетьмана, Петра Конашевича, що він походив із Трускавця під Дрогобичем та, що походив із селянської верстви, отже був „простого походження“, як подає Яків Собєський, чи, що походив „з ґміну“, як подає Петрицій. Таке враження є одначе тільки на перший погляд. В дальших розділах отсеї монографії спробую виказати на основі актового матеріялу, що Петро Конашевич походив без сумніву із підгірської шляхти в Перемищині, що назва „Конашевич“ була тільки його патронімічним прізвищем, одідиченим по подальших предках та що по відкиненню родового назвиська, заступила вона се назвисько. Сим способом патронімічне прізвище „Конашевич“ стало вкінці родовим назвиськом нашого гетьмана, під котрим він виступає в історії, набувши зате на Січі нове прізвище, „Сагайдачний“.

III.

КУНАШОВИЧІ-УНІХОВСЬКІ: УСТРИЦЬКІ, СТЕБНИЦЬКІ, ТЕРЛЕЦЬКІ І БЕРЕЖАНСЬКІ В ПЕРЕМИЩИНІ В XVI СТ.

Кунаші й Кунашовичі в перемиських городських актах. — Кунашовичі-Уніховські: Устрицькі, Стебницькі, Терлецькі і Бережанські в Перемищині в XVI ст. — Генеалогічний матеріял у Нєсєцького і А. гр. Стадніцького. — Родоначальник Кунашовичів-Уніховських: Стефан Янчо з Уніхова. — Його сини Теодорик і Івона в Польщі й Емерик у Марамароші. — Івона осадчим Устрик. — Кунаш, син Теодорика, переймає Устрики в посідання. — Іван Кунашович Бережанський і його нащадки. — Павло Кунашович Устрицький і його спір за Устрики з Прокопом Кунашовичем Липкою. — Син Прокопа, Ілля, в спорі за Устрики з Стебницькими. — Перехід прізвища „Устрицький“ на Стебницьких. — Стебницькі-Устрицькі громадять волоські князівства у своїх руках. — Справа шляхотського походження Кунашовичів-Уніховських: нагана й очищення шляхотства. — Нобілітаційний привілей короля Матвія Корвина з 1482 р. й індиґенат в Польщі 1569 р. — Генеалогічна таблиця Кунашовичів-Уніховських. — Недостача звязку з гетьманом Петром Конашевичем Сагайдачним.

Всупереч поглядові Ґолубєва оказується, що панегірик Саковича є для нас неоціненою вказівкою при дослідах над походженням Петра Конашевича. Його звістка, що наш гетьман уродився в „Перемиських підгірських краях“ та ближча вказівка Єрлича про його походження „від Самбора“, наказували звернутися до найважнішого джерела, до перемиських городських і земських актів, збережених в „Архіві актів городських і земських“ у Львові. І коли на основі лю-

страцій королівщин Руського воєвідства з пол. XVI ст. удалося мені найти певне число Кононів, Кунашів і Кунашовичів серед селянської й міщанської верстви також і в Перемищині, то в перемиських городських актах найшов я до сього ще деякі доповнення.

І так 1. вересня 1580 р. виступає „Nobilis Maruchna", дочка „nobilis olim Fiedor Zozanski" (т. є Созанський), а вдова „honesti olim Kunasz de villa Thorczynowicze" в Самбірськім старостві й робить певну цесію в користь Стецька, попа в с. Старяві[1]), а сей знова складає заяву про свій довг супроти Кунашової.[2]) Дня 13. квітня 1579 р. облятував „Honestus Nicolaus Kunaszowicz de villa Rakowa" (в Самбірщині) в перемиських городських актах „literas creationis in ministerialem terrestrem generalem", виставлені для нього ще 1570 р. королем Стефаном Баторієм.[3]) „Nobilis Thymko Winniczky Skrzebaczicz" зізнає 16. липня 1582 р., що винен 8 зол. польс. „laborioso Roman Kunassowicz de Nohoiowicze" (в самбірськім повіті).[4]) Той самий „Nobilis Thymko Winniczky Markowicz Skrzebaczicz" зізнає 29. січня 1585 р., що винен 8 зол. польс., очевидна річ, тому самому вірителеві, тільки він виступає тут уже яко „providus Roman Kunaszowicz de villa Winniky" (в самбірськім повіті).[5]) В поборових реєстрах Руського воєвідства з 1589 р., в Перемиській землі, в самбірськім повіті, в селі Винниках, згадується „sors... Miskonis Kunaschowicz".[6]) Сей Мисько Кунашович Винницький, се досі, як бачимо, одинокий „Кунашович" шляхотського походження. Без сумніву був він сином Кунаша Винницького, що виступає в перемиських актах 5. серпня 1559 р.[7]) Сей факт одначе такий спорадичний, що я не відважився би казати, що гетьман Петро Конашевич походив із села Винник у Самбірщині та з шляхотського роду Винницьких, як се вчинив крил. Петрушевич, котрий мабуть на тій основі, що в Кульчицях у Самбірщині живуть селяни Кінаші, був тої думки, що се „сліди" походження нашого гетьмана з Кульчиць і з роду Кульчицьких.

---

1) Castr. Premisl. T. 46, pag. 1171—1172.
2) Ibidem, pag. 1172—1173.
3) Ibidem T. 295, pag. 1102—1104.
4) Ibidem T. 49, pag. 235—236.
5) Ibidem T. 50, pag. 2075—2076.
6) Źródła dziejowe T. XVIII, cz. 1, Warszawa 1902, ст. 31.
7) Castr. Premisl. T. 29, pag. 482: „Nobiles Dauid, Kunass, Pheythko Wyniczczi."

Зате годі мені перейти зовсім до дневного порядку над родом Кунашовичів-Уніховських: Устрицьких, Стебницьких, Терлецьких і Бережанських, котрих справами переповнені перемиські городські акти протягом цілого XVI ст., мимо того, що, на мою думку, гетьман Петро Конашевич не мав нічого спільного також і з тим родом.

Про сей шляхотський рід згадує з польських геральдиків тільки один кс. Каспер Несецький у свойому гербарі „Korona Polska“ (Львів 1728—1743), а описуючи „**Przestrzał herb**“, пише так:

„Obosieczny miecz, prosto końcem do góry stojący, strzała go, z lewego boku tarczy, na prawy, przy samym wierzchu przeszywa, w polu czerwonem: strzała jednak z ukosa od dołu w górę przez miecz idzie, zowie się zaś Przestrzał: na hełmie trzy pióra strusie.[1]) Nasi pisarze Paprocki, Okolski, Bielski, o nim niewiedzieli. Herb ten nadany od Macieja pierwszego Króla Węgierskiego, w wielkich zasługach, Stefanowi Janczowi z Wajnag, albo z Unichowa, w Siedmiogrodzkiej ziemi, w hrabstwie Maramoryjskiem, w powiecie Huskim leżącego, w Budzie w roku 1482. o czem świadczy przywilej Zygmunta Augusta Króla Polskiego, w który oryginalny przywilej Króla Macieja o tym herbie, ingrossował tenże król, w roku 1569. a do ksiąg grodzkich Przemyskich per oblatam podany w roku 1590. Tego Stefana syn Teodoryk, w wojsku Polskiem na sławę robiąc, gdy pod Bukowiną za Króla Jana Olbrychta zginął, brat jego rodzony Iwonia, w nagrodę zasług swoich i brata swego, (jako słowa przywileju świadczą) od Króla Zygmunta pierwszego otrzymał przywilej, na pewne daniny w ziemi Przemyskiej w roku 1509. którego przywileju, także i konfirmacyi jego, przez Króla Zygmunta Augusta uczynionej 1553. jest oblata, w grodzie Sanockim w roku 1595. Tegoż Iwoni syn się został Kunasz Janczowicz Unichowski, którego ci synowie byli: Jacko Terlecki, Jan Berezański, Paweł Ustrzycki, i Damian Stebnicki, a między sobą bracia rodzeni, ale od dóbr, które się każdemu z nich dostały, tak nazwani; czego dowodem tenże przywilej dany 1553. Z tych Berezańskiego Jana potomstwo już ustało, bo ten Jan spłodził Dymitra, który z Anną Radyłowską

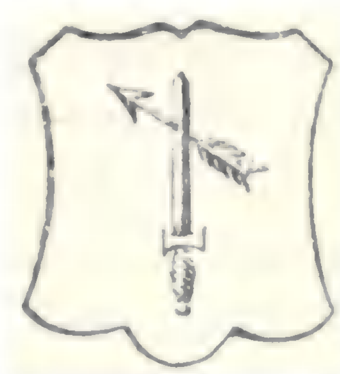

2. Герб „Przestrzał“. (Після Несецького).

[1]) На основі гербара Несецького подаю знимку (гл. фіг. 2) тільки самого „знамени“ („godło“) на щиті, бо струсині пера в „клейноті“ над шеломом, се вже пізніший додаток.

miał Hrehorego **sterilem** i Teodora, od tego był syn Jan, ale bezpotomny; inszych jeszcze podziśdzień kwitną; a że się z tych czterech braci i pradziad i dziad, i ojciec z Unichowa albo Wajnag pisali, dla tego i potomstwo ich, lubo już pod inszem nazwiskiem, z tegoż Unichowa jako z pierwszego gniazda piszą się. Był i trzeci syn pierwszego Stefana, brat Teodoryka i Iwoni, Emeryk, który się został w Węgrzech na ojczyslej fortunie, gdzie i potomstwo jego podziśdzień dziedziczy."[1])

В іншому місці, пишучи про рід Устрицьких, каже Несецький: „**Ustrzycki** herbu Przestrzał, w województwie Ruskiem, z Węgier z Siedmiogrodzkiej ziemi do Polski przodek domu tego przyszedł, syn Stefana Jancza z Wajnagu albo z Unichowa, któremu w r. 1482. pierwszemu ten herb był nadany od Matyasza Króla Węgierskiego, jako się mówiło pod literą P; imie mu było Iwonia: tego brat rodzony Teodoryk za Króla Olbrychta zginął pod Bukowiną, co wspomina przywilej Zygmunta I. Króla Polskiego dany w r. 1509. Syn Iwoni Kunasz Janczowicz Unichowski, którego synów czterech zostało, ci od różnych dóbr których nabyli, już nowe przezwiska przybrali, jako to: Jacko Terlecki, Jan Berezański, Paweł Ustrzycki, i Demian Stebnicki, tych wszystkich wspomina przywilej Zygmunta Augusta dany w r. 1553. a w grodzie Przemyskim oblatowany w r. 1590. Był jeszcze i piąty ich brat Prokop, ale tak on, jako i Paweł steriles zeszli. Demiana było trzech synów, Mikołaj sterilis, Jan drugi, Paweł trzeci..."[2])

Звістки до генеалогії Кунашовичів-Уніховських, подані в гербарі Несецького, не зовсім вірні й повні, тому вимагають вони деяких спростовань і значних доповнень. Неточність сеї генеалогії тим дивніша, що Несецький знав нобілітаційний привілей короля Матвія Корвина з 1482 р. для Стефана Янча з Уніхова в потвердженню королем Жиґимонтом Авґустом 1569 р., з обляти в перемиських городських актах 1590. Сей привілей удалося мені по вказівці Несецького відшукати в згаданих актах і на його основі маю змогу дійти до зовсім інших генеалогічних висновків, ніж се зробив Несецький. Що до привілею Жиґимонта I з 1509 р. для Івони Янчовича, потвердженого Жиґимонтом Авґустом 1553 р., а облятованого, по словам Несецького, 1595 р. в сяніцьких городських актах, то ні в покажчиках, ні в реґестах із облят тих актів, згаданого привілею з 1509 р., ані його

[1]) Niesiecki: Op. cit. VII, ст. 545—547.
[2]) Ibidem Tom IX, Lipsk 1842, ст. 204—205.

конфірмапії з 1553 р. нема. Можливо, що причиною сього є дефектність сяніцьких актів з тих часів, можливо одначе й те, що Нєсєцький помилився тут у вказанню ґроду, бо в іншому місці, як ми бачили, згадує він без сумніву про той самий привілей в його конфірмації з 1553 р., але подає рівночасно, що облятований він у перемиськім ґроді і то в 1590 р., а не в 1595 р. Не найшов я його рівнож і в покажчиках та реґестах із облят перемиських городських актів.

Найшов я одначе сей привілей надрукованим з іншого джерела в праці, котра містить для історії й генеалогії Кунашовичів-Уніховських пребагатий джерельний матеріял.[1]) Олександер гр. Стадніцький, автор двох незвичайно цінних праць п. з. „O wsiach tak zwanych wołoskich na północnym stoku Karpat“ (Львів 1848) і „O kniaztwach we wsiach wołoskich z poglądem na wójtowstwa we wsiach na magdeburskiem prawie osadzonych. (Druga część rozprawy „O wsiach wołoskich“)“ (Львів 1853),[2]) помістив у додатку до першої із них „Zbiór dokumentów tyczących się wsi wołoskich na północnym stoku Karpat i wójtostw w tychże wsiach. (Jako allegat do rozprawy o wsiach tak zwanych wołoskich).“[3]) Отся збірка оперта на манускрипті Бібліотеки Оссолінських у Львові, котрий містить у собі урядові копії ріжних облят, які або хтось із спадкоємців перемиського старости Петра Кміти, або хтось із пізніших старостів велів для свого ужитку з перемиських городських актів зладити.[4]) З порівнання тих копій із облятами виходить, що вони зовсім докладні, й тому збірка Стадніцького оперта на тих урядових копіях.[5]) В деяких випадках користуюся одначе у моїй монографії й оригінальними облятами з перемиських городських актів, зазначуючи се цитатою „Castr. Premisl.“, з поданням відповідного тому й сторони.

Нєсєцький подає у своїм гербарі, що найдавнішим родоначальником Уніховських, а тим самим і родоначальником Кунашовичів-Уніховських: Устрицьких, Стебницьких, Терлецьких

[1]) Головно на його основі, з узглядненням Нєсєцького й інших джерел, зладжена мною і додана до сього розділу „І. Генеалогічна таблиця Кунашовичів-Уніховських (від 1482 р. до кінця XVI ст.).“ В клямрах зазначені роки, в котрих дані особи виступають в актах.

[2]) Обидві сі праці буду цитувати далі для короткости „Stadnicki I“ і „Stadnicki II“.

[3]) Stadnicki I, ст. 23—92. Важніші документи подані тут у цілій основі, менше важні коротко зреґестовані.

[4]) Ibidem, ст. 5. [5]) Ibidem.

і Бережанських у Перемищині, був **Стефан Янчо з Уніхова** (Wajnag) в Марамарощині, котрий одержав від угорського короля Матвія Корвина в 1482 р. за великі заслуги шляхотство та, що нобілітаційний привілей сього короля інґросував король Жиґимонт Авґуст в 1569 р. у свій власний привілей. Привілей Матвія Корвина, котрий мені удалося відшукати, виставлений в Буді 6. червня 1482 р.[1]) Не дійшов він до нас в оригіналі, а був уже Канцелярії Метрики Коронної предложений у трансумпті, уміщенім в атестації всеї шляхти Марамарошського комітату (universitas nobilium, judices et officiales comitatus Maromarusiensis) з датою Сигіт 26. лютого 1566 р., виставленій правнукові Стефана Янча, рівнож Стефанові, на доказ шляхотського походження Уніховських.[2]) Отся атестація шляхти Марамарошського комітату з 1566 р. з трансумптом нобілітаційного привілею з 1482 р., а також атестація наджупана Марамарошського комітату й начальника замку Густ (comes Maromarusiensis et prefectus arcis Husth), віцежупана того ж комітату (iszpan judex, vicecomes Maromarusiensis) й чотирьох комітатових суддів (quatuor juditiales comitatus Maromarusiensis), виставлена в Густі 22. листопада 1565 р. для Дем'яна Стебницького, на доказ його походження з шляхотського роду Уніховських[3]), уміщені разом у виді трансумпту в привілею Жиґимонта Авґуста, виставленім у Люблині 15. лютого 1569 р., яким король затверджує на основі трансумованих документів угорське шляхотство Уніховських, признаючи нащадкам Стефана Янча індиґенат у Польщі.[4]) Правда, у відомім творі Т а д е я Ч а ц ь к о г о „O Litewskich i Polskich Prawach“ уміщена „Tablica indygenatów, nobilitacyj i przysposobień czyli adopcyj od początku metryki koronnej do 1601 roku, kiedy sejmy zaczęły utwarzać szlachtę“ і там подані яко „N. II. Nobilitacye“, а між н о б і л і т о в а н и м и видніє під 1569 р. (карта протоколу Метрики Коронної 181) „Stebnicki Damian“.[5]) Але що вже деякі з новіших польських геральдиків звернули увагу на певного рода нестисліcть „Таблиці“, поданої Чацьким,[6]) тож і я позволю собі під-

---

[1]) Гл. у мене Д о д а т о к ч. 3. [2]) Гл. у мене Д о д а т о к ч. 7.

[3]) Гл. у мене Д о д а т о к ч. 6. [4]) Гл. у мене Д о д а т о к ч. 8.

[5]) C z a c k i: O Litewskich i Polskich Prawach. Tom I, Warszawa 1800, між ст. 264 і 265.

[6]) P i e k o s i ń s k i: Rycerstwo polskie wieków średnich. T. I, Kraków 1896, ст. 153; S e m k o w i c z: Wywody szlachectwa w Polsce XIV—XVII w. R o c z n i k T o w a r z y s t w a H e r a l d y c z n e g o w e L w o w i e. Tom III. Rok 1911—1912. Lwów 1913, ст. IV.

нести тут, що в привілею Жиґимонта Авґуста з 1569 р. розходиться про **індиґенат**, а не про нобілітацію, котрої загранична шляхта, осіла в Польщі, а до того посідаюча земельні маєтности, не потребувала.

Уділяючи нобілітації „fideli nostro Stephano Jancho (в іншому місці „Janchio“) de Wainach in comitatu Maromarusiensi“, зазначує король Матвій, що чинить се раз „ad nonnullorum fidelium nostrorum humillime supplicationis instantiam“, а друге „considératis (його) fidelitatibus et fidelium servitiorum gratuitis meritis“ для королівства Угорщини й її короля. Яко герб надав йому і його нащадкам король Матвій „gladium utrinque incidentem, cuius in medio transfixa sagitta aurea apparet“.

За Несецьким два сини Стефана Янча з Уніхова вимандрували до Польщі: **Теодорик** повнив службу в війську короля Яна Ольбрахта й згинув у битві, в котрій волохи (1497 р.) нанесли полякам велике пораження (загально відома з того часу поговірка „za króla Olbrachta, wyginęła szlachta“); другий син Стефана Янча, а рідний брат Теодорика, **Івона** (Несецький зве його Iwonia, в дійсности має бути „Iwona“), одержав від короля Жиґимонта I в 1509 р. привілей на певні данини в Перемиській землі. Сей привілей (котрий знаємо із збірки Стадніцького) дає Івоні Янчовичеві дозвіл на льокацію села Устрики (в Перемиськім старостві, перемиського повіту) і князівства в тім селі (над рікою Стрвяжем)[1]. Король Жиґимонт згадує в тім привілею „gratae fidelitatis obsequia, et purae fidei merita“, котрих докази дали „Nobilis vir **Iwona Janczowicz** Transsilvanus — miles Noster cum olim germano suo fratre **Theodorico** — (quí non ita pridem in proelio cum Walachis strenue dimicando prostratus est)“.[2]) Також пізніше в привілею з 1569 р. згадує король Жиґимонт Авґуст незвичайно похвально „Nobilem olim **Theodoricum Janchio** de Wainach ex stirpe nobilis gentis Hungarice et terra Transsylwanie prognatum, incolatum suum hic in Regnum nostrum Polonie ex Regno Hungarie a multis iam annis transtulisse in terraque Russie et territorio Przemisliensi consedisse, ad instarque aliorum nobilium et status militaris hominum Regni nostri iam pridem sese in omnibus exercere et conservare.“[3]) Несецький згадує ще про третього сина Стефана Янча, а рідного брата Теодорика й Івони, **Емерика**, котрий остав одначе на своїй бать-

---

[1]) Люстрація Устрик відбулася 1565 р. Жерела II, ст. 133—136.

[2]) Stadnicki I, ст. 63: Ustrzyki albo Strwiążek ч. I.

[3]) Гл. у мене Додаток ч. 8.

ківщині, в Уніхові, де, по словам того ж Несецького, ще й у XVIII ст. дідичили його нащадки. І справді у цитованій вище атестації шляхти Марамарошського комітату з 1566 р. згадується „Emericus, filius olim Stephani Janchio de Vainach".[1])

Якої народности були Стефан Янчо з Уніхова і його сини, Теодорик, Івона й Емерик Янчовичі? В королівськім привілею з 1509 р. названий Івона „Transsilvanus", а про Теодорика каже королівський привілей з 1569 р., що він „ex stirpe nobilis gentis Hungarice et terra Transsylwanie prognatus". Без сумніву були вони волохами: вказує на те виразно таке ім'я, як „Івона", назвисько „Янчо" й утворене з нього прізвище „Янчович", означення „Transsilvanus", а вкінці факт, що Івона був осадчим села Устрики на волоськім праві. Громада Воніово (Вуніово, Уніхово, по мадярськи Vainág) лежить на Закарпатській Україні, в давнім Марамарошськім комітаті, в Тячівськім повіті.[2]) Коли взяти угорський урядовий перепис із 1900 р., то бачимо, що з усіх північно-східніх комітатів колишньої Угорщини, Марамарош найбільше український. І так на 309.598 усеї людности записав угорський уряд яко українців 143.379 (себто 46·4%), на румунів припадало 24·2%, на мадярів 13·7%, а на німців 15·3%.[3]) Тячівський повіт, у якому лежить село Воніово (Уніхово), мав урядово 65·23% українців,[4]) а в самім селі Воніово (Уніхово) на загальне число людности 978, до української мови, яко до рідної, зачислено 678 осіб (69·52%), до мадярської 24 особи, до німецької 257, до словацької й румунської нікого, до інших мов 19 осіб. Після віри було 699 греко-католиків, 14 римо-католиків, протестантів 9, жидівської віри 256.[5]) З переписів 1715—20 р. можна б догадуватися, що перед двома століттями Марамарош був більше український, аніж тепер. В 1715 р. мало б бути близько 57% українців, майже 25% мадярів, а решта румунів; в 1720 р. близько 69% українців, 26% мадярів, а тільки понад 5% румунів. Є одначе вказівка, що колись румунська людність жила далі до півночі, аніж сьогодня[6]). Виходило б із того, що етнографічні відносини в Марамароші в попередніх

---

[1]) Гл. у мене Додаток ч. 7.

[2]) С. Томашівський: Етнографічна карта Угорської Руси. (Отд. оттискъ изъ „Сборника по славяновѣдѣнію". III). С.-Петербургъ 1910, ст. 51 і 82 („Показчик").

[3]) С. Томашівський: Op. cit. ст. 13.

[4]) Ibidem, ст. 14. [5]) Ibidem, ст. 51.

[6]) Ibidem, ст. 16, прим. 2.

століттях були зовсім противні й тому також із сих причин Уніховських треба вважати волохами з походження.

Сином Івони Янчовича, а внуком Стефана Янча, мав бути, за Несецьким, **Кунаш Янчович Уніховський**, безпосередній родоначальник Кунашовичів-Уніховських: Устрицьких, Стебницьких, Терлецьких і Бережанських. Одначе погляд Несецького зовсім хибний і дивно, що він, знаючи нобілітаційний привілей короля Матвія з 1482 р. в потвердженню короля Жиґимонта Авґуста 1569 р., подав зовсім фальшиву генеалогію. Отже з атестації шляхти Марамарошського комітату 1566 р. (в котрій міститься трансумпт привілею з 1482 р.), виходить ясно, що Кунаш був сином Теодорика, а внуком Стефана Янча з Уніхова („Nobilis Kunass, filius Theodorii, filii quondam Stephani Janchio de Vainach").[1]) Сей Кунаш виступає в актах в рр. 1532—1549 і мусів померти десь у 1550 або найпізніше в 1551 р., бо сього ж року згаданий уже яко „olim". Що Кунаш не був сином Івони, свідчить також надрукований у збірці Стадніцького „Nowy przywilej przez Zygmunta I. Kunaszowi i jego synom na Kniaźtwo w Ustrzykach dany, które ten Kunasz od synów Iwona pierwszego posiadacza nabył."[2])

Оригінальний перґаментовий привілей Жиґимонта І для Кунаша був виставлений „Cracoviae die Sti Francisci confessoris (4. жовтня) 1532", а Стадніцький надрукував його на основі копії у згаданім уже манускрипті Бібліотеки Оссолінських, порівнявши його з облятою в перемиських городських актах і поробивши відповідні поправки й доповнення. З огляду на те, що Стадніцький не подав ні тому, ні сторони тих актів, в котрих облята находиться, доповняю з свого боку, що привілей облятований „per nobilem Paulum Kvnasszowycz, advocatum in Vstryky" 23. мая 1561 р.[3]) В привілею сказано: „Significamus tenore praesentium... quomodo de consensu ac voluntate Nostra Kunassz et filius ipsius advocatiam seu sculteticam in villa Capitaneatus Premisliensis dicta Strwiążek alias Ustrzyki, de manibus filiorum Wanczko exemisset... Item idem scultetus tenebitur libertate exspirata Nobiscum et cum Nostris successoribus et capitaneis servire [або equitare] ad bellum cum arcu et sagittis in equo bene-

---

[1]) Гл. у мене Додаток ч. 7. В конфірмації Жиґимонта Авґуста 1569 р. сказано про Дем'яна Кунашовича Стебницького: „nepoti olim Theodorici Vainach".

[2]) Stadnicki I, ст. 64—66: Ustrzyki albo Strwiążek ч. II.

[3]) Castr. Premisl. T. 285, pag. 39—42.

volente... Eandem [autem] advocatiam idem scultetus praedictus cum suis legitimis successoribus, tenebit, habebit, possidebit perpetuo et in aevum, ita sicut et alii Kniaziones Nostri..."[1]) Коли б Кунаш, як каже Несецький, був сином Івони Янчовича, то з отсього привілею (в котрім Івона названий здрібніло „Ванчко") виходило б, що Кунаш набув солтиство в Устриках від своїх братів, про котрих одначе Несецький не згадує, подаючи Кунаша яко одинокого сина Івони. Коли б же був набув Устрики від своїх братів, то без сумніву в привілею було б зазначено „de manibus filiorum Wanczko, fratrum suorum germanorum". Супроти цілком певного факту, що Кунаш був сином Теодорика Янчовича, можемо неназваних поіменно синів Ванчка (Івони) вважати стрийними братами Кунаша, про котрих одначе більше з актів нічого не довідуємося. Що сталося з Івоною Янчовичем після 1509 р., а з його синами після 1532 р., не зміг я, на жаль, довідатися з актів.

Зараз у 1533 р. виступає „Cunass Janczowicz Unichowski de Ustrzyki" між свідками на льокаційнім привілею перемиського старости Петра Кміти, данім „nobilibus" Іванові, Петрові і Луці Тарновським на села Дверник і Поляни,[2]) а з підписом „Kunass in Ustrzyki" видніє він між свідками на льокаційнім привілею того ж Кміти з 1537 р., данім „provido Iwan Wolosz in scultetiam Boberka"[3]) та між іншими королівськими „sculteti seu kniaziones", що виступають в ролі свідків на льокаційнім привілею Петра Кміти з 1537 р., данім „nobili Waskoni Ilnicki, poponi ritus ruthenici", доторкаючім льокації сіл „inferioris et superioris Ternowa" на волоськім праві.[4]) Дня 8. серпня 1549 р. „Nobilis Kunasz, advocatus seu scultetus alias kniaz in villa regali Ustriki", відступив солтиство в Устриках „nobilibus Paulo et Procopio Lipka, duobus tantum filiis suis",[5]) одначе того самого дня ті два сини „providi Kunasch, quondam advocati in Vstriki", записали своїм батькам „nobili Kunasch et Nasthe" на тім самім солтистві „advitalitatem".[6]) Останній раз згаданий Кунаш яко жиючий 15. вересня 1549 р. в протестації,

[1]) Stadnicki I, ст. 65—66. В привілею згаданий тільки один син Кунаша (filius ipsius), а не „сини", як подає в заголовку Стадніцький.

[2]) Ibidem, ст. 37. [3]) Ibidem, ст. 30. [4]) Ibidem, ст. 35.

[5]) Castr. Premisl. T. 25, pag. 336—337. Зміст переповіджений в Stadnicki I, ст. 66: ч. III.

[6]) Castr. Premisl. T. 25, pag. 337. Зміст в Stadnicki I, ст. 66: ч. IV. Звертаю увагу на непослідовну титулятуру „providus" і „nobilis" у тім самім акті.

котру вніс „religiosus Hrycz de Vanikova, pop ritus rutheni“ проти „nobilem Kunass“, колишнього солтиса в Устриках, „ratione non comparitionis pro termino“.[1])

Коли помер Кунаш, не знаємо: можливо, що в 1550 р., а можливо, що йно в 1551 р., бо сього ж року „Nobilis Nastka, vidua Nobilis olim Kunasz, advocati de Ustrzyki“, заявляє перед перемиським городським судом, що її покійний чоловік поділив ще за свого життя своє рухоме майно між чотирьох своїх жонатих синів, „Nobiles et religiosum Iwan, Jaczko Poponem de Therło, Demianum et Paulum“, одначе частку, що припадала з того майна для наймолодшого сина, „Nobilem Prokop Lipka“, задержав „apud et circa se una cum praefato Prokop in Ustrzyki“, уживаючи її до своєї смерти, але її тому ж Прокопові виділив, „et tantum advocatiam ipsam in Ustrzyki eidem Prokop cum Paulo fratri ejusdem acta desuper condescensione inscripsit.“[2])

Звістка Несецького, що Кунаш Янчович Уніховський полишив пятьох синів: Яцка Терлецького, Івана Бережанського, Павла Устрицького, Дем'яна Стебницького і Прокопа (званого, як знаємо з актів, „Липка“), зовсім вірна. Найстаршим був мабуть Іван Бережанський, бо зпоміж синів Кунаша виступає найскорше самостійно в актах.

Іван Кунашович Бережанський виступає мабуть уже в 1532 р. яко той „filius“ Кунаша, котрий солтиство в Устриках, разом із своїм батьком, „de manibus filiorum Wanczko exemisset“.[3]) В дуже короткім часі набув він солтиство в Берегах над рікою Стрвяжем (перемиського староства й повіту). На се солтиство одержав був привілей від короля Жиґимонта I в 1532 р. „providus Demetrius alias Dmitr“, королівський „subditus in villa Berehi ad Capitaneatum Premisliensem pertinente“.[4]) Та вже 24 листопада 1544 р. шість околичних князів ручать „szlachetnemu Iwanowi Kunaszewiczowi Unichowskiemu“ за колишніх князів у Берегах, Дмитра, Фанька і Стеця, що Іван Кунашович буде спокійно уживати того князівства.[5]) Королівські комісарі

[1]) Castr. Premisl. T. 25, pag. 428.

[2]) Stadnicki I, ст. 66—67: ч. V. Останній уступ доторкає, як бачимо, відомої цесії з 8. VIII. 1549 р., про що вище було сказано.

[3]) Stadnicki I, ст. 65: ч. II. Мабуть і Stadnicki II, ст. 21, має тут на думці Івана Бережанського.

[4]) Stadnicki I, ст. 45—47: Berehi ч. I. Люстрація Берегів відбулася 1565 р. Жерела II, ст. 150—151.

[5]) Stadnicki I, ст. 47—48: ч. II.

оцінили солтиство в Берегах на 500 злп. З того припало для дотеперішніх власників Дмитра й Фанька 400 злп., для Яцка за його частку 100 злп. Дня 22. жовтня 1545 р. Дмитро й Фанько виставили в перемиськім городськім суді поквітовання, що суму 400 злп.... „de manibus Nobilis Iwan Kunaszowicz" одержали,[1]) а таке поквітовання на суму 100 злп. дав Яцко щойно 27. мая 1549 р.[2]) Справа з Берегами не пішла одначе так гладко, бо видко оціночна квота видалася попереднім власникам замалою. Стадніцький підчеркує, що Іван Кунашович посідання солтиства в Берегах „od owszesnych posiadaczow tego Kniaztwa za małą sumę wyłudził",[3]) а Дмитро Бережанський вніс проти нього скаргу „pro occupatione violenta praefatae sculteiae". Компромісарський суд сандомирського воєводи і перемиського старости Спитка Йордана із Заклічина видав рішення, що Іван Кунашович „ratione contentationis praefato Dmitr in possessionem et perpetuitatem det sculteiam in villa Vallachica Lodina de nova radice exstirpata et adhuc exstirpanda".[4]) Вкінці полагоджено справу угодово. „Nobilis Iwan Berezański Kunaszowicz" заявив 1556 р. перед перемиським городським судом, що „totum et integrum jus suum ei a sacra r. Majestate concessum supra advocatiam seu sculteiam in villa Lodyna" відступає „providis Dmitro [et] Fańko quondam scultetis in villa Berehi", даровуючи їм Лодину вцілости,[5]) а вони виставили поквітовання, що „a Nobili Iwancone Berezański sculteto de villa Berehi sacrae regiae Majestatis, dicto Kunaszowicz" одержали не лише ціну купна, попередно умовлену, але на основі компромісарського декрету ще додатково 250 злп. і князівство в Лодині.[6]) З отсього довідуємося, що перед набуттям солтиства в Берегах посідав Іван Кунашович солтиство в Лодині. Коли дісталася йому Лодина, не

---

[1]) Ibidem, ст. 48—49: ч. III. До справи Берегів, а не Ботелки відноситься документ з 16. X. 1545: „Taxatio sculteiae in villa regali Botei ad 400 fl. occasione eius exemptionis per Iwan Kunassowicz confirmatur." Wierzbowski: Matricularum Regni Poloniae Summaria. Pars IV, vol. 3. Varsoviae 1915, ст. 250, № 22127... „Botei", се попсоване „Berehi". Про солтиство „Botełka", „Bothelka" гл. Żródła dziejowe XVIII, 1. ст. 26; Жерела I, ст. 238—239. Рівнож до сеї справи відноситься документ з 29. VIII. 1545, котрим „Prouidus Dmithr quondam scultetus de villa Regali Berehy" квітує „nobilem Iwan Kunassowicz" з 400 злп., даних за згадане солтиство. Castr. Premisl. T. 23, pag. 418—419.

[2]) Stadnicki I, ст. 49: ч. IV. Гл. також Castr. Premisl. T. 24, pag. 805—806.

[3]) Stadnicki II, ст. 21. [4]) Stadnicki I, ст. 50: ч. V.

[5]) Stadnicki I, ст. 50: ч. VI. [6]) Ibidem, ст. 51: ч. VII.

знаємо. Сумніваюся, щоби воно сталося „w parę lat“ після набуття Устрик його батьком Кунашем у 1532 р., як думає Стадніцький.[1]) Могло се статися хіба недовго перед тим, як Іван Кунашович відступив Лодину Дмитрові й Фанькові, дотеперішнім власникам Берегів, отже десь коло 1556 р., бо в люстрації Лодини з 1565 р. сказано виразно, що її „oszadził woyth Dmitr Berezanski“,[2]) значиться, до 1556 р. вона не була ще зовсім осаджена Іваном Кунашовичем, котрий одержав був певно тільки привілей на її осадження. Від 1553 р. виступає Іван Кунашович в актах уже яко Іван Бережанський або Береганський.[3])

Сином Івана Кунашовича Бережанського був, за Несецьким, **Дмитро**, жонатий з Анною Радиловською, від котрої мав двох синів, **Григорія**, бездітного і **Теодора**, котрий мав сина **Івана**, але бездітного, так, що на нім „Berezańskiego Jana (старшого) potomstwo już ustało“.[4]) Можливо одначе, що сином Івана Кунашовича Бережанського був також **Дем'ян** („szlachetny Demian Berezański“), котрий одержав від короля Жиґимонта Авґуста „consensum cedendi“ князівства в Берегах у користь своїх синів, **Юрія** і **Василя**.[5]) На жаль, Стадніцький не подав сього документу в цілій основі, а що гірше, не подав року, в котрім се сталося. В кожному разі сього Дем'яна годі ідентифікувати з Демком Бережанським („prouidus Demko dictus Berezanski, advocatus in villa regali Berehi“), котрого син Яцко відступив Іванові Кунашовичеві свою частку в Берегах за 100 злп. і 27. мая 1549 р. його із заплати сеї квоти квітував,[6]) бо, як знаємо, вже від 1545 р. згл. 1549 р. Іван Кунашович війшов у посідання Берегів, а в 1556 р. остаточно справу з давніми солтисами Берегів, дорогою відступлення їм Лодини й доплати до оціночної квоти, полагодив. Се тим певніше, що Демко Бережанський, батько Яцка, виступає яко „providus“, а Дем'ян Бережанський, батько Юрія і Василя, яко „nobilis“, бо ніхто з попередніх власників Берегів предикату „nobilis“ не уживав. До того ж знаємо, що 22. жовтня 1545 р. батько Яцка вже не жив, бо названий він уже „providus olim Demko Berezanski“,[7]) отже консенс, даний

---

[1]) Stadnicki II, ст. 21.
[2]) Жерела II, ст. 152.
[3]) Stadnicki I, ст. 63: ч. I; ст. 67: ч. VII; ст. 68; ч. X і XI.
[4]) Niesiecki: Op. cit. VII, ст. 546.
[5]) Stadnicki I, ст. 52: ч. VIII.
[6]) Castr. Premisl. T. 24, pag. 805—806; Stadnicki I, ст. 49: ч. IV.
[7]) Stadnicki I, ст. 48: ч. III.

королем Жиґимонтом Авґустом Дем'янові Бережанському на цесію в користь синів Юрія і Василя, не може відноситися до Демка, батька Яцка. Сими даними вичерпується генеалогія найстаршого сина Кунаша Янчовича Уніховського, Івана Кунашовича Уніховського-Бережанського.

Яцко Кунашович Терлецький, другий син Кунаша Янчовича Уніховського, був попом у Терлі (перемиського староства і повіту), бо акти згадують його все яко „religiosum Jaczko, poponem de Therło", або „religiosum et nobilem Jacko Terlecki".[1]) Несецький поясняє, що „pojąwszy ten Jacek Annę dziedziczkę Terła, Terleckim nazwany".[2]) Мав він із нею сина **Теодора**, котрого сином був **Олехно**. Синами Олехна були **Григорій** і **Василь**, обидва бездітні, **Михайло** і **Олександер**.[3]) Про тих двох останніх каже Несецький: „od tych sukcessorowie zostali".[4]) Нащадки попа Яцка Терлецького виступають у поборових реєстрах з 1589 р. з прізвищем „nobiles Popowiętha" і посідали в Терлі 1 лан, „quem ipsi soli colunt".[5])

Третім сином Кунаша Янчовича Уніховського був **Павло Кунашович Устрицький**, котрому та його братові Прокопові, званому „Липка", відступив батько, як уже знаємо, в 1549 р. князівство в Устриках. Від 1552 р. стрічаємо Павла в актах вже з прізвищем „Устрицький" (Vstryczki).[6]) Отся співвласність, яку мали на Устриках Павло і Прокіп, була причиною завзятих спорів поміж обидвома братами, так, що інші брати, Іван Бережанський і Дем'ян Кунашович Стебницький приневолені були 19. січня 1553 р. запоручити Прокопові безпеку життя і майна, загроженого з боку Павла.[7]) Таку саму запоруку за Павла виставили Прокопові брати Василь та Іван Ільницькі.[8]) **Прокіп Кунашович „Липка"** (Prokop Kvnasovycz dictus Lipka), як його звуть акти,[9]) п'ятий і наймолодший син Кунаша, став вкінці власником цілого князівства в Устриках, бо Павло Устрицький дня 10. лютого 1553 р. зрікся в його користь своєї частки, одначе Прокіп не натішився довго тою цесією, бо зараз небавом помер, полишаючи малолітнього сина **Іллю**, званого, як

[1]) Ibidem ст. 67: ч. V; ст. 63: ч. I; ст. 67: ч. VI; ст. 68: ч. X і XII.
[2]) Niesiecki: Op. cit. IX, ст. 75.
[3]) Ibidem. [4]) Ibidem.
[5]) Żródła dziejowe XVIII, 1. ст. 21; XVIII, 2. ст. 326 і 352.
[6]) Stadnicki I, ст. 67: ч. VI; Castr. Premisl. T. 26, pag. 336.
[7]) Stadnicki I, ст. 67: ч. VII; Castr. Premisl. T. 281, pag. 979—980.
[8]) Stadnicki I, ст. 68: ч. VIII.
[9]) Castr. Premisl. T. 26, pag. 271—273.

і його батько „Липка".[1]) Факт важний для генеалогії Кунашовичів-Уніховських, бо всупереч звістці, поданій Несецьким, що Прокіп Липка був бездітний, довідуємося, що він полишив сина.

Опікунами малолітнього Іллі Липки стали його стриї, Яцко Терлецький, Павло Устрицький та Іван Бережанський.[2]) Одначе Павло Устрицький, хоча зрікся був своєї частки Устрик у користь пок. Прокопа, через що цілі Устрики перейшли на малолітнього Іллю, постарався таки зараз у 1553 р. за привілей у короля Жиґимонта Авґуста на досмертне посідання цілого князівства в Устриках.[3]) Отсей королівський привілей був причиною певних комплікацій, бо видко й інші брати зголосили свої претенсії до Устрик, скоро в 1557 р. між попом Яцком Терлецьким, Павлом Устрицьким, Дем'яном Стебницьким і Іваном Бережанським прийшло до такої угоди: а) Устрицьке князівство має остати при Павлі, котрий обов'язується брату Де'мянові виплатити за його частку 200 злп., а також заспокоїти інших братів що до їх часток; б) опікуном малолітнього Іллі, сина Прокопа, остає стрий Павло, котрий, аж до повнолітности Іллі, має адмініструвати його часткою; в) братові Дем'янові має Павло додатково до згаданих 200 злп. уступити половину війтівських піль і пожитку з них до слідуючого Великодня, за те обіцює Дем'ян по упливі сього речинця усунутися зовсім із князівства і вручити Павлові всі привілеї, що доторкають Устрицького князівства; г) Ілля Липка, оскільки дійде до повнолітности, може, сплативши стрия Павла, домагатися звороту цілого князівства.[4])

В рр. 1558 і 1559 дійшло одначе між братами Павлом Устрицьким і Дем'яном Стебницьким до модифікації сеї угоди, на основі котрої обидва мали спільно держати Устрицьке князівство.[5]) Тим часом Ілля Липка дійшов уже мабуть до повнолітности, бо в 1561 р. продав свому стрийному братові Іванові, синові Дем'яна Стебницького, свою частку Устрицького князівства, даючи йому рівночасно дозвіл на реальну інтромісію.[6]) Вкінці зобов'язався Ілля з купуючим та з своїм стриєм Павлом, котрий його батькові Прокопові ще в 1553 р. свою частку

---

[1]) Ibidem, T. 26, pag. 336; Stadnicki I, ст. 68: ч. IX.
[2]) Stadnicki I, ст. 68: ч. X.
[3]) Ibidem, ст. 68: ч. XI. [4]) Ibidem, ст. 68—69: ч. XII.
[5]) Ibidem, ст. 69: ч. XIII і XIV; Castr. Premisl. T. 283, pag. 119.
[6]) Stadnicki I, ст. 69—70, ч. XV.

Устрик відступив, на будучім Соймі просити короля о рішення, чи має він (Ілля) безперечне право також і до сеї частки, а коли так, то зобов'язався і її відступити Іванові Дем'яновичеві Стебницькому.[1])

Та сталося так, що Павло Устрицький, одинокий із синів Кунаша бездітний (Несецький, як знаємо, вважав хибно бездітним також Прокопа), зрезиґнував із своєї частки Устрик „titulo donationis" у користь свого брата Дем'яна Стебницького в 1564 р., через що цілі Устрики перейшли на лінію Кунашовичів Уніховських-Стебницьких, а з тим перейшло на них і прізвище „Устрицький".[2]) Ілля Липка набув тим часом князівство в Биличу і в 1569 р., поквітувавши Івана Дем'яновича Стебницького що до заплати за продану йому свою частку Устрик, зрікся всяких претенсій і прав до того князівства,[3]) а король Жиґимонт Авґуст того ж року сю цесію і резиґнацію затвердив.[4]) Справа тим одначе не покінчилася, про що скажу далі при нагоді генеалогії Стебницьких.

Дем'ян Кунашович Стебницький (від 1564 р. **Устрицький**), четвертий син Кунаша Янчовича Уніховського, прозваний так від князівства в Стебнику (перемиського староства і повіту),[5]) котре посідав, відомий нам уже з своєї участи в спорі, який повстав за Устрицьке князівство між братами по смерти Прокопа Липки 1553 р. Був се найбільше проворний і найбільше ненаситний із п'яти синів Кунаша, а через те вдалося йому в руках своєї родини згромадити цілий ряд волоських князівств. Під тим оглядом перевищив він свого брата, Івана Кунашовича Бережанського. Крім свого Стебника війшов він у посідання половини Устрик, котрої зрікся 1564 р. в його користь Павло Устрицький, а другу половину одержав від Іллі Липки, як уже знаємо, його син **Іван Дем'янович Устрицький.** Крім Івана мав Дем'ян ще двох синів, **Павла Дем'яновича Устрицького й Микиту Миколу** (2-ох імен) **Дем'яновича Устрицького** (в актах виступає він раз під першим, другий раз під другим іменем). Сам Дем'ян Кунашович Стебницький-Устрицький виступає вже від 1561 р. яко „Nobilis Krajnik de Strwiąż et scultetus de Stebnik",[6])

---

[1]) Ibidem. [2]) Ibidem, ст. 70: ч. XVI.

[3]) Ibidem, ст. 70: ч. XIX.

[4]) Ibidem, ст. 70: ч. XX.

[5]) Люстрація Стебника відбулася 1565 р. Жерела II, ст. 136—137.

[6]) Stadnicki I, ст. 70: ч. XV; пор. ще ст. 56: ч. VI і ст. 57: ч. XI та ст. 6.

отже був крайником усіх волоських сіл, котрі належали до Стрвяжської Країни.

Привілеєм з 1565 р. потвердив король Жиґимонт Авґуст „Nobilibus Joanni, Paulo et Nicolao Demianowicze Ustrzyckie, fratribus germanis“, доживоття „in villis Nostris Ustrzyki, Jasień, Rowień, Krolik, Strwiążek, Smorszczna, in Capitaneatu Premisliensi consistentibus“,[1]) а привілеєм з 1568 р. потвердив король „resignationem et cessionem faciendam filiis suis Nobilibus Iwano, Paulo et Mikitae Ustrzyckim advocatiae Ustrzyk ac Jasieńska ad Capitaneatum Premisliensem pertinentis per patrem ipsorum Nobilem Demianum Ustrzycki“.[2]) В 1569 р. наступив з приводу угоди між Іваном і Павлом Дем'яновичами Устрицькими детаксаційний акт цілого Устрицького князівства, потверджений королем Жиґимонтом Авґустом в 1572 р.[3]) В 1572 р. видав король Жиґимонт Авґуст новий привілей, котрим забезпечив Іванові Дем'яновичеві Устрицькому досмертне посідання князівства, попівства і коршми в Устриках.[4]) Досмертне посідання Устрик потвердив йому зараз у 1573 р. новий король, Стефан Баторій,[5]) потверджуючи в іншім привілею додатково цесію Іллі Липки, зроблену в користь Івана Дем'яновича Устрицького в 1561 і 1569 р.[6]) Мимо сього Ілля Липка виступив із скаргою, що його стрий, Де'мян Стебницький, позбавив його в часі малолітности Устрицького князівства, котре собі в цілости присвоїв і дав його свому синові Іванові Дем'яновичеві, теперішньому власникові. Довідуємося про те з розказу короля Стефана Баторія з 1578 р., в котрім король поручає перемиському старості Іванові Томі Дрогойовському провірити слушність сеї скарги.[7]) З пімсти за те Іван Дем'янович Устрицький почав непокоїти Іллю Липку наїздами так, що в 1578 р. король Стефан Баторій другим розказом до перемиського старости, щоби в ціли забезпечення Іллі Липки від згаданих наїздів Івана Дем'яновича Устрицького, котрий виступає тут уже яко „крайник із Стрвяжа“, установив „vadium“ 1000 злп.[8]) Справу між Іллею Липкою й Іваном Дем'яновичем Устрицьким полагоджено остаточно мировою дорогою в 1580 р. Ілля Липка виставив свому стрийному братові посвідку, що він заспокоїв і уморив усі його претенсії до Устрицького князівства і рухомого майна. Уне-

---

[1]) Ibidem, ст. 70: ч. XVII. [2]) Ibidem, ст. 70—71: ч. XVIII.
[3]) Ibidem, ст. 71—74: ч. XXI. [4]) Ibidem, ст. 74: ч. XXII.
[5]) Ibidem, ст. 74: ч. XXIII. [6]) Ibidem, ст. 74: ч. XXIV.
[7]) Ibidem, ст. 74: ч. XXV. [8]) Ibidem, ст. 74—75: ч. XXVI.

важнив отже всі записи й документи, на основі котрих він або його спадкоємці могли би мати які права або претенсії до Устрицького князівства та зрікся іменем своїм і своїх спадкоємців усіх тих прав і претенсій.[1])

З привілею короля Жиґимонта III з 1594 р. довідуємося, що Іван Дем'янович Устрицький був жонатий з Катериною „z Miskowej",[2]) котру Несецький зве „Misiowska".[3]) Їх сином був **Андрій Устрицький**, котрий в 1581 р. одержав від короля Стефана Баторія привілей, що затверджував йому досмертне посідання Устрицького князівства, яке перейшло на нього по батьку Івані Дем'яновичу Устрицькім.[4]) Сей Андрій мав за жінку 1-о voto Анастасію Височанську, 2-о voto Анну Ковецьку.[5])

Дем'ян Кунашович Стебницький-Устрицький, не вдоволившися князівствами в Стебнику й Устриках, розпочав акцію в ціли придбання для своєї родини князівства в Коросні (в перемиськім старостві), на котре одержали були в 1555 р. привілей від короля Жиґимонта Авґуста Прокіп і Олександер Коростенські.[6]) Протягом 1568—1578 р. Дем'ян Стебницький-Устрицький набув від шляхтичів Криштофа Дрогойовського й Івана Замойського суми, за котрі Коростенські деякі частки Коростенського князівства заставили, а діставшися у спілці з своїм сином Павлом у посідання заставлених часток, приневолив також власників незаставлених часток до продажі їх за малу ціну, переслідуючи наїздами й виганяючи тих, котрі не хотіли датися намовити до сього.[7]) Ще в 1569 р. зрікся Дем'ян усіх своїх прав до Коросна в користь свого сина Павла,[8]) котрий, мимо процесів, які довелося йому вести з Коростенськими, удержався там остаточно, бо в 1578 р. король Стефан Баторій потвердив рішення перемиського городського суду, котрим „Paulum Demianowicz scultetiam seu advocatiam in villa Korosno sitam cum omnibus ad eandem attinentiis legitime tenere et possidere decretum est".[9])

Павло Дем'янович Устрицький оженився з Танькою Полянською і мав із нею чотирьох синів: 1. **Дмитра з Уніхова**

[1]) Ibidem, ст. 75: ч. XXVII. [2]) Ibidem, ст. 76: ч. XXX.
[3]) Niesiecki: Op. cit. IX, ст. 205.
[4]) Stadnicki I, ст. 76: ч. XXIX.
[5]) Niesiecki: Op. cit. IX, ст. 205.
[6]) Stadnicki I, ст. 53—55: ч. I.
[7]) Ibidem, ст. 56—59: чч. VIII—XVIII; гл. Stadnicki II, ст. 21.
[8]) Stadnicki I, ст. 58: ч. XIV.
[9]) Ibidem, ст. 59: ч. XVIII.

Устрицького, котрий оженився з Катериною Копистинською; 2. **Яцка Стебницького** прозваного так, як початково звався його дід Дем'ян, бо в його посіданню був Стебник; він оженився з Анною Телесницькою; 3. **Івана Устрицького**, котрий був бездітний; 4. **Василя Устрицького**. Так отже давні прізвища Дем'яна Кунашовича, „Стебницький" і „Устрицький", усталилися в його роді яко назвиська, котрими відріжнялися опісля дві його вітки.[1])

Дем'ян Кунашович Стебницький-Устрицький добув ще для своєї родини князівство Коростенська Воля (в перемиськім старостві). На основі привілею короля Жиґимонта Авґуста з 1563 р. було воно в посіданню Гриця й Яцка Розпутенських.[2]) Дем'ян так нагальними способами, насильствами і нападами старався позбавити Грицька Розпутенського князівства в Коростенській Волі, що король Жиґимонт Авґуст, бажаючи покласти кінець взаїмним нападам і скаргам, листом королівським з 1569 р. визначив „vadium" 500 злп.[3]) Мимо сього Дем'ян поставив на своїм, видер Розпутенським їх князівство і відступив його свому синові Миколі, званому також Микитою.[4]) Сей Микола Микита (2-ох імен) Устрицький добув у короля Жиґимонта III привілей з дати Варшава 30. марта 1600 р., котрим король заховав його і його жінку „Nobilem Margaretham sive Maruchnam Kopysteńska" в досмертнім посіданню „advocatiarum et poponatum in villis Korosno et Korosteńska Wola".[5]) Микола Микита Устрицький був бездітний.[6])

Сими даними вичерпується ґенеалогія роду Кунашовичів-Уніховських в XVI ст. На окрему увагу заслугує ще справа шляхетського походження роду Уніховських взагалі, а Кунашовичів-Уніховських з окрема. Стадніцький, пишучи про те, як то волоські князі прибирали собі від даного села прізвища, через що тим легше діставалися нечайно в ряди шляхти, вичисляє деяких із тих князів і каже: „nie mówiąc wcale o licznej rodzinie Jana Kunasza, która zagarnąwszy

[1]) Niesiecki: Op. cit. IX, ст. 206; Bobrowicz: Dodatek do Herbarza Polskiego Ks. Kaspra Niesieckiego, Lipsk 1844, ст. 466. Тут про нащадків Павла на основі родинних документів.

[2]) Stadnicki I, ст. 60—61: ч. I.

[3]) Ibidem, ст. 61—62: ч. II.

[4]) Stadnicki II, ст. 21.

[5]) Stadnicki I, ст. 62: ч. III.

[6]) Niesiecki: Op. cit. IX, ст. 205

Kniaztwa w Ustrzykach, w Stebniku, w Terle i w Berechach nietylko w te Kniaztwa, ale i w przezwiska „Ustrzycki“, „Stebnicki“, „Terlecki“ i „Berezański“ się podzieliła, — które się ich potomkom dostały... Dokumenta zaś Ustrzyckie dowodzą, iż Kniaziowie tamtejsi stając przed Sądami Grodzkiemi, już wtenczas sami się „nobiles“ mianowali, gdy przywileje królewskie ich jeszcze takimi nie zwali (porównaj Nr. V. VII. z Nr. XI. dok. Ustrzyckich).“[1]) Опираючися на Стадніцькім, заквестіонував шляхетське походження особливо Устрицьких, Бережанських і Стебницьких, вважаючи їх волоськими князями, що підшилися протягом часу під шляхетство, також Олександер Яблоновський, зачисляючи їх крім того до гербу „Сас“,[2]) хоча Терлецьким придає вірно герб „Przestrzał“.[3]) Що одначе погляд Стадніцького зовсім невірний, свідчить про те хоч би привілей короля Жиґимонта I для Івони Янчовича з 1509 р., в котрім король зве Івону, як уже знаємо, „Nobilis vir“, а крім сього „miles Noster“. З другої сторони звертав я вже увагу на непослідовність титулятури в канцелярійних актах перемиського городу, бо напр. в однім і тім самім акті Кунаш Янчович Уніховський названий і „providus“ і „nobilis“.

Неменше одначе справу шляхетського походження Кунашовичів-Уніховських бачимо в 60-их рр. XVI ст. у звязку з правною інституцією т. зв. „нагани й очищення шляхетства“, існуючою в Польщі від XIV ст. почавши.[4]) Така „нагана“ стрінула ненаситного Дем'яна Кунашовича Стебницького, сина Кунаша Янчовича Уніховського, внука Теодорика Янчовича Уніховського, а правнука Стефана Янча з Уніхова. З відомої вже нам атестації шляхетства, виставленої для Дем'яна Стебницького в Густі 22. листопада 1565 р. наджупаном, віцежупаном і чотирма суддями Марамарошського комітату, довідуємося, що „Generosus Nicolaus Herborth de Fulstin et tenutarius in Lesko“,[5]) згаданого Дем'яна Стебницького „in nobilitate sua

[1]) Stadnicki II, ст. 20. Не знаю, чому Ст. зве Кунаша Янчовича Уніховського раз „Jan Kunasz“ (ст. 20), другий раз „Iwan Kunasz“, коли його ім'я було „Кунаш“, а не „Іван“.

[2]) Źródła dziejowe XVIII, 2. ст. 175, 322 і 341.

[3]) Ibidem, ст. 330.

[4]) Semkowicz: Nagana i oczyszczenie szlachectwa w Polsce XIV. i XV. wieku. Studya nad historyą prawa polskiego. Tom I, zeszyt 1. Львів, 1899.

[5]) Був він в тих часах перемиським підкоморієм (succamerarius). Stadnicki I, ст. 72—73.

inculpavit“, значиться, закинув йому нешляхетське походження. Виставляючи на просьбу самого Дем'яна Стебницького згадану атестацію, стверджують її виставці, що Дем'ян Стебницький походить „de stirpe nobilitatis sanguineque militari“.[1]) Дем'ян Стебницький не вдоволився видко отсею атестацією, бо „нагана“ шляхетства була зроблена в доволі різкій формі. А саме, коли Николай Герборт „contumeliosa verba protulisset ex eo, quod dictus Damianus Stebnicki... non ex nobili genere natus et procreatus esset“, нагането Дем'ян „cum eodem Generoso Nicolao Herborth de Fulstin iura sua exercere non posset“, звернувся за помічю до свого свояка в Марамарощині, Стефана Янча з Уніхова, а сей узискав відому вже нам рівнож атестацію шляхетства від шляхти Марамарошського комітату, виставлену в Сиготі 26. лютого 1566 р.[2])

Отся атестація цікава для нас ще й з того огляду, що доповняє де в чім генеалогічні дані, які находимо про рід Уніховських у Несецького. Знаємо вже, що по словам Несецького третім сином Стефана Янча з Уніхова був Емерик, котрий остався на батьківщині в Уніхові, підчас коли його брати Теодорик і Івона вимандрували до Польщі. Несецький пише, що нащадки Емерика дідичили в Уніхові ще у XVIII ст., але імен їх не подає. Із згаданої атестації довідуємося, що сином Емерика був Іван Янчо (Joannes Janchio), котрий знова мав сина Стефана. Отсі дані заокруглюють до певної міри генеалогічну таблицю Кунашовичів-Уніховських, додану мною до отсього розділу монографії.

Атестація шляхетського походження, виставлена шляхтою Марамарошського комітату для молодшого Стефана Янча і для Дем'яна Стебницького, важна для нас ще й тому, що в ній уміщений яко трансумпт нобілітаційний привілей короля Матвія Корвина, даний старшому Стефанові Янчові з Уніхова в Буді 6. червня 1482 р.[3]) Не дійшов він до нас в оригіналі, тож коли розходиться про справу його автентичности, не можемо її рішати на основі його зверхніх прикмет, а тільки на основі його внутрішніх прикмет. Текст привілею, котрий до нас дійшов, доволі попсований і в першій хвилі робить враження фальсифікату. Звернути одначе годиться увагу на те, що причиною

[1]) Гл. у мене Додаток ч. 5.
[2]) Гл. у мене Додаток ч. 7.
[3]) Гл. у мене Додаток ч. 3.

сього є кількаразове переписування привілею: наперед подано його у формі трансумпту в атестації шляхти Марамарошського комітату, з отсього трансумпту вписано його до Метрики Коронної, опісля на його основі з Канцелярії Коронної вийшов привілей короля Жиґимонта Авґуста з 1569 р., в котрім уміщено привілей короля Матвія знов яко трансумпт із трансумпту, а щойно 14. квітня 1590 р. втягнено його яко обляту до перемиських городських актів, де його внутрішня форма незвичайно утерпіла. Коли одначе порівняємо нобілітаційний привілей короля Матвія Корвина з 1482 р. для Стефана Янча з Уніхова з іншими нобілітаційними привілеями угорських королів, а особливо короля Матвія,[1]) то побачимо, що внутрішні прикмети привілею з 1482 р. (він слово в слово згідний з іншими привілеями того короля) не позволяють підозрівати його неавтентичности. Цікаво при тім, що угорські герби утворені доволі часто (як і в привілею з 1482 р.) з комбінації стріли й меча. Те, що в привілею з 1482 р. не ужито торжественної формули при його датованню, котра повторяється стереотипово майже в усіх нобілітаційних привілеях короля Матвія, а саме „regnorum nostrorum anno Hungariae etc. ..., Bohemiae vero...“, або „regni nostri anno..., coronationis vero...“, не може бути доказом неавтентичности сього привілею, бо маємо привілеї короля Матвія також із звичайною формулою датовання, як у привілею з 1482 р.[2]) Одинокий сумнів могла би будити дата: Буда 6. червня 1482 р. з огляду на ітінерар короля Матвія. А саме один із його листів у 1482 р. датований з Пресбурґа 1. червня, другий відти ж 10. червня.[3]) Мимо значної віддалі між Будою і Пресбурґом, з огляду на догідну водну дорогу (Дунай) і сей одинокий арґумент проти автентичности нобілітаційного привілею з 1482 р. не може відограти важнішої ролі.

На основі згаданих вище документів перевів Дем'ян Кунашович Стебницький очищення із зробленого йому закиду нешляхетського походження. Був се другий із двох відомих способів очищення шляхетства, коли замість

---

[1]) Гл. Monumenta Hungariae Heraldica (Magyar Czimeres Emlékek) у виданню Угорської Академії Наук в Будапешті т. I (1901), т. II (1902), т. III (1926). Том I i II зладив Fejérpataky László, том III зладив Áldásy Antal.

[2]) Пор. напр. Ibidem I, ст. 73—76, ч. XIX і XX.

[3]) Monumenta Hungariae Historica. Seria IV. Acta extera. T. 6. Budapest 1877, ст. 14—15, № 11 і ст. 17—18, № 13.

свідоцтва співгербовиків, предкладано шляхотський документ, званий „листом очищення“ (littera expurgatoria), при чому документи не мусіли бути оригіналами, а могли бути предложені в трансумптах.[1]) Канцелярія короля Жиґимонта Авґуста узнала предложені Дем'яном Стебницьким документи яко автентичні („visis eiusmodi litteris salvis, sanis, omnique suspitionis nota carrentibus“), а король, виставляючи Дем'янові Стебницькому, на його просьбу, привілей в Люблині 15. лютого 1569 р. (in Conventu Regni Generali), вважав, очевидна річ, очищення за достаточне, скоро під адресою Николая Герборта зазначено в тім привілею в доволі гострім тоні: „Non deesse tamen quosdam aemulatores, qui posteritati illius (Теодорика Янчовича) legitimae et praesertim nobili Damiano Stebniczki, nepoti olim Theodorici Vainach, propter incognitum genus nobilis familiae Vainachtorum in comitatu Maromarusiensi Regni Hungariae, ex qua ipse Demianus originem ducit, detrahere audent.“ Затверджуючи нобілітаційний привілей короля Матвія і герб, у ньому наданий („gladium scilicet utrinque incidentem, in medio transfixa sagitta aurea in campo rubeo[2]), vulgariter Przestrzal dictum“)[3]), каже, що Дем'яна Стебницького належить уважати, разом із його нащадками „iam non pro advena et extraneo homine aliquo..., sed pro subdito et vero ingenuoque nobili...“, приказуючи всім, щоби супроти нього і його нащадків поводилися так, „uti solent in reliquos, qui equestrem ordinem a maioribus in Republica nostra obtinent.“ Коли б одначе найшовся такий, котрий сього не вчинив би, „ei poena in statuto Regni contra tales edita, sit mulcta.“ Тим самим признав король Жиґимонт Авґуст, як я вже згадував, Дем'янові Стебницькому і його нащадкам індиґенат. Привілей з 15. лютого 1569 р. облятував у перемиських городських актах 14. квітня 1590 р. син Дем'яна Стебницького, Іван Дем'янович Устрицький. Бачимо отже, що закид підшивання під шляхотство, зроблений Стадніцьким, а за ним Яблоновським, нащадкам Кунаша Янчовича Уніховського, зовсім неоправданий, бо вони виказалися угорським шляхотством, на

---

[1]) Semkowicz: Op. cit. ст. 37—38.

[2]) В привілею Матвія Корвина нема слів „in campo rubeo“. Сі слова або в трансумпті сього привілею опущені, або, що імовірніше, додані в самім привілею Жиґимонта Авґуста.

[3]) Герб у привілею короля Матвія не названий; се вже додаток у привілею Жиґимонта Авґуста, подібно, як мабуть додані слова „in campo rubeo“.

основі котрого в 1569 р. одержали в Польщі від короля Жиґимонта Авґуста індиґенат.

Заходить тепер питання, чи може бути який зв'язок між родом Кунашовичів-Уніховських і гетьманом Петром Конашевичем? Промовляв би за тим тільки один-одинокий арґумент, а саме місцевости, в яких сиділи Кунашовичі-Уніховські. Лежали вони не тільки в „Підгірських перемиських краях", як каже Сакович, але також можна приложити до них вислів Єрлича „od Sambru", яко ближче означення їх положення. Та проти походження Петра Конашевича з отсього роду промовляють інші дуже поважні арґументи.

Передовсім документально стверджено, що Кунашовичі-Уніховські уживали гербу „Przestrzał", а Петро Конашевич уживав гербу „Pobóg". І хоч незвичайно численні були випадки серед польської шляхти, як побачимо нижче, що один і той самий шляхтич при ріжних нагодах печатався неразількома відмінними гербами, то одначе що до Кунашовичів-Уніховських такого припущення не можна робити. Угорське шляхотство Кунашовичів-Уніховських датується щойно 1482-им роком, а індиґенат у Польщі походить із 1569 р. Гербова традиція була отже дуже свіжа, тому годі думати, щоби вона могла так скоро затертися і спричинити уживання нашим гетьманом зовсім іншого гербу. Що до гербу „Pobóg", то ми не маємо змоги вказати в Перемищині ані на один шляхотський рід того гербу, з яким Кунашовичі-Уніховські могли оставати в яких-небудь взаєминах і через те, бодай у одній із своїх віток могли уживати замість свого родового тамтой герб. Далі, тільки сини Кунаша Уніховського уживали патронімічного прізвища „Кунашович", а внуки вже його не уживали. Вкінці генеалогія Кунашовичів-Уніховських (як оказується із долученої генеалогічної таблиці від 1482 р. до кінця XVI ст.) дуже точна й не виказує серед сього роду ні одного члена з іменем „Петро", а є се фактом непеþví речним і для генеалогічних дослідів дуже важним, що в деяких родах одні й ті самі хрестні імена безустанку повторяються.

Тому я, не зважуючися в'язати походження гетьмана Петра Конашевича із родом Кунашовичів-Уніховських, вкажу на інший рід Кунашовичів у Перемищині, серед котрого хрестне ім'я „Петро" повторяється протягом XV і XVI ст. доволі часто, а крім сього далеко легше звязати сей рід із гербом „Pobóg".

І. ГЕНЕАЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ КУНАШОВИЧІВ-УНІХОВСЬКИХ

(від 1482 р. до кінця XVI ст.).

Стефан Янчо з Уніхова (de Vainach) (1482)

- **Теодорик Янчович** († 1497)
  - **Кунаш Янчович Уніховський „de Ustrzyki"** (1532—1551), ж. Настя (1549—1551)
    - **Яцко Кунашович Терлецький** (1551—1557), ж. Анна Терлецька
      - **Теодор**
        - **Олехно**
          - **Григорій**
          - **Василь**
          - **Михайло**
          - **Олександер**
    - **Павло Кунашович Устрицький** (1549—1564)
    - **Іван Кунашович Уніховський-Бережанський** (1532—1557)
      - **Дем'ян Бережанський**
        - **Юрій**
        - **Василь**
      - **Дмитро Бережанський**, ж. Анна Радиловська
        - **Григорій**
        - **Теодор**
          - **Іван**
    - **Дем'ян Кунашович Стебницький** (1551—1569), **Устрицький** (від 1564)
      - **Іван Дем'янович Устрицький** (1561—1593), ж. Катерина „z Miskowej" (z Misiowskich) (1593)
        - **Андрій Устрицький** (1581), 1. ж. Анастасія Височанська, 2. ж. Анна Ковєцька
      - **Павло Дем'янович Устрицький** (1565—1578), ж. Танька Полянська
        - **Дмитро з Уніхова Устрицький**, ж. Катерина Копистинська
        - **Яцко Стебницький**, ж. Анна Телесницька
        - **Іван Устрицький**
        - **Василь Устрицький**
      - **Микита Микола Дем'янович Устрицький** (1565—1600), ж. Марґарета Марухна Копистенська (1600)
    - **Прокіп Кунашович „Липка"** (1549 +1553)
      - **Ілля „Липка"** (1553—1580)
- **Івона (Ванчко) Янчович** (1509)
  - **сини (неназвані)** (1532)
- **Емерик Янчович**
  - **Іван**
    - **Стефан** (1566)

IV.

РІД ПОПЕЛІВ І ЇХ ВІТКА КУНАШОВИЧІ-ПОПЕЛІ В ПЕРЕМИСЬКІЙ ЗЕМЛІ В XV і XVI СТ.

Звістки про рід Попелів у гербарах Несецького і Уруського. — Численні прізвища доказом розродження сього роду. — Попель, родоначальник Попелів. — Звістка кс. Ф. Сярчинського про надання Володислава Ягайла для Попеля в 1414 р. ґрунтів під Дрогобичем, прозваних Попелями. — Сини і внуки Попеля власниками Підліся (Поліся) в Сяніччині. — Застав у 1428 р. і продажа сього села в 1431 р. Пелці з Юровець. — Зміна назви Підліся (Поліся) після продажі на Попелі. — Надання Ягайлом Ратичної Грицькові й Тишкові Попелям 1427 р. — Надання Попелів під Дрогобичем на основі дідичного права, Підліся (Поліся) і Ратичної на основі дідичного права з умовами ленного права. — Взаїмне перепродування й застав часток у Попелях і Ратичній внуками Попеля. — Ратична зливається з Попелями в одно село Попелі. — Ріжні члени роду Попелів у XV ст., получені гіпотетично, або без змоги получення їх із головним пнем. — Попелі-Кунашовичі і Попелі-Колодруби або Колодрубовичі. — Кунаш-Кузьма Попель, родоначальник Попелів-Кунашовичів. — Попель-Колодруб, родоначальник Попелів-Колодрубовичів. — Котів, дідичне село Попелів. — Його ідентичність із Котівською Банею. — Люстрація Котова з 1565 р. — Відібрання Котова Попелям кор. Боною і влучення до королівщин. — Котів солтиством. — Невідома грамота кор. Ягайла для Попелів на Котів. — Реституційний привілей кор. Жиґимонта Авґуста з 26. IX. 1549 р. для Попелів на Котів. — Декрет Варшавського сойму 1563/4 р. в справі Котова. — Генеалогія Попелів-Колодрубовичів. — Сини Кунаша-Кузьми Попеля: Рад (Райд), Івасько (Васько) і піп Захар-Занько Кунашовичі та їх нащадки. — Федько „Петелька“ Кунашович, син Васька і його гербовий знак у побоpовім реєстрі. — Патронімічні прізвища синів Васька й Занька Кунашовичів. — Сини Васька й Занька спадкоємцями свого стрия Рада Кунашовича. — Спір Кунашовичів із зарядом Самбірського двора. — Генеалогічні таблиці роду Попелів в XV і XVI ст.

Далеко більше уваги, ніж Кунашовичі-Уніховські, заслугує в Перемиській землі, для дослідження походження гетьмана Петра Конашевича, рід П о п е л і в, з котрого вийшла окрема вітка, а саме К у н а ш о в и ч і - П о п е л і. З давніших польських геральдиків знає Попелів тільки один кс. К а с п е р Н е с е ц ь к и й, котрий так пише про сей рід:

„**Popiel** *herbu Sulima*, w Sendomierskiem, Ruskiem, i inszych województwach: Powiadają, że Władysław któryś Król Polski, jednemu z nich, pewne grunta pod Drohobyczą nadał, w wielkich zasługach, gdzie on od imienia swego wieś założył, i Popiele nazwał, temi czasy dość w ludzi nasiadłą... A że ten dom rozrodzony dla tego mają swoje przydomki, jedni albowiem Popielowie są Chościakowie, drudzy Dumiczowie inni Romanowiczowie, inni Czarno-

kozicowie..."[1]) Папроцький, пишучи про герб „Sulima" (див. фіг. 3), каже: „który tu przyniesion z Niemiec, którego przodki Długosz wspomina, że używali czarnego orła w polu żółtem, pod nim trzy kamienie w czerwonem polu."[2])

Несецький, займаючися родом Попелів, подав їх генеалогію, на жаль, тільки від 1631 р.[3]), поминаючи цілком XV і XVI ст. З новіших геральдиків занявся досі Попелями тільки Уруський: „Licznie rozrodzona na Rusi Czerwonej rodzina, a biorąca przydomki Brosznowski, Chościak, Chwostyk, Hunczak, Kołodrub, Łastowczak, Oleszkowicz, Romanowicz i inne; do połowy XVII stolecia po większej części zagrodowa szlachta, i od tego czasu w dwóch liniach doszła do senatorskiej godności i liczne w XIX wieku posiadała ziemskie urzędy, szczególniej w Małopolsce; jej gniazdem ma być wieś Popiele pod Drohobyczem, na Rusi Czerwonej." У XVIII і XIX ст. вилеґітимувалися Попелі гербу „Sulima" з такими прізвищами: „Broszniowski, Chościak v. Choszczak, Chwostyk, Czarnokozic, Dumicz, Fedyńczak, Hrycałowicz, Huńczak, Kisielewicz, Kiszczak, Kołodrub, Łastówczak, Malewicz, Oleszkowicz, Petrykacz, Romanowicz, Sałowicz, Stepaniak, Zazula v. Zozula".[5]) Цікавий випадок, що у деяких Попелів з прізвищем „Брошньовський" перейшло се прізвище в назвисько, а навпаки, назвисько „Попель" перейшло в прізвище.[6]) Отсі численні прізвища

3. Герб „Sulima".
(З „Інсиґній" Длуґоша).

---

[1]) Niesiecki: Op. cit. VII, ст. 385.

[2]) Paprocki: Op. cit. ст. 580. Знимка гербу „Sulima", винята з праці H. Polaczkówna: Stemmata Polonica. Rękopis № 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenału w Paryżu. Wydała... Towarzystwo Naukowe we Lwowie. Prace Sekcyi Historyi Sztuki i Kultury. Tom I, zesz. II. Lwów 1927, ст. 209 (і осібно ст. 49).

[3]) Niesiecki: Op. cit. VII, ст. 385.

[4]) Uruski: Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. T. XIV, Warszawa 1917, ст. 242.

[5]) Poczet szlachty gal. i buk. ст. 199—201 і 329; Dunin-Borkowski: Op. cit. ст. 329.

[6]) Poczet szl. gal. i buk. ст. 29.

Попелів доказують, як сильно розродженим був сей рід. Але геральдикам відомі не всі прізвища: в перемиських городських і земських актах виступають Попелі також під іншими прізвищами, як угорі вичислені, а серед них звертає на себе увагу прізвище одної вітки Попелів, „**Кунашович**". Заким одначе перейду до самих Кунашовичів-Попелів, не без інтересу буде пізнати історію й генеалогію цілого роду Попелів від найдавніших часів, тим більше, що досі сього ніхто не зробив, хоча матеріялу, навіть друкованого, є доволі.

Початки роду Попелів непевні. Цікаво одначе, що прізвище одної вітки Попелів, а саме „Chościak, Choszczak, Chwostyk", нагадує прізвище „Chosisco", придане Хронікою Великопольською, а за нею Длуґошем, відомому Попельові II, котрого „з'їли миші".[1]) Вказувало б се на якусь неясну родинну традицію. Як уже знаємо з Несецького, „котрийсь" Володислав, польський король, надав одному із Попелів за якісь великі заслуги землю під Дрогобичем, де повстало село, прозване від його імени Попелі.[2]) В актах XV ст. виступає наперед назва „Popyelow"[3]) або „Popyel"[4]) і що йно пізніше стрічаємо назву „Popyele"[5]), а деколи „Popyela".[6]) Воно сусідує з Унятичами, Дережичами, Губичами, Котівською Банею, Бориславом, Опокою і Ясеницею Сільною, віддалене 10 кілом. на півд. зах. від Дрогобича і 6 кілом. на півн. зах. від Борислава, а лежить в поріччі Дністра за посередництвом Раточини, допливу Тисьмениці, котрий повстає в південній стороні села, в лісі Раточина і пливе через східну частину села на північний схід.[7]) Звістку Несецького про початок роду й села Попелів доповняє кс. Францішок Сярчинський у свойому історично-статистично-географічному словарі Галичини: „Władysław Jagiełło król

---

[1]) Пор. Al. Semkowicz: Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza. Kraków 1887, ст. 73.

[2]) Первісно означала ся назва в числі многім власників, яко насечисленців села (на питання, хто живе в тім селі, згл. хто є його власником, відповідали — Попелі!). Пізніше назва перейшла на саме село.

[3]) AGZ. XIII, № 1614, 2150; XVII, № 1158; XVIII, № 1937.

[4]) Ibidem XIII, № 1620.

[5]) Ibidem, № 6103, 6104, 6105, 6128; XVII, № 621; XVIII, № 856, 2378, 2403, 2404, 2864, 3417, 3782, 3899, 4004, 4063. 4428, 4432; Wierzbowski: Matricularum Regni Poloniae Summaria IV, 3. Supplementum № 1179.

[6]) AGZ. XVIII, № 2310, 2823, 2824, 3417.

[7]) Słownik geograficzny Królestwa Polskiego VIII, Warszawa 1887, ст. 786.

nadał tu grunta rycerzowi Popielowi r. 1414, gdzie on, iak pisze Niesiecki, wieś ludźmi nasiadłą założył, i ta była siedliskiem Popielów."[1]) Привілей короля Ягайла для Попеля з 1414 р. невідомий. Не був він ніде друкований і не удалося мені найти його, на жаль, в реґестах із перемиських городських актів. Можливо, що найдеться ще в земських перемиських актах, досі ще не зреґестованих. Не можна одначе легковажити звістки кс. Сярчинського, котрий певно найшов копію отсього документу з 1414 р. в якімсь старім копіярі. Так отже ми приневолені приняти, що родоначальником Попелів у Перемиській землі був лицар **Попель** коло 1414 р.

Про родоначальника Попелів не маємо більше ніякої звістки. Зате зараз таки у 20-их рр. XV ст. виступають, без сумніву його сини і внуки, в Сяніцькій землі, де мали в посіданню село, котре в найстарших сяніцьких судових записках (з 1428 і 1431 р.) називається раз „Podlaysche"[2]), іншим разом „Podlesche" або „Polesche"[3]), а в акті продажі сього села Попелями „nobili Pelka de Jurgiowce" з 14. квітня 1431 р. назване воно „Podlanszie"[4]). Мимо того, що, як каже видавець сього акту, села з подібною назвою нині в Сяніччині нема,[5]) без сумніву маємо тут діло із селом, котре звалося певно Підлісє або Полісє, а по уступленню з нього родини Попелів, наче в пам'ять своїх попередніх власників, одержало існуючу донині назву Попелі в Сяніччині. На отсе село Підлісє (Полісє) мали Попелі королівський привілей, відомий нині тільки із короткої згадки в одній із сяніцьких судових записок „prout in tenore privilegii ipsorum continetur",[6]) та з акту продажі, де кажеться „prout plenius in privilegio regali super villa predicta Podlanszie confecto continetur".[7])

Перший виступає в сяніцьких судових записках, мабуть син першого Попеля, **Іван Попель** (Ywan, Ywanko Popel) в спорі з Пелкою з Юровець 13. і 27. мая 1424 р. Справа, про яку

---

[1]) Siarczyński: Galicya, czyli Słownik historyczno-statystyczno-geograficzny królestwa Galicyi. MS. Бібл. Оссолінських ч. 1826/III, том III, ст. 59, ч. 1829/III, том III, аркуш 21 обор.

[2]) Akta grodzkie i ziemskie XI. Lwów 1886, ст. 39, № 290.

[3]) Ibidem, ст. 64/65, № 461.

[4]) Materyały archiwalne wyjęte głównie z Metryki litewskiej od 1348 do 1607 roku, wydał Dr. Antoni Prochaska. Lwów 1890, ст. 59—60, № 72.

[5]) Ibidem, ст. 59, прим. 4.

[6]) AGZ. XI, ст. 64—55, № 461.

[7]) Prochaska: Materyały archiwalne, ст. 59, №. 72.

ходило, ближче не означена в записках, в кожному разі ходило про те, щоби довести обопільно „ad concordiam amicabilem". Справу відрочено, й більше про неї не чуємо [1]). Той самий Іван Попель в справі „pro violentia illata kmetoni" одержав 24. червня і 22. липня 1424 р. присуд, „quod liberum ipsum (т. є. kmetonem) dimittere debet", а крім сього мусів заплатити „III-es marcas pene" [2]).

Звертає на себе увагу факт, що Попелі в Сяніччині попадають протягом часу у грошеву залежність від власника Юровець, Пелки. Отсей Пелка з Юровець ручить 7. квітня 1425 р. за **Якова Попеля** (правдоподібно також сина першого Попеля) квотою у висоті 1 гривни і 1 гроша, під умовою звороту сеї квоти до найближчого Великодня, навпаки, Яків Попель зобов'язується в разі неможности звороту сеї квоти в данім речинці, віддати Пелці в формі заставу половину лану „cum omni iure, censu et proventibus" до слідуючого Великодня [3]). Зараз одначе 13. вересня 1425 р. Яків (Iacub alias Popel) продає „agrum I mansi" Іванові (сей „Iohannes" без сумніву згаданий вище Іван Попель і мабуть брат Якова), а той зрікається сього поля в користь Пелки, одначе Пелка обов'язаний платити Якову рік-річно на св. Мартина чинш у висоті 1 гривни, задержуючи згадане поле навіки [4]). З тої пори начинається частинне випродування Підлісся (Полісся), дідичного села Попелів у Сяніччині, аж остаточно ціле се дідицтво перейшло в руки Пелки з Юровець і його нащадків. Дня 8. лютого 1427 р. родина Попелів (Popelowe), а саме **Ходор** і його сини **Трухан** і **Луць**, далі брати Ходора **Філь** і його сини **Трухан**, **Гринь** (в записці „Hyrin"), **Іван**, **Михалко** і **Дмитро**. вкінці сини Якова (а братаничі Ходора і Філя), **Тиш** (Thisz) і **Михалко** заявили перед сяніцьким судом, що продали „nobili Pelcze de Jurgiowicze" три частки свого дідицтва, одначе під умовою, „si conssensus domini Regis consequetur" [5]). Перед остаточною продажею було Підлісє (Полісє) вже в заставі у Пелки. Довідуємося про те з судової справи Гриня Попеля (в записці замість „Hryn", хибно „Hayn Popel"; се очевидно Гринь, син Філя) з 23. серпня 1427 р., в котрій була предложена Гринем

---

[1]) AGZ. XI, ст. 6—7, № 46 і 50.

[2]) Ibidem, ст. 10—11, № 68 і 79.

[3]) Ibidem, ст. 15—16, № 114.

[4]) Ibidem, ст. 22, № 169. На 1425 р. кінчаться звістки про сього Івана Попеля. Менше правдоподібним було б ідентифікування його з Іваном, сином Філя (як нижче).

[5]) Ibidem, ст. 28—29, № 214. Ходор і Філь, се попри Івана і Якова дальші два сини першого Попеля.

„litera Regie Maiestatis perfecta... adversus Pelkam de Jurgiowicze". На третє питання, яке поставив Гриневі сяніцький староста, „de hereditate, si aliquam haberet pertinenciam", відповів Гринь, „quod nihil contradicit obligacioni" [1]). Те саме стверджує записка з 11. вересня 1428 р., в котрій сказано, що родина Попелів (Popelowye), а то: Ходор і його брат Філь, їх братаничі (а сини Якова) Дмитро, Тиш і Михалко, сини Філя, Гринь, Трухан і Іван та сини Ходора, Трухан і Луць, „cum ceteris hereditariis", за квоту „centum cum sexaginta marcas monete Cracoviensis et numeri Polonicalis", Пелці з Юровець „villam dictam Podlaysche cum omni iure et dominio obligaverunt manu coniuncta", з умовою, що коли б згаданої квоти не звернули до найближчого Різдва, „extunc senciant ewi tempore villam amissuram" [2]).

Сей застав Підлісся (Полісся) не тревав довго, бо вже 14-го квітня 1431 р. явилися особисто перед сяніцьким судом „Popyelowye heredes de Podlesche", а саме: Ходор із синами Труханом і Луцем, сини Якова, Дмитро і Тиш та Філь із синами Гринем (в записці „Crusch", очевидно здрібніле із Григорій — „Груш, Грушко́") [3]), Іваном і Труханом, заявляючи, що „eandem villam cum omnibus proventibus, utilitatibus et fructibus, prout in tenore privilegii ipsorum continetur", продали Пелці з Юровець і його нащадкам, одначе з застереженням своїм і своєї рідні, „si conssensus domini Regis nostri prosequetur". Притім заручили Попелі в імени цілої рідні, що згаданого Пелку з Юровець і його нащадків „nunquam inquietare debent" [4]). Того самого дня (як свідчить захований в Архіві Метрики Коронної пергаміновий оригінал, з датою Сянік, 14. квітня 1431 р., Николай з Хржонстова, сяніцький староста і Клімашко з Побідної, сяніцький суддя, потвердили сю продажу, доконану Попелями в користь Пелки з Юровець за ціну 160 гривен [5]). У тім потвердженню виступають з родини Попелів: Ходор і його сини Трухан та Луць, сини Якова, Дмитро, Тиш і Михалко та Філь із синами Труханом, Гринем і Іваном. Продажу Підлісся (По-

---

[1]) Ibidem, ст. 31, № 227.

[2]) Ibidem, ст. 39, № 290.

[3]) Без сумніву се Грицько („Chriczco" як AGZ. XIII. ст. 81, № 1117 і 1119), котрий виступає також зараз у нижче цитованім акті продажі в Prochaska: Materyały archiwalne № 72 побіч братів Трухана й Івана. Про „deminutivum" із імени Григорія. — „Груш, Грушко́", гл. Грінченко: Словарь української мови IV, Київ 1909, ст. 551.

[4]) AGZ. XI., ст. 64—65, № 461.

[5]) Prochaska: Materyały archiwalne, ст. 59—60, № 72.

ліся) затвердив остаточно король Володислав Ягайло грамотою, виданою в Перемишлі дня 29. жовтня 1431 р. (як сього вимагало застереження, зроблене Попелями у переспpавах з Пелкою) і тим самим Підлісє (Полісє) перейшло в руки Пелки з Юровець [1]).

Цікаво, що хоча Попелі в 1431 р. перестали бути власниками Підліся (Поліся), пам'ять про те, що вони були колись його власниками, не затратилася. Таки небавом одержує село назву своїх попередніх власників, Попелі, котрі є нині частиною Срогова горішнього (сяніцького повіту), на південь від Юровець [2]). В 1448 р. власником сього села, вже з новою назвою Попелі, є „dominus Nicolaus Pelczicz de Jurgiowecz", а замість давних шляхотських власників, Попелів, виступають 15. і 26. лютого с. р. вже тільки „kmethones Hanko et Paschko de Popyelye" [3]). Яко „Popyele villa in distr. et terra Sanocensi" виступає Підлісє (Полісє) вже відтепер правильно в найстарших сяніцьких судових записках [4]).

Годиться застановитися над тим, на якім праві держав рід Попелів село Попелі в Дрогобиччині, котре остало далі в роді, а також село Підлісє (Полісє), продане в 1431 р. Пелці з Юровець. Що до Попелів, наданих Попелеві (після звістки кс. Сярчинського) в 1414 р., то не можемо нічого ближчого сказати, не маючи зовсім тексту грамоти, навіть у копії. Імовірно одначе надання сього села королем Володиславом Ягайлом наступило на основі дідичного права (iure haereditario)[5]). Інша річ із Підлісєм (Полісєм). Правда, судова записка з 1431 р. згадує тільки загально про „tenor privilegii", а акт продажі з 1431 р. про „privilegium regale" на се село, в кожнім разі цілком певно, що сей привілей мусів містити в собі одну із умов ленного права (ius feudale): узискання королівського дозволу на продажу, бо при переспpавах про продажу Попелі роблять, як уже знаємо, двократне застереження: „si consen-

[1]) Ibidem, ст. 64, № 77. Грамота з пергамінового оригіналу в Архіві Метрики Коронної. В ній трансумований документ з 14. IV. 1431.

[2]) Słownik geograf. VIII, ст. 785.

[3]) AGZ. XI, ст. 322, № 2594, ст. 323, № 2601.

[4]) Ibidem, XI, індекс „sub voce"; XVI, Lwów, 1894, індекс „sub voce". В AGZ. XIX, Lwów, 1906 в індексі „sub voce" хибно „Popiele, villa in Prem. t.".

[5]) Потвердження сього погляду можна добачувати в реституційнім привілею короля Жиґимонта Авґуста на село Котів 26. IX. 1549 р. Гл. нижче при справі реституції Котова і Додаток ч. 5.

sus domini Regis consequetur"[1]). Мусіла бути уміщена в привілею ще й інша умова, характеристична для надань на леннім праві, а саме: обов'язок воєнної служби[2]). Та мимо сих умов, уміщених в незнанім нам ближче привілею для Попелів на Підлісє (Полісє), можемо на основі цілого акту продажі вважати і се надання імовірно яко надання на основі дідичного права, себто „iure haereditario", тим більше, що на Руси надання на основі дідичного права, переплітані умовами ленного права, в добі короля Ягайла були доволі часті[3]).

Позбувшися Підліся (Поліся), рід Попелів держав у своїх руках далі своє дідичне село Попелі в Дрогобиччині. Доволі віддаленого Підліся (Поліся) могли вони позбутися без жалю, бо ще перед тим, наслідком нового королівського надання, дісталося їм нове село, зараз у близькім сусідстві Попелів у Дрогобиччині. Взагалі замітне те, що король Ягайло був незвичайно щедрим у своїх наданнях для роду Попелів, маючи видко на увазі якісь їх великі заслуги, або бажаючи їх новими наданнями ще більше собі приєднати. Привілеєм короля Ягайла з дати Перемишль, дня 21. липня 1427 р., одержали син Філя Грицько й син Якова Тишко „dicti Popielowie" за свої заслуги й вірну службу (pro meritis et servitiis diligentissimis) для себе, для своїх братів і взагалі для своїх нащадків „locum vacuum seu desertum super fluvio dicto Ratyczna", на пограничних областях повітів дрогобицького й самбірського в цілі заложення там „villae dictae Ratyczna"[4]). Надання села Ратична наступило у формі „haereditatis", „perpetue et in aevum". В привілею уміщена одначе умова, що власники Ратичної „ratione cuius donationis nobis et nostris successoribus servire pro qualibet expeditione bellica quatuor sagittariis super equis valentibus tenebuntur et fient astricti". Бачимо тут отже також форму надання на дідичнім праві, одначе знова з одною з умов ленного права, як то часто діялося, про що докладніше згадував я вище. Привілей короля Ягайла з 21. VII. 1427 р. не дійшов до нас ані в оригіналі, ані не заховався в Метриці Коронній (котра починається щойно від 1447 р.), а заховався

[1]) До сеї справи гл. Prochaska: Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu. Відб. з Rozpraw Wydz. hist-filoz. Akad. Umiej. Kraków, 1901, ст. 10.

[2]) Ibidem. Гл. AGZ. XI. ст. 29, № 214. Обов'язок Попелів в „expedicio generalis".

[3]) Prochaska: Op. cit. ст. 10—12.

[4]) Гл. у мене Додаток ч. 2.

тільки яко трансумпт у потвердженню його королем Жиґимонтом Авґустом з дати Краків, 11. квітня 1549 р.[1]).

Від узискання королівського надання Ратичної 1427 року й продажі Підліся (Поліся) 1431 р., стрічаємося з Попелями щойно в 1439 р. А саме 3. серпня 1439 р. сини Якова Тиш і Дмитро „de Rathiczno" Попелі доходять перед земським перемиським судом своїх прав дотично поділу батьківського дідицтва супроти свого стрийного брата Грицька, сина Філя, а те саме робить рівночасно супроти Грицька його рідний брат Трухан, заступаючися притім за інтересами інших братів (синів Філя) і своїх власних синів[2]). В рр. 1442—1445 сини Філя і Якова Попелів, перепродують собі взаїмно певні частки свого дідицтва в Попелях і Ратичній. Дня 19. лютого 1442 р. сини Філя, Іван і **Кузьма** „de Popyelow" продали „perpetue" свою частку в Попелях синам Якова, а саме половину Тишові, а другу половину Дмитрові (в записці сказано „Deszowi")[3]). При сій нагоді довідуємося, що Тиш досі не заплатив Іванові й Кузьмі належности, до якої зобов'язався[4]). Того самого дня Іван і Кузьма „de Raticzna dicti Popyelowye" продали знова синам Якова третю частку своїх дібр у Ратичній, положену між частками Грицька й Труша (Трухана), половину Тишові, а другу половину Дмитрові (в записці „Deschoni") і **Радові** (мабуть синові Дмитра)[5]). Дня 27. січня 1444 р. продав своїм братам, Дмитрові й Тишкові „suam partem terciam, quam habuit cum eis in divisione", син Якова, Михайло „de Raticzno

---

[1]) Гл. у мене Додаток ч. 4. Пор. також Wierzbowski: Matr. Regni Pol. Summaria V, 1. Varsoviae 1919, ст. 26, № 372. Uruski: Op. cit. XIV,, ст. 242 пише на тій основі хибно, що Грицько і Тишко одержали привілей на Ратичну 1549 р.

[2]) AGZ. XIII, ст. 81, № 1117 і 1119.

[3]) Ibidem, ст. 114, № 1614. Сей Кузьма (Cuszma), котрий тут уперве виступає, був мабуть наймолодшим сином Філя і в записці з 11. IX. 1428 р. (AGZ. XI, ст. 39, № 290) обнятий тими неназваними „ceteri hereditarii". „Desz" або (як в AGZ. XIII, ст. 116 № 1640) „Desch" (в 3-ім відмінку „Deszowi", „Deschoni"), се без сумніву здрібніле імя Дмитра (Дмитраш, Дмитрашко, Demetrius—Desz). Пояснення до сього гл. нижче прим. 5.

[4]) AGZ. XIII, ст. 115, № 1620.

[5]) Ibidem, ст. 116, № 1640. Можливо, що Іван, син Філя, ідентичний із Іваном Попелем, котрий виступає 28. X. 1466 р. в справі з Олександром Риботицьким. (Гл. нижче). Що до Деша, то в записці сказано тільки „Deschoni cum Rad". З огляду на те, що для сього Рада не можу найти іншого генеалогічного получення, припускаю, що був він сином Дмитра — Деша, а внуком Якова. „Рад", се юго-словянське ім'я, принесене Волохами на Під-

alias Popielow"[1]). Записка цікава для нас головно з того боку, що Ратична і Попелі стають синонімом. Ратична зливається з сусідніми Попелями в одно село й згадується останній раз, коли не числити згадки про привілей на Ратичну (Litere... Donacio perpetua ville Rathiczna) в люстрації з 1469 р.[2]), яко „Raciczno" в записці з 2. листопада 1445 р., при нагоді заставу половини лану в тім селі сином Якова Дмитром Попелем „de Raciczno" „nobili Vlian de ibidem"[3]). Даних для означення, чиїм сином був сей Улян (без сумніву Попель з Ратичної), не маємо. Від сеї пори не стрічаємо назви „Ратична" ні в найстарших перемиських судових записках XV. ст., ні в поборових реєстрах XVI. ст. Нині існує тільки на землях громади Попелі вершок гори, званий „Раточина", на границі Ясениці Сільної, а в поближу випливає потік тої назви[4]).

Генеалогію синів і внуків Попеля, родоначальника Попелів, можна було, поминувши незначні сумнівні випадки, зіставити доволі точно. Та від половини XV. ст. генеалогія плутається[5]). Число членів роду зростає, одні й ті самі хрестні імена повторяються часто в поодиноких вітках роду. Оскільки члени роду того самого хрестного імени не відріжнені прізвищами, котрих вони відтепер стали з конечности уживати, то деколи годі навіть у приближенню означити, від якого безпосереднього предка походив даний член роду. Такі генеалогічні вказівки, як: „filius", „frater", „frater germanus", „frater patruelis", „fratruelis", „synowecz", „filiaster", „patruus", „avunculus", „gener" і т. д. в найстарших перемиських судових записках, а навіть у тих актах із пізніших часів доволі рідкі, а притім неточні й неясні. Те саме можна сказати й про документи. Напр. у привілею Ягайла

карпаття. Волохи з іменем „Rad, Raad, Rade, Radko" і т. д. виступають в сербських грамотах, т. зв. „хрисовулах", а також у Фоґараші в Мармарощині. Kadlec: Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských. Praha 1916, ст. 459—460 і 466. Попри ім'я „Дмитро" стрічаємо серед Волохів також ім'я „Decho, Desikь". Ibidem, ст. 463.

[1]) AGZ. XIII, ст. 154, № 2150.

[2]) Źródła dziejowe XVIII, 1 B, ст. 29.

[3]) AGZ. XIII, ст. 178, № 2495.

[4]) Słownik geograficzny IX, Warszawa 1888, ст. 543.

[5]) В додатку до IV-го розділу уміщую яко ч. II. генеалогічну таблицю роду Попелів і їх віток Попелів-Кунашовичів і Попелів-Колодрубів (поч. XV ст. — 2-гої пол. XVI ст.). Зіставлення доволі точне. Тих Попелів, котрих годі навіть у приближенню получити з головним пнем, уміщую на таблиці ч. III а, б. В клямрах подані роки, в котрих дані особи згадані в актах.

на Ратичну з 1427 р. Грицько й Тишко Попелі названі „fratres"; а тим часом із судових записок знаємо, що були вони стрийними братами. Доводиться отже при розвязуванню генеалогічних питань послугуватися ріжного рода комбінаціями, або просто здогадами, укладати генеалогію гіпотетично, а деколи оставити питання нерішеним. Мимо сього головну ціль можна осягнути: генеалогію одної з численних віток роду Попелів, а саме генеалогію Кунашовичів-Попелів можна зіставити доволі точно аж у 2-гу пол. XVI ст.

Дня 3. серпня 1439 р. виступає в справі проти Яна „de Felstin" яко заступник Духни „de Bunyowicze", а в справі проти „Lep de Niclowicze", яко заступник Яцка „de Bibel", якийсь Попель, одначе без імени[1]). В справі „pro Stolbicze" виступає яко „actor" проти Герборта „de Felstin" 21. грудня 1444 р. і 9. серпня 1446 р. Попель „de Comarouicze"[2]). Комаровичі або Коморовичі, нині село в добромильському повіті, 9 кілом. на півд. схід від Добромиля[3]). Виходить із сього, що Попелі мали там, невідомо на якій основі (може дорогою заставу), якусь частку, але посідання мусіло бути хвилеве, бо більше з актів про Попелів у Комаровичах на дізнаємося.

Від 1466—1470 р. виступає в найстарших перемиських судових записках кількох Попелів у звязку з Олександром Риботицьким (Allexander de Rybothicze alias de Hubyczsyolo, A. de Hubicze, A. Rybothiczsky de Hvbyczsyolo, або A. de Hubiczszolo, як він зоветься ріжно в записках). І так Іван Попель (Iwan, Ivanko de Popyele) продає отсьому Риботицькому 28. жовтня 1466 р. за 15 кіп свою дідичну частку й дозволяє на інтромісію[4]). Та показується, що Риботицький довжний Іванові Попелеві 12 гривен, з чого половину має звернути в Самборі „sub testimonio" до найближчого Попельця (ad prox. carnisprivium), а другу в тиждень по св. Онуфрію. Коли б частину грошей звернув перед означеним речинцем, тоді озимину, яку засіяв Іван, має Риботицький зібрати для себе. Коли ж останні шість гривен на звернув би Іванові в означенім тижні по св. Онуфрію, тоді попередні шість гривен пропадають, а Іван має остати в посіданні своїх дібр[5]). Дуже можливе, що сей Іванко Попель ідентичний

[1]) AGZ. XIII, ст. 79, № 1082 і 1100.
[2]) Ibidem, ст. 164, № 2316 і ст. 205, № 2836.
[3]) Słownik geograficzny IV, Warszawa 1883, ст. 306.
[4]) AGZ. XIII, ст. 501, № 6103.
[5]) Ibidem, ст. 501, № 6104.

із Іваном, сином Філя (1427—1442), одначе оставляю се під знаком питання.

Той самий Олександер Риботицький виступає 29. жовтня 1466 р. перед земським перемиським судом яко „actor" і осягає „ob spem concordiae" порозуміння що до найближчого судового речинця з **Грицьком** Попелем, котрий в записці названий „Hryczko Hradouicz de Popyele"[1]). Імовірно се перекручене патронімічне прізвище сього Грицька й дуже можливо, що треба тут читати „**Радович**". Був би він отже сином Рада, що виступає в 1442 р., внуком Дмитра-Деша, а правнуком Якова.

В тім самім часі виступає кілька разів **Андрій** Попель, якого генеалогію годі одначе ближче означити. Можливо, що він був сином Іванка (1427 — 1466), а внуком Філя. Під днем 29. жовтня 1466 р. довідуємося, що він завинив Олександрові Риботицькому 13 гривен, котрі загіпотекував на половині лану в Попелях, і то на тій половині лану, котру знова заставив Андрієві Матвій (Mathfey) „de Popyele et de Rolow", брат Дешка (Deszko)[2]). Андрій Попель виступає ще 31. липня 1469 р. яко заступник шляхтича Федька „de Krnycza", засудженого на кару за те, що не доставив відповідно до домагання перемиського старости, Якова „de Conyeczpole", на королівську сіножать 12 косарів (homines falcastratores cum falcastris)[3]), далі 9. квітня 1470 р. яко заступник в справі шляхтича Ігната „de Tustanowicze"[4]), вкінці 9. липня 1470 р. яко заступник згадуваного вже кілька разів у зносинах із Попелями, Олександра Риботицького[5]).

Доволі цікаву звістку приносять судові записки про **Климка** Попеля (Climek Popyelowsky, Clemens Popyel de Popyelow), проти котрого 30. вересня 1468 р. і 18. та 25. вересня 1475 р. ведеться перед перемиським городським судом, за перемиського старости Якова „de Conyeczpole", справа „pro non solutis penis regalibus" і „pro repercussione pignorum violenta", при чому присуд видано на нього ще й тому, „quia termino non paruit nec satisfecit"[6]). Маємо тут отже діло з т. зв. „правом заставу". За незаплачення „pene regalis" Климком, наступило на основі судо-

---

1) Ibidem, ст. 501, № 6105.

2) Ibidem, ст. 502, № 6128. Про Матвія і Дешка буде мова нижче.

3) Ibidem, XVII, Lwów 1901, ст. 11, № 128.

4) Ibidem, ст. 28, № 329.

5) Ibidem, ст. 37, № 413. Його братом міг бути Павло Чех Попель, про що гл. нижче.

6) AGZ. XIII, ст. 583, № 7093 і Ibidem, XVII, ст. 115 і 116, № 1147 і 1158.

вого присуду заняття (ciążenie, pignoratio) рухомостей, проти чого Климко реаґував чинно „repercussione pignorum" (odbicie ciążenia), що підлягало після права карам[1]).

В відділі В. „Źródeł dziejowych" том XVIII, часть 1, уміщена „Lustratio 1469 r.", доторкаюча „Bona regalia onerata (корол. добра заставні) in terris Russiae etc." Цікаво, що не в люстрації Перемиської землі,[2]) а в люстрації Львівської землі 1469 р. читаємо: „Litere Klementis Deschkonis Popylewski. Donacio perpetua ville **Rathicznya** seu vastitatis in Premisliensi; servicium cum tribus sagittariis".[3]) Се очевидно згадка про відоме нам надання королем Володиславом Ягайлом 21. VII. 1427 р. Ратичної для Попелів,[4]) з тою ріжницею, що у згаданім наданню стоїть виразно „quattuor sagittariis". Се надання доторкувало сина Якова Попеля, Тишка, батька Кунаша Попеля і його стрийного брата Грицька, сина Філя. Климко і згаданий побіч нього в люстрації 1469 р. **Дешко**, се без сумніву рідні брати, а з огляду на їх звязь із Ратичною, мабуть сини Грицька, а внуки Філя.

Брат Климка, Дешко, виступає під днем 29. X. 1466 р. із згаданим уже другим своїм братом **Матвієм** (Mathfey, Mathwey) Попелем, котрий зоветься „de Popyele et de Rolow frater Deszkonis"[5]). Коли 20. листопада 1466 р. шляхтичі Іванко і Яцко, „heredes de Parva Rolow alias de Wanyouicze", продали половину свого дідицтва львівському войському (tribuno leopol.) Петрові Фалеві „de Pelnatycze" за 13 гривен, тоді Матвій Попель та його сини (pueri) **Іван**, **Утка** (Vthka), **Аннушка** (Annuszka) і дочки (filiae) Анна, Хотимка, Настка та Федька тою своєю часткою, котру посідали спільно з Іванком і Яцком у Малім Ролеві, обмінялися з Петром Фалем в сей спосіб, що Фаль дав за неї Матвієві і його синам лан у Великім Ролеві і 13 гривен.[6]) Довідуємося отже не лише про синів (з доволі оригінальними формами імен) і дочки Матвія, але також про те, що мали вони крім частки в Попелях, якусь частку в Ролеві спільно з дідичами Малого Ролева, Іванком і Яцком. З тим Яцком на прізвище „Czoboth" мав Матвій якийсь спір, бо 16. травня 1466 р. пере-

[1]) Dąbkowski: Prawo prywatne polskie II, Lwów, 1911, ст. 306.
[2]) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 1—11.
[3]) Ibidem, ст. 29.
[4]) Гл. у мене Додаток ч. 2.
[5]) AGZ. XIII, ст. 502, № 6128.
[6]) Ibidem. ст. 510, № 6202. Ролів, село в дрогобицькім повіті, 15 кілом. на півн. захід від Дрогобича. Słownik geogr. IX, Warszawa 1888, ст. 717.

миський староста Яків Конєцпольський установив між ними „vadium“ 16 гривен.[1]) Із судової записки під 31. травня 1466 р. довідуємося, що Матвій Попель „Matheus Mathwey Popyel de Rolow“) оскаржив Яцка (прізвищем „Czoboth de Minori Rolow“) за те, немов то Яцко вкрав йому меч і інші річі, найдені, як казав, у того ж Яцка. Та Яцко поставив зараз яко свідка якогось Труша, у котрого мав купити згаданий меч. Яцко вийшов цілий з халепи, бо суд признав меч йому.[2]) Видко, що закид Матвія, зроблений Яцкові, був безпідставний, скоро він не хотів виступити на судовій дорозі проти Труша за зложене ним зізнання в користь Яцка.[3]) Скінчилося тим, що Матвій Попель заплатив кару 6 гривен.[4]) Цікаво, що Матвій, котрий у судових записках виступає все яко „Popyel“, „de Popyele et de Rolow“, „Popyel de Rolow“, в останній записці названий „Mathwey Popyel Szeschnyk“.[5]) Звертає на себе увагу обставина, що під днем 29. грудня 1449 р. виступають в Ролеві „Petrus, Ivan et alter Iwan de Szeszinkowe de Rolow“,[6]) під днем 6. березня 1465 р. виступає „Iwan Szesthnyk de Rolow“,[7]) вкінці під днем 31. травня 1466 р. виступають Тимко і Іван „Szeschniczi“.[8]) На якій основі Матвій Попель названий „Szeschnyk“ і який звязок сього прізвища з поданими вище назвами „de Szeszinkowe“, „Szesthnyk“ і „Szeschniczi“, не можу вияснити. В судовій справі під 7. квітня 1478 р., в котрій „Nobil. Vstyanya de Podhroczcze“ виступає яко „actrix“, а „Iurek de ibidem“ яко „actor“ проти „nobil. Iwan, Petrum, Onyssym et Andrey de Podhrodczcze“, Матвій Попель виступає яко їх заступник.[9]) Матвій згадується останній раз ще з одним своїм братом, **Василем** (Waszyl), 8. квітня 1494 р.[10]) Припускаю, що Климко, Матвій, Дешко і Василь, були синами Грицька Попеля (1427—1442), а внуками Філя. Стрийним братаничем Матвія та його братів Климка, Дешка і Василя був **Сенько** (Syenco, Zenko, Senco, Szyenko), котрого батьком, а стрийним братом Матвія, Климка, Дешка й Василя, був **Тома** (Thoma),

[1]) AGZ. XIII, ст. 519, № 6307.
[2]) Ibidem, ст. 520, № 6328.
[3]) Ibidem, № 6329.
[4]) Ibidem, № 6330.
[5]) Ibidem.
[6]) Ibidem, ст. 297, № 4064.
[7]) Ibidem, ст. 467, № 5743.
[8]) Ibidem, ст. 520, № 6327.
[9]) AGZ. XVIII, Lwów 1904, ст. 164, № 1080.
[10]) Ibidem, ст. 524, № 3782.

інакше Хома (Choma) або Хоць (Chocz). Батьком Томи міг проте бути один із дальших синів Філя, а саме Михалко (1427) або Дмитро (1427). В 1476 р. згаданий Тома вже яко „olim“[1]), а останній раз принагідну згадку про нього (pie memorie) маємо під 1494 р.[2]) Сенько зізнав 5. лютого 1476 р., що за позичених 7 гривен заставив він цілу свою частку, яку має в Попелях „cum aliis fratribus suis“ та свою хату, синові Тиша Попеля, Кунашові або Кузьмі й дав дозвіл на інтромісію, зобов'язавшися звільнити свою хату протягом тижня від заставу, заручаючи за своїх братів, що додержать умов сього акту.[3]) Імен тих братів Сенька, а синів Томи не знаємо. Знова дня 3. липня 1492 р. зізнав Сенько, що продав на віки „tria quartalia“ в Попелях Петрови Колодрубовичеви (Golodrubovycz) за 20 гривен, котрі сей йому в цілости заплатив.[4]) Вкінці 8. квітня 1494 р. зізнав він, що ще покійний його батько Хома продав своїм стрийним братам, Матвієві й Василеві пів лану в Попелях за 20 гривен, заявляючи, що годиться „ad sui patris recognicionem et inscripcionem priorem“, а його стрийні стриї й їх спадкоємці мають уживати сього пів лану „tanquam veri et legittimi heredes“.[5])

Дня 14. січня 1496 р. виступає в актах Метрики Коронної яко свідок **Йосько** (Йосиф), піп із Попелів (Josko pop de Popyelye)[6]). Хоч його годі получити генеалогічно з головним пнем Попелів, я не вагаюся зачислити його до сього роду. Попелі, яко дідичі села того імени, державали без сумніву у своїх руках також попівство з церквою („ecclesia rutenica“ згадується в судових записках 5. мая 1500 р. і 26. червня 1505 р.)[7]), подібно, як се ділялося напр. серед солтиських чи князівсько-волоських родин. Яко сильно розроджена родина, Попелі, сидячи на дрібних частках, певно не допустили б, щоби хтось інший, не з їх роду, був попом у Попелях. Потверджують се деякі джерельні вказівки.

---

[1]) Ibidem, ст. 130, № 856.

[2]) Ibidem, ст. 524, № 3782.

[3]) Ibidem, ст. 130, № 856.

[4]) Ibidem, ст. 338, № 2310.

[5]) Ibidem, ст. 524, № 3782.

[6]) Wierzbowski: Matr. Regni Pol. Sum. IV, 3. Suppl. ст. 421, № 1179. „Йосько“, се народня форма імени „Йосиф“. Грінченко: Словарь IV, ст. 553.

[7]) AGZ. XVIII, ст. 421, № 2864 і ст. 478, № 3417. В „Regestrum exactionis fertonum“ з 1515 р. в Перемиській землі, дрогобицького повіту, читаємо: „Popyelye, lan. 2, pop gr. 15“. Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 143.

В руках Попелів була „area Popowicz“ (згадана 13. листопада 1525 р.)[1]), в першій половині XVI. ст. знов один із Попелів, як побачимо нижче, був попом, а його сини уживали прізвища „Popowicze“ або „Popowiczowie“. Попа Йоська не стрічаємо більше в актах.

В 1494 р. виступають у перемиських судових записках два шваґри Попелі, **Петро**, прізвищем **Мойсович** (Moyszowycz), оженений з Улькою (Ulka, Vlka) і **Станько** (Stanko, Stanyko), оженений із сестрою Ульки, Настею (Naszthа)[2]). Дня 30. вересня 1494 р. зізнала Улька, що вона винна **Васькові Маловичеві** („Malowycz“ се прізвище Васька Попеля)[3]) шість гривен, за що, аж до звороту цілого довгу, дає дозвіл на інтромісію Васька в половину лану. Рівночасно заручила Улька за свою рідну сестру Настю, жінку Станька Попеля, що й вона дасть на се свою згоду, а Станько від себе заручив, що Васько не буде мати ніяких перепон від його жінки Насті (в записці хибно „a sua uxore nomine Vlka Naszthа“, бо Улька була сестрою Насті) аж до хвилі звороту позички Васькові й звороту Васьком заставленого поля.

Декілька членів роду Попелів у XV. ст. і поч. XVI. ст. групується коло **Павла**, прізвищем **Чех** (Czoch Popyel, Nobil. Pavel Czech de Popyelow, Czech), що виступає в рр. 1466—1494, а остання згадка про нього походить із 1525 р. Під іменем Павла згаданий він тільки раз і постійно виступає в актах під своїм прізвищем. Найперше виступає він 29. жовтня 1466 р. в справі Олександра „de Hubicze“ (Риботицького) проти Юрія „de Modrycz“, яко заступник останнього.[4]) Сей Павло Чех міг бути на тій основі сином Іванка Попеля (1427—1466),

---

[1]) Castr. Premisl. T. 15, pag. 568—569.

[2]) AGZ. XVIII, ст. 351, № 2403 і 2404.

[3]) „Васько́“, се народня форма імени „Василь“. Грінченко: Словарь IV, ст. 349; Г. Крыжановскій: Поученіе для г. к. приходскихъ урядовъ о належитомъ веденію и писанію метрикъ крещенія, вѣнчанія и погребанія. Львів 1873, ст. 12 (маю під рукою отсе видання; є ще 2-ге попр. і доповн. видання, Львів 1898, котре „обробилъ и дополнилъ І. М.“); Е. Гузарь: Илюстрованй житя Святыхъ. Станиславів 1890, ст. 496 і 503 (в уступах про виговір імен Святих поміж нашим народом). Одначе годі тут рішити, чи Васько Малович звався Іван чи Василь, бо напр. один із Попелів названий раз „Iwasko“ (AGZ. XVIII, ст. 478, № 3417), іншим разом „Wasko“ (Castr. Premisl. T. 15, pag. 568 - 569), тим більше, що напр., як уже знаємо з попереднього, брат Матвія Попеля виразно названий „Waszyl“ (AGZ. XVIII, ст. 524, № 3782).

[4]) AGZ. XIII, ст. 501, № 6106.

а братом Андрія (1466—1470), отже внуком Філя (1427—1431). З одної записки довідуємося, що Павло Чех мав дочку, бо 2. червня 1490 р. заставив свому зятеві **Мицьові** (generi suo Mycz)[1]) за 3 і пів гривен пів лану.[2]) Сестріничем (filiaster)[3]) Чеха був **Івасько** (nobilis Iwasko heres de eadem Popyele) і йому то зробив Чех якийсь запис. Проти сього запису виступив **Федько** Попель (імовірно брат Павла Чеха), а приданий йому 3. червня 1494 р. возний Лука (datus de iure) здержав (inhibuit iuxta iuris formam) видання Іваськові з земських перемиських актів урядового відпису згаданого запису.[4]) Як покінчилася та справа, з актів не довідуємося.

Сей Івасько (Iwan alias Ivasko або Iwanko) Попель відомий у судових записках із того, що безустанку запозичується у свояків, заставляє або продає їм свої дідичні частки в Попелях, аж остаточно довів до продажі цілого свого дідицтва. Дня 4. березня 1499 р., будучи винним Мицьові Попелеві (зятеві Чеха) пять гривен, заставив йому „quartale agri sortis sue in villa Popyele“[5]), а вже 1. березня 1502 р. продав він тому ж Мицьові „per-

[1]) Невідомо, чи народня форма „Миць“ означає тут „Миколу“ (Крыжановскій: Op. cit. ст. 12), чи „Михайла“ (Гузарь: Op. cit. ст. 498 і 505). Сей Миць походив без сумніву також з роду Попелів, бо в записках з 1499 і 1502 р. виступає „Nobil. Iwan heres de sorte sua Popyele“, „Nobil. Ivasko de Popyelye heres de sorte sua“, а побіч нього „nobilis Mycz eciam heres de ibidem“, „nobilis Mycz eciam de Popyelye“. AGZ. XVIII, ст. 535, № 3899 і ст. 545, № 4004.

[2]) AGZ. XVIII, ст. 285, № 1937.

[3]) Du Cange: Glossarium mediae et infimae latinitatis. T. III. Niort 1884, ст. 496: „Filiaster — pro filio sororis“. Dąbkowski: Fryderyk Jacimirski, miecznik sanocki. Studjum historyczno-obyczajowe z XV wieku. (Відбитка з „Rocznika IV Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu). Przemyśl 1923, ст. 60, толкує одначе слово „filiaster“ яко „bratanek“. З огляду на те, що про братанича самого Іваська, Стецька, кажеться в одній записці „sui fratruelis alias synowcza“ (AGZ. XVIII, ст. 594, № 4428), тому думаю, що в нашім випадку слово „filiaster“ означає „сестрінича“. Се не перешкаджає, що батько й мати Іваська походили обоє з роду Попелів, котрі між собою наслідком сильного вже розгалуження взаїмно побиралися, як того приклад маємо на дочці Павла Чеха Попеля, котрого дочка була замужем за Мицьом Попелем. В середньовічній латині сестрінич звався також „sororius“ і ся назва переходила деколи яко прізвище в назвисько, напр. в Галицькій землі в пол. XV. ст. виступає „Jan Siostrzeniec (Sororius)“. Dąbkowski: Zwierciadło szlacheckie. Wschód. Wydawnictwo do dziejów i kultury ziem wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej. Tom I. Lwów 1928, ст. 48 і 115.

[4]) AGZ. XVIII, ст. 347, № 2378.

[5]) Ibidem, ст. 535, № 3899.

petue cum omni iure“ то „quartale agri et piscinulam“ за півшеста гривен, дозволивши на інтромісію.[1]) Дня 5. травня 1500 р. заставив він знов „in sorte sua Popyelye dimidium alterum laneum que sunt deserta iacentes infra ecclesiam rutenicam“ за 10 гривен Петрові Колодрубовичеві Попелеві[2]), а так само „dimidium alterum laneum penes ruthenicam ecclesiam in Popyelya“, за довг 15 гривен, заставив 26. червня 1505 р. Радові, Іваськові й Занькові Попелям.[3])

Із судової записки під днем 3. березня 1506 р. довідуємося, що Іваcько Попель, сестрінич Чеха, мав ще брата (неназваного по імени), мабуть тоді вже помершого, й був опікуном свого малолітнього братанича (sui fratruelis alias szynowcza) **Стецька** (Steczko). Того ж дня Іваcько не лише заставив половину лану в Попелях за півчверта гривен Радові Попелеві, синові Кунаша, але також відступив йому в дорозі запису (inscripsit) опікунство (tutoriam), яке сам мав над Стецьком, аж до повнолітности (usque ad annos discrecionis) Стецька з тим, що Іваcько може се опікунство кожної хвилі назад обняти.[4]) Маючи одначе у Рада довг у висоті 15 гривен, Іваcько того ж таки дня заставив Радові цілу свою частку в Попелях (totam suam sortem) аж до хвилі сплачення довгу.[5]) Сі застави довели вкінці Іваcька (в записці названий він ще раз „Nobilis Ivan Czechonis filiaster“) до того, що дня 13. листопада 1525 р. продав він „totam sortem suam hereditariam in Popyele cum area Popowicz in ibidem“ Радові Попелеві та його рідним братам, Васькові й Занькові.[6])

Сим вичерпуються звістки про Попелів у XV ст., котрих або нема змоги сполучити з головним пнем того роду, або получення переведено в значній мірі гіпотетично. Тому з черги переходжу тепер до генеалогії двох віток роду Попелів, а саме до генеалогії Попелів-Кунашовичів і Попелів-Колодрубів або Колодрубовичів, близько з собою посвоячених і звязаних спільними маєтковими інтересами.

---

[1]) Ibidem, ст. 545, № 4004.
[2]) Ibidem, ст. 421, № 2864.
[3]) Ibidem, ст. 478, № 3417.
[4]) Ibidem, ст. 594, № 4428.
[5]) Ibidem, ст. 594, № 4432.
[6]) Castr. Premisl. T. 15, pag. 568—569.

Родоначальником Попелів-Кунашовичів був **Кунаш** (Cunasch de Popyele, nobilis Kunasch, Cunach)[1]), названий в одній записці одинокий раз також **Кузьма** (nobilis Cusma alias Cunasch).[2]) Мав він отже подвійне ім'я, бо годі ім'я „Кунаш", котре походить від „Конон" (Конаш), виводити з імени „Косма", зглядно вважати ім'я „Кунаш" яко „deminutivum" імени „Косма" (здрібніле: Кузь, Кузьо, Кузько, Кузьма),[3]) мимо того, що Попелі виступають в актах доволі часто під своїм хрестним іменем, з рівночасним доданням до нього також і його „deminutivum" (напр. „Thoma alias Chocz de Popyele",[4]) „Ivan alias Ivasko heres de Popyele")[5]). Отсе подвійне ім'я „Кузьма-Кунаш" годі одначе пояснати переходом на латинство, бо лише у представників українських панських родів Галичини в другій прл. XV ст. такі подвійні імена, як „Costhko alias Ioannes" Порохницький, „Ioannes alias Hryczko" Бибельський і т. п. служать свідками таких переходів на латинство, що в тишині фамілійних і всякого рода приватноправних відносин робилися в великій масі протягом XV і XVI ст.[6]) Попелі були в тім часі щиро-православною шляхтою й такий перехід годі тут припустити.

Кунаш Попель був сином відомого нам уже Тиша, що виступає в актах від 1427 р., а останній раз згаданий яко нежиючий 5. лютого 1476 р. (filius nobilis Thysch bone memorie de Popyele).[7]) Був він отже внуком Якова (1425), а правнуком Попеля (1414), родоначальника Попелів. Уперше згаданий Кунаш в актах 1. липня 1471 р., імовірно з своїм братом, на ім'я **Попель** (Popyel de Popyele) з нагоди незаплачення податку „фертонів" (pro fertonibus non solutis), за що засуджено їх на кару 14 гривен.[8]) Був се податок, який у надзвичайних потребах ухвалювано на провінціяльнім соймі Малопольщі в Новім Місті Корчині й розкладано його на всі стани.[9]) Кунаша Попеля стрічаємо в актах ще тільки три рази. Дня 5. березня 1476 р. заста-

---

[1]) A G Z. XVII, ст. 59, № 621; XVIII, ст. 553, № 4063, ст. 594, № 4428.

[2]) A G Z. XVIII, ст. 130, N 856.

[3]) Грінченко: Словарь IV, ст. 554; Крыжановскій: Op. cit., ст. 12; Гузарь: Op. cit. ст. 497 і 504.

[4]) A G Z. XVIII, ст. 130, № 856.

[5]) Ibidem, ст. 594, № 4428.

[6]) Грушевський: Історія України-Руси VI, Київ—Львів 1907, ст. 239.

[7]) A G Z. XVIII, ст. 130, № 856.

[8]) A G Z. XVII, ст. 59, № 621.

[9]) Szaraniewicz: Rys wewnętrznych stosunków Galicyi wschodniej w drugiej połowie piętnastego wieku. Lwów 1869, ст. 33.

вив йому, як уже згадано вище, Сенько Попель, син Хоця, свою частку з хатою,[1]) а 4. травня 1502 р. Петро Колодруб (Попель) позичив у свого стрия Кунаша в дорозі заставу 10 гривен.[2]) Вкінці 3. березня 1506 р. згаданий Кунаш яко батько Рада Попеля (nobilis Rayd filius Cvnach),[3]) з чого можемо вносити, що в тім часі Кунаш ще жив.

Заки представлю дальшу генеалогію Попелів-Кунашовичів, перейду до генеалогії іншої вітки Попелів, а саме до генеалогії Попелів-Колодрубів або Колодрубовичів, звязаних із віткою Кунашовичів не тільки близьким спорідненням, але також спільними інтересами, особливо у вельми цікавій справі села Котова. Яко перший із тої вітки виступає в актах **Петро Колодрубович** (nobilis Petrus Golodrubovycz), званий також коротко **Колодруб** (dictus „Colodrub", деколи хибно „Korodrub", „Colodruk") або просто „Petrus heres de Popyelye". Відомий він нам уже з того, що 3. липня 1492 р. Сенько Попель продав йому певну частину своєї землі в Попелях,[4]) а Іванко Попель заставив знов йому 5. травня 1500 р. рівно ж певну частку землі.[5]) З судових записок довідуємося також під датою 10. березня 1500 р. про його спір із Андрієм і Лехном „de Vrosza"[6]) Як уже знаємо із справи затягнення довгу Петром Колодрубовичем у Кунаша Попеля 4. травня 1502 р., Кунаш був його стриєм (avunculus).[7]) Дуже імовірним є, що батьком Петра був той Попель із Попелів, котрий разом із Кунашем (як я припускаю, своїм

---

[1]) A G Z. XVIII, ст. 130, № 856.

[2]) Ibidem, ст. 553, № 4063. В записці сказано, що Петро Колодруб „tenetur decem marc. pol. nobili Kunasch avunculo suo heredi de Popyelye modo obligatorio". В клясичній латині „avunculus" значить вуй (брат матери) в противенстві до „patruus" (стрий). В судових записках на означення „стрия" стрічаємо слово „patruus", одначе в середньовічній латині доволі часто в значінню „стрий" уживається слова „avunculus". Du Cange: Glossarium mediae et infimae latinitatis. T. I, Niort 1883, ст. 496: „Avunculus, pro Patruo promiscue usurpatum legere est apud Scriptores mediae aetatis"; Brinckmeier: Glossarium diplomaticum. I, Gotha 1856, ст. 229: „Avunculus für patruus häufig bei den Scriptoren des Mittelalters". Думаю, що в тім випадку Кунаша годиться вважати за „стрия" Петра Колодруба Попеля.

[3]) A G Z. XVIII, ст. 594, № 4428.

[4]) A G Z. XVIII, ст. 338, № 2310.

[5]) Ibidem, ст. 421, № 2864.

[6]) Ibidem, ст. 416, № 2823 і 2834.

[7]) Ibidem, ст. 553, № 4063. Значіння слова „avunculus" пояснював я вище.

братом), поніс 1. липня 1471 р. кару ізза незаплачення фертонів.[1]) Можливо, що він, маючи ім'я Попель, ідентичне з родовим назвиськом, дістав прізвище „**Колодруб**", котре в тій звичайній формі прізвища, або у формі патронімічного прізвища „Колодрубович", перейшло на його нащадків.

З обидвома вітками Попелів, Кунашовичами й Колодрубовичами, в'яжеться, як уже сказано, справа посідання села Котова. В історично-географічній літературі панує баламутство що до того, де лежав отсей Котів, котрий був у посіданню Попелів попри їх інші дідичні села, Попелі й Ратичну. Видавці „Słownik-a Geograficzn-ого" знають тільки село Котів у добромильськім повіті, 36 кілом. на півн. захід від Добромиля, а 7 кілом. на півн. захід від Бірчі.[2]) В доповненнях до сього словаря маємо одначе деякі ближчі дані дотично отсього Котова в добромильськім повіті: „Wś ta pierwotnie szlachecka, została odebrana posiadaczom, którzy nie mieli należytych dowodów i włączona do ststwa samborskiego za Zygmunta I. Następnie Zygmunt August zwrócił ją ziemianom, zostawiwszy sobie tylko lasy i obszar, na którym urządzono tu żupę".[3]) Нема одначе ніякого сумніву, що ходить тут за село Баня Котівська в дрогобицькім повіті, положене 11 кілом. від Дрогобича, приналежне до римо-кат. парохії в Дрогобичі, а до гр.-кат. парохії в Попелях.[4]) Видавці „Słown. Geogr.", подаючи відомости про Котів у добромильськім повіті, опиралися очевидно на люстраціях королівщин Перемиської землі з 1565 р., але дійшли до зовсім хибних висновків. В тих люстраціях, у відділі „Zuppi Ziemie Ruskiey", по „Zuppi Drohobiczkyey spisanie", читаємо:

„**Zuppa Kothowska. Kothow** acz yest wyesz ziemianska, a wszakoz była przisła w possessyą i. k. m. sławney pamięczi yescze nyebosczika krolya Zigmuntha za yakąz wąthpliwosczią praw; s ktoremí ziemiami pothem i. k. m. nynyeiszi pan, z dobrothliwosczi swoiey, zgodzicz szię raczil them sposzobem: raczil wroczicz ziemianom przerzeczonem wyesz y sz polmi, i z łąkami wszithkiemi, yako na on czasz byli szamy w szobie wykopane, zostawywszi do zuppi, ktora thamze yest, pewną stukę grunthu dlya budowania schop, albo yako tam zową — wyesz, w ktorich szol rabyaią, y spiechlierzow dlya chowania szoli, y domow dlya myeskania

[1]) AGZ. XVII, ст. 59, № 621.

[2]) Słownik geogr. IV, Warszawa 1883, ст. 496.

[3]) Ibidem XV. 2, Warszawa 1902, ст. 141.

[4]) Ibidem I, Warszawa 1888, ст. 99.

urzędnikom zupnem y pewnem zwariczom y robotnikom etc. Ktemu lyaszi wszithkie, tak na gorach, yako y w rowninach lyezącze, ktorich na them grunczie Kothowskiem niemało, wszithkie i. k. m. zachowacz racził ku thamteyze zupie, y przerzeczeni ziemianie odstąpili ych y spusczili ye dobrowolnie ku zuppie Kothowskiey i. k. m. wiecznemi czaszi y nie mayą do tich lyaszow ynteresse zadnego, yakoz o them y w decreczie szeymu Warschawskiego die 21 februarii, tak przesz pani deputati, yako przesz i. k. m. uczinionem, dokładaią. A tak tho iest praecipuum, yz zuppa Kothowska ma lyaszow blisko sziebie doszicz, ma tez y wszi blisko sziebie kilka, iako Iaszenicza, Nohoiowicze, Stronna, Bistrzicza, Szmolna, Opaka, Zalokiecz, Podbuz y ynsze wszi...“[1])

Отсі сусідні з Котовом села вказують ясно, що Котів, котрий був у посіданню Попелів, ідентичний із Банею Котівською. В деяких актах зоветься Котів деколи Котóва (Cothowa, Kotowa),[2]) що означає очевидно скорочення з „Котова Баня“. Що Котова, власности Попелів, не можна лучити з Котовом у добромильськім (а давнім перемиськім) повіті, доказом сього поборові реєстри із 1589 р., де Котів яко власність Попелів, зачислений до „districtus Drohobycensis“ і уміщений в реєстрі зараз по Попелях і Бориславі.[3]) Про ідентичність Котова, власности Попелів, із Банею Котівською, свідчить зачислення його знова яко королівської власности, до „districtus Samboriensis“,[4]) до „praefectura Samboriensis“,[5]) або до „bona regalia Sambor et villae ad ea pertinentia“, „Sambor villae regales“.[6])

Те, що подає люстрація з 1565 р. про Котів, а саме, що був він передше „wieś ziemiańska“, але перейшов опісля „w possessyą“ короля Жиґимонта I „za jakąś wątpliwością praw“, потверджує нам реституційний привілей короля Жиґимонта Авґуста, виданий у Кракові 26. вересня 1549 р. для Попелів-Колодрубів.[7]) Отсей привілей згадує „litteras ipsis nobilibus per Divum olim Wladislaum Poloniae Regem concessas et per nos confirmatas“

---

[1]) Жерела II, ст. 48.

[2]) Wierzbowski: Matr. Regni Pol. Sum. IV. 1, Varsoviae 1910, ст. 174, № 3013, ст. 177, № 3072; Castr. Premisl. T. 25, pag. 857—858.

[3]) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 37—38.

[4]) Wierzbowski: M. R. P. S. IV. 1, ст. 174, № 3013, ст. 177, № 3072; IV. 3, ст. 53, № 18411.

[5]) Гл. у мене Додаток ч. 5.

[6]) Castr. Premisl. T. 29, pag. 242—243; Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 140.

[7]) Гл. у мене Додаток ч. 5.

і власне на основі сеї грамоти, даної Володиславом Ягайлом Попелям дотично Котова, вони „villam praedictam iure haereditario pertinere ad se affirmabant“. Отсеї грамоти не знаємо ні в ориґіналі, не вдалося мені найти її в обляті, не виказана вона, мимо згадки про потвердження її Жиґимонтом Авґустом, у „Сумаріях“ Метрики Коронної з часу того короля, які обіймають, поки що, тільки „Acta cancellariorum 1548—1572“, де міститься згаданий реституційний привілей Жиґимонта Августа з 26. IX. 1549 р.[1]) Не знаємо одначе, якого роду була ся „wątpliwość praw“ що до посідання Котова Попелями. Досить, що „villa Kothow in praefectura Samboriensi sita“, власність Попелів, „iudicio Commissariorum“ Жиґимонта I „Regia esse decretata fuisset ac propterea ab eis per Serenissimam Dominam parentem nostram (т. є кор. Бону) redempta ac pro Regia possessa“.[2])

Дивно воно, що з Котовом, котрий мав бути наданий Попелям ще королем Ягайлом, в перемиських актах не стрічаємося протягом цілого XV ст. Перша згадка про Котів походить із 1515 р. А саме в „Regestrum exactionis fertonum Terre Premisliensis anno domini 1515 Cracovie laudatae pro dominica Invocavit“, зачислений Котів до „Sambor villae regales“ (Kotow, lan. 4).[3]) Дня 24. червня 1519 р. „Nob. Popyel“ (його імя не подане) одержав від короля Жиґимонта I привілей „super scultetia seu knyastwo in villa Cothowa districtus Samboriensis“, але сей привілей був, невідомо з яких причин, уневажнений (litterae cassatae).[4]) Вже одначе 16. серпня 1519 р. одержав „iure haereditario“ солтиство в Котові „Nob. Kasko (?) Popyel“.[5]) Можливо, що се той самий Попель, поданий без імени в привілею з 24. VI. 1519 р. Нема сумніву, що маємо тут діло із перекрученням імени „Wasko“, отже привілей був виставлений для відомого вже нам Васька Кунашовича Попеля, котрий в рр. 1505—1525 виступає в актах побіч своїх братів Рада і Захара-Занька.

Як бачимо, в привілею для Васька Попеля виступає Котів

---

[1]) Wierzbowski: Matr. Regni Pol. Sum. V. 1, Varsovie 1919, ст. 40, № 598. Можливо, що потвердження її найдеться в актах підканцлерських. З Ягайлових грамот для Попелів знаємо тільки привілей на Ратичну в потвердженню Жиґимонта Авґуста 11. IV. 1549 р. Гл. у мене Додаток ч. 2 і 4.

[2]) Гл. у мене Додаток ч. 5.

[3]) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 140.

[4]) Wierzbowski: M. R. P. S. IV. 1, ст. 174, № 3013.

[5]) Ibidem, ст. 177, № 3072.

яко королівщина, з котрої утворено солтиство. Та Попелі не вдоволилися солтиством і, імовірно, почали акцію в справі відзискання свого дідицтва, до котрого, як уже знаємо, мали претенсії на основі грамоти короля Ягайла. З короткої реґести в „Сумаріях“ Метрики Коронної довідуємося, що „nobilis districtus Samboriensis“ Петрові Колодрубові Попелеві рішенням з датою Краків 25. квітня 1537 р. „pro bonis Cothow terminus reponendorum munimentorum ad 6 diem post ingressum regium Leopolim prorogatur“.[1]) Реґеста така лаконічна, що не знаючи документу в цілости, нічого ближче про сю справу не можна сказати, тим більше, що опісля вже про неї в „Сумаріях“ Метрики Коронної нема ніякої згадки. Петро Колодруб виступає в актах ще 19. листопада 1537 р. яко „Nobilis Petrus Popyel dictus Colodrub, ville Popyelle sortis sue heres“.[2])

Заходи Попелів коло відзискання Котова увінчалися вкінці повним успіхом. Король Жиґимонт Авґуст видав 26. вересня 1549 р. в Кракові реституційний привілей (litteras restitutionis) дотично Котова,[3]) котрим привернув се село давним власникам. До узискання отсього королівського привілею, як із нього довідуємося, причинилися брати **Федько, Павло** і **Занько** з вітки Попелів-Колодрубів, їх стрий **Рад**, а з окрема ще **Дем'ян** Колодруб. Не зважаючи на згаданий вже присуд королівських комісарів ще в часах Жиґимонта І, на основі котрого Котів признано власністю короля, а королева Бона відобрала його власникам і влучила до королівщин, повищі члени роду Попелів не дали за виграну й звернулися до короля Жиґимонта Авґуста, предкладаючи на доказ посідання Попелями Котова „iure haereditario“ відповідні грамоти. Реституційний привілей видав король за згодою королеви Бони і присутних Панів Рад Королівства, застерігаючи для себе і своїх наслідників посідання салін, лісів і жуп, на що послідувала знова згода інтересованих Попелів. Королівський привілей підчеркує, що Котів має находитися відтепер у руках Попелів „iure haereditario“ подібно, як інше їх дідичне село Попелі[4]) і то „cum plena potestate“ диспонування ним під кожним оглядом, переносячи на Попелів усі давніші королівські права дотично Котова (totum, si quod nobis

---

[1]) Ibidem, IV, 3, ст. 53, № 18411.

[2]) Castr. Premisl. T. 20, pag. 103.

[3]) Гл. у мене Додаток ч. 5.

[4]) Реституційний привілей стверджує ще більше наш погляд про ідентичність Котова з Котівською Банею.

competebat), а тим самим „cassando et abrogando exnunc priores litteras ipsis nobilibus per Divum olim Wladislaum Poloniae Regem concessas et per nos confirmatas“. Отся касата привілею Ягайла на Котів (якого поки що не вдалося мені віднайти ні самого, ні в потвердженню Жиґимонта Авґуста) стає доказом, що саме в ньому містилася без сумніву отся „wątpliwość praw“ дотично посідання Попелями Котова, про котру згадує люстрація з 1565 р. В тій люстрації маємо ще цікаву звістку про те, що Попелі зреклися і відступили добровільно на річ Котівської жупи всі ліси на горах і рівнинах, котрих посідання застеріг для себе король, заявляючи, що чинять се на вічні часи і не мають до них ніяких претенсій. Отсе зречення Попелів міститься, по словам люстрації, в декреті Варшавського сойму „die 21 februarii“, виданім депутатами і королем. Року видання сього декрету люстрація не подає; одначе годиться зауважити, що за Жиґимонта Авґуста обрадував Варшавський сойм в 1563 і 1564 р.[1]) Зате обов'язані були Попелі, по думці реституційного привілею, допустити королівських комісарів в ціли відграничення згаданих посілостей від інших королівських дібр, а по відграниченню мали мати Попелі, їх наслідники і населенці (incolae) згаданих сіл (Попелів і Котова) повне право свобідного уживання піль і сіножатей, а також лісів, застережених для короля, не лише що до вирубу дерева на паливо та дубів, але також що до випасу всякого роду худоби й товару, між іншим свиней на жолуди.

Зобразивши справу реституції Котова, повернемо назад до генеалогії Попелів-Колодрубовичів. Згадані брати Федько, Павло і Занько Колодрубовичі, котрі одержали (попри свого стрия Рада й Дем'яна Колодрубовича) 26. IX. 1549 р. королівський реституційний привілей на Котів,[2]) були імовірно синами відомого вже нам Петра Колодрубовича (1492—1537). З Федьком Колодрубовичем стрічаємося в актах від 1549—1556 р.[3]) Попри Федька виступають 14. грудня 1549 р. яко співвласники половини Котова **Івасько** і **Андрійко** Колодрубовичі,[4])

[1]) Volumina Legum (вид. петербурзьке) II, ст. 24—44. Konstytucye Seymu Koronnego Warszawskiego Roku Pańskiego 1563 y 1564.

[2]) Для них видано сей привілей у відписі з книг Метрики Коронної на припоручення короля Жиґимонта Авґуста з дати Пйотрків, 14. грудня 1558 р. Гл. у мене Додаток ч. 5.

[3]) Castr. Premisl. T. 25, pag. 496 a—a, 857—858; T. 281, pag. 254; T. 282, pag. 63; Terr. Premisl. T. 16, pag. 175—176; T. 269, pag. 412.

[4]) Castr Premisl. T. 25, pag. 496 a—a.

без сумніву його брати. Іваська Колодрубовича стрічаємо ще в 1589 р. в поборових реєстрах яко власника частки в Котові,[1]) а Андрія яко власника часток у Попелях і в Котові, разом із його сином **Стецьком** (Stecko Andreiowicz Kołodrubowicz).[2]) Можливо, що сином Петра Колодрубовича був також його іменник, **Петро** (Petrus Kolodrub Popiel), що виступає 16. грудня 1558 р. яко „tenutarius bonorum Regalium Kothoff" (зачисленого до „bona regalia Sambor et villae ad ea pertinentia"),[3]) отже тої його частини, котра за реституційним привілеєм була застережена для короля. Виходило б із сього, що Петро Колодрубович (старший) мав шістьох синів: Федька, Павла, Занька, Іваська, Андрійка і Петра.

Чиїм сином був Дем'ян Колодрубович, котрий виступає рівнож у реституційнім привілею на Котів 26. IX. 1549 р., не відомо. Рідним братом Федька, Павла і Занька Колодрубовичів, що до котрих зазначено в привілею виразно „fratres", він не був. Можливо, що Попель Колодруб (1471) мав попри Петра ще другого сина, від котрого походив сей Дем'ян. Так само під знаком питання мушу поставити **Грицька** (Hriczko Popiel dictus Kolodrubowycz), що виступає яко власник частки в Котові 28. липня 1551 р.[4]), і **Миська** (Misko Kolodrub), що виступає 5. серпня 1559 р.[5]) Вони могли походити від незнаного третього сина Попеля Колодруба. Жінкою Миська була Настася, котра 27. січня 1586 р. облятувала згаданий реституційний привілей на Котів у перемиських городських актах.[6]) Вона виступає яко „Nobilis Nastazia Popielowska, relicta nobilis olim Misko Kołodrub Popielowski consors", з чого бачимо, що в 1586 р. Мисько вже не жив.

Переходжу тепер до властивої цілі, до генеалогії вітки Попелів-Кунашовичів, котрої родоначальником був син Тиша, внук Якова, а правнук Попеля (1414), Кунаш-Кузьма.

Синами Кунаша Попеля були **Рад** або **Райд** (Rad Kunassowicz, Rayd), **Іваськo** або **Васько** (Iwasko, Wasko) і **Захар** або **Занько** (Zanko, Zanyko, Zacharias). Ми мали вже нагоду стрінутися з ними при справі заставу, а вкінці й продажі Іванком

---

[1]) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 38.
[2]) Ibidem, ст. 37—38.
[3]) Castr. Premisl. T. 29, pag. 242—243.
[4]) Terr. Premisl. T. 16, pag. 250—251.
[5]) Castr. Premisl. T. 29, pag. 483.
[6]) Гл. у мене Додаток ч. 5.

Попелем, сестріничем Павла Чеха Попеля, свого дідицтва в Попелях на річ братів Кунашовичів та передачі Радові опікунства над малолітнім Стецьком, братом Іванка (26. VI. 1505, 3. III. 1506 і 13. XI. 1525 рр.).[1]) В поборових реєстрах із 1508 р. серед „terrigene districtus Drohobicensis", що оплатили податок від своїх дібр, заплатив також „Rad de Popyelow de bonis suis Poyelow, g. 15."[2])

В реституційнім привілею на Котів 26. IX. 1549 р. зачислений Рад Кунашович до вітки Колодрубовичів. Виступають у ньому „nobiles Chwietko, Paulus et Zanko fratres, Rad patruus et Demian Kołodrubowie".[3]) Се очевидна помилка, котра повстала в привілею можливо тому, що Рад, подібно як і виступаючі рівночасно з ним Колодрубовичі, належали до того самого роду Попелів і тому в коронній канцелярії вважали його, яко стрия згаданих Колодрубовичів, також Колодрубовичем. Помилка цілком певна, скоро зважимо, що небавом, бо 14. грудня 1549 р., виступають яко „heredes medietatis ville Kothow" з одної сторони „Nobiles Rayd, Pawel, Zanko Popyelowye", а з другої сторони „Phedko, Iwasko et Andreyko Kołodrubowye."[4]) Про якогось Рада Колодрубовича акти зовсім не згадують. Рад Кунашович (Nobilis Rad Kunassowicz) заставив 20. січня 1551 р. Федькові Колодрубовичеві своє дідицтво, а саме певні части поля враз із своїми підданими Тимком, Мисиком і Митком (bona sua hereditaria, videlicet sortes certas agri, in quibus sedunt Tymko, Mysych ac Mytka).[5]) Звістка цікава з того боку, що довідуємося з неї, що Попелі мали власних підданих, осаджених наріллі. В Попелях заставив знова Рад 13. березня 1551 р. частину своїх дібр свому синові **Прокопові** (Nobili Procop Popiel filio suo).[6]) Прокопа не стрінув я більше в актах і дуже можливо, що він небавом помер, бо в 1558 р., як побачимо нижче, нема його між спадкоємцями Рада, котрими стали його братаничі.

В грамоті короля Жигимонта Авґуста з дати Пйотрків дня 11. грудня 1558 р. сказано, що деякі з королівських Панів Рад

---

[1]) AGZ. XVIII, ст. 478, № 3417, ст. 594, № 4428 і 4432; Castr. Premisl. T. 15, pag. 568—569.

[2]) Źródła dziejowe, XVIII. 1, ст. 116.

[3]) Ibidem.

[4]) Castr. Premisl. T. 25, pag. 496 a—a.

[5]) Terr. Premisl. T. 16, pag. 175—176.

[6]) Castr. Premisl. T. 25, pag. 1080—1082.

просили короля в імени „nobilium Chwietkonis, Pauli et Zankonis fratrum ac Rad patrui illorum et Demiani Kołodrubowie", про видання з королівської канцелярії відпису реституційного привілею на Котів з 26. IX. 1549 р., а король вволив сій просьбі, приказуючи видати згаданий відпис на пергаміні та з його королівською печаттю.[1]) Я навмисно навів сю справу, бо заходить питання, чи Рад жив дня 11. XII. 1558 р., чи ні. А саме в перемиських городських актах облятовані 5. серпня 1559 р. найперше „adcitationes tres" з 25. липня 1558 р. проти його спадкоємців, де він названий „nobilis olim Rad Popiel",[2]) а також „adcitationes duae", датовані „feria 6. post festum Sctae Margarethe" 1558 р., отже з 15. або 22. липня 1558 р., одна „contra nobilem olim Rad Popielyowsky", друга проти його спадкоємців.[3]) Коли брати під увагу позви з 15. згл. 22. і з 25. липня 1558 р., то 11. грудня 1558 р. Рад не міг уже жити. Річ одначе в тому, що згадані позви облятовані 5. серпня 1559 р. не в цілій основі, а тільки в протоколярній формі, отже дуже можливо, що позви були видані ще за життя Рада, бо один із позвів звернений проти нього самого, а слово „olim" додано при нагоді їх облятовання тому, що тоді пізваний уже не жив. Тому можна приняти, що Рад жив ще з кінцем 1558 р., а міг жити навіть ще перед 5. VIII. 1559 р.

Івасько або Васько Кунашович, другий син Кунаша, котрий у 1519 р. одержав був привілей на солтиство в Котові, виступає в актах від 1505—1525 р. По 1525 р. в актах його не стрічаємо. Без сумніву його синами були **Павло Кунашович** (1546—1562), **Федько Кунашович** (1546—1559) і **Демко Кунашович** (1551—1559). Мій погляд опираю на отсих даних. І так 18. червня 1546 р. Павло й Федько згадані яко „fratres germani", а Захар Кунашович, брат Рада і Васька Кунашовичів, названий яко їх „patruus".[4]) Знова 20. січня 1551 р. і 9. жовтня 1551 р. виступають Павло, Федько й Демко Кунашовичі яко „fratres germani."[5]) Їх братом, а сином Васька міг бути **Мисько Кунашович** (Misko Ku-

---

[1]) Гл. у мене Додаток ч. 5.

[2]) Castr. Premisl. T. 29, pag. 481.

[3]) Ibidem, pag. 481-482. Марґарети припадає в лат. календарі 13. липня, але декуди обходжено і обходиться переважно тепер її память 20. липня. Grotefend: Handbuch der historischen Chronologie. Hannover 1872, ст. 112. Треба отже приймити або дату 15. або 22. липня 1558 р.

[4]) Castr. Premisl. T. 23, pag. 530—531.

[5]) Ibidem, T. 16. pag. 72—73 i T. 25, pag. 1416—1420.

nasowicz). Можна би се вносити з того, що возний Вартоломей з Дрогобича в товаристві Демка й Миська Кунашовичів кладе дня 26. січня 1554 р. цитацію в справі Павла Кунашовича проти Павла Брошньовського Попеля.[1]) Можливо одначе, що Миська названо в актах хибно Кунашовичем, бо того ж таки 26. січня 1554 р. той-самий возний в товаристві Павла Кунашовича і Миська Степановича (Misko Stepanowicz), кладе цитацію в справі Демка Кунашовича проти Яцка Попеля Столбана (nobilis Jaczko Popiel dictus Stolban).[2]) Не виключене, що в першім випадку замість Мисько „Степанович“ подано хибно „Кунашович“. Сином Васька, а братом згаданих уже його синів міг бути також **Николай**, що виступає 4. березня 1563 р. побіч Павла Кунашовича в грамоті короля Жиґимонта Авґуста, котрою він приказав видати з королівської канцелярії відпис затвердження привілею на Ратичну.[3]) Правда, тільки про Павла (а також про виступаючих там синів Захара Кунашовича, Романа і Петра) знаємо певно, що був він Кунашовичем. Противно, що до Николая не знаємо про те звідки інде, а в самій королівській грамоті з 4. III. 1563 р. виразно се не зазначене. Тому питання, чи Николай був сином Васька Кунашовича, оставляю отвертим так само, як питання про походження Миська від Васька.

З перемиських городських і земських актів вибираю декілька справ, що торкаються синів Васька Кунашовича. Павло й Федько Кунашовичі допустилися ріжних насильств і заняли поле свого стрия, попа Захара Кунашовича Попеля так, що він приневолений був внести 18. червня 1546 р. скаргу до городського суду в Перемишлі.[4]) Демко Кунашович Попель (Demko Kunassowicz Popiel, Demian Popyel dictus Kunassowicz) заставив 20. січня 1551 р. шляхтичеві Вартоломеєві Найдаковському частину своїх дібр, а саме „cmethones Andrey et Iwan Tymkowicze in media area in villa Kothow“.[5]) Се новий доказ, що Попелі мали своїх підданих-кметів, осаджених на ріллі. Той самий Дем'ян Кунашович заставив знова 20. січня 1551 р. в Попелях певну частку свому братові Павлові (Nobili Paulo Popiel dicto

---

[1]) Ibidem, T. 27, pag. 80.

[2]) Ibidem.

[3]) Гл. у мене Додаток ч. 4.

[4]) Castr. Premisl. T. 23, pag. 530—531.

[5]) Terr. Premisl. T. 16, pag. 128—129. Се очевидно ті „incolae“, згадані в реституційнім привілею на Котів 26. IX. 1546 р. Гл. у мене Додаток ч. 5.

Kunassowicz) відповідно до запису, зладженого „in castro Samboriensi feria 6 ante festa Pentecosthen proxima (7. червня) A. D. 1549“,[1]) а 9. жовтня 1551 р. виступає він проти двох братів, Павла й Федька (Nobiles Paulus et Phedko Kunaszowicze) в справі поділу дідичних дібр.[2]) Під 30. вересня 1550 р. згадана даровизна, зроблена Федьком Колодрубом, на основі котрої дарував він у Котові певний ґрунт Павлові Кунашовичеві,[3]) котрий знова 24. січня 1553 р. заставив певний огород у Попелях шляхтичеві Олеськові Кульчицькому.[4])

Зокрема годиться звернути увагу на Федька Кунашовича тому, що в актах має він, окрім патрономічного прізвища „Кунашович“, одідиченого по батьку Ваську Кунашовичу, ще особисте прізвище „**Петелька**“ (Nobilis Fedko Pethelka dictus Kunaszowicz Popiel),[5]) а деколи виступає тільки під своїм особистим прізвищем (Phyethko Pethelka).[6]) Чи отсе прізвище має яку зв'язь із словом „петéлька = петля“ (Schlinge)[7]) годі сказати напевно. Сим прізвищем дав Федько Кунашович почин новій вітці Попелів, а саме **Попелям-Петельчичам**, котрі мали свої частки і в Попелях і в Котові, як виступаючі в поборових реєстрах 1589 р. **Іван, Васько і Ігнат** Петельчичі (в Попелях „Sors Iwani, Waskonis, Ihnaty Petelczow, mol. 1 rot.“[8]), в Котові „Sors Iwani, Waskonis, Ihnaty Peteliczow, 3/4 agri“).[9]) Іван мав ще крім того частку в Бориславі (Sors Sienkonis Borysławski cum Iwano Popielowicz Petelczycz).[10])

У книжці польського геральдика Віттиґа про незнану польську шляхту та її герби маємо одну звістку, котра стоїть без сумніву в зв'язку з Федьком Кунашовичем: „Kunatowicz vel Kunat, h. własnego. Fed'ko w r. 1552 opłaca pobór z części swej

---

[1]) Terr. Premisl. T. 16, pag. 72—73.

[2]) Castr. Premisl. T. 25, pag. 1416—1420.

[3]) Ibidem, pag. 857—858.

[4]) Terr. Premisl. T. 16, pag. 589—590.

[5]) Ibidem, pag. 334—335 (акт із 29. IX. 1551 р.).

[6]) Castr. Premisl. T. 29, pag. 483.

[7]) Грінченко: Словарь III, Київ 1909, ст. 148; Желеховский—Недільский: Малоруско-німецкий словар. II, Львів 1886, ст. 630.

[8]) Źródła dziejowie XVIII. 1, ст. 37.

[9]) Ibidem, ст. 38. В сім випадку „Васько“ означає, як бачимо, в противенстві до Івана, „Василя“. Грінченко: Словарь IV, ст. 549; Крыжановскій: Поученіе... ст. 12; Гузарь: Илюстр. житя Святыхъ, ст. 496 і 503. Пор. ще у мене про те вище.

[10]) Źródła dziejowe. XVIII, 1, ст. 37.

wsi Popiele, woj. Ruskie, ziemia Przemyska."[1]). Яко джерело подає Віттиґ поборовий реєстр у „Muzeum Narodowem w Krakowie III. Nr. 396", при чому умістив також рисунок гербу ніби-то Кунатовичів або Кунатів, згл. Федька Кунатовича на його печатці в поборовім реєстрі з 1552 р. (гл. фіг. 4). Коли шукати в польській геральдиці аналогії, то подібного ґербового знаку уживають „Ponętowski, h. własnego (na trzech kamykach gałązka róży o trzech kwiatkach").[2]) Отже гербовий знак ніби-то Федька Кунатовича можна описати яко галузку рожі на мураві, з чотирма квітками. Але у звістці Віттиґа про Кунатів-Кунатовичів заходить без сумніву непорозуміння. Правда, рід Кунатів (Kunatowie h. Topór), котрий походив із Великопольщі, посідав в XVI ст. в Перемиській і Львівській землі певні села, згл. частки сіл.[3]) В поборових реєстрах находимо таких Кунатів:

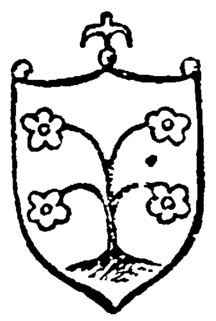

4. Гербовий знак Федька Кунашовича. (З поборового реєстру 1552 р.)

1589 р. Terra Premisliensis: Koniuski, dom. Eustachii Kunath[4]). — 1589 р. T. Pr., districtus Samboriensis: Nowoschyce, sors Agnetis Pletynicka tenutae Adriani Kunath.[5]) — 1589 р. T. Pr., distr. Drohobycensis: Tustanowice, sors Adriani et Eustachii Kunatow.[6]) — 1589 р. T. Pr., distr. Drohob.: Gaie Superior, sors Adriani Kunath tenutae Joannis Sługocki.[7]) — 1589 р. T. Pr., distr. Striensis: Podhorodce, sors Eustachii Kunath.[8]) — 1578 р. Terra Leopoliensis, distr. Leopol.: Nietosowicze, Eustachy Kunath.[9]) — 1578 р. T. Leopol., distr. Leopol.: Semienowska, Martini Kunath; Chrosina, Martini Kunath.[10])

Ніякого одначе Федька Кунатовича, власника частки в Попелях у 1552 р. в актах не находимо, зате, як уже знаємо, мав там свою частку в рр. 1546—1559 Федько Кунашович Петелька, а в 1589 р. виступають там його сини Іван, Васько і Ігнат Петельчичі. Звістка Віттиґа полягає без сумніву на злім відчитанню назвиська „Kunasowicz" (очевидно, в рукописі було певно довге „s" — „ſ", відчитане як „t") яко „Kunatowicz".

---

[1]) Wittyg: Nieznana szlachta polska i jej herby. Kraków 1908, ст. 168.
[2]) Ibidem, ст. 252 (пор. тут рисунок).
[3]) Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 309.
[4]) Ibidem, XVIII. 1, ст. 18. [5]) Ibidem, ст. 32. [6]) Ibidem, ст. 36. [7]) Ibidem, ст. 38. [8]) Ibidem, ст. 41. [9]) Ibidem, ст. 64. [10]) Ibidem, ст. 67.

Думаю, отже, що звістка Віттиґа відноситься без сумніву до Федька Кунашовича Петельки, до оплачення ним побору в 1552 р. та до його гербового знаку, уміщеного на його печатці в поборовім реєстрі.

Третій син Кунаша, а брат Рада і Васька, Захар або Занько, котрого стрічаємо в актах в 1505 і 1525 р., виступає 18. червня 1546 р., як уже згадано, в спорі з своїми братаничами, Павлом і Федьком, яко піп у Попелях (Nobilis et religiosus Zacharias Popiel, popo ritus rutenici) та вносить проти них скаргу за заняття поля й ріжні насильства.[1]) Був він отже по попі Йоську Попелю (1496), другим із свого роду, відомим із актів, попом у Попелях. Він помер десь з початком 1551 р., бо 23. березня 1551 р. згадується вже яко „nobilis olim Zanko Popiel, popo in Popiele".[2]) З реляції Ілька „de Wloscz", возного земського перемиського „coram actis et officio castrensi Samboriensi" дня 9. мая 1555 р. (облятованої в перем. городі дня 10. вересня 1557 р.) довідуємося, що був він жонатий з Анною Білинською, бо про його синів кажеться там: „filii Nobilis olim Zanko Popielowski poponis ex Nobili Anna de Bilina procreati".[3])

Піп Захар-Занько Кунашович Попель полишив двох синів, **Петра** (1551—1563) і **Романа** (1551—1589). Вони виступають в актах аж під трьома прізвищами. Першого прізвища, Кунашович, уживав уже їх батько, яко син Кунаша-Кузьми Попеля. Другого прізвища, **Попович**, уживають Петро й Роман Кунашовичі або самого, або в злуці з першим та з родовим назвиськом Попель з тої причини, що їх батько був попом. В українській народній ономастиці стрічаємо доволі часто сього роду прізвища, утворені від заняття чи ремесла батькового, між іншим таке, як „Popowię", „Popowięta".[4]) Що доторкає під тим оглядом Петра й Романа Кунашовичів, наведу деякі приклади з актів: 1. Petr Cunassowycz Popowicz Popiel.[5]) 2. Nobilis Pyothr Kunassowicz Popowycz Popiel.[6]) 3. Nobiles Petrus et Roman Popielowsczi dicti Popowiczowie.[7]) 4. Nobiles Petrus et Roman Popowiczowye dicti Popyelowye.[8]) 5. Nobiles Petrus

[1]) Castr. Premisl. T. 23, pag. 530—531.
[2]) Ibidem, T. 25, pag. 1088—1092.
[3]) Ibidem, T. 284, pag. 213-214.
[4]) Франко: Причинки до укр. оном. ст. 199.
[5]) Terr. Premisl. T. 15, pag. 545.
[6]) Ibidem, T. 16, pag. 197—198.
[7]) Castr. Premisl. T. 281, pag. 254.
[8]) Ibidem, pag. 798—807.

et Roman Popowiczowie Popielowsczy.[1]) 6. Nobiles Petrus et Roman Popielowye dicti Popowiczowye.[2]) 7. Nobilis Petrus Popiel dictus Popowycz.[3]) 8. Nobilis Petrus Popowycz Popiel.[4]) 9. Nobilis Roman Popyel Popowycz.[5]) 10. Nobiles Petrus et Roman Popiele Popowycze.[6]) 11. Nobiles Petrus et Roman Popyelowye Popowiczowie.[7])

Дуже цікавий випадок, котрий удалося мені найти в актах одинокий раз, що Петро й Роман Кунашовичі уживали прізвища, утвореного від хресного імени свого батька, а саме **Заньковята** (Nobiles Petrus et Roman Popowiczowie dicti Zanykowientha).[8]) Того роду форму патронімічних прізвищ стрічаємо не тільки серед Попелів у Попелях і в Котові в поборових реєстрах 1589 р. (Popiele: Sors Waskonis, Hryczkonis Iwaskowiąt; Kotow: Sors Waskonis, Hryckonis Iwaskowięta; Sors Jackonis et Prokopi Demkowięta filiorum Milka Popielowska),[9]) але взагалі в українській народній ономастиці,[10]) хоча від імени „Захар" відоме досі було тільки патронімічне прізвище „Zacharcze".[11])

Опираючися на актовім матеріялі, зібранім у „Жерелах до історії України-Руси", Франко робить одну дуже цікаву замітку про назви, утворені від прізвища батька: „Інтересна, хоч у нашім матеріялі дуже мала групка прозвищ сього типу, та такої конструкції, що батько звався патронімічним прозвищем утвореним від імени його батька, а з того прозвища утворено нове для третього покоління. І так дід звався Петро, з того прозвано батька Петрич, а його син називається Petriczenię (Ж. III, 340). Дід називався Кузьма, батько Кузьмич, а його діти Kuzmiczowięta (Ж. I, 290). Дід називався Гринько, батько Гринькович, а його діти Hrynkowyczowięta (Ж. IV, 350)".[12]) На перший погляд такий цікавий випадок маємо, здавалося би, в актах дотично внуків Кунаша Попеля а синів Васька і Занька Кунашо-

---

[1]) Ibidem, T. 25, pag. 1053.
[2]) Ibidem, pag. 1088—1092.
[3]) Terr. Premisl. T. 16, pag. 250—251.
[4]) Ibidem, pag. 602—603.
[5]) Ibidem, pag. 601—602.
[6]) Castr. Premisl. T. 29, pag. 368.
[7]) Ibidem, T. 269, pag. 530.
[8]) Ibidem, pag. 412.
[9]) Żródła dziejowe XVIII. 1, ст. 37—38.
[10]) Франко: Op. cit. ст. 195—198.
[11]) Ibidem, ст. 196.
[12]) Ibidem, ст. 200.

вичів, а саме, що вони уживали не тільки патронімічного прізвища „Кунашович“, утвореного з імени свого діда, котрого уживали їх батьки, але також прізвища, утвореного з того прізвища для себе, яко для третого покоління. Се прізвище звучить в актах, як я зазначив, тільки на перший погляд: **Кунашовичата.** В 1558 р. виступають „Petrus et Roman dicti Kunassowicthа“[1]) та „Paulus, Demko et Phethko Popyelowskye dicti Kunassowycthа“.[2]) Отсе прізвище виглядає наче б перекручене писарем в актах „Kunaszowiczęta“. Приглянувшися одначе ближче, бачимо, що тут замість „c“ годиться читати „ę“, отже „Kunassowięthа“, а се прізвище **Кунашовята** є в тім випадку аналогічне з прізвищем „Кунашович“, отже тільки патронімічним прізвищем Васька і Занька, батьків Павла, Демка і Федька та Петра й Романа Кунашовичів, утвореним з імени їх діда Кунаша. Крім сього є воно аналогічне з прізвищем Петра й Романа, „Заньковята“, утвореним з імени їх батька Занька. Досі відомі були з актів тільки такі народні форми патронімічного прізвища, утвореного з імени Конаш: „Konaszenie, Konasczę, Konatcze“.[3])

Подібно, як інші члени роду Попелів протягом XV і XVI ст. заставляли безустанку свої дідичні частки, роблять те саме й сини попа Занька Кунашовича, Петро й Роман. І так Петро Кунашович заставив 20. січня 1551 р. певну частку в Котові шляхтичеві Вартоломеєві Найдаковському,[4]) тому самому, котрому, як уже було згадано, заставив того ж року й дня свою частку в Котові Демко Кунашович, син Васька. Петро Кунашович заставив далі 28. липня 1551 р. частину свого поля в Котові Грицькові Колодрубовичеві Попелеві.[5]) Спільно з своїм братом Романом Кунашовичем заставив Петро 24. січня 1553 р. частину поля в Попелях Марухні, вдові по Андрію Ступницькому,[6]) а того ж року й дня заставили вони обидва частину поля в Попелях Вартоломеєві Найдаковському.[7]) Найдаковські не вдержалися в посіданню заставу в Котові, зате в Попелях мають вони ще свою частку в 1589 р., як свідчить про се поборовий реєстр, після котрого в Попелях існує „sors Bernardi

[1]) Castr. Premisl. T. 29, pag. 481.
[2]) Ibídem, ст. 481—482.
[3]) Франко: Op. cit., ст. 196.
[4]) Terr. Premisl. T. 16, pag. 197—198.
[5]) Ibidem, pag. 250—251.
[6]) Ibidem, pag. 602—603.
[7]) Ibidem. pag. 601—602.

Naidakowski, lan. 1/2".[1]) В Котові не мають Найдаковські в 1589 р. нічого.[2]) Сей Бернард Найдаковський, котрий того ж року мав свою „sors" також на „Suburbium Drohobycense",[3]) був мабуть сином згаданого вище Вартоломея. При сій нагоді годиться замітити, що Найдаковські в Перемиській землі були гербу „Dębno".[4])

В перем. городських актах облятована 5. VIII. 1559 р. одна справа, в котрій виступають яко пізвані сини Занька, Петро й Роман Кунашовичі, сини Васька, Павло, Демко і Федько Кунашовичі, а крім сього їх стрий, Рад Кунашович. Се згадані вже „adcitationes" з 25. липня 1558 р. і з 15. чи 22. липня 1558 р. (дата неозначена точно з огляду на подане свято Маргарети, обходжене 13. і 20. липня). Обидва документи, хоча не вписані до актів у цілій основі, тільки в протоколярній формі, такі цікаві, що наводжу їх дослівно.

„**1.** *Feria 3. ipso die festi Scti Jacobi Apli (25. VII.) 1558.* Adcitationes tres ex parte famatarum Catherine, consortis Iwan Sędkowsky et Maruchne Steczowa, ciuium Drohobiczensium, una contra Petrum et Roman Popowicze dictos Kunassowiętha, successores olim Rad Popiel, altera et tertia contra Paulum, Demko et Pheythko Popielyowskye, tamquam contra successores Nobilis olim Rad Popiel, ratione violente occupationis certarum sortium in villis Popielye et Kothow.[5]")

„**2.** *Feria 6. post festum Scte Margarethe (15. згл. 22. VII.) 1558.* Adcitationes due ex parte famatarum Catherine, consortis famati Iwan Sudkowsky et Maruchne Stheczkowa, ciuium Drohobyczensium, una contra nobilem olim Rad Popyelyowsky, altera contra Paulum, Demko et Pheythko Popielyowskye, dictos Kunassowyętha, ratione violente occupationis certarum sortium in villis Popielie et Kothow".[6])

Цікаві сі позви з того боку, що, як уже піднесено, маємо в них іншу форму патронімічного прізвища Попелів-Кунашовичів. Далі, цікаві вони ще тим, що сини Занька й Васька Кунашовичів названі тут „successores" свого стрия Рада Кунашовича. Як уже в іншому місці було сказано, Рад Кунашович мав

---

[1]) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 37.
[2]) Ibidem, ст. 37—38.
[3]) Ibidem, ст. 36.
[4]) Ibidem XVIII. 2, ст. 344.
[5]) Castr. Premisl. T. 29, pag. 481.
[6]) Ibidem, pag. 481—482.

сина Прокопа, але сей мабуть помер, так, що спадкоємцями Рада стали його братаничі. Справу, чому позов виданий проти Рада, хоча він названий „olim“, пояснив я вже вище. Які одначе претенсії могли мати згадані дві міщанки до часток у Попелях і в Котові, з актів годі дізнатися.

Ще одна справа облятована в перемиськім городі 5. серпня 1559 р., в якій виступають Попелі-Кунашовичі спільно з Попелями ріжних віток.

„Nobiles Liucz Oliechowicz, Paulus Kunassowicz, Petrus Kunassowicz, Demko Kunassowicz, Pheythko Pethelka (Кунашович), Jaczko Czarnokossa, Demko Stolban Popyelyowye et Misko Kolodrub protestati sunt solenniter officio presenti, quia ipsi hic requirebant in foresta regia pecora sibi abacta in fundo et hereditate Popielis, bouis quinquaginta, nec non equiream cum pultis viginti, quod sibi fore allegabant abacta et recepta per officium curie Samboriensis“.[1])

Можливо, що Попелі опиралися на реституційнім привілею на Котів із 26. IX. 1549 р., котрим король дав Попелям „silvarum praedictarum, quas pro nobis reservavimus, liberum usum fructum tam in incidendis lignis et roboribus, quam in pascendis pecoribus et pecudibus omnis generis, etiam suibus propriis in glandine plenam potestatem“,[2]) за що одначе заряд Самбірського двора заняв їм, очевидно безправно, 50 волів і кобилу з 20 лошатами. Кінця сеї справи в актах не находимо.

На закінчення отсього розділу про рід Попелів і його вітку, Попелів-Кунашовичів, згадаю, що син Занька Кунашовича, а брат Петра, Роман Кунашович, виступає ще в поборових реєстрах із 1589 р., маючи свої частки і в Попелях (Sors Romani Popiel $^1/_8$ agri, hort. s. agr. 1) і в Котові (Sors Romani Popiel, lan. 2, mol. 1 rot.).[3]) Він дав почин новій вітці **Попелів-Романовичів**. Його син **Іван Романович** (Nobilis Joannes Popiel Romanowicz in villis Popiele et Kotow sortium suarum haeres) облятував у перемиськім городі 3. лютого 1596 р. привілей Володислава Ягайла з 21. червня 1427 р. на Ратичну, в потвердженню короля Жиґимонта Авґуста з 11. квітня 1549 р.[4])

---

[1]) Ibidem, pag. 483.

[2]) Гл. у мене Додаток ч. 5.

[3]) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 37.

[4]) Гл. у мене Додаток ч. 2. і 4.

V.

КУНАШОВИЧІ-ПОПЕЛІ Й ГЕТЬМАН ПЕТРО КОНАШЕВИЧ .САГАЙДАЧНИЙ.

Великопанські (маґнатські), заможні, середньозаможні й дрібношляхетські роди в Перемиській землі в XV ст. — Приналежність роду Попелів до дрібної шляхти. — О. Яблоновський, В. Лозінський і М. Грушевський про їх українське походження. — Земельні посілости Попелів. — Хибне зачислення Яблоновським Котова до колльокаційних сіл. — Маєтковий стан Попелів по побо406ровому реєстру з 1589 р. — Попелі у своїх дідичних гніздах і поза ними. — Попелі в Львівській землі, в жидачівськім і львівськім повітах. — Попелі яко наслідники попів Івановських у Городку. — Утрата попівства в Городку в користь Винницьких. — Недостача родинної й гербової традиції серед Попелів. — Їх герб „Sulima", імовірно яко пізніший набуток з XVII ст. — Попелі неозначених „гербів власних", гербу „Сас" і „Nałęcz". — Імовірне походження Петра Конашевича з вітки Кунашовичів-Попелів. — Герб „Pobóg" Петра Конашевича. — Слідами Побоґів у Перемищині в XV і XVI ст. — Конєцпольські одинокими представниками Побоґів у Перемищині в XV і поч. XVI ст. — Імовірність родинної традиції серед Кунашовичів-Попелів про співгербовість із Конєцпольськими. — Посередні дані про імовірне походження Петра Конашевича з вітки Кунашовичів-Попелів. — Д-р Андрій Чайковський про походження нашого гетьмана з шляхетського роду Кульчицьких у Самбірщині. — Домашнє виховання Петра Конашевича під оглядом реліґійним і воєнним. — Служба у Яна Аксака в Києві. — Вік Петра Конашевича і хронологічне пов'язання з Кунашовичами-Попелями. — Іван-Йов Княгиницький, земляк і сучасник Петра Конашевича та його побут в Острозі. — Імовірність побуту Петра Конашевича в Острозі за впливом Олександра Конєцпольського. — Станислав Конєцпольський і „компромісова політика" Петра Конашевича. — Останній із Конашевичів у Перемищині.

Дані, якими розпоряджаємо при досліджуванню походження гетьмана Петра Конашевича, як уже знаємо, вельми скупі. З панегірика Саковича довідуємося, що походив він із перемиського Підгір'я та, що уживав гербу „Pobóg", а Єрлич пояснює ближче, що був він шляхтич родом від Самбора. Припускають, що належав до одної з дрібних шляхетських родин у Перемищині, а загально відомо, що Перемиська земля була з усіх земель Руського воєвідства найбагатшою на дрібні шляхетські роди.[1]) В 1-й пол. XV ст. поділялася шляхта Перемиської землі на три категорії, бо крім великопанських (маґнатських) родів, маємо там заможну шляхту, середньозаможну і вкінці убоге лицарство. До першої категорії шляхти належала передовсім стара

[1]) Łoziński: Prawem i lewem. T. I, wyd. 3. Lwów 1913, ст. 336; Грушевський: Історія України-Руси VI, Київ-Львів 1907, ст. 240.

земська шляхта, в більшій части гербові Корчаки, Саси, Шалави, Нечуї, Коси, Варні. Все це українці, або зукраїнізовані нащадки Сасів.[1])

Найчисленнішу групу в Перемищині становила, як сказано вище, без сумніву дрібна шляхетська власність. Колонізаційний процес мусів тревати вже довгі часи, коли бачимо шляхту розміщену по всіх усюдах прастарої землі, не виключаючи навіть Самбірщини. Переважна часть тої дрібної шляхти — се представники місцевих гербів, широко знаних на Підкарпаттю Сасів, Корчаків, Шалавів, а багато з них кров'ю й заслугами набувало привілеї на посідану землю.[2]) Розміщені сі дрібношляхетські роди по цілій Перемиській землі, особливо довкола головних міст, як от Перемишль, Самбір, Дрогобич, Стрий, Радимно, Вишня, Мостиска, Нижанковичі, Нове Місто, Библо, Добромиль, Фельштин, Хирів і Бірча.[3]) Сі їх гнізда — то первісно королівщини, котрі ся шляхта здебільша перемінювала на дідичну власність, розуміється не іншим способом, як тільки заслугами і кров'ю в обороні землі.[4])

Ол. Яблоновський, заслужений дослідник українських земель Польської Речіпосполитої, так характеризує сю дрібну шляхетську земельну власність на Галицькій Україні:[5])

„Drobna własność szlachecka występowała na Rusi Cz. pod koniec wieku XVI-go w dość urozmaiconej jeszcze postaci. Zależało to w znacznej mierze od trybu powstania samego tej własności.

Tak więc pierwsze miejsce zajmowały pod tym względem osady (wsie) nadawane ludziom wojennym (bojarom i t. p.) pod obowiązkiem wyłącznym służby zamkowej etc., a z których to osad wytworzyły się następnie, z postępem uniezależniania się od tych obowiązków, posiadłości ziemiańskie jedno- i parowioskowe oraz gniazda szlacheckie („okolice“), ogarniające pierwotnie grupy rozrodzonych członków jednego rodu, o jednem mianie, od nazwy samej osady (wsi) wziętem...[6])

Obok tych dwóch powyższych postaci drobnej własności szla-

---

[1]) Пор. передмову д-ра Прохаски до AGZ. XVII, ст. X.

[2]) Пор. його ж передмову до AGZ. XVIII, ст. XVI.

[3]) Ibidem, ст. XXII.

[4]) Ibidem, ст. XVIII.

[5]) Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 317.

[6]) Сього не можна прикладати до назвиська Попелів, бо як я у відповідному місці підніс, село Попелі одержало назву від імени свого основника.

checkiej[1]) wytworzyła się z biegiem czasu jeszcze jedna, mianowicie kollokacye, powstałe z rozdrobnienia wsi ziemiańskich na działki, przechodzące w posiadanie najczęściej przybyszów różnych nazw i pochodzenia.

Nareszcie do kategoryi drobnej własności szlacheckiej można poniekąd zaliczyć i dziedziczne działki szlachty jeszcze pod k. w. XVI-go feudalnie zawisłej w niektórych dobrach wielkopańskich — szlachty „manow", rodzaj szlachty „czynszowej" późniejszych czasów na Rusi ukrainnej".

До таких дрібних шляхетських родів у Перемиській землі належав також відомий нам рід Попелів. Окрім свого родового гнізда Попелів у дрогобицькім повіті, яке походило із надання короля Ягайла, мали вони ще хвилево в Сяніччині село Підлісє (Полісє), рівно ж із надання того короля, опісля продане за дозволом короля, далі село Ратичну в дрогобицькім повіті, також із надання короля Ягайла, що зіллялося опісля з Попелями, вкінці село Котів, на пограниччю повітів дрогобицького й самбірського, надане королем Ягайлом, відобране власникам за Жиґимонта I, а за його наслідника Жиґимонта Авґуста привернене реституційним привілеєм, із певними застереженнями, його власникам. Ми мали нагоду в попередньому розділі пізнати стан тої дрібної земельної власности, що була в руках Попелів протягом цілого XV аж до починів 2-ої пол. XVI ст. Як представлялася вона при кінці XVI ст.?

Перечислюючи гнізда сильно розроджених дрібних шляхетських родів у Перемиській землі, котрі витворили масу загородової, околичної шляхти, подає Яблоновський в дрогобицькім повіті яко такі гнізда Попелі й Котів, зачисляючи їх до „gniazd drobnej ruskiej szlachty".[2]) В. Лозінський, подаючи спис дрібної шляхти в Перемиській землі, між нею й Попелів, пише: „Wszystko to szlachta ruska, jeszcze mało spolszczona, twardo stojąca przy swoim wschodnim obrządku, obok popów najsilniejszy filar antiunickiej ortodoksyi. Nie latynizuje ani polszczy swoich imion chrzestnych, owszem używa ich nawet w aktach zawsze w chłopskiem familiarnem zdrobnieniu, same to jeszcze Łeśki, Sienie, Hrycki, Fed'ki, Ilki, Steczki, Waśki, Jurki, Hawryły, Demki, z przydomkami czyli imioniskami, które ich mają odróżniać między

[1]) Яблоновський говорить далі про визволені постепенно з залежности частки певних солтиств і війтівств на німецькім праві та волоських князівств.

[2]) Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 320.

sobą, a które zachowały się do naszych czasów".[1]) При Попелях згадує Лозінський про їх деякі „przydomki Chwościak, Chwostowicz, Kołodrub i t. p."[2]) В уступі „Nazwiska Szlachty wogóle" підчеркує Яблоновський те, що в заранню XVI ст. червоноруська шляхта мала вже усталені назвиська, без огляду на таке чи інше її походження, але зазначує, що „Nazwisk przezwiskowych z patronymicznemi utrzymało się bardzo niewiele stosunkowo" і зачисляє до них назвисько „Popiel".[3]) Про деякі прізвища Попелів згадує Яблоновський в уступі „(Nazwy) Przezwy": „W jednem gnieździe siedząca szlachta, wspólne nazwisko nosząca, wyróżniała się między sobą nazwami patronym. lub wprost przezwami. Tak:... w pow. drohob.:. wśród Popielów — Tarapatycze, Petelczyce, etc. etc."[4]) Акад. Грушевський пише про ту дрібну шляхту осьяк: „Тої дрібної — і ще дрібнішої української шляхти було в XVI віці в Галичині багато (особливо в Перемиській землі) і до неї в XVII в. прилучаються, розмножившися й підупавши ще більше в своїм упослідженню — відсунені від усього, що несло доходи і впливи, — майже всі ті українські роди, які не вигасли й не спольщилися протягом XVI віка".[5]) Доповняючи де в чім Лозінського, подає акад. Грушевський каталог сеї української шляхти з першої пол. XVII ст., вчисляючи до неї й Попелів.[6])

До одної з категорій дрібно-шляхетської земельної власности належали т. зв. колльокації. Ось що пише про них Яблоновський: „Obok posiadłości jedno- i parowioskowych oraz rojnych gniazd szlachty okolicznej, do kategoryi drobnej własności ziemiańskiej trzeba zaliczyć i t. zw. kollokacye..

A jest już ich sporo, pod koniec w. XVI-go, jeśli nie po wszystkich, to po przeważnej części powiatów Rusi Cz. Jednocześnie bowiem z urastaniem nowych latyfundyj przez pochłanianie dóbr pomniejszych odbywał się proces rozdrabiania się, nie tylko już majętności znaczniejszych, lecz nawet dziedzin jednowioskowych — po za gniazdami szlachty okolicznej oczywiście.

Takie rozdrobione, na działki różnej wielkości, nadto zostające we władaniu posiadaczy nazw. różnych, wsie poosobne stanowiły właśnie t. zw. kollokacye".[7])

---

[1]) Łoziński: Prawem i lewem I, ст. 337.
[2]) Ibidem.
[3]) Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 349.
[4]) Ibidem, ст. 352—353.
[5]) Грушевський: Історія Укр.-Руси VI, ст. 240.
[6]) Ibidem.
[7]) Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 324.

Перечислюючи коллькоцаційні села, котрі виступають уже виразніше під кінець XVI ст., в Перемиській землі, дрогобицького повіту, зачисляє Яблоновський до них і село Котів.[1]) Одначе, на мою думку, Котова не можна зачисляти до коллькоцаційних сіл. Знаємо, що Котів дістали були Попелі дорогою надання ще від короля Ягайла, отже був він так само родовим гніздом Попелів, як і самі Попелі. І хоч опісля се село відобрано власникам, привернено його їм вкінці назад. В поборових реєстрах з 1589 р., на котрі покликується Яблоновський, остає Котів не „we władaniu posiadaczy nazw różnych", як він думає, а в руках одного роду Попелів, тільки з найріжнороднішими прізвищами. І так маємо там „sors Romani Popiel", далі „Sors Feitkonis Styborowicz et Klim fratris ejus et successorum Waczowicz"; все се частки Попелів. Потім іде „sors Iwani Kołodrub, Sors Steckonis Andreiowicz Kołodrubowicz, Waskonis, Hryckonis Iwaskowięta"; все се рівно ж Попелі. Частками Попелів у Котові були „Sors Maruchne Brosniewskiej (се прізвище одної вітки Попелів) cum Petro et Sien filiis ejus, sors Iwani Kalicz et Andrei Kołodrubowicz, Sors Jackonis et Procopii Demkowięta filiorum Milka Popielowa, Sors Stephani cum Hryczkone germano et Kostone patrueli fratribus, Iwani Huinczyk, Martini Popielowicz, Sors Iwani, Waskonis, Ihnaty Peteliczow".[2]) Все се один в одного Попелі з своїми прізвищами. В їх отже руках був у 1589 році цілий Котів, котрий годі з того приводу зачисляти до коллькоцаційних сіл, як се зробив Яблоновський, не знаючи очевидно історії сього села і його зв'язку з Попелями, що я у відповідному місці представив на основі автентичних документів.

Переходячи до питання про кількість і величину часток (sortes) в родових гніздах околичної шляхти і в коллькоцаційних селах, виказує Яблоновський, що в 1589 р. було в Попелях 6 часток, в Котові 9.[3]) Коли отже, як обчисляє Яблоновський, пересічна норма таких часток виносила від 5—7, то хоча деколи було їх менше, часом було їх значно більше.[4]) Кількість часток у Попелях (6) відповідає сій пересічній нормі, зате в Котові (9) переступає вона згадану пересічну норму. Що до величини, то частки околичної шляхти були деколи дуже дрібні. І так у Попелях у поборовім реєстрі з 1589 р. стрічаємо частку,

[1]) Ibidem.
[2]) Ibidem, XVIII. 1, ст. 37—38.
[3]) Ibidem, XVIII. 2, ст. 325.
[4]) Ibidem.

посідаючу 1 млин на 3-х учасників, другу частку тільки 1/8 лану з 1 загородником без поля.[1])

Яблоновський звертає увагу на те, що дрібна шляхта мала мимо всього на своїх частках також і підданих, нераз загородників без поля і з полем, а навіть і кметів.) В 1589 р. стрічаємо в Попелях уже тільки загородників,[3]) хоча ще в 1551 р. Попелі, як уже знаємо з попереднього, мали своїх підданих кметів.[4])

Справедливо підчеркує Яблоновський ту обставину, що під кінець XVI ст. вже рідко стрічаємо шляхетське гніздо, в котрім усі частки (sortes) належали б до членів первісного роду; вже майже всюди виступають і чужі приходні.[5]) Одначе дотично посілостей Попелів висновки Яблоновського вимагають деяких спростовань. І так у Попелях вичисляє він яко власників часток також „Wolickich, Krynickich, Brosniowskich etc.“[6]) Правда, приходнем був там у 1589 р. Николай Волицький, Ілля Криницький і Бернард Найдаковський, що посідали в Попелях свої частки попри самих Попелів,[7]) одначе Брошньовські не були тут приходнями, а давніми дідичами, бо „Брошньовський“, як зазначено на початку IV-го розділу отсеї монографії, се прізвище одної вітки Попелів, котра приняла опісля його яко назвисько, а назвисько „Попель“ прибрала собі яко прізвище. Отже Марухна Брошньовська та її сини Петро й Сенько, котрі виступають в поборових реєстрах із 1589 р. в Попелях і в Котові,[8]) не належали до приходнів, а таки до самого роду Попелів. Далі невірним є погляд Яблоновського, що в Котові нема в 1589 р. „chyba ani jednego z Kotowskich“[9]) та, що під кінець XVI ст. Котів належав до таких шляхетських гнізд, „w których już wszystkie w ogóle działki (sortes) należą do przybyszów“.[10]) Правда, знані нам численні шляхетські роди з назвиськом „Kotowski“ з ріжними гербами, як „Łada“ (з Котова в Віскій землі), „Pomian“ (з Котовиць на Жмуді), „Puchała“ (з Кот Люто-

---

[1]) Ibidem, ст. 326.
[2]) Ibidem, ст. 329.
[3]) Ibidem.
[4]) Terr. Premisl. T. 16, pag. 128—129 і 175—176.
[5]) Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 337.
[6]) Ibidem.
[7]) Ibidem XVIII. 1, ст. 37.
[8]) Ibidem, ст. 37—38.
[9]) Ibidem XVIII. 2, ст. 337.
[10]) Ibidem, ст. 338.

стань у Ломжинськім), „Trzaska“ (в Равськім), а навіть Котовські „na Rusi i Wołyniu 1528 (M. Woł.)“[1]), одначе з Котовом у дрогобицькім повіті не мали вони нічого спільного й ніколи там не сиділи. Котів, як кілька разів підчеркнено, був наданий королем Ягайлом Попелям, і ще в 1589 р. поборовий реєстр вичисляє в Котові не якихось приходнів, а виключно **самих Попелів**, відвічних власників сього села.

Між дрібношляхетськими родами, що ще під кінець XVI ст. держалися своїх родових гнізд, вичисляє Яблоновський у Перемиській землі, дрогобицького повіту, рід Попелів гербу „Sulima“.[2]) До тих родових гнізд належав, як я виказав супроти хибного погляду Яблоновського, Котів, а в першій мірі самі Попелі. В поборовім реєстрі з 1589 р. вичислено там „Sors Romani Popiel“, далі „Sors Steckonis Andreiowicz, Waskonis, Hryczkonis Iwaskowiąt“, „Sors Maruchny Brosniowskiej (Попелевої) cum Petro, Sien“ (в реєстрі хибно „Petrosien“), „Sors Iwani Kalicz et Andreae Kołodrubowicz“, „Sors Timkonis Krutymowicz, Stassia Tarapatycza, Kuzmy Chotyniowicza“, вкінці „Sors Iwani, Waskonis, Ihnaty Petelczow“.[3]) Але й той погляд Яблоновського, що під кінець XVI ст. Попелі держалися свого родового гнізда, вимагає деяких спростовань. Ми бачили, як рід Попелів не тільки в XVI, але й у XV ст. був сильно розроджений, що спричинило роздроблювання їх дідицтва на безліч часток. Безконечні застави й перепродування Попелями своїх дідичних часток, представлені у відповідному місці, були на дневному порядку. В Попелях і в Котові ставало вже тісно. Тому то деякі з Попелів переносяться у Львівську землю, хоча й не зривають з дідичними селами, Попелями й Котовом. Почин зробила в тому напрямі вітка Попелів, **Брошньовські**, прозвані так від села **Брошнева** в Львівській землі, в жидачівськім повіті. Коли вони вперше перенеслися до Брошнева, нема певних доказів. У „Regestrum exactionis fertonum“ із 1515 р. у Львівській землі стрічаємо в Брошневі, що був тоді „funditus crematum“, двох **Брошньовських, Іванка і Стецька** (Sors Iwanko lan. 1, sors Steczko lan. 1).[4]) В поборовім реєстрі з 1578 р. стрічаємо в Брошневі „sors Pauli Popiel, lan. $^1/_2$“.[5]) Се без сумніву Павло

---

[1]) **Dunin-Borkowski**: Op. cit. ст. 178—179.
[2]) **Źródła dziejowe** XVIII. 2, ст. 331.
[3]) **Ibidem**, XVIII. 1, ст. 37.
[4]) **Ibidem**, ст. 167.
[5]) **Ibidem**, ст. 82.

Брошньовський-Попель, відомий нам із справи з Демком, Миськом і Павлом Кунашовичами 26. I. 1554 р.[1] У тім самім реєстрі 1578 р. виступають в Брошневі Ілля Лехно і Ілля Брошньовські (Sors Ilias Lechno, Ilias Brosmowscy (sic!), lan. $^{3}/_{4}$).[2] Ілля Брошньовський (Ilia Brossniowski Popyel), власник частки в Попелях, виступає в спорі з Павлом Кунашовичем Попелем 30. X. 1553 р. і 26. II. 1554 р.[3]), а без сумніву він ідентичний із Іллею Брошньовським з 1578 р. У Львівській землі, в жидачівськім повіті, виступає в поборових реєстрах із 1578 р. Грицько Брошньовський, котрий посідає частки в селі Топільську (Sors Hryczko Brosmowski, arat. $^{1}/_{4}$) і в Гошеві (Sors Hryczko Brosmowski, lan. $^{1}/_{4}$).[4]

В селі Чайковичах Львівської землі, львівського повіту, згаданий у 1578 р. аж два рази Федько Попелевич (sors Feitko Popielowicz, lan. $^{1}/_{2}$, Feitko Popielowicz, lan. 1).[5] Побіч нього виступають там Чайковські з прізвищами „Беринда", „Кункович", отже „Popielowicz" могло б означати рівно ж одно прізвище Чайковських. Одначе тому, що в Чайковичах не сидять уже самі Чайковські, а частки мають також Натковський і три Тишковські, можна Федька Попелевича вважати Попелем, тим більше, що Попелі появляються від першої пол. XVI ст. ще в іншій місцевости львівського повіту, а саме в Городку.

Поява Попелів у Городку стоїть у зв'язку з тамошньою церквою св. Івана Хрестителя (положеною на передмістю) і з тамошнім приходством.[6] Для згаданої церкви видав був грамоту король Володислав Ягайло, одначе ся грамота відома тільки зі згадки в потвердженню її вел. кн. Свитригайлом з датою: Городок, 1. січня 1403 р., індикту 6. З огляду на те, що індикт 6-ий відповідає 1443 р. та з огляду на всякого роду інші обставини, нині загально приймається в історичній науці, що Свитригайлова грамота відноситься не до 1403, а до 1443 р.[7] По-

---

[1]) Castr. Premisl. T. 27, pag. 80.

[2]) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 82.

[3]) Castr. Premisl. T. 282, pag. 170—171 i T. 27, pag. 82.

[4]) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 82—83.

[5]) Ibidem, ст. 64—65.

[6]) Шараневичъ: Черты изъ исторіи бенефицій... ст. 33—44. Опираюся на праці Шараневича, доповняючи її деякими новими даними.

[7]) На основі копії, зладженої Я. Головацьким із оригіналу, видана вона в Акты Ю. и. З. Россіи II, ч. 69, ст. 105; Головацкій: Памятники дипломатическаго и судебно-дѣлового языка русского въ древнемъ Галицко-володимирскомъ княжествѣ... въ XIV и XV столѣтіяхъ. (Відб. з „Науко-

твердження Ягайлової грамоти видане для попа Васька Івановського. Шараневич замічає, що „прозвище „Ивановскій“ одно изъ найстаршихъ священническихъ, ôтъ церкви св. Іоанна въ Городку, такъ якъ прозвище священникôвъ Микулинскихъ ôтъ церкви св. Николая во Львовѣ“.[1]) Коли давна церква св. Івана на передмістю Городка погоріла, її землі присвоїла собі родина Попелів, яко наслідники священиків Івановських.[2]) Що до родини Попелів у Городку, пише Шараневич так: „Не имѣю доказательствъ, походилали родина священническая Попелей въ Городку ôтъ Васька Ивановского, упомянутого священника въ Свидригайловой грамотѣ, — родина, которая держала церковь и ланъ вольный той-же церкви черезъ цѣлое XVI и через первую половину XVII столѣтія, а которая въ время короля польского Владислава IV сталася такъ численною“.[3])

На мою думку, священики Попелі в Городку не походили з роду священиків Івановських, а імовірно з роду Попелів у Дрогобиччині, котрі видали зпоміж себе в кінці XV ст. відомого попа Йоська, а в першій пол. XVI ст. попа Захара-Занька Кунашовича. Попелі в Городку походили, подібно як Попелі в Дрогобиччині, з дрібно-шляхетського роду і в усіх документах виступають з предикатом „nobilis“, „nobiles“.[4]) До сусідньої Львівської землі мусіли вони зайти, бо в найстарших львівських судових записках з XV ст. їх не стрічаємо.[5]). Наслідниками Івановських були вони без сумніву дорогою подружжя, на що

вого Сборника“ 1866). Львів 1867, ч. XXVI, ст. 25—26; Русская Историческая Библіотека II, ч. 17, ст. 16. На основі автопсії оригіналу, що зберігався в архіві Ексц. митроп. Андрея гр. Шептицького (оригінал вивезений у 1914 р. російськими властями, звернений уже назад щойно в 1928 році) дав я статтю п. з. „До питання про Свитригайлове надання для церкви в Городку 1403 р.“ в моїй розвідці „Кілька документів і заміток до часів вел. князів Свитригайла і Жиґимонта Кейстутовича“. Записки Н. Т. ім. Ш. т. 115. Львів 1913, ст. 6—10. На основі попередніх видань, не знаючи оригіналу, передрукував сю грамоту з поясненнями Вол. Розов: Українські грамоти. Том I: XIV в. і перша половина XV в. (Пам'ятки і студії з історії української мови, випуск 1). Київ 1928, ч. 78, ст. 143—146.

[1]) Шараневичъ: Op. cit. ст. 34—35.

[2]) Ibidem, ст. 37, прим. *).

[3]) Ibidem. ст. 39—40.

[4]) Ibidem, ст. 40.

[5]) Пор. Akta Gr. i Z. XIV, Lwów 1899 i XV, Lwów 1891. Łoziński: Prawem i lewem I, ст. 337, вичисляє Попелів не тільки між дрібною шляхтою Перемиської землі, але також між дрібною шляхтою Львівської землі.

є певні докази. Першим священиком з роду Попелів при церкві св. Івана в Городку був здається Гриць (religiosus Hricz, popo ecclesiae sancti Ioannis in oppido Grodek), на котрого просьбу король Жиґимонт I грамотою, виданою в Кракові 1. грудня 1538 р. (feria quarta post festum conceptionis virg. Mariae) рішив, що по смерти Грицька має одержати церкву й її землі його син Іван[1]). Згаданий піп Грицько був без сумніву зятем і наслідником останнього попа з роду Івановських, як можна догадуватися з реґести королівської грамоти з 23. серпня 1547 р.:

„Hrisko poponi de Grodek, dicto Popiel, in exemptionem officii poponatus et bonorum ecclesiae ruthenicae, Iwanowskie nuncupatorum, in suburbio Grodecensi sitorum, ex manibus Annae, socerae suae et Jarosz, Fiedko et Hawrilo filiorum et Oriska ac Tuncza, filiarum dictae Annae, consensus datur".[2]) Отже Анна, теща Грицька Попеля, була певно вдовою по попі Івановськім, котрого наслідником на основі королівських грамот із 1538 і 1547 р. став Грицько Попель. Шараневич стверджує, що за володіння короля Жиґимонта Авґуста церкву св. Івана в Городку, з приналежною до неї землею держать священики з роду Попелів. Згаданий Шараневичем Григорій Попель (religiosus Gregorius Popiel, r. gr. popo dictus Iwanowski), для котрого король Жиґимонт Авґуст потвердив у 1556 р. Свитригайлову грамоту[3]), ідентичний, очевидно, з попом Грицьком з 1538 і 1547 р., а „Івановський", се вже його нове прізвище по обняттю в посідання церкви св. Івана. Потвердження Свитригайлової грамоти кор. Жиґимонтом Авґустом заховалося в оригіналі з датою: Варшава, 11. листопада 1556 р.[4])

Із дальших священиків у Городку з роду Попелів вичисляє Шараневич Юрія і його сина Романа, котрим король Жиґимонт III потвердив у 1596 р. грамоту Свитригайла.[5]) Отсе потвердження з датою: Варшава, 13. липня 1596 р. заховалося в оригіналі[6]). Знову ж король Володислав IV грамотою, виданою у Львові 16. жовтня 1634 р. потвердив старий запис до-

---

[1]) Шараневичъ: Op. cit. ст. 38.

[2]) Wierzbowski: Matr. Regni Pol. Sum. IV, 3. Varsoviae 1915, ст. 239, № 22936.

[3]) Шараневичъ: Op. cit. ст. 39.

[4]) Архів кн. Чарторийських у Кракові, ч. інв. дипл. 900 (опр. в Vol. V, к. 41). Пор. ще мою статтю в Записках т. 115, ст. 8.

[5]) Шараневичъ: Op. cit. ст. 39.

[6]) Арх. кн. Чартор., ч. інв. дипл. 1027 (опр. в Vol. V, к. 50). Пор. ще мою статтю в Записках т. 115, ст. 9.

тично церкви св. Івана синам і донькам Івана Попеля, а саме „Nicolao, Alexandro, Basilio et Paulo, Margarethae et Eufemiae, filiorum filiarumque ipsius et legitimorum successorum".[1]) Ще за короля Жиґимонта III в 1611 р. священик Михайло Попель, син Івана Попеля (котрий, як здогадується Шараневич, був сином Романа), одержав по батькові презенту від того короля на другу церкву в Городку, а саме на церкву св. Николая.[2]) Грамота видана в Варшаві 23. листопада 1611 р.[3]) Презенту на ту церкву одержав опісля від короля Івана Казимира привілеєм, виданим у Варшаві 25. серпня 1654 р., Стефан Попель.[4])

Одначе вже в 1672 р. уступили Попелі церкву св. Николая священичій родині Винницьких (що походили з дрібношляхетського роду гербу „Сас" у Самбірщині)[5]), а ще в 1662 р. уступили Попелі церкву св. Івана братству, що повстало при ній. Причиною сього було те, що члени родини Попелів, покинувши священиче звання, стали світськими людьми й не дбали про богослуження, обряд і церковні треби городецьких прихожан. З того вийшла скарга, внесена братством до городецького старости Станислава Потоцького і його жінки Анни Могилянки 1662 р. В скарзі сказано: „Cerkiew pod tytułem św. Jana na przedmieściu Grodeckim będąca, zaniedbana per injuriam temporis i przez nieprzyjaciela zupełnie spalona, — a urodzeni Popielowie, ludzie świeccy, bona spiritualia et ecclesiastica inhabiles, cmentarów pomienionej cerkwi i gruntów do niej należących posesorowie, ci to wszystko, co do porządków i obrzędów cerkiewnych i gruntów tamecznych pretendowali z pewnych respektów, per abusum stracili". Щойно, коли вмішалися в ту справу духовні й світські власти, за посередництвом церковного братства, утверджується при передміських церквах св. Івана і св. Николая в Городку нова священича родина Винницьких, прихильна церковній унії. Бути може, що з того приводу здобула вона собі прихильність короля Івана III, котрий в 1676 р. надав і потвердив посідання святониколаївської церкви в Городку і приналежних ґрунтів священикові Стефанові Винницькому й його синам Юрієві, Антонові

[1]) Шараневичъ: Op. cit. ст. 39.
[2]) Ibidem, ст. 40.
[3]) Castr. Leopol. T. 439, pag. 1287—1289.
[4]) Ibidem, T. 412, pag. 2061.
[5]) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 31; XVIII. 2, ст. 331.

й Стефанові, яко його наслідникам. В 1695 р. король Іван III надав і потвердив також посідання церкви і ґрунтів св. Івана „szlachetnym synom Stefana Winnickiego, Jerzemu, Antoniemu i Stefanowi",[1]) а грамотою, виданою в Варшаві 21. січня 1696 р. затвердив той король Стефана Винницького яко адміністратора сеї церкви.[2])

Слід зв'язи церковних земель у Городку з родиною Попелів заховався також у назві, утвореній для сих земель із родового назвиська Попелів. А саме на обороті грамоти Свитригайла маємо таку пізнішу дописку: „№ 1. **Popielowzczyzna** w Grodku".[3]) Того роду місцеві назви на „-yzna", „-izna" заховалися в деяких околицях. І так у заставнім листі Констанції Матушевичевої, писанім у Павлові (коло Радехова) 3. січня 1703 р., сказано, що позичені нею 100 злп. у „IMĆ Pana Macieja z Nadola Łąckiego, towarzysza chorągwi pancernej IW. IMĆ Pana Kasztelana Chełmskiego" на похорони її мужа, „na pewny grónt są dane, to jest dworzysko nazwane Barwinszczyzna, z ogrodem, zagumienkiem, polem, sianożęcią, co do tego dworzyska należy i wszystkiemi należytościami, które to dworzysko wyż mianowane puszczam kontraktem trzyletnim..."[4]) В повітах плонськім і плоцькім мали того роду спеціяльні назви шляхетські частки або осади, звані там загально „фортунами", а назви для тих „фортун" взяті з назвиськ родин, у котрих посіданню вони оставали (напр. „Karwowszczyzna, Chyczewizna, Starczewizna, Kraszewizna").[5]) І хоча власники часто змінялися, назви „фортун" довго ще заховали свою первісну назву.[6]) Знова один із новіших дослідників географічних назв, Юлій Зборовський, у своїй розвідці п. з. „Wskazówki do zbierania nazw geograficznych", каже, що „Zakończenie -izna powtarza się w nazwach nowszego pochodzenia i oznacza wtedy często spuściznę, jak pole Jamrozowizna, grunt po Jamrozie czyli Ambrożym (por. ojcowizna)".[7])

[1]) Шараневичъ: Op. cit. ст. 40—42.

[2]) Castr. Leopol. T. 471, pag. 1372—1374.

[3]) Розов: Op. cit. ст. 143.

[4]) Castr. Buscensia T. 26, pag. 1203.

[5]) Sadkowski: Szlachta drobna w powiatach Płońskim i Płockim. Przydomki osób i wiosek. Wisła T. XVII, 1903, ст. 671 і 674.

[6]) Ibidem, ст. 671. Ще нині в Павлові (к. Радехова) заховалася згадана вже назва „Бáрвінщина", на означення певного поля чи сіножати, як подав мені усно 28. IX. 1923 р. о. Сохоцький з Павлова.

[7]) Bibljoteczka Towarzystwa miłośników języka polskiego. № 4, Kraków 1923, ст. 8.

Сліди Попелів у Городеччині заховалися ще в одній місцевій назві. А саме 6 кілом. на південний захід від Городка лежить село Долиняни з присілками Попелі і Korzeniowszczyzna[1]) (пор. назву „Popielowszczyzna" в Городку). Присілок Попелі становить у східній стороні Долинян громаду домів[2]) і остає безперечно в зв'язку з Попелями, колишньою священичою династією в Городку.

Мимо того, що Яблоновський, Лозінський і Грушевський зачисляють рід Попелів до дрібної української шляхти в Перемиській землі, про їх дійсне походження не можемо нічого певного сказати. Ніяка родинна традиція не дійшла до нас, а польський геральдик XVI ст. Папроцький та геральдик XVII ст. Окольський взагалі про Попелів не згадують. Се нічого дивного, бо, як каже новіший геральдик Уруський, до пол. XVII ст. виступають Попелі здебільшого яко „zagrodowa szlachta".[3]) Тому то щойно геральдик першої пол. XVIII ст., Несецький, займається родом Попелів, згадуючи яко перших Попелів: Григорія в Конституції 1631 р., Івана, комісара від сойму 1633 р. для границь від Угорщини, вкінці Романа й Гаврила 1632 р.[4]) Як уже знаємо, дає він їм герб „Sulima".[5]) На якій одначе основі уживали Попелі сього гербу, не знаємо рівно ж нічого певного.

В Перемиській землі ні в XV ні в XVI ст. шляхти сього гербу не стрічаємо.[6]) Тільки в Сяніцькій землі виступає в XV ст. рід Яцімірських, котрий уживав гербу „Sulima". Сей рід не був одначе сам польського походження, а прибув коло 1375 р. до Польщі з Німеччини, з Міснії (Meissen). Першим з того роду був Фридерик, званий у Польщі „Misnar" (себто „Meisnansis") і він то 6. листопада 1390 р. одержав від короля Володислава Ягайла привілей на село Яцимір (Jaćmierz) в Сяніцькій землі, від котрого пішло назвисько цілого роду.[7]) Цікаво, що Яцимір лежить у близькому сусідстві (на півн. захід) Підліся

---

[1]) Słownik geogr. II, Warszawa 1881, ст. 101.

[2]) Ibidem VIII, ст. 786.

[3]) Uruski: Op. cit. XIV, ст. 242.

[4]) Niesiecki: Op. cit. VII, ст. 385.

[5]) Ibidem. Пор. ще у нього зіставлення Попелів з іншими співгербовиками. VIII, ст. 564—565.

[6]) Пор. передмову д-ра Прохаски до AGZ. XVIII і Źródła dziejowe XVIII, 2.

[7]) Dąbkowski: Fryderyk Jacimirski, miecznik sanocki, ст. 58—59.

(Поліся), пізніших Попелів у Сяніцькій землі. Підлісє (Полісє) було в посіданню Попелів також на основі надання короля Ягайла, опісля ж продане Попелями в 1431 р. Пелці з Юровець.

З того, що Яцімірські й Попелі були гербу „Sulima", не можна одначе робити ніяких висновків. Самого Фридерика Міснара Яцімірського правдоподібно адоптувала до гербу котрась із родин, що походила з роду Сулимів, бо Яцімірські уживали в пізніших часах сього гербу, котрого, очевидно, не могли принести з собою з Місниї. Тому, що Яцимір був попередно королівським селом, не могла існувати перед тим інша, автохтонічна родина Яцімірських, з котрою можна би злучити тамтих Яцімірських. Імовірно тим адоптуючим був тесть Фридерика, котрий оженився уже в Польщі з невідомою ближче Катериною, походженням мабуть із Бєцької землі.[1]) І хоча син Фридерика Міснара Яцімірського, також Фридерик, що вперше виступає в 1419 р., а помер між 1476 і 1479 р., посідав значні добра не тільки в землях Сяніцькій, Бєцькій, Львівській і Вислицькій, але також у Перемиській землі, в повітах самбірськім і дрогобицькім,[2]) де сиділи Попелі, то не вважаючи на се, з огляду на один і той самий герб, годі дошукуватися якоїсь зв'язи між Яцімірськими й Попелями.

Чи отже й дотично Попелів можна припустити можливість адопції до гербу „Sulima"? Пєкосінський висловив погляд, що в Польщі від початку були властиво два чинники, управнені, кожний зокрема, до надавання шляхетства, себто або сам король (властиві нобілітиції), або поодинокі шляхетські роди, що довершували т. зв. адопцій до гербів.[3]) Вельми важне спростовання до сього погляду дав проф. Бальцер.[4]) Він каже, що беручи за основу зіставлення всіх знаних нобілітаційних актів від їх першої появи в Польщі (1413) аж до кінця володіння Баторія (1586), котре подав Пєкосінський,[5]) можемо, правда, ствердити, що випадки адопції до гербу є в тих часах доволі часті (на 178 актів є їх 99), але аж до 1574 р. кожний випадок адопції становить тільки підставу чи імпульс до зарядження но-

---

[1]) Ibidem, ст. 59.

[2]) Ibidem, ст. 23 і 33.

[3]) Piekosiński: Rycerstwo polskie wieków średnich. T. I. O dynastycznem szlachty polskiej pochodzeniu. Wyd. 2. Kraków 1896, ст. 150. Про адопції гл. тут ще ст. 154, 165, 168 і 171.

[4]) Balzer: Skartabelat w ustroju szlachectwa polskiego. Kraków 1911, ст. 334/335, прим. 6.

[5]) Piekosiński: Op. cit. ст. 260—314.

білітації самим королем, а всі дотичні нобілітаційні акти виходять під королівським іменем. Те саме повторяється в переважній части також по 1574 р. З цілої тої доби не заховався ані один самостійний нобілітаційний акт, виставлений адоптуючим родом. Адопції товаришить усе королівська нобілітація. Свої замітки кінчає проф. Бальцер так: „Postąpimy trafnie, jeżeli właściwe prawo udzielania szlachectwa przyznamy w tym czasie samemu tylko królowi, nie zaś obok niego równorzędnie także adoptującym rodom szlacheckim, gdyż adopcya jest w każdym wypadku tylko aktem przygotowawczym, albo towarzyszącym nobilitacyi królewskiej, nigdy zaś samoistnym momentem twórczym szlachectwa".

Оскільки отже візьмемо під увагу справу шляхетства Попелів, не маємо ніяких даних говорити про їх нобілітацію королем, чи про королівську нобілітацію у зв'язку з адопцією якимсь родом до гербу „Sulima". Яким отже способом дістався Попелям сей герб? Знаємо, що Попелів зачислюють до місцевих українських шляхетських родів. Сі роди, як пише Яблоновський, уживали в першій мірі на щиті гербового знаку „Сас" те, на його думку, „bez wyjątku sama Ruś, mniejsza o legendę, prowadzącą ich niby przodka wspólnego z po za gór Beskidu, ze środowiska Wołoszy węgierskiej".[1]) Рівно ж виключно, хоча не в такім розгалуженню, тільки староукраїнські роди уживають гербів Кердея, Шалава і Голобок,[2]) а побіч них виступає група менше розгалужена від Сасів, уживаюча гербу „Корчак".[3]) І тільки всього! „Reszta zaś rodów, notorycznie staroruskich, przystosowała pierwotne znaki swe pieczętne do postaci wykształconych już herbów polskich lub poprzybierała była sobie wprost takowe. Częściej zaś od innych takie, jak: Nieczuja, Sulima, Junosza, Jastrząb, Ostoja".[4]) Те саме повторяє Яблоновський ще в іншому місці: „Reszta domów staroruskiego pochodzenia — kto wie czy nie druga połowa cała a może i część znaczniejsza — poprzybierała sobie sporadycznie przeróżne, gotowe już herby polskie lub poprzystosowywała znaki swe pieczętne do poblizkich takowym postacią, biorąc dla takich swych herbów i nazwy polskie już utarte".[5])

---

[1]) Źródła dziejowe XVIII, 2, ст. 339. [2]) Ibidem.
[3]) Ibidem, ст. 341—342.
[4]) Ibidem, ст. 339.
[5]) Ibidem, ст. 342.

Дуже можливе отже те, що подібною дорогою явився в гербовім знамені роду Попелів герб „Sulima". Та ми рішучо не знаємо, від якого часу зачали вони вживати сього гербу. Взагалі в XVI ст. гербова традиція Попелів дуже неясна. Ось знаємо вже, що один із Попелів, а саме Федько Кунашович Петелька, ужив на поборовім реєстрі з 1552 р. печатки, на котрій представляється його герб яко галузка рожі на мураві, з чотирма квітками. Той самий геральдик Віттиґ, котрий подав нам про се звістку й відповідну репродукцію гербу (подану й у мене), подаючи „Spis gniazd rodowych" на основі поборових книг, у Перемиській землі, в селі „Popielów" (с. є. Попелі) нотує Попеля з прізвищем „Степанович" (Popielowski Stepanowicz), котрий посідав „h(erb) własny".[1]) На жаль, не подав Віттиґ опису сього гербу, але в кожному разі не був се герб „Sulima", бо в противному випадку був би він се зазначив, а не називав „herb własny". Є ще інші певні вказівки, що Попелі уживали довільно ріжних гербів. І так д-р Прохаска пише: „Popielowscy (są herbu Sas) pochodzą z Popielów pod Drohobyczem".[2]) Про тих Попелів гербу „Сас" пише Уруський, що вони „Licznie rozrodzeni na Rusi Czerwonej, Podolu i Ukrainie".[3]) Велике їх число вилеґітимувалося з шляхетства та з гербом „Сас" в 1782 р. перед городським галицьким судом, а перед Виділом галицьких станів в рр. 1808, 1809, 1820 і 1848.[4]) Цікаве тут те, що Попелі з прізвищем „Олешкович" уживають одні гербу „Сас", другі гербу „Sulima".[5]) Були на Руси ще Попелі гербу „Nałęcz",[6]) але невідомо, в якім зв'язку стояли вони до Попелів із Перемиської землі. Попелі з прізвищем „Брошньовський", з котрих деякі приняли своє прізвище яко назвисько і виступають під назвиськом Брошньовський, а з прізвищем „Попель", вилеґітимувалися з кінцем XVIII ст. перед львівським судом земським і перемиським судом земським і городським з гербом „Sulima", одначе крім сього вилеґітимувалися й Брошньовські гербу „Сас".[7]) Яблоновський подає на основі поборових реєстрів у Львівській землі, в жидачівськім повіті, „Broś-

[1]) Wittyg: Op. cit. ст. 422. В 1554 р., як я у відповідному місці згадав, виступає Мисько Степанович Попель. Castr. Premisl. T. 27, pag. 80.

[2]) Пор. передмову до AGZ. XVIII, ст. XXI.

[3]) Uruski: Op. cit. XIV, ст. 243.

[4]) Poczet szlachty gal. i buk. ст. 200 і 329.

[5]) Ibidem.

[6]) Dunin-Borkowski: Op. cit. ст. 329.

[7]) Poczet szlachty gal. i buk. ст. 29 і 199.

niowscy h. Sulima („de Br." Popiele)"[1]), але ідентифікує їх там же з Брошньовськими гербу „Сас": „Brośniowscy h. Sas (Sulima)".[2])

Таке уживання ріжних гербів одним і тим самим шляхетським родом, а навіть одною й тою самою особою, не було в тих часах нічим дивним і було на дневному порядку. Причиною сього було те, що, подібно як польські шляхетські назвиська, також і герби не були в XVI ст. устійнені й тому то шляхта міняла свої герби по власній уподобі так, що одна й та сама особа уживає раз того, раз іншого гербу.[3]) Щойно під кінець XVI ст. устали сі вібрації назвиськово-гербові й шляхта уодностійнює вже свої герби й назвиська.[4]) Хто знає отже, чи уживання Попелями гербу „Sulima" не датується щойно першою пол. XVII ст., т. є. від 1630-их рр., коли вони зачинають вибиватися наверх і через те ввійшли вже у гербар Несецького.

---

[1]) Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 311.

[2]) Ibidem, ст. 331.

[3]) Wittyg: Op. cit. ст. 11. Очевидна річ, що сим способом треба собі пояснювати ту обставину, що напр. в панегірику з 1642 р. в честь львівського епископа Арсенія Желиборського замість гербу „Сас", яким печаталися Желиборські, уміщений герб „Прус" 2-do або т. зв. „Wilcze kosy". Бо хоча, як я підніс у вступі до отсеї монографії, акад. Студинський не береться рішати сеї справи, то одначе зовсім справедливо каже він, що „годі гадати, щоби печатня львівська через помилку напечатала герб „Прус". Записки т. XII, ст. 10.

[4]) Wittyg: Op. cit. ст. 11. Що одначе ще й у XVIII ст. шляхта, відповідно до певних обставин, витискала на документах печатки раз із таким, другий раз із іншим гербом, подам характеристичний приклад на основі оригінальних родинних документів. А саме Валентин Барвінський, в 1762 р. підчаший хенцінський (pocillator chęcinensis), а в 1769 р. підчаший лівський (pocillator livensis), на акті, виставленім 2. мая 1782 р. в Жидачеві, котрим його жінка Магдалина з Брошньовських (1-o voto Лопацінська, 2-o voto Сосновська) ділить свою посагову суму між дочки, а також на акті з тої ж дати, котрим сам В. Барвінський зрікається права доживоття, витиснув він сиґнетову печатку з гербом „Lubicz", хоча належав до родини, що печатається гербом „Jastrzębiec". На тій основі в Boniecki: Herbarz Polski. Uzupełnienia i sprostowania do Części I. — Zeszyt III. Warszawa 1902, ст. 87, уміщені „Barwińscy h. Lubicz". Бонецький (згл. геральдик і міський хемік пок. Дунін-Вонсович, котрий Бонецькому давав інформації на основі згаданих документів, перехованих в „Архіві родини Барвінських" у Львові) не доглянув одначе, що з правої сторони гербового щиту уміщена монограма „AŁ". Справа отже зовсім ясна: власником сиґнету був Antonius Łopaciński, перший чоловік Магдалини Барвінської, а В. Барвінський, не маючи під рукою іншої печатки, витиснув на документах, побіч свого власноручного підпису, замість свого родинного гербу „Jastrzębiec", герб „Lubicz" Лопацінських.

Се питання має немаловажне значіння при розв'язці квестії походження гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного. Коли поставимо собі питання, з якого дрібношляхетського роду в Перемиській землі міг походити наш гетьман, то під увагу можна брати тільки два роди: Кунашовичів-Уніховських і Кунашовичів-Попелів. Але при кінці III-го розділу отсеї монографії подав я причини, ізза яких годі нашого гетьмана лучити з Кунашовичами-Уніховськими. Остається отже тільки рід Кунашовичів-Попелів яко той, з котрого, по всякій імовірности, вийшов Петро Конашевич Сагайдачний.

Поминувши навіть доволі загальне означення в панегірику Саковича, що Петро Конашевич походив з підгірських Перемиських країв, докладніше означення Єрлича „od Sambru“ можна приложити цілком добре до родових гнізд Кунашовичів-Попелів, а саме до села Попелів під Дрогобичем і Котова, зачислюваного, як ми бачили, то до Дрогобиччини, то до Самбірщини. Далі, оскільки зпоміж Уніховських тільки сини Кунаша Уніховського уживали прізвища „Кунашович“, то зпоміж Попелів не тільки сини Кунаша Попеля, але й його внуки уживали прізвища „Кунашович“ або в зв'язку з назвиськом, або й самого прізвища, без назвиська. Дуже важною обставиною, котрої не можна навести при Кунашовичах-Уніховських, є те, що в цілім роді Попелів повторяється в XV і XVI ст. доволі часто хресне ім'я „Петро“, котре приходить майже в кожній вітці роду Попелів. І так у рр. 1492—1537 виступає Петро Колодрубович, а в 1558 р. його син Петро; в 1494 р. виступає Петро Мойсович, в 1551—1563 р. Петро Попович Кунашович Заньков'я[1]), а в 1589 р. Петро Брошньовський (Попель).[2]) Невелика ріжниця у формі прізвищ „Кунашович“ і „Конашевич“, не становить тут нічого, бо, як уже зазначено на самім початку монографії, маємо тут діло з переходом безнаголосного „о“ в „у“ та з переходом „о“ в „е“ і противно по шиплячих шелестівках. В протоколах Львівського Ставропигійського Братства з 15. липня 1661 р. названий також наш гетьман „Кунашович Шагайдачный“.[3]) Знова в декларації

[1]) Пор. генеалогічні таблиці II і III.

[2]) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 37—38.

[3]) Архивъ юго-зап. Россіи ч. I, т. XI, ст. 221. „Кунашовича Шагайдачного золотих сто шестдесят“. В примітці 1. увага видавця: „Въ подлинникѣ пробѣлъ. Очевидно, опущено „Петра“.

козаків п. з. „Pismo od Kozaków Zaporozkich jegomci panu Stanisławowi Żołkiewskiemu i ichmciom panom komisarzom“ з датою „Działo się w obozie nad rzeką Rosią dnia ostatniego (т. є. 31) Octobris roku 1617“, котра зачинається від слів „Ja Piotr Kunaszewic hetman...“, підписаний „Piotr Kunaszewic natenczas wojsk jego król. mci zaporozkiego hetman, ręką swą“.[1])

Одиноким арґументом проти лучности Петра Конашевича Сагайдачного з родом Попелів було б те, що в панегірику Саковича, на ритовині, яка зображає гетьмана, уміщений яко його герб — герб „Pobóg“. Супроти того одначе, що Попелі, як ми бачили, уживали довільно ріжних гербів, сей арґумент проти походження гетьмана з роду Попелів повинен відпасти. Ходило б тільки про те, щоби найти розв'язку питання, серед яких обставин у дрібної шляхти Перемиської землі явився герб „Pobóg“. Очевидна річ, що ся справа стоїть у зв'язку з питанням про розселення Побоґів (Pobogi) в Перемиській землі. Годиться таки зараз запримітити, що Побоґи належали до корінно-мазовецьких родів попри такі роди, як: Jastrzębcy (разом із т. зв. „Tępą podkową“), Luby, Dołęgi, Ślepowrony, Łady, Zagroby, Puchały, Boże Wole, Beliny, Bialiny, Dąbrowy, Niezgody, Pokory, Krzywdy. Всі ті роди посідали герби, утворені з комбінації підкови й хреста (згл. меча), деколи ще з додатком стріли або півмісяця й сиділи на Мазовші у безпосереднім сусідстві з собою. Найстаршим, найчисленнішим і наймогутнішим із тих родів був рід Jastrzębc-ів. Длуґош каже, що багато з тих пізніше відрубних родів (а саме й Побоґи), котрі мають у гербах підкови в ріжних відмінах, походять з роду Jastrzębiec, від котрого колись відорвалися. Такому поглядові противиться проф. В. Семкович, доказуючи, що неможливо, щоби всі мазовецькі співгербовики, які мають в гербі відміну підкови, були рівночасно співродовиками[2]), бо, коли брати під увагу хочби тільки не зовсім повний під тим оглядом гербар Несецького, тяжко припустити, щоби така величезна цифра, як 943 родини, могли представляти собою один спільний рід. На

---

[1]) Pisma Stanisława Żółkiewskiego... Wydał August Bielowski. Lwów 1861, ст. 318 і 322. Грушевський: Історія Укр.-Руси VII, ст. 365, прим. 1, дає тій декларації хибно дату 30. X.

[2]) Отсі замітки опираю на Semkowicz: Ród Awdańców w wiekach średnich. Poznań 1920, ст. 311—314. У своїй вельми основній і цінній праці виказує автор також аналогічну зв'язь між родом Awdańc-ів (Абданків) Dębn-ів і Syrokoml-ів (розділ VI, ст. 306—315).

основі джерел і аналогій доходить проф. Семкович до заключення, що не всі пізніші співгербовики з XV чи XVI ст. є генетично співродовиками, не всі походять від спільного предка, але багато з них може носити спільний герб яко слід і ремінісценцію тої обставини, що їх предки стояли під спільною хоругвою, були служебним лицарством і мали на щитах однакові знамена (godła) своїх хоруговних панів, котрі перейшли дідично на їх нащадків. А в тім часі, коли формувався шляхетський стан на родовій основі, коли почали устійнюватися герби яко признака стану, а заразом родової приналежности, ввійшло се рядове лицарство на основі спільности гербу до родів своїх давніх хоруговних панів.

Рід Побоґів не належав отже до автохтонів Перемиської землі. Переглядаючи каталог великопанських родів, заможної, середньозаможної й дрібної шляхти в Перемиській землі, зіставлений Ол. Яблоновським[1]) на основі поборових реєстрів і д-ром А. Прохаскою[2]) на основі найстарших судових записок, не бачимо там Побоґів ні між заможною, ні між середньозаможною, ні між дрібною шляхтою. Правда, Папроцький, пишучи про Станішевських гербу „Pobóg", каже: „Staniszewscy w czerskim powiecie dom starodawny i rozrodzony, tychże własne potomstwo w Rusi w przemyskiej ziemi".[3]) Але хоча в найстарших перемиських судових записках читаємо одинокий раз під датою 5. I. 1506 р.: „Andreas Lyesczkowski et Adam Stanyschowski, comestores panis gsi Raphaelis de Prochnik, subiudicis terr. Prem."[4]), то одначе в поборових реєстрах XVI ст. Станішевські в Перемищині не приходять і, оскільки там були в XVI ст., були хіба, як той Адам, службою можнішої шляхти. Знова Чижовські, котрих вичисляє в Перемиській землі Яблоновський, даючи їм герб „Pobóg" із питайником[5]), були в дійсности гербу „Корчак" і належали до дрібної шляхти.[6])

Одинокими Побоґами в Перемиській землі,

---

1) Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 278—279, 287—288, 292—295, 304—307, 330—331, 334 і 344—345.

2) AGZ. XVIII, ст. XI—XXII.

3) Paprocki: Herby rycerstwa pols. ст. 235.

4) AGZ. XVII, ст. 426, № 3576.

5) Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 306.

6) AGZ. XVIII, ст. XIX.

а саме серед великопанських родів, був рід Конецпольських (de Conyeczpole). Печаталися вони гербом „Pobóg“: гербове знам'я (godło) в щиті, се в синьому полі біла підкова від ногами вділ, на хребті каблука хрест[1]); в клейноті (над шоломом і короною) пів хорта з нашийником на смику.[2]) Походили з Конєцполя в Сєрадзькім воєвідстві.[3]) В Перемищині виступають вони від 40-их рр. XV ст. й остають тут до починів XVI ст., почім із Перемищини уступають. В Перемиській землі перевищали вони значінням можний рід Ярославських, займаючи уряди земські й королівські; протягом цілого XV ст. були вони на переміну в посіданню уряду каштелянського, старостинського й підкоморського. Їх добра складалися головно з королівщини на схід і полудне від Перемишля, одначе мали вони й свої дідичні добра. Від деяких дібр у Перемищині підписувалися „de Borthathin“, „de Strunyouicze“, „de Tuligłowy“.[4])

5. Герб „Pobóg“.
(З „Інсиґній“ Длуґоша).

Одним із найвизначніших з того роду був Яків Конєцпольський, спершу (від 1454 р.) перемиський староста, потім перемиський підкоморій, а від 1478 р. перемиський каштелян. Помер одначе вже в 1480 р. В тім році, ще перед смертю, наступив поділ дібр поміж Яковом і його братаницею Навойкою, дочкою Николая Конєцпольського. Сей поділ списаний 28. лютого 1480 р. (feria secunda post Dominicam Reminiscere), не заховався в найстарших перемиських судових записках, а відомий нам тільки з Окольського, котрий його ще там найшов і з тих актів виписав. Поділ обіймав „bona partim Regalia partim hereditaria“ Конецпольських, причім Яків одержав у Перемищині Дрогобич із девятьма селами, Мостиска з 11 селами,

[1]) H. Polaczkówna: Stemmata Polonica... ст. 215 (55).

[2]) Paprocki: Op. cit. ст. 230.

[3]) Ibidem, ст. 231; Niesiecki: Op. cit. V, ст. 191.

[4]) AGZ. XIII, XVII і XVIII, де надруковані найстарші перемиські судові записки з рр. 1436—1506. Гл. тут у покажчиках sub voce: „de Conyeczpole“, а також „Premislia — castellanus, capitaneus, succamerarius“. Пор. ще передмову до т. XVIII, ст. XI.

Нижанковичі з селом Гійсько і 2 камениці, а до того „medietatem stationum de villis Regalibus tenutae terrigenarum Capitaneatui Premisliensi obligatorum“; Навойка одержала замок і місто Перемишль з десятьма селами.[1]) Дрогобич був одначе в руках Якова Конєцпольського далеко скорше, бо вже в 1469 і 1471/2 р. згадані в його посіданню „bona regalia et tenuta nostra Drohobicz“.[2]) По його смерти два його сини, Пшедбор і Станислав 1489 р. поділилися взаїмно добрами, в котрих склад входили Мостиска, Ляшки, Поздяч, Яксманичі, Медика, Торки, Бучів, Дев'ятчичі, Шегині, Вишатичі, Нижанковичі, Гійсько і Циків.[3]) В 1490 р. держали оба спільно із стрийною сестрою Навойкою перемиське староство[4]) і в тім році затвердив король угоду, заключену між Пшедбором та Станиславом Конєцпольськими і Навойкою дотично королівщин: Перемишля і Дрогобича.[5]) В 1491 р. виступає ще Дрогобич яко „tenuta“ вдови по Якові Конєцпольськім, Варвари „de Thanczyn“.[6]) В рр. 1494—1495 Пшедбор і Станислав довершили нового поділу дібр у Перемищині і Сандомирщині: Пшедбор взяв Ходновичі і війтівство Нижанковичі в Перемищині, Станиславові дістався Добрків і т. д. в Пильзненськім (у Сандомирщині).[7])

Станислав Конєцпольський, син Якова, став опісля сєрадзьким каштеляном і мав двох синів: Николая Пшедбора й Станислава Пшедбора, котрі одідичили спільно в 1540 р. Добрків із приналежностями і Конєцполь.[8]) В починах XVI ст. Конєцпольські, як було вже сказано, уступають зовсім із Перемиської землі і відтепер їх добра находяться, як бачимо, в Сандомирщині і в Сєрадзькім, в Холмській землі посідають Тератин і Лелеків (в холмськім повіті) та Монятичі (в городельськім повіті).[9]) Вкінці здобувають вони великі маєтности на Україні, котрих столицею був новий Конєцполь (в Браславськім воєвідстві) заснований вел. кор. гетьманом Станиславом

---

[1]) Okolski: Orbis Polonus. Tomus II, Cracoviae 1643, ст. 160. Пор. Niesiecki: Op. cit. V, ст. 193; Boniecki: Op. cit. XI, ст. 76.

[2]) AGZ. XVII, ст. 3, № 30 і ст. 70, № 730.

[3]) Ibidem XVII, ст. 277, № 1888.

[4]) Boniecki: Op. cit. XI, ст. 77.

[5]) Wierzbowski: Matricularum Regni Poloniae Summaria. Pars I, Varsoviae 1905, ст. 112, № 2139.

[6]) AGZ. XVIII, ст. 312, № 2128.

[7]) Boniecki: Op. cit. XI, ст. 77.

[8]) Ibidem.

[9]) Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 284 і 302.

Конєцпольським.[1]) З Перемищиною не зривали одначе зв'язків ще й у 1-ій пол. XVII ст., бо, як пише Несєцький про Самійла Конєцпольського, холмського каштеляна й грабовецького старосту, „Kollegium nasze Przemyskie 1632. łaskami się jego szczyciło".[2])

Наймолодшим із п'яти синів Станислава Пшедбора, внуком Станислава, а правнуком Якова був Олександер Конєцпольський, сєрадзький воєвода, котрий в 1580 р. із Стефаном Баторієм визначився у Великолуцькій експедиції, а по списанню 5. XI. 1609 р. завіщання, помер 10. IV. 1610 р. й похований у Конєцполі.[3]) Найстаршим із його п'яти синів був Станислав Конєцпольський, краківський каштелян і вел. кор. гетьман, жонатий уперше з дочкою вел. кор. гетьмана Станислава Жулкєвського, з котрим брав участь 1620 р. в битві під Цецорою, де дістався в турецький полон; відомий добре в історії козаччини особливо тим, що велів побудувати при Дніпрових порогах могутню кріпость Кодак.[4]) Про згаданого вище Олександра Конєцпольського, п'ятого сина Станислава Пшедбора, подає незвичайно цікаву для нас вістку „Rodowód Koniecpolskich, herbu Pobóg, to jest krzyż na podkowie, pisany w roku 1651, przez Stefana Koniecpolskiego, sędzię województwa Sieradzkiego, starostę będzińskiego", написаний для свого внука Станислава.[5]) Ось що пише автор „Rodowodu":

„Piąty syn Aleksander, wojewoda sieradzki... Ten z młodych lat swoich zawsze rzeczypospolitej służył; w młodości swojej primordia w rycerskich sprawach przy księciu Konstantym (Ostrogskim) wojewodzie kijowskim zakładał, w pola z ludźmi chadzał, a szczęśliwie to odprawował... Tantae był aestimationis u książąt Ostrogskich, że, gdy między niemi niezgoda koło działu była, książę stare widząc, że się bardzo na złe zanosiło, pisał do pradziada wmci (т. є до Олександра Конєцпольського), który już był na tenczas wojewodą podolskim, aby zjachał między

---

[1]) Pamiętniki o Koniecpolskich... Wydał Stanislaw Przyłęcki. Lwów 1842, ст. 204.

[2]) Niesiecki: Op. cit. V, ст. 203.

[3]) Ibidem, ст. 195; Boniecki: Op. cit. XI, ст. 79. Його завіщання видруковане в Pamiętnikach o Koniecpolskich. Przypisy i dodatki. ст. 213—222.

[4]) Niesiecki: Op. cit. V, ст. 195—198.

[5]) Видрукований у Pamiętnikach o Koniecpolskich, ст. 159—203.

nie, a ten zapał zagasił; bo już mieli przeciwko sobie po 10.000 człeka. Zjachał nieboszczyk, trzy niedziele pracował i pogodził, za co wielką wdzięczność od książąt Ostrogskich odniósł".[1])

Факт, що в руках Конєцпольських гербу „Pobóg" був Дрогобич і 9 околичних сіл, не може бути для нас маловажним. В найближчому сусідстві з сими їх посілостями лежали дідичні села Попелів: Попелі, Ратична й Котів. Рід Попелів, уже протягом XV ст. сильно розроджений, не відзначався, як ми бачили, великими достатками. Дідичні села Попелів розпадалися на що раз дрібніші частки, котрі треба було раз-у-раз заставляти, або навіть продавати та шукати собі кращої долі поза межами родових гнізд і поза межами Перемиської землі. І коли в таких випадках дрібна, зубожіла шляхта, рятуючи себе від цілковитого занепаду, гляділа прожитку на службі у великопанських або заможних шляхетських родів, достарчуючи їм континґенту оружної челяди або т. зв. рукодайної служби (famulus manu stipulatus),[2]) то мабуть не були виїмком під сим оглядом і Попелі. Не виключене, що деякі члени роду Попелів могли війти вже дуже вчасно в XV ст. в подібного роду службену залежність від Конєцпольських. Правда, Попелі посідали свої дідичні добра дорогою королівських надань із певними умовами ленного права, напр. у привілею на Ратичну обов'язані були вони давати королеві на війну чотирьох кінних стрільців (лучників), тож з другої сторони могли вони супроти визначніших панів, у сім випадку супроти Конєцпольських, увійти у вищий степень служебної залежности, а саме, яко посідачі маньств, тоб то менших ленн, залежних від панів. Таких менших ленн або підленн, залежних від панів, було значне число в околицях Ярослава й Перемишля, та й взагалі на Руси, тільки до наших часів дійшли про них дуже скупі відомости.[3]) Не маючи одначе під тим оглядом ніяких документальних даних, мусимо вдоволитися припущенням, що деякі члени роду Попелів могли відбувати у Конєцпольських двірську службу, а передовсім воєнну службу в їх „почтах" під їх родовою хоругвою. І як самим Конєцпольським, котрих предки, будучи служебним лицарством

---

[1]) Ibidem, ст. 164—165.

[2]) Łoziński: Życie polskie w dawnych wiekach, ст. 37; Prawem i lewem T. I, ст. 115 i 340.

[3]) Prochaska: Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu, ст. 14—21; Грушевський: Історія Укр.-Руси V, ст. 103—106.

і стоячи під спільною хоругвою, мали на щитах однакові знамена своїх хоруговних панів, дістався тою дорогою дідично герб „Pobóg“, так і деякі з Попелів, відбуваючи імовірно воєнну службу під родовою хоругвою Конецпольських в їх „почтах“, могли сим способом оставити своїм нащадкам родове знам'я своїх хоруговних панів, герб „Pobóg“. Коли отже, беручи під увагу загально рід Попелів, не бачимо серед нього якоїсь певної гербової традиції, чого доказом уживання ними ріжних гербів, чи то був би „Sulima“, чи „Sas“, чи вкінці якийсь ближче неозначений (як герб Федька Петельки або Попеля Степановича), то з другого боку серед одної вітки Попелів, а саме серед Кунашовичів (чи може тільки серед одного її відлому), могла заховатися традиція дотично гербу „Pobóg“ і зв'язку з родом Конецпольських.

Коли після всього досі сказаного прийдеться нам поставити собі питання, де належить глядіти предків гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного, то що до сього не може бути імовірнішого здогаду за той, що наш гетьман походив із дрібношляхетського роду Попелів, а саме з одної з численних його віток, із вітки Кунашовичів-Попелів. Правда, безпосередніх доказів на те нема, чи, так сказати б, „метрикального“, тобто генеалогічного получення не дасться, покищо, перевести. Річ зовсім природна, що гетьман, котрий мабуть у дуже молодому віці опустив родинні сторони, не міг виступати ще самостійно в сучасних собі перемиських актах. Все таки на його зв'язок з Кунашовичами-Попелями вказують деякі посередні дані, котрих не можна легковажити. Лучити нашого гетьмана з шляхетським родом Кульчицьких в Самбірщині, як се вчинив А. Петрушевич (про що згадано вище), нема ніякої основи, хоча сей погляд, мабуть зовсім незалежно від погляду Петрушевича, віджив наново останніми часами. А саме д-р Андрій Чайковський в „Передмові“ до своєї історичної повісти „Сагайдачний“ пише таке: „В Самбірщині, хоч ніде нема шляхтича з придомком „Конашевич“, живе традиція, що сей великий гетьман походив із близького Самборові села Кульчиць. Ще донині показують старі Кульчичани те місце в присілку „Королівка“, де мала стояти хата Конашевичів. У тім присілку живе ще рід Кінашів. В старовину вони могли зватися Конашами або Кунашами. В історії проф. Грушевського в одному місці по цитованому джерелу той великий гетьман зветься „Кунашевичом“. Од чого

пішло назвисько Конаш і Кунаш, — чи від коня, чи від куни — не беруся розбирати"[1]). На мою думку існування в Кульчицях роду Кінашів та свідоцтво „старих" (хочби й найстарших!) Кульчичан про те, де стояла хата Конашевичів, має для розв'язки питання про походження нашого гетьмана таку саму стійність, як етимологічний вивід назвиська „Конаш" і „Кунаш" від „коня" чи від „куни". Вертаю проте до тих посередніх даних, які вказують на зв'язь Петра Конашевича з родом Кунашовичів-Попелів.

В. Лозінський підчеркнув факт, що дрібна українська шляхта, стоячи твердо при своїм східнім обряді, була, побіч попів, наймогутнішим стовпом антіуніятської ортодоксії.[2]) Се нічого дивного, бо саме ся дрібна українська шляхта, крім оружної челяди та рукодайної й господарчої служби, достарчала переважно континґенту попів.[3]) Бо дрібний шляхтич добивався деколи кресцитиви то „панською клямкою", то військовою службою, а на Русі головно духовною кар'єрою, ігуменством і владицтвом.[4]) І зпосеред Попелів вийшли духовні особи, як згадуваний уже кілька разів піп Йосько з Попелів (кінець XV ст.), або піп Захар-Занько Кунашович Попель (перша пол. XVI ст.). Що більше, Попелі дали початок окремій священичій династії в Городку, котра держалася там від 1-ої пол. XVI до 2-ої пол. XVII ст. Коли отже, зв'язуючи гетьмана Петра Конашевича з родом Попелів, візьмемо під увагу слова Саковича про нього, що він „выхованъ въ вѣрѣ Церкви всходней зъ лѣтъ дѣтинскихъ", то бачимо, що сі слова не були тільки пустим риторичним зворотом, а вказують ясно на реальні основи такого виховання. Безперечно духовні особи з роду Попелів піддержували серед нього прив'язання до східнього обряду, тож у світлі сього стане нам ясною характеристика релігійних переконань нашого гетьмана, подана Яковом Собєським: „Обряд і релігію грецьку (Religionis graecae ritum) окружав він культом незвичайно гарячим, більше ніж забобонним і для тих, що перейшли в лоно римської церкви був він ворогом дуже завзятим і запеклим".[5])

---

[1]) Андрій Чайковський: Сагайдачний. Історична повість у трьох частях. Перша частина: Побратими. 2. вид. Коломия 1927, ст. 5.

[2]) Łoziński: Prawem i lewem I, ст. 337.

[3]) Ibidem, ст. 340.

[4]) Łoziński: Życie polskie... ст. 138.

[5]) Грушевський: Історія Укр.-Руси VII, ст. 372.

В світлі сього стане нам зрозумілим те, яким чином саме Петрові Конашевичеві, походженням із дрібної української підгірської шляхти, довелося стати стовпом антиуніятської ортодоксії тим, що перевів діло, яке окрило його безсмертною славою в очах українського суспільства — відновлення української православної єрархії.[1])

Оскільки кожний дрібний шляхтич мусів бути свідомим воєнного ремесла і в разі потреби кидати плуг та хапати за спис чи шаблюку, то рід Попелів обов'язаний був до сього ще ізза спеціяльних умов. Знаємо, що на основі привілею короля Ягайла, даного Попелям на село Ратичну 21. VII. 1427 р., обов'язані вони були ставити на кожний воєнний похід чотирьох кінних стрільців-лучників (servire pro qualibet expeditione bellica quatuor sagittariis super equis valentibus). І знова в світлі сього стане нам ясною характеристика Петра Конашевича, подана Петрицієм, що він „з маленькости привчився натягати лук, зброї й коня з рук не випускати".[2]) Очевидна річ, що Попелі мусіли заправляти змалку всю свою мужеську молодь до воєнного ремесла, головно до стріляння з лука, а се могло власне придбати нашому гетьманові нове почесне прізвище від козаків, „Сагайдачний".

Хоч, як сказано, Петра Конашевича годі получити „метрикально" з Кунашовичами-Попелями, все таки ніщо не стоїть на перепоні получити його з ними хронологічно. В зв'язку з тим стоїть у першу чергу питання про час народин нашого гетьмана. На жаль, рік його народин нам зовсім невідомий[3]), ба навіть не відомо нам, якого віку він дожив, умираючи 10. квітня ст. ст. 1622 р. Здавалося б, що се питання можна розв'язати, беручи під увагу час, коли Петро Конашевич удався до Острога на науку. Але тут стаємо знова перед новим питанням, а саме, коли він у дійсности покинув рідні підгірські околиці Галицької України, щоб їх уже більше в життю не побачити. Сакович каже, що після своїх „лѣтъ дѣтинскихъ" Петро Конашевич „шолъ потомъ до Острога, для наукъ уцтивыхъ которыи там квитли, за благочестивыхъ княжатъ" та, що жив там „часъ немалый". Беручи се під увагу, каже Каманін, що „мы не знаемъ также, какіе годы провелъ здѣсь Сагайдачный, но судя по тому, что его „молодыя лѣта", прове-

[1]) Ibidem, ст. 373.
[2]) Ibidem, ст. 372, прим. 2.
[3]) Каманинъ: Очеркъ гетманства Петра Сагайдачнаго, ст. 6.

денныя въ Острогѣ, совпадаютъ съ тѣмъ временемъ, когда тамъ науки „квитли", можно думать, что это было въ 80—90-хъ годахъ XVI столѣтія, когда школа достигла наибольшаго разцвѣта, когда тамъ собрались лучшія умственныя силы, когда тамъ заведена была типографія и стали печататься труды мѣстныхъ ученыхъ".[1]) Навівши зовсім невірно погляд Каманіна, наче б то „Сагайдачний був в Острозі під час найбільшого розцвіту наук, отже поміж 1580 і 1590", каже Чайковський так: „Однак сього ствердити напевно не можна, ніщо не говорить проти того, що Сагайдачний був у школі між 1590—1600, бо і в тім часі науки в Острозі стояли ще високо".[2]) Се правда, що Острозька Академія процвітала не лише у своїй першій добі в 1570—1580-их роках[3]), але ще й у другій добі свого існування, себто в 1590-их і 1600-их рр.[4]) Одначе закид Чайковського, зроблений Каманінові не зовсім справедливий тому, що Каманін не говорить про процвіт наук в Острозькій Академії, а тим самим про побут Петра Конашевича там же „поміж 1580 і 1590", а каже виразно „въ 80—90-хъ годахъ" (себто в 80-их і 90-их рр.), отже мав на думці час аж по 1600 р. включно.

Є одначе певні дані, котрі не позволяють пересувати побуту Петра Конашевича в Острозі аж на 1590-і рр. Передовсім мусимо взяти тут під розвагу час його вступлення на Запоріжжя. Бо хоча про погляд Максимовича на сю справу, що сей час треба положити найпізніше на 1595 р., про погляд Антоновича, що сталося се в останніх літах XVI або в перших літах XVII ст. та вкінці про погляд Каманіна, котрий приймає 1601 р., висловлюється Чайковський, що „все те одначе чисті гіпотези, яких з причини браку жерел годі доказати"[5]), то супроти сього видається мені найбільш імовірним погляд акад. Грушевського: „Коли в Острозі учився досить довго, то до війська Запорозького вступив не дуже молодим. Як перші кампанії, де брав він участь, Сакович, як бачимо, називає війну молдавську й ливонську; судячи з сього, початки военної кар'єри Сагайдачного треба покласти перед 1600 р."[6])

[1]) Ibidem, ст. 7.

[2]) Чайковський: Початки гетьманования Петра Конашевича Сагайдачного, ст. 250.

[3]) Грушевський: Історія Укр.-Руси VI, ст. 490.

[4]) Ibidem, ст. 494.

[5]) Чайковський: Op. cit. ст. 251.

[6]) Грушевський: Історія Укр.-Руси VII, ст. 370—371. Акад. Грушевський має тут на думці молдавську війну 1600 р. і ливонську війну 1602 р.

Додати до того годиться ще й те, що по всякій імовірности не пішов Петро Конашевич на Запоріжжя безпосередньо зі шкільної лавки.

А саме проф. Антонович передає нам таку звістку про Петра Конашевича перед його вступленням на Запоріжжя: „говорятъ, что онъ служилъ прежде у кіевскаго судьи Аксака, здѣсь разыгралась какая то семейная драма, въ котрую онъ также былъ замѣшанъ, что и было причиной бѣгства Конашевича изъ Кіева“.[1]) В іншому місці каже проф. Антонович про Петра Конашевича: „Потім ми зустрічаємо його на службі в одного київського маґната (Яна Аксака): покинувши сю службу, через якийсь час він опинився на Запоріжжі“.[2]) Про того Яна Аксака читаємо в гербарі Несєцького: „Jan Akszak, sędzia ziemski Kijowski, a kiedyś podwojewodzy, z Polesia w te się kraje przeniósłszy, dobrego ojczyzny syna powinność wypełnił, z różnych sejmów na komissye upraszany, jako w r. 1607. do lustracyi niektórych miejsc, któreby się sposobne zdały na Ukrainie do fortyfikowania. Constit. fol. 830. W tymże r. 1611. i 1613. do rozgraniczenia między Województwem Kijowskiem i Księztwem Litewskiem. W Moskwie, i Inflantach Rycerskiego serca dał dowody. W sądach i prawa Polskiego umiejętność, i nieprzeświadczoną swoję sprawiedliwość pokazał, kiedy żadna sentencya od niego ferowana, ani trybunalskim, ani zadwornym dekretem nie była skassowana“.[3]) З новіших гербарів Бонєцького й Уруського довідуємося, що Ян Мартинович Аксак згаданий у житомирських актах під 1586 р., був у 1592 р. підвоєводою і поборцем київським, а від 1600—1619 р. київським суддею земським та що визначився за Жиґимонта Авґуста в ливонських війнах, а за Стефана Баторія в московській війні.[4]) В люстрації Винницького староства з 1616 р. виступає він яко „Jan Axag, sędzia ziemski, poseł kijowski“ (на Варшавський сойм).[5]) Коли отже, як каже акад. Грушевський, початки воєнної кар'єри Петра Конашевича, котрий перед вибором на гетьмана жив серед запорізького війська, по словам Саковича, також „часъ немалый“, треба покласти перед 1600 р., а Ян Аксак виступає в Києві вперше в 1592 р.,

---

[1]) Антоновичъ: Исторія малорусскаго козачества, ст. 43.

[2]) Антоновичъ: Бесіди про часи козацькі на Україні, ст. 35.

[3]) Niesiecki: Op. cit. II, Lipsk 1839, ст. 16.

[4]) Boniecki: Op. cit. I, Warszawa 1899, ст. 26; Uruski: Op. cit. I, Warszawa 1904, ст. 19.

[5]) Архивъ юго-зап. Россіи ч. VII, т. 2. Кіевъ 1890, ст. 391.

то службу Петра Конашевича у нього годиться класти між 1592 р. і 1600 р.[1]) Через те побут його в Острозі, де він перебув „часъ немалый“, треба відсунути до 1580-их рр.

Чи справді Петро Конашевич, вступаючи перед 1600 р. до запорізького війська, був „не дуже молодим“, як думає акад. Грушевський, напевно не знаємо. Вмираючи 10. IV. 1622 р. від рани, одержаної в Хотинській війні, він не мусів бути в дуже підхожім віці, скоро Яків Собєський подає яко причину, котра прискорила його смерть, ту обставину, що гетьман „неповздержно служив Венері“.[2]) Бо хоч отся подробиця, що життя нашого гетьмана вкоротили його сексуальні пристрасти давно вже викликала недовір'я[3]), все таки сам факт подання такої подробиці Яковом Собєським, також учасником Хотинської війни, що мав багато діла з нашим гетьманом і в сій кампанії і в московській і добре його знав[4]), свідчить хіба про те, що Конашевич помер не дуже старим, коли треба було глядіти аж такої причини для прискорення його смерти. Міг проте наш гетьман уродитися десь у 1560-их рр., чи може коло 1570-го р., себ то, вмираючи міг він мати яких п'ятдесят кілька років життя. Се дало б нам змогу получити гетьмана Петра Конашевича не лише хронологічно, але й генеалогічно з віткою Кунашовичів-Попелів та вважати його сином одного з синів Васька, зглядно Захара-Занька Кунашовичів.

Ще одна немаловажна справа, а саме, серед яких обставин Петро Конашевич, син дрібного шляхтича з перемиського Підгір'я, дістався на науку до Острозької Академії? Аналогічний випадок відомий нам із протилежної части Галицької України, а саме з Покуття. Річ іде тут про сучасника й земляка нашого гетьмана, Йова Княгиницького, основника Великоскитської обителі. Та притім годиться підчеркнути, що, оскільки про Петра Конашевича маємо докладніші джерельні звістки щойно з останніх років його життя, то Йов Княгиницький діждався обширної біографії пера Ігнатія з Любарова п. з. „Житіє и жизнь преподобнаго Отца нашего Іова“...[5])

---

[1]) Цікаво, що в XVII ст. дочка Станислава Попеля з вітки Хосцяків, жидачівського мечника, Катерина, 2-о voto була замужна за Аксаком, житомирським стольником. Niesiecki: Op. cit. VII, ст. 385.

[2]) Грушевський: Історія Укр.-Руси VII, ст. 372.

[3]) Ibidem, ст. 371, прим. 1. [4]) Ibidem, ст. 371.

[5]) Зоря Галицкая яко Альбумъ на годъ 1860. Львів, ст. 225—251. Згадане „Житіє“ видав п. з. „Жизнь преподобнаго отца Іова“... А. Петрушевич.

З отсеї біографії довідуємося, що світське ім'я Йова було „Йоан",[1] що походив він „отъ предѣлъ Галицкихъ глаголемыхъ Покутя, отъ града Тисмяницѣ",[2] що „родился въ предреченомъ градци Тисмяници, отъ благородныхъ родителей, зовомыхъ Княгиницкым въ богатствѣ доволни суще", що батьки вислали його „къ святѣй обители Оуневской, большаго ради наученія", що потім він „оустремися къ богоспасаемому граду Острогу, до совершенѣйшихъ наукъ" у часі, коли „скиптро княженія съдержащу благочестивому князю Василію, съ сыновы своими".[3] Біографія Йова подає точну дату його смерти, а саме: „въ суботу, по Рождествѣ Христовѣ, мѣсяца Декамврія, кѳ (29) року ҂ахка (1621)".[4] Помер отже Йов три місяці скорше, ніж Петро Конашевич, у віці коло 70 літ („Бысть бо оуже до о (70) лѣтъ имѣя"),[5] на основі чого здогадуються, що уродився коло 1550 р.[6])

Ігнатій із Любарова називає батьків Йова Княгиницького „благородними", значиться, походили вони з шляхти. Тому не зовсім правильний вислів Целевича, що Йов „походивъ зъ маломѣщаньского, але шляхотского роду въ Тисьменици".[7] Рід Княгиницьких був гербу „Сас" і походив із Княгинина або Кнігинина в Галицькій землі і галицькім повіті, Тисьменицької волости.[8] Тому звалися вони також Кнігиницькі або Кнігининські[9] й були одного походження з Креховецькими гербу „Сас".[10] Від 1453 до 1485 р. виступає в галицьких актах Іван із Креховець і Кнігинина, котрий був галицьким кастеляном, а котрого Длуґош називає від тої другої посілости Княгиницьким.[11] Сучасно з ним виступає Матей із Кнігинина, котрий мав двох синів, Янця (Janyetz) Кнігиницького і Васька з Креховець; той Янець пишеться вже постійно Кнігиницьким або Кнігининським і був

---

1) Ibidem, ст. 229.
2) Ibidem, ст. 227.
3) Ibidem, ст. 228.
4) Ibidem, ст. 250.
5) Ibidem, ст. 248.
6) Целевичь: Исторія Скиту Манявского. Львів 1887, ст. 11, прим. 1.
7) Ibidem, ст. 11.
8) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 93 і 170; XVIII. 2, ст. 332 і 388.
9) Boniecki: Op. cit. X, Warszawa 1907, ст. 205—206.
10) Dunin-Borkowski: Op. cit., ст. 159 і 186.
11) Monografia Krechowieckich herbu Sas. Bytom 1877, ст. 6.

родоначальником родини того назвиська.[1]) Тому, хоча Йов Княгиницький уродився в Тисьмениці, а не в Княгинині (з котрого походив його рід), все таки годі казати, що походив він з „маломіщанської“, хоч і „шляхетської“ родини.

Родина Княгиницьких або Кнігининських осіла пізніше на Волині[2]) і виступає в Волинській Метриці від 1528 р.[3]) Не диво отже, що Іван-Йов Княгиницький, син заможних батьків, маючи свояків на Волині, міг за їх протекцією дістатися до Острога. Але й Петро Конашевич, син дрібного шляхтича з Перемищини, міг, хоч і не серед власних свояків, найти рівно ж протектора, котрий допоміг йому дістатися до Острога на науку. Подія в життю Петра Конашевича вельми важна, бо без неї немислиме було осягнення пізнішої світлої воєнної кар'єри, завдяки котрій став він одним із найвизначніших мужів не тільки України, але, як висловлюється Яків Собєський, „мусить бути зачислений для потомства до найвизначніших людей Польщі“.[4])

Дуже імовірне воно, що тим протектором Петра Конашевича, завдяки котрому він дістався до Острога, був згаданий уже Олександер Конєцпольський, котрий з молодих літ перебував на дворі князя Константина Острозького, заправляючися там до лицарського діла та й опісля, як ми бачили, не зриваючи приязних взаємин із старим князем та його синими.[5]) Під сим оглядом родинна традиція Конєцпольських про зв'язки з родом Попелів, що сягала взад у XV ст., могла бути живою ще й у 2-ій пол. XVI ст. Та з другого боку така сама родинна традиція могла бути живою й серед Кунашовичів-Попелів. Цікаво, що в „історичнім“ часі діяльности гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного доволі часто одним із королівських комісарів до переговорів із козаками був визначуваний син Олександра Конєцпольського, Станислав Конєцпольський, зять вел. кор. гетьмана Станислава Жулкєвського і сам пізніше вел. кор. гетьман.[6]) Можливо, що не без певної зв'язи з тим стояло те, що саме Петро Конашевич виступає серед козаччини яко репре-

---

[1]) Ibidem, ст. 6—7. Пор. також найдавніші галицькі судові записки в AGZ., XII, Lwów 1887 (гл. покажчик sub voce).

[2]) Monografia Krechowieckich ст. 7.

[3]) Dunin-Borkowski: Op. cit. ст. 159.

[4]) Грушевський: Історія Укр.-Руси VII, ст. 371.

[5]) Pamiętniki o Koniecpolskich ст. 164—165.

[6]) Грушевський: Історія Укр.-Руси VII, ст. 363 і 380.

зентант партії „старших“ і „статочніших“, а се доводило нераз до того, що він мусів уступатися перед провідниками своєвільників, котрі на час захопляли в свою руку булаву.[1]) Ся родинна традиція Кунашовичів, котру назверх піддержувало спільне з Конєцпольськими родове знам'я, герб „Pobóg“, могла відограти важну ролю в історичній діяльности гетьмана яко представника „компромісової політики“, дарма, що ся компромісова політика, її мета й наслідки, як каже акад. Грушевський, в широких масах козаччини не могли бути оцінені відповідно й тому серед них гетьман Петро Конашевич правдоподібно ніколи не був популярним, не вважаючи на те, що козаччина багато завдячувала йому у своїм зміцненню й зрості свого престіжу.[2])

Наприкінці я приневолений застерегтися, що свою монографію про Конашевичів у Перемиській землі в XV—XVI ст. вважаю тільки спробою розв'язки питання про походження гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного. Все таки отся спроба має за собою всі дані імовірности, тим більше, що опирається на багатім актовім матеріялі. Перемиські городські й земські акти, переглянені мною аж по кінець XVI ст., не виказують уже в останніх двох десятиліттях яких небудь „Конашевичів“. З сього приводу можна вважати нашого гетьмана останнім галичанином із Перемищини, що уживав сього прізвища.

ЗАКІНЧЕННЯ.

Найновіша розвідка Антона Лукашевського про походження Петра Конашевича. — Заквестіонування його шляхетського походження. — Мої замітки до неї.

Вже після написання моєї монографії (викінченої в осени 1928 р.) появилася дрібна (всього на 9 сторінок) розвідка Антона Лукашевського п. з. „Pochodzenie Piotra Konaszewicza Sahajdacznego“.[3]) Автор поставив собі яко головну ціль відповісти на таке питання дотично нашого гетьмана: „czy był

---

[1]) Ibidem, ст. 372.

[2]) Ibidem, ст. 373.

[3]) Prace Historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878—1928. Lwów, 1929, ст. 253—263.

(Конашевич) szlacheckiego pochodzenia czyli też nie?"[1]) Згори зазначити мушу, що забираючися до розв'язки отсього питання, автор не використав у своїй розвідці ні всеї друком оголошеної історичної літератури даного предмету, ні друком оголошених історичних джерел, які не в одному були б йому дали певні вказівки, поминувши те, що не вважав він доцільним оперти свою працю на архівних дослідах.

Все те не перешкодило одначе авторові дати своїй розвідці ось яке закінчення: „Zestawiając zatem wszystkie omówione momenty, przemawiające z jednej strony za szlachectwem Sahajdacznego, z drugiej zaś przeciw, uważam te ostatnie za bardziej przekonywujące i uprawniające do przyjęcia, że tenże szlachcicem nie był".[2]) Тенденцію автора, доказати нешляхетське походження Петра Конашевича, видно одначе вже на самім початку розвідки. Бо хоча зразу каже, що дотично питання про походження гетьмана маємо „kilka równej wartości źródeł historycznych, z których jedne przemawiają za jego szlachectwem, inne przeczą",[3]) то стверджуючи факт, що „cała prawie nowsza literatura historyczna ruska o Sahajdacznym dowodzi jego szlachectwa"[4]), зараз таки підчеркує, що вона джерел, котрі перечать шляхетському походженню Конашевича, „nie docenia, czy też nie chce doceniać, jakkolwiek te w niczem pierwszym nie ustępują, — jeśli ich nawet pod pewnemi względami nie przewyższają".[5]) Отже автор перечить свому попередньому поглядові, кваліфікуючи зразу одні й другі джерела яко „równej wartości", а через те звертає проти себе закид, що сам тих джерел, котрі промовляють за шляхетським походженням гетьмана, „nie docenia, czy też nie chce doceniać".

Згори намічена тенденція автора доказати, що Петро Конашевич не був шляхетського походження, доводить його до того, що у своїй розвідці промовчав він зовсім погляд Йосифа Третяка, котрий, як я вже на початку своєї монографії згадав, старався дуже влучно погодити суперечність звісток про походження гетьмана тим способом, що вважає його сином загородового шляхтича, отже що до сього згідний із поглядом акад. Ґрушевського. Далі, хоч автор уважає справедливим по-

---

[1]) Ibidem, ст. 256.
[2]) Ibidem, ст. 263.
[3]) Ibidem, ст. 256.
[4]) Ibidem.
[5]) Ibidem, ст. 257.

гляд Й. Чайковського про те, що „Конашевич“ — се патронімічне прізвище гетьмана та що його дійсне назвисько нам незвісне, руководячися знову тою самою тенденцією, дошукується в джерелах всяких „Конашевичів“ тільки нешляхетського походження, ось як напр. „Конoшевичъ козакъ войска запорозкаго“, син Конаша й Пелагії, що жертвував евангеліє оправлене в срібло до храму Пр. Богородиці Чигиринської, або Грицько Конашевич, міщанин із Городка, котрі з нашим гетьманом ані з його родом не мали нічого спільного.[1]) Зате не завдав собі автор труду чи то в друкованих, чи в архівних джерелах найти Конашевичів, котрі були шляхетського походження і мали попри патронімічне прізвище „Конашевич“, також своє родове назвисько. Що до прізвища „Сагайдачний“, котре, на думку автора, є топографічного походження й зв'язане з річкою та островом „Сагайдак“ у південних границь б. Херсонської губерні[2]), то того роду „наукове відкриття“ автора вважаю дуже нещасливим супроти існування тьми-тьменної Сагайдачних на Придніпрянщині (як то я виказав у відповідному місці моєї монографії), котрих прізвище годі лучити з річкою чи островом „Сагайдак“. Що більше, пояснення Якова Собеського, чому Петро Конашевич дістав прізвище „Сагайдачний“, вповні погоджується з ритовиною гетьмана у Саковича, на якій гетьман зображений із сагайдаком та луком. А в тім, і сам автор, попри свою гіпотезу, наводить сучасні джерела й дотичну літературу, які вважають назву „Сагайдачний“ прізвищем, наданим гетьманові козаками на тій основі, що він носив усе при собі сагайдак.[3])

Коли вже автор взявся в дуже категоричнім тоні рішати геральдичні квестії, то повинен був познайомитися бодай з основами польської геральдики. Тоді гербу Петра Конашевича на його портреті в „Віршах“ Саковича не був би автор називав „coś w rodzaju herbu“ чи „rzekomy herb jego“[4]), не був би писав із здивованням, що акад. Грушевський „porównuje nawet ów rzekomy herb z herbem „Pobóg“ na podstawie Niesiec-

---

[1]) Ibidem, ст. 255—258, прим. 4 і 11. Автор зовсім хибно вважає Коноша й Пелагію батьками гетьмана, а на основі того, що Грицько Конашевич був міщанином, доказує, що „rodzina Konaszewiczów szlachecką nie była“.

[2]) Ibidem, ст. 262.

[3]) Ibidem, ст. 261.

[4]) Ibidem, ст. 256.

kiego".[1]) Автор одначе, не маючи ніякого поняття про те, що зовсім що іншого є „знам'я" (godło) в гербі, а зовсім що іншого „клейнот", каже, що „różnice w szczegółach, widocznych przy porównaniu owego rzekomego herbu z herbem „Pobóg" u Niesieckiego", промовляють проти погляду акад. Грушевського.[2]) Доказом сього, на думку автора, є те, що „na miejscu charta u góry w herbie Pobóg" (як у Несецького) „w rzekomym herbie Sahajdacznego, coś w rodzaju trzech kresek, co określić się bliżej nie da".[3]) Йдучи методою автора, мусіли б ми також герб „Pobóg" в „Інсиґніях" Длуґоша, де зображене тільки гербове „знам'я" (godło) подібно, як на гербі Петра Конашевича (хрест на підкові), заквестіонувати з огляду на „różnice w szczegółach" в порівнянню із зображенням того гербу у Несецького. До річі зауважу, що те „coś w rodzaju trzech kresek" не має нічого спільного з гербом, а становить частину прикраси обрамування гербового щиту, отже не може вважатися за „różnice w szczegółach", коли брати під увагу хорта в „клейноті" гербу „Pobóg" у Несецького, а через те не може промовляти проти названня гербу Конашевича гербом „Pobóg".

Можемо повірити авторові, що „Dziwnem przytem wydaje się owo połączenie godła ze znakami alfabetycznemi początkowych liter imienia i nazwiska Sahajdacznego..., czego przy herbach się nie spotyka".[4]) Правда, ініціяли уміщені на родових печатках над гербовим щитом[5]), а на портретах і в панегіриках уміщені вони довкруги гербу.[6]) Одначе в козацькій геральдиці, котра витворювалася на основі польської геральдики, приходять ініціяли також і в злуці з гербовим знаменем[7]), як то бачимо й на гербі Петра Конашевича. Отже ся обставина не може ніяк промовляти проти автентичности гербу нашого гетьмана. Оскільки ж автор уважає герб гетьмана, уміщений у Саковича, „wytworem fantazji" його, то радше погляд автора, що „ów krzyż w rzekomym herbie (Сагайдачного) byłby tylko symbolem zwycię-

---

[1]) Ibidem.

[2]) Ibidem, ст. 259.

[3]) Ibidem, прим. 15.

[4]) Ibidem, ст. 260—261.

[5]) Wittyg: Nieznana szlachta polska, ст. 6.

[6]) Пор. відповідні ілюстрації в Грушевський: Ілюстрована історія України і Культурно-національний рух на Україні.

[7]) Б. Барвінський: Причинки до польсько-української геральдики і сфрагістики. (Відб. з „Ювилейного Збірника Н. Т. ім. Ш." — Записки т. 138—140). Львів, 1925, таблиця (фіг. 1 і 3).

stwa idei chrześcijańskiej nad pogaństwem",[1]) годиться признати „wytworem fantazji" самого п. Лукашевського. Дивно, що автор якось не відважився для скріплення свого арґументу признати підкову „півмісяцем" з настромленим на нім хрестом.

Одначе не тільки герб гетьмана, уміщений на ритовині у Саковича, але й сам портрет Конашевича видається п. Лукашевському фантастичним. Він старається обнизити його вартість тим способом, що зіставляє його разом із поясним портретом гетьмана, зображеного не на коні й без оружжя, з таким же гербом, як у Саковича. Сей портрет находиться в авлі Київської Духовної Академії і хоча п. Лукашевський каже про нього, що його прототипом „według wszelkiego prawdopodobieństwa był ów portret, przekazany nam przez Sakowicza" та що „Na jego podstawie, prawdopodobnie i później zapewne, powstał ów portret, mieszczący się w duchownej Akademji"[2]), то одначе без сумніву ціллю його міркувань було заквестіонувати також автентичність портрету у Саковича, а через те ще більше уґрунтувати свій погляд про „фантастичність" уміщеного на ньому гербу. На жаль се йому не вдалося, як сам зазначує словами: „Daty te ostatecznie stwierdzić się jednak nie dadzą, ponieważ dotychczasowa literatura historyczna, na podstawie której możnaby dojść do odpowiednich wniosków, kwestją czasu powstania owego portretu kijowskiego się nie zajęła, sam zaś portret jest mi niedostępny".[3]) Отже що торкається сього академічного портрету, то вже акад. Грушевський, даючи його поменшену знимку, зазначив, що се „пізніший портрет",[4]) а зладжений він безперечно на основі ритовини у Саковича, як се знаємо дотично ідентичного портрету в Музею В. В. Тарновського (нині в Державному Музею) в Чернігові.[5])

Не можучи заквестіонувати автентичности портрету гетьмана у Саковича, застановляється автор, яку ціль могло мати уміщення портрету гетьмана з „rzekomym herbem" у тексті „Віршів". На його думку сей факт „celowości żadnej nie nasuwa. Nie stoi on bowiem w żadnym związku z treścią tak poprzedzają-

---

[1]) Łukaszewski: Op. cit. ст. 261.

[2]) Ibidem, ст. 260.

[3]) Ibidem. Автор знає його репродукції в працях Антоновича й Беца та Каманіна.

[4]) Грушевський: Ілюстр. історія України ст. 272, обр. 216.

[5]) Каталогъ... Коллекціи В. В. Тарновскаго ст. 73. Портреты истор. лицъ № 696.

cych go, jak i następujących po nim wierszy. Nie można przeto sądzić nawet, by autor chciał w ten sposób np. zadokumentować szlachectwo Sahajdacznego".[1]) Отже на мою думку Саковичеві мусіло ходити без сумніву про задокументування шляхетського походження Петра Конашевича уміщенням його гербу на портреті, бо таку саму, а не іншу ціль мають відомі нам портрети інших козацьких гетьманів чи старшин, на яких бачимо уміщені їх шляхетські герби.[2]) Таке підчеркнення шляхетського походження Петра Конашевича вистарчило Саковичеві цілковито, бо в „Віршах" мав він до підчеркнення важніші речі, ті самі, котрі приневолили Якова Собєського зачислити нашого гетьмана „inter clarissimos aetate sua in Polonia viros".

З усього сказаного видно зовсім ясно, що автор не тільки недоцінює вартости джерел, які промовляють за шляхетством Петра Конашевича, але що більше, він їх легковажить. Яко головний атут проти шляхетства Конашевича послужили йому слова Якова Собєського, що гетьман „originem, vitam ac consuetudinem plebeiam excesserat". Сим способом каже автор, Собєський „podkreśla niezbicie jego niskie pochodzenie".[3]) На думку автора „chyba nikt lepiej, jak on (Собєський) właśnie, senator Rzeczypospolitej, uczestnik kampanji Chocimskiej i komisarz wydelegowany ze strony polskiej do przeprowadzenia ugody polsko-tureckiej, nie mógł znać tak aktualnej na owe czasy sprawy, jak tej mianowicie, która dotyczyła pytania: kto przewodzi kozakom, tej sile, na którą sama Rzeczpospolita, wobec nowej nawały tureckiej, tyle liczyła i jakie stanowisko zajmuje ten ktoś wobec niej?"[4]) Такою арґументацією побиває автор себе самого, бо чейже супроти турецької грози ні Собєському, ні Речіпосполитій не прийшло певно на думку застановлятися над питанням, чи Конашевич шляхтич, чи ні. Ходило тут про те, щоби той, котрий стояв на чолі такої сили, якою була в тих часах козаччина, а без якої Польща певно тоді була б пропала, прийшов їй у поміч, байдуже, чи то був Конашевич, чи Бородавка. І певно Собєський ані самого Конашевича не запитував, чи він шляхтич, ані певно ні в кого про те не інформувався. На такі речі тоді не було часу й охоти, скоро ворог сидів на карку. Собєський бачив в особі гетьмана Конашевича тільки „козака" й через те, як кожний шляхтич

---

[1]) Łukaszewski: Op. cit. ст. 260.
[2]) Пор. ті портрети в Грушевський: Ілюстр. історія України.
[3]) Łukaszewski: Op. cit. ст. 257.
[4]) Ibidem.

у Польщі, дивився на нього як на чоловіка простого походження. Тому то й у листі короля Жиґимонта III з 23. березня 1619 р., писанім до гетьмана в формі універсалу, а на який п. Лукашевський покликується, щоб остаточно припечатати нешляхетське походження Петра Конашевича, названий гетьман тільки „uczciwy“, а не „urodzony“.

Зате злегковажив автор цілковито Саковича. А хто ж, як не Сакович, тодішній ректор київської братської школи, міг краще знати про те, чи Конашевич, протектор київського братства, був шляхетського походження, чи ні? Чи вміщуючи у „Віршах“ на його похорони портрет гетьмана на коні з луком і сагайдаком, як його не раз і не два кияни бачили живим, міг Сакович дати на тім портреті якийсь фантастичний знак, котрий п. Лукашевський називає „rzekomym herbem“? Даремні зусилля автора з покликанням на авторитет самого Несецького, скоро на портреті Конашевича умістив Сакович яко символ шляхетства знам'я (godło) його гербу „Pobóg“. А що се герб „Pobóg“, про те кожний, хто має хоча дрібку поняття про польську геральдику, не буде ні на хвилину сумніватися.

Намічена згори тенденція автора, доказати нешляхетське походження нашого гетьмана, доводить його до того, що він, забувши про те, як то на початку своєї розвідки назвав Саковича й Єрлича, в зіставленню з іншими противними джерелами, джерелами „równej wartości“, волить при самому кінці для піддержання свого погляду про нешляхетське походження Конашевича, покликуватися на „cały szereg innych źródeł kronikarskich, późniejszych wprawdzie, lecz dużo niejednokrotnie oryginalnych szczegółów do osoby Sahajdacznego przynoszących“, при чому вичисляє тут літопис Величка, Грабянки, Львівський і Київський.[1]) Правда, каже він, що сі джерела „pisane nie współcześnie może, lecz w czasie, kiedy świeża pamięć czynów Sahajdacznego istniała,... a przecież żadne z nich o szlachectwo Sahajdacznego nie potrąca nawet.“[2])

Тут, можна сказати, п. Лукашевський осягнув у своїй тенденції справдешній рекорд. Для нього важніші арґументи „a silentio“ Грабянки, що писав свій літопис у 1710 р., або Величка, що писав у 1720 р., ніж свідоцтво Єрлича. Отже тамті літописи мають для п. Лукашевського вартість тому, що мовчать про шляхетство Конашевича, Єрлич не має для нього вартости, бо

[1]) Ibidem, ст. 262.
[2]) Ibidem.

підчеркує виразно шляхетське походження гетьмана. Літописи Величка й Грабянки мають для нього вартість, хоча належать до джерел „późniejszych wprawdzie“, літопис Єрлича не має для нього вартости, бо „jest źródłem późniejszem“.[1]) А щоби ще більше ослабити вартість записки Єрлича про шляхетське походження гетьмана, старається автор побити його віродостойність „Коментаріями“ Собєського, „współczesnego opisywanym wypadkom, jak również i samemu Sahajdacznemu“.[2]) Про Єрлича каже автор, що він „opisuje to co słyszy, lub też opiera się na innych w tym względzie źródłach, bliżej zresztą nieznanych“, Собєський „na podstawie autopsji“.[3])

Можемо признати авторові слушність тільки в одному: Єрлич почав писати свій літопис щойно в 1648 р. в часі повстання Хмельницького. Одначе писав його в Києві в Печерському монастирі, де ще живіші були традиції про Конашевича в тім часі, ніж в часах покликуваного автором Грабянки чи Величка. Притім забуває автор про те, що Єрлич був не тільки учасником описуваних подій, але й сучасником Конашевича, як і Собєський.[4]) Єрлич уродився 19. мая 1598 р. в селі Коленка під Острогом, отже в тім часі, коли Конашевич кінчив в Острозі свої науки. Від свого батька Олизара Єрлича, чоловіка, що відбув із Стефаном Баторієм усі воєнні експедиції, міг багато чути про Конашевича, котрий учився в сусідньому Острозі і котрий вкрився вже безсмертною славою в часі, коли молодий Йоахим Єрлич яко 19-літній молодець розпочав 1617 р. військову службу під булавою Станислава Жулкєвського в таборі під Бушею, а в 1619 р. боровся з Татарами. В 1621 р. Єрлич був учасником Хотинської війни, в часі якої одержав постріл від одного з яничар. Його, яко українського православного шляхтича, що бачив наочно один із найбільших воєнних подвигів Петра Конашевича під Хотином, мусіла цікавити особа гетьмана, а особливо його походження. І тому вважаю зовсім безосновними софістичні міркування п. Лукашевського, який старається доказати, що записка Єрлича про шляхетське походження нашого гетьмана „nie wykazuje formy kategoryczności, oraz bezstronności“, що Єрлич не має „pewnych wiadomości o osobie Sahajdacznego“.[5]) Навпаки, Єрлич мусів мати

---

[1]) Ibidem, ст. 259. [2]) Ibidem. [3]) Ibidem.

[4]) Пор.: K. Wł. W[ójcicki]: Jerlicz. Encyklopedya Powszechna (Orgelbranda). T. XIII, Варшава 1863, ст. 255—257.

[5]) Łukaszewski: Op. cit. 259.

дуже докладні відомости про походження Конашевича, а свідчить про те хочби його вказівка про околицю, відки гетьман походив, „od Sambru“, ще докладніша, ніж вказівка Саковича.

На сім кінчу свої замітки до розвідки п. Лукашевського, якій я посвятив більше уваги, часу й місця, ніж вона на те заслугувала. Бо коли Собєський славить заслуги нашого гетьмана ще більше тому, що був він, на його думку, простого походження, а Єрлич уважає їх вислідом його шляхетського походження, то з розвідки п. Лукашевського набирається враження, шо ходило йому головно про непризнання Конашевичеві права до шляхетства тільки через те, що був він українським гетьманом.

Ще одна дрібна замітка. Автор пише на початку, що Сакович і Єрлич „stwierdzają w zasadzie jedną rzecz, a mianowicie małopolskie jego (Конашевича) pochodzenie“.[1]) Того роду термінологія може уйти в сучасному польському дневникарстві, але польська історична наука не повинна рішучо дозволити на осмішування себе. Пок. Ол. Яблоновський, автор „Atlasu historycznego ziem ruskich“ і видавець „Źródeł dziejowych (Ziemie ruskie)“, на котрого авторитет п. Лукашевський покликується в одному місці своєї розвідки[2]), коли би встав з гробу, читаючи висказ п. Лукашевського про „małopolskie“ походження нашого гетьмана, був би у великій колізії при досліджуванні, відки саме походив гетьман Петро Конашевич, чи з воєвідства Краківського, чи з Сандомирського, чи з Люблинського. На щастя Сакович поясняє, що був він родом із „Перемиських підгірських країв“, а Єрлич каже, що походив він „від Самбора“, отже з Руського воєвідства, а тим самим був „Русином“ не тільки територіяльно, як ті численні „Rutheni“ шляхтичі корінно польського походження, студенти краківського, липського й базельського університетів у XVI. ст.[3]), але був також ним і з національного огляду.

---

[1]) Ibidem, ст. 255. [2]) Ibidem, ст. 262, прим. 24.

[3]) Грушевський: Історія України-Руси VI. Київ-Львів 1907, ст. 337.

ЕКСКУРС.

СУСПІЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ПОПЕЛІВ У XV. СТ.

Найновіший погляд про первісний „служебний“ характер Попелів — „Servitores“ Добрянські в Сяніччині. — Порівняння суспільного становища Попелів із суспільним становищем Добрянських.

В IV-ому розділі моєї монографії доторкнувся я коротко питання, на якім праві держали Попелі села, надані їм королем Володиславом Ягайлом у починах XV ст. На основі вельми скупих джерельних даних висловив я погляд, що Попелі і Котів у Перемищині одержали Попелі на основі дідичного права (iure haereditario), знова ж Ратичну в Перемищині і Підлісє (Полісє) в Сяніччині одержали на основі дідичного права, одначе рівночасно з певними умовами ленного права (ius feudale). Тому, що вже по написанню моєї монографії появилася цінна праця д-ра Войтіха Гейноша (Hejnosz) п. з. „Ius Ruthenicale. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku“,[1]) в котрій автор порушив також мимоходом справу первісного суспільного становища Попелів, я приневолений занятися сею справою в окремім екскурсі.

В III-ьому розділі своєї праці присвятив автор особливу увагу одній із суспільних груп на Галицькій Русі, т. зв. „servitores“ (służki)[2]). Ся назва мала ріжнородне значіння, між іншим означала вона також особи, як поясняє автор, „pozostające w stosunku zawisłości lennej w ścisłem słowa tego znaczeniu“ (ст. 13). Для ближчого пояснення сього відкликується автор до вступних заміток до своєї праці, де кажеться, що ся форма залежности мала своє джерело „w stosunkach lennych sensu stricto, zaszczepionych tu na Rusi w drugiej połowie XIV w. na wzór urządzeń zachodnich“, що „w stosunku lennym chodziło głównie o obowiązek służby wojennej, w nadaniu zazwyczaj dość ściśle określony“, а протиставлячи тій ленній залежности „zależność iuris Ruthenici“ яко залежність давнішого типу, підчеркує, що „treść stosunku zależności dawniejszego typu jest pospolicie nieustalona, bardzo różnolita; sięga ona od obowiązków służby wojennej aż do różnorodnego rodzaju posług przy grodzie“ (ст. 6).

Автор занявся в першу чергу групою „servitores“ того

---

[1]) Studya nad historyą prawa polskiego. Tom XII, zeszyt 1. Львів, 1928.

[2]) Ibidem, 12—61. Для упрощення буду подавати далі цитати сторін із праці автора в самім тексті.

давнішого типу, яку стрічаємо в XV ст. в Сяніччині, деколи під назвами „haeredes“, „terrigenae — ziemianie“, часом навіть з предикатом „nobiles“. Використовуючи сяніцькі судові записки, видруковані в XI-ім томі „Aktów grodzkich i ziemskich“, в яких стрічається назва „haeredes“, пише автор між іншим таке:

„Wzmianki o haeredes w aktach ziemi sanockiej są dość liczne; szczególniej na uwagę zasługują zapiski odnoszące się do „heredes de Jutrilow“ (XI. nr. 17, 26, 102, 551, 1108, 1123 i t. d.), oraz do „heredes de Podlesche“ (Popyelowye XI. nr. 68, 214, 290, 461 i t. d.), z których drogą analogii możnaby wnioskować o służebnym pierwotnie charakterze tych rodzin; zob. szczególniej zap. XI. nr. 214, z której wynika, że Popielowie do pozbycia się części swej dziedziny potrzebowali zezwolenia królewskiego, gdyż ciążyła na niej służba wojenna; możliwą jednak jest rzeczą, że okoliczność tę należy tłumaczyć jako wypływ stosunku lennego“ (ст. 41, прим. 3). Як бачимо, погляд автора висловлений дуже обережно. Причиною сього недостача виразних джерельних доказів, що підчеркнув автор таки зараз у тексті (в тіснім зв'язку з вище наведеним поглядом), бо говорячи про „servitores“ в Лодині, каже, що „poza kilku wspomnianemi wiadomościami o służkach w Łodzinie niedostaje wyraźnych świadectw o tem, żeby istniejąca tamże równocześnie druga grupa ludności zostawała niegdyś w ścisłym związku ze służkami, który w czasie tym uległ już silnemu zatarciu; można się tego tylko domniemywać w braku innych pewniejszych wskazówek“ (ст. 41).

Не маючи наміру рішати питання про можливість первісного „служебного“ характеру родини Попелів, бажаю тільки підчеркнути ті моменти, котрі відріжняють Попелів від найбільш типової групи „servitores“, які виступають під назвиськом Добрянських у Сяніччині, а яким автор присвятив спору частину своєї цінної праці (ст. 15—37).

Добрянські, мешканці села Добра в Сяніччині, виступають в сяніцьких судових записках зразу з предикатом „terrigenae — ziemianie“, „haeredes“, а щойно в 1446 р. названі вони там виразно „servitores“, що є рівнозначним із пізнішим „servi“, при чому зіставлення назв „servitores sive terrigenae de Dobra“ вказує на їх ідентичність (ст. 19). Існування такої групи населення на Галицькій Русі в польських часах має свій початок в передстановім устрою, який був тут ще за княжих часів, є отже проявом тутешніх передстанових відносин. Автор підносить, що становище тої групи (servitores) „nie da się utożsamić ani z po-

łożeniem szlachty, ani też ze stanowiskiem ludności kmiecej; jest ono czemś zupełnie odrębnem, jest przeżytkiem, który dopiero pod działaniem dłuższego procesu asymilacyjnego zanika" (ст. 21—22). На думку автора „Wymowną ilustracyą tego procesu — Dobrzanie" (ст. 22).

Станова титулятура Добрянських, як се стверджує автор, дуже нестала. Одні з них виступають з предикатом „kmetho", інші з предикатом „dominus", а в рр. 1477—78 виступають деякі Добрянські яко „laboriosi". В 1444 р. один із Добрянських виступає з претенсіями до титулу „nobilis", зобов'язуючися „literas reponere super suam nobilitatem". В тих „litterae", які предкладали Добрянські, не було одначе ніякої згадки про їх „nobilitas". Все таки на основі привілею короля Володислава Ягайла з 1402 р., мимо того, що не було в ньому формальної нобілітації (Добрянські названі там „servitoris nostri de Ulicz"), удалося бодай деяким Добрянським дістатися до шляхетського стану, а сяніцькі судові записки вже в 60-их і 70-их рр. XV ст. щораз більше послідовно уживають супроти них титулятури „nobiles" (ст. 22—23).

Служебні відносини Добрянських в характері „servitores" полягали на основі згаданого королівського привілею з 1402 р. на тім, що були вони обов'язані на кожний воєнний похід висилати трьох стрільців (лучників), а на кожне жадання до замку трьох кінних. Люстрація з 1565 р. називає сей останній обов'язок „służba potoczna": був се обов'язок сталого удержування при сяніцькім замку трьох кінних для листових посилок, збирання данин, надзору над людьми при затягу та інших послуг. Від тих утяжливих обов'язків намагаються Добрянські звільнитися оплатами річного чиншу, аж вкінці й від нього увільняються, затираючи тим способом сліди своєї залежности від городу (ст. 24—25).

Факт, який знаємо з Ягайлового привілею, що Добрянські виступали в характері „servitores" ще перед його наданням, дає авторові привід до таких висновків: „w nadaniu Dobrej trudno tedy dopatrzeć się ekwiwalentu za ich (Добрянських) usługi, do których niezależnie od tego byli zobowiązani. Owszem przypuścić można, że na ogół położenie ich przez to nadanie także i pod względem służby, której pierwotnego zakresu nie znamy, poprawiło się. Prawdopodobnie przedtem każdy z nich, jako służka, zobowiązany był osobiście do owej służby przy grodzie, teraz zaś, od chwili nadania mają wysyłać tylko trzech z pośród siebie, co przy ich

silnem rozrodzeniu się (o czem świadczą zapiski) było niewątpliwie znaczną ulgą“ (ст. 27—28).

Автор уважає знаменною для справи судової підвладности Добрянських ту обставину, що вони не виступають зовсім перед земським судом (в Сяніччині зорганізовано земське судівництво щойно в 1435 р., передтим усі справи полагоджувано в старостинськім, т. є. в городськім суді). Навіть тоді, коли вже титулуються „nobiles“ і то в справах про нерухомости стрічаємо Добрянських виключно в городі, перед старостинським судом, зарівно яко пізваних і яко позовників (ст. 29).

Дотично надання Ягайла для Добрянських з 1402 р. стверджує автор, що воно виказує, подібно, як у переважній части інших надань на Русі, подібність до надань ленного права, бо за віддану в посідання „на віки“ землю, зобов'язуються Добрянські до служби на віки. Тут одначе, очевидно під впливом струй, пливучих з Польщі, елементи публично-правної натури, які містилися в леннім наданню, уступили місця приватно-правним моментам (ст. 33—34). Що до предикату „haeredes“, який придають Добрянським судові записки, то означає він, на думку автора, їх відношення до землі, на котрій сидять, а яка в відношенню до них зоветься „haereditaria porcio“, „haereditas“, „bona haereditaria“. Джерелом сього відношення був привілей, даний Добрянським. В світлі записок „haereditas“ має доволі широке поняття, бо обіймає дідичення нащадків, право видержавлювання, заміни і свобідної продажі (ст. 34).

Реасумуючи свої погляди стверджує автор, що: 1. Добрянські під впливом нових суспільних відносин з елементу акласового стають помалу становим елементом, будь переміняючися в шляхту, будь то (імовірно) спадаючи до селянського стану; 2. яко „servitores“ обов'язані до двоякого роду повинностей: а) до участи в воєнних походах, б) до „поточної служби“ при городі, при чому сі повинности, доволі стисло очеркнені, тяжать на цілій групі (осаді), а не на поодиноких її членах зокрема, так, що особисто мають вони змогу звільнитися від них; 3. підлягають виключно присудам городського суду; 4. держать землю „iure haereditario“, з правом, довільно нею розпоряджати (ст. 37).

Джерелом для пізнання суспільного становища Попелів у XV ст. є для нас чотири привілеї короля Володислава Ягайла, дані їм на села Попелі, Ратичну і Котів у Перемиській землі та на село Підлісє (Полісє) в Сяніцькій землі, далі найстарші

сяніцькі судові записки від 1424—1431 р.[1]) й найстарші перемиські судові записки від 1439—1506 р.[2])

Привілей на Попелі відомий нам тільки зі згадки у Несецького, котрий каже, що „Władysław któryś Król Polski, jednemu z nich (Попелів), pewne grunta pod Drohobyczą nadał, w wielkich zasługach, gdzie on od imienia swego wieś założył, i Popiele nazwał"[3]), далі зі згадки в історично-статистично-географічному словарі кс. Сярчинського, котрий (без сумніву на основі копії привілею, найденої в якімсь старім копіярі) під словом „Popiele" подає, що „Władysław Jagiełło król nadał tu grunta rycerzowi Popielowi r. 1414"[4]), вкінці з посередньої згадки в реституційнім привілею короля Жиґимонта Авґуста з 26. IX. 1549 р. на село Котів, в котрому кажеться, що Попелі мають держати Котів „iure haereditario", а то „cum alia villa Popiele dicta ipsorum haereditaria".[5]) Про Попелі знаємо отже: 1. що надав їх першому з Попелів король Володислав Ягайло в 1414 р., 2. що Попель був „rycerz", 3. що одержав привілей за якісь „особисті заслуги", та 4. що Попелі держали се село „iure haereditario".

Привілей на Ратичну, даний Грицькові й Тишкові Попелям королем Володиславом Ягайлом 21. VII. 1427 р., знаємо тільки яко трансумпт у потвердженню його королем Жиґимонтом Авґустом 11. IV. 1549 р.[6]) З привілею, який Попелі предложили до потвердження в оріґіналі, довідуємося: 1. що Ягайло надав його згаданим Попелям за якісь „servitia fidelia" супроти короля, названі там далі „merita et servitia diligentissima", а то тому, „ut fiant promptiores ad servitia nostra (для короля) assidua", 2. що король надав „locum vacuum seu desertum super fluvio dicto Ratyczna" не тільки згаданим братам, але також „eorum haeredibus et successoribus... pro ratione possessionis, haereditatis, seu villae dictae Ratyczna", 3. що надання наступило „in aeterna tempora... cum omnibus et singulis usibus et fructibus... perpetue et in aevum... effectualiter", 4. що за те надання Попелі „nobis (королеві Ягайлови) et nostris successoribus servire pro qualibet expeditione bellica qua-

[1]) AGZ. XI. Всіх записок дотично Попелів 10.

[2]) Ibidem, XIII, XVII і XVIII. Всіх записок дотично Попелів 45.

[3]) Niesiecki: Op. cit. VII, ст. 385.

[4]) Siarczyński: Galicya... MS. Бібл. Оссол. ч. 1826 III, том III, ст. 59.

[5]) Гл. у мене Додаток ч. 5.

[6]) Гл. у мене Додаток ч. 2 і 4.

tuor sagittariis super equis valentibus tenebuntur et fient astricti". Як я у відповідному місці підніс, з нагоди люстрації в 1469 р., доторкаючої „Bona Regalia onerata in terris Russiae", згадка про привілей на Ратичну попала якимсь дивом не в люстрацію Перемиської землі, а в люстрацію Львівської землі, де читаємо про „Donacio perpetua ville Rathicznya seu vastitatis in Premisliensi", одначе хибно зазначено там „servicium cum tribus sagittariis".[1])

Привілей на Котів відомий нам тільки з подвійної згадки в реституційнім привілею короля Жиґимонта Авґуста з 26. IX. 1549 р., виданого для Попелів.[2]) Коли наслідком присуду комісарів короля Жиґимонта I признано Котів королівщиною й відібрано його Попелям, вони „litteras obtulerunt, quibus villam praedictam iure haereditario pertinere ad se affirmabant". В тім же реституційнім привілею маємо ближче пояснення, що були се „litterae ipsis nobilibus per Divum olim Wladislaum Poloniae Regem concessae" (на жаль, не знаємо року видання), а потверджені опісля Жиґимонтом Авґустом (потвердження на знаємо рівно ж). Люстрація з 1565 р. каже, що Котів „acz yest wyesz ziemianska, a wssakoz była przisła w possesyą i. k. m. sławney pamięci yescze nyebosczika krolya Zigmuntha za yakąz wąthpliwosczią praw".[3]) Ся „wątpliwość praw", котра дала безперечно привід до згаданого вже присуду королівських комісарів, була така неясна, що самі люстратори з 1565 р. не вміли її докладно означити, а назвали її тільки „jakaś". Не вияснив сеї „wątpliwości praw" також реституційний привілей короля Жиґимонта Авґуста дотично Котова словами „nihil nobis iuris, dominii et proprietatis... reservando, sed totum, si quod nobis competebat, in praedictos nobiles (Попелів) et eorum successores transferendo". Що одначе була якась „wątpliwość praw" Попелів і то в самім привілею короля Ягайла, доказом сього факт, що Жиґимонт Авґуст усунув її щойно „cassando et abrogando priores litteras ipsis nobilibus per Divum olim Wladislaum Poloniae Regem concessas". Досить, що на основі реституційного привілею мали Попелі в будучині, зрі-

---

[1]) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 29. Се тим більше дивне, що люстратори покликуються на предложені „Litere Klementis Deschkonis Popylewski". Можливо, що згадані Попелі предложили дійсно якийсь відпис привілею, в котрім зроблено, невідомо на якій основі, таку зміну.

[2]) Гл. у мене Додаток ч. 5.

[3]) Жерела II, ст. 48.

каючися добровільно деяких частин Котова в користь короля, держати його подібно, як інше своє дідичне село, також „iure haereditario, temporibus perpetuis, cum plena potestate eam ipsam villam dandi, donandi, permutandi, vendendi, alienandi et in eos, quos illis videbitur usus, convertendi“...

Привілей короля Володислава Ягайла для Попелів на Підлісє (Полісє) відомий нам тільки з двох коротких згадок в 1431 р.: в сяніцьких судових записках кажеться „prout in tenore privilegii ipsorum continetur“[1]), а в акті продажі читаємо „prout plenius in privilegio regio super villa predicta Podlanszie confecto continetur“[2]). А що Попелі виступають в сяніцьких записках уперше в 1424 р., тож сей привілей мусів бути виданий перед тим роком. В акті продажі і взагалі в судових записках виступають Попелі яко „heredes de Podlanszie“[3]), „heredes de Podlesche“.[4]) В королівськім привілею містилася умова, що Підлісє (Полісє) можуть Попелі продати тільки за згодою самого короля. Тому то продають Попелі своє дідицтво Пелці з Юровець „prehabita condicione, si consensus domini Regis nostri consequetur (prosequetur)“[5]), почім король Ягайло грамотою з 29. X. 1431 р. ту продажу затвердив.[6]) В королівськім привілею на Підлісє (Полісє) була ще інша важна умова дотично Попелів. Яків Попель зобов'язався супроти Пелки з Юровець в разі, коли б не міг йому в означеному речинці звернути квоти, якою Пелка за нього заручив, дати Пелці „in vadio seu in obligacione“ пів лану „cum omni iure, censu et proventibus“, а Пелка застерігається, що „predictus Popel debet servicium intercedere, si quando contingat.“[7]) В іншому випадку зобов'язується Пелка платити Якову за відступлене поле „racione census unam I marcam“, одначе „nullis aliis expedicionibus de dicto agro“.[8]) Вияснення сього находимо в іншій судовій записці. Коли Попелі заявили перед сяніцьким городським судом, що продали Пелці з Юровець три частки своєї „hereditatis“ (під умовою, що одержать на се королівський дозвіл)

---

[1]) AGZ. XI, ст. 64—65, № 461.

[2]) Prochaska: Materyały archiwalne, ст. 59, № 72.

[3]) Ibidem.

[4]) AGZ. XI, ст. 64—65, № 461.

[5]) Ibidem, ст. 28—29, № 214 і ст. 64—65, № 461; Prochaska: Op. cit. ст. 59—60, № 72.

[6]) Prochaska: Op. cit. ст. 64, № 77.

[7]) AGZ. XI, ст. 15—16, № 114.

[8]) Ibidem, ст. 22, № 169.

„cum omni iure“, зобов'язалися рівночасно „Insuper, si tempore intermedio (заким наспіє королівський дозвіл на продажу) expedicio generalis fieri contingerit, extunc ipsi eadem expedicione intercedere sunt obligati“.[1]) Бачимо отже, що подібно, як у привілею на Ратичну, Попелі обов'язані були за надання Підліся (Поліся) повнити воєнну службу. Не знаючи одначе самого привілею, не знаємо точно обсягу тої воєнної служби. Можливо, що була вона така сама, як у привілею на Ратичну (чотири кінні стрільці-лучники), але певно сього сказати не можемо. В кожному разі бачимо ріжницю поміж привілеєм на Підлісє (Полісє) й привілеєм на Ратичну. Оскільки в першім привілею надання наступило „iure haereditario“ з двома умовами, які стрічаємо в леннім праві, т. є. дозвіл на продажу і обов'язок воєнної служби, то в другім привілею надання основується тільки на обов'язку воєнної служби. Про умову дотично королівської згоди на продажу в привілею на Ратичну нема ніякої згадки, бодай сього в привілею виразно не зазначено.

Тепер на основі того, що знаємо про привілеї Ягайла для Попелів, та на основі сяніцьких і перемиських записок спробую порівняти суспільне становище Попелів із таким же становищем Добрянських. В першу чергу годиться підчеркнути той факт, що Попелі, в противенстві до Добрянських, ніде (ані в привілеях, наскільки їх знаємо, ані в судових записках) не названі „servitores“. Ті „servitia fidelia“ чи „merita et servitia diligentissima“, за котрі одержали Попелі напр. Ратичну, се їх особисті заслуги, а королівський привілей, се еквівалент за них та заохота на будуче. Бо крім обов'язку воєнної служби про ніяку іншого роду службу Попелів, котру би їм королівський привілей, як напр. Добрянським, облегшував, не знаємо нічого. Далі, як маємо дотично Попелів 10 сяніцьких, а 45 перемиських записок, не стрічаємо там у титулятурі Попелів таких предикатів, як „kmetho“, „laboriosus“, котрі мають Добрянські. Противно, Іван Попель відповідає в 1424 р. перед судом „pro violentia illata kmetoni“ та „liberum ipsum dimittere debet cum bonis suis“.[2]) Знова ж у Підлісю (Полісю), котре по продажі його Попелями Пелці з Юровець в пам'ять попередніх власників одержало назву Попелі, нема вже Попелів, тільки виступають там уже піддані Николая Пелчича з Юровець, „kmethones Hanko et Paschko

---

[1]) Ibidem, ст. 28—29, № 214.

[2]) Ibidem, ст. 10, № 68 і ст. 11, № 79.

de Popyelye".[1]) Бачимо отже, що „kmethones" виразно протиставлені в судових записках Попелям. Один спільний предикат із Добрянськими, який мають Попелі, се предикат „haeredes", а їх землі зовуться „haereditas".

Одначе й та „haereditas" не була однаковою у Добрянських і Попелів. У Попелів була вона троякого роду. Оскільки Добрянські яко „haeredes" мали право видержавлювання, заміни і свобідної продажі села Доброї, то Попелі мали таке саме право тільки дотично села Попелів і Котова, як сказано в реституційнім привілею на Котів, що Котів мають вони держати так само як Попелі „iure haereditario, temporibus perpetuis, cum plena potestate... dandi, donandi, permutandi, vendendi, alienandi et in eos, quos illis videbitur usus convertendi".[2]) Нема одначе притім ніякої згадки про воєнну службу, як у привілею для Добрянських. Іншого роду „haereditas", котрої не бачимо при Добрянських, бачимо дотично Підлісся (Полісся), бо його могли були Попелі продати тільки за згодою короля, а крім сього обов'язані були до воєнної служби. Знова ж Ратичну одержали „ratione haereditatis... perpetue et in aevum" з обов'язком воєнної служби, але без спеціяльного застереження про королівський дозвіл на продажу. В кожному разі не стрічаємо в судових записках ні одного випадку заставу чи продажі якої небудь частини Ратичної чужому чоловікові. Два рази бачимо тільки, як Попелі перепродують собі взаїмно в рр. 1442 і 1444 поодинокі частки Ратичної[3]), а одинокий раз один Попель заставляє другому в 1445 р. свою частку в Ратичній.[4]) Се діялося одначе тому, що все таки дані частки оставали в роді Попелів, для яких був виданий королівський привілей на Ратичну. Противно, поодинокі частки села Попелів, яко „haereditatis" без умови ленного права, перепродують, заставляють і міняють Попелі не тільки взаїмно між собою, але також продають або заставляють певні частки чужим людям. Напр. Іван Попель продав у 1466 р. Олександрові Риботицькому „porcionem suam hereditariam de Popyele"[5]), а Андрій Попель того ж таки року за затягнений довг у Олександра Риботицького „invadiavit" йому „medium laneum".[6])

---

[1]) Ibidem, ст. 322, № 2594 і ст. 323, № 2601.

[2]) Гл. у мене Додаток ч. 5.

[3]) AGZ. XIII, ст. 116, № 1640 і ст. 154, № 2150.

[4]) Ibidem, ст. 178, № 2495.

[5]) Ibidem, ст. 501, № 6103.

[6]) Ibidem, ст. 502, № 6128.

Та найбільше відріжняються Попелі від Добрянських тим, що коли останні, крім воєнної служби, були обов'язані ще до т. зв. „поточної служби", т. є. до всякого роду послуг при замку, то ні в однім привілею, ні в одній судовій записці, про такий обов'язок Попелів нема найменшого сліду. Отсей обов'язок „поточної служби" Добрянських дуже різко відріжняє, на мою думку, суспільне становище Попелів у XV ст. від суспільного становища Добрянських.

Переходжу тепер до титулятури Попелів, „nobiles". В одинокім із кількох привілеїв Ягайла для Попелів, відомім нам у цілій основі, а саме в привілею на Ратичну з 1427 р., виступають Попелі без сього предикату, а так само в сяніцьких судових записках із 1424—1431 рр. та в акті продажі Підліся (Поліся) з 1431 р., де названі вони, як уже знаємо, „haeredes". І хоча в деяких сяніцьких записках Пелка з Юровець, який набув Підлісє (Полісє) від Попелів, виступає деколи з предикатом „nobilis" попри Попелів без сього предикату, то на основі сього не можна робити ніяких висновків дотично суспільного становища Попелів у XV ст., бо є також сяніцькі записки, в котрих Пелка і Попелі виступають побіч себе без предикату „nobilis",[1]) а в перемиських судових записках попри Попелів без предикату „nobiles" виступають „Joannes de Felstin" та „Herbordus de Felstin" також без сього предикату.[2]) Інакше було, як ми бачили, з Добрянськими, котрі в привілею короля Ягайла з 1402 р. названі „servitores", а від 1446 р. далі виступають ще з таким предикатом у сяніцьких записках, стараючися присвоїти собі „per fas et nefas" предикат „nobilis". На доказ своєї „nobilitas" обіцюють предложити якісь „litterae" і, хоча в них нема про неї ніякої згадки, все таки в 60-их і в 70-их рр. XV ст. частіше виступають з предикатом „nobilis". Тим часом Попелям ніколи не була квестіонована їм „nobilitas". В перемиських судових записках виступають вони уперше з предикатом „nobilis" у 1442 р.,[3]) потім у 1444 і 1445 рр.,[4]) почім уже від 1466 р. майже без виїмку виступають в тих же записках з предикатом „nobilis".[5])

Се одначе квестія не така важна. Важніша для нас квестія судової підвладности Попелів в порівняню з Добрянськими.

---

[1]) Пор. напр. AGZ. XI, ст. 6—7, № 46, ст. 7, № 50, ст. 31, № 227.
[2]) Ibidem XIII, ст. 79, № 1082, ст. 164, № 2316 і ст. 205, № 2836.
[3]) Ibidem, ст. 116, № 1640.
[4]) Ibidem, ст. 154, № 2150 і ст. 178, № 2495.
[5]) Пор. відповідні записки в AGZ. XIII, XVI і XVIII.

Добрянські, як знаємо, навіть тоді, коли титулуються „nobiles", виступають в усіх справах перед городським, старостинським судом. Подібно і такі „terrigenae de Lodzyna", котрі деколи вживають предикату „nobilis", виступають яко „servitores" перед городським судом.[1]) Цілком інакше мається річ з Попелями. На основі сяніцьких судових записок не можемо провірити, яка була судова підвладність Попелів, бо в Сяніччині виступають вони тільки від 1424—1431 р., а земського суду не було там до 1435 р., тому всі справи шляхти й нешляхти полагоджував для одних і других городський старостинський суд. Одначе в перемиських судових записках від першої хвилі, т. є. від 1439 р. виступають Попелі постійно перед земським судом,[2]) чи то яко позовники, чи яко пізвані, чи яко заступники іншої шляхти, в справах про поділ, застав і продажу своїх дідичних дібр і т. д. і т. д. Всіх тих судових перемиських записок від 1439—1506 р., в яких виступають Попелі перед земським судом, маємо 34. Тільки в 11-ох випадках, а саме в рр. 1466, 1468—1471 і 1475 виступають Попелі перед перемиським городським (старостинським) судом в таких справах:

1. „Nobilis" Матвій Попель з Ролева скаржить шляхтича Яцка Чобота в 1466 р. за те, „quomodo sibi gladius furatus esset et alie res".[3])

2. „Nobilis" Климко Попель відповідає в 1468 і 1475 р. „pro repercussione pignorum violenta", „pro non solutis penis regalibus" і „quia termino non paruit nec satisfecit".[4])

3. „Nobilis" Андрій Попель виступає в 1469 р. яко заступник „nobilis" Федька „de Krnycza" в справі „pro non statuitione duodecim hominum falcalstratorum cum falcastris... in prato regali".[5])

4. Той самий Андрій Попель виступає в 1470 р. яко заступник „nobilis" Ігната „de Tustanowicze" та яко заступник „nobilis" Олександра „de Hubiczszolo" (Риботицького).[6])

5. В 1471 р. „nobiles" Андрій „de Truskowyecz", Попель „de Popyele" і Кунаш „de Popyele" засуджені на кару 14 гривен „pro fertonibus non solutis".[7])

---

[1]) Hejnosz: Op. cit. ст. 45 - 46.
[2]) AGZ. XIII, ст. 79, № 1082 і 1100, ст. 81, № 1117 і 1119.
[3]) Ibidem, ст. 519—520, № 6307 і 6328—6330.
[4]) Ibidem XIII, ст. 583, № 793; XVIII, ст. 115—116, № 1147 і 1158.
[5]) AGZ. XVII, ст. 11, № 128.
[6]) Ibidem, ст. 28, № 329 і ст. 37, № 413.
[7]) Ibidem, ст. 59, № 621.

Бачимо отже, що Попелі виступають перед городським (старостинським) судом тільки в таких справах, які входили в круг ділання городського старости. Зате в усякого роду цивільних справах виступають Попелі постійно і виключно перед земським судом.

Оскільки отже Добрянські ще довго протягом XV ст. виступають яко „servitores“ і стараються щойно постепенно втиснутися в ряди шляхти, Попелів застає XV ст. вже яко шляхту, хоча не є виключеним, що й вони, як се підніс дуже обережно в недостачі джерельних даних автор праці „Ius Ruthenicale“, могли первісно становити групу т. зв. „servitores“. Попелі були зразу т. зв. „неповноправною“ чи „служебною“ шляхтою до хвилі, коли взагалі вся шляхта українських земель Польської Корони була зрівняна в правах із корінною польською шляхтою.[1]) Все таки Попелі довгі часи були дрібношляхетським родом чи там загородовою шляхтою, бо аж до пол. XVII ст. і щойно від сеї пори здобувають собі навіть сенаторські достоїнства. Та для нас найважніше те, що зпосеред роду Попелів, чи там одної його вітки, Кунашовичів-Попелів, вийшов імовірно чоловік, котрого Яків Собєський у своїх „Мемуарах Хотинської війни“ зачисляє „inter clarissimos aetate sua in Polonia viros“, а саме один із найвизначніших українських гетьманів, Петро Конашевич Сагайдачний.

---

[1]) Про неї гл. Грушевський: Історія України-Руси V, особливо ст. 89—95.

ДОДАТКИ.

I.

В Перемишлі, 15. листопада (20. вересня?) 1369 р.

Перемиський суд признає посідання села Частровиці дідичеві Бишкович, Пінкові Кунашевичеві, в його спорі з Верещакою Бутевичем.

Въ лѣто ѕѿѯз. И ста(л)сѧ сѹдъ во вѣлѣю с(вѧ)т(о)го Мацѣѧ[1]) ап(осто)ла и ева(н)ъгелиста ѹ четъве(р)токъ при п(а)нѹ М(с)кѹ Кмитѣ старостѣ рѹско(м), ѡже и ста(л) сѧ сѹдь. Тѧга(л)сѧ Пѣнъко Кѹнашеви(ч) ис Верещакою[2]) Бѹтевичемъ, ѿ га(и) що ѹ Частровици[3]) и ѿ зе(м)лю. И помо(г)ль Б(о)гь Пѣнъкови востѧгати ѹ Ве(ре)щаки[4]) какоже бы(л)[5]) Кѹнашевичо(в) из вѣка при рѹскиꙋь Кнѧзе(ꙋ). Такоже и нинѣ сѹдь ѹздалъ[6]) Пѣнъкови ты(и) га(и)[7]) и со зе(м)лею ѹ вѣки и со сѣножа(т)ми и со лѹками и со всѣмь ис тѣмь, ка(к) тѧ(г)ло из вѣка — тѧ(г)ло и(з) вѣка[8]) к томѹ и(з) вѣка к томѹ и(з) вѣка[9]) дѣди(ц)твѹ[10]) ѹ Бы(ш)ковичо(ꙋ). А сѹди(л) ти(и) сѹдь[11]) Анъдрѣико Испро(в)ски(и)[12]) во-

---

1) FC. „Мадея“, поправлено на „Мацѣя“, потім знова дописано „Мадея“.
2) FC. „Верещакомъ“.
3) FC. „Щастровици“.
4) I. і FC. хибно „Вещаки“ (опущено „ре“).
5) FC. „бывъ“.
6) FC. „воздал“.
7) FC. „той гай“.
8) I. і FC. два рази повторене.
9) I. і FC. два рази повторене.
10) FC. „дѣдитсвѹ“.
11) FC. „той сѹд“.
12) „Анъдрѣико Испровскии“ т. є. „Спровскии“ (= de Sprowa). Бачимо тут так зване „приставне і“ перед словом, що починається аж трьома шелестівками. Воно тут непотрібне, бо попереднє слово кінчиться не шелестівкою, а голосівкою. Пор. Сімович: Граматика української мови. 2. вид. Київ—Ляйпціґ 1919, ст. 57, § 56. Зовсім правильно бачимо зате приставне і в Свитригайловій грамоті для церкви в Городку з 1403 р. (згл. 1443 р.), де читаємо: „панъ Сенко Сеновъскии, панъ Ильвъскии“ (пор. Головацкій: Памятники ст. 25), бо тут попереднє слово кінчиться шелестівкою. Воно означає „львівського кастеляна“. У згаданім уже потвердженню сеї грамоти Жиґимонтом Авґустом 11. XI. 1556 р. (Арх. кн. Чартор. ч. інв. дипл. 900, vol. V, к. 41) читаємо: „pan Senko Senowskij pan Lwowskij“. Не розумів значіння сього Шараневичъ: Черты

євода перемн(с)льскн(н), бра(т) его Ѧ(с)ко, а сꙋдна[1]) Кость Сокови(ч), Миха(л)ко воитк[2]) перемн(с)льскн(н), Ѧ(с)ко писа(р), панъ Ме(ч)сла(в) Бꙋдивон[3]), Ганꙋ(ш)ко[4]) Жире(в)скии, мѣстичеве, Мн(с)ко Ранъфлеви(ч)[5]), Ганко Гѣрьпахови(ч)[6]), Янъдри(х) Ге(х)[7]) Влопове(ц)ки(н), а при то(м) бы(л) Ѧкꙋбь Быскꙋпь[8]), кнѧ(з) Ба(р)толомѣи плеба(н), Я(л)бра(х) гь Кмита, старости(н) бра(т), Семенъ Тꙋрѧти(ч)[9]), Зе(н)ъ Широбокови(ч)[10]), Ма(т)фѣецъ Сере(б)ны(н)[11]), Кꙋзьне(ц)ъ, Давидець, Оста(ш)ко Потрꙋтови(ч), синь его Миха(л)ко, а бы(л) сꙋ(д) ꙋста(л)сѧ ꙋ домꙋ. Я писана грамота ꙋ Я(л)бра(х)та ꙋ домꙋ. Я писа(л) дна(к)[12]) пана старости(н) перемн(с)льски(н) Ѧ(н)ъко[13]) Рипочи(ч). Я да(л) Пѣнько помо(ч)ного гри(в)нꙋ сере(к)ра.[14])

Castr. Premisl. T. 324, pag. 509;
Fasc. Cop. Castr. Premisl. № 3, pag. 111—112.

Примітка. Повища грамота відома в двох пізніщих копіях XVII ст. Першу копію, котру я поклав в основу, находимо в перемиських городських книгах, а саме в індукті Castr. Premisl. T. 324, pag. 509. На ст. 508 зазначено, що дня 1. IV. 1608 р. до обляти предложив „Rndus Paulus Moscziczensis, vicarius perpetuus Ecclesiae Catedralis Praemisliensis, nomine totius venerabilis Capituli eiusdem Ecclesiae Catedralis Praemisliensis, literas rutenico idiomate in pergameno scriptas sigillisque tribus appensis obsignatas, omni suspicionis nota carentes“. На ст. 509—510 уміщена дуже лиха „Transuersio polonico idiomate“. Друга копія, облятована 23. IV. 1672 р. міститься в Fasc. Cop. Castr. Premisl. № 3, pag. 111—112. Обидві копії зладжені дуже неграмотно. Друкую їх без ніяких змін в сей спосіб, що, як уже сказано, першу з них кладу в основу, з другої виймаю важніші варіянти, подані

изъ исторія бенефицій... ст. 35, даючи при згаданім слові окличник: „панъ Ильвъскы (sic)“.

1) FC. „сꙋдіѧ“.

2) FC. „кꙋйть“.

3) FC. „Мечислав Бꙋдикꙋй“.

4) FC. „Іанꙋшько“.

5) FC. „Ранꙋфлевич“.

6) FC. „Гирпакохович“.

7) FC. „Янъдрѣх Чех“.

8) FC. „Бискꙋпъ“.

9) FC. „Тꙋратичь“.

10) FC. „Зань Широбокович“.

11) FC. „Матвѣець Сребрьный“.

12) FC. „дѧкь“.

13) FC. має „Іѧнъко“. Очевидна річ, що дяк звався Янко Рипочич, як у FC., зате в І. з кириличного „Ѧ“ зроблено дві окремі букви (= Янько), через що вийшли дві особи, котрі писали грамоту, дяк перемиського старости, неназваний по імени і Янко Рипочич.

14) FC. „срѣбъра“.

у мене в нотках. Очевидні пропуски кopіста, доповнені мною, розв'язки скорочень і надстрічні букви подаю в тексті, уймаючи їх у клямри.

Оригінал грамоти, котрий ще в XVII ст. був власністю перем. лат. Капітули, нині невідомий нам, а бодай не видруковано її в „Dyplomataryuszu kapituły przemyskiej obrządku łacińskiego“ (Akta grodzkie i ziemskie VIII, Lwów 1880). Згадане в грамоті з 1369 р. село Бишковичі дарував Володислав князь Опольський (villam nostram Byskowycze) грамотою, виданою в Городку, 31. VIII. 1375 р., Глібови Дворсковичеви (ibidem, ст. 13—14, ч. IX). Видавці останньої грамоти пояснюють, що се „Buszkowiczki wieś w powiecie przemyskim, własność kapituły przemyskiej“ (ibidem, ст. 14, прим. 1; пор. ще Słownik geogr. I, ст. 482). До Бишкович і до села Частровиці, згаданого рівнож у грамоті з 1369 р., відноситься слідуюча перемиська судова записка з 18. IV. 1463 р.:

„Vble Capitulum Premisl. et Gsus Stephanus Swanthopelk cum consorte sua Margaretha de Bolestraschicze fecerunt talem inter se concordiam pro lacu, qui est in Byskowicze et gays alias konthi, quod Stephanus Swanthopelk de Zawada cum consorte Margaretha recesserunt alias odstompili lacum vulgariter gyeszoro, quem lacum habuerunt per medium cum Capitulo et cum terra, que est post lacum, et cum rubetis et gays alias kanthi Capitulo. Et Capitulum recesserunt Stephano cum consorte sua gayum et rubetum dictum Pyenkowothopole in Czastrowicze cum apibus et mellificiis et cum pratis...“ (A G Z. XIII, ст. 406, № 5140). Село Частровиця (за грамотою з 1369 р.) чи Частровичі (за судовою запискою з 1463 р.) не існує нині під тою назвою й не згадується вже в актах XVI ст. Пам'ять про Пінка Кунашевича заховалася, як бачимо з повищої записки, в назві гаю й ожинових кущів „Pyenkowothopole“ до другої половини XV ст.

Заходять деякі трудноші в означенню дня й місяця нашої грамоти. На самім початку грамоти поданий рік 6877 (за візантійською ерою). Що до дня, в котрім відбувся суд, то в грамоті сказано, що діялося воно „во вѣлѣю свѧтого Мацѣѧ апостола и еванъгелиста ѹ четвертокъ“. Під увагу можна тут брати тільки св. Матея (Матфтей, Matthaeus, Mateusz), бо в грамоті сказано виразно „апостола и еванъгелиста“. Не можна думати тут про св. Матія (Матфтій, Mathias, Maciej), котрий був апостолом, але не був евангелистом. Тому то в копії FC. подано „Мадеѧ“ і, хоча справлено на „Мацѣѧ“, опісля дописано знова „Мадеѧ“.

Все те не розв'язує ще одначе самої дати дня. Розходиться перш за все про те, чи маємо тут діло зі святим латинського, чи грецького календаря. Форма імени „Мацея“ (мимо того, що розходиться тут про Матея) вказувала б на латинського святого. Латинського Матея еванг. припадає 21. вересня. Приймаючи отже рік 1369 (6877—5508) в котрім Великдень припадав 1. квітня, „вілія“ латинського Матея припадала 20. вересня, в четвер, згідно з датованням у грамоті. Одначе означення року за візантійською ерою може вказувати на грецького святого. Грецького Матея припадає 16. листопада (ст. ст.), хоча маємо ще два побічні свята, 30. червня і 5. жовтня (ст. ст.). Беручи за основу головне свято, навечерія грецького Матея припадало в 1369 р. 15. листопада, в четвер, в другім випадку дня 29. червня, в п'ятницю, в третім випадку 4. жовтня, в четвер. Можна би отже прийняти дату головного свята, 15. листопада (менше правдоподібно 4. жовтня).

Тільки знова заходить питання, чи з огляду на датування грамоти роком візантійської ери, не розходиться тут про вересневий рік 1369, отже січневий 1368 (6877—5509). В 1368 р. Великдень припадав 9. квітня. Беручи під увагу св. Матея дня 16. листопада бачимо, що навечерія 15. листопада припадало в середу, а також узгляднюючи свято з 5. жовтня, навечерія 4. жовтня припадало рівно ж в середу. Навіть коли б ми схотіли при вересневім 1369 р. (січневім 1368) брати під увагу лат. св. Матея 21. вересня, то його вілія 20. вересня припадала також на середу. Отже зовсім ясно, що маємо тут діло з січневим роком 1369-им. Нерішеним одначе остається питання що до сього, чи приймати тут латинського, чи грецького Матея. Можна проте приймати для нашої грамоти або день 15. листопада, або 20. вересня 1369 р.[1])

2.

В Перемишлі, 21. липня 1427 р.

Король Володислав Ягайло надає Грицькові й Тишкові Попелям та їх нащадкам пусте місце над рікою Ратичною для заснування там села Ратичної, зобов'язуючи їх за те до воєнної служби.

In nomine Domini Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Tam vivente scriptura, vivit et actio litterarum datarum, quae recognitio facit memoriam aeviternam. Proinde nos Wladislaus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae etc. Dominus et haeres, recognoscimus modo praesenti, quibus expedit universis praesentibus et futuris, prout sinceriter supplicantibus et ratione servitii fidelis et ex magna constantia eorundem servitiorum[2]), quibus meritis et servitiis diligentissimis Hryczko et Tysko[3]) fratres, dicti Popielowie, gratae[4]) nostrae Maiestati et in futurum ut possint feliciter fideliterque iuxta scientiam latius esse dilecti, intuitu[5]) eorum hoc volentes nos ipsis fratribus speciali gratia ambiere aut circumdare, ut fiant promptiores ad servitia nostra assidua, istis fratribus et eorum haeredibus et successoribus locum vacuum seu desertum super fluvio dicto Ratyczna alias od Uscia asz do Wierzchowiska, cum omnibus litoribus ex utraque parte et decursionibus alias Potoki decurrentibus in flu-

[1]) Для цілковитого вияснення сумнівів годиться піднести, що не можна тут брати під увагу св. Матія (Матфтія) чи там Macieja (Mathias) і то не тільки з огляду на те, що він не був євангелистом, а також тому, що в ніоднім випадку його навечерія в 1369 р. не випадало в четвер (гр. Матія 9. серпня, навечерія 8. серпня в середу; лат. Macieja 24. лютого, вілія 23. лютого в п'ятницю, 1. вересня, вілія 31. серпня в п'ятницю, 5. вересня, вілія 4. вересня у вторник).

[2]) В обляті „servitorum".

[3]) В обл. „Tysno".

[4]) В обл. „grati".

[5]) В обл. „intuiti".

vium dictum, Kotowiecz et Potok profundum, pro ratione possessionis, haereditatis seu villae dictae Ratyczna, quae granicies et limites alias miedze in districtu Drohobyczensi od Uscia asz do Wierzchu Wierzchowiska ex utraque parte ripae a superficie[1]) alias od wierzchu slonego do wirzchu Ratycznego, et etiam in districtu Samboriensi a sumitate alias od Wierzchu Ratyczny do Wirzchu Czernczei, et exinde usque po wodotopie, et a Wodotopie transgrediendo ad Jasienicza et Baginsko, et a Baginsko eundo superius Glinnego Potoka do Worotecz, od Worotecz do Uniatyczy et Lietyczno Potokow, et exinde usque ad laneos Drohobyczenses, usque ad Uscie praedictae Ratyczna, ratione graniciei eductae in Terram Russiae, dedimus et donavimus et consignavimus et committimus in aeterna tempora benigniter per praefatos Hriczko et Tysko et alios fratres eorum germanos habendum, tenendum, utifruendum pacifice et quiete cum omnibus et singulis usibus et fructibus, censibus, dationibus, pertinentiis, cum omnibus agris, pratis, campis, silvis et indaginibus alias dąbrowami, cum gaiis et eorum fructibus alias z żyrmi et venationibus, cum omnibus melleficiis alias z barciami, cum aquis fluentibus et potoki eorum, cum piscinis et molendinis, perpetue et in aevum tenere effectualiter, ratione cuius donationis[2]) nobis et nostris successoribus servire pro qualibet expeditione bellica quatuor sagittariis super equis valentibus tenebuntur et fient astricti. Quarum rerum ob evidentius testimonium sigillum nostrum subappendere iussimus praesentibus litteris. Acta sunt haec Praemisliae, feria secunda in vigilia Beatae Mariae Magdalenae, anno Domini millesimo quadringentesimo vigesimo septimo. Praesentibus Reverendissimis, Magnificis, Generosis et Nobilibus Joanne Dei gratia Archiepiscopo Leopoliensi, Janussio Dei gratia Episcopo Praemisliensi, Floriano de Koritnicza[3]) Castellano Visliciensi, Alberto Malsky[4]) Lanciciensi, Scheliga Januszowsky Siradiensi Succamerariis[5]), Laurentio Zaremba Marsalco Curiae Regalis, Nicolao Chrąstowsky Gladifero Cracoviensi et aliis quam plurimis fide dignis testibus ad praemissa. Datum per manus Venerabilis Joannis Decani Cracoviensis, R. P. Cancellarii nobis dilecti. Ad relationem Venerabilis Joannis Decani Cracoviensis, R. P. Cancellarii.

Castr. Premisl. T. 312, pag. 305—307.

---

[1]) В обл. „superficiae".

[2]) В обл. „dationis".

[3]) В обл. „Rokitnicza".

[4]) В обл. „Molsky".

[5]) В обл. хибно „Alberto Molsky, Scheliga Januszowsky Lanciciensi et Siradiensi Succamerario".

Примітка. Отсей привілей, невідомий нам в ориґіналі, заховався яко трансумпт у потвердженню Жиґимонта Авґуста з датою Краків, 11. квітня 1549 р., облятованім в Castr. Premisl. T. 312, pag. 305—308 (пор. у мене ч. 4). Правопис, з виїмком імен особових і географічних, модернізую, справляючи рівночасно важніші очевидні похибки переписувача, зазначені в нотках.

3.

В Буді, 6. червня 1482 р.

Король Матвій Корвин видає нобілітаційний привілей для Стефана Янча з Уніхова (de Vainág).

Nos Mathias dei gratia Rex Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie, Rame, Seruie, Galitie, Lodomerie[1]), Comanie Bolgarieque Rex, necnon Slesie, Lucemburgensis dux Marchioque Morawie et Lusatie. Tibi fideli nostro, Stephano Jancho de Wainach in comitatu Maromarusiensi, salutem et gratiam nostram regiam ac fauorem. A claro lumine troni regie magestatis, velut e sole radii, nobilitates iure procedunt, et omnium nobilitatum[2]) insignia a regia claritate dependent ita, vt omne nobile generositatis insigne a gremio proueniat regie magestatis. Sane tum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillime supplicationis instantiam per eos pro[3]) parte tui nostre propterea porrecte magestati, tum etenim consideratis tuis fidelitatibus et fidelium seruitiorum gratuitis meritis, quibus tu, vti didicimus, prefato regno nostro Hungarie sacreque eius corone regie et tandem etiam nobis[4]) fidelitatis constantiam feruentisque animi zelo studuisti, eoque feruentius et diligentius in posterum studebis complacere, quo te tuosque singularibus honorum[5]) gratiis a nostra celsitudine conspexeris, fore insignitum, pro arma tua damus gladium vtrinque incidentem, cuius in medio transfixa sagitta aurea apparet. Tibi Stephano Janchio de dicto Wainach et per te heredibus et posteritatibus tuis vtriusque sexus vniuerse[6]), que[7]) doctrina (?) seu arma et nobilitatis insignia, prout[8]) in principio seu capite presentium literarum nostrarum suis apropriatis coloribus arte pictoria signata sunt et distinctius expressa, animo deliberato et ex certa nostre mage-

---

1) В обл. „Rodomerie“.
2) В обл. „nobilium“.
3) В обл. нема „pro“.
4) В обл. нема „etiam nobis“.
5) В обл. „honoribus“.
6) В обл. „vniuersis“.
7) В обл. „hec“.
8) В обл. нема „prout“.

statis scientia dedimus et contullimus, immo ex abundantiori plenitudine nostre specialis gratie concedimus et presentibus elargimur, vt tu tuique heredes et posteritates vniuerse pretacta arma seu nobilitatis insignia, more aliorum armis vtentium, a modo in posterum in preliis, hastiludiis, torneamentis, duellis ac aliis omnibus exercitiis nobilibus et militaribus, necnon sigillis, vellis, cortinis, annulis et generaliter in quarumlibet rerum et expeditionum generibus, sub mere et sincere nobilitatis titulo, quali te ab vniuersis et singulis cuiuscunque conditionis, preeminentie, status, gradus vel dignitatis existant[1]), insignitum ac verum nobilem nominari et teneri volumus, ac etiam reputari[2]), gestare, omnibusque et singulis gratiis et honoribus et libertatibus, quibus[3]) ceteri proceres, nobiles militesque et clientes regni nostri armis vtentes, quomodolibet, consuetudine vel de iure, freti[4]) sunt et gauisi, frui et gaudere possis atque valeres, de talismodique singularis et specialis nostre gratie antidoto[5]) merito exultes et tanto[6]) ampliori studio ad honorem regie magestatis tua de cetero solidetur intentio, quanto te largiori[7]) fauore regio prouentum esse conspicis et lumine[8]) gratiarum. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras secreto sigillo nostro, quo vt rex Hungarie vtimur, impendenti comunitas duximus concedendas. Datum Bude, feria quinta proxima post festum sancte et Indiuidue Trinitatis, anno domini millesimo quadringentesimo octuagesimo secundo.

Castr. Premisl. T. 306, pag. 680—682.

Примітка. — Отсей нобілітаційний привілей невідомий нам в оригіналі, тільки дійшов до нас яко трансумпт в атестації всеї шляхти Мармарошського комітату з датою Сигіт, 26. лютого 1566 р., для правнука Стефана Янча, рівно ж Стефана, на доказ шляхетського походження Уніховських (гл. у мене ч. 7), а разом із нею уміщений яко трансумпт у привілею Жиґимонта Авґуста, виставленім у Люблині, 15. лютого 1569 р., надаючім нащадкам Стефана Янча індиґенат у Польщі. Сей привілей Жиґимонта Авґуста (гл. у мене ч. 8) облятований разом із трансумованими документами в Castr. Premisl. T. 306, pag. 678—686. З отсеї обляти знав уже його Niesiecki: Op. cit. VII, ст. 545—547 і IX, ст. 204—205, та мимо сього представив невірно на його основі генеалогію Уніховських. Нобілі-

[1]) В обл. „existatur“.
[2]) В обл. „reputare“.
[3]) В обл. „que vos“.
[4]) В обл. „frui“,
[5]) В обл. „anticlate“.
[6]) В обл. „tanti“.
[7]) В обл. „longiori“.
[8]) В інших нобіл. грамотах кор. Матвія є „munere“.

таційний привілей Матвія Корвина друкую на основі згаданої обляти, реконструючи його (в обляті доволі попсований) текст при помочі інших нобілітаційних привілеїв того короля, відомих нам в оригіналі. Полишаю отже в нім оригінальний правопис нобілітаційних привілеїв Матвія Корвина, а в нотках уміщую похибки переписувача, справлені мною в тексті.

Для реконструкції згаданого привілею з 1482 р. використав я видані Угорською Академією Наук в Будапешті Monumenta Hungariae Heraldica (Magyar Czimeres Emlékek). Közli Fejérpataky László. I. Füzet. Budapest 1901, а саме нобілітаційні привілеї короля Матвія Корвина з рр. 1459, 1462, 1476, 1479, 1488 і 1489 (т. є. №№ XIX—XXIV, ст. 73—84); далі II. Füzet. Budapest 1902, а саме нобіл. привілеї того короля з рр. 1460, 1474, 1476, 1480 і 1481 (т. є. №№ XX—XXIV, ст. 57—66); вкінці III. Füzet. Közli A'ldásy Antal. Budapest 1926, а саме нобіл. привілеї того ж короля з рр. 1466 і 1478 (т. є. №№ XVIII і XIX, ст. 51—55). З огляду на се реконструований привілей для Стефана Янча одержав вигляд, наче би був копійований з оригіналу.

4.

В Кракові, 11. квітня 1549 р.

Король Жиґимонт Авґуст потверджує привілей короля Володислава Ягайла з дати Краків, 21. липня 1427 р., яким він Грицькові й Тишкові Попелям надав пусте місце для заснування села Ратичної.

In nomine Domini Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Cum in rebus humanis nihil sit firmum et perpetuum, sed omnia fluxa et caduca, prudenti consilio inventum est, ut ea litterarum monumentis mandentur, quae ad posteritatis memoriam transire debent. Proinde nos Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Culmensis, Elbingensis, Pomeraniaeque etc. dominus et haeres, significamus praesentibus litteris, quorum interest universis praesentibus et futuris, harum notitiam habituris. Exhibitas nobis esse litteras Serenissimi Wladislai Regis Poloniae, Proavi nostri, sigillo eius appenso ....[1]) communitas, donationem loci vacui seu deserti super fluvio dicto Ratyczna siti in se continentes supplicatumque, ut eas approbare, confirmare et innovare dignaremur, quarum tenor est iste.

[Далі слідує яко трансумпт привілей короля Володислава Ягайла з 21. VII. 1427, видрукований у мене під ч. 2.].

Quas quidem litteras uti salvas, sanas et integras nullique suspicioni obnoxias, auctoritate nostra Regia approbandum, confirman-

---

[1]) В обляті в тім місці стоїть „iucunda servitia“, що не має ніякого змислу. Були там очевидно якісь слова в зв'язку зі словами „sigillo eius appenso“, але тут перекручені копістом.

dum et innovandum duximus, approbamusque, confirmamus et innovamus praesentibus litteris, decernentes eas robur debitae firmitatis obtinere. In cuius rei fidem et evidentius testimonium sigillum nostrum praesentibus est subappensum. Datum Cracoviae, feria quinta post Dominicam Judica proxima, anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo nono, Regni nostri vigesimo. Praesentibus Reverendissimo in Christo Patre Domino Samuele Macieiowsky Episcopo Cracoviensi et Regni Poloniae Cancellario, necnon Magnificis, Venerabilibus et Generosis Joanne de Koscielecz Palatino Inowlodislaviensi et Brzestensi, Dobrzynensi Kowalensique Capitaneo, Petro Opalinsky Gniznensi et Costensi Olstinensique Capitaneo, Spytkone de Tarnow Woiniczensi, Regni Nostri Thesaurario et Brzezniczensi, Krzepicensi, Krzesoviensique Capitaneo, Stanislao Maczieiowsky Lublinensi, Serenissimae Coniugis nostrae Curiae Magistro et Capitaneo Zawichostensi, Severino Bonar de Balicze Sandecensi ac Oswiacimensis, Zatoriensis Ducatuum, Bieczensi, Rapsthinensique Capitaneo, Nicolao Grabia Helmensi, Regni nostri Vicecancellario et Capitaneo Lubomlensi, Joanne Komorowsky Polanecensi, Nicolao Liutomirsky Czechoviensi Tribuno, Maiori Siradiensi, Joanne Bonar Oswiacimensi Castellanis, Jacobo Uchansky Decano Ploczensi, Archidiacono Warsoviensi, Valentino Dembiensky Curiae nostrae Refferendario, Andrea Czarnkowski Gnesnensi et Lenciciensi Praeposito ac Scholastico, Joanne Przerembski Praeposito, Philippo Padniewsky Cantore Cracoviensi, Secretariis nostris, Nicolao Mniszek de Magna Kunczycze Burgrabio Cracoviensi, Cubiculi nostri Praefecto ac Lucoviensi Socaliensique Capitaneo, Joanne Lutomirski Burgrabio Cracoviensi, Curiae nostrae Thesaurario, Nicolao Myskowsky Incisore Regni et Capitaneo Miedzyrzeczensi, Stanislao Ligęza Pocillatore et Capitaneo Thischowiczensi, Gabriele Tarło Dapifero mensae nostrae et Capitaneo Chelmensi et aliis quam plurimis dignitariis et officialibus nostris circa praemissa existentibus. Datum per manus praefati Reverendissimi etc. Relatio eiusdem etc.

Castr. Premisl. T. 312, pag. 305—308.

Примітка. Отсей привілей разом із трансумптом привілею Володислава Ягайла був виданий інтересованим з королівської Канцеляріі в формі трансумпту в слідуючій грамоті Жиґимонта Авґуста з дати Пйотрків, 4. лютого 1563 р.:

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae Samogitiaeque etc. dominus et haeres. Significamus tenore praesentium quibus expedit universis et singulis, contineri in actis Cancellariae nostrae infrascriptas litteras sub hac verborum serie.

[Далі слідує яко трансумпт привілей Жиґимонта Авґуста з 11. IV. 1549 р., видрукований у мене під ч. 4. враз із трансумптом привілею Во лодислава Ягайла, видрукованим у мене під ч. 2.].

Nos itaque Sigismundus Augustus Rex praefatus, adducti supplicationibus Nobilium Petri, Romani, Nicolai et Pauli Popielow, litteras praeinsertas ex actis Cancellariae nostrae describi et ipsis easdem[1]) extradí mandavimus. Harum testimonio litterarum, quibus sigillum nostrum est appensum, Petricoviae, in Conventu Regni nostri Generali, feria quinta post festum Purificationis Beatae Ma riae Virginis proxima, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo tertio, Regni nostri trigesimo quarto[2]). ·Joannes Ocieski Regni P. Cancellarius. Relatio Magnifici Joannis de Ocieschino R. P. Cancellarii, Cracoviensis Generalis ac Oswiecimensis, Zatoriensis, Samboriensis, Olstinensisque Capitanei[3]).

Отсю грамоту разом із обидвома трансумптами облятували 3. лютого 1596 р. в перемиських городських актах (Castr. Premisl. T. 312, pag. 305—308) „Nobilis Joannes Popiel Romanowicz in villa Popiele et Kotow sortium suarum haeres“ і інші члени роду Попелів.

5.

В Кракові, 26. вересня 1549 р.

Король Жиґимонт Авґуст видає братам Федькові, Павлові й Занькові Попелям-Колодрубам, їх стриєві Радові Попелеві та Дем'янові Колодрубові реституційний привілей на посідання села Котова „iure haereditario“, з застереженням для себе і своїх наслідників посідання там же жуп, лісів і салін.

In nomine Domini Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Solent reges et principes, quorum memoriam volunt esse perpetuam, ea monumentis litterarum commendare. Quam ob rem nos Sigismundus Augustus, Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae etc. dominus et haeres, significamus tenore praesentium quorum interest universis praesentibus et futuris. Quod cum villa Kothow in praefectura Samboriensi sita[4]) nobilium Chwietko, Pauli et Zanko fratrum et Rad patrui et Demian Kołodrubowie, iudicio Commissariorum Divi Parentis nostri Regia esse decretata[5]) fuisset ac propterea ab eis per Serenissimam Dominam Parentem nostram redempta ac pro Regia possessa, venerunt tandem ad nos nobiles praedicti atque litteras obtulerunt, quibus villam praedictam iure haereditario pertinere ad se affirmabant. Quibus nos revisis, accedente consensu Serenissimae Dominae Parentis nostrae, quem nomine Maiestatis illius Magnificus Joannes Comes de Thenczin,

[1]) В обляті „eandem“.
[2]) В обл. „vigesimo quarto“.
[3]) В обл. „Capitaneo“.
[4]) В обляті „sit“.
[5]) В обл. „decreta“.

Palatinus Sandomiriensis, Curiae nostrae Marschalcus et Lublinensis Leloviensisque Capitaneus praestitit ac Consiliariorum Regni nostri tunc praesentium, villam praedictam Kothow cum omnibus ad illam pertinentiis restituendam Nobilibus Chwietko, Paulo et Zanko fratribus et Rad patruo et Demian Kołodrubowie[1]) duximus restituimusque praesentibus litteris, salinis tamen ac silvis, zuppis pro nobis et successorlbus nostris reservatis, recendente expresso consensu nobilium praedictorum. Quam quidem villam nobiles praedicti et successores eorum cum alia villa Popiele dicta ipsorum haereditaria habebunt, tenebunt et possidebunt iure haereditario temporibus perpetuis, cum plena potestate eam ipsam villam dandi, donandi, permutandi, vendendi, alienandi et in eos, quos illis videbitur usus, convertendi, nihil nobis iuris, dominii et proprietatis ad eas ipsas villas reservando, sed totum, si quod nobis competebat, in praedictos nobiles et eorum successores transferendo, cassando et abrogando priores litteras ipsis nobilibus per Divum olim Wladislaum Poloniae Regem concessas et per nos confirmatas. Debebunt autem nobiles praedicti Commissarios a nobis accipere, qui cum consensu Capitanei Serenissimae Dominae Parentis nostrae bona praedicta ab aliis bonis nostris Regiis distinguent et limitabunt, quae ita ut distincta et limitata fuerint, possidere et obtinere ea debebunt. Qui Commissarii eos iuxta antiquas possessiones reservare debebunt, in campis et pratis habebunt etiam ipsi et eorum successores incolaeque villarum praedictarum temporibus perpetuis, silvarum praedictarum, quas pro nobis reservavimus, liberum usum fructum tam in incidendis lignis et roboribus, quam in pascendis pecoribus et pecudibus omnis generis, etiam suibus propriis in glandine plenam potestatem. In cuius rei fidem etc. Datum Cracoviae, feria quinta ante festum Sancti Michaelis proxima, anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo nono, Regni nostri vigesimo. Relatio Reverendi in Christo Patris Domini Samuelis Maczieiowski, Episcopi Cracoviensis et Regni Poloniae Cancellarii.

Castr. Premisl. T. 301, pag. 775—778.

Примітка. Відпис отсего реституційного привілею одержали інтересовані на основі слідуючої грамоти Жиґимонта Авґуста з дати Пйотрків, 14. грудня 1558 р.:

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae Samogitiaeque dominus et haeres. Significamus tenore praesentium ad quos pertinet universis, supplicatum esse nobis per certos Consiliarios nostros nomine nobilium Chwietconis, Pauli et Zankonis fratrum

[1]) В обл. „Kołodrubow".

ac Rad patrui illorum et Demiani Kołodrubowie, ut litteras restitutionis villae Kothow infrascriptas ex libris Cancellariae nostrae extradi, in pergamenoque describi ac sigillo nostro communiri mandare dignaremur, quarum tenor sequitur estque talis.

[Далі слідує яко трансумпт реституційний привілей Жиґимонта Авґуста з 26. IX. 1549 р., видрукований у мене під ч. 5.].

Nos itaque Sigismundus Augustus Rex supplicationi praefatae benigne annuentes, litteras praeinsertas ex libris Cancellariae nostrae extradi, in pergamenoque describi ac sigillo nostro communiri mandavimus. In cuius rei testimonium sigillum nostrum praesentibus est subappensum. Datum Petricoviae, feria quarta postridie festi Sanctae Luciae Virginis, anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo octavo, Regni vero nostri vigesimo nono. Joannes Oczieski Regni Poloniae Cancellarius m. p. Relatio Magnifici Joannis de Ocziesschino Regni Poloniae Cancellarii, Cracoviensis Generalis ac Oswieczimensis, Zatoriensis, Sandecensis Olstinensisque Capitanei.

Отсю грамоту разом із її трансумптом облятувала 27. січня 1586 р. в перемиських городських актах (Castr. Premisl. T. 301, pag. 775—778) „Nobilis Nastazia Popielowska, relicta nobilis olim Misko Kołodrub Popielowski consors".

6.

В Густі, 22. листопада 1565 р.

Наджупан Мармарошського комітату й начальник замку Густ, віцежупан того ж комітату й чотири комітатові судді, дають Дем'янові Стебницькому атестацію дотично походження з шляхетського роду Уніховських.

Nos Christopherus Chainasz de Borczo Comes Maromarusiensis et praefectus arcis Husth, Michał Urmiesowski Iszpan Judex Maromarusiensis, Gawrelo Dragoiewski, Stoyko Ugrebski, Dolgaierth Dilzenski[1]), Gawrelo Krzyczowski, significamus tenore praesentium quibus expedit universis et singulis et praesertim Baronibus Regni Poloniae et Ducatus Russiae, quia veniens ad nostri personaliter Nobilis Demian Stebniczki, indigena Ducatus Russiae Capitaneatus Przemisliensis, asserebat se per Generosum Nicolaum Herborth de Fulstin et tenutarium in Lesko esse in nobilitate sua inculpatum supplicavitque nobis, ut eidem litteras patentes significatoriales de eius nobilitate in vim testimonii daremus. Nos vero annuentes iustae eius petitioni, ex quo unicuique de iure nostro tenemur facere et praesertim mandatis bene constat officialibus istisque uti, eius de stirpe nobilitatis sanguineque eorum militari esse eundem Nobilem Demian Stebniczki progenitum estque vere de linea paterna frater propinquus, quod sub corporalibus iuramentis attestamur. Rogantes nihilominus omnes Barones Regni Poloniae et Ducatus Russiae, do-

[1]) В обл. можна читати також „Pilzenski".

minos, amicos et vicinos clarissimos, ut huiusmodi litteris significatorialibus testimonii fidem indubiam adhibeant. Nos etiam in talibus et maioribus omnibus vicissim eam mereri studebimus. Harum testimonio litterarum, quibus sigilla nostra propria sunt appensa manibusque nostris subscriptarum. Datum in castro Husth, die vigesima secunda novembris, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo quinto. Christopherus Haynas manu propria, Machior Possan de Urmesach Vicecomes Maromarusiensis manu propria et quatuor Juditialium Comitatus Maromarusiensis.

Castr. Premisl. T. 306, pag. 683—684.

Примітка. Отся атестапія відома з трансумпту в привілею короля Жиґимонта Авґуста з 15. лютого 1569 р., облятованім в Castr. Premisl. T. 306, pag. 678—686, яким сей король признає Дем'янові Стебницькому і його нащадкам індиґенат у Польщі (пор. у мене ч. 8). Текст атестації доволі попсований копістом, таксамо імена й назвиська перекручені, котрі одначе оставляю без змін, модернізуючи тільки правопис документу.

7.

В Сиготі, 26. лютого 1566 р.

Шляхта Марамарошського комітату дає Стефанові Янчові, правнукові Стефана Янча з Уніхова, атестацію дотично його шляхетського походження.

Nos Universitas Nobilium Comitatus Maromarusiensis damus pro memoria, quod cum nos feria tertia proxima ante Dominicam Invocavit proxime transacta ad oppidum Sygeth, locum et diem nostrae Judiciariae, congregati fuissemus tribunalique consedissemus, extunc Nobilis Stephanus Jancho de Vainach, filius Joannis Janchio, filii Emerici, filii olim Stephani Janchio de Vainach, coram nobis personaliter exurgens, per modum protestationis significare curavit nobis in hunc modum. Quod ipse haberet quendam propinque regionis fratrem nomine Damianum Stebniczki de Ustryk sub Capitaneatu Premisliensi, contra quem Generosus Nicolaus Herborth de Fulstin contumeliosa verba protulisset ex eo, quod dictus Damianus Stebniczki, filius Nobilis Kunass, Filii Theodorii, filii quondam Stephani Janchio de Vainach, qui fuit proavus ipsius supradicti Stephani Janchio de Vainach et Damiani Stebniczki, aliter supradicto cognomine abavo et proavo Janchio, non ex nobili genere natus et procreatus esset. Ideoque, cum eodem Generoso Nicolao Herborth de Fulstin iura sua exercere non posset, itaque supplicavit nobis idem Stephanus Janchio, ut parte litterarum suarum nobili-

tarium[1]) iuris eiusdem Damiani Stebniczki ad cautellam dare volemus, quarum quidem litterarum suarum tenor talis est.

[Далі слідує яко трансумпт нобілітаційний привілей короля Матвія Корвина для Стефана Янча з Унінова, виданий в Буді, 6. червня 1482 р., видрукований у мене під ч. 3.].

Nos itaque supplicationi eiusdem Nobilis Stephani Janchio de Wainach, tanquam iuri consoni, acquiescentes, praesentes litteras nobilitares Nobilis quondam alterius Stephani Jancho, proavi ipsius, per quondam serenissimum principem Dominum et Dominum Mathiam, Regem Hungariae, eidem donatas, in praesentibus litteris nostris transumere de verbo ad verbum, nihil addendo nihilque detrahendo, sed tantummodo ea, qua debuimus, diligenter transumendo, in transumptoque litterarum nostrarum una cum eiusdem praelibati Damiani Stebniczki alias Janchio uberiorem ad cautellam per supplicationem consanguinei sui, iam dicti Stephani Janchio de Wainach, sigillis[2]) nostris, quibus in Comitatu nostro Maromarusiensi utimur, pendendis, munitas, dandum et concedendum duximus. Datum in oppido Sigeth, loco sedis nostrae Judiciariae, die supradicta, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo sexto.

Castr. Premisl. T. 306, pag. 679—682.

Примітка. Отся атестація шляхти Марамарошського комітату разом із трансумованим у ній нобілітаційним привілеєм короля Матвія Корвина міститься яко трансумпт у привілею короля Жиґимонта Авґуста з 15. лютого 1569 р., облятованім в Castr. Premisl. T. 306, pag. 678—686, яким сей король признає Дем'янові Стебницькому і його нащадкам індиґенат у Польщі (пор. у мене ч. 8).

8.

В Люблині, 15. лютого 1569 р.

Король Жиґимонт Авґуст затверджує нобілітаційний привілей короля Матвія Корвина для Стефана Янча з Унінова й признає на його основі Дем'янові Стебницькому й його нащадкам індиґенат у Польщі.

In nomine Domini Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Nos Sigismuntus Augustus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, necnon terrarum Cracoviae[3]), Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Kuiaviae, Russiae, Masoviae, Culmensis, Elbingensis Samogitiaeque etc. dominus et haeres. Notum testatumque facimus eiusque

[1]) В обл. „nobilitarum“.

[2]) В обл. „siligis“.

[3]) В обляті замість опущеного „Cracoviae“, стоїть тут „Russiae“, хоча другий раз „Russiae“ подано між „Kuiaviae“ і „Prussiae“.

rei firmam ac perpetuam extare memoriam volumus, certe nos esse edoctos non solum vivorum hominum fidedignorum testimoniis, sed etiam litteratoriis et authenticis documentis et probationibus legitimis coram nobis adductis, Nobilem olim Theodoricum Janchio de Wainach ex stirpe nobilis gentis Hungaricae et terra Transsilvaniae prognatum, incolatum suum huc in Regnum nostrum Poloniae ex Regno Hungariae a multis iam annis transtulisse in terraque Russiae et territorio Przemisliensi consedisse, ad instarque aliorum nobilium et status militaris hominum Regni nostri iam pridem sese in omnibus exercere et conservare. Non deest tamen quosdam aemulatores, qui posteritati illius legitimae et praesertim nobili Damiano Stebniczki, nepoti olim Theodorici Vainach propter incognitum genus nobilis familiae Vainachtorum in comitatu Maromarusiensi[1]) Regni Hungariae, ex quo ipse Damianus originem ducit, detrahere audent. Supplicatumque itaque est nobis nomine ipsius Damiani Stebniczki et illius successorum legitimorum, ut illis ea in re de remedio iuris opportuno prospicere dignaremur litterasque authenticas sufficientis et legitimae probationis nobilitatis et genealogiae[2]) praefati Damiani ex Regno Hungariae officiose allatas, in metricam actaque Cancellariae nostrae inscribere mandaremus, authoritate nostra Regia approbare et confirmare dignaremur. Cui supplicationi uti iustae nos benigne annuentes, visis eiusmodi litteris salvis, sanis omnique suspitionis nota carrentibus, easdem, ut in suo tenore sonant, de verbo ad verbum praesentibus litteris nostris inscribere iussimus. Quarum quidem litterarum ab Universitate Nobilitatis Maromarusiensis una cum rescripto litterarum Serenissimi olim Mathiae Dei gratia Regis Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galitiae, Lodomeriae[3]), Comaniae Bolgariaeque Regis, necnon Slesiae et Lucemburgensis Ducis Marchionisque Moraviae et Lusatiae, nobilitationis olim Stephani Jancho de Vainach, proavi ipsius Damiani Stebniczki legitimi, sub quorum appensis sigillis[4]) Judicum et Officialium comitatus Maromarusiensis, in pargameno exaratarum, verba sunt haec et tenor sequitur talis.

[Далі слідує трансумпт атестації шляхти Марамароського комітату з 26. II. 1566 р. для Стефана Янча, видрукованої у мене під ч. 7, з трансумованим у ній нобілітаційним привілеєм Матвія Корвина з 6. VI. 1482 р., видрукованим у мене під ч. 3.].

---

[1]) В обл. „Marumarustensi".
[2]) В обл. „genalogiae".
[3]) В обл. „Radomeriae".
[4]) В обл. „silıgis".

Deinde aliarum litterarum similiter pargamenearum, sex sigillis, uno Comitis Maromarusiensis et praefecti arcis Hustensis et altero Vicecomitis atque quatuor[1]) Judicum et Officialium districtus eiusdem Maromarusiensis sigillis obsignatarum, de nobili stirpe et progenie praefati Damiani sufficiens testimonium perhibentium, tenor sequitur talis.

[Далі слідує трансумпт атестації наджупана. віцежупана й чотирьох суддів Марамарошського комітату з 22. XI. 1565 р. для Дем'яна Стебницького, видрукованої у мене під ч. 6.].

Quas quidem litteras praeinsertas nos ratas et firmas habentes, easdem authoritate nostra Regia approbandas et confirmandas duximus, approbamusque et confirmamus praesentibus, eundemque Damianum Stebniczki, pronepotem olim Stephani Jancho Wainach legitimum, stemmate et insigne nobilitatis suae gladium scilicet utrinque incidentem, in medio transfixa sagitta aurea in campo rubeo, vulgariter Przestrzal dictum, ex antiquo spectante, in Regno nostro possessionatum et de Republica nostra bene meritum iuribusque, libertatibus et omnibus praerogativis nobilium Regni nostri utentem, iam non pro advena et extraneo homine aliquo esse, sed pro subdito et vero ingenuoque nobili cum posteritate et omnibus consanguinenis ipsius reputamus et declaramus omnibusque iuribus et praerogativis aliorum Regni nostri illum et illos gaudere et utifrui volumus perpetue et in aevum. Idque universis et singulis cuiuscunque status et conditionis hominibus denuntiamus atque mandanus, ut hunc Damianum Stebniczki cum liberis et familia sua universa in perpetuum eodem loco cum reliquis nobilitate praestantibus viris habeant eodemque iure censeant seque erga illum familiamque eius utriusque sexus ita gerant, uti solent in reliquos, qui equestrem ordinem a maioribus in Republica nostra obtinent. Qui vero illi posterisque eius probrum faxit genusque illius nobile exprobrasset, ei poena in statuto Regni contra tales edita, sit mulcta. Huius autem totius voluntatis nostrae haec litterae, manu nostra subscriptae sigilloque nostro communitae, aeterni et fideles testes sunt. Datum Lublini, in Conventu Regni Generali, die quindecima mensis februarii, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo nono, Regni vero nostri anno quadragesimo. Praesentibus Reverendissimis et Reverendis Jacobo Uchanski Archiepiscopo Gnesnensi, Philippo Padniewski Cracoviensi, Stanislao Karnkowski Wladislaviensi, Adamo Konarski Poznaniensi, Petro Myskowski Plocensi, Alberto Staroszabski Chelmensi Episcopis, necnon Magnificis Sebastiano a Mielecz Castellano

[1]) В обл. „quorum".

Cracoviensi, Stanislao Myskowski Palatino et Capitaneo Generali Cracoviensi ac Ratinensi, Petro a Zborow Sandomiriensi, Joanne Syrakowski Lanciciensi, Joanne a Sluzewo Brzestensi, Nicolao Sieniawski Russiae, Georgio[1]) Jazlowieczki Podoliae, Joanne a Dąbrowicza Lublinensi, Regni Poloniae supremo Marsalco Palatinis, Stanislao Sobek a Suleiow Sandomiriensi, Thesaurario Regni, Joanne Drzewiczki Inowladislaviensi Castellanis ac Reverendo Francisco Crasinski R. P. Vicecancellario, ad praemissa testibus. Datum per manus Reverendi Francisci Crasinski Praepositi Plocensis, Regni Poloniae Vicecancellarii. Sigismundus Augustus Rex.

Cum stemmate depicto[2]).

Cum appenso sigillo.

Cast. Premisl. T. 306, pag. 678—686.

Примітка. Отсей привілей разом із трьома трансумптами облятований в перемиських городських актах: „sabbato ante Dominicam quadragesimalem Ramis palmarum proxima (14. квітня) A. D. 1590". В наголовку обляти: „Oblata litterarum Sigismundi Augusti Regis Poloniae ex parte nobilitatis Ustriczki". В закінченню обляти: „Oblatae sund ad officium et acta praesentia Castrensia Premisliensia litterae supra scriptae per Nobilem Iwan Ustryczki occasione nobilitatis antecessori ipsius datae, manu Serenissimi olim piae memoriae Sigismundi Augusti Regis Poloniae [subscriptae] et sigillo appenso [communitae], in quo (?) signum seu stemma nobilitatis depictum erat: Ensis et per ensem sagitta transfixa. Quibus litteris officium praesens visis salvis, in nullo viciatis, easdem suscepit susceptasque actis suis inseri mandavit". Правопис привілею, в обляті не всюди одностійний, уодностійнюю й модернізую. (Пор. ще мої уваги в примітці до ч. 3.).

[1]) В обл. „Georgii".

[2]) В обл. поданий тут дуже примітивний рисунок гербу „Przestrzał", зладжений індуцентом.

II. Генеалогічна таблиця роду Попелів і їх віток:

Попелів-Кунашовичів і Попелів-Колодрубовичів

(від поч. XV ст. — 2-ої пол. XVI ст.).

- **Попель** (1414)
  - **Іван (-ко)** (1424—1425)
    - **Тиш(-ко)** (1427—1476)
      - **Кунаш-Кузьма** (1471—1506)
        - N.
          - Грицько (1551)
          - Мисько (1559) ж. Настася (1586)
        - N.
          - Дем'ян (1549)
        - **Рад (Райд) Кунашович** (1505—1559)
          - Прокіп (1551)
        - **Івасько (Васько) Кунашович** (1505—1525)
          - Павло Кунашович (1546—1563)
          - Федько Кунашович „Петелька“ (1546—1559)
            - Іван Петельчич (1589)
            - Васько Петельчич (1589)
            - Ігнат Петельчич (1589)
          - Демко Кунашович (1551—1559)
            - ?
              - **Петро Конашевич Сагайдачний** (* коло 1570 † 10. IV. 1622) ж. Анастасія ур. Повченська 2° voto за Іваном Пйончинським (1624)
          - Мисько Кунашович (?) (1554)
          - Николай (Кунашович?) (1563)
        - **Занько-Захар Кунашович (піп)** (1505—1551) ж. Анна Білинська (1557)
          - Петро Попович Кунашович Занькович (1551—1563)
          - Роман Попович Кунашович Занькович (1551—1589)
            - Іван Романович (1596)
    - **Михалко** (1427 - 1444)
      - **Попель (Колодруб?)** (1471)
        - **Петро Колодруб (-ович)** (1492—1537)
          - Федько (1549—1556)
          - Павло (1549)
          - Занько (1549)
          - Івасько (1549—1589)
          - Андрійко (1549—1589)
            - Стецько Андрієвич (1589)
          - Петро (1558)
  - **Яків** (1425)
    - Дмитро-Деш (1428—1445)
      - Рад (1442)
        - Грицько Радович (1466)
  - **Ходор** (1427—1431)
    - Трухан (1427—1431)
    - Луць (1427—1431)
  - **Філь** (1427—1431)
    - Трухан (Труш) (1427—1442)
      - сини (неназвані) (1439)
    - Гринь (Грицько, Груш) (1427—1442)
      - Матвій (1466—1494)
        - Іван
      - Дешко (1466—1469)
      - Климко (1468—1475)
      - Василь (1494)
      - сини: дочки: Утка, Аннушка — Анна (1466), Хотимка, Настка, Федька
    - Іван (-ко) (1427—1466)
      - Андрій (1466—1470)
      - Павло Чех (Чох) (1466—1494; зг. 1525)
        - дочка (неназвана) (1490) м. Миць Попель (1490—1502)
      - Федько (1494)
        - Іван (-ко, Івасько) (1494—1525)
      - дочка N. м. N. Попель
        - син (неназваний) (1506)
          - Стецько (1506)
    - Михалко (1427) ? Дмитро (1427)
      - Тома (Хома, Хоць) († 1476; зг. 1494)
        - Сенько (Зенко) (1476—1494)
        - інші сини (неназвані) (1476)
    - Кузьма (1442)

III. Попелі в XV ст.

(без получення з головним пнем роду).

а)

- N.
  - Улян (Vlian) „de Racziczno“ (1445)
- N.
  - Попель (Popyel) (1439)
- N.
  - Попель „de Comarouicze“ (1444—1446)

б)

- N.
  - Петро Мойсович (1494) ж. Улька (сестра Насті) (1494)
- N.
  - Станько (1494) ж. Настя (с. Ульки) (1494)
- N.
  - Васько Малович (1494)
- N.
  - Йосько (Йосиф) (Josko pop de Popyelye) (1496)

З ПРИВОДУ
ОДНОЇ ЧАСТИ „ДЕННИКА ОСЬВЄНЦІМА“.

Подав ГНАТ ХОТКЕВИЧ (Харків).

„Діярій Осьвєнціма“, як відомо, є одним з поважних джерел для історії Хмельниччини[1]), а спеціяльно для року 1651, на котрім фатальним способом уривається кілька інших важних джерел. Те, що автор був наочним свідком описаних у деннику подій, надає його книзі особливої ваги й вартости.

Але при ближчім розгляді матеріялу ми побачимо, що не все Осьвєнцім бачив на власні очі, а тим часом денник його не уривається ні на один день. Звідки ж тоді Осьвєнцім брав відомости? Очевидно з усяких сучасних реляцій, листів, актів, а часом поговірок і слухів.

От одною з таких подій, що їх описує Осьвєнцім, сам їх наочно не бачивши, є центральна подія кампанії 1651 року — Берестецька битва. Деяке висвітлення питання, звідки Осьвєнцім брав свої відомости, постараюся дати на підставі архівного матеріялу.

Осьвєнцім, яко дворянин Олександра Михайла Любомирського, конюшого коронного, мав їхати в похід зі своїм паном. Під 16 травня в деннику читаємо: ...„pożegnawszy Jej Mość (це жінку Любомирського) nie bez wielkiego łez wylania, i ku War-

[1]) Ще В. Антонович звернув на нього увагу і дав уривки в рос. перекладі в „Києвскій Старині“ за 1882 р. Між іншим — Антонович перекладав з рукопису і всюда де говориться про „лінію“ — це демаркаційна лінія між Р. Посполитою й козацькими землями — слово „лінія“ заміняв „Линцы“. Це вийшло від неправильного читання. В рукопису, старим правописом, написано „лінія“ насамперед з великої літери, а потім „у“ замість „і“ перед голосівкою — „Linyej“, „Linye“ і т. д. Оце „у“ машинально прочиталося перший раз як російське „ц“ та так і пішло. В цілости видав „Діярій Осьвенціма“ проф. Чермак у видаваних Краківською Академією Наук Scriptores rerum polonicarum XIX, Краків 1907.

szawie wyprawiwszy, samiśmy ku Nisku obrócili, gdzie pokarmiwszy, nocowaliśmy“ і т. д.[1])

Се був початок походу, і далі день за днем, день за днем описує Осьвєнцім всю кампанію — аж до 26 червня.

Річ у тім, що 23-го червня краківський біскуп Петро Ґембицький доніс королеві, що якийсь „Aleksander Leo z Stemberku Kostka alias Napierski, zmyśliwszy sobie uniwersały królewskie na zaciąganie ludzi, nie tylko wszczyna między chłopy podgórskiemi około Krakowa pod pretekstem usługi królewskiej bunty, ale też już i Czorsztyn[2]), zamek pograniczny od Węgier, samą naturą miejsca (bo na skale z jednej tylko strony przystępnej leży) obronny — opanował i w niem sedem rezydencyej swojej jako in specula zasadziwszy i ludzi cudzoziemskich na Śląsku zaciąganych przez pewne posły oczekiwając, tymczasem chłopy okoliczne, do buntu z natury swej zawsze skłonnych, tak przez subordynowane na to subjecta, jako i przez listy prywatne a przytym i uniwersały otworzyste bardzo buntuje i do gromady zwoływa, pozwoleniem od Króla zmyślonem wielu do siebie pociągając i do tej swejwoli przychęcając, praedam opimam obiecując“.[3])

Очевидно ся звістка мусіла дуже стрівожити і короля і присутну в обозі шляхту посполитого рушення. Шляхта зараз уявила собі свої двори в огнях хлопського бунту, а королеві мабуть тільки тепер ясно стало, що з державними справами зовсім не так легко давати собі раду. Були відомости, що Раковці (Rákóczi) хоче вчинати війну, кореспондує в тій справі з Хмельницьким — а тут головна опора угорської границі, замок Чорштин, вже в руках якогось авантурника й таким чином границю одкрито.

Дальші вістки з Кракова не були рівно ж потішаючі. Вже на другий день, 24 червня прийшла вістка „od k-dza Biskupa Krakowskiego o pomienionem Kostce i srogich około Krakowa między chłopy buntach, o prędkie prosząc posiełkie, wielkie alias tamtym krajom i Krakowowi obiecując periculum propter defectum ludzi wojennych, dla wyścia wszystkiej szlachty na pospolite ruszenie, pod który czas wielką miała commoditatem brać górę i imprez dokazować zamyślonych“.[4])

---

[1]) Script. rer. pol. XIX, ст. 282.

[2]) Тепер село в повіті Новотарзькім у б. Західній Галичині, 22 кілом. на полудневий схід від Нового Торґу.

[3]) Scriptores XIX, ст. 326.

[4]) Ibid. ст. 330.

3

Король скликав раду, але, як зазначує Осьвєнцім у деннику — „nihil jednak tego wieczora nie stanęło conclusum“ і тільки на другий день (25 червня) ухвалено було післати під Краків військо. Просили маршалка коронного Юрія Любомирського, аби він узяв то на себе, але він не захотів. Тоді поручено було йти Михайлові Зебржидовському, мечникові коронному, придавши йому чотири легкі хоругви й чотири корнети драґонів пана Мартина Чарнецького. Окрім Зебржидовського мав іти й конюший коронний, отже з ним і наш Осьвєнцім.

Взявши поручаючі універсали короля й атестації маршалка коронного (аби ніхто не сказав, що утекли з поля битви), вирушило 26 червня дві тисячі війська з-під Берестечка[1]). Таким чином від 26 червня Осьвєнціма вже на полю берестецькім нема — а денник його не уривається й так само точиться день за днем та ще в тоні особистої присутности. Звідки ж Осьвєнцім черпав свої відомости?

По виході з-під Берестечка військо дуже спішилося, „już i piechocie nie folgując“. А що в тих краях було багато лихих переправ, то аби не гаяти на них часу, військо розділилося зараз же по виході на дві части: Зебржидовський з другим Любомирським (Костянтином, сандецьким старостою) пішов на Нарольський гостинець, а Осьвєнцім зі своїм паном пішли звичайним трактом на Любачів, тоб-то тим, що ним ішла й почта, під ті часи вже майже реґулярна. Отже Осьвєнцім міг мати що-день свіжі вісти, але, очевидно, ті самі, що могли мати їх і інші люди. Таким чином денник, що був досі джерелом відомостей з перших рук, тепер уже повторяє вісти за другими.

І от сліди тої спільности джерел знаходяться потроху. Поки-що можна сконстатувати тільки факт спільности, не установлюючи факту походження, але се не відбирає надії з часом, при відкриттю нових матеріялів, дійти й до головного джерела.

Працюючи (1906—1912) по ріжних закордонних архівах і бібліотеках, в бібліотеці Оссолінських у Львові довелось мені натрапити на один надзвичайно цінний рукопис, дуже мало

---

[1]) В атестації маршалківській стоїть: „Za nastąpieniem niebezpieczeństw od ściany podgórskiej i żarzącej się między chłopy rebelliej J. K. Mć Pan Nasz M-ciwy dla obrony i zabieżenia wszczynającym się rozruchom, za zdaniem Panów Rad i Senatu powracać raczy JMPana Koniuszego Koronnego, któremu, jako i wszystkim tym, którzy z JMcią i przy JMci powracają, to jest PP. Stanisławowi Oświęcimowi, za się i za niedzielną bracią, Krzysztofowi Wiszowatemu“ і т. д.

використаний в літературі. Се — записна книга Мартина Ґолінського, райці в Казімєржу, книга, до якої вдумливий автор заносив усе, що здавалося йому вартим уваги. Майже весь кодекс написаний власною рукою Ґолінського, але попадається й інший почерк — се документи, які, очевидно для ощадження часу, давав Ґолінський переписувати якомусь писарчукові з маґістрату.

Так от на сторінках 517—525 власне отим „чужим" письмом переписано видимо з якогось документу цілу потребу трьохденну Берестецьку. Читаючи се місце рукопису і читаючи аналогічні уступи денника Осьвєнціма, бачимо ясно, що і краківський райця і Осьвєнцім користали з одного якогось джерела, правда, не всюди з однаковою правильністю, але все ж з одного.

Перший день — середа 28-го червня — має таких спільних точок мало, як у поодиноких фразах, так і в будові цілого оповідання. Але все ж такі спільні місця трапляються. От, напр., Ґолінський пише: „Tam JMP. Chorąży Koronny pierwszy, iako wielkiego Oyca Syn iako wielki ...nis tey Oyczyzny Credensował Pułkowy swoiemu y per consequens Woysku wszystkiemu y przed Pułkiem swym (co iest notandum WKMP. Młciwemu)[1]) nadobre spatium potkał się męźnie y okrył inter consertos hostes, a z nym JMP Marszałek Koronny mężnie i odważnieyszą suffragante invidia".[2])

А у Осьвєнціма читаємо: „(наші) powrócili do obozu z wielką sławą tak Chorążego Koronnego, który się pierwszy w to morze ochynął et primam scenam tego actu w oczach woyska wszystkiego odprawiał, jako też i Marszałka Wielkiego Koronnego, który ipsa suffragante invidia to oświadczył, co się wielkiego ojca synowi godzieło".[3])

Тут, очевидно, Осьвєнцім, яко слуга Любомирських, фразу про великого батька з особи Станислава Конєцпольського переніс на пана маршалка Любомирського. А в тім Осьвєнцім певно мав більше джерел під рукою, отже свій опис міг комбінувати з кількох.

Другий день (четвер 29-го) має вже більше спільних точок. Для ясности випишемо їх паралельно.

---

[1]) Писарчук, видимо, механічно переписував з чийогось листа, але це місце загадкове. Скорочення W. K. M. може бути Waszej Królewskiej Mości, але хто ж міг писати реляцію королеві про Берестецьку битву, коли сам король там знаходився? Може се відносилося до якого Князя, так у ті часи Książe писалося частіше (а й у самого Ґолінського) — Xiąże.

[2]) Рукопис Ґолінського, ст. 518.

[3]) Scriptores XIX, ст. 336.

Осьвенцім:

Pokazało się to dnia tego czwartkowego, że nihil magis est anceps quam fortuna belli, bo po wczorajszej szczęśliwej rozprawie...

(у Осьвенціма ці події відбуваються під кінець дня)

...na Wojewodę Bracławskiego nieprzyjaciel nastąpieł, ktory już po trzykroć ze wszystkiem pułkiem ogarniony multitudine hostium został, ale coraz mężnie emergebat, straciwszy rotmistra jednego, Zygmunta Lanckorońskiego i towarzystwa niemało... aż Wojewoda Podolski dextre et opportune z pułkiem swoim nastąpiwszy, i nieprzyjacielowi wstręt uczynił i pułki nasze z owego ognia eliberował.

Ґолінський:

Pokazało sie to, ze iako kazda na swiecie fortuna, tak mianowicie bellica anceps et dubia est, bo iako dnie wczorayszego szczęśliwie concludia martis odprawowali sie,...

(і зараз же, за два рядки)

...zaras Kommunikiem ze wszystką potęgą, ktora pola i góry okrywała, na lewe skrzydło naszemu P. Woiewode Bracławskiego[1]) ktorego Pułk juz czale byli zagarneli y po trzykroc iak w mątnie zabierali, ale wielką opatrznoscią Boską a posiłkiem P. Woiewody Podolskiego, ktorego dextre succurował eliberowany został, straciwszy iednak Rotmistra iednego P. Zygmunta Lanckorońskiego od Pogan wzięto.[2])

Але найясніше користання зі спільного джерела показується в третім дні — великій п'ятниці берестецькій 30-го червня.

Осьвенцім:

...mgła była sroga w nocy, która trwała i z rana aż do ósmej, dla czego Kozakom i Tatarom, którym takowa zwykła favere aura, zdał się być ten dzień przychylniejszy. Interea w tę mgłę wyprowadzić roskazał Król wojsko w pole

...za opadnieniem tumanu obaczył (неприятель), praeter opinionem suam, w dość ogromnem wojsko nasze szyku

Ґолінський:

...zrana mglisto bardzo uczyniło sie tak, ze Kozakom i Tatarom zdał sie bydz dzien przychilnieyszy, ktory takowa aura fauet. Interea w te mgle wyprowadzyc roskazal Woysko w pole KJM.

...gdy mgła opadła, obaczył Nieprzyiaciel P-ter opinionem suam Woysko w ogromnym szyku

---

[1]) Повинно бути або naszego P. Woiewody Bracławskiego або naszemu P. Woiewodzie Bracławskiemu.

[2]) Очевидно „wziętego".

...Chmiel... tergiversando nieco, nie chcąc od poranku aż ku południu descendere in arenam. Na harce tylko wywabiali naszych, których Król pod gardłem zakazował, zgadzając na to i cale tego zycząc, aby nieprzyiaciel wojsko nasze, w szyku stojące, chciał primus aggredi. Zaczym, zaniechawszy harców, z dział tylko do szyku nieprzyjacielskiego strzelano i dobrze ich mieszano, co trwało do samej trzeciej z południa. Co widząc Król, i takowej się w nim nie mogąc doczekać rezolucyej, z przedniejszemi albo raczej pobliższemi zniósszy sie wodzami, iniit consilium, coby dalej czynić hoc in passu. Były zdania niektórych, non sine ratione, żeby do jutra bitwę odłożyć, ponieważ już i dzień sie skracał i wiatr przeciwny sobie upatrowali; zaczym radzono, żeby jutro, da Bóg, z wojskiem wszytkiem a oraz i taborem na nieprzyjaciela nastąpić i tam ultimam experiri fortunam.

Co gdy było proponowano od niektórych, zaraz K-że Wiśniowiecki Wojewoda Ruski i z rycerstwem na lewem skrzydle stojący, żadną miarą odkładać do jutra nie radzieł, i owszem, posłał Zygmunta Denhoffa, Staroste Bydgoskiego, do Króla, swoim i rycerstwa wszytkiego imieniem szczerą wszytkich na nieprzyjaciela oświadczając ochotę i oznak do po-

...obaczywszi iednak woysko nasze, poczeli troche tergiversari y nie chcieli od poranku do południa in arenam descendere, tylko ...litationibus provocabant naszych in(ce)rtamen, ale JKM pod garłem harcow zakazal. Nieprzyiaciel blisko podsiadał, ale z Dzal barzo dobrze mieszano, strzelano, nigdy darmo nie wystrzeliwszy do samej trzeci s południa nie smial Nieprzyiaciel tota..... care, a my zyczylibismy byli sobie tego, aby on chcial nas w szyku aggredi. Lecz nie mogąc sie resolutiey iego doczekac cum Capuis (?) Capitibus zniosl sie JKM co by dali czynic hoc in Passu. Byli sententie niektorych, non sine ratione, żeby do iutra bitwe odlozyc, bo jusz barzo pozno było, druga ze wiatr przeciwny sluzyl na nas; radzono zeby iutro y Woyskiem y Taborem zaras nastąpic na Nieprzyiaciela.

Jednak ze gdy to było proponowano X-ciu JMP Woiewodzie Ruskiemu y Ricerstwu na Lewem skrzydle stoiącemu zadną miarą nie radzili odkładać do iutra y owszem przyslal Xiąze JMP Staroste Sokalskiego prosząc o ordinans do potrzeby. Ucieszywszy się tedy KJM ochotą Xiążęcia JMP i Rycerstwa swego dal ordinans P. Staroscie Sokalskiemu aby sie potkali, bło-

trzeby prosząc. Ucieszyła niepomału królewskie serce tak wielka wojska wszystkiego ochota, którą za nieodmienne przyszłego, da Bóg, zwycięstwa wziąwszy omen, ochotnie się do ich affektacyej skłonieł i Staroście Bydgoskiemu rzetelny, przy błogosławienstwie swoim pańskiem, dał do potkania ordynans. Z którem jako skoro do K-cia przybieżał, tegoż momentu w trąby i bębny kazawszy uderzyć, ruszył sie zaraz sam Książe z lewem skrzydłem, sam osobą swoją ośmnaście chorągwi kwarcianych, po sześciu na skwadron, przywodząc.

...przyszły mu zaraz w posiełku województwa: krakowskie, sędomierskie, łęczyckie i insze. Okryło sie tedy to wszystko skrzydło tak w nieprzyjacielskiem tłumie, że go czas niemały w ogniu nie widać było, tylko huk, strzelanie z dział i z ręcznej strzelby słychać było i cale rozumiano ze sie stamtąd nikt zdrowo wrócić nie miał.

...Gdy jednak Tatarowie z lewego skrzydła przyszli im na posiełek, poczęła była nieco ta acies prae multitudine ingruentis hostis declinare i ku szańcom ustępować, ale cudowna providentia Boska restituit rem i znowu tak recruduit certamen, że nieprzyjaciel, samą rezolucyą naszych zwyciężony, musiał na ostatek terga dare, to

gosławięstwo im swoje dawszy, zaczym jako skoro P. Starosta Sokalski z ordinansem przybiezal, eodem momento w trąby i w bębńy uderzono i zaras posunąl sie z lewem skrzydłem Xiąze P. Woiewuda Ruski y we dwunastu Chorągwi kwarcianych.

...w posiłku 6 Kozackich, potym 4 Raytarskich, potym Woiewodstwo Lęczyckie, Sendomirskie. Okryło sie tedy to lewe skrzydło w tłumie nieprzyjacielskim, że go wielkie półgodziny w ogniu nie wydac było, tylko chuk, strzelanie z dział y ręczney strzelby, takześmy rozumieli ze sie z tątąd nikt zdrowo ni wroci.

...poceła była acies tamta multitudine declinare asz ku szancom naszym, ale cudowną prowidentią Boską restituit... rem i znowu recruduit certamen, gdzie Nieprzyiaciel samą resolutią zwycięzony musial terga dare Kozak do Taboru swego, ktorego asz w sam Tabor wegnano, a Tataryn na gorę recessit pobliszą.

jest kozacy do taboru swego, który jakokolwiek już przedtym rozerwany, znowu skliili, a orde na górę secessit pobliższą.

Pod tenże czas, gdy lewe skrzydło tak potężnie certabat z nieprzyiacielem (któremu wszytka tego dnia debetur gloria), Król też cum medio agmine w dobrem postępował porządku, lubo srogie gminy tatarskie assidue go infestabant, ogromnym swoje zwyczajne: Hała, hała! wołając okrzykiem. Ochotnie jednak nieustraszone pułki i regimenty, w tym szyku postawione, postępowały ku nieprzyiacielowi z regimentowych działek, które przed regimentami gwardyej królewskiej, Książecia Bogusława Radziwieła i Hoffwalda, w czele tego szyku będących, prowadzono, dexteritate Zygmunta Przyjemskiego, Generała artyleryej i umiejętnością dobrych puszkarzów assidue ich mieszając i wielką bez przestanku w nieprzyjacielu czyniąc szkodę, ktory tak odważnej naszych nie mogąc wytrzymać rezolucyej musiał tandem bezwstydnie terga victori dare. I zaraz ordy wszytkie tatarskie poszły vias suas, jak oczy wybrał, ku Leśniowu, zostawiwszy tylko kommunika na odwodzie i cieniami tylko naszych i hałakaniem zabawiając. Ale i ci za nastąpieniem naszego prawego skrzydła musieli retrocedere i za wojskiem swoim

W ten czas kiedy lewe skrzydło tak potenznie certabat z Nieprzyiacielem Krol JM cum medio agmine ornandissime procedebat, lubo srogie gminy Tatarskie assidue infectabant KJM srogim okrzykiem halla, halla wołając, ale imperterritae (?) legiones JKM postempowaly rzesko przeciwko nim Trzy Regimenti piesze w cele, to jest Gwardia KJM, Regiment Xiążęcia Radziwiła y P. Hubalda, a regimentowe działki przed niemi, z ktorych dexteritate (?) JMP. Przyiemskiego assidue mierzano z wielką szkodą Nieprzyiaciela a uciechą naszą, ze nie wiedzieli gdzie sie mieli udac, asz musieli bezwstydnie terga victori dare y poszła zaraz in vias suas ku Lesniowu, zostawiwszy kummuniki na odwodzie, ale y ten za następieniem naszego prawego skrzydła musiał retrocedere, ze sie ich z wielkim zalem Rycerstwa nie dostało bic lewemu skrzydłu ieno iusz gonic y w pogoni sieczono y bito niemało, oni sami impedimenta swoje rzucali, Kotary, Kulbaki, Oponcze, a na koszu namiotów y Kotar odbiegli y namiot Chanski JMP Chorążemu Koronnemu in Pdam cessit, tos sie stało y z Rydwanem Hanskim, bo sam Han te-

w ucieczkę sie puścić; za któremi w też tropy poszło pomienione prawe skrzydło w pogonią, ale sie ich tylko samemu Chorążemu Koronnemu i ludziom jego bic dostało dla następuiącego mroku i surowego od Króla rozkazania, za którem powrocić nazad do szyku musieli. A trudno ich też było już ugonić, bo tak rześko uciekali, ze i kulbaki z pod siebie, opończe z troków, katany i insze impedimenta od siebie rzucali, namiotów i kotar na koszu odbiegli. Namiot chański Chorążemu Koronnemu in praedam cessit, toż sie stało i z rydwanem jego. I nie oparł sie chan ze wszytkiemi ordami swemi tego wieczora, aż za cztery mile pod Kozinem, miasteczkiem, które tejże nocy w pień wysiekli. Kozacy tez i chłopstwo rozgromione, taborem jakokolwiek skleconym uchodząc, gdy do przeprawy przyszli, obawiając sie, aby ich na przeprawowaniu sie nie rozerwano do końca, stanęli i tabor swoj nad błotami dołem zatoczyli, na ktorych naszy ustawicznie contituando victoriam, dobrą sprawą następując, gdy ich mrok objął ciemny, musieli naostatek continere habenas zwycięstwa, wiedząc, z jakiem i jak ostrożnem sprawa nieprzyjacielem.

Zastanowiwszy sie tedy na gorach, nad taborem kozackim leżących, za tak znaczne Panu gos wieczora sromotnie 4 mile upad.

(Далі тут у Ґолінського йде дуже підхлібний опис, як три кулі гарматні мало не вцілили Яна Казимира, і як він мужно при тім поводився. Осьвєнцім, будучи слугою Любомирських, неприхильних королеві, вважав за відповідніше все це місце цілком опустити.)

...Slismy victoris az nad sam tabor kozacki ogromny dobrą sprawą do samy nocy, gdzie nas mrok ciemny objął y musielismy habenas continere zwycięstwa, widząc ze z ostroznym Nieprzyjacielem rzec mamy.

Te noc JKM sub dio et sub signis na srogim discu insomnem duxit z konia nie siada-

Bogu dziękując zwycięstwo, Te Deum laudamus wojsko zaśpiewało i na tym że miejscu tę calą noc sub signis na srogiem deszczu, który na ten czas lał, w sprawie, pilnując nieprzyjaciela, zostało, z koni nie zsiadając, wszytek ten niewczas dulcedine victoriae et praesentia Regis, która anima animans była wojska wszytkiego sobie cukrując

(Далі йде у Осьвєнціма досить великий уступ, де критикується невдалі кроки польського війська, що, очевидно, справлено проти короля).

Zaczym przyszło sie i tym kontentować, które Pan Bóg z łaski swej na ten czas dać raczył, zwycięstwem, którego magnitudinem stąd każdy łacno colligere może, że sie zwyciężyło gentes immanitate barbaras, numero innumerabiles, multitudine infinitas, regionibus dissitas. Tak ich na ten dzień jeden furor sociaverat, ze razem i nieprzejżane ordy sylistryjskich, urumelskich, dobruckich Tatarów, Turków, Wołoszy, Urumbetów, Petyorców, gdzieś a mari Glaciali, montibus hiperboreis et mari Caspio zawołanych dzikich Tatarów, ktorych Pan Bóg walecznej szabli JKM subiecit, a nadewszystko tetram belluam Chmielnickiego i szarańczą zaporowską nieogarnioną w polu przełomaną i w tabor z srogą szkodą wpędzoną, dalszemu try-

iąc z wielkim podziwieniem Woyska wszytkiego, ktore exemplum Regis musiało sequi. aleśmy to sobie dulcedine victoriae wszytko cukrowali y praesentiey Pańskiey, ktorą anima animans była Woyska naszego magnitudinem wiedzona, ztąd niech kozdy colliguie ze JKM lusit gentes immanitate Barbaras numero innumerabiles multitudine infinitas Regionibus dissitas.

(У Ґолінського нічого того нема й дальші рядки йдуть зараз же за попередніми).

(Аналогічні рядки бачимо у Ґолінського вище).

...Tak ich na ten dzień ieden furor sociaverat, ze razem y nieprzeyzane ordy Tatarskie y Sylistryskie, rumelskich, Dobruckich Turkow, Wołoszey, Urumbegow, Ianczarow, Petyorcow gdzies za mari glacioli et montibus hyperboreis et mari Caspio zawołanych dzikich Tatarów walecznej Szabli JKMP naszego subiecit, a (na)dewszystko tetram belluam Chmielnickiego y Szarącą Zaporowską nieogarnioną w polu przełamaną y w Tabor z srogą szkodą wpędzoną dalszemu Triumfowi JKM reser-

umfowi JKM fortuna rezervavit. Nie wiem, jeżeli nie tylko ojczyzna nasza, ale i świat kiedy widział po Gronowaldzkiej bitwie co podobnego. Ab utrinque było tu wojska namniej pięćkroć sto tysięcy; postronni ludzie temu wierzyć nie będą, a pogotowiu posteritas nasza; nawet i ci, co na to patrzali, magis mirabantur, quam credebant; jakoz każdego animum pierwej pewnie stupor, quam fides occupavit. Cośmy sobie imaginowali być niepodobnego, rozerwać Tatarów od kozaków, to dzisiejszych kilka godzin pokazało, lubo z srogą rezolucyą, bo juz o całość wszytkiej ojczyzny przyszło kostkę rzucić. A to Bóg wszechmogący nie chciał podać in confusionem pomazańca swego, wiary świętej katolickiej i kościołów sobie powierzonych w hańbę i ohydę.

Numerus caesorum był z naszej strony w tych trzechdniowych potrzebach pod siedmset człowieka, a najwięcej towarzystwa i szlachty z województw krakowskiego, sędomirskiego i łęczyckiego. Kozactwa nieporównanym sposobem legło na placu, a Tatarowie swoich tropów zaraz zbierali i do ziemi nawet upaść nie dawali. I może sie bezpiecznie rzec o tej bitwie,

vat gdyz propediem y z tych laiam victoriam od P. Boga sobie obiecuiemy kied da Pan Bóg harde karki swę subyciant JKM., czego barzo blisko. Nie wiem iesli nie tylko Oyczyzna nasza, ale y Swiat kiedy widział po Gronowaldzkiey bitwie co podobnego, ab utrinq. było tu Woyska namniej 300.000, postronni ludzie wierzyć nie będą a pogotowiu posteritas nasza. Nawet i ci, co nato niepatrzało (очевидна помилка переписувача. *Г. Х.*) magis mirabantur quam credent jakoz kazdego animum pierwey pewnie stupor, quam fides occupabit. Cośmy sobie imaginowali bic niepodobnego rozerwac Tatarow od Kozakow to oniegdaysze kilka godzin pokazało, lubo z srogą resolutią bo iuz o calosc wszytke (ojczyzny?) przysło kostkę rzucic, oto P. Bóg wszechmogąci nie chciał dac in confusionem pomaząca swego wiary S. Katoliski y Kościołow sobie powierzonych hanbe i ohide.

Numery caesorum był z naszej strony namniey 200 człowieka a więcey Towarzystwa. Kozactwa nieporownanym sposobem legło więcey na placu, a Tatarowie swoich zaraz trupow zbierali y do ziemi upasc nawet nie dawali

(Далі у Ґолінського йдуть рядки, що в Осьвєнціма стоять уже під 1-м липня, а по них оці)

Moze sie bezpiecznie rzec to, co

co o owej rzymskiej adversus Jugurtham: ac nuncquam maiori emolumento et minori dispendio sanguinis certatum est, tak i z Kozakow nikt nigdy większej wiktoryej mniejszym rozlaniem krwie nie otrzymał, jako w ten dzień Król, któremu tota otrzymanej viktoryej cedit gloria, lubo i ci Ich Mość, którzy dopomagali prace, godni są wspomnienia, jako Pan Krakowski, K-ze P. Wojewoda Ruski, P. Chorąży Koronny, P. Generał Hubald (ktory od samego Króla publicam odnosi commendationem), P. Pisarz Polny, także i inni, z których quisque pro posse suo concurrebat do tej wiktoryej JKM., za którą niech Najwyższy pochwalon będzie.

(В Осьвенціма опису роздачі достоїнств нема, а цілком іншого змісту уступ. Слідуючі рядки стоять уже під 1-м липня).

Dzień sobotni quiete wojska wszytkiego cessit, bo i piechota dzienną pracą i nocnem deszczem zmorzona i nademdlona była i jazda miała za swe, bo konie, wszystkie te prawie trzy dni w szyku stojąc, nic nie jadły. Interea Król z wiadomemi ludźmi dzieła tego radę uczyniеł o sposobie dobywania taboru kozackiego, myśląc abo o osadzeniu ich i oblężeniu, patrząc jako wielki tabor i okiem prawie nieprzejrzany, ludny, ognisty i mocno okopany, a, co

o owej bytwie Rzymskiej ...edis adversus Jugurtham ze nunquam maiori emilumento et minori dispendio Sanguinis Romani certatum est, tak y z Kozakow nikt większey victory mnieyszym rozlaniem krwie nie otrzymał, jako JKM, ktoremu tota gloria victoriae cedit. Lubo i ci JM, którzy dopomagali prace godni są wspomnienia, iako JMP Krakowski, Xiąże JMP Woiewoda Ruski, JMP Chorązi Koronny, JMP Generał Hubald, ktory y od samego JKM publicam odnosi commendationem, JMP Przyjemski, takze y inszy Ich MM, ktory wszysci pro posse suo concurrebat, do tey victoriey JKM, za ktorą niech Pan Naywyszy pochwalon będzie.

(Тут у Ґолінського йде опис роздавання достоїнств, що стали вакантними після битви. А рядки, що йдуть далі, як сказано, були поміщені вище).

Dzien wczorayszy gmien (?) woyska wszytkiego cessit, bo y Piechota zemglona była y nocnem descem barzo zmorzona y Kawalerya miala za swe, bo konie prawie trzy dni w szysakach stoiąc nic nie iadli. Interea KJM z ludmi swidomemi dzieła tego o sposobie dobywania taboru Kozackiego mislic począł abo o osadzeniu onych bo Tabor iest barzo wielki okiem nieprzeyżany ludzy ognisty a co większa ten ktory ius desperat de salute a desperatio timidos

największa, ten, który już desperat de salute: a desperatio etiam timidos fortes facit. Tymczasem z działek im dokuczali miernych, po wielkie do Brodów posławszy cugi królewskie.

fortes facit Chmielnicki sam iest in persona przedawac sie do nas nie dopuscą swoim y owszem iednemu Pułkownikowi Białoczerkiewskiemu suspento de fide szyie uciąc kazał. Z dział im nasi dokuczaią po burzące działa do Brodow dzis JKM cugi swoie posiła.

Як бачимо, спільність джерел не підлягає жадному сумнівові. Ясно, що документ, переписаний Ґолінським, мав у руках і Осьвенцім, але мав і якісь інші й на підставі того всього матеріялу комбінував свої записки.

На тім кінчиться спільність джерела у Ґолінського й Осьвенціма. Але Осьвенцім і далі веде свій денник, отже й далі користає з якихось матеріялів. Тут уже знаходимо спільність отого матеріялу з деякими відомими вже в друку джерелами. Так у „Starożytnośc-ях" Ґрабовського, у відділі „Wojna z kozaki i tatary" розкидані уривки з ріжних реляцій і листів з поля битви, на основі яких бачимо подібні місця між тими реляціями й денником Осьвенціма. Так, напр., у Ґрабовського на ст. 320-й є чиясь реляція під загальним заголовком „Z obozu pod Beresteczkiem d. 8 julii". Вона починається фразою: „Po szczęśliwej Victoriej IKM. po spędzonych z pola Ordach tatarskich, a wpędzonem w tabor wojsku zaporozkiem, Kozacy nie inaczej jak ludzie tonący i brzytwy się chwytaią, tak i oni róźnie ratunku swego probować usiłują." А в Осьвенціма під 1 липня, зараз же по вище видрукованій фразі („cugi królewskie"), вісти цього дня кінчаться фразою „co tez widząnc Kozacy i już cale o sobie zwątpiwszy, nie inaczej, jako ludzie tonący, którzy sie i wiszu chwytaią, róznie saluti suae prospicere usiłowali".

Слідуючий уступ у Ґрабовського йде в рядок, а у Осьвенціма під датою 2 липня. Для ясности знову випишемо паралельно.

Осьвенцім:

W niedzielę zaraz dali sie słyszeć że o miłosierdzie chcieli prosić, dla czego i list do Króla w tej materyej napisali (звістка про лист полк. Криси); a przecię w tenze czas omnem

Ґрабовсський:

W niedzielę zaraz dali się słyszeć że o miłosierdzie chcieli prosić, i list do JKM w tej materyi napisali, a przecięż kroków wojennych nie przestali, z dział nie ustannie do nas bi-

hostilitatem exercere nie przestawali, z dział incessanter do naszych bijąc i przeprawy naszym na drugą stronę broniąc

(Далі багато нових вісток і лише при кінці:)

Jakoż i tej nocy skradszy się, po ziemi czołgaiąc, szańc nasz jeden ubiegli byli i z piechoty zmorzonej ośmiu kosami wyrznęli i kilku poranili, a w ostatku szańcu o włos nie opanowali, gdyby były subsidia wcześnie submissa nie nastąpieły, które to zaraz to pogaństwo odpędzieły.

(Під датою 3 липня:)

W poniedziałek niektórzy z nich przedawać sie poczęli, mianowicie szlachta, która u nich była (jako sami udawali) in detentione i ktorych angariaverunt na wojnę, rewera jednak czynili to ob defectum, straciwszy wszytko dobro swoje. Ci referowali, że między kozakami niezgoda; a nie dziw, bo tak bywa in corpore capita diminuto.

(Далі події описані широко, але спільности нема; під датою 4-го липня довший уступ, в якому теж не добачаємо спільности, а потім:)

Interim nieprzyiaciel, widząc, na co sie zanosi i obawiając sie takowego naszych ku sobie zbliżania, juz maiori ausu od taboru i od szańców swych na gó-

jąc, przeprawy naszym na drugą stronę broniąc: w nocy też, skradłszy się po ziemi czołgając, szańc jeden nasz wzięli byli, i piechoty ośm kosami wyrznęli, kilku ranili i o włos szańcu nie opanowali, gdyby spieszna pomoc nie wypędziła była tego pogaństwa

W Poniedziałek niektórzy od nich przedawać się poczęli, mianowicie ślachta, która u nich była w więzieniu. Ci referowali że Chmiela już nie było, gdyz uszedł z Hanem. Między Kozakami niezgoda wielka, jako bywa w ciele bez głowy. Dzedzialemu oddano rządy, który tylko do kilku dni tego się podjął, że tego regimentu głową przypłacić trzeba będzie[1]).

We Wtorek już śmielej od taboru i szańców swych na góre

[1]) А у Осьвенціма під 2 червня теж подібна фраза: „obrali sobie za hetmana na miejsce Chmielnickiego Dzadzałego i onemu invito et reluctanti regiment detulerant, którego sie on tylko do kilku dni podjął, czując, że tego urzędu miał przypłacić szyją.

rę wyszedszy, chcieli z wielką rezolucyą z naszemi experiri, ale większą naszych pułków odwagą z pola spędzeni aż pod tabor, gdzie ich kilkaset zginęło, ale i naszym non incruenta cessit victoria, bo towarzystwa kilku zabito, Pana Sokoła, mężnie przywodzącego postrzelono i Pana Sokoła, mężnie przywodzącego postrzelono i Pana Piasczyńskiego. Działa cały dzień ab utrinque nie próżnowały, nasze i ogromniejsze i większy effekt czyniły, ich zaś multorum metu, paucorum periculo padały kule: towarzysz jeden z działa zabity, ex gregariis kilka; kóń pod Panem Jackiem Rozrażewskim zabity, sam zdrów został za łaską Bożą. W nocy ustawicznie chłopstwo naszych alarmować i fatygować usiełowało, nawet i srogiem impetem na obóz uderzyć umyśleło, ale ostrożność JKM i regimentarzów, a przytym luna pernox iako to przed pełnią, impios conatus onych elusit.

(Далі йде мова про лист хана. Потім під датою 5-го липня:)

We środę rano Mechmet Celeby, wierny Tatarzyn JMP Krakowskiego przywiózł więznia jednego Tatarzyna, Murtaza agę, który od uciekających Tatarów na drodze porzucony był na wozie, bo go dalej postrzelonego uwosić nie mogli. Ten Murtaza-aga znaczny jest i wysokich Tatarów familiej, ze krwie

wyszedłszy, chcieli wielką rezolucyą naszym okazać; ale większą naszych półków odwagą z pola spędzeni aż pod tabor, gdzie ich kilkuset zginęło: ale i nasi zwycięstwo opłacili, bo towarzystwa kilku zabito, P. Sokoła mężnie przywodzącego i P. Piaseczyńskiego postrzelono. Cały dzień z obu stron działa nie próżnowały: nasze ogromniejsze, większy effekt czyniły. Towarzysz jeden z działa zabity, z pospólstwa kilku. Koń pod P. Jackiem Rozdrażewskim zabity, a sam bez szkody został. W nocy ustawicznie chłopstwo naszych allarmować i fatygować usiłowało, nawet i srogim impetem na obóz uderzyć umyśliło, ale ostrożność JKMci i Regimentarzów, a przytem noc jasna jako pod pełnią, niepobożne ich zamysły rozchwiała.

We srode rano Mustafa Mechmet Celebi, wierny Tatarzyn J. Pana Krakowskiego przywiódł więznia jednego Tatarzyna Murtaza Agę, który od uciekających Tatarow na drodze porzucony był na wozie, bo go dalej postrzelonego uwozić nie mogli. Ten Murtaza Aga znaczny jest i wysokiej u Tatarów

przeszłego chana idzie; tylko ten jeden z wezerem consilia wszytkie w Krymie konkludował; śrotem z działa w rękę i w bok postrzelon został, juz ledwie mówił, gdy go przywieziono. Dawał temu Mechmet Celebejowi dziesięć tysięcy talerów, żeby go był za chanem prowadzieł, a nie do naszego obozu. Pod tysiąc trupa swego Tatarowie i z postrzelonemi po drodze porzucali, co u nich nefas przed tym było trupy rzucać; juz to znać, ze srogi gwałt i consternatio na nich paść musiała. Powiedają asseveranter, ze ich tysiąc w tych trzech dniach zginęło krom postrzelonych i pojmanych, co jest inauditum, żeby tak wiele wstępnym bojem Tatarów zginąć miało. Chana samego nie postrzelono, jako udawano, ale kilku murzów, okolo niego stojących zabito.

Tego dnia dzień spokojny był. W nocy mieli jakąś gwałtowną imprezę kozacy wywrzeć, ale deszcz srogi, lejąc całą noc, podobno im przeszkodą był; i naszych nie pomału inkommodował, bo z dziesięć tysięcy wojska dlatego w sprawie stało i pułk kaliski, który na ten czas przyszedł, pierwszą straż odprawował. Wieczorem samem Pan Bałaban w tysiącu człowieka na tamtę stronę przechodzieł, aby tył kozaków mógł populatu arcere, więc też i od ucieczki (bo po kilkuset poczęli ucho-

familii: ze krwie Hana przeszłego idzie i tylko jest sam jeden; śrótem z działa w rękę postrzelony został, i już zaledwie mówił gdy go przywieziono. Dawał temu Mechmet Celebowi 10. tysięcy talarów, żeby go był za Hanem prowadził, a nie do obozu naszego. Pod 2.000 trupa swego Tatarowie i z postrzelonymi po drodze porzucili, co u nich nefas przedtem było trupy rzucać. Już to znać że srogi gwałt i konsternacya na nich paść musiała. Powiadają z podobieństwem do prawdy, że ich 20.000 w tych trzech dniach zginęło, krom postrzelonych i pojmanych, co jest niesłychane żeby tak wiele wstępnym bojem Tatarów zginąć kiedy miało. Hana samego nie postrzelono, ale kilku Murzów około niego stojących zabito.

Tego dnia w nocy mieli jakąś gwałtowną imprezę Kozacy wywrzeć, ale deszcz srogi lejąc całą noc podobno im przeszkodą był, i naszych nie mało incommodował, bo kilka tysięcy wojska w sprawie stało, i półk kaliski który na ten czas przyszedł, pierwszą straż odprawował. Wieczorem samym P. Bałaban w 200. człowieka na tamtę stronę przechodził, aby mógł kozakom w pastwiskach przeszkodzić, więc też i od ucieczki, bo po kilku set poczęli uchodzić sub praetexto paszy i drew dostawania.

dzić) nawracał, a przy tym o chanie (o ktorym językowie powiedali, ze sie na prośbę Chmielnickiego cztery mile za Wiśniowcem zatrzymał) pewną przyniósł wiadomość.

Як бачимо, для того дня Осьвєнцім майже не мав інших джерел, як документ опублікований у Ґрабовського, а тим часом яка більш ніж свобідна зміна цифр: в документі говориться про 2.000 трупа, а в Осьвєнціма тільки тисяча; в документі 20.000, а в Осьвєнціма теж тільки тисяча. В документі Балабан іде з 200 людей, а в Осьвєнціма знову тисяча. Це взагалі характеристичне для всяких цифр, на які ніколи не можна покладатися.

Для слідуючого дня (6-го липня) так само виключним джерелом Осьвєнцімові служила реляція, видрукована у Ґрабовського. От де-що з неї:

Осьвєнцім:

We czwartek salvę potężną z dział od nas dawano, z ktorych barzo sie im przykrzono i z kilku stron macano, tak że z południa wysłani byli trzej pułkownicy kozaccy, to jest: Krysa, czechryński pułkownik, hoży chłop i nam życzliwy, ut fertur, Hładki i Peresławiec. Ci naprzód do P. Krakowskiego przywiedzieni, dobrą od niego mieli łacinę, bo im P. Krakowski wszytkie ich zbrodnie exprobrował, mówiąc: żeście wy zdrajcy, jakich pod słońcem świata niemasz, żeście wy już nie chrześcijanie, bo z Tatarami, Turkami brat a brat jesteście, żeście niegodni przyjść przed Króla JM etc. Potym ex consilio senatus przywiedzieni przed JKMc prostrati prawie na ziemie, prosili miłosierdzia i na wszytki py-

Ґрабовський:

We czwartek salvę potężną z dział od nas dawano, z których bardzo się im przykrzono i z kilku stron macano tak, że z południa wysłani byli trzej Półkownicy kozaccy, t. j. Kresa czechryński półkownik, chłop hoży i nam ut fertur życzliwy, Chładki i Perejasławocz. Ci naprzód do Pana krakowskiego przywiedzieni, gdzie dobrą mieli łacinę, bo im Pan krakowski wszystkie ich zbrodnie exprobrował, mówiąc: żeście wy zdrajcy jakich pod słońcem nie ma; żeście wy już nie Chrześcianie, bo z Tatarami i Turkami brat a brat jesteście; żeście niegodni przyjść przed Króla Imci etc. — Tandem z narady Panów Rad przywiedzeni przed JK Mość, gdzie prawie na ziemię padłszy prosili miłosierdzia,

tania nic innego nie odpowiedali, jedno o miłosierdzie prosili i omnem culpam na Chmiela zwalali i na grzech swój solito more suo; naszym P. P. Senatorom kolejną szaty i ręce całowali; dość było pokory, byle niezmyślonej. Po długiej konsulcie deklarował Król przez K-dza Kanclerza, że lubo za takowe ich zbrodnie, które nie mają równych na świecie, nie są godni miłosierdzia, jednakże JKM jako pan miłosierny, naśladując Pana Niebieskiego w miłosierdziu, nie jest od tego, aby wam nie miał miłosierdzia oświadczać, byleście sie jeno szczerze upokorzyli. Kondycye jutro wam podane będon, a dziś jednego z między siebie zostawcie, abyście to oświadczyli, że szczerze miłosierdzia prosicie. I zaraz, lubo trochę ze strachiem, zostawili Krysę pułkownika, który ochotnie został, bo też i sam naszych o to bardzo prosieł aby go zostawiono.

a onę culpę na Chmiela zwalali, za grzech swój more solito naszym P. P. Senatorom kolejno szaty i ręce całując. Dość było pokory, byle nie zmyslonej. Tandem po długiej konsulcie deklarował Król Imć przez JX. Kanclerza, że lubo takowe zbrodnie nie mają równych na świecie, jednakże JKM jako Pan miłosierny, naśladując w tem niebieskiego Pana, nie jest od tego aby wam miłosierdzia nie miał oświadczyć, byleście się jedno szczerze upokorzyli. Kondycye jutro wam podane będą, a dziś jednego z między siebie zostawcie, abyście dowiedli, ze szczerze miłosierdzia prosicie. I zaraz lubo trochę ze strachem, zostawili Kresę Pułkownika, który ochotnie został, bo snać i sam naszym to namienił, aby go zostawiono. Ubrani byli wszyscy od bławatów i karmazynów, celował jednak drugich i strojem i osobą Kresa.

Отже ся підозріла покора й цілованя шат сенаторських (і то не хлопами, не простими козаками, а полковниками, людьми, що звикли вже повелівати тисячними масами) потверджується не двома джерелами, а одним, бо Осьвєнцім, як бачимо, просто переписав чиюсь реляцію.

Далі у Ґрабовського є ще опис днів 7-го й 8-го, але ці дні Осьвєнцім описував уже з якогось іншого джерела, отже спільність на цім уривається.

ДОДАТОК.

З огляду на те, що рукопис бібліотеки Оссолінських (ч. 189) є unicum-ом, подаю тут випис із того рукопису про подію Берестецьку, описану Ґолінським, яко документ ніде недрукований (з нього користав тільки Kubala):.

Ktoby śmiał powiadać, ze P. Bog cudow przestał czynić, ten by sie barzo na swoiey opiniey musiał mylic, bo oczywisti cud Boży wczora y dzis uznalismy a to w ten sposob:

Kiedy iuz ani ięzykow ani z podiazdow ktore z nyczem powraczały nic a nic JEKM. nie mogł percipire y nie mogąc sie doczekac zadney rzetelney o nieprzyiacielu wiadomosci, tylko incerta fama sparserat tu in vulgus, ze Chmielnicki nie mogąc sie doczekac Chana, powracza w Ukraine ex consilio ludzy woiennych umyslił ruszyc KJM woysko pod Dubno, zachodząc nieprzyiacielowi. A działo sie to die 27 iuny.[1])

Interim gdy iuz y wozy posły y woysko w polu stało a KJM Mszy Swiętey tylko słuchał — dał znac Xiąże JMP Woiewoda Ruski[2]) ze Chmielnicki pewnie ruszył sie z pol Kołodzinskich a idzie nas przeymowac w drodze (a stał na ten czas na strazy sam X. JM).

Wpadło to zaras diuino instinctu w consideratią KJM y nie chciał ruszyc woyska, az exploratis rebus; iakos y JMP Krakowski (ktorego consilium zawsze optimum było)[3]) uprasał o to KJM publice aby darował dzien ieden dla dostania wiadomosci o nieprzyjacielu. Skłonył sie do tego y KJM y zarasz kazał wozy nawracac iuz z drogi non sine murmure ludzi upornych albo niewiadomych rzeczy.[4])

---

[1]) Тут у тексті нема відступу, а звичайна протинка й слово „interim“ розпочинається з малої літери. Для ясности роблю відступ, як іще в деяких місцях.

[2]) Ярема Вишневецький.

[3]) Миколай Потоцький, гетьман великий коронний. Він під той час уже вернув з татарського полону.

[4]) Перебіг подій, про які згадує тут рукопис, був такий: Військо польське було неупорядковане, не мало загального проводу: гетьмани (великий — Потоцький і польний — Калиновський) ворогували між собою остільки, що один відміняв зараз же те, що приказав другий. Та зрештою гетьмани не мали й значіння, бо головне начальство перебрав на себе король. Короля ніхто не поважав, отже й не слухав — і тому безлад був страшний. Особливо він давався чути в руху війська, коли величезні маси людей двигалися без субординації, піхота влазила в кавалерію, артилерія в піхоту, хто коли хотів, тоді їхав і їхав куди хотів. Самі поляки казали, що при такій обстановці їх могли зовсім розбити 2—3 полки козацькі.

Хмельницький переживав тоді особисту драму й не використав нагоди. Коли він прийшов до себе, польське військо стояло вже під Берестечком

I iako skoro wozy do obozu powrocili, az wiadomos(c) po wiadomosci bieży iedna za drugą, ze y Han iest y potęga wszytka idzie na Perewiatyn, widziano na oko wielkie (woys)ko nieprzyiacielskie. Po tych mieysczach otrąbiono zaras aby konie w koło wtrzymano y niepusczano na trawe, ale to nie pomogło, bo licentia czeladzi naszey niepohamowana, post tot supplicia iechali na trawe na dwie na trzy mile, y tam Tatarowie napadszy na niespodzianych, zagarneli siła luznych ludzy i koni, iako to bywa w takych okazyach, powracali sie nasi ranni, koni niemało zabrano y siła pokalicono z czeladzy.

Interea temporis KJM y JMP Krakowski non omittebant occasionem rei bene gerendae y zarasz woisko w pole wyprowadzieli, od iednego boru począwszy az do drugiey dąbrowy nad Styrem na puł myle ruskie namniey wszersz woysko sprawione polskim szykiem, bor bliski dobrze piechotą y dragonią obwarowawszy y tak gdy iuz woysko w szyku stanie, Tatarowie inceszanter harcuią ze iusz nie rzec była przy tak ogromnym woysku dac sobie pod nos kurczyc (sic!).

Przyiedzie JMP Chorązi Koronny[1]) do JMP Krakowskiego mowiąc:

— Dla Boga, Dobrodzieju — co czyniemy, ze nieprzyiaciel tak sie zbliza y pasze nam odeymuie?

Rzecze JMP Krakowski:

— Gdyby sie cnota staropolska wroczyła, ażeby kto chciał spędzic tego kommunika tatarskiego s pola.

Odpowie JMP Chorązy Koronny:

і вирушати не думало. І от Хмельницький задумує тоді цікавий стратегічний плян.

Насамперед укриває всю свою армію так, що поляки не можуть дістати жадних відомостей (ото в початку рукопису скарги, що король не може дістати жадної вістки). Далі, Хмельницький рядом комбінацій (нема місця про них говорити) переконує поляків, що татари не прийшли й що він, Хмельницький, розчарований повернув з усім військом назад на Україну. Це все робилося для того, аби вивабити поляків зі становища і напасти під час переходу. І ця маніпуляція, як бачимо, удавалася Хмельницькому — військо вже вирушило, вози пішли, а король дослухував обідні, як нараз Ярема Вишневецький, державши передню сторожу, доніс, що Хмельницький і не думав іти на Україну, що він уже близько і що єдиний рятунок — цю ж хвилю вертати назад в окопи. Вишневецького, як бачимо з рукопису, підтримав Потоцький — і це рішило судьбу Берестецької битви, а з тим і долю всієї України. Бо не було в історії України більше критичного моменту, де від одної події залежало би так багато, як власне битва Берестецька.

[1]) Станислав Конєцпольський.

— Ja proszę! Oto niech idę z pułkiem moim, a prosze o przydanie drugiego.

I zarasz JMP Krakowski przydał mu P. Marszałka Koronnego[1]) iako brata, iako gemina sidera Castorem et Polucem.

Sly tedy ochotnie y zapadli trochę w iedney dolinie, asz Tatarowie z wielką furyią, z okrzykiem natarły naszych impetuose; tam JMP Chorązy Koronny pierwszy iako wielkiego oyca syn, iako wielki ciuis tey Oyczyzny credensował pułkowy swoiemu y per consequens woysku wszytkiemu y przed pułkiem swym (co iest notandum WKMPMłciwemu) nadobre spatium potkał sie mężnie y okrył inter consertos hostes, a z nym JMP Marszałek Koronny mężniey odwaznieyszą suffragante invidia tam dubio marte długo bili sie, trzy razy na odwrot JMP Chorązy Koronny wpadł z swoimi y z JMP Marsałkiem Koronnym, a tymczasem z lewego skrzydła wysunął sie Xiąze JMP Woiewoda Ruski tamże y P. Woiewoda Bracławski[2]) pomknął sie oportune. Peł i kurzawa sroga lubo na trawie y zproszoney ziemi powstawa pod niebo, okrywaią sie pierwsze dwa pułki, a nieprzyiaciel, widząc posiłki, rzucił sie effuse in fugam, ze zarasz wsiadł na nych JMP Chorązy Koronny y asz do przeprawy gonił, siekąc, biiąc, więzniow biorąc dobrych barzo y znacnych, ktorzy dali o wszytkim relatią dostateczną — ze Han jest w Lesniowie, mila stąd, ze chciał sie jednac, ale Chmielnicki zadną miarą nie chce, ze gwoli temu tu Chan przyszedł ze mu udano, ze tylko iest 20 m. woyska polskiego, ze chciał was bic na przeprawie gdybysmy sie byli ruszyli od Beresteczka y dla tego tu kommunikiem y z Chmielnickim przyszedł zeby was w ciągnieniu zaskoczył, bo wszysci ięzykowie zeznawali, zescie sie ruszyli od Beresteczka. Zaczym tu potrzeba uznac kazdemu, ze kazdy monarcha musi miec assistentem intelligentiam, bo gdyby był P. Bog KJM tego niepodał do serca, abysmy byli tu przes dzien wczorayszy zostali, nie wiem iakoby nas byli w ciągnieniu witali.

To sie działo co piszę do WKM. Wigilią S. Piotra iuz o trzeciey społudnia cudownym zrządzenym Boskim, umieiętnoscią y dzielnością KJM, dobrą sprawą P. Krakowskiego a męstwem y rękoma JMP Chorązego Koronnego y P. Marsałka Koronnego y ludzy ich, ktorzy oswiadczyli to w ocach woyska wszytkiego, że nie wygasła ieszcze polska cnota, ale iuz reflorescet y post limina[3]) podobno pulsa powrocie sie do nas straczona fortuna za szczęsciem JKM.

[1]) Юрій Любомирський.

[2]) Лянцкоронський.

[3]) В рукописі „poso lim ino“, відчитуємо „post limina“.

Tegos dnia Sendomirskie y Wolinskie Pospolite Ruszenie dobrze staneły, niemały wstręt nieprzyiacielowi czyniąc y owszem w pole cum signis strenue wypadaiąc z wielką uciechą wszystkiego riczerstwa KJM, ze ta ochota wielką meretur commendationem, alec inter precipuos nie godzy mi sie przypomniec JMP Jaskolskiego Straznika Woyskowego, ktorego od samego poranku widziano, ze na sobie odwaznie trzymał nieprzyjaciela y mądrze nawodził na woysko, a potym in hoc p(roe)lio s pochwalom wszytkich dobrze stawał y chorągiew iego magna pars rei prospere gestae była. Terasz iusz więczey pisac nie mogę, bo woysko znowu w pole idzie, nieprzyiaciel z większą iuz niz wczora potęgą przechodzy na te strone, a da P. Bog zdarzy, ze odniesie confusią. Datum z obozu zpod Beresteczka w dzien S. Piotra y Pawła na samym roswicie.

W dzien S. Piotra y Pawła.

Pokazało sie to, ze iako kazda na swiecie fortuna, tak mianowicie bellica anceps et dubia est, bo iako dnia wczorayszego szczęsliwie concludia martis odprawowali sie, tak progressus pokazał sie bydz arduus et difficilis, bo iako skoro JMP Krakowski woysko wyprowadzył w pole konne tylko bez taboru y bez piechoty — nieprzyiaciel wysunął sie zaras kommunikiem ze wszystką potęgą ktora pola y gory okrywała, na lewe skrzydło naszemu P. Woiewode Bracławskiego, ktorego pułk iuz czale byli zagarneli y po trzy kroc, iak w mątnie zabierali, ale wielką opatrznością Boską a posiłkiem P. Wojewodi Podolskiego[1]), ktorego dextre succurował, eliberowany został, straciwszy iednak rotmistrza iednego P. Zygmunta Laczkoronskiego, od pogan wzięto kilkunastu towarzystwa.

Potkało sie dobrze na ten czas y Woiewodztwo Sendomirskie, ale przecie potentiey poganskiey zrownac rzec była niepodobna. Interea ze srotka woyska skoczył pułk P. Krakowskiego y P. Marsałka Koronnego, rozrywaiąc potęgę tatarską — y zmiesali sie tak z poganstwem, ze niepodobna rzec była rozeznac Polaka od Tatarzyna, tak strasne było zamieszanie, ieno sie miiały chorągwie y bunczugi tatarskie.

Skoczył y pułk P. Podkanclerzego Litewskiego[2]), ale quid inter tantos musieli naszi z niemałą stratą receptui canere, boby ich noga nie uszła, y dobrą sprawą pod armatę reterowali sie. Polegli na ten czas znaczni y wielci ludzie, iako JMP Kazanowski Kastelan Halicki, przed tym Chorązi Sendomirski y Pan Starosta Lubelski Osolinski, męznie okrywszy sie w poganstwie, chorągiew P. Krakow-

[1]) Станислав Потоцький. [2]) Сапіга.

skiego culpa P. Chorązego samego wzięto, towarzystwa dwu zabito; P. Staroscie Krasnostawskiemu[1]) siedmi towarzystwa zabito, innym po dziesiątku, po dwudziestu; P. Marszałka Koronnego, ktory y dzis y wczora in defenso conatu sam in persona odważnie stawał, znacznych ludzi y sług pozabyiano, iako P. Miecznika Przemiskiego, P. Ligęzę, P. Rzeczyckiego, towarzystwa namniey 30, postrzelonych niemało; z pułku P. Podkanclerzego Litewskiego kilkunastu towarzystwa zabyto: P. Sapihe, oboznego Litewskiego levaliter postrzelono. I tak dzien ten infestus naszym extitit, ale y nieprzyiacielowy nie mniey dał sie znac y owszem więcey trupa tatarskiego padło y znacznych Murzakow nagineło niemało, ktorych zaraz z pola zdeymowano y do Kosza odnoszono; kilku dobrych Tatarow wzięto i pokoiowego pisarza Chanskiego; takze rowna strata była capita, sumo rachuiąc, a co większa — ze naszi nic a nic serca nie tracili[2]).

Wieczorem stanęło consilium ofensiue hostem aggredi, ktory tak nas iuz scisnął, zesmy y pase nie myely, tylko iuz albo trzciną albo dębowym lisciem konie karmic musieli, przychodzyło y to krwią sie oblewac potrzeba było[3]). Tegos dnia z Pospolitego Ruszenia niemało ludzi zacnych nagineło, iako P. Podkomorzy Sanocki, P. Stano, P. Broiewski powyatu Przemyskiego y Sanockiego. Trupi ab utrinque do samego wieczora z pol zbierano; naszych zginęło 200 in circa, Tatarow cos więcey, a m(i)ędzy nimi Toakay Murza znaczny.

Ultima Juny.

Nie chciał iusz P. Bog dłuzey zwłaczac victoryi JKMPM Miłosciwego, gdys skoro illuxit dies fausta, zrana mglisto barzo uczyniło sie tak, ze kozakom i Tatarom zdał sie bydz dzien przychilnyeyszy, ktory takowa aura fauet. Interea w te mgle wyprowadzyc roskazał

---

[1]) Марко Собєський.

[2]) Як бачимо, реляція вказує тільки на татарські трупи, а козаків мов би й не було. Се тому, що їх не було і в дійсності. Хмельницький задумав великий обхідний рух через непробитний Лешнівський ліс і кинув туди всю свою армію. На полі битви, перед поляками зосталися тільки два реґулярні козацькі полки й табор черні. Отже вся діяльна роля випала татарам. Вони мусіли забавляти поляків военною грою, поки Хмельницький не проб'ється лісом і не дасть знаку. Тоді, вдарені зпереду й ззаду, поляки лягли би всі (як висловився Богдан: „ноги шляхетської звідси не піде").

[3]) Поляки стали, обіпершися плечами на р. Стир. З правого крила у них був отой самий Лешнівський ліс. А поле Берестецьке було перед ними і воно, як бачимо, було заняте татарами та козаками. Пасти коней стало ніде. Зоставалося ще одно — переправлятися через Стир, але татари, очевидно, й туди пустили свої загони, отже полякам стало скрутно.

woysko w pole KJM y podemgle staneło w szyku porządnym; takze gdy mgła opadła nie inaczy iako kiedy uelum za comediam odkryte, zkąd potym z sieni wychodzą, obaczył nieprzyiaciel praeter opinionem suam woysko w ogromnym szyku, ktorego frons spectabat iakoby in origentem, dextera septentrionem, leua meridiem w puł woyska przy armacie y piechocie ognisty z raytariey consistebant KJM, prawe skrzydło prowadżił JMP Krakowski a lewe Xiąże P. Woiewoda Ruski[1]), posilki dobrze obmyslone y oboz nasz piechotą y luzną czeladzią osadzony.

Wyszedł y nieprzyiaciel w pole z okrutnym gminem pola na mile communikiem samym okrywaiąc, obaczywszy iednak woysko nasze, poczęli troche tergiversari y nie chcieli od poranku do południa in arenam descendere,[2]) tylko uelitationibus provocabant naszych in certamen, ale JKM pod gardłem harcow zakazał; nieprzyiaciel blizko podsiadał, ale z dział barzo dobrze mierzano, strzelano, nigdy darmo nie wystrzeliwszy.

Do samey trzeci s południa nie smiał nieprzyiaciel tota acie dimycare a my zyczylibismy byli sobie tego aby on chciał nas w szyku aggredi, lecz nie mogąc się rezolutiey iego doczekac, cum praecipuis capitibus zniosł sie JKM coby dali czynic hoc in passu. Byli sententie niektorych non sine ratione, zeby do iutra bitwe odłozyc, bo iusz barzo pozno było; druga, ze wiatr przeciwny służył na nas; radzono zeby iutro z woyskiem y taborem zaraz nastąpic na nieprzyiaciela. Iednak ze gdy to było proponowano XciuJMP Woiewodzie Ruskiemu y ricerstwu na lewym skrzydle stoiącemu, zadną miarą nie radzili odkładac do iutra i owszem przysłał Xiąze JMP Staroste Sokalskiego[3]), prosząc ordinans do-potrzeby.

Ucieszywszy sie tedy KJM z ochotą Xiązęcia JMP y rycerstwa swego dał ordinans P. Staroscie Sokalskiemu aby sie potykali, błogosławięstwo im swoie dawszy, zaczym iako skoro P. Starosta Sokalski z ordinansem przibiezał eodem momento w trąby y bębny uderzono y zaraz posunął sie z lewem skrzydłem Xiąze Woiewoda

---

[1]) На козацькім боці проти Потоцького були татари, а проти Вишневецького табор нереґулярних військ. В центрі поляків стояла королівська ґвардія, чужоземні полки, важка артилерія Пшиємського, а з козацького боку оті всього на всього два полки під загальним начальством Джеджалика.

[2]) А се не тому, що перелякалися польського війська, а тому, що від Хмельницького був наказ — не розпочинати битви, поки не буде знаку; а розпочавши — вести її одступаючи, аби увільнити польські зади, куди мало впасти все козацьке військо.

[3]) Денгоф.

Ruski y we dwunastu chorągwi kwarcianych[1]) credensował woysku, za nimy w posiłku 6 kozackich[2]), potym 4 raytarskich, potym woiewodstwo Lęczyckie, Sendomirskie; okryło sie tedy to lewe skrzydło w tłumie nieprzyiacielskim, ze go wielkie puł godziny w ogniu nie widac było, tylko chuk, strzelanie z dział y ręczney strzelby, tak zesmy rozumieli, ze sie tam ztątąd nikt zdrowo nie wroci[3]).

Poceła była acies tamta multitudine declinare asz ku szancom naszym, ale cudowną prouidentią Boską restituit rem y znowu recruduit certamen gdzie nieprzyiaciel samą resolutią zwycięzony musiał terga dare, kozak do taboru swego, ktorego az w sam tabor wegnano a Tataryn na gore recessit pobliszą[4]).

W ten czas kiedy lewe skrzydło tak potenznie certabat z nieprzyiacielem, Krol JM cum medio agmine ornadissime procedebat lubo srogie gminy tatarskie assidue infestabant KJM srogim okrzykiem halla halla wołaiąc, ale imperterritae legiones JKM postempowały rzesko przeciwko nim, trzy regimenti piesze w cele to iest gwardia KJM, regiment Xiązęcia Radziwiła y P. Hubalda a regimentowe działka przed niemi z ktorych dexteritate JMP Przyiemskiego assidue mierzano z wielką szkodą nieprzyiaciela a uciechą naszą, ze nie wiedzieli gdzie sie mieli udac, asz musieli bezwstydnie terga victori dare y posła zaraz orda in uias suas ku Lesniowu zostawiwszy kommuniki na odwodzie[5]), ale i ten za nastąpieniem naszego prawego skrzydła musiał retrocedere, ze sie ich z wielkim

---

[1]) Не треба думати, що то були хоругви коронного кварцяного війська — то були власні хоругви Вишневецького. І не дванадцять їх було, а 18.

[2]) Легка польська кавалерія називалася козацькою.

[3]) Вишневецький, як уже знаємо, стояв проти табору черні, що складався з возів. В першім ударі Вишневецький прорвав табор і вскочив до середини; його там замкнули і, якби там було реґулярного козацького війська хоч трохи, то Вишневецький і дійсно не вискочив би звідти; але що там були недисципліновані й погано узброєні люди, то Вишневецькому удалося вирватись.

[4]) В цей момент битви на горі стояв тільки хан зі своїм оточенням, а військо татарське ще було на полі.

[5]) Оце й рішило битву. Річ у тім, що татари взагалі не хотіли йти в кампанію 1651 року і Хмельницький тільки дипломатією змусив їх до того (через Порту). Отже й билися татари з-під неволі. Хан стояв на горі. Гарматня куля вдарила на те місце, убила під ханом коня й кілька приближених. Хан злякався і, аби вийти зі сфери вогню, сів на другого коня та поскакав зі своїм почетом назад. А військо татарське, бачучи, що хан біжить, погадало, що то справжня втеча — і почалася паніка. Вся орда татарська ринула з поля битви й подалася за ханом. Ліве крило козацького війська обнажилося цілковито — і ясно, що поляки використали це на всій лінії.

zalem rycerstwa nie dostało bic lewemu skrzydłu, ieno iusz gonic y w pogoni sieczono y bito niemało, oni sami impedimenta swoie rzucali kazany, kulbaki, oponcze, a na koszu namiotow y kotar odbiegło i namiot Chanski JMP Chorążemu Koronnemu in praedam cessit, tos sie stało i z rydwanem Hanskim bo sam Han tegos wieczora sromotnie 4 mile upadł.

Continuando cursum uictoriae postępował KJM sam zawsze ku taborowy na czele kozackiemu bez zadney resistentiey, tylko iuz na pagorek wchodząc, snac ab exploratibus edoctus nieprzyiaciel ze dwu dział uderzył na Krola JM tak prosto, iako do celu własnie na ten kornet raytarski Kurfistowski, przy ktorym stał KJM, raz troche gorom uderzono, drugi raz nad samemi głowami naszemi, trzeci raz po koniach bez szkody, a czwarty raz iusz po kopitach konskich, a KJM przed companią raytarską stał tak impauidus, ze sie y umknąc nie chciał krokiem iednym y owszem — kiedy o to proszono odpowiedział te słowa — zem sie z większych niebespieczenstw nie zwykł reterowac. Niechze by byli wszysci monarchowie swiata teraznieysy na JKM patrzali, obaciliby byli regem inter gregarios pugnantem cego dawno swiat nie widział, a terazniejszy parem nie pokaze.

Slismy tak uictores az nad sam tabor kozacki ogromny dobrą sprawą do samy noci[1]) gdzie nas mrok ciemni obiął y musielismy habenas continere zwycięstwa widząc, ze z ostroznym nieprzyiacielem rzec mamy, ktory Partorum more fugiendo pugnat[2]).

Te noc KJM sub dio et sub signis na srogim discu insomnem duxit z konia nie siadaiąc z wielkim podziwieniem woyska wszytkiego, ktore exemplum Regis musiało sequi, alesmy to sobie dulcedine uictoriae wszytko cukrowali y praesentiey Panskiey, ktorą anima animans była woyska naszego magnitudinem uictoriae, ztąd niech kozdy colliguie ze JKM uicit gentes inmanitate barbaras, numero innumerabiles, multitudine infinitas, regionibus dissitas.

Tak ich na ten dzien jeden furor sociaverat, ze razem y nieprzeyrzane ordy tatarskie y sylistryiskie, rumelskich, dobruckich Turkow, Wołoszy, Urumbetow, Janczarow, Petyorcow, gdziesz a

---

[1]) Поляки дійсно посувалися обережно, боючися, чи нема тут яких хитрощів.

[2]) Коли Хмельницькому дали знати, що хан утік, гетьман не міг зразу навіть собі й уявити тої дійсно панічної втечі, думав, що то просто якась „заманка“. Тому, зоставивши військо в Лешнівськім лісі й звелівши себе чекати, поскакав за ханом, надіючися його уговорити. А військо, зоставшися без начальства, стояло так до ночі й вернуло ніччю до табору.

mari glaciali et montibus hiperboreis et mari Caspio zawołanych dzikich Tatarow, waleczney szabli JKM P. naszego subiecit a (na)dewszystko tetram belluam Chmielnickiego y szarącą Zaporowską nieogarnioną w polu przełamaną y w tabor z srogą szkodą wpędzoną dalszemu triumphowi JKM reservat, gdyz propediem y z tych datam victoriam od P. Boga sobie obiecujemy, kied da Pan Bog harde karki swe subyciant nogom JKM, czego barzo blisko. Nie wiem iesli nie tylko Oyczyzna nasza, ale i swiat kiedy widział po Gronowoldzkiey bitwie co podobnego, ab utrinque było tu woyska namniey 300.000, postronni ludzie temu wierzic nie będą a pogotowiu posteritas nasza nawet i ci co na to nie patrzało magis mirabuntur quam credent, iakoz kazdego animum pierwey pewnie stupor quam fides occupabit. Cosmy sobie imaginowali bic niepodobnego — rozerwac Tatarow od kozakow, to onegdaysze kilka godzin pokazało, lubo z srogą resolutią, bo iuz o całosc wszytke przyszło kostke rzucic, oto P. Bog wszechmogąci nie chciał dac in confusionem pomaząca swego wiary S. Katolicki y Kosciolow sobie powierzonych hanbe y ohide.

Numerus caesorum był z naszey strony namniey 200 człowieka a więcey towarzystwa, Kozactwa nieporownanym sposobem legło więcey na placu, a Tatarowie swoich zaraz trupow zbierali i do ziemie upasc nawet nie dawali.

Dzien wczorayszy quiete woyska wszytkiego cessit, bo y piechota zemglona była y nocnem discem barzo zmorzona y kawaleria miała za swe, bo konie prawie trzy dni w szyssakach stoiąc nic nie iadli.

Interea KJM z ludmi wiadomemi dzieła tego o sposobie dobywania taboru kozackiego mislic począł abo o osadzeniu onych, bo tabor iest barzo wielki okiem nieprzeyrzany ludny ognisty, a co większa ten ktory iuz desperat de salute, a desperatio timidos fortes facit, Chmielnicki sam iest in persona, przedawac sie do nas nie dopusca swoim i owszem iednemu pułkownikowi Białoczerkiewskiemu suspecto de fide szyie uciąc kazał.

Z dział im nasi dokuczaią, po burzące działa do Brodow dzis JKM cugi swoie posiła, moze sie bezpiecznie rzec to, co o owey, bytwie Rzymskiey kiedis adversus Jugurtham, ze nunquam maiori emilumento et minori dispendio sanguinis romani certatum est, tak i z kozakow nikt większey victorii mnieyszym rozlaniem krwie nie otrzymał iako KJM, ktoremu tota gloria victoriae cedit lubo y ci WJM ktorży dopomagali prace godni są wspomnienia, iako JMP Krakowski, Xiąze JMP Woiewoda Ruski, JMP Chorązi Koronny, JMP General Hu-

bald, ktory od samego JKM publicam odnosi commendantionem, JMP Przyiemski, takze y inszy Ich MM ktorzy wszysci pro posse suo concurrebant do tey victoriey JKM, za ktorą niech P. Naywyszy pochwalon będzie, niech przy Oyczyznie naszey y przy Krzescianstwie wszytkim Laetum recana Te Deum Laudamus zostaie.

Wakansze po pozabianych tak disponowane: Kastelania Kaliska Panu Centnerowi conferowana, Kastelania Czernieiowska iescze vacantia, Starostwo Lubelskie JMP Krakowskiemu cessit, Winnica Xiążęciu Dimitrowi Wisniowieckiemu, Chorąstwo Podolskie P. Baranowskiemu Stolnikowi Bracławskiemu, Stolnikostwo P. Niezabitowskiemu, Podkomorstwo Sanockie y Wielunskie vacat, Miecznikostwo Przemyskie P. Bakoszowi, Stolnikowstwo Sanockie P. Uniatkowskiemu, vacat i innych urzędow kilka, chorągwi tez kilka zostaie bez rotmistrzow mianowicie P. Jordana y z chorągwią zniesiono; słuszna rzec y tym wielkim Bohaterom naszym eviterna commemoratione parentare y w Kosciołach nie przepominac, P. Instygator Koronny ex pietate ciała wszytkich swym kosztem grzesc kazał, mianowicie czeladne cadauera, ktore nie sepulta iacebant.

Wczora Kozacy finte uczynily o miłosierdzie prosząc, a oni interea incessanter przeprawowac sie ku Ukrainie poczęli. Dwu sie przedało z taboru ci referuią, ze desperuią o miłosierdziu y uciekac myslą i de facto uciekaią. Chmielnickiego nie masz, bo go zaras Han w piątek za szyie wziąc rozkazał, (c)hoc prawi ze mną, zdraico, y odday mi wszytkie twoie skarby w Ukrainie, bos mie tu darmo na wstyd i sromote wywiodł. Szancami naszemi opasuiemy ich y sciskamy co dzien to barzey, ze dzis podobno iuz sie rozriwac nie będą mogli.

Примітка Редакції. Наслідком деякої нечиткости рукопису Ґолінського, в 12-му аркуші С-го тому „Записок Н. Т. Ш." в статті д. Г. Хоткевича, а саме в поданих ним у виїмках, побіч Осьвєнціма, уступах із оповідання Ґолінського про Берестецьку битву, трапилися деякі неправильно відчитані автором статті слова, а то й пропуски. Мавши змогу щойно після видрукування 12-го аркуша дістати до рук зайнятий хвилево рукопис Бібл. Оссол. ч. 189, Редакція провірила основно текст оповідання Ґолінського, поданий д. Хоткевичем у цілості на кінці статті, а справивши його, відсилає туди читачів з огляду на недокладності, які вкралися до 12-го аркуша.

КОЛИ Й ХТО НАПИСАВ ГУСТИНСЬКИЙ ЛІТОПИС?

Написав АНАТОЛІЙ ЄРШОВ (Ніжин).

I.

Час складення Густинського літопису[1]) не встановлений певно. Автор його теж невідомий нам. Видавці літопису зазначили в передмові до нього, що „особенности правописанія Мгарскаго и Архивнаго списковъ доказываютъ, что „Русская Лѣтопись“, въ нихъ заключающаяся, составлена едва ли не прежде половины XVII вѣка. Густинскій списокъ ея писанъ въ 1670 году; онъ исправнѣе прочихъ въ слогѣ и изложеніи... но его не должно считать „подлинникомъ“, тѣмъ болѣе, что изъ предмовы іеромонаха Михаила Лосицкаго видно, что онъ былъ не сочинитель, а только переписчикъ означенной Лѣтописи“[2]). Погляд видавців Густинського літопису на час складення його повторив акад. Іконніков, додавши, що „подтверждается это и тѣмъ, что позднѣйшія событія, упоминаемыя въ лѣтописи, относятся къ концу XVI в. (1597), а въ спискѣ Мгарскаго монастыря реестръ московскихъ патріарховъ (ст. 370) заканчивается Никономъ“[3]). Про те, хто й де склав літопис, акад. Іконніков не висловив нічого. Акад. М. Грушевський зазначив при нагоді про Густинський літопис: „З кінця XVI чи поч. XVII в. маємо дуже інтересну українську компіляцію звісну (по пізнішій своїй копії) під назвою Густинської літописи, доведену до р. 1515“[4]) і далі завважив у примітці, що її „кінцеві статті (1516—17) додані мабуть пізніше“[5]). П. Клепацький, на-

[1]) Виданий за трьома списками: т. зв. Густинським, Мгарським та Архівним, яко додаток до Іпатського літопису, в II-му томі Полн. Собр. Русскихъ Лѣтописей, СПБ. 1843, ст. 229—373. На жаль, літопис видано не в цілості, а починаючи лише з утворення Київської держави.

[2]) Полн. Собр. Русск. Лѣтописей т. II, ст. 232.

[3]) Опытъ русской исторіографіи, т. II, кн. 2, ст. 1521.

[4]) Історія України-Руси, т. VI, Київ-Львів, 1907, ст. 350.

[5]) Там-таки, ст. 351, прим. 1.

водячи хронологічні межі можливого складення літопису (1597—1670), здається, припускає можливість, що літопис складено в Густинськім манастирі (Михайлом Лосицьким?)[1]). Акад. Д. Багалій, відмітивши, що списки Мгарський і Архівний „належать до половини XVII віку“, каже: „самий ориґінал складений був, мабуть, раніше, бо найпізніші звістки його належать до кінця XVI віку, і тільки реєстр московських патріярхів захоплює часи Нікона та його наступника Іоасафа; та реєстр цей міг бути дописаний пізніше“[2]). Нарешті, Д. Дорошенко, нічого не кажучи про час написання й автора основної частини Густинського літопису, висловлює думку, що літопис „доповнив у Густинському Прилуцькому монастирі єромонах Михайло Лосицький... Самостійна праця Лосицького починається в розділі про початок козаччини; далі йдуть розділи про новий календар, церковну унію і полемічна оборона православної віри та української народности“[3]).

Підсумовуючи, мусимо сконстатувати, що серед дослідників нема одностайної думки про час, місце складення та автора Густинського літопису. Дехто, як ми бачили, навіть припускає авторство двох, а то й кількох осіб.

II.

Той факт, що автор Густинського літопису, складаючи свою працю, користав із Палінодії Зах. Копистенського, визначає час, раніш від якого не міг бути складений Густинський літопис[4]). Копистенський почав писати Палінодію не раніше рр. 1620—21, а закінчив не швидче 1622 року[5]). Те, що автор літопису користав із Палінодії чимало, інколи й не посилаючись на неї[6]), протягом усієї праці, а також те, що Палінодію цитовано поміж іншими джерелами (ст. 342), а не наприкінці їх,

---

[1]) Огляд джерел до історії України, в. I, Кам'янець на Поділлю, 1920, ст. 110—111.

[2]) Нарис української історіографії, т. I, в. 1, Київ, 1923, ст. 115.

[3]) Огляд української історіографії, Прага, 1923, ст. 19.

[4]) Поклики на Палінодію в Густинськім літопису зустрічаються не раз (ст. 327, 342, 357 друк. вид.), і дослідники, перелічуючи джерела автора літопису, всі влад зазначають у числі їх цей твір Копистенського. Див. Іконніков, цит. праця, ст. 1522; Багалій, цит. праця, ст. 117; Клепацький, цит. праця, ст. 111.

[5]) В. Завитневичъ: Палинодія Захаріи Копыстенскаго etc. Варш., 1883, ст. 306—7.

[6]) Це зазначив акад. Іконніков — цит. праця, ст. 1522, прим. 2.

показує, що автор літопису користав із неї в процесі складання праці, а не доповнював її уже потім відомостями з Палінодії. Таким чином приступити до складання літопису автор його міг не раніше 1623 року, хоча б уже через те, що третя частина Палінодії, на яку головним чином він покликається, писана вже 1622 р.[1]).

Для визначення дати, пізніш якої не міг скластися Густинський літопис, текст його подає такі підстави. Рядки літопису з оповідання про початок козаків: „старѣйшину себѣ избираютъ (розбивка моя — А. Є.) спосредѣ себе... по своему древнему обычаю“ (друк. вид. ст. 367—68) приводять до думки, що літопис закінчено не пізніш від р. 1638. Відомий факт, що ординація 1638 р. позбавила козаків права обирати старшину з-поміж себе, а її відтоді призначали вже самі поляки. Через це можна гадати, що наведене вище місце з літопису про порядок обрання козацької старшини було написане до позбавлення козаків права обирати військову старшину, — до р. 1638.

Аналіза переліку московських патріярхів у літопису (ст. 370) дає можливість точніше визначити час його складення. У Мгарськім списку перелік патріярхів закінчується Ніконом (1652—1658), при чому зазначено: „пятый нынѣ Никонъ“[2]). Але переписувач Мгарського списку, згадавши про Нікона, що за його патріяршества він переписував Густинський літопис, проминув двох попередників Ніконових: Йоасафа І (1634—1640) й Йосифа (1642—1652). Нема їх і в Густинськім списку. Це показує, що в оригіналі, з якого переписували обидва списки, не було імен цих патріярхів (самі ж переписувачі не знали або забули про них) і перелік москов. патріярхів в оригіналі кінчався Філаретом (1619—1623)[3]), за якого отже й уложено Густинський літопис.

Ми визначили приблизні межі часу, коли міг бути складений Густинський літопис: рр. 1623—1633. Встановити пізнішу дату закінчення літопису можна, як побачимо далі, вже на підставі біографічних даних про його автора. Самий же літопис, здається, нічого більш не дає для відповідних висновків.

---

[1]) Завитневичъ, цит. праця, ст. 307.

[2]) У Густинськім списку доданий ще наступник Ніконів — Йоасаф II (1667—1672).

[3]) Треба сказати, що важко відкинути враження, що перелік патріярхів, починаючи з слів: „по немъ 2 патріярхъ“ і т. д., вставлено пізніш при переписуванні й він належить не авторові літопису. Але з другого боку є підстави думати, що автор літопису й сам міг згадати про Філарета, за якого писав працю.

III.

Приблизне визначення часу, коли написано Густинський літопис, змушує шукати невідомого автора його серед учених діячів першої чверти XVII в. Текст літопису, не обзиваючися жадним словом про свого автора, дає багато для визначення останнього. Коли переглядати літопис, мимоволі увага звертається на силу силенну джерел, з яких користав автор, складаючи свій твір. Серед них були польські хроністи: Длуґош, Меховіта, Кромер, М. Бельський, Стрийковський, Ґваґніні, декілька руських (Несторів та інші) й угорських літописів, Патерик печерський, Пролог, Obrona werificaciey М. Смотрицького (ст. 357), західньо-европейські історичні твори — Дітмара, кардинала Баронія, Слейдана, М. Крузія. Автор Густинського літопису використав навіть твори грецьких істориків — Куропалата, Зонари, Сократа, Кедрина, Никифора Грегори, Ем. Маласси, не вважаючи на те, що в той час знання грецької мови було незвичайне серед українців[1]), і самі грецькі книжки були рідкістю[2]). Крім цього, в літопису є ще поклики на твори Йосифа Флявія й Тертуліяна. „Приємно констатувати, каже П. Клепацький, що український історик XVII в. потрапив зібрати такий джерельний матеріял, якого й зараз вистарчило б на доброго наукового робітника“[3]).

Надзвичайна обізнаність автора Густинського літопису з своєю величезною літературою — от друга риса, яку не можна поминути. Автор не обмежується покликом на одну-дві книжки, а кожен раз посилається на цілу низку різних творів. Знати, що він вільно володіє своїм науковим апаратом, що він добре знайомий із своїми джерелами. „Компіляція ця скидається навіть на історичну працю, бо автор її, опріч того, що покликається на джерела, наводить різні погляди на якусь подію, а тоді висловлює і свій власний погляд“, каже акад. Багалій[4]).

Третя риса, характеристична для автора Густинського літопису — велика його точність у цитації: всюди він зазначає не тільки заголовки своїх джерел, а ще й числа томів або книжок та навіть їх сторінки чи аркуші. Отці три риси: склад

[1]) Акад. М. Грушевський: Історія України-Руси, т. VI, ст. 332; В. Завитневич, цит. праця, ст. 269.

[2]) Завитневичъ, loc. citat.

[3]) Огляд джерел до історії України, в. I, ст. 111—112; пор. Іконніков, цит. праця, ст. 1521.

[4]) Цит. праця, ст. 117.

(численний) джерел, обізнаність із ними й точність при покликах на них дають ключ до визначення невідомого автора Густинського літопису. Цими особливостями невідомий автор нагадує одного лише свого сучасника — Захарію Копистенського. Серед історичних джерел його Палінодії ми бачимо майже всі ті книжки, з яких користав автор Густинського літопису. Що це так, легко переконатися, тільки перегорнувши хоч би сторінки друкованого видання Палінодії[1]). Автор її „располагалъ такою богатою коллекціей сочиненій византійскихъ историковъ, — каже Завитневич, — какой не имѣли подъ руками ни его предшественники, ни слѣдововшіе за нимъ западно-русскіе писатели... Сочиненіями Кедрина, Зонары... Грегоры... „Турко-Греціей" Мартина Крузія не пользовался даже самый солидный изъ предшествовавшихъ полемистовъ — Филалетъ, о другихъ же современныхъ писателяхъ въ этомъ отношеніи не можетъ быть и рѣчи"[2]). Крім візантійських істориків Копистенський користав із польських хроністів, руських літописів, Патерика печерського, Баронія, Дітмара, Й. Флявія, Тертуліяна, с. т. з тих самих джерел, що були в руках автора Густинського літопису. Зах. Копистенський виявляє таку ж саму обізнаність із цими джерелами, як і автор Густинського літопису. В Копистенського — однаковий спосіб цитації джерел і однакова точність при ній. Відзначаючи обізнаність автора Палінодії з своїми джерелами, Завитневич каже: „авторъ ея много копался въ разнаго рода древнихъ историческихъ памятникахъ и новѣйшихъ сочиненіяхъ... у него нельзя отыскать ни одного положенія, которое бы не было закрѣплено болѣе или менѣе длиннымъ рядомъ свидѣтельствъ"[3]). „Обширная эрудиція автора, — каже Завитневич в іншому місці, — обращаетъ на себя вниманіе не только количественною, но и качественною своею стороною. Способъ пользованія разнаго рода сочиненіями, гдѣ авторъ въ немногихъ строкахъ нерѣдко совмѣщаетъ краткое резюме цѣлыхъ страницъ цитуемого произведенія, свидѣтельствуетъ, что Копыстенскій... тщательно изучалъ ихъ"[4]). Копистенський, „приводя тѣ или другія фактическія данныя, нерѣдко съ мельчайшею подробностію опредѣляетъ какъ самый источникъ, изъ

[1]) Русская Историческая Библіотека, т. IV, СПБ, 1878. Памятники полем. литературы въ Западной Руси, кн. I, ст. 313—1200.

[2]) В. Завитневичъ, цит. праця ст. 387 і дальша.

[3]) Там-таки, ст. 341.

[4]) Там-таки, ст. 369 і дальша; пор. 344 і дальш.

котораго онъ заимствуетъ, такъ и мѣсто его нахожденія"[1]). Ці особливості праці Копистенського дають її дослідникові змогу оцінити її як „капитальный трудъ, въ значительной степени удовлетворяющій научнымъ требованіямъ даже съ современной точки зрѣнія"[2]).

Переведеного порівняння було б уже досить, щоб визнати автора Густинського літопису й Зах. Копистенського за одну особу, але є ще інші докази їх тожсамости. В Густинськім літопису є сторінки, дослівно подібні до відповідних місць Палінодії, які безумовно взято з неї, але, беручи які, автор послався не на неї, а просто на перводжерела. Так, оповідання літопису про перше хрещення руське (ст. 251) писано безумовно за відповідним місцем Палінодії (ст. 969—971), так само як і оповідання про дальші хрещення Руси (пор. літоп. ст. 251—256, Палінодія, ст. 971—977). Відомості про київських митрополитів автор Густинського літопису також узяв із відповідного „артикулу" Палінодії (див. ст. 1007—1040). Це стверджує між іншим подібність хронології київських митрополитів у цих двох творах[3]). Густинський літопис повторює ті самі помилки з хронології, які часом трапляються в Палінодії. Так і в Палінодії і в Густ. літопису наведена однакова помилкова дата поставлення на митрополита Іони Глезни — 1482 рік (пор. Палінодія, ст. 1037, Густ. літоп., ст. 359). Нарешті й оповідання Густинського літопису „О уніи, како почася въ Русской землѣ" в першій своїй частині (ст. 369—370) писано безумовно за відповідними сторінками Палінодії (пор. Палінодія, ст. 1058—1061). Цей факт стає за новий доказ того, що автор літопису й Палінодії та сама особа. За тої точности цитації, яку спостерігаємо в Густинському літопису, неможливо припустити, щоб його автор, користаючи з Палінодії, інколи дослівно списуючи з неї, не покликався б на неї. Міг робити це тільки той, кому належали запозичені рядки — автор Палінодії[4]). Кінець кінцем можна

---

[1]) Завитневичъ, цит. праця, ст. 267.

[2]) Там-таки, ст. 252. Цікаво тут відзначити деяку схожість цієї оцінки Палінодії з вищенаведеною оцінкою літопису з боку його науковости П. Клепацького.

[3]) Правда, подібність ця спочатку невелика (навпаки, дані літопису ближчі до даних „Оборони унії" Кревзи, чим до Палінодії, див. Русс. Ист. Б-ка, т. IV, ст. 227—230), але починаючи з к. XIII ст., вона стає повною. Пор. від. дані літопису й Палінодії, Іконніков, цит. праця, ст. 1522. пр. 2.

[4]) Поклики автора Густинського літопису на Палінодію, його власний твір, не повинні нас бентежити: в інших працях Копистенського

навести ще один доказ тожсамости автора Густинського літопису з Копистенським. Між Густинським літописом і Палінодією є подібність внутрішня, з боку спільности провідної думки. Літопис, як і Палінодію, написано на захист української культури й народности. „Інтереси православної віри й української народности, каже П. Клепацький, автор літопису близько бере до серця"[1]). „Въ лѣтописи чувствуется полемическій тонъ, направленный въ защиту вѣры и русской народности", каже й акад. Іконніков[2]). Д. Дорошенко також знаходить, що в останніх розділах літопису йде „полемічна оборона православної віри та української народности. Головний мотив праці, каже він далі, — любов до рідного краю"[3]).

Оці всі моменти порівняння Густинського літопису й Палінодії, як з боку їх змісту й провідної думки, так і з боку джерелового їх матеріялу, методи, здається, не залишають сумніву щодо того, хто був автор літопису. Зах. Копистенський помер 21.III. 1627[4]). Таким чином, Густинський літопис не міг бути закінчений пізніше від початку 1627 року. Ця дата встановлює, поки-що остаточно, час написання літопису — рр. 1623—1627.

Те, що Зах. Копистенський склав Густинський літопис, становить новий факт для його біографії. Цей факт висвітлює з нового боку велетенську постать славнозвісного діяча України, — що, борючися з ворогом рідної культури, рідного народу, хотів дати своєму народові його історію, висвітлити його минуле й цим довести право на незалежний, вільний розвиток його культури. Це підносить Захарію Копистенського, яко громадського діяча, на надзвичайну височінь і ставить його в перший ряд великих борців за українську культуру й українську народність.

(напр. „О правдивой едности") теж зустрічаються поклики на Палінодію. Див. В. Завитневичъ, цит. праця, ст. 287. Так само не повинні бентежити й численні байкові оповідання (напр. на ст. 345, 349, 360—61, 62 літопису); байки подибуємо і в самій Палінодії, див. напр. ст. 315—16, 470—72. Пор. Завитневичъ, цит. праця, ст. 380.

[1]) Огляд джерел до історії України, в. I, ст. 111.

[2]) Опытъ русской исторіографіи, т. 2, кн. 2, ст. 1524

[3]) Огляд української історіографії, ст. 19.

[4]) В. Завитневичъ, цит. праця, ст. 305.

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТТІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

Написав ВАСИЛЬ ГЕРАСИМЧУК (Львів).

Переяславський акт з 1654 р. задля свого значіння згромадив навколо себе значну історичну літературу, одначе останнього слова історіографія щодо знаних редакцій Богданових статтей ще не сказала. Дійсно, дивна й рідка подія сталася в історії новіших часів: акт такого величезного значіння, як акт злуки двох держав, акт, що клав фундаменти нових дій для східньої Европи, був майже незнаний для сучасної суспільности, не був чомусь зараз опублікований, був чомусь укриваний і рівно ж неясним і невиясненим випадком лишився для будучини. Звичайно такі документи переховуються задля своєї цінности в оріґіналах, а тут заходить обставина, що оріґінальні статті — як завважують історики — або загубилися, або може вмисне затрачено, або може, — що ледви чи правдоподібне — не найдено ще їх, хоч як пильно пошукували урядові круги в XVIII і XIX ст.[1]) Тому нічого дивного, що навколо Богданових статтей витворилася таємнича, неясна атмосфера. Особливий клопіт і замішання справляє та редакція 14 договірних статтей, які стали відомі на Україні в жовтні 1659 року і які тоді в Переяславі на раді, при виборі гетьмана Ю. Хмельницького прочитав присутним московський воєвода, князь Олексій Трубецкой, як властиві „прежніі статті Б. Хмельницького". Вони бо в порівнянні до знаних редакцій, що походять з часу побуту української делеґації в Москві в днях 12—27 березня 1654 р., виказують значні різниці й то на некористь України.

З часу переговорів української делеґації (на чолі її стояв полковник Павло Тетеря й суддя Самійло Богданів-Зарудний) з московськими боярами залишилися до нас брульйони, чорновики, почеркані концепти статтейних списків: а саме, з дня 13. III. 1654 маємо записаний протоколянтом, чи радше перепо-

[1]) Ближче про історію пошукувань за статтями переяславського договору в проф. Вол. Щербини: До питання про статті Б. Хмельницького (Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського, I, ст. 195—204).

віджений ним з українського списку текст 20 статтей, які були тільки усно делеґацією зреферовані, з наступного дня, себто з д. 14. III. маємо редакцію з 23 артикулів, а з д. 21. III. маємо редакцію зложену з 11 артикулів. Під кожним артикулом (статтею) двох останніх редакцій маємо сформульовану резолюцію (рішення) того ж уряду на прийняття (наприклад: быть по ихъ челобитью), або резолюції, які містять певні поправки-зміни. Як сказано, ця, ніби остання в актах записана редакція з дня 21. III. по рації речі і по твердженню деяких дослідників повинна вважатися за властивий трактат заключений між Україною й Москвою.

Тому, що редакція 14 статтей не була поміщена між сучасними актами й не знаємо про народини її статтей за час побуту козацької делеґації, й тому, що виринула аж по шости літах у досить дивній і підозрілій обстанові й сама представлена в некориснім виді, почали деякі дослідники оспорювати представлену нею автентичність Богданового договору. Але цей договір, деким тепер заквестіонований, був на Україні від 1659 р. почавши, найбільше знаний, а то тому, що був опублікований московським урядом друком і звідси дістався до українських літописів.

* * *

Інтензивніша дискусія в історичній літературі над статтями Б. Хмельницького розвинулася щойно по виданню джерел до цього часу Г. Карповим, редактором X т. „Актів Юго-Запад. Росії", який також дав цінну студію під наг.: „Переговоры объ условіяхъ соединенія Малороссии съ Великою Россіею" (Журн. Мин. Нар. Просв. 1871, XI—XII). Останніми часами з доручення УАН. пошукував за автентичним списком Богданових статтей Вол. Щербина і про свої пошукування та погляди на цю справу доповів д. 7. XI. 1921 в УАН. Ця доповідь, уміщена пізніше в Ювілейнім Збірнику на пошану акад. Грушевського (I, ст. 196—204) під наг. „До питання про статті Богдана Хмельницького", була заразом відповіддю на доповідь проф. Укр. Унів. в Празі А. Яковлева: „Статті Б. Хмельницького в редакції 1659 року", надруковану там же (ст. 180—194). Крім цього проф. Яковлів помістив довшу студію: „Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Москвою року 1654" в Ювілейнім Збірнику на пошану акад. Д. Багалія.

В доповідях обох цих учених коротко зібрана вся дотеперішня література з долученими до цього питання новими їх увагами, але погляди згаданих дослідників на це питання роз-

ходяться в діяметрально-противних напрямах. Проф. В. Щербина обстоює погляд, що статті в редакції, проголошеній воєводою Трубецким на раді в Переяславі, є копією загубленого оригінального договору з р. 1654. Проф. А. Яковлів уважає давніші статті Б. Хмельницького в редакції 1659 р. фальсифікатом — підробленням автентичних договірних статтей 1654 р. „Статті Б. Хмельницького в редакції 1659 р. — говорить він — були складані в Москві року 1659 ad hoc, та були вислані Трубецкому під іменем „прежнихъ статей Б. Хмельницкаго“ в місяці лютому 1659 р., при чому Москва, маючи певні відомості, що автентичного тексту договору 1654 р. у Війська Запорізького не було, використала момент для того, щоб замінити дійсний договір 1654 р. зфабрикованими статтями 1659 р. І Москва досягла свого, бо, починаючи з Юрія Хмельницького, всі наступні гетьмани присягали додержати не автентичний договір 1654 р., а цей фальсифікований договір, надаючи йому ім'я переяславського договору, хоч в дійсності договір 1654 р. був складаний не в Переяславі, а в Москві“.[1])

Не входячи тут у дискусію над виводами проф. Яковлева й не уймаючи ані цінности зведеного ним матеріялу, ані цінности його спостережень над певними стилістичними змінами, зробленими при оголошенні 14 Богданових статтей воєводою Трубецким, мусимо всетаки зазначити, що поставлена автором теза не є незбито доказана, як це зрештою виказав проф. В. Щербина. З нагоди зведеної цими вченими дискусії хочу піднести тут під розвагу деякі уваги до цього питання.

Із захованих до нас записок договірної комісії виявляється безсумнівний факт, що козацька делеґація привезла з собою до Москви два статтейні списки. Перший список був той, що містив — якщо його точно записано, 20 статтей, між якими попри інші домагання маємо пропозицію на обсаду двох городів — Києва й Чернігова воєводами й жадання жолду для козаків на випадок війни, веденої за границями. Цей список по всій правдоподібності був першою концепцією зложеною під час або по переяславській раді і він, можливо, сповняв ролю тимчасового договірного начерку між Москвою й Україною. Як наказувала сама річ, його то насамперед прочитала чи переповіла козацька делеґація, але яку над ним того дня ведено дискусію, з певних причин чомусь не записано всього.

[1]) Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського, I, ст. 194.

Тільки бояри, спровоковані висказаною на останку просьбою гетьмана, що правду кажучи, зовсім не надавалася на договірну статтю, а йно висловлювала внаслідок згоди бажання гетьмана, щоби цар, з огляду на війну з Польщею, зробив диверсію на Смоленськ, відповіли докладними поясненнями щодо пороблених військових заряджень. По інформації бояр, мав незадовго з одною частиною військ (праве крило) Василь Шереметьєв іти в напрямі на Полоцьк, воєвода Олексій Трубецкой в напрямі Брянська, а сам цар із серединою війська мав рушити з царями й царевичами, які в нього служили, на Смоленськ. Крім того бояри розпитували про політичні відносини у полудневих сусідів і про зносини гетьмана з Кримом, з Молдавією, Волощиною та Семигородом, про кількість запорізького війська та про інше. Одначе про зацікавлення згаданих сусідів заключеним трактатом та про те, як козацьке правительство представляло згоду з Москвою, що без сумніву було головною темою дискусії — не записано.

Зі слідуючого дня маємо вже редакцію з 23 статтей з московськими відповідями-резолюціями[1]), які очеркують становище московського уряду до поодиноких українських постулятів. Є це еляборат, якого рішучо не могла б опрацювати комісія в однім дні, беручи на увагу конечну повільність, потрібну при таких рішеннях, як би не те, що статтейний список був предложений у готовій формі. Це були статті, які посли привезли з собою з Чигирина і які мали гетьманський підпис. Композиція статтей проста, без шумної юридично-дипломатичної діялектики, зложена популярно, — трохи за вільно: посвоячені змістом артикули розбиті, справи церкви трактуються дуже коротко, й то відсунено аж на кінець під 18 число. Зате говориться про ґарантії автономного урядування, про збирання своїми власними урядниками податків до царської каси, про залишення привілеїв для шляхти, для міст, а передовсім найширше дискуту-

---

[1]) Всі редакції статтей поміщені в IV і X т. Актів Ю. З. Р., а саме: в X т. редакція 20 статтей, ст. 438—442; редакція 23 статтей, ст. 446—450; редакція 11 статтей, ст. 478—484. В IV томі: жердівські статті (числом 14) з 1659 р., ст. 256—257; 14 Богданових статтей, ст. 262—265; 18 статтей додаткових з 1659 р., ст. 265—269.

Статті ч. 20 не виказують докладно вистилізованого забезпечення свобід і поборів козацького війська. Цікава тут 4 стаття, яка так передчасно висловлює якби побоювання розділу України на дві часті: „Гетьмана аби всі полковники й полки з обох сторін Дніпра мали й аби йому належне послушенство віддавали“.

ється про установлення платні для всіх ранґ старшини та війська (по 30 зл. п. на козаків). На диво маємо при кінці трактату жадання тимчасового характеру, а саме диверсії з боку Московщини в напрямі Смоленська і, як зайде потреба, зі сторони Дону на татар далі; йде жадання про устаткування твердині Кодака військовим знаряддям і про установлення 3.000 наємників на границях від Польщі. Отже попри загальні справи є помішані справи дуже спеціяльного військового характеру.

Статті з д. 21 березня творять виразну перерібку попередньої редакції, себто, покриваються своїм змістом з попередніми, а через те, що однородні члени стягнені, плеоназми пропущені, зміст їх є замкнений в 11 артикулах. Єсть певні несуттєві зміни в текстах деяких артикулів. Статті цим разом усі затверджені, тон стилізації незвичайно м'який і ввічливий, текст прозорий, дрібниці усунені або додані до жалованої грамоти. Все це вказувало би на певне викінчене оброблення статтей, але, щоб ця редакція була дефінітивною згодою, годі на це згодитися, якось занадто разять артикули вузького, виразно тимчасового характеру й маркантна невирішеність і замовчання деяких важних справ, як напр. справа церкви (о митрополитѣ Кіевскомъ посланникамъ изустный наказъ данъ), невирішена справа жолду, бо його узалежнювано від спису доходів і щойно по їх розгляді мав наступити царського величества указ. „А ви, післанці"— як кажеться при кінці цього трактату — „як будете у гетьмана у Б. Хмельницького, то йому скажіть, щоби велів козаків скоро посортувати й зладити спис і цей спис скоро, власноручно, нехай зволить відіслати до царського величества", — очевидно, як підставу до обчислення й виміру жолду.

Перечитуючи ці статті, видаються нам вони, як дипломатичний акт „вічного договору", недостатньо й невідповідно зложені. Права й застереження, складані під знаком вічности, а притім хвилеві зарядження військові в такім елябораті, де неодно відкладається на бік або замовчується, не можуть стояти побіч себе без якоїсь тенденції. Того роду стилізація актів, що нормують взаїмовідносини на будучність, є просто немислима. Складати вину на недосвідченість і невипробованість козацтва, як це чинить Г. Карпов, думаю, річ ризиковна. В такім разі повинен був звернути увагу досвідченіший у таких справах московський уряд! Але статті в редакції 1659 р. мають стильову й річову викінченість, пристосовану до своєї цілли. Тому мусить конечно насунутися питання, яке тут, у трактаті

мають місце спеціяльні справи, які відносяться до тодішньої мобілізації, а які вже були найдокладніше обговорені й вирішені, бо ж ad hoc відбувалися приготовання й рухи військ.[1]) Якби ці статті військового характеру були предметом присяги і зобов'язання, як ними були 14 статтей, оголошених Трубецким, то було б курйозом, як би наступні гетьмани присягали на 7-й артикул: „щоби царське величество зволив своє військо скоро післати на Смоленськ, не відкладаючи нічого, аби неприятель не міг упоратися та з іншими получитися, для того що неприятельські війська тепер є вимучені...“ Або чи не могла б зміна ситуації вчинити неактуальним 10-й артикул: „Якби Кримська орда мала кинутися (на Україну), тоді треба від Казані і Астрахані на них наступити, також і донським козакам треба бути готовими, а нині ще треба позволити їм видержати в братерстві й їх не задирати“.

Такої нелогічности не могла б поповнити козацько-московська комісія, якби цьому не присвічувала якась виразна ціль.

Стилізація 11 статтей виказує найочевиднішу тенденцію призначити їх попри тимчасовий домашній ужиток також на заграничний експорт, для дипломатії.[2]) Вже в Чигирині, зараз по розголосі переяславського договору мусіли відчути потребу якогось, у можливо лагідній формі устилізованого договору для заспокоєння цікавости балканських православних князів, Туреччини, Швеції[3]), може й ще кого. Певно, може й уважали за

[1]) Про напрями поодиноких армій була мова, як знаємо, на першім засіданні. Про це, хоч загально, згадується навіть в 9 артикулі тої самої редакції: „а для вашої оборони зібравши руські, татарські і многі німецькі війська, йде сам великий наш государ, його царськоє величество на християнських неприятелів, і бояр своїх і воєвод посилає з численними військами...“ Рівно ж цар на листи Б. Хмельницького й Виговського, післані Ф. Горкушею з Чигирина д. 12/III, також заспокоює гетьмана, представляючи йому напрями маршів вищезгадуваних армій. Що гетьман, маючи у себе на Україні поляків, просить усильно про диверсію на Смоленськ, це зрозуміло (А. Ю. З. Р. т. X, ст. 560), але брати це прошення в договорні статті — таки не було рації. Воно було полагоджене через посольство й обміною письм.

[2]) В редакціях статтей можна відрізнити дві змістові тенденції. Перша редакція має спільність цілі з 4 редакцією служити за підставу до дійсної українсько-московської згоди. Редакція друга і третя, як зазначено, творять другий комплекс змістової цілости й служать іншому призначенню.

[3]) Передовсім ходило козакам зневтралізувати й погодити з Москвою Швецію та перетягнути останню на свою сторону. В місяці лютім 1654 р. у Львові М. Ґолінський записує в своїм днєвнику кольпортовану новину, що Хмельницький слав післанців до Швеції з просьбою, щоби вона злу-

відповідне маскувати трохи компромітацію ізза деяких прикрих артикулів, які наказувала прийняти тверда конечність, передовсім треба було сальвувати гонір великого гетьмана. І, очевидно, признали такому поглядові повну рацію в Москві. Але щоби знов ізза цих хвилевих оглядів не стратити користей, що їх давав царатові фактичний стан річей, постановлено цю справу розв'язати, виставляючи дві редакції статтей.

Через вказання ударних пунктів — Смоленськ і Крим хотіли у Чигирині при укладанні концепту звернути увагу заграниці на те, що умова з Москвою є військового характеру і звернена проти Польщі, а в разі вини з боку татар і проти цих останніх.

Тому то бояри, йдучи по вказаній тенденції, незвичайно зручно вплели з свого боку до артикулу про жолд для козацького війська непропорціонально до інших статтей довгий вивід — декляраціо про причини зломання вічного миру з Польщею, яке — як там кажеться — наступило по багатьох зневагах царя в титулах, по безплідній спробі посередництва між козаками й Польщею, що сталося також із морального права, яке наказувало взяти в оборону поневолену в Польщі християнську-православну віру: „і великий государ наш, єго царськоє величество, видячи з королівської сторони многі несправедливості, грубості й неправди і хотячи православну християнську віру у всіх православних християн від гонителів і латинян, що наміряли церкви божі і християнську віру викоріните, оборонити, приняв вас під свою високую руку“.

Цікаве також, що в цій III редакції московські бояри усунули бліду козацьку мотивацію розриву України з Польщею задля переслідування віри і нарушення вольностей, де згода з Москвою узалежнена від затвердження свобід для козацтва і шляхти (в II редакції § 17 рівняється § 13 IV редакції з 1659), а дали причиновість сильнішу, яка відповідала більше повазі хвилі й становищу царату. Без такого призначення цих статтей — служити для загараниці були би нам незрозумілі й інші факти. От, наприклад, козаки у зреферованім концепті 20 статтей з д. 13. III. 1654 просять за воєвод для Києва й Чернігова. Знана річ, як бажаним було це для Москви; тим часом у цих статтях нема взагалі згадки про воєвод, ані нема згадки про обсаду Києва,

---

чилася з Москвою. Очевидно, до того не прийшло, але Швеція постановила не робити Москві перешкод у війні і може з козацької інтервенції продала цареві 15.000 мушкетів. Бібл. Оссолінських рукоп. ч. 189, ст. 681.

яка de facto була переведена і яка була — так сказати — заставом Б. Хмельницького на його вірність, як ґарантія й забезпека перед зрадою та козацькою шатістю. Навіть про залогу в Києві не згадують статті тому, бо такий факт міг би подати позори інкорпорації — чи там окупації України й „сусідні монархи“[1]), особливо Швеція й Туреччина, могли би це взяти Москві за зле, тоді як факт неумовленої обсади можна б було легко оправдати тимчасовими конечностями війни супроти Польщі й татар. Для тої самої цілі не згадують ці статті про підлеглість київської митрополії московському патріярхатові[2]) і, що важне, дальші статті лишають гетьманові деяке право мати зносини з сусідами, з виїмком Польщі й Туреччини. Ця дипломатична свобода, очевидно, за пізнішим повідомленням Москви, була на руку й цареві, бо у Хмельницького були вже нав'язані конексії з сусідами, отже могла зайти потреба втягнути когось до війни, або запосередничити між Москвою — й приміром — Швецією. Ці позори суверенности надавали Україні супроти заграниці вигляд самостійности й тому Хмельницькому, яко „суверенові“, не назначувалася плата 1000 зл. п., як це вчинено в редакції з 1659 р., де він уже є позбавлений свободи дипломатичних зносин.

Змагання з боку гетьманату виплачувати для 60.000 війська жолд поставлене на те, аби ослабити факт плачення царатові данини з доходів України. Через виплату жолду, який з великими труднощами можна би стягнути тільки при добрій адміністрації, надавалося данині хіба значіння символічне, бо в дійсності вона вся вертала через виплату для армії. Здається, козацьке правительство, висуваючи зручно потребу відповідних статтей на заграничний експорт, мало на оці подвійну ціль:

---

[1]) Хмельницький перед смертю говорив до московського післанця, окольничого Ф. Бутурліна: „З боярином Ф. Бутурліним (1654 р.) ми договорилися, аби воєводи були в Києві, щоби сусідні монархи знали про наше підданство, щоб знали, що в стародавній столиці великих князів є воєвода царського величества“. Очевидно тут у цих словах є нещирість, та й історична нестислість. Бо таки далеко правдоподібніше, що Києва й ще якихсь городів жадали москалі яко „conditio sine qua non“. Для нас тут важна увага Хмельницького, що трактату не роблено без уважливости на сусідніх монархів.

[2]) Підчинення митрополії під московський патріярхат могло хвилево видатися гетьманові вигідним, бо патріярх разом з невдоволеним духовенством міг би під впливом Порти й Польщі робити труднощі в справі згоди з Москвою.

передовсім не робити умові труднощів, а друге, зробити пресію на Москві до злагодження деяких для України твердих умовин, як напр. зректися данини через плачення жолду, та, що було дуже дразливе, не жадати — бодай зараз — обсади городів московськими ґарнізонами, не наставати на підпорядкування української церкви московському патріярхатові і т. інше. Вкінці такими подвійними статтями можна було б з часом відтрутити для України дійсний, далеко твердший трактат.

Не улягає також найменшому сумніву, що в Москві і в Чигирині здавали собі з того справу, що як усі міжнародні трактати, так само й трактат переяславський з р. 1654 буде предметом уваги й зацікавлення сусідів, як інструмент пересунення державних сил тяжости на сході в інший бік, як спосіб нового укладу там сил, нових економічних і мілітарних систем. І Москва, яка через трактат з Україною перетворювалася у світову монархію, була свідома того, що саме заключення й списання точок згоди нічого не дає, але ціла вага його лежить у зручності й вмілості переведення постепенно, етапами. І ходило не тільки про зручне перефорсування трактату без потрясень і збройних протестів у сусідів, але також про усунення внутрішніх терть на Україні, про заспокоєння опозиції деяких полковників, Богуна, Гуляницького, Сірка[1]) представників середнього козацтва, або може турецької орієнтації, які добре були поінформовані й знали про слабі сторони переяславської згоди.

Що українська гетьманська влада числилася з европейською опінією і може числилася більше, як цього було потреба, потверджують численні факти уважливости її на міжнародню політику при пізніших трактатах. Не для чого іншого, як тільки для того, що европейські держави були повідомлені про заключення договору України з Москвою, кілька літ пізніше гетьман Іван Виговський маніфестом до держав Европи повідомляє про розрив України з Москвою і подає причини, які

[1]) Цікаво, що імена полковників Богуна, Гуляницького, Сірка стрічаємо між ініціяторами всіх початкових повстань на Україні і то навіть проти своїх гетьманів. Проти Б. Хмельницького 1654 р. вони зазначили сильно своє невдоволення. Повстання проти Ів. Виговського 1659 р. організують Богун і Сірко, втягаючи в нього Юрія Хмельницького. Гуляницький був може змушений до безсторонності через такий застав, яким була жінка. В повстанні Поповича за Тетері також виступають чоловими особами Богун, Сірко, Гуляницький. І вкінці при повстанні проти Польщі 1664 р. виступають ті самі з Ю. Хмельницьким. — Яку ідею вони репрезентують, було б цікаво прослідити, бо де в чім була чимала доза неорієнтації.

привели його до конечної розлуки і війни з Москвою[1]). І він то, починаючи переговори з Польщею, сондує наперед ґрунт в оттоманської Порти й просить за посередництво в тій справі. Ту саму уважливість бачимо не лише супроти Швеції, але навіть супроти дальше положених держав, як Австрія, а навіть Францiя. Коронний гетьман Станислав Потоцький перестерігає 1660 р. польських комісарів у Борисові перед договором з Москвою: „Якщо ми з Москвою заведемо згоду, то турки й татари ударять на нас, бо господарі посіяли вже підозріння... Бажав би мира з Москвою, але якби потім мала наступити війна з Туреччиною“[2]), то... по його думці — гарніше дати спокій трактатам.

Знаємо вкінці, яке враження зробила згода з Москвою на татар і Туреччину і як пильно гетьман заходився виправдувати себе й як представляв її невинний характер.

І дійсно вдалося зручно ввести козацько-московську згоду в факт доконаний, себто приспати чуйність европейської опінії[3]). Зовсім слушно — признає сам проф. Яковлів — чужоземні монархи й держави, не вважаючи на договір 1654 [бо не знали фактичного договору], трактували Україну, як окрему від Москви державу, а гетьмана як самостійного володаря. Держави називали його другом, приятелем, а договір 1654 р. уважали за договір протекції в тодішнім розумінню протекції почасти номінальної, що не перешкоджало мати з Україною дипломатичні зносини, (А. Яковлів, Договір гетьмана Б. Хмельницького. Ювіл. Збірник в пошану Д. І. Багалія, ст. 605).

Якщо вищезгадана редакція статтей мала зовнішнє призначення, мусіла вона бути для ока виразом дійсного внутрішнього взаємовідношення, мусіла відповідати, бодай хвилево фактичному станові. І дійсно ці статті відповідали ще найбільше тому становищу, яке займав Б. Хмельницький, вони були виїмковою хартією, були призначені бути посереднім етапом між давнім і новим станом, призначеним для його наслідників. Коли по смерті Б. Хмельницького новий гетьман, Іван Виговський, невдоволений з політики московського уряду та з його намірів, почав оглядатися за іншими протекціями, боярин Хитрово привіз у своїм наказі також тих 11 „протекційних“ статтей і для заслуженого в справі угоди з Москвою його наслідника, щоби

[1]) Архивъ Ю. З. Р. III, т. VI, с. 363—4.

[2]) Памятники изд. врем. ком. т. III, ст. 300.

[3]) Але поволі в европ. пресі Хмельницький сходить на цар. енерала.

продовжити їх правне interim[1]). Ситуація, вироблена Б. Хмельницьким, його престіж між козацтвом позбавляли московський уряд можности вложити сильну індивідуальність гетьмана в рами яких небудь статтей. Його писар, а пізніший гетьман, своєю надмірною услужністю для Москви, де годі було означити границі між льояльністю й запроданістю, був тим самим скомпромітований і уважаний за чоловіка, при помочі якого можна було боярам зреалізувати всі заміри щодо України.

Наявність різних цілей при редаґуванні статтей і існування двох редакцій спричинили певну секретність цілої цієї договірної акції. Перші статті редаґовано явно, але властиві статті, що обмежували сильно свободу України з долученими резерватами, а передовсім резервати, мусіли бути зредаґовані секретно, йно при участи Тетері й Богданова-Зарудного[2]), або може подані їм уже в готовім вигляді. — Отже ця дволичність редакційних статтей, скомплікованість цілої договірної акції й дразливість деяких справ були причиною укривання і нехіті до опублікування їх як в одної, так і в другої сторони. Дійсно, багато в цілій цій акції було нещирости, крутійства, облуди, обчислених на взаїмне перехитрення[3]).

* * *

---

[1]) В наказі бояринові Хитрово, післаному на Україну при кінці 1657 р. для остаточного затвердження нового гетьмана, маємо надруковані три кінцеві артикули 9—11. Початок через ушкодження документів не наведений. Можна припускати, що в наказі був поданий цілий текст, та догадуватися, що Москва, боячися втратити Україну, хотіла цими статтями поправити свою захитану позицію (Акты Ю. З. Р. т. IV, ст. 96). Здається, ці статті були дані Виговському „ad personam“ секретно і він на них зложив присягу, як указувала би на це увага при статтейнім списку (А. Ю. З. Р. т. XV, ст. 331—2). Також перед тим були якісь статті читані зараз по смерті Б. Хмельницького на раді 26 серпня 1657 р. При чім, як знаємо з реляції посла Кикіна, мав він перед козаками щось витолковувати і пояснювати, на чім полягали ці свободи, бо вони не зробили доброго враження (А. Ю. З. Р. т. XI, ст. 787, 799, 802). Як можна припускати, це мусіли бути 14 статтей, що мали обов'язувати козацтво по смерті Богдана. На раді вони були подані в чистій формі без застережень. В кожнім разі плян Москви відбути в Києві раду, плян концентрації сил на Україні, присутність дяків при воєводах, вказували б на пляни оголосити якісь немилі речі.

[2]) Так роблено в андрусівськім трактаті: секретніші справи обговорювали в вужчім колі „semotis arbitris“, усуваючи інших свідків.

[3]) Жалована грамота дана козацькому урядові, що вкоротці рекапітулювала властиві договірні права України, в зручно устилізованих фразах висловлює безсумнівну заборону гетьманові зноситися самовільно

Одначе, як воно там не було, властивими статтями призначеними на будучність для наслідників Б. Хмельницького, були статті в тій редакції, які є знані з оголошення на другій переяславській раді 15 жовтня 1659 року, як це твердить за деякими попередниками проф. Волод. Щербина. За їх автентичністю сильно промовляють самі обставини, а саме, відповідність і пристосованість їх до незвичайно прикрої ситуації України з кінцем 1653 й початком 1654 р.[1]) і те, як справедливо завважує проф. В. Щербина, що Трубецкому не треба було фалшувати старі статті, коли він вставив у нові все, що хотів.

Як вище зазначено, текст тих 14 статтей дає редакцію значно змінену й погіршену. Вони то наказували: гетьман по своїм виборі був зобов'язаний їхати до Москви по затвердження і там одержував булаву, знам'я і жаловану грамоту, на Україну призначувано двох воєвод — до Києва і до Переяслава, гетьманові відібрано право зноситися з заграницею. Москва клала руку також на автономію української церкви, яку звільнювано з-під власти царгородського патріярхату, а піддавано під залежність московського. Визначення поборів старшині й притім зрівнання поборів гетьманських з поборами писаря виказує якусь укриту ціль вивищити незвичайно канцлера. Ще заходить евентуальність, що деякі з статтей таємною клявзулею були знижені і обмежені в обсязі їх правосильности. Одначе, поки прийдемо до обговорення справи цеї клявзулі, застановімся вперед іще, чи дійсно могла бути можність пофалшування проголошених 1659 р. статтей.

Жаль, що проф. Яковлів у своїх студіях, поборюючи автентичність Богданових статтей в редакції 1659 р., не мав під рукою, що правда, рідкої тепер праці Ейнгорна (Очерки изъ исторіи Малороссіи в XVII в., ст. 64—85) і через це не звернув уваги на виводи цього вченого, який збиваючи твердження Шафранова (Кіевская Старина 1889, кн. XI, ст. 369—391) щодо неавтентичности статтей в редакції 1659 р., дає з свого боку вказівки на піддання української церкви під московський патріярхат з березнем 1654 р.

Одначе, найвимовніше промовляє проти фальсифікату сама

з заграницею. Цей уступ може відповідати тільки відповідному артикулові 4 редакції (14 статтям).

[1]) Про трагічне положення тоді України, а передовсім гетьмана Б. Хмельницького дав нове освітлення академік М. Грушевський у своїй монументальній історії України Руси, т. IX, ст. 552—568.

політична ситуація перед і під час оголошення 14 статтей. Від травня 1659 р., себто від часу затвердження польською Короною гадяцького трактату, а особливо по Конотопськім погромі Москви, Україна стала ареною величезної аґітації для повалення цієї нової орієнтації. Аґітацію цю вели нижче духовенство, частина українського громадянства, особливо з Лівобережжя, що було під духовим патронатом київського воєводи, Запоріжжя й кілька позисканих Москвою задніпрянських полковників. Взагалі р. 1659 був часом гарячої аґітації й дискусії над добрими й неґативними сторонами гадяцького й переяславського трактату, одним словом — був це час настроєвих плебісцитів на користь двох орієнтацій[1]). Річ ясна, через неопублікування обох трактатів друком опінія мас не була добре зорієнтована. Головну ролю в неї грали два питання: чи лучитися з Польщею, опікункою шляхетства й унії, чи з Москвою, протекторкою православія й демократії.

Але старшина таки знала добре про істоту слабої сторони московських пактів. А втім, чи ж так тяжко було запам'ятати кілька дразливих для України точок, коли всі останні стверджували йно status quo? Чи ж можна припустити, що автори статтей — Виговський, Тетеря, Богданів-Зарудний і інші учасники комісії — серед частих нарад на користь нової орієнтації укривали те, що знали? Або чи можна припустити, щоби такий Богун, Лісницький або Гуляницький дали себе водити наосліп, не знаючи, в чім річ? Та й козацький уряд також старався творити настрій і інформувати свої круги про московські затії[2]). Дуже добре знав про властиві статті й гетьман Ю. Хмельницький.

Найбільше здискредитував Виговського та його сторонників

[1]) Цей стан ситуації подаю на підставі матеріялу, який маю до розпорядження в рукописах.

[2]) До речі буде тут згадати, що по смерті Б. Хмельницького, десь при кінці 1657 р., миргородський полковник Г. Лісницький проголосив на раді, очевидно, за тихим порученням Виговського, якісь дуже упокорюючі статті, як пункти прислані Москвою, і явно по сотнях в універсалах голосив про пляни Москви вкоротити козацькі свободи (зниження реєстру, перейняття в свої руки адміністрації і доходів, тощо). (Акты Ю. З. Р., т. IV., ст. 31—23). Цих фактів не можна легковажити. Вони викривали укритий перед українським громадянством стан речей, до чого давав мандат у трудних хвилях зладжений договір, а в чім може і немало вини поносила легкодушність Тетері і, як то в нього було, — праця на два фронти. Полковник Лісницький був дуже поважною та зрівноважною людиною, за життя Б. Хмельницького він був у найсердечніших з ним відносинах і знав без сумніву всі секрети договору 1654 р.

і значну козаччину виявлений тайний резерват гадяцької згоди, що обнижував число 60.000 реєстрових козаків, подане в оригінальнім списку, на 30.000; рівно ж обурював призвіл на 10.000 наємного війська, як думали — призначеного для переведення замаху на тодішній реєстр (понад 60.000).

Не подобалося також козацтву й те, що трактат витворював зі сторонників Виговського нову маґнатерію, яка, маючи опертя у польської шляхти, розбивала єдність демократичної козаччини. Вкінці, як можна судити з доносів до Польщі, був на Україні рух за обмеженням гетьманської влади на користь козацької ради[1]). Гетьманський абсолютизм уважали козаки шкідливим для козацтва й приписували йому всі останні нещастя на Україні[2]). По масовім погромі, уладженім на наємні війська і вірні гетьманові хоругви та прихильну йому шляхту і капіталістів, майже все військо перейшло в осени 1659 р. на сторону Ю. Хмельницького, ворога дому Виговських, і вибрало його своїм гетьманом і цим вибором сина Б. Хмельницького хотіло розв'язати прикру ситуацію. На Жердівській долині недалеко Трехтемирова на раді склала старшина нові статті, що мали бути підставою до нових переговорів з Москвою, а саме, козаки бажали в своїх нових домаганнях не привернення 11 статтей, а тільки усунення деяких невигідних та додання нових корисних ґарантійних пунктів до 14 Богданових статтей, до тих самих, які незабаром мав Трубецкой проголосити на раді. І не інші, а тільки цих 14 справлених статтей, зложених між 21—26 березня 1654, хотіли мати козаки своєю хартією, бо вони в своїм тексті мали корисний артикул щодо жолду для війська, на який козаки так усе ловилися, а якого не було в жадній з інших редакцій. Жердівські статті цікаві для нас власне тим, що вони були вимірені на очищення 14 Богданових статтей з тих дефектів, які козаки, будучи в примусовім положенні, мусіли прийняти, і вони є де в чім уже під впливом гадяцького трактату й досвіду, якого набрало козацтво з учинків Москви. Саме, вони жадають для України тільки одного московського ґарнізону для Києва, не бажають, аби нововибрані гетьмани їздили до Москви особисто для затвердження свого уряду, а жадають поширення гетьманських прав у напрямі заграничних зносин, жадають свободи

[1]) Бібліотека орд. Красінських, рукоп. ч. 4032, ст. 237—243.

[2]) Цей настрій козацтва проти гетьманського самовладдя викликала й підтримувала Москва.

для української церкви й підлеглости царгородському патріярхатові і, чого давніше не було, хочуть, аби вільно було всякого язика школи для учення дітей в Малій Росії по обох сторонах Дніпра закладати, хочуть знести апеляцію українських сторін до Москви, усунути кореспонденцію і доноси всяких добровільних кореспондентів до царату і т. інше.

Отже, як бачимо з наведених перших статтей, редактори жердівських статтей знають дуже добре текст того трактату, який за кілька днів мав бути читаний. Устами полковника Дорошенка заявляють вони, що хочуть бути в підданстві під самодержавною государською рукою, але щоби й вони були при правах і вольностях так, як був гетьман Богдан Хмельницький (А. Ю. З. Р., т. IV, ст. 255). Та одначе московський воєвода, що прибув на Україну на заклик москвофільської партії, маючи за собою сильну 40.000 армію, чернь, зичливе біле духовенство, народ, не вважав за відповідне числитися зі слабим і здезорганізованим домовими спорами козацтвом, дотого ще через аґітацію ворожо настроєним до абсолютної (було й таке підозріння) гетьманської влади, та й, що найважніше, не потребуючи числитися з зайнятими війною Польщею й Швецією, зіґнорував давані щедро обіцянки в справі помноження свобід, які мали бути нагородою за повалення І. Виговського і його польської орієнтації. На раді в Переяславі д. 15 жовтня воєвода на загальне бажання ради прочитав привезені в відписі властиві Богданові статті, але й козаки мусіли вислухати прикрих нових 18 статтей, даних на те, щоби „не было измѣны и междоусобія и напраснаго пролитія крови христіянской" і щоби перечеркнути найважніші атрибути українського автономізму. Тут у Переяславі царський абсолютизм справив цілковитий погром гетьманському абсолютизмові при допомозі самих українців, причім нужденну ролю безрадности відіграв сам Богданів син.

Як там воно не було, — предложення й переформування фалшивих статтей, як думає проф. Яковлів, по тій кампанії двох орієнтацій і по тих широких дискусіях було неможливе й могло би скомпромітувати Москву, яка майже чудом усунула з активної арени побідника з-під Конотопа і яка була готова за згоду з царатом віддати Київ і усунути війська з України[1]). А щоб іще до того московське правительство сміло давати наказ надрукувати фалшовані статті в київських друкарнях

[1]) А. Ю. З. Р., т. IV, ст. док. 107.

для спопуляризування на Україні[1]), це вже неправдоподібне. Не треба забувати, що партія Виговського була ще сильна, іно тим часом стероризована. Виговський і його сторонники з табору положеного на пограниччі зносилися з Юр. Хмельницьким, вели аґітацію проти Москви, були про все добре поінформовані, і там були автори переяславських статтей[2]). А втім їх зміст, як це видно з переяславських статтей, знало оточення Хмельницького. Вкінці така комедія відбилася б голосним відгомоном у Польщі, а може навіть і заграницею, наприклад у Gazette de France і Theatrum Europaeum, бо ці газети мали в Польщі своїх кореспондентів.

Найлогічнішим і найправдоподобнішим є лише таке поставлення справи, як це наведено на початку: 14 статтей у редакції 1659 є статтями призначеними на унормування взаємин України з Москвою на будуче, а редакція 11 статтей — це ніби тихцем дані протекційні статті Богданові, переходові, для тимчасового вжитку і для хвилевого експорту на заграницю для злагодження й заспокоєння підозрінь щодо „інкорпорації України". Таке розв'язання питання могло конвеніювати Москві і мусіло вдоволяти Україну, яка будучи в прикрій ситуації ізоляції, за всяку ціну мусіла купувати чужу поміч, і це годилося з інструкціями даними Виговським П. Тетері: робити так, аби кожний був задоволений[3]). Одними статтями неможна було перевести такої штуки, отже радила собі комісія, виставляючи дві редакції.

Хоч редакцію статтей, проголошену воєводою Трубецким, уважають дослідники некорисною для України, то одначе беручи річ об'єктивно, вони також не могли бути серьозно трактовані й Москвою і в тій формі, яку ми маємо, вони не могли бути виконані без застережень і обмежень певних артикулів якимсь секретним скриптом, як це подібно було в гадяцькім трактаті.

---

[1]) Ibidem, ст. 273; Волод. Щербина: До питання про статті Богдана Хмельницького. Ювіл. Збірник, I, ст. 200.

[2]) Юрій Хмельницький, обурений обидливим трактуванням козаччини в Переяславі, по відбутій нараді в Чигирині післав одно посольство до царя з просьбою відкликати несмачні козаччині нові статті, а рівночасно вислав тихцем посольство до короля і, не даючи писаних документів, присягнув королеві на вірність у Шубині д. 20. XI. 1659 р. (Бібл. Ягайл. рукоп. 5, ст. 896).

[3]) Це пише, що правда, Виговський до Тетері д. 12. березня. Той лист дійшов до Москви по виїзді укр. делеґації з Москви, одначе, без сумніву це були тільки загострені повторення таких самих давніших поручень. (А. Ю. З. Р., т. X, ст. 557—8).

Здається, і це дуже правдоподібне, що такий резерват з 1658 р. на 30.000 війська (замість 60.000, поданого в трактаті), підписаний братом гетьмана, Костянтином Виговським[1]), був наслідуванням подібного випадку, застосованого при договорі 1654 р. і мав свій прецедент і школу в Москві. Такими дразливими справами, що надавалися до секретного - резерватного трактування, була 1654 р. справа обсади українських міст московськими залогами[2]) й справа високого реєстру — 60.000, ще дотого й платного. На такий секретний резерват, що позволяв на побільшення числа твердинь з московським військом, маємо кілька ясних натяків у джерелах. Московське посольство перед смертю Б. Хмельницького пригадувало і покликувалося на договір Тетері й Богданова - Зарудного, щоби московські воєводи були в Києві, Переяславі і Ніжині. На це Хмельницький відповів, що він своїм послам того не наказував і в думці у нього того не було, щоби воєводи були в Чернігові, Переяславі та Ніжині. Навпаки при переговорах в Переяславі постановлено, аби воєвода був лише в Києві (Акты Ю. З. Р., т. III, ст. 567—569).

Здається, що воєводи без підстави так настирливо не налягали б, якби в дійсності за собою не мали в посіданні якихсь уповажнень. Далі, в наказі боярина Хитрово, післаного на початку 1658 р. на Україну для відібрання присяги вірности від Ів. Виговського, також натискає московський уряд на гетьмана в справі поміщення воєвод у Чернігові, Ніжині, Переяславі та по інших більших містах. На це домагання викручується тоді український гетьман неясною відповіддю: „і постановилисьмо бути воєводам в городах Малої Россії, а в котрих городах мають бути воєводи, як поїду до Москви до царя, то я цареві предложу“ (А. Ю. З. Р., т. IV, ст. 95—96).

Щойно аж на другій раді в Переяславі 1659 р. найшла Москва нагоду зреалізувати своє бажання, чи там свої претенсії. І в 5 точці додаткових статтей установлено воєвод у Києві, Переяславі, Ніжині, Чернігові, Браславі та Умані. Цікаво, що

---

[1]) В інвентарі скарбу Корони з 1669 находився резерват з підписом Ів. Виговського. L. Hubert, Pamiętniki, t. I. Покищо його не вдалося відшукати.

[2]) Англійський кореспондент у Ґданську, під 7 III 1654 доносячи правительству Олівера Кромвеля про згоду козаків з Москвою, подає чутки кольпортовані польським правительством, що козаки для запевнення своєї вірности відступили Москві три полки [очевидно, три полкові городи], Збірник державних документів Джона Серльова, т. II, ст. 120. Всіх томів 7 і вони обіймають матеріял від 1638 аж до реставрації. Лондон 1742 р. Ці реляції знаю з відпису др. В. Безушка.

як незадовго Ю. Хмельницький під впливом обурення на Москву на раді в Чигирині вислав до Москви посольство з домаганням знесення накинених статтей і усунення постановлених воєвод, так бояри знову покликуються на якісь усні постанови з давнішими послами Б. Хмельницького (Источники малороссійской исторіи, ст. 117—123). Щоб Москва опирала свої претенсії тільки на балачках комісії в Москві, це річ немислима, тільки мусіли бояри зловити українську делеґацію на якусь конкретнішу рацію.

Як уже вище піднесено, дуже підозріло виглядає також артикул призволу на 60.000 „чтобъ всегда полно было" (редакція 23 ст.) реєстрового війська і на плачення йому постійного жолду[1]). Платна армія, ще в тій висоті, в половині XVII ст., в часі так званої стратегії вимучування (Ermattungsstrategie), виглядає собі на якесь непорозуміння або куріоз. Що правда, в 70-тих роках цього століття завів внаслідок війн здебільша в тій же висоті платну армію в багатій Франції Людвик XIV, але в знищеній, бідній, здепопульованій Україні такий мілітаризм був би разячою аномалією і понад сили держави. А до того Україна, маючи в себе, як це зрештою всюди було, духовенство, шляхту, могла би фатально відчути наслідки такої гіпертрофії на своїй економіці, а це незмірно побільшило б тягарі наложені на селян і міщан.

Висока чисельність української армії, як це арґументували поляки 1658 р., наражувала на піднесення числа війська в Польщі

[1]) В наказі, данім воєводі Турбецкому р. 1659, говориться також про плату для війська тільки під час війни (служби): „Да какъ и нынѣ у царскаго величества были ихъ же посланники, Павелъ Тетеря съ товарыщи, и имъ царского величества думные люди говорили въ розговорѣхъ о тѣхъ же прежнихъ статьяхъ, что имъ войску запорожскому царского величества изволенью и по ихъ челобитью указано быть 60.000 человѣкъ и царского величества жалованье давать имъ въ то время, какъ имъ быть на государевѣ службѣ". А. Ю. З. Р., т. XV, ст. 322. Отже, як бачимо з цієї інструкції, даній воєводі Трубецкому, московське правительство на випадок козацьких нарікань щодо неплачення їм жолду, поучує його, як треба оправдатися зі зрозуміння обов'язку платности козацькому війську. Артикул про платність для війська був тільки для обману козаччини. Але й ця інструкція відноситься йно до редакції 14 статтей.

Посол царський Кикін, післаний на Україну по смерті Б. Хмельницького, доносить свому урядові про свої балачки з козаками та про успокоєння козаків, що реєстрового війська має бути 60.000 (вічне побоювання у козаків щодо редукції!) і що їм буде даватися плату, як вони будуть на службі у царя. Отже справа жолду не була річчю усталеною й не могла бути усталеною для 60.000, бо такої цифри уряд не думав оплачувати.

і на Литві, що було получене з великими видатками і конечністю особливої уваги на свого союзника. А справність козацького війська в Польщі оцінювано дуже високо: по словам канцлера Пражмовського, який був резонатором опінії воєнних кругів і правительства, українська армія в злуці з татарами мала все запевнену перевагу над Польщею, тим більше мала перевагу над нескладними ще військами Москви, як це виказав Конотоп. Супроти існування 60.000 реєстрового війська, не числячи дотого Запоріжжя, при легкості порозуміння з татарами й Туреччиною, всі договори були би лише порожніми фразами.

Тому то Москві дуже залежало на обсаді українських твердинь, які були потрібні до тримання козацтва в послуху і для евентуального здемобілізування, чи, що на одно вийде — як скажемо — для зменшення реєстру, застереженого секретним скриптом. Не є виключеною річчю, що призначений Москвою в середині 1654 р. жолд для 42.000 козаків був жолдом для унормованого скриптом числа реєстрового війська.[1]) Москва через визначення плати для війська хотіла тоді конечно примусити гетьмана до зладження реєстру, до чого одначе таки не прийшло через побоювання перед розрухами. Можливо, що редукція пізніше могла бути ще вищою, як на це вказували би інформації засягнені комендантом Кам'янця Подільського, післані ним для гетьмана коронного Ст. Потоцького зараз по смерті Б. Хмельницького.

Комендант твердині повідомляє начальника польських військових сил про жадання московського уряду, закомуніковані нововибраному українському гетьманові, і на першім місці ста-

---

[1]) Козаки в редакціях статтей з д. 14 і 21 березня 1654 р. жадають крім 60.000 війська ще 3.000 наємного. Отже редукція могла виносити 40.000 козаків + 2.000 наємного війська, якщо ця цифра не була в зв'язку з цифрою 18.000 війська, післаного на поміч Москві на північ під проводом Золотаренка. З слів актів виходить, що справа постійного жолду зовсім не була усталеною, запевненою справою.

[2]) Бібл. Чарторийських, рукоп. ч. 1656, ст. 546 : Extract z listu IMP. Humieckiego, Commendanta na Kamiencu Podolskim, pisanego do IMP. hetmana koron. 1657.

Poseł Moskiewski do Wyhowskiego z temi posłany punctami : Zeby iedno 12 tysięcy regestrowych kozakow było, zeby intrata wszytka na cara szła..., zeby Chmielnickiego młodego z skarbami odesłano, zeby metropolit kijowski miał dependencią swą praelatorii od patriarchy moskiewskiego y tam od niego zeby sacrę brał, takze, aby za przywileiem carskim na tym urzędzie zostawał. Iako niemile przyięty... Wyhowski do trzech lat obrany hetmanem...

вить наказ обмежити реєстр козаків (до 12.000?).[2]) А Кам'янець Подільський був польською розвідчою централею в справах України, Криму і Балкану і звідси звичайно виходили точні інформації. Нехай цифра реєстру 12.000 неточна, то все ж для нас буде цікавий сам факт обмеження реєстру.

Не повинен нас дивувати і заказ дипломатичних зносин. Дипломатія — це все був найважніший атрибут суверенности і всі монархи були дразливі на тім пункті. В Польщі, по заключенню гадяцької згоди пильно сліджено за Виговським саме задля його зносин з заграницею (слідила Москва і Богдана) і, хоч він усе робив у польскім інтересі і потім повідомляв короля, то мимо того Корона не могла йому простити зажилости з усякими Карачбеями, як висловлювався канцлер Пражмовський. Тому воліли в 1659 р. бачити його упадок з усіма фатальними наслідками, ніж дати поміч. Так само, а може ще більше був дразливий на зносини гетьманів з сусідами царат. На це маємо безліч документів по тогочасних актах.

Резерват, що коригував дразливі статті, очевидно, на тихий розказ гетьмана міг підписати Тетеря з Богдановим-Зарудним; але й міг такий резерват, як сказано вище, у власнім імені дати сам Тетеря. Отже в такім, хоч не зовсім формальнім випадку могли московські бояри по смерті Б. Хмельницького без найменших скрупулів покликуватися на умову. Артикул, що трактував обсаду українських міст московськими залогами, воєвода Трубецкой долучив сміло до нових 18-ти статтей, бо він для населення не був дразливим, а навпаки, як це було у західній Европі, міста й села самі в уряду допрошувалися заліг. Не дуже противилися цьому самі прості козаки, які не любили ґарнізонової служби. Знана річ, залоги давали населенню крім запоруки безпечности й дохід від апровізації. Артикул цей міг бути немилим для гетьмана й старшини, але противна сторона з тим не числилася. Не маючи в своїх руках українських твердинь, московський уряд не міг проголосити обниженого реєстру. Лишаючи покищо дозвіл на 60.000 війська й ще платного, уряд вив'язувався з даної обіцянки, що цар не тільки дасть те, що польський король, але навіть додасть. Та такий високий реєстр, ще й платний, трудно було погодити з дійсністю, бо українські державні доходи як безпосередні, так і посередні виносили заледви понад мільйон зл. п., а розхід на саме військо виносив коло двох мільйонів [1]). Коли б так дійсно

[1]) Ів. Крипякевич: Український державний скарб. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. CXXX, 1920, ст. 98. Цифри поданих доходів тут рішучо низькі.

справа малася, то не було б нічого дивного, якби московський уряд, додаючи до України, мусів положити свою руку на адміністрацію й мати вплив на українські центральні власті, себто на гетьманат, і міг, а навіть мусів поназначувати своїх урядників-старшин до важніших українських управ, не виключаючи в тім і війська, як на це маємо натяки в вістях розсіваних полковником Лісницьким, або в реляції з Кам'янця Подільського. Статті в редакції 1659 р. крили багато небезпек для України: 14 статтями міг уряд легко інтриґувати гетьмана з козацтвом, яке маючи до вибору з одної сторони жолд, а з другої авторитет своєї влади, дуже легко могло би пожертвувати для користі це друге. Тому дивною є річчю, чому українські посли так нещасливо поставили справу договору, опираючи його на переданні всіх доходів України Москві, через що загнали козацький уряд у лабірінт безвихідного положення. По що козацькі посли наставали так дуже на виплату жолду, коли потім гетьман і старшина так дуже боялися допустити Москву до його роздачі між козаків і навіть, боячися втратити авторитет, не допускали до роздачі хвилевих запомог. Перед переяславською згодою козакам ані на думку не приходило брати який небудь жолд, з виїмком фактичної служби зброєю в інтересі Москви. В чиїм отже інтересі Тетеря й Богданів так дуже наставали на цей жолд, якого фактично Москва ніколи не думала виплачувати в такій висоті? Чи не була це демагогія деяких осіб, Виговського, Тетері й ще хіба кого переліцитувати самого гетьмана в дбайливості про добро козацького поспільства? Чи ж дійсно не було іншого способу полагодити справу бюджету і чи не можна було пошукати ключа до розділу доходів на данину і на покриття своїх видатків? Форсування жолду коштом автономії і гетьманської власти може вказувати на боротьбу гетьманського авторитету з вузько-клясовими інтересами козаків, бо дійсно якось виїмково зійшлися до купи інтереси царату й козацтва.

Збираючи уривкові вісти про відносини найближчого оточення, себто старшини до Б. Хмельницького, записані й чужими обсерваторами й подані рівно ж самими деякими старшинами, набираємо переконання, що серед старшини була супроти гетьмана якась фронда, на чолі якої стояв не хто інший, як його впливовий писар, І. Виговський. Ця фронда, скільки можна догадуватися з натяків, була вимірена проти гетьманського абсолютизму, очевидно, на користь старшинської ради. В доносі на

Виговського до короля якась кліка, по усуненню його з гетьманства в 1659 р., виводячи жалі на правління бувшого гетьмана, не вирізнює політики Виговського від політики його попередника, по котрім козацтво виграло стільки, що з під дощу попало під ринву. Тлом нарікань є самовладність, укорочування козацьких прав податками і т. п. Чи не заходить тут евентуальність, що старшина, якій більше усміхалася доля великих власників, ніж полковників, тихцем, при посередництві того самого Тетері й Богданова, за маєткові надання й ґарантії жертвувала інтереси автономії й гетьманські. А не треба забувати, що Тетеря, як це видко з пізнішої кореспонденції, зовсім не був приятелем нижчого козацтва, а як дипломат був дуже несолідною фірмою. Його великі надбання маєткові у Москви за заслуги, з якими він кривсл перед Хмельницьким, закопуючи документи на них, дають багато до думання; його оправдання гетьмана при допитах бояр виходили більше на обвинувачення свого шефа.[1]) Так само нещиро поводився супроти свого шурина Виговського, будучи його парляментером при умові з Польщею р. 1658. Перше, ніж став пактувати з Беневським, казав йому услугу заплатити селом на Волині (Корсів). Яко репрезентант гетьмана, не встидався зраджувати полякам, що гетьман мусить заключити угоду з Польщею, бо з усіх сторін настають на його життя, з одної сторони Москва, з другої многі козаки, в яких він не має любови, що Ю. Хмельницький бунтується проти нього і т. д. Такі речі були приймані в Польщі як дуже пожадані сензації.

Переяславська згода ставить перед нами кілька сумних фактів. Цею згодою козацтво резиґнує з ролі верховодного чинника суспільности, який по вимогам ідеології XVII в. мав вирішити квестію національности — квестію утворення національної держави. А навпаки, виставляючи просто неморальні статті на мандат Москві в справі всіх українських поборів і на виплати для запорізького війска сталих, — вічних поборів, вичисляючи докладно висоту їх для всіх військових ранґ, забажало при московській помочі заґарантувати собі і своїм наслідникам вічні доживоття.

У виготовлених у Москві статтях поступали козаки так,

[1]) Понуре світло на характер цього українського дипломата кидають пізніші Дорошенкові письма до польського уряду, в яких обвинувачує він Тетерю, що він вивіз козацький архів, гроші, церковні і сиротинські депозити, чого очевидно козацькому урядові ніколи не звернув.

як поступали 1660 р., складаючи згоду з Польщею по погромі Москви під Чудновом.

Ото старшина, зразившися до народу й нижчого козацтва, які попсували їй будівництво національної держави на взір Польщі (гадяцький пакт), отверто в статтях зрікалася князівства, яке на них клало обов'язок будівництва, мотивуючи свій поступок оттакими словами: „Ті ж статті, які торкаються Українського князівства (через гадяцький трактат), тому, що вони некорисні для свобід запорізького війська й для сталого вічного замирення, гетьман відсилає до Його Королівської Милости і віддає їх назад в його руки". Козацтво воліло, подавши руку шляхті або боярам, стати упривілейованою верствою, ніж наражатися на дальші непевні експерименти творення державности. Так думало козацтво, як загал, але властиво на цім виходила добре тільки козацька старшина та шляхта, які на якийсь час замиливши очі козацтву, хотіли при помочі московського уряду зафіксувати свої привілеї, а потім пожертвувати нижче козацтво, обернувши його назад у робучий народ, бо воно через свою чисельність було балястом і для їх станових свобід і для тодішньої державної економії.

Отсі свої уваги уважаю за відповідне подати до темної справи переяславських статтей і подати свій здогад, чому вони були укривані обома сторонами і чому московське правительство десь усунуло оригінал статтей, а постаралося на копії трактату положити підпис гетьманського сина.

НЕЗВІСНИЙ ЕПІЗОД З ЖИТТЯ ДОРОШЕНКА.

Написав МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ (Київ).

Історіографія і ще більше красне письменство XIX і поч. XX в. присвятили багато уваги Петрові Дорошенкові — зробили з нього одну з найпопулярніших постатей української історії. Але вся увага зосереджується на трагічнім десятиліттю його гетьманства. Попередня ж діяльність відома незвичайно мало — хоча було б дуже цікаво її знати. Тому все, що можна знайти з його попереднього життя, варте того, щоб його зібрати і висвітлити. В отсій замітці я хочу спинитися на однім досі невідомім епізоді його діяльности з часів Хмельниччини. Епізод сам по собі не яскравий і не вплітає лаврів в його біографію, але, повторяю, все, що можна зібрати про діяльність Дорошенка перед гетьманством, варте уваги.

Діялося се літом 1655 р. серед комбінованого українсько-московського наступу на землі Польщі—Литви. Головна українська армія під проводом самого гетьмана наступала на Галичину. Північна армія під проводом „гетьмана сіверського", Івана Золотаренка вела операції в районі горішнього Дніпра і Березини; частина сього сіверського війська стояла під Старим Биховом (на Дніпрі, понижче Могилева), що завзято боронився й не піддавався козакам, розбиваючи їх плани прилучення до козацької території сих горішнє-дніпрянських країв. Царська армія заходилася коло Вильна. Між гетьманською кватирою і царською ставкою йшли часті пересилки. Відносини не визначалися щирістю. Позначалась уже цілком ясна глибока розбіжність між українською політикою, що ставила своїм завданням приєднання до козацької України західніх українських земель і Білоруси та утворення з них одної українсько-білоруської держави під протекторатом Москви, Туреччини і може ще якихось держав, — і політикою московською, що ставила широкі плани експансії в землях Литви—Польщі, в краях балканських, і в землях білоруських і українських хотіла бачити прості провінції, такі самі, як старші надбання Московського царства.

2

Але власне — чим менш було щирости, тим більш і уряд український і уряд московський старалися тушувати сю розбіжність, що відбивалась дуже шкідливо і на воєнних операціях і на дипломатії і на внутрішній політиці обох держав, і надробляли брак щирости ріжними зверхніми етикетальними зносинами. Гетьман і цар сповіщали один другого через окремі посольства про свої операції і воєнні успіхи; гетьман посилав цареві визначніших полонеників і „язиків" — з котрих можна було щось довідатись; цар платив дарунками, соболями, „милостивими словами" і „похвалами" за вірну службу: що місяця або й частіше були такі пересилки. З козацької сторони їздило звичайно десять і більше людей: кілька з старшини, кілька з заслуженіших і рядових козаків, що при сій нагоді одержували цінні дарунки, гроші, а при тім вели й ріжні торговельні та фінансові операції, тому охочих до таких подорожей було багато і визначення до них було виявом гетьманської ласки.

Так от на початку липня (в останніх днях червня старого стилю, як каже звідомлення) призначив гетьман на шефа такого посольства Петра Дорошенка. Мало воно відвезти цареві гетьманського листа і „вістові письма" — звідомлення про операції козацького війська і вісті одержані в гетьманськім штабі, та двох „німців" з польського війська, т. зв. „язиків", для інформації московського штабу: один називається капітан Давид, а другий Матус; взято їх у битві під Межибожем. В „товаришах" з Петром Дорошенком їхав його брат Федір, три сотники і сім рядових козаків — посольство було досить репрезентативне. В розпитах Петро Дорошенко назвав себе „наказним полковником" — на жаль, без пояснення, де саме він полковникував (взагалі відомості про посольство — як видно з нижче поданих документів, дуже скупі, а самі акти посольства пропали).

Дорошенко з товаришами поїхав на Старий Бихів, де стояв козацький табор, і відти козацький полковник Курбацький взявся відпровадити їх до московського війська, щоб дістатися до царської ставки. Але хоч Курбацький повів їх нібито доволі обережно, не зближаючися до неприятельського війська, що трималося в Старім Бихові, сталося нещастя — бихівська розвідка їх підстерегла, напала в дорозі і погромила сю експедицію: відбила бранців, що віз Дорошенко, забрала дипломатичну кореспонденцію і все, що було, тільки самі з душею втекли назад до козацького табору, де лишився старшим полковник Косинський (що сталося з Курбацьким, невідомо). Косинський

відправив їх до найближчого московського табору, що стояв на Березині під проводом кн. Олексія Трубецького, а той повідомив про сю неприємну пригоду царя. В ставці дано розпорядження — дати сим нещасливим послам жалованння прикладом попередніх і відправити назад до гетьмана. Від царя виписано листа з повідомленням про все, що сталось. На великий жаль, в усій кореспонденції від самого Дорошенка нема нічого: все пишуть за нього інші. Але з огляду на його славне ім'я подаємо сю кореспонденцію (разом з актами інших українських посольств сих років вона збереглася в архіві московського сибірського приказу тому, що соболів послам видавано з його сибірської скарбниці: сибірські соболі, що збиралися від сибірської людности, служили замість монети в усяких дарунках то-що).

I. Одписка Ол. Трубецького, одержана в ставці 14 серпня с.с.

Августа въ 4 день приѣхали к нам, холопем твоим, на стан на реку Березину на Слуцкую сторону Запорозского войска гетмана Богдана Хмельницкаго посланецъ Петръ Дорофѣевъ с товарищи. А сказали, государь, нам, холопем твоим, они Петръ с товарищи: ѣхали де государь, они к тебѣ, вел. гос., от гетмана от Богдана Хмельницкаго с вестовыми писмами; да с ними ж де государь послал к тебѣ, вел. гос., гетманъ Богданъ же Хмельницкой взятых на бою вь языцех Нѣмецъ дву человѣкъ: капитана с товарищем. I приѣхали де, государь, они к Старому Быхову в городокъ к черкаскому полковнику к Самойлу Курбацкому. И Курбацкой-де повел их из городка своего блиско города неопасно; і быховцы-де, государь, вышед ис Старово Быхова их побили, и тѣ вестовые письма и дву языковъ, которыхъ послалъ было к тебѣ великому государю с ними гетман Богдан Хмельницкой, — у нихъ взяли в Быхов. И они-де, государь, с того погрому прибежали въ городокъ к черкасскому ж полковнику к Ивану Косицкому; и Косицкой-де отпустил их к нам холопем твоим. Да того же числа прислал к нам ис-под Старово ж Быхова черкаской полковник Иван Косицкой листокъ о том же погроме. И мы, холопи твои, гетмана Богдана Хмельницкого посланца Петра Дорофѣева с товарищи отпустили к тебѣ, государю..."

II. Лист полковника Івана Косинського до кн. Ол. Трубецького. („Список з белоруского писма").

Мой многомилостивый пане гетмане Трубецкиі и добродѣю мой великиі! Вѣдомо чиню твоей милости: ѣхали посланники от его милости пана гетмана Хмельницкого с вязнеми до єго царского величества, а приѣхали до полку пана Курбацкого и проводил до нашего полку. Тѣ незбожные люди вышед из Быхова тѣхъ вязней отняли и листы гетманские взяли. А намъ панъ Курбацкиі никаковы вѣдомости не учинил наперед, чтоб мы вмѣсте с ним провели тѣх посланников; дали нам вѣдомость с погрому помощи просячи. Мы всѣдши на лошеди с полковником твоей милости, а с моимъ товарищемъ, какъ могли помочь чинили. Я прошу твоей милости, изволь твоя милость тѣмъ посланникомъ письмо дати до его царского

величества и хлѣба им не возбранить, и вѣрити им во всемъ. И прошу твоей милости, изволь до тѣхъ людей милостив быти. Посем твоей милости отдаюся. Дан с табору Варкалабовского лѣта 1655 г. июля 30 дня. Всего добра желательный Иван Косинскиі полковникъ гетманскиі.

III. Лист царя до Б. Хмельницького (чорновик).

Повний царський титул — „нашего б. в. войска Запорожскаго гетману Богдану Хмельницкому и всему войску Запорожскому наше ц. в. милостивое слово. В нынешнем во 163-м году августа въ 14 день писали къ намъ, вел. гос. нашего ц. в-ва бояре и воеводы: ближней боярин и намѣсникъ казанской князь Алексѣй Никитичь Трубецкой с товарищи: Августа-де въ 4 день приѣхали к нимъ на реку Березну на Слуцкую сторону нашего ц. в. твои, гетмана Богдана Хмельницкого, посланцы Петръ Дорошенокъ с товарищи; а сказали имъ бояромъ нашимъ и воеводам, что послал их к намъ, вел. гос., к нашему ц. в-ву, с вестовыми писмами и со взятыми языки з двемя человѣки Нѣмцы нашего ц. в-ва ты, гетман Богдан Хмельницкиі. И какъ-де они приѣхали под Старой Быхов в городок нашего ц. в. войска Запорожского к полковнику к Самойлу Курбацкому, а Курбацкой-де повел ихъ из городка і не близко города. И Быховцы вышед из Старово Быхова товарыщев их, казаков, побили и тѣ вестовые писма и дву языков у них взяли в Быхов. И они-де, Петръ с товарыщи, с того погрому прибежали в городок нашего ц. в. войска Запорожского к полковнику к Ивану Косицкому. И Косицкой-де прислал ихъ к намъ нашего ц. в. бояромъ и воеводам. И они, бояре наши и воеводы, прислали их, Петра с товарищи, к намъ, вел. гос., к нашему ц. в-ву.

А Петръ Дорошенко с товарищи в Посольскомъ Приказе сказали: в нынешнем-де во 163-м году в ыюне месяце в послѣдних числах послал ихъ к намъ вел. гос. к нашему ц. в-ву с листом и с вестовыми писмами и со взятыми языки з двемя человѣки Нѣмцы ты, нашего ц. в-ва гетман Богдан Хмельницкиі. А тѣ-де языки взяты были на бою в Межибоже, а имяны тѣ языки — капитан Давыд, а другой Матус. И какъ-де они приѣхали в Черкаской городокъ к полковнику к Самойлу Курбацкому, и полковникъ-де Курбацкой повелъ ихъ, і не близко города Старово Быхова; и Быховцы де выбежав из Старово Быхова скорым дѣломъ ихъ побили, и листъ твой, гетмана нашего, и вестовые писма у них взяли, и тѣхъ языковъ отбили. А они-де, Петръ с товарищи, 17 человѣкъ, с того погрому ушли в Черкаской же городокъ к полковнику к Ивану Косицкому, а Косицкой отпустил ихъ нашего ц. в-ва к бояром и воеводам: к ближнему боярину и намѣснику казанскому ко князю Алексѣю Никитичю Трубецкому с товарищи. А они, бояре наши и воеводы, отпустили ихъ к намъ, вел. государю. И мы, вел. гос., наше ц. в-во, пожаловавъ ихъ, Петра с товарищи, нашимъ государскимъ жалованьемъ, отпустили к тебѣ. Писан в нашемъ государскомъ походе на стану нашего ц. в. в городе Вильне. Лѣта 7163-го августа въ 16 день.

IV. „Написано в доклад: В нынешнемъ во 163-м году августа въ 14 день писали ко государю царю и в. кн. Ал. Мих. всеа В. и М. Росиі самодержцу бояринъ и воеводы князь Алексѣй Никитичь Трубецкой с товарищи, и прислали войска Запорожского гетмана Богдановых посланцов Хмельницкого Петра Дорошенка с товарищи 12 человѣкъ. А ѣхали-де тѣ посланцы к вел. государю от гетмана с вестовыми писмами и с языки

к черкаскому полковнику к Курбацкому, и Курбацкой повелъ ихъ мимо города. И вышед из Быхова многие люди их, посланцов, побили и листъ гетманской и вестовые писма и языков у них отбили; а языков де с ними было 2 человѣка Нѣмецъ.

А посланцы: Петръ Дорошенко — сказался полковником наказным, да брат ево родной Өедор, да 3 человѣка сотников, 7 человѣкъ казаков. А в роспросе сказали тож, что и в отписке бояр и воевод князя Алексѣя Никитича Трубецкого с товарыщи написано.

Да с ними ж прислан в провожатых ис-под Быхова Курбацкого полку сотникъ Осипъ Максимовъ да 2 человѣка казаковъ.

А что тѣмъ посланцомъ и провожатымъ дати государева жалованья на отпуске, и о томъ государь-царь (титул) какъ укажетъ".

Далі виписано попередні видачі гетьманським післанцям, а на окладках резолюція:

„163 августа в 16 день государь пожаловал — велѣл дать своего государева жалованья на отпускѣ гетманским посланцам: Дорошенку двѣ пары соболей — пара в 8 руб., пара в 7 руб.; брату ево пара соболей 5 руб.; сотникам трем человѣкам по паре соболей, по 4 рубли пара; казакам 2 чел. по паре по 2 рубли пара, одному пол — 2 рубли пара; трем человѣком по парѣ на 4 алтынъ пара, одному человѣку пара рубль; денегъ всѣм 12 рублев.

Курбацкого сотнику Анисиму Матвѣеву пара соболей 4 рубли; казакам двум человѣком по паре соболей по рублю пара; денегъ всѣм три рубли".

Додам, що сей інцидент не відбився на репутації Дорошенка і зимою 1656/7 р. вислано його ще в важнішій місії — договорюватися з королем шведським. Але й сим разом він не мав щастя: дорогу заступило польське військо, і Дорошенко з товаришами вернулися назад [1]). Можливо, що інцидент 1655 року зробив його обережним аж надто.

[1]) Акты Южной и Западной Россіи III, с. 572.

З ЖИТТЯ ПЕТРА ДОРОШЕНКА НА МОСКОВЩИНІ.

Подав МИКОЛА ПЕТРОВСЬКИЙ (Ніжин).

Дев'ятнадцятого вересня тисяча шістьсот сімдесят шостого року гетьман Петро Дорошенко прибув з Чигирина до табору гетьмана Ів. Самойловича й кн. Гр. Ромодановського, де здав свої гетьманські клейноди й зложив присягу московському царю[1]).

Цим актом закінчилася політична діяльність Петра Дорошенка, цього видатного українського діяча, сподвижника Богдана Хмельницького з перших кроків революції 1648 р.[2]), діяча, що, займаючи різні високі уряди в козацькому війську, р. 1665 став гетьманом Правобережної України[3]), 8-го червня 1668 р. обраний гетьманом обох боків Дніпра[4]), посідав цей уряд ко-

---

[1]) Древнехранилище Центрархива Р. С. Ф. С. Р., (Москва) Архив Министерства Юстиции, Книги Малороссийского Приказа № 43, лл. 584, 591 (справа про видачу нагороди Ів. Ржевському, що прибув до Москви з сеунчом про здачу П. Дорошенка); пор. Акты, относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, т. XII, СПБ. 1882, № 203, ст. 742—743.

[2]) В статтях, які подав П. Дорошенко 1676 р. гетьману І. Самойловичу, маємо, що 1674 р. він, П. Дорошенко, казав турецькому великому визирю й кримському хану, що „онъ давно былъ въ Запорогахъ: какъ вышелъ съ старымъ Хмелницкимъ, съ того времяни уже не бывалъ въ Запорогахъ“ (Акты ЮЗР., т. XII, № 213, ст. 818).

[3]) Акты ЮЗР., т. V, СПБ. 1867, № 141, ст. 308.

[4]) Захоплені в полон московським під'їздом опішнянські козаки Овд. Софронов і Миско Івахно показали 11 червня 1668 р. на допиті Г. Ромодановському: „июня де 8-го числа Ивашка Брюховецкой с войскомъ своимъ, которое с ним было и с татарами ис под Зинкова пришол к Петрушки к Дорошенку к селу Будищам. И того ж де государь дня у казаков, которые были с Петрушком Дорошенкомъ и пришли с Ивашком Брюховецкимъ и которые были в Опошне с кошевымъ с Ивашкомъ Белковскимъ, была рада. И на той де раде выбрали обѣ стороны в гетманы Петрушку Дорошенка, а Ивашку де Брюховецкого да нового его бунчюжного да запорожского полковника Саху, которой былъ у Нежинского полку полковником, — на той раде казаки убили“ (одписка Г. Ромодановського царю, Древнехранилище Центрархива Р. С. Ф. С. Р., Архив Мин. Юстиции,

роткий час, але й потім як гетьман або всього Правобережжя, або тільки частини його, продовжав відогравати дуже видатну ролю не тільки в життю України, але й усеї східньої Европи.

Про дальшу долю П. Дорошенка, після здачі його Москві й І. Самойловичеві, ми маємо в оголошених джерелах або працях дослідників досить мало ѐзвісток. Відомо, що після здачі Петра Дорошенка його переведено з Правобережжя на Лівобережжя, де він оселився на короткий час у Сосниці, а потім на початку 1677 р. його забрано до Москви, де й бачимо його в 1678—1679 рр., потім бачимо П. Дорошенка в 1682 р. воєводою в Вятці, маємо дані про пожалування П. Дорошенку царем 1000 дворів і про смерть П. Дорошенка на Московщині 1698 р.[1]).

Крім цих уривчастих даних ми не знаємо більше нічого про життя П. Дорошенка на Московщині.

Белгородской стол, столб. № 613, лл. 61—62; в дальших покликах на фонди Древнехранилища Центрархіву Р. С. Ф. С. Р. буду зазначувати тільки фонд його і відділ); торкаючися цих подій, П. Дорошенко в листі до Я. Собєського з 10 червня ст. ст. 1668 р. пише, що „wszystko Woysko w kupie, y Zadnieprskie obie strony pod iednym regimentem w posluszenstwie mnie przynależytym zostaly. A to się stalo die 8-va Junii, v. s. w poniedzialek, na Weyrzynie Howlwy, w mile od Opusznego" (Acta historica res gestas Poloniae illustrantia 1507—1795, vol. II, t. I, pars 1, Cracoviae 1880, № 158, ст. 382—383).

[1]) Акты ЮЗР., т. XII, № 211, ст. 795, № 212, ст. 798 і д., № 213, ст. 810 і д., т. XIII, СПБ. 1885, № 8, ст. 30—31, № 14, ст. 58, № 16, ст. 68 і д., № 54, ст. 217 і д.; Дворцовые Разряды т. IV., СПБ. 1855, ст. 62, 103; Акты Историческіе т. V, СПБ. 1842, № 88, ст. 140—141; Дополненія къ Актамъ Историческимъ т. X, СПБ. 1867, № 18, ст. 50—51; Н. Костомаровъ: Руина, Собр. Сочиненій, кн. VI, СПБ. 1905, ст. 281 і д.; С. Соловьевъ: Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ, кн. III, СПБ. 1896, ст. 830 і д.; В. Модзалевскій: Малороссійскій Родословникъ, I, Кіевъ 1908, ст. 451—452. Про могилу П. Дорошенка, яку бачив 1833 р. і відомий російський поет О. С. Пушкин (в листі його до дружини з 26 серпня 1833 р., маємо: „Въ Ярополицъ пріѣхалъ я въ среду поздно. Наталья Ивановна встрѣтила меня, какъ нельзя лучше. Я нашелъ ее здоровою, хотя подлѣ нее лежала палка, безъ которой далеко ходить не можетъ... Она живетъ очень уединенно и тихо въ своемъ разоренкомъ дворцѣ и разводитъ огороды надъ прахомъ твоего прадѣдушки Дорошенки, къ которому ходилъ я на поклоненіе". Сочиненія Пушкина, изд. Акад. Наукъ, Переписка подъ редакц. и съ примѣч. В. И. Саитова, т. III, СПБ. 1911, № 738, ст. 36), див. у В. Краснова (В. Красновъ: Могила гетмана Дорошенка, Кіевская Старина 1900 г., № 7—8, ст. 5 і д.); малюнок цієї могили маємо у І. Кревецького (І. Кревецький: Український Некрополь, Стара Україна 1924, Львів, VI, ст. 79).

3

Тут у цих рядках я хочу навести кілька епізодів із життя П. Дорошенка на Московщині, про які я знайшов під час праці в Москві в Древнехранилищі Центрархіву Р. С. Ф. С. Р. деякі матеріяли.

I.

Під час життя П. Дорошенка на Московщині в його траплялися сутички й непорозуміння з окремими особами, при чому в одних випадках ми маємо скарги Дорошенка на шкоди йому, а в інших навпаки, скарги на П. Дорошенка.

В березні 1685 р. скаржився П. Дорошенко царям Іванові й Петрові на князя Федора Семеновича Хованського. В цій скарзі він зазначає, що „во 193-м году марта 2 дня з дворишка моего московского збежала борзая собака; и за тою борзою собакою людишки мои вслѣд погнались“. Коли ж люди Дорошенка були в цій погоні біля двору кн. Ф. Хованського, люди останнього, пише далі Дорошенко, „у людишек моихъ тое собаку отняли и їх перебили при многихъ людехъ. И я, холопъ вашъ, посылал к нему князь Ѳедору людишек своихъ с стрельцами стольника і полковника Лаврентьева полку Панкратьевича Сухорукова, чтоб мнѣ тое собаку отдалъ, а на людей в бою велѣлъ бы д(ать) оборонъ. И он князь Ѳедор при тѣхъ стрельцахъ, холопа вашего, бещестил, называл тое собаку краденою, бутто та собака украдена у Сергѣя Милославского и велѣлъ людем своимъ он князь Ѳедор тѣхъ стрельцов и людишекъ моихъ от двора своего отбить“. За все це Петро Дорошенко й прохав царів „послать по ево князь Ѳедоровыхъ людей и роспросить тѣхъ ево людей в той моей собаке и в бою людей моих и свой государской милостивой указ учинить“. На цій чолобитній маємо таку поміту: „193 г. марта въ 23 день. Поставить к суду человѣка ево, которой за делы ходитъ“[1]).

З листопаду того ж 1685 року маємо царські укази в справі захоплення у П. Дорошенка сіна. В указі царів з 16 листопаду думному дяку Василю Семенову „с товарищи“ маємо, що царі „указали с Москвы послать в Волоцкой уѣздъ Ламского ис Приказу Малыя Росиі подьячего Ѳедота Рогова по челобитью Петра Дорошенка для сыску и досмотру пвоженого ево сѣна с пустоши Львовской росщи“. Для здійснення цього доручення необхідно післати на Волок-Ламський від царів „послушную

---

[1]) Архив Минист. Юстиции, Белгородский стол, столб. № 1582, лл. 164—165.

грамоту из Розряду“ до М. Чуровського, аби він дав тому піддячому Рогову „на Волоку-Ламском площадных подьячих трех человѣкъ да служилых 20 человѣкъ“. Маємо також і цю грамоту царів з 17 листопаду „на Волок-Ламской Матвѣю Михайловичю Чюровскому“, в якій є: „по нашему, великихъ государей, указу, по челобитью Петра Дорошенка послан с Москвы в Волоцкой уѣзд ис Приказу Малые Росіі подьячей Ѳедот Роговъ для сыску и досмотру свозного ево сѣна с пустоши Львовской росщи“, для чого й наказано Рогову взяти на Волоку-Ламському „площадныхъ дьячков трех, да служилых людей 20 человѣкъ“. Чуровський повинен після одержання цієї грамоти й приїзду Рогова вжити заходів „о даче площадных дьячковъ и служилых людей“ Рогову[1]).

На жаль в обох цих справах, і в справі про собаку й в справі про сіно, ми не маємо дальших звісток, чим ці справи покінчилися.

В цих двох вище наведених справах ми маємо діло з скаргами П. Дорошенка на шкоду йому.

Крім цього маємо ще й справу з скаргою на діяльність і самого П. Дорошенка.

11 червня 1690 р. подав піддячий Оружейної палати Василь Юдін царям скаргу на П. Дорошенка. Зміст цеї скарги такий: 1690 р., згідно з чолобитною Юдіна, йому були царями віддані „по закладной подьячего Никиты Воробьева із Тверского уѣзду Старицкого Успенского монастыря с монастырской их земли из деревни Дьякова крестьяне и дѣловые люди“. Коли ж цих, скаржиться далі Юдін, „крестьянъ и дѣловых людей“ з їх сім'ями везли люди Юдіна до його маєтку („в Дмитровскую мою деревнишку в сельцо Микиѳорово“) „Волоцким уѣздом мимо Ерополческие волости, где живетъ Петръ Дороѳѣевъ сынъ Дорошенокъ, и люди ево Петровы людишек моих и крестьянишекъ взяв въ Ерополческой волости били і увѣчили невѣдомо за что і отвели з женами и з детми и з животы на Волок-Ламской; и на Волоку людишек моих і крестьянишек держат в тюрьме безвинно многое время і з животишками“. Далі Юдін прохає розпорядження царів, щоб „тѣх людишек і крестьянишек на Волоку іс тюрьмы свободить и животишки их отдать, а до которых людишек і крестьянишек ему Петру будет дѣло и учи-

---

[1]) Архив Минист. Юстиции, Приказный стол, столб. № 872, лл. 297—299 (чернетки обоїх документів). Хто ж захопив сіно П. Дорошенка, цього на підставі цеї справи встановити неможливо.

нитца спор і тѣх спорных людишек и крестьянишек велите, государи, из Ярополца прислать к Москве в Приказ Малыя Росиі". „А бою і увѣчья і в грабежу людишек і крестьянишек своих я, холоп вашъ, искать буду впредь, потому что мнѣ, холопу вашему, вѣдомости нѣт. Великие государи смилуйтеся", закінчує свою скаргу Юдін. У відповідь на цю скаргу від царів була послана 12 червня грамота „на Волокъ-Ламской стольнику нашему и воеводі Дмитрѣю Богдановичю Коровину". В цій грамоті, після повторення змісту вищенаведеної скарги Юдіна, наказується Коровину: „какъ к тебѣ ся наша великих государей грамота придет, и ты б к намъ великимъ государемъ писал: Оружейные полаты подьячего Василья Юдина люди и крестьяне з женами и з детьми в Волоцком уѣзде пойманы ль і на Волок-Ламской взяты ль и в котором мѣсяце и числѣ и по чьему челобитью и в каком дѣле взяты и на Волоку-Ламском в тюрьму посажены ль и по какому указу и много ль человѣкъ и кто имяны и что с тѣми ево Васильевыми людьми крестьянских животов на Волок-Ламской взято. А буде о тех крестьянех и о людех спору и челобитья ни от ково не будетъ и на Волок-Ламской взяты и посажены в тюрьму не в татином и не в разбойном дѣле и ты б велѣл тѣх ево Васильевых людей и крестьян отдать ему Василью с роспискою" й повідомити потім про стан справи в Москву.[1])

На жаль і в цій справі не тільки нема нічого про те, чим вона закінчилася, а навіть і ніяких даних, що освітлювали б причину цього вчинку П. Дорошенка.

II

Крім вищенаведених епізодів з життя П. Дорошенка на Московщині, епізодів, що стосуються до його відносин з окремими представниками московського суспільства, маємо також ще й епізоди трохи іншого характеру.

1679 р. 1 листопаду П. Дорошенко надіслав до Посольського приказу „малого", який „объявился... у него Дорошенка на дворѣ". В Посольському приказі цього „малого" розпитувано і він дав про себе відомості, що він „породою черкашенинъ города Суржи мещанской сынъ, Федькою зовутъ Гавриловъ сынъ Беляевъ". Батько й мати його живі й мешкають у „Сурже"; тому вже четвертий рік як люди Вас. Костянтинова Большева

[1]) Архив Минист. Юстиции, Приказный стол, столб. № 1194, лл. 98—100 (Скарга В. Юдіна оригінал, а царська грамота Коровину-чернетка).

(з Переяслава-Рязанського) захопили його під „Суржею“ в полі й привезли в деревню Большева в Переяславський (Рязанський) повіт, де він і був років з два до смерти Большева, після чого перейшов до стольника П. Г. Вердеревського, що мешкав в тому ж повіті. Вердеревський привіз цього Біляєва до Москви, де „во 186 году“ його переманили до себе люди з польського посольства, що були тоді на Москві; з цим же посольством Біляєв виїхав і за кордон і повернувся до Москви в слідуючому „во 187-м году“ з польським же посольством і працював у послів „поваренную работу недѣль з десять“, а потім „с Посолского двора сшед пристал к Петру Дорошенку“. Цар Федор 29 листопаду наказав „того малого Ѳедьку Беляева ис Посолского приказу послать в Розряд“, а потім згідно з цим же царським указом з Розряду його „послать в Суржу с кѣмъ пригоже и отдать отцу и матери с роспискою, сыскав подлинно буде он впрям их сын“. В Розряді Ф. Біляєв показав те саме, що й в Посольському приказі; крім того там же в Розряді Біляєва пізнав „Сумского полку сурженець черкашенин Михайло Босого“, який сказав, що дійсно Біляєв міщанський син з Суржи й що батько його мешкає „в Сурже в мирскомъ шинковом дворѣ“, після чого Біляєва й передано під росписку цьому ж Босому, аби він доставив його до Суржи.[1])

Пізніше, 1692 р. 11 березня до Приказу „Малыя Росії“ з'явився чоловік П. Дорошенка Сила Іванов і привів з собою „малороссийскихъ городовъ черкашенина“ і заявив, що під час перебування П. Дорошенка в Ярополчі туди прибув і цей „черкашенин“; 8-го ж березня 1692 р. Дорошенко поїхав з тої волости до Москви і післав його Силку з цим черкашенином до Приказу, бо „без ихъ великихъ государей указу онъ Петръ такихъ приходящих людей держать у себя не смѣетъ“. Присланого до Приказу цього українця, звичайно, теж розпитано і він показав, що „зовуть де ево Яковомъ Григорьевъ сынъ по прозванью Лещинский, а родился в Чигиринѣ. А отец ево Григорей был той стороны Днепра при бывшемъ гетмане при Петрѣ Дорошенкѣ полковникомъ Чигиринскимъ и в прошлых годѣхъ, а в котором того онъ сказать не упомнитъ умре, а Петру де Дорошенку отецъ ево был в свойстве, а почему того онъ не вѣдаетъ“. Після смерти батька Лещинський з матір'ю переселився у Київ, де вони мешкали років з чотири й де Лещинський

[1]) Архив Минист. Юстиции, Белгородский стол, столб. № 939 лл. 323—325.

вчився в школі; після цього він жив років зо три у піхотного полковника П. Кожуховського, а потім, років тому з дванадцять, Лещинський рушив на Запоріжжя й „жил в Запорогахъ при Иване Серкѣ в хлопцахъ года з два“; після смерти Сірка жив він на Запоріжжю у Кущовському курені. Під час походу 1689 року на Крим, коли козацько-московське військо прийшло до р. Каирки, кошовий отаман Ф. Лихопій виходив із Січі до цього війська з запорожцями (біля 1½ тисячі), серед яких був і Лещинський. По наказу Ґоліціна Лихопій післав відділ запорожців, серед яких був і Лещинський, під Перекоп для захоплення язиків; спочатку ці розвідчики захопили бранців і худобу; бранців післали наперед, а потім рушили й самі з худобою; в цій дорозі на них напали татари, частину перебили (9 чолов.), а частину (5 чол.) захопили в полон і надіслали до Перекопу. Лещинського спочатку продано ногайському татаринові Юсупові, а цей продав його в Царгород „Гайвас каравану паше“ (sic), в якого Лещинський жив і був при паші в Кам'янці: звідтіль разом з іншими бранцями він утік до Львова, а звідтіль перебрався до Варшави, Вильни, а потім дібрався до Московщини в Великії Луки, де одержав від воєводи „проѣзжую память“ і, довідавшися, що близько „Ерополческая“ волость П. Дорошенка, прибув туди й явився до Дорошенка, з яким і прибув до Москви. В дальшому Лещинський сказав, що його сестра була заміжжю за Яненком, „которой учинился убитъ от ляхов во Львове“, і потім пішла заміж за генер. осавула Андрія Гамалію „и ныне за оным замужемъ обрѣтаетца“. На цих розпросних річах маємо поміту, що „200 г. марта въ 14 день по указу великихъ государей думной дьякъ Емельян Игнатьевичъ Украинцовъ приказал того черкашенина ис Приказу Малыя Росиі свободить и отпустить в Малоросийские городы и дать ему их великих государей проѣзжую грамоту по указу; да для его бѣдности ис Приказу Малыя Росиі сукно амбурское да от росходу рубль денегъ с роспискою. И по сей помѣте указы даны к росходу того ж числа, а проѣзжая дана марта въ 22-ом числѣ. Подписал дьяк Алексѣй Никитинъ“.[1])

Ці обидва вище наведені епізоди свідчать, що українці, які попадали тоді в скрутне становище на Московщині, шукали притулку у П. Дорошенка. Ці обидва епізоди та ще випадок

---

[1]) Архив Министер. Юстиции, Книга Малороссийского Приказа, № 65, лл. 131—135.

з Ганною Кусівною,[1]) що дав М. Костомарову сюжет для відомого оповідання „Чернігівка“, свідчать, що популярність П. Дорошенка серед люду України,[2]) яку він мав у перші роки свого гетьманства, збереглася за ним навіть і потім, коли він приніс своєю діяльністю багато шкоди Україні й зійшов з політичної арени.

[1]) Акты ЮЗР., т. XIII, № 54, с. 217 і д.

[2]) Напр. Акты ЮЗР., т. VIII, СПБ. 1875, № 10, ст. 27, № 18, ст. 62, 71; Acta historica... vol. II, t. I, p. 1, № 284, ст. 631.

ДО ІСТОРІЇ ПРАВОБІЧНИХ КОЗАКІВ В 1689—90 РР.

Подав МИКОЛА АНДРУСЯК (Львів).

Воюючи з Туреччиною, польський король Ян III Собєський старався приєднати для цієї боротьби й козаків. Зміряючи до цього, він не зражався тим, що останні хилилися весь час більше в бік Московщини або Туреччини й Криму, а Польщу опустив її сторонник, гетьман Михайло Ханенко, складаючи булаву в руки лівобічного гетьмана Івана Самійловича. Собєський, опанувавши Браславщину в 1675 р., перетягнув на свій бік тамошніх козаків і назначив гетьманом над ними Остапа Гоголя. Після його смерти (1679) організував Собєський поки що тільки козацькі полки по польськім боці, щоби бодай цим способом підкопувати вплив Туреччини на правобічних козаків[1]). Коли ж польсько-турецька війна набрала більших розмірів, Собєський зібрав з усіх усюдів більшу кількість козаків та надав їм у 1683 р. гетьмана Куницького; його одначе стяли козаки в Могилеві вже з початком 1684 р. ізза невдалого походу на Буджак, а вибрали гетьманом зайшлого з Лівобережжя Могилу[2]). Його признав теж польський уряд, а соймова конституція з 1685 р. признавала козакам, що були під гетьманом Могилою, як також тим, які признавали б над собою його зверхність, всі привілеї й вольності, надані їм попередніми королями[3]). Крім того Собєський, що віддав козакам під селитьбу простір між Тясмином, Тикичем та київським Поліссям, себто околиці Корсуня, Черкас, Чигирина, Лисянки й Уманя[4]), ста-

[1]) Туреччина після здачі Дорошенка Московщині назначила для козаків гетьманом і князем Юрія Хмельницького, а після нього Олександра Дуку та Янія Драґинича. — Про це у В. Антоновича: Содержаніе актовъ о козакахъ на правой сторонѣ Днѣпра (1679—1716), ст. 10—16 (вступна стаття в Архив-і Юго-Зап. Россіи, ч. III, т. II, Київ 1868).

[2]) Антонович: op. cit., ст. 35—36.

[3]) Volumina legum т. V, 1 вид. Варшава, 1738, ст. 718; — 2 вид. Петербург 1860, ст. 350; — М. Костомарів: Мазепа. (Русская Мысль, Москва 1882, кн. IV, ст. 80—81).

[4]) Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. III, т. II, ст. 94, № XXV, —

рався зорганізувати відділи козаків під шляхетським проводом. Це одначе йому не вдалося; тому велів він реґіментареві Дружкевичеві, якому надав начальний провід над усіми козацькими військами, щоби видавав „приповідні листи" для збирання козацьких полків не шляхтичам, а козакам. Внаслідок того з початком 1686 р. появилися козацькі полковники з новозібраними полками, як Семен Палій у Хвастові, Самусь у Богуславі, Іскра в Корсуні й Абазин у Браславі[1]).

Вістки про діяльність цих полковників у 80-их рр. XVII ст., як і про гетьмана Могилу досить скупі. Щодо останнього, то він обрав собі за резиденцію Немирів та провадив партизанську війну з турецькими військами на Поділлі. На гетьманський уряд він зовсім не надавався. Після поразки, яку завдали йому турки в Студениці, зворохобилася проти нього більшість його козаків та перейшли на лівий бік до Самійловича; при нім лишилася мала горстка, що не перевищала й 2000 люда. Більше вісток про його діяльність не маємо в нашій історіографії. — Антонович подає, що „невідомо, чим він скінчив свою сумну ролю, тільки в останнє згадується його ім'я в 1686 р.; з того часу сучасні свідоцтва промовчують про нього, а його місце займають люди, що й гетьто більше мають значіння"[2]). Як його наслідника подають козацькі літописці Самуся[3]), одначе — як Могила перестав бути гетьманом, а після нього настав Самусь — це — як зазначує Величко[4]) — для нього невідоме.

В дійсності після смерти Могили Собєський назначив наказним гетьманом Гришка (4 травня 1689). Коронному гетьманові Яблоновському велів король розпорядити передачу всіх козацьких військових клейнодів Гришкові, а всі інші рухомості по небіжчикові гетьманові Могилі мали припасти його жінці та наслідникам. Гришка настановляв король наказним гетьманом тільки тимчасом, до дальшого рішення Речіпосполитої тому, що з причини різних труднощів та розв'язання сойму не міг — як подавав сам — обговорити та постановити „в багатьох дуже

універсал комісара польського війська на Україні Станислава Дружкевича з 16 серпня 1684; Антонович: op. cit., ст. 39; Костомарів: op. cit. ст. 80.

[1]) Антонович: op. cit., ст. 49; Костомарів: op. cit., ст. 81—82.

[2]) Антонович: op. cit., ст. 36—37.

[3]) Літопис Величка, т. II, Київ 1851, ст. 549; Літопис Грабянки, Київ 1854, ст. 241; П. Симоновський: Краткое описаніе о козацкомъ малороссійскомъ народѣ, Москва 1847, ст. 117.

[4]) l. cit.

добрих і потрібних справах“[1]). Повідомляв Гришка, як також хвастівського полковника Палія, що для унормування відносин між козаками висилає на Україну комісара[2]). На заспокоєнні козаків королеві дуже залежало з причини небезпеки з боку татар, що в той час прямували на Україну, а на становищі комісара для козацьких справ залишив король далі холмського кастеляна Станислава Дружкевича[3]).

Семен Палій не був вдоволений з призначення Гришка наказним і не слухав його. Гришко найшовся в невідраднім положенні, бо проти нього на Немирів ішов Стецько, гетьман ягорлицьких козаків, що признавали татарську зверхність, з кільканадцятьма тисячами татар[4]). Супроти цієї небезпеки радив король коронному гетьманові Яблоновському зміцнити залогу Немирова й післати проти Стецька Палія[5]). Цей, хоч негодував на Гришка, одначе з королівського поручення пішов на татар, яких щасливо громив в околицях Немирова[6]). Притім Палій, бажаючи позбутися Гришка, хотів опанувати його резиденцію Немирів; це одначе йому не повелося тому, що Гришка спомагала польська залога в Немирові. Палій дістався в полон[7]); тамошній польський командант задержав його у в'язниці й повідомив про це Яблоновського, прохаючи вказівок, що має з Палієм робити[8]). На останнього посипалися тепер наклепи з боку польської шляхти, якій він з своїми козаками дався досить в знаки[9]).

[1]) Ркп. Оссол. 876, л. 35 (Дод. I). Лист Собєського до Гришка з Варшави, 4 V 1689.

[2]) Ibid. і л. 36 (Дод. II). Лист короля до Палія.

[3]) Ibid., л. 58 (Дод. III). Лист короля до холмського кастеляна Ст. Дружкевича з 13 VIII 1689.

[4]) Ibid., л. 58—59 (Дод. III); Літопис Величка, т. III, Київ 1855, ст. 163.

[5]) Ркп. Оссол. 876, л. 59 (Дод. IV). Лист Собєського до Яблоновського з Яричева, 13 VIII 1689.

[6]) Ibid., л. 64 (Дод. V) і л. 66 (Дод. VI). Листи Собєського до Яблоновського з д. 1 IX 1689 і до Палія з д. 9 IX 1689; А. С. Петрушевич: Сводная галицко-русская лѣтопись съ 1600 по 1700 г., Львів 1874, ст. 665.

[7]) E. Rykaczewski: Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od r. 1548 do 1690, т. II. Берлін-Познань 1864, ст. 594. Лист папського нунція в Польщі Кантельмі до монс. Пассіонеї, секретаря колеґії кардиналів з д. 16 X 1689.

[8]) Ркп. Оссол. 876, л. 81 (Дод. VII). Лист Собєського до Яблоновського з Олеська, 12 X 1689; Антонович (op. cit., ст. 76) і Костомарів (op. cit., ст. 87) відносять хибно це ув'язнення Палія на 1688 р.

[9]) Київський латинський єпископ Андрій Хризостом Залуський, по-

Про ув'язненого Палія ходили тоді чутки, наче б то він хотів разом з запорізькими козаками, що „збунтувалися проти Москви“, та в союзі з татарами вдертися до цієї або тієї держави[1]). Не знати, чи ці чутки основувалися на тім, що Палій

даючи в листі з Жовкви, 6 XI 1689, римській конґреґації стан своїх маєтностей, жалівся, що їхня „pars (Біла-Церква й Хвастів) a rebelli Cosaco Pally dicto occupata“ (A. Ch. Załuski: Epistolarum historico-familiarum tomi I, pars II, Брунсберґ 1710, ст. 1112, № LXX). — 26 III 1691 жалівся в окружнім городськім уряді в імені київського хорунжича Михайла Теодора Єлеца Ян Величанський, що Палій з своїми козаками опанував у 1688 р. маєтности Єлеца, з яких випер їх за р. Тетерев у слідуючім році шляхтич Романовський (Арх. Ю. З. Р. ч. III, т. II, ст. 215, № LXII). — 2 III 1688 жалілися там на Палія шляхтичі Меленевські з причини розташування його козаків в їх маєтності Меленях (Ibid., ст. 172—173, № L). — Знову ж 22 IV 1689 жалівся в тім самім уряді Степан Куджицький в імені белзького воєводича Яна Конєцпольського, власника містечка Іванкова, та корол. ротмистра Данила Федоровича, посесора цього містечка, на Палія та його козаків, Андрушенка, Тишка й інших, числом до 500 з причини їх нападу по Палієвому наказу 22 XII 1688 на Іванків. Там паліївці зрабували панський двір, побили слуг та шукали за ротмистром, вигукуючи: „Щастя його, що ми його не застали, а певно зогнив би у кайданах у нашого й. мил. п. полковника; й так хай знає, що не вихопиться нам з рук, бо добре на нього уважаємо, хоч він поїхав до засідки й. м. п. гетьмана, свого протектора“. А в день латинського Різдва виволокли паліївці здохлого кабана на міст та покепковували: „Хай це ляхи з'їдять, матимуть на всі свята“ (Ibid., ст. 182—184, № LIV). — Соловйов (Исторія Россіи, кн. III, т. XIV, ст. 1110), а за ним Антонович (op. cit., ст. 76—77) і Костомарів (op. cit., ст. 87—88) відносять хибно цей останній факт на час, коли Палій вернув з в'язниці. Притім подають, мовби то в часі неприсутности Палія у Хвастові мали прибути туди два уніятські ксьондзи, що хотіли загарбати православні церкви, а Палій, повернувши з неволі, велів їм відрубати голови. Це одначе неймовірне оповідання зачерпнув Соловйов не знати звідки, що підносить Костомарів.

[1]) Rykaczewski: op. cit., ст. 596, — лист нунція Кантельмі до Пассіонеї з д. 23 X 1669. — Щодо причини ув'язнення Палія, то історики Соловйов, Костомарів і Антонович беруть під увагу факт, що в 1688 р. звернувся Палій за посередництвом Мазепи до Москви з проханням прилучити Правобережжя до Лівобережжя під владою гетьмана, залежного від царя, чого одначе йому Москва відмовила. Супроти того Соловйов (op. cit., ст. 1110) пише: „Провѣдали ли Поляки о желаніи Палія перейти на русскую сторону, или по какимъ другимъ причинамъ, только они схватили его и посадили въ тюрму въ Немировѣ, а потомъ перевели въ каменный городокъ и держали цѣлую зиму“. Подібно також Костомарів (op. cit., ст. 87): „Неизвѣстно, открытыя ли покушенія Палѣя отторгнуть отъ Рѣчи посполитой правобережную Украину, или козацкія нападенія на шляхетскія усадьбы были причиною, только Палѣй былъ схваченъ поляками и посаженъ въ тюрму въ Немировѣ“. Натомість Антонович (op. cit., ст. 76) кладе більший натиск на цей факт: „Хотя Палію и отказано

від часу до часу мав деякі приязні зносини з татарами[1]), чи були вони тільки вислідом наклепів з боку ворожо настроєної до нього шляхти; досить того, що король не дуже то вірив Палієві й нарікав на „невірне підданство й незичливість" його супроти себе[2]). Можливо, що потребуючи козаків у війні з Туреччиною та знаючи про популярність Палія серед них, король уважав конечним випустити його на волю. Тому поручив Яблоновському, який звернувся до нього з запитом, що має робити з ув'язненим у Немирові Палієм, потішити останнього листом, щоби він не турбувався цим арештом тому, що невдовзі пришле до нього гідних і розумних людей для признання його невинности, і він нічого не втратить. Крім того поручав Собєський коронному гетьманові написати до Палієвого полку, щоби вибрали собі наказного полковника на час, доки до них не поверне Палій. З тим наказним полковником мали йти паліївці на призначені їм станиці. Король піддавав Яблоновському думку, що оскільки вважає відповідним, то може їх вислати в похід на Буджак; одначе попереду повинен коронний гетьман добре це розважити та розвідатися як слід про їх настрій, бо він побоюється, щоби паліївці не злучилися з ягорлицькими козаками[3]).

З королівського листу виходить, що король не хотів дразнити паліївців, помочі яких потребував проти турків і татар. Останні саме тоді старалися перетягнути правобічних козаків на свій бік. Татарський хан оголосив козацьким гетьманом Стецька й після здобуття Сорок і Цеканівки призначив йому там станицю[4]). Це мусіло збільшити побоювання короля щодо

было въ его просьбѣ, но Поляки, встревоженные этимъ намѣреніемъ, рѣшились подавить опасность въ зародышѣ. Палій былъ схваченъ въ Немировѣ, посаженъ въ тюрму и отправленъ въ лагерь гетмана короннаго, осаждавшаго въ то время Каменецъ".

[1]) Літопис Грабянки, ст. 240. — Слід зазначити, що Палій мав рідню серед татар: його сестра, взята в полон, була жінкою одного татарина, а її син, Чора-мурза приїжджав часом до дядька в гості (Костомарів: op. cit., ст. 86).

[2]) „gdyz dochodziły rozne do roznych, a nawet y do samego Uprzeymosci Waszey nie dobre relatie, iakoby o niewiernym iego ku nam poddanstwie y niezyczliwości" — писав Собєський дня 12 жовтня 1689 до Яблоновського (Ркп. Оссол. 876, л. 81. — Дод. VII).

[3]) Ркп. Оссол. 876, л. 81 (Дод. VII) Відповідь Собєського з Олеська, 12 X 1689 Яблоновському на лист з 10 X 1689.

[4]) Ibid., л. 97—98. (Дод. VIII). Відповідь короля царям з Варшави, 19 II 1690. Король виправдувався перед царськими закидами, начебто він

паліївців, які поки що, жадаючи звільнення свого вождя, боролися проти татар та два рази розбили татарські чамбули. Тому, успокоюючи їх, писав до них 30 квітня 1690 р., що він як тільки одержав та переглянув прислані слідчі письма, так зараз велів випустити Палія; запевнював, що не віритиме більше жадним наклепам на нього та є певний того, що Палій своєю зичливістю до нього й Речіпосполитої доведе брехливість цих наклепів та завстидає своїх неприятелів. Притім подавав, що поручив коронному гетьманові дати їм „рівне з іншими полками уконтентування“[1]). Знову ж увільнений Палій заявив королеві, що він не бажає тих маєтностей, які належать „Богові й церкві“. Про цю заяву Палія доніс король київському латинському єпископові; цей годився на те, щоби Палій з своїми козаками перебував у маєтностях київського латинського єпископства під умовою, що не робитиме перепон в їх оренді, як це мав робити перед тим. Подаючи цю згоду до відома Палієві, король повідомляв його заразом, що поручив Яблоновському занятися справою забраних від паліївців у Немирові річей та деяких ув'язнених козаків, про звільнення яких просив Палій. Натомість просив Палія, щоби він покарав тих своїх козаків, що заподіяли кривду

приняв під свій протекторат запорожців, через що нарушував постанови миру; натомість король закидав царям, що вони приняли на лівий бік Дніпра полковника Кулика з польськими підданими з Кальника, Дашева й інших правобічних міст. Притім король подавав царям новини щодо їх спільного ворога Туреччини.

[1]) Ркп. Оссол. 876, л. 111 (Дод. IX). Лист Собєського до Палієвого полку з Варшави, 30 IV 1690. — Супроти того хибні є вістки козацьких літописців: Грабянки (Літопис, ст. 240), автора „Краткого лѣтоизобразителного знаменитыхъ и памяти достойныхъ дѣйствъ и случаевъ описанія“ (М. Білозерський Южнорусскія лѣтописи, т. I, Київ 1856, ст. 86), автора „Краткого описанія“ (Сборникъ лѣтописей, отн. къ ист. Южной и Зап. Руси, Київ 1888, ст. 36), як також Залуського (op. cit., ст. 1169, № LXXXIII: „In declivio Comitiorum captus Cosacorum Colonellus Palej dictus homo ad nocendum natus, et Poloni nominis hostis verum brevi post e vinculis elapsus, dum praeter Camenecum duceretur non sine suspicione pretio corruptos“), начебто Палій утік з неволі. Не знати, куди віднести б згадку Костомарова (op. cit., ст. 88), оперту на Арх. Юст., кн. 62, л. 125, що в 1689 р. писав Палій до Мазепи, що польський король прощає йому його вчинки й радить лишатися слухняним йому й Речіпосполитій, одначе він з своїми козаками хоче бути тільки під царською рукою. Гетьман Мазепа радив цареві поселити Палія в опустілім містечку Трипіллі, одначе безуспішно. Цей факт подав уже раньше Соловйов (op. cit.. ст. 1110—1111), а за ним Антонович (op. cit., ст. 77—78). Із змісту цієї згадки виходить, що факт цей мав місце після визволення Палія, через що не могло це бути в 1689 р.

київському латинському канонікові Подканському[1]). Це останнє вказує, що паліївці чинили полякам більше пакостей без Палія. Супроти того король бачив, що краще мати над ними чоловіка, який держав би їх у послуху та був відвічальний за їх учинки. І саме це приспішило увільнення Палія.

Увільнений Палій воював далі проти татар[2]). Він звернувся до лівобічного гетьмана І. Мазепи „з таким бажанням, що хоче разом з Мазепиним військом сам іти й все своє товариство провадити на ворожі селитьби для добичі". Тому Мазепа велів свому комонному полковникові Іллі Новицькому йти з Палієм у похід; з городових полків мали йти туди з переяславського тисяча козаків з двома гарматами та з своїм полковником Лисенком на чолі й стільки ж з лубенського полку вибраного товариства з наказним полковником та з запасами борошна й теж з двома гарматами. Ці охотні й городові полчани мали „з ним, паном Палієм туди пійти й чинити, при Божій помочі, для більшої своєї слави над неприятелями промисл". Новицькому ж поручав Мазепа, щоби відбув нараду з Палієм, як мають брати Кизикермень та його знищити. Тому, що з причини приязних відносин між запорожцями й татарами в той час могли запорожці, хочби самі на своїх городових братів не стали, зрадити про цей похід татарам, радив Мазепа, щоби „п. Новицький разом з п. Палієм і з військом при них будучим перевели цей наміреный похід тихо, нікому не оголошуючи, й таким ідучи трахтом, на якім би не тільки запорожці не могли їх увидіти, але й бісурманські сторожі спостерегти". А Палій через свого післанця заявив Мазепі, що хоче вибиратися з Хвастова в поле в тиждень або найбільше два після св. Петра й Павла, та що він „добре на полі знається й на неприятельські жилища може пристойно провести військо"; а побувши якийсь час під Кизикерменем, можна буде козакам після кількадневного відпочинку „пійти за Бог і за Дністер на певне місце, де значною добичею кождий збогатитися може". Тому поручав Мазепа своїм, щоби його повідомили, як тільки злучаться з Палієм та рушать з ним у похід, як теж, яким підуть шляхом. Вкінці упоминав гетьман, щоби „старші спільною любовною радою це діло справували,

---

[1]) Ркп. Оссол. 876, л. 130—131 (Дод. XI). Лист короля до Палія з Варшави, 29 VII 1690; ibid., л. 133 (Дод. XII). Лист до Яблоновського з 3 VIII 1690.

[2]) Білозерський: Южнорусскія лѣтописи I, ст. 86; Сборникъ лѣтописей, отн. къ ист. Южной и Зап. Руси, ст. 36.

даючи у всяких випадках місце порадам і предложенням пана Семена Палія, як того, що будучи лицар добрий, досвідчений і вже має вправу, як поступати у воєнних промислах проти тих неприятелів св. Хреста"[1]).

Палій дійсно вирушив дня 20 липня 1690 з Хвастова[2]). Дійшовши до Лебедина, написав до Новицького й лівобічних полчан, щоби назначили йому, де мають зійтися. За взаїмним порозумінням зійшлися оба війська під Чигирином[3]). Звідсіля рушили разом під Кизикермень, де повоювавши якийсь час, лівобічні полки, вернули додому[4]), а Палій з своїми козаками пішов походом на Буджак[5]). Хоч Палій виправлявся проти татар у порозумінні з лівобічним гетьманом, а може й за царським відомом[6]), проте не зірвалися його приязні зносини з Собєським, якому теж був на руку його похід[7]).

Собєському в тім часі ходило про прихилення, а не зраження собі козаків, яких потребував до війни з Туреччиною. Через козацько-шляхетський антагонізм був він у великім клопоті, бо шляхта не могла стерпіти не тільки побуту паліївців в своїх добрах на Україні, але також і козаків, що були під вірним і слухняним у всім Польщі наказним гетьманом Гришком. Бо коли ці козаки вернули з походу проти татар до своєї попередньої станиці Ковалівки біля Немирова, не хотіли поляки позволити їм навіть „попасти". Тому король звернувся до белзького воєводи Казимира Замойського, що там перебував, з докором; зазначував, що це дає козакам притоку до нена-

---

[1]) Акты Зап. Рос., т. V, Петербург 1853, ст. 233, № 204. Лист Мазепи до Новицького з Батурина 10 VII 1690; ст. 233—236, № 205. Інструкція Мазепи Новицькому, як має з Палієм напасти на Кизикермень.

[2]) Ibid., т. V, ст. 238, № 209. Лист Мазепи до Новицького з Батурина 28 VIII 1690.

[3]) Ibid., ст. 239, № 210. Відповідь Мазепи з Батурина, 1 VIII 1690 Новицькому, який після злуки з Палієм доносив гетьманові, що замало має борошна для паліївців.

[4]) В похвальнім листі з 26 VIII (ibid., ст. 240, № 211), як також у листі з д. 9 X 1690 (ibid., ст. 241, № 212) про царське жалування й сукно для тих лівобічних полковників, що брали участь у поході на Кизикермень, Мазепа не згадує нічого про Палія.

[5]) Ркп. Оссол. 876, л. 148 (Дод. XIII). Лист Собєського до польського резидента в Москві з д. 14 VIII 1690.

[6]) За тим промовляли би слова Мазепи в інструкції Новицькому: „Такій при монаршому указу приказъ нашъ учинивши" (Акты Зап. Рос., V. ст. 234, № 205).

[7]) Ркп. Оссол. 876, л. 148 (Дод. XIII).

висти супроти Польщі тоді, коли з причини грози війни з Туреччиною треба з ними як найлагідніше обходитися. Тому напирав Собєський на белзького воєводу, щоби козаки залишилися в немирівських маєтностях. Радив не дуже руководитися економічними оглядами, коли б з того випливала жорстокість супроти козацького народу, „доки Господь Бог не забезпечить Річпосполиту доскональшою надією мира“; бо все дасться надолужити й винагородити, одначе невідшкодованим залишиться те, коли ізза господарської жорстокости допровадиться цей нарід до якоїнебудь зневіри[1]). Відсилаючи цей лист на руки руського воєводи Яблоновського, щоби подав його адресатові, жалівся теж і йому король, що немирівське господарство разу-ураз задирається з козаками. Тому поручав Собєський Яблоновському писати до Гришка, щоби він порозумівся з своїми козаками, яке місце на Подністров'ю вважали б вони відповідним для свого осідку. Просив прислати розумних людей з належною й досконалою інформацією на наради львівської комісії, яка б при співучасті сенаторів, краківського кастеляна й посесорів маєтностей на Україні розглянула справу козацьких станиць, бо таким способом можна би раз на все заспокоїти козаків[2]).

Одначе ця справа далі залягала. Безуспішно просив короля Гришко два рази до кінця 1690 р. про призначення станиць для його козаків; за другим разом висловлював своє бажання, щоби признано їм околиці над Богом. Одначе король, дякуючи йому за прислугу козаків ізза їх походу на білгородську землю, потішав Гришка тільки тим, що поручив цю справу руському воєводі[3]). Цього останнього дійсно взивав, щоби вже раз скликав комісію для обговорення справи осідку козаків[4]). Одначе на тих королівських візваннях для скликання комісій в козацькій справі й кінчилася розв'язка цього питання.

---

[1]) Ркп. Оссол., 876, л. 171—172 (Дод. XV). Лист Собєського до белзького воєводи з 24 X 1690.

[2]) Ibid., л. 171 (Дод. XIV). Лист короля до коронного гетьмана й руського воєводи Яблоновського з 24 X 1690.

[3]) Ibid., л. 182—183 (Дод. XVI). Лист Собєського до Гришка з 8 XII 1690.

[4]) Ibid., л. 183 (Дод. XVII). Лист Собєського до Яблоновського з 8 XII 1690.

ДОДАТОК[1]).

I.

Лист Собєського до Гришка з 4 травня 1689, в якім іменує його наказним гетьманом правобічних козаків.

Do urodzonego Hryszka deklaruiąc go nakaznym hetmanem, w Warszawie d. 4 maij 1689.

Poniewaz za roznemi trudnosciami y niedoysciem seymu nie moglismy w wielu bardzo dobrych y potrzebnych rzeczach namowic y postanowic tedy do dalszey skutecznieyszey Rzeczypospolitey decisiey y naszey woli, znaiąc dobrze nalezytą Wiernosci Twoiey ku nam y Rzeczypospolitey wiernosc y zyczliwosc, tudziesz maiąc zaleconą iego w dziele rycerskim ochotę y do przysługi naszey zarliwosc, onego nakaznym woyska naszego zaporoskiego postanawiamy y deklaruiemy. Kleynoty wszytkie woienne zlecelismy Wielmoznemu hetmanowi wielkiemu koronnemu aby dał ordinans na wydanie onych Wiernosci Twoiey, insze zas wszytkie ruchomosci po nieboszczyku hetmanie Mohyle, zonie y successorom według sprawiedliwosci s. nalezec maią. Woysko nasze wszytko mile y oycowsko pozdrawiamy, y ze o nim skutecznie myslemy, prętko za przybyciem tam urodzonego commissarza naszego pokaze się. A teraz dobrego etc.

Do tegoz: wdzięcznosc za ięzykow.

Wdzięczni bardzo iestesmy, tey Wiernosci Twoiey rycerskiey ochoty, ktorą nam swiadczysz w przysłanych ięzykach: zyczemy aby ręka Boska woienne iego ku nam y Rzeczypospolitey zasługi y daley wspierała, a oraz y całemu woysku naszemu zaporoskiemu obfite dawała błogosławienstwo, ktorey my z osoby naszey oycowsko przesyłaiąc łaskę panską ofiaruiemy. Dan etc.

(л. 35).

II.

Лист Собєського до Палія. Без дати (правдоподібно рівночасний попередньому).

Do urodzonego Pallia.

Jako z oycowskiey naszey opatrznosci nie przestaiemy myslic o wkontentowaniu woyska naszego zaporoskiego, prętko to pokaze urodzony nasz commissarz, ktorego destinuiemy. Ten bowiem iako we wszytkim doniesie wolę naszą, y do woiennych okaziy y przy-

[1]) Рукопис Бібл. Оссолінських № 876, писаний одною рукою з кінцем XVII або з поч. XVIII ст., містить у собі в копіях переписку польського короля Яна III Собєського з 1689—1690 рр. Тут подаю у відписі ті листи Собєського, що відносяться до козацьких справ.

sług informatią: tak y wiernosc twoię respektem naszym panskim upewni, y nalezycie wszytko do dalszey deciziey naszey rozrządzi. Na tego się tedy zupełnie we wszytkim referuiąc, rycerskich wszytkich mołoycow mile pozdrawiamy. A oraz dobrego etc.

(л. 36).

III.

Лист Собєського з 13 серпня 1689 р. до холмського кастеляна С. Дружкевича про події на Україні.

Do urodzonego kasztelana chełmskiego, d. 13 augusti.

Puncta listu Uprzeymosci Waszey wszytkie, zdadzą się popierac destinowanego Uprzeymosci Waszey przedsięwzięcia: bo iezeli na Niemirow idą Tatarowie to go tym bardziey bronic nalezy; jezeli swoim Hryszko nie dufa, to tym więcey nad nimi trzeba wisiec, y z dobrocią y z ostroznością, aby się owo zyscic mogło, oderunt boni pacare virtutis amore, mali formidine poenae. Ze zas nam Pan Bog sorocką pomieszał imprezę, w ręku to iego swiętych, co wiedziec, iezeli to nie na nasze dobro Paliy, kiedy Hryszka słuchac nie chce, to Uprzeymosci Waszey pewnie musi y zbraniac się nie będzie. Z Soroka traktowanie, abo impreza na nie, iezeli iuz cale będzie impossibilis, to się y tym kontentowac, ze Niemirow będzie in securo: ze się Kozacy Niemirowscy y Hryszkowi utrzymaią, y ze stanąwszy pod Niemirowym, iezeli przeciwko Soroce stanąc nie będzie mozna, utrzymac się moze na sobie Stecka, z kilkąnastą tysięcy Tatarow, przez co iuż gotowa; a nieprzyiacielskich będzie diversia. Wszytka iednak rzecz nalezy na prętkiey Uprzeymnosci Waszey wyprawie, ktorey ad vota przy dobrym od Pana Boga etc.

(л. 58—59).

IV.

Лист Собєського з 13 серпня 1689 до руського воєводи й коронного гетьмана Станислава Яблоновського.

Do Wielmoznego woiewody ruskiego.

List Uprzeymosci Waszey z pod Barysza d. 8 praesentis doszedł nas z przydanymi roznymi in adiunctis wiadomosciami, ktore wiele czynią reflexiey, nie widziemy iednak czemuby destinowanego urodzonego kasztellana chełmskiego przedsięwzięcie do skutku przysc nie miało, a tym bardziey, ze się to iuz dzieie, quod author voluit, to iest, ze tam nie mała częsc Tatarow w tamtą się obraca stronę, przez co iuz znaczna stanie się diversia. Iezeli tedy nie dla imprezy na Sorokę, ktorą nam wzięcie ztamtąd Atanazego y wpadnienie w niewolą Georgiego Ładyzyn pomieszało. Tedy na obronę Niemi-

rowa, na zatrzymanie in obsequio kozakow, na tym większe utwierdzenie niemirowskiey okolicy, y samego Pallia na zrazęnie tego Stecka, ktorego to sobie Han creowac chce, y ktory pewnie całą compagnę w tamtym w okolicy Niemirowa kraiom inhiabit, dla inszych wielu consideratiey bardzo potrzebuie. Po odprawionym popisie tak się było postanowiło, aby ruszyc czołny z prowiantami ku Wasiłowi, gdziebys naywczesnieysze Uprzeymosc Wasza upatrzył mestowi mieysce. Imprezy zas te, ktore się namieniły gdyby miał nieprzyiaciel prętkim w wielkiey potedze pospiechem praepedire, tocby nalezało naprzod omnibus viribus experiri z tym nieprzyiacielem, o ktorym abysmy mogli iak nayprętszą y naywczesnieyszą miec wiadomosc, usilnie ządamy. Wszytka iednak vis szczęsliwosci tey compagny nalezy, abysmy pewnosc miec mogli, by tez ią naydrozey zapłacic. O obrotach nieprzyiaciela iezeli są iakie woyska tureckie przeciwko nam, y na ktorym znayduią się mieyscu, destinowac. Han dotąd się obrocił, y kogo przeciwko nam, y w iakiey potędze ordinował, gdyz się tego naybardziey obawiamy, aby nam ta campagna niezyczliwemi y nieprawdziwemi wołoskiemi nie spełzła wiadomosciami, ktorzy kiedysmy daleko od nich, wzywaią nas do siebie, siły nieprzyiacielskie extenuant, a iako dzis zblizemy, prawie to wiadomosc po wiadomosci, iedna drugiey niepewnieysza. A to wszytko ad eum scopum, iakoby nas od wszelkich zrazic imprez, a przez to sobie favores u Porty ziednac, w ostatku poniewaz parvus numerus znaydował się in consilio w Jaworowie, chciey Uprzeymosc Wasza ex praesenti rerum y woysku coniunctura, y z codziennych, ktore tam interveniunt wiadomosci firmare bellicum consilium, y z niego ultimariam wziąc resolutionem, quod sit agendum, quid practicabile vel non, iako tam ex re oculis subiecta, et ex momentaneis eveniet occurentiis, aby czasu nie trawic nad ktory nic droszszego in his coniuncturis nie mamy. Relatiey o popisie z impatientią czekaiąc, pieniądze iuz od kilku dni stanęły w Pomorzanach; My zas zesmy dotąd nie stanęli we Złoczowie z osobney informatiey w karty, gdzie da Bog iutro staniemy. A teraz dobrego etc. z Jaryczowa d. 13 Augusti.

P. S. We srzodę to iest 10 praesentis zdrowiusienko wszyscy wyiachawszy, dla załosnego trefunku musiemy az dotąd w drodze zostawac. Na pierwszym bowiem noclegu P. Federze z tym swiatem pozegnała się, a nas nie małego nabawiła zalu, a potym drugiego noclegu wielka słabosc wielmoznego podskarbiego koronnego tu nas przytrzymała, ale iuz z łaski Bozey iest extra periculum.

(л. 59—60).

V.

Лист Собєського з 1 вересня 1689 до Яблоновського про політичні новинки.

Do wielmoznego woiewody ruskiego, d. 1 Septembris.

Z expeditią poszty obozowey zatrzymalismy się az do przyscia wiedeń., przez ktorą odbieramy in faustum nuntium o smierci oyca s. ktore 12 augusti dni swoie skonczył. Kapelusze wakuiące przyszłemu zostawił. Pieniądze takze pozostałe in sublevationem populi do dispositiey przyszłego. Obsidio Moguntiey continuatur, z wielkim z obu stron krwie rozlaniem. Mareschal de Duras chcąc uczynic diversią przeszedł Rhen we 20. m. woyska Bruchselium mieysce pewne, czy ad Rhenum czy in insula Rheni: ktore byli cesarscy nowo wystawili ad impediendam diffluentionem Gallicam wziął y gubernatora do Filisburga odesłał. Poszedł potym pod Heydelbergę paląc wszytkę tameczną okolicę y funditus znosząc: w ktorey drodze mało Syryniego, generała bawarskiego inopinatè nie ubiegł: atoli przecie regiment xięcia Wirtemberskiego in defensionem miasta uprowadził. Juz tedy opus stellatum Heydelbergu począł był działami Durassius ruinowac, ale gdy się dowiedział, ze generał Dineualt od xięcia Lotarynskiego pod Moguncięy wyprawiony złączywszy się z Syrynim generałem miał isc prosto na odsiecz, ustąpił nazad pod Filizburg. W tey tego reteradzie miano mu cos urwac ludzi y prochow, xiąze Brandenburski iuz się resolwował Bonę formaliter oblec y approsy otworzone. Xiąze de Baden przeszedszy Morawę prosto ciągnie pod Nissę, w ktorym miescie wszytkie prowianty, y granaria tureckie. Turcy o pietnascie mil od niego, ktorzy czekaią na tatarskie posiłki. Cesarz y wezyr w Sofiey. In Bosnia pasza Zwornik fortecę obległ y wziął, o czym takze z listow formalia. Interim Christianorum exercitu in tam longinuam regionem amoto Bosniensi Basza, coactis Bosniensibus incolis et militibus Zwornikium obsedit, quodque diutius Haydones arma ferre recusarent, deditione intercepit, praesidiumque Sabaczium deductum fuit, hac loci recuperatione hostes elati ad Savum properarunt, Sabacziumque ipsum tentabunt, quo expugnato loco, in Sclavoniam irrumpere, misereque provinciam non solum devastare, verum etiam liberum Danubii fluxum infestare poterant. Od Paliia tez do ktorego przyszło cos swiezych kozakow tu przyprowadzamy bardzo dobry ięzyk tam gdzies za Niemirowem wzięty, wyprawił ich sto koni, działa gasy dla ięzyka. O Hanie powiada, ze iuz był wyszedł z Perekopu; spodziewamy się go co godzina, y widział oczyma swemi, kiedy siano y drwa zwozono, y na przyiazd iego się gotowano; ktory mało co odpoczą̨wszy, miał się

był zaraz ruszyc do Węgier. My tu cum summa impatientia oczekiwamy wiadomosci o dalszym progressie, y o tych Tatarach, co weszli w miasto, gdzię się tandem podzieli. Dlaczego posztę z Pomorzan az do Podhaiec pomykamy, abysmy iak nayprętsze od Uprzeymosci Waszey miewali wiadomosci, ktoremu przy pomyslnym powodzeniu dobrego etc.

(л. 63—64).

VI.

Лист Собеського з 9 вересня 1689 до Палія.

Do urodzonego Pallia pułkownika, d. 9 Septembris.

Bardzo się z tego cieszemy, ze Wiernosci Twoiey w okaziach przeciwko poganstwu Pan Bog szczęsci y błogosławi, od ktorego y daley szczęsliwego zyczemy powodzenia, na dobre imię y sławę iego ludzi przy Wiernosci Twoiey zostaiących nie przepomniemy zalecic, aby tenze respekt odebrali, ktory odbierac będą ci, co są w okazie. Języka przyszłego wdzięczniesmy przyięli, y tych ludzi ktorzy go przyprowadzili, panską naszą ogarnąwszy łaską odsyłamy. Samemu zas Wiernosci Twoiey respekt nasz ofiaruiąc etc.

(л. 66).

VII.

Відповідь Собеського Яблоновському з 12 жовтня 1689 з вісткою про ув'язнення Палія.

Do tegoz, y tegoz dnia.

Z listu Uprzeymosci Waszey d. 10 praesentis reflektuiemy się coby uczynic z pułkownikiem Paliem, przytrzymanym w Niemirowie. Non occurrit nam inszy sposob na ten czas, tylko zebys Uprzeymosc Wasza napisał od siebie do Paliia, aby się tym nie turbował, ze go tam commendant tameczny zatrzymał, gdyz dochodziły rozne do roznych, a nawet y do samego Uprzeymosci Waszey nie dobre relatie, iakoby o niewiernym iego ku nam poddanstwie y o niezyczliwosci. Obiecowac oraz będziesz Uprzeymosc Wasza, ze prętko ludzi godnych y rozumnych zeslesz do niego, na uznanie niewinnosci iego, przy ktorey nic mu namniey szkodzic nie będzie. Do pułku zas takze Uprzeymosc Wasza napiszesz, aby obrali sobie nakaznego pułkownika, puki się Paliy nie powroci do nich, albo swoiey nie wywiedzie niewinnosci, y aby z tym obranym na naznaczone szli consistentie. In quantum by się zas zdało Uprzeymosci Waszey, zeby excursionem na Budziak uczynili, mogłbys tam ich zalecic, nam bowiem przychodzi ta reflexia, zeby się zas zbuntowawszy, miasto podiazdu, z Jahorłyckimi złączyc nie chcieli, ale to wszytko consu-

mata prudentia Uprzeymosci Waszey doskonaley zwazyc moze. Mogł by bydz przykładem urodzony rothmistrz Turkuł, ktory ze tam dobrze goscił, bardzosmy kontenci. Jakie tu w tym momencie o powtorney victoriey woysk cesarza Jmci z samego wezyra przychodzą wiadomosci, posyłamy in originali list urodzonego Romaniniego, a oraz relatią o tym, tak szczęsliwym zwycięstwie. Jakie tam Uprzeymosc Wasza będziesz miał wiadomosci, z pobranych ięzykow, czekamy iak nayprętszey communicatiey. A teraz dobrego Uprzeymosci Waszey od Pana Boga etc.

(л. 81).

VIII.

Відповідь Собєського царям з 19 лютого 1690 р. на їх закиди, що Польща не додержує постанов мира.

Respons carom Ichmosciom od JKr. mci z Warszawy, d. 19 lutego 1690.

Na hramotę Was Wielkich Hospodarow Waszego Carskiego Wieliczestwa d. X Decembra w roku przeszłym 1689 obszernie strony kozakow zaporozskich pisaną taki nieodwłoczny daiemy respons: Iz przed samym wyiazdem Naszego Krolewskiego Wieliczestwa z kraiow ruskich na seym teraznieyszy do Warszawy, odezwali się Naszemu Krolewskiemu Wieliczestwu z Zołkwi mołoycy zaporozcy z ochotą swoią rycerską przeciwko poganom, o czym iak prętko my Wielki Hospodar Nasze Krolewskie Wieliczestwo wzielismy sprawę, tak zarazem nie przypuszczaiąc do pocałowania ręki naszey, ani ich w regestr woysk naszych przyimuiąc odprawic nakazalismy, ukazuiąc im wolną y otwartą na pogan drogę z zarobieniem niesmiertelney sławy, na imię Was Wielkich Hospodarow Waszego Carskiego Wieliczestwa y całego chrzescianstwa, y o tym ze samym zaraz z drogi warszawskiey urodzonemu rezidentowi Naszego Krolewskiego Wieliczestwa w stolicy na dworze Waszego Carskiego Wieliczestwa zostaiącemu donieslismy. Nie moze to tedy wyrazonych w tey Waszego Carskiego Wieliczestwa hramocie punctow wiecznego pokoiu, y swiątobliwego soiuzu, zadnym z naszey strony naruszac sposobem, ani ztąd naymnieyszey obawiac się potrzeba przeciwnosci, raczeyby nam Wielkim Hospodarom temu wczesnie zabiegac, y wszelkimi wczesnymi przemysłami przeszkadzac nalezało, co swiezo teraz nas Wielkiego Hospodara Naszego Krolewskiego Wieliczestwa nie bez wielkiego zalu wiedziec dochodzi, iż han tatarski hetmana swego kozackiego na imię Stecka ogłosił, y opanowawszy Sorokę, y Czekanowiec[1]), tamze mu consistentią naznaczył, a to znac na oder-

[1]) Цеканівка, ямпільського повіту, над Дністром напроти Сороків.

wanie, zciągnięcie y zgromadzenie ludzi ukrainnego narodu przeciwko chrzescianstwu, te zas potoczne przeyscia iezeli uwazac, tedy naywięcey stronę naszą dotchnąc mogły, gdy niedawnemi czasy Kulik pułkownik, y inni pod znakami Naszego Krolewskiego Wieliczestwa zostaiący, pieniędzy, barwy pobrawszy, a nadto ieszcze poddanych naszych z Kałnika, z Daszowa y z innych miast zprowadziwszy, z tym wszytkim zbiegli y na stronę Waszego Carskiego Wieliczestwa przeięci zostali. W czym lub my Wielki Hospodar Nasze Krolewskie Wieliczestwo dotąd sprawiedliwosci s. y satisfactiey, ktorey my po kilkakroc ządali nie odnieslismy, przeciez nic więcey przed się nie bierzemy, iako ten Bogu miły, straszny nieprzyiaciołom z Waszym Carskim Wieliczestwem soiuz nierozerwanie chowac y zdzierzec na zgubę poganstwa, na wielką tak imienia Naszego Krolewskiego Wieliczestwa iako y Waszego Carskiego Wieliczestwa sławę, a na wieczne ubespieczenie, y dalsze spolnych naszych hospodarstw pomnozenie. Jako z tym koncem y seymem iak naypomyslniey odprawic y skonczyc prętko umyslilismy. Dlatego przypominamy, y Waszego Carskiego Wieliczestwa ządaiąc, abyscie to wszytko przed oczyma maiąc przyszłą da Bog kompanią na pohanbienie y starcie nieprzyiacioł Krzyza s. iak nayskuteczniey przedsięwziąc raczyli; a ile gdy zadney nadzieie do traktatow nie masz, kiedy to iuz posłowie tureccy z Wiednia odprawieni, na sam tylko respons Naszego Krolewskiego Wieliczestwa oczekiwali, z ktorym iuz o mil kilkadziesiąt nad Dunaiem dogoniono, ten zas iaki iest dany przed dwiema ieszcze posztami temuz urodzonemu rezidentowi naszemu posłalismy, aby Waszemu Carskiemu Wieliczestwu nie był tayny. Nie zostaie tedy do pokoiu zadna apparentia, tylko ta iedyna w złączonych siłach chrzesciianskich nadzieia, y prętkie oczekiwanie, zeby tego nieprzyiaciela spolnymi woiennymi przemysłami, albo do lepszych y pozytecznieyszych na stronę nas Wielkich Hospodarow soiuzie zostaiących conditiy y sposobow przywiesc y przymusic, albo przy Bozey pomocy y za przyczyną Boga Rodzice, Przenaswiętszey Panny Mariey niepokalanie poczętey z panstw chrzescianskich wyprzec y wypędzic, ile gdy ten nieprzyjaciel iuz począł gorę brac, za weysciem w Albanią y inne przyległe prowincie sił tatarskich, iako to nie bez zalu tę odebralismy wiadomosc, y iuz o niey rezidentowi naszemu donieslismy. Raczciez tedy Wy Wielcy Hospodarowie Wasze Carskie Wieliczestwo dla miłosci Boskiey, wiary s. katolickiey y dla niesmiertelney imienia Waszego Carskiego Wieliczestwa sławy, o tym spolnym dziele iak nayskuteczniey myslic, aby y my złączonymi radami, siłami, y woiennymi przemysłami do po-

ządanego intencie całego chrzescianstwa iak nayskuteczniey przywodzic mogli konca, czyniąc dosc nie tylko paktom z nami Wielkim Hospodarem naszym Krolewskim Wieliczestwem zawartym y zaprzysięzonym, ale tez urodzoney swey na zaszczyt y obronę swiątnic Boskich zarliwosci y nastupatelnemu zawsze przeciwko bisurmanom soiuzowi. Zyczemy przytym Wam Braci Naszey Wielkim Hospodarom Wasze Carskie Wieliczestwo dobrego od Pana Boga zdrowia y szczęsliwego w hospodarstwach waszych z przymnozeniem wszelkich fortun y ozdob pomnozenie. Dan w Warszawie w residentiey naszey hospodarskiey stołecznym xięstwa mazowieckiego zamku. (л. 97—98).

IX.

Лист Собєського з 30 квітня 1690 до паліївців із вісткою про увільнення їхнього полковника.

Do pułku Palliowego d. 30 Aprilis z Warszawy.

Szlachetnym, męznym, dzielnym y rycerskim ludziom nakaznym sotnikowi, atamanom y wszytkiey czerni pułku Palliowego, woyska naszego zaporoskiego wiernie nam miłym łaska nasza krolewska. Ze rycerska ochota wiernosciam waszym nad nieprzyiacioły Krzyza s. we dwuch pogromach czambułow tatarskich odniosła szczęsliwosc, iako to nam listem swoim y przysłanymi swiadczycie ięzykami, wdzięcznie bardzo przyimuiemy y panskim naszym oddac to respektem nie omieszkamy, zycząc usilnie, aby tez ochotę rycerską na sławę narodu naszego y na przysługę Rzeczypospolitey dobroc Boska w dalszych błogosławiła okazyach. Urodzonego Pallia pułkownika, iak tylko nas doszły inquisitie, w ktorechesmy się przeyrzeli, tak zaraz wypuscic onego rozkazalismy, ani dalszym przeciwko niemu udaniom, ktoreby się mnozyc miały, wierzec nie będziemy, pewni będąc, ze on nieporuszoną swoią zyczliwoscią ku nam y Rzeczypospolitey te wszytkie udania pokaze bydz nieprawdziwe y nieprzyiacioł swoich zawstydzi. Co się tknie obrządzenia pułku waszego, to wszytko wielmoznemu woiewodzie ruskiemu hetmanowi wielkiemu koronnemu pilnie zlecamy. A teraz łaskę naszą panską wiernosciam waszym ofiaruiemy y dobrego etc. (л. 111).

X.

Лист коронного референдаря з 30 червня 1690 до коронного стольника з вістями про події на Україні.

Do Imci pana stolnika koronnego od Imci pana referendarza koronnego d. 30 Junii.

Listu waszmosci pana d. 19 Maij kommunikował mi krol imsc pan moy miłosciwy, zleciwszy obszernieyszym piorem odpisac na tak cięszke zarzuty y zadnego nie tylko fundamentu, ale podobienstwa słusznego nie maiące. Bo naprzod co do bytnosci zaporoskich kozakow w Zołkwi nie było to claudestinum, gdy imsc nie tylko o nich przez waszmosc pana doniosł, ale tez po kilkakroc responsami swemi ponowił; instantie zas do carow ichmsc zeby iakie od krola imci bydz miały, toc by się iuz dotąd musiały pokazac na stolicy, ale kiedy tego nie było y nie masz, toc sublata causa effectus takowych expostulatiy bydz nie powinien; ci bowiem ludzie, iako się z rycerskiey swoiey ochoty praezentowali od siebie, nie od Zaporoza, tak z tąz rycerską ochotą na robienie sławy odprawieni. Jakoz raz y drugi chodząc w pole zdobywszy się słyszę nazad powrocili, a podobno to z teyze watachy y więzniow, o ktorych Waszmosc pan wspominasz na stolicę poprowadzili, poniewaz oni są polowi y takową zdobyczą zywot swoy zawsze prowadzą. Imiona Hryszki y Filipenka imsci panu naszemu miłosciwemu są cale ignota, bo mu się o nie pytac nie nalezało, ani o nich słyszał, zeby zas tym kozakom w kosciele czegos zakazowac miano, y tam ich informowac, cale się to iedno drugiego nie trzyma, bo iezeli ci kozacy skrycie y sekretnie przyiachali, a iakozby ich w kosciele, ktory u nas iest locus publicissimus, miano praezentowac y informatią dawac, więc y x. episkop Szumlanski na co by miał sekretnie w pokoiu panskim przysięgac, kiedy on iest krom tego przysięgłym imsci poddanym y episkopem, y gdyby to tych kozakow informowano w kosciołach, cozby w pokoiu po sekrecie. Urodzonego Iskry nie tylko w Kowalowce pod Niemirowem, ali ani pod Chwastowem noga nie postała, gdyz on był ordinowany ku Kamiencowi, na zasłonę kraiow ruskich y wołynskich, iako się to mogło dac słyszec, gdy u Podola koło Kamienca dobrze goscił przeszłey zimy, a do tego Chwastow zawzdy bywał rezidentią Pallia z kozakami. Pan Iskra zas tam nigdy bydz nie myslał, co ze tak iest, łacna y iawna tego wszytkiego proba w tak iawnych okolicznosciach, suppositum falsum, toc y wszytko, zadney w sobie rzetelnosci miec nie moze y uwazyc, iakiey tu kary ci ludzie godni, ktorzy wymyslnym sposobem mieszac chcą monarchow, tak iako zdrayca Sałomon czerniec, o ktorym się Waszmosc pan nizey doczytasz powiadanie bayki przez kozaka Mozyra, zal się Boze, ze na publiczney sessiey wspomniane, iakoby to prosta mowa kozacka miała bydz dowodem w rzeczach ad statum nalezących y przeciwko osobom godnym, gdyby tu był praesens imsc pan woiewoda ruski, pewnie musiały

się o to uiąc, bo y Mozyra ten szwagier Mohyły nie jest tu znaiomy, y Mohyła iuz nie dopiero umarł, a zatym quid haec ad nos. Tatarowie ze pod Perekopem roznymi sposobami straszyli, nie dziwowac się, bo nieprzyiaciel chciał quocunque stratagemmate woyska carow ichmosc od siebie odwrocic, ale się temu dziwowac nalezy, ze kiedy to iuz rok minął y my przez cały rok z nimi woiuiemy, iako to continuus loquitur eventus, a przecie iak płoche nie ustaią suspitie, izalizby do tego o czasie, gdyby był tractat, nie była publicatia onego, izalizby nie nas topił spoczynek y uzywanie pokoiu; ale y teraz to się nie bez wielkiego zalu publicznego namienic moze. Tatarowie zniesli po kilkaset ludu w dwuch partiach na Wołyniu y Pokuciu. Pan Baranowski pułkownik ordinacki y pan Kalinowski w niewolą dostali się y niemało innych; stała ta okazia d. 15 et 16 praesentis: kiedy tedy Pan Bog kraie nasze pod ustawicznemi nieprzyiacioła trzyma excursiami, carow zas ich mosciow zadne podobne nie dotykaią, raczeyby się tam suspitie o traktacie iakim przeniesc miały, gdzie cicho et omnia pacata videntur, a nie gdzie codziennie nieprzyiaciel krew chrzescianską rozlewa. Rezidenta hanskiego na dworze i kr. mosci zadnego nie było y nie masz, ale iest teraz poseł tatarski z propositią pokoiu, o ktorym i. kr. mosc doniosł tak cesarzowi imosci chrzesciianskiemu, iako y carom ich mosciom, nie chcąc nic bez colligatow czynic. Ten zas człowiek, ktorego waszmosc pan w liscie swoim namieniasz, iest to chrzecianin Greczyn, rodem z Krymu, za tłomacza na dworze krola imosci, ani się do Krymu powracac mysli dla zachowania wiary, gdyby zas był residentem, iuzby mu dawno szyię uciąc potrzeba zato, ze nas ustawnie Tatarowie infestuią, boby sie to w dobry sposob, gdyby było iako tam wiara dana, dziac nie miało. U Borysowie z cerkwią co się stało, dotąd nikt się iegomosci panu naszemu miłosciwemu o to nie skarzył; gdyby zas kto miał krzywdę, miał by iuz recurs dawno do swego pana, episkopa w Mohilowie, ze ieszcze nie podobno, wolno iego krolewskiey mosci deliberantia do przeyrzenia się in subiectis, o ktore teraz bardzo trudno, zeby się podobały cerkwiom Bozym, a ludziom przykładnym pozyciem, y aby wy... dziły[1]) expectatiom dusz poboznych. Imosc x. episkop Szumlanski pisze się administratorem nie metropoliey, ale dobr quondam metropoliey kyiowskiey, bo po naszemu administrator nie iest nic inszego, ieno ekonom, ale y to samo iest in favorem duchowienstwa, nie sekularyzowały te dobra, poniewaz szlachta tamtych kraiow zyczyła,

[1]) Це слово є троха замазане.

aby im były rozdane, zeby się zas tenze archimandrytą pieczarskim pisac miał, o tym nigdy ani krola iegomosci, ani nas wiedziec nie doszło y poiąc tego nie mozemy, na coby mu się to przydac miało; zlecił mi jednak iego krolewska mosc pisac do niego y w tym informowac, co ratione udania się tego pod protectią carow ichmosc postaray sie waszmosc pan, abys kopią listu tego mogł miec y tu do nas odesłac, tego iednak rozumiec y kombinowac niepodobna, ze udawszy się do carow ichmosciow miał by zas miec przeciwko nim szkodliwe iakie z hetmanem Mazepą correspondentie. Więc y dla czego by ten episkop lwowski list krola iegomosci pisany do iegomosci pana woiewody mazowieckiego, senatora swego, wydac y przesyłac miał y coby z niego za uraza, cale nie rozumiemy. Czy się bowiem nie godzi radzie swoiey nieprzytomney oznaymic, co się dzieie w panstwie sąsiedzkim, ile kiedy ogien częstokroc w sąsiędztwie zapalony zwykł y na insze wybuchac kraie, y kiedy nowe exemplum dało do tego okazią; zaprawdę nie badamy się o tym, co carowie ichmosc piszą, abo co z swoią, pro consentione status dumaią radą, dosc ze w liscie krola iegomosci nil hostile znalesc ku sobie pewnie nie mogą. Ale to fundament wszystkich tych rzeczy, zda mi się pochodzi z tych okolicznosci, ktore waszmosc pan zrozumiesz ex confessatis pomienionego czerca Salomona y z osobna o nim przy tychze konfessatach historiey, ktorą nie chciał krol iegomosc carow ichmosc turbowac, wszytkie mysli obracaiąc przeciwko nieprzyiacielowi Krzyza s. y puszczaiąc to mimo się, co się u lubli y miłosci braterskiey czasu swego wyrazic y uspokoic mogło, co gdy wszytko waszmosc pan rozsądkiem swoim zwazysz, łacno y sam uznasz y komu nalezy wywiedziesz, ze wyraźne zarzuty naymnieyszey rzetelnosci nie maiąc, wielką y cięszką krzywdę czynią sąsiedzkiey nie poruszoney przyiazni, ktorą iegomosc swiątobliwie zachowuie, a zas nasze nieporownane, bo maiące istotny fundament suspitie, a raczey prawdziwe dolegliwosci, powinnyby wielką znalesć u carow ichmosc reflexią z okaziey tego złosliwego czerca, ktory chciał monarchow pomieszac. Tak tedy pro munere officii fideliter waszmosc panu wypisawszy zostawam. (л. 115—117).

XI.

Лист Собєського з 29 липня 1690 р. до Палія після його увільнення.

Do urodzonego Pallia z Warszawy, d. 29 Julij.

List Wiernosci Twoiey d. 2 maia doszedł nas, bardzo tez serce nasze panskie kontentowac musi, gdy się według prawowierney chrzescianskiey zarliwosci oswiadczas, iz dobr tych, ktore Bogu y koscio-

łowi są poswięcone, nie pragniesz. O czym gdysmy wielebnemu biskupowi kijowskiemu wyrazili, wszelkie płonne potłumiwszy wiadomosci, dobrą Wiernosci Twoiey bierze przychylnosc y przebywac mu w dobrach swoich nie broni, byles w arendzie nie czynił uszczerbku, albo sam onę, iakos się dał słyszec, wydawał. Co się tknie rzeczy zabranych y ludzi Wiernosci Twoiey w Niemirowie zostaiących, piszemy o tym do Wielmoznosci hetmana wielkiego koronnego zalecaiąc mu, aby się w tym iak naydoskonaley informował y uczynił co słusznosc y sprawiedliwosc kaze. A teraz Wiernosci Twoiey y wszytkim bitnym iego mołoycom łaskę naszę krolewską ofiaruiemy. Dan etc.

P. S. Wielebnemu kanonikowi kijowskiemu Podkanskiemu ze ludzie Wiernosci Twoiey contempt y krzywdę uczynili, tudziesz niektore rzeczy zabrali, usilnie zalecamy, abys w tym skuteczną kazał uczynic sprawiedliwosc.

(л. 130—131).

XII.

Лист Собєського з 3 серпня 1690 р. до Яблоновського.

Do wielmoznego woiewody ruskiego, d. 3 Augusti.

Wczoraysza poczta wiedenska przyniosła, ze tam concludowano reassumowac traktat z posłami tureckimi w Komorzynie zatrzymanemi, y nas prętko maią przez umyslonego kuriera requirere o wysłanie plenipotentiarij. Jezeli tedy przydzi do tego traktatu, nic pewnieyszego, ze tam wiele operabuntur owe propositie, co kto wziął, niech trzyma. A zatym na list Uprzeymosci Waszey d. 26 julij nie moze się inaczy odpisac, tylko zyczyc abysmy się mogli impatronowac przynaymniey w częsc iako Wołoch, iako my to y przez wielebnego Bonesanę Uprzeymosci aszey obszerniey namienili. Pułkownik Paliy supplikuie tu o uwolnienie ludzi swoich y rzeczy zabranych. Posyłamy ten memoriał iego Uprzeymosci Waszey abys mu potym dał do ukontentowania respons. Z Kijowa przyiachał tu Moskal pewny z listami od rezidenta carskiego, zadnego nie maiąc ni od kogo w granicach naszych pasźportu; y dopiero się tu o nim dowiaduiemy, kiedy nazad chcąc powracac, prosi o paszport. Rzecz bardzo potrzebna, zebys tam sam Uprzeymosci Waszey dla takowych, y tym podobnie przeiezdzaiących zalecił większą ostroznosc, zeby bez opowiedzi przeiezdzac granic naszych nie mogli. Od carow moskiewskich co raz przychodzą expostulacie, velut studio formowane, iako to teraz dwiema hramotami wyrazili, o zabranie y grabiezy niektorych kupcow y o commissarzow pogranicznych per constitu-

tionem naznaczonych, iakoby non iuxta tenorem pactorum. Odpisalismy suavissime et cum satisfactione wydanych uniwersałow et monitoriarum do tych, ktorzyby to grabic mieli, w drugim punkcie suspendimus do zgromadzenia się rady przez seym naznaczoney. Posła hanskiego, poniewaz mu się tu przykrzyło, expediowac ztąd sic stantibus rebus nie wiedzielismy, iako wysłalismy wczora w kraie tamte przodem pred nami. Dobrego zatem etc. (л. 133).

XIII.

Уривок листу Собєського з 14 серпня 1690 до польського резидента в Москві.

Do urodzonego rezidenta na stolicę, die 14 Augusti.

Z listow Wiernosci Twoiey y responsow tamtego dworu mała consolatia in rem całego chrzescianstwa, kiedy tylko około Czarnego lasu subsidia wyrazasz, ktore nec hostem vulnerant, nec colligatos protegunt, iako nalezy ex ui s. soiuzu. Tu zas na naszey stronie continuus fragor armorum y krwawe boie; recentissime bowiem woyska tureckie y tatarskie z Tekielem wdawszy się w ziemię siemigrodzką, onę opanowali. Generała Heyzlera z woyskiem niemieckim y Telekiego z woyskiem węgierskim zniesli, sam Teleki zginął. Heyzler w niewolę wzięty, y wiele bardzo generałow y pułkownikow niemieckich zginęło, tylko się kilkaset salwowac mogło z ludzi niemieckich; nasze ztąd augentur pericula, bo iuz się nie tylko od Wołoch y Multan, ale y od ziemi Siedmigrodzkiey strzec y obawiac potrzeba niepryiaciela. Woyska nasze in tali casu czynią co mogą dla ligi s. y pomocy colligatow; przeszedszy bowiem Dniestr idą w kray wołoski; kozacy takze nasi nie proznuią, bo iedni z Paliem pułkownikiem az na Budziak poszli, drudzy nam tu wczora ięzykow przyprowadzili, y tak iako mozemy dzwigamy y ratuiemy spolne dobro chrzescianskie...[1]) (л. 148).

XIV.

Лист Собєського з 24 жовтня 1690 до Яблоновського в козацьких справах.

Do wielmoznego woiewody ruskiego, d. 24 Octobris.

Słabego Uprzeymosci Waszey zdrowia bardzo załuiemy profundissimo zycząc voto, abys iak nayprędzey ad statum zupełney powrociwszy czerstwosci, nas oną długoletnie cieszył. Języcy przysłani iako opportune y gdy własnie ich potrzeba było są wzięci; tak bardzo onych wdzięcznie od Uprzeymosci Waszey przyyymuiemy; na scisłe iakoby srod naywiekszego pokoiu, y coraz zadzieraiące z kozakami, gospodarstwo niemirowskie, nie mamy inszego sposobu, tylko serio

[1]) Дальша часть листу не подає вістей, які відносилися б до України.

pisac do wielmoznego woiewody bełzkiego, co instantione czyniemy, y list volanti sigillo na ręce Uprzeymosci Waszey odsyłamy; a teraz o tę consistentią kozakow nowe zachodzą trudnosci, zda się nam abys Uprzeymosc Wasza pisał do Hryszka, zeby się porozumiawszy z kozakami, gdzieby mogli osiadac, na pod-Dniestrzu, y gdzieby sobie naypodobnieysze widzieli mieysce, przysyłac ludzi rozumnych z nalezytą y doskonałą informatią pod ten ziazd commisiey lwowskiey, gdzieby się nie tylko z wielmoznymi senatorami za nadiachaniem jasnie wielmoznego kasztelana krakowskiego y innych skutecznie naradzic, ale tez y z possessorami dobr zaraz traktowac mogło. Takim bowiem sposobem iuzby się pomienione kozackie consistentie semel pro semper uspokoic mogły. Co dalszey Uprzeymosci aszey podawszy reflexiey, dobrego etc. (л. 171)

XV.

Лист Собєського з 24 жовтня 1690 до белзького воєводи в козацьких справах.

Do wielmoznego woiewody bełzkiego, d. eadem.

Kozacy Hryszkowi przyprowadziwszy tu ięzyka tatarskiego pod Oczakowem wziętego, z wielką expressią skargi swoiey doniesli, ze gdy nazad z podiazdu tego powrocili y chcieli wstąpic do Kowalewa[1]), tam gdzie mieli consistentią swoią, nie chciano im pozwolic nawet popasc. Co ze znaczne narodowi temu przynosi irritamenta, wtenczas gdy ich naywięcey głaskac nalezy, poniewaz woyna za tymi successorami tureckimi gorę biorąc iak znowu się zaczyna, zda się nam Uprzeymosci Waszey iak naygoręczey insinuare, aby w dobrach niemirowskich przykazał tantis permoderare. Ekonomiczne dozory, ktorych exacerbatia y ostrosc przeciwko narodowi kozackiemu wynikac moze, puki Pan Bog doskonalszą pokoiu nadzieią Rzeczypospolitey nie ubespieczy, nagrodzone to y powetowane rzeczy, niepowetowana zas y nienagrodzona nigdy szkoda wprowadzic tymi gospodarnemi ostrosciami pomieniony narod w iakąkolwiek desperatią. Co samego Uprzeymosci Waszey głębszey zostawiwszy uwadze dobrego od Pana Boga etc. (л. 171—172).

XVI.

Лист Собєського з 8 грудня 1690 до правобічного наказного гетьмана Гришка.

Do urodzonego Hryszka, d. 8 Decembris.

Tey ryczerskiey ochoty y przysługi woyska naszego, ktorą w ziemi Białogrodzkiey z odwagą pokazali, bardzo wdzięczni iestesmy.

---

[1]) Властиво Ковалівка біля Немирова в браславськім повіті. (Słownik geogr. ziem polskich, т. IV, ст. 514).

Daiemy panskie nasze błogosławienstwo na dalsze podobne actie ku dobrey sławie całego narodu naszego. Gdziebyscie zas Wiernosci Wasze gruntownie się y spokoynie fundowac y osadzac mieli, zlecilismy wielmoznemu woiewodzie ruskiemu hetmanowi wielkiemu koronnemu, aby zprowądziwszy siebie na czas pewny ludzi rozumnych y znaiących się na rzeczy, a oraz nam y Rzeczypospolitey zyczliwych, od Wiernosci Twoiey naznaczonych, skuteczną namowę y postanowienie uczynił; tamze zaraz y o posiłku na woysko nasze pilnosc y staranie oswiadczył. W czym nie wątpiemy, ze iuz Wiernosci Twoiey uwiadomił y ostrzegł. Tam się tedy według oznaymienia wielmoznego woiewody ruskiego z wysłaniem posłow swoich miec nalezy y iak nayskuteczniey namowic. A my w czymkolwiek panskiey łaski naszey będzie potrzeba, skutecznie dopomozemy. A teraz woysko nasze mile pozdrawiaiąc, dobrego Wiernosci Twoiey etc.

(л. 182—183).

XVII.

Лист Собєського з 8 грудня 1690 до Яблоновського в справі козацьких станиць.

Do wielmoznego woiewody ruskiego, d. 8. Decembris.

Juz to powtornie do nas pisze urodzony Hryszko o consistentie dla kozakow, przydaiąc specifice w teraznieyszym liscie, zeby nad Bohem. Pisalismy do Uprzeymosci Waszey, zeby było zprowadzic y zaciągnąc do niego posłow, z ktorymby podczas commissiey raz na zawsze namowic, o mieyscu dla ich osiadania. Dlatego mu teraz in eundem sensum odpisuiemy a oraz y posiłek woyska do tegoz termini odkładaiąc. Co do zimowli nad Bohem, nicesmy im na to nie odpisali, ale tak rozumiemy, zeby się im mogła nad tą rzeką w dobrach naszych krolewskich pozwolic y naznaczyc. In reliquo prudentiaa Uprzeymosci Waszey commitissimus, a oraz dobrego etc.

(л. 183).

ДОЛЯ КОЗАЧЧИНИ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ.

Написав ВОЛОДИМИР ЩЕРБИНА (Київ).

Козаччина, ця українська суто-демократична громадська організація, досягла апогею свого розвитку в половині XVII ст.; у пізніші часи вона помалу вироджується, втрачає свій первісний характер, а далі й зовсім занепадає. Але спомин про козаччину ще довго зберігається серед люду та виявляється — чи в формі пережитків, чи в формі прагнення відновлення козацького ладу.

Цей процес ішов не одним темпом і виявлявся не в однакових формах на Україні Правобережній і Лівобережній. На Україні Правобережній останнім проявом козацького руху була Хвастівська козаччина, яку влаштував був Палій. Відомо, як сумно скінчилася ця справа. В. Антонович, що так яскраво описав цю подію, закінчив свою розвідку про неї такими словами: „Такимъ образомъ исчезло на всегда въ этой области козачество, возстановленное на время въ прежнемъ видѣ и въ формѣ согласной съ пониманіемъ народа трудами Палія и его сподвижниковъ“[1]). Але ж, хоч у формі кволих пережитків, козаччина зберігалася на Правобережжі ще в другій половині XVIII ст., і тільки помалу рештки її зливалися з селянством[2]). Та й після того спомини про козаччину ще довго лунали серед закріпаченого люду. Це виявилося в коліївщині 1768 р., а пізніше в так званій київській козаччині 1855 року.

Інакше було на Україні Лівобережній. Там аж до останніх часів за частиною сільського населення збереглася назва „козаки“, хоч від колишнього козацького ладу не залишилося майже нічого. Щоби пояснити, як це сталось, треба хоч у за-

---

[1]) В. Антоновичъ: Послѣднія времена козачества на правой сторонѣ Днѣпра. По актамъ съ 1679 по 1716 годъ. (Передмова до II тому III частини Архива Юго-Западной Россіи. Київ 1868, ст. 194).

[2]) В. Щербина: Послѣдніе слѣды козачества в Правобережной Украинѣ. (Труды XI Археологическаго съѣзда въ Кіевѣ, въ 1899 г., Том II, ст. 90—94).

гальних рисах розглянути становище цієї країни від другої половини XVII до кінця XVIII ст. й далі сливе до наших часів.

Після сумних подій Руїни і знищення козаччини на Правобережжі Лівобережна Україна стала була за справжній осередок козацького життя. Там складалася ніби то вільна автономна козацька держава. На чолі цієї держави стояв гетьман разом з генеральною старшиною; територія була поділена на полки, якими кермували полковники з полковою старшиною; полки поділені були на сотні, сотні на курінi. Це були не тільки військові, а також і адміністративні та судові ділянки. Всіх урядовців, не виключаючи й гетьмана, обірало само населення на своїх радах.

Але ж такий вільний, демократичний лад не міг зберегтися на довгі часи. З одного боку він був повною протилежністю автократичному, централістичному ладові Московської держави, а ще більше пізнішої Російської імперії; з другого боку він спирався на дуже складних економічних та соціяльних відносинах серед населення. Це викликало жорстоку боротьбу протилежних інтересів і привело до повного знищення козацького ладу.

Московський уряд почав утручатися в українські справи ще за Хмельниччини. Цар призначав на Україну московських воєводів — спочатку до Києва та Переяслава, а опісля й до інших міст, та посилав з ними московське військо. Далі, на обрання гетьманів стали посилати московських бояр, та при цьому що раз складати нові „статті", які значно зміняли умови Переяславської угоди. До гетьманів уряд ставився підозріло, обвинувачував їх у зраді; деяких навіть заслано в Сибір (Многогрішний, Самійлович). Після смерти Скоропадського цар Петро I не дозволив обрати його наступника, а для кермування Україною призначив Малоросійську Колеґію з шости російських офіцерів з бриґадиром Вельяміновим на чолі; про обрання ж нового гетьмана він заборонив навіть „докучати". Це було перше отверте порушення справи української автономії. Через кілька років один із наступників царя, Петро II дозволив обрати нового гетьмана, але влада цього гетьмана (Данила Апостола) була вже дуже обмежена, а після його смерти нова цариця (Анна) установила нову інституцію під назвою „Правленіе гетьманського уряду" з трьох українців та трьох росіян, що кермували Україною 16 років (1734—1750). Наступниця її, цариця Лизавета „дозволила" обрати за гетьмана українця Кирила Розумовського, якого брат був морґанатичним чоловіком цариці; але це вже

було фіктивне гетьманство російського царедворця, а не справжнього козацького гетьмана. Останнім знищенням української автономії було скасування гетьманства царицею Катериною II (1764 р.).

Не тільки утиски з боку російської влади порушували демократичний лад козаччини. Не меншу вагу мали економічні та соціяльні умови життя гетьманщини. За Хмельницького всі, що брали участь у повстанню, називалися козаками, та за Переяславською умовою кількість козаків обмежено шостидесятьма тисячами; всі, що не були вписані в реєстр, полишалися селянами. В умові ясно сказано: „кто козакъ, тотъ будетъ вольность козацкую имѣть, а кто пашенный крестьянинъ, тотъ будетъ должность обыклую царскому величеству отдавать". Наслідком цього було, що „можнѣйшіе" стали козаками, а „подлѣйшіе" — селянами. Так почався поділ увільненого населення на стани. Окреме становище займали, розмірно нечисленні, міщани та духовенство, що не брали активної участи в повстанню. Спочатку селяни мало чим відрізнялися від козаків. Вони були вільні й живилися з свого господарства, коли мали землю та реманент. Але мало хто з них мав ту землю, бо після революції всю вільну землю вважали за власність війська, і гетьмани почали роздавати її козакам — старшині чи й рядовим товаришам — за їхню військову службу, та ще й манастирям на їх потреби. А це ставило поселенців у залежність від нових власників та накладало на них обов'язок нести якесь „послушенство". Спочатку обов'язки були не дуже важкі, а до того селянин при нагоді міг перейти до іншого власника, в інший маєток. Але ж такі пільгові умови не довго тривали. Змінялися помалу загальні умови життя, змінялося й становище козаків та селян. Досвідченіші, спритніші козаки (почасти це були нащадки шляхти, що перейшла до козаків) складалися в окрему пануючу клясу „старшини", яка згодом оберталася в спадкову упривілейовану верству. Решта залишилася козацькою „черню". Старшина помалу скупчила в своїх руках великі земельні маєтки, які одержала від гетьманів чи „на ранг", чи у власність. Маєтки ці вона заселювала захожим безземельним людом, закликаючи його „на слободи", а по скінченню терміну свободи цих поселенців залишено в повній залежності від власника. Не задовольняючися таким „леґальним" способом для свого збагачення, старшина намагалася всякими правними, а почасти й безправними способами присвоювати собі ґрунти селян, а то

й козаків, а власників обтяжила великим послушенством. Іноді траплялося, що козаки й самі збувалися своїх ґрунтів, щоб увільнитися від що раз важчих вимог російської влади — від далеких походів, від будування нових фортець, від робіт по каналах. Але ж це ставило їх у стан тоді вже напів закріпаченого селянства. Всі ці явища яскраво висвітлив у своїх відомих працях з історії „Старої Малоросії" О. Лазаревський.

Так помалу змінився устрій колись автономної демократичної козацької держави. Вона обернулася у цілком залежну від російської влади клясову державу. Більша частина населення опинилася в повній залежності від невеликого гуртка козацької старшини, що скупчила у своїх руках великі земельні маєтки. Від колишнього вільного демократичного ладу не лишилося майже нічого.

Останні кроки до повного знищення старого ладу зроблено було наприкінці XVIII ст. за цариці Катерини II. Року 1764 скасовано гетьманство й відновлено Малоросійську Колеґію. На чолі її став відомий малоросійський генерал-губернатор граф П. А. Румянцев-Задунайський. Герой Семилітньої та Турецької війни, людина освічена, один із видатніших державних діячів свого часу, Румянцев на Україні притьмом проводив централістичні погляди цариці. Під його проводом відбулися на Україні значні реформи. Року 1780 поширено на Україну „Учрежденіе о губерніяхъ 1775 р.". Замість колишніх 10 полків, Україну поділено на три намісництва (Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське), в яких засновано нові адміністративні та судові установи. Разом із цим поширено на Україну жаловану грамоту дворянству, що давала дворянам великі пільги і право обірати своїх представників до нових установ. Року 1783 скасовано право вільного переходу селянства, що мало наслідком повне його закріпачення.

Всі ці реформи рішуче змінили становище козаків, старшини і черні козацької. Старшина після скасування гетьманства втратила всяку надію повернути свої політичні права і стала піклуватися лише за свої станові та матеріяльні інтереси. Російське дворянство користувалося великими правами на державній службі, у вихованню своїх дітей, у своїх господарчих інтересах (володіння населеними маєтками, користування кріпацькою працею). Представники козацької старшини домагалися зрівняння з російськими дворянами й помалу цього добилися.

Ще при Румянцеві кілька старшин — обозних, осавулів, пол-

ковників, сотників, бунчукових товаришів — „перейменовано“ в російські воєнні чини, і тим добули вони права дворянства[1]). Далі багато представників бувшої козацької старшини добивалося такого ж перейменування. Такі питання вирішували місцеві дворянські зібрання охоче на користь заінтересованих, не вимагаючи від них докладних доказів. Але ж у кінці XVIII ст. (1796 р.) всі подібні справи наказано передавати на розгляд до департаменту герольдії, який став часто касувати постанови зібрань. Це викликало великі протести з боку заінтересованих. Справа затяглася аж до 1835 р., коли указом „признано право на потомственное дворянство за генеральными старшинами, полковниками, полковыми обозными, осаулами, хорунжими и писарями, сотниками и войсковыми и бунчуковыми товарищами, а изъ чиновъ статского правленія за подкоморными и земскими судьями и подсудками, но только за тѣми, которые жалованы были во время существованія въ Малороссіи Гетманского правленія“; всіх же інших наказано обернути у козаків та заборонено їм називатися дворянами[2]). Так скінчилася справа з козацькою старшиною.

Інакше було з козацькою черню. Румянцев при складанні своєї відомої „Генеральної Описи Малороссіи“, яку так цінують історики як джерело до виучування внутрішнього стану України в кінці XVIII ст., не міг не звернути уваги на становище козацтва. Самий склад козацтва був неясний. Багато козаків повтрачали свої ґрунти й числилися селянами, а тепер знову домагалися повернення їх у козацтво; селяни та міщани, що одружилися з козачками, позахоплювали козацькі ґрунти й домагалися зачислення їх до козацтва. Військова організація козаків утратила свою колишню вагу; козацькі ватаги, що їх мав Румянцев під своєю командою за війни з турками, йому не дуже були до вподоби, бо були менше дисципліновані, ані ж російські полки. Румянцев уважав за потрібне виправити їх хиби та притягти козаків до постійної військової служби. Але насамперед треба було встановити кількість козаків. Російський уряд давно вже намагався це зробити, але цьому перешкоджав частий перехід козаків у поспільство і навпаки. Ще за царювання Анни, Олександер Румянцев (батько Задунайського), що якийсь час

---

[1]) Мотиви цього виложив сам Румянцев у листі до генерал-прокурора кн. Вяземського (Кіевск. Стар. 1891, I, 176—177).

[2]) Історія цього питання докладно виложена в статті Д. Міллера: Превращеніе козацкой старшины въ дворянство (К. Ст. 1897, I—IV).

правив на Україні, добився видання указу, щоб козаки своїх ґрунтів нікому не продавали й відбували за них козацьку службу. Але це мало помагало, і старшина продовжувала свою хижацьку працю; архіви Лівобережжя містять велику силу справ „объ ищущихъ казачества“ (як архіви Правобережжя „объ ищущихъ вольности“). Син того Румянцева, Петро, наказав, „чтобъ отъ сего времени никого болѣе въ козаки не писать, а кого при нынѣшней генеральной въ Малой Россіи описи, къ окончанію приводимой, гдѣ какъ найденъ будетъ, тому тамъ уже и быть, вѣчно, о козачествѣ же молчать“[1]) Генеральна опись Румянцева ще не досить досліджена, та не вся й збереглася. Тому кількість козаків у колишніх десяти полках позначити важко; але в книзі Шафонського [2]) є докладні дані з трохи ранішої доби, а саме: за ревізією 1764 р. В усіх десяти полках було: козаків виборних 176.886, козаків підпомошників 198.295 — разом 375.181, — інших станів населення (дворян, різночинців, посполитих) 648.842[3]), себ-то козаки становили більш як третину усього населення Лівобережньої України. Після обчисленння козаків Румянцев почав організувати з них постійне військо. Звичайну козацьку службу він уважав „за ни къ чему не удобную и не надежную“ і бажав „сію милицію привесть въ надлежащій порядокъ воинскихъ людей“. Замість десяти скасованих козацьких полків він влаштував десять „карабінерних“ полків з шостирічною службою. Полки ці не були вже зв'язані з певною територією, як колишні козацькі полки; в них на підставі окремого указу (20. XII. 1768) заведена була сувора військова дисципліна на зразок російських полків та окремі військові суди за воєнним (російським) уставом та воєнним артикулом[4]). Козакам важко було

---

[1]) Чтенія въ Московскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей 1861, II, ст. 63.

[2]) Шафонскій: Черниговского намѣстничества топографическое описаніе. Київ 1851, ч. I, ст. 72—85.

[3]) При відкриттю трьох намісництв десятий (Полтавський) полк поділено між новими губерніями Азовською та Новоросійською, що не входили в склад „Малої Росії“. В цьому полку числилося козаків виборних 17.123, підпомошників 20.880 — разом 37.923. Ці числа можна відлічити від наведених вище. Але пізніше Полтавщину приєднано до „Малої Росії“ і малоросійські генерал-губернатори жили в Полтаві.

[4]) Текст цього указу надруковано в статті Н. Стороженка: Къ исторіи малороссійскихъ казаковъ въ концѣ XVIII и въ началѣ XIX. вв. (Кіевская Старина 1897, IV, VI, X, XI, XII). Автор мав нагоду користуватися рукописами Яготинського архіву, що належав К. Розумовському, і не раз посилається на документи цього архіву, між іншим і на цей указ.

призвичаюватися до нових порядків; вони хотіли служити по старому. Румянцев жорстоко карав неслухняних: він наказував бити їх „нещадно плетьми та кіями"[1]). Нарешті, 1 грудня 1797 р. зроблено перший рекрутський набір з українських козаків по 3 рекрути з 500 душ[2]). Таким чином козаки були зрівняні з селянами.

Від звичайних селян одначе їх відрізняло те, що вони не були закріпачені та мали свої власні ґрунти.

Але спомини про колишню вільну козаччину ще довго не вгасали й викликали надію на відновлення козацького ладу. Російський уряд теж не забував давньої козацької слави і бажав скористати з воєнної вдачі козаків для захисту своїх інтересів, але в іншому місці — на пограниччі: за роки 1808 до 1811 виселено було на Чорноморське побережжя 25.000 козаків з їх сім'ями. Пізніше були одначе спроби, але дуже невдалі, відновити козаччину й на Лівобережжі.

На початку так званої „отечественної війни" (1812) цар Олександер I доручив малоросійському генерал-губернаторові, кн. Лобанову-Ростовському набрати на Україні замість звичайного рекрутського набору козацькі полки. Лобанов розіслав копії царського рескрипту усім земським комісарам з поясненням, що згодом, коли мине потреба, козаки будуть розміщені по домах, але будуть вважатися за козацьке військо, яке, коли потреба вкаже, повинно являтися на службу. Така організація, мовляв, буде подібна до колишнього стану козаків. Накази Лобанова були виконані, сформовано 15 кінних полків по 1200 чоловіка у кожному (з кожної сотні взято чотири чоловіка), але на тому й скінчилося. Разом із козацьким зібрано було загальне ополчення з усіх губерній; на козаків мало звертали уваги, в воєнних подіях вони ніякої участи не брали, хоч їх затримали аж до 1816 року, коли їх розпустили по домах, звільнивши на якийсь час від деяких податків[3]). Ніякого сталого війська з козаків не влаштовано. Дорого обійшлася ця

---

[1]). Два документа о состояніи малороссійскаго казачества въ половинѣ XVIII ст. (Кіев. Стар. 1882, X, 126—133) та стаття Н. С.: Къ исторіи малор. козаковъ (К. Стар. IV, 1897, 147—149).

[2]) Н. С.: Къ исторіи мал. каз. (К. Ст. 1897, IV, 155). Автор посилається на „списки населенныхъ мѣстъ россійской имперіи". Полтавська губернія. СПБ. 1862, XVIII.

[3]) Н. Стороженко: Малороссійское ополченіе 1812. Чтенія въ Обществѣ Нестора Лѣтоп. кн. V (також у його ж статті: Къ исторіи мал. коз. К. Ст. 1897. VI).

спроба козакам. Пізніше голова Державної Ради, В. Кочубей, писав: „Кн. Лобановъ-Ростовскій нанесъ ударъ козакамъ въ 1812 году. Онъ совершенно раззорилъ ихъ сформированіемъ большого ополченія безъ всякой помощи со стороны правительства“[1]). Так сумно скінчилася ця перша спроба уряду покористуватися войовничою вдачею козаків. Після цієї спроби уряд повернувся до своєї попередньої політики, та переселив у 20-х роках до Чорноморського війська ще 25.000 козаків з Лівобережжя.

Минуло 15 років, і уряд знов згадав про козаків.

Почалося польське повстання і треба було зібрати військові сили, щоб його припинити. Цар Микола запитав 1831 р. малоросійського генерал-губернатора кн. Н. Репніна, чи не можна набрати, як це було 1812 року, кілька козацьких полків. Репнін охоче згодився виконати таке доручення, бо воно відповідало його поглядам на потреби козацтва. Князь Микола Григорович Репнін-Волконський був одним із видатних політичних діячів того часу[2]). Питоме його прізвище було Волконський. Він мав двох братів — Микиту єґермейстера та Сергія — декабриста; мати їх була з роду Репніних. Але як цей рід згас, цар Олександер І дозволив одному з братів прийняти подвійне прізвище — Репнін-Волконський. Діяльність Миколи Григоровича була дуже складна: він брав участь у війні з Францією (навіть був ранений — під Австерліцом), далі був за російського посла у Вестфалії, а потім в Еспанії, р. 1813—1814 був за віцекороля Саксонії під час окупації її союзним військом, а вкінці коло 20 років (р. 1816—1835) малоросійським генерал-губернатором. З Україною він був зв'язаний дуже тісно. Дружина його, Варвара Олексіївна була онука останнього гетьмана Кирила Розумовського, сам він був родичем гр. Гудовича, якийсь один час був за генерал-губернатора в Києві та якого цар Павло мав замір призначити за гетьмана. Не дивно, що Микола Григорович уважав Україну за свою батьківщину, дуже піклувався її інтересами й тому користувався великою популярністю. Пригадуємо ще, що дочка його Варвара Миколовна приятелювала з Шевченком та вела з ним постійне листування. Доручення царя дало Репнінові можливість звернути увагу уряду

[1]) К. Ст. 1897. XI. 145.

[2]) В XII кн. Київської Старини 1897 р. надруковано прекрасний портрет Репніна та докладну біографічну розвідку Н. Стороженка, як додаток до цього портрету.

на скрутне становище козаків. Він дуже охоче взявся за набирання козацького війська для здавлення польського повстання. „Народ сей, — писав він, — сохранившій доселѣ воинственный духъ предковъ своихъ, сохранилъ и древнюю ненависть къ ляхамъ, подъ игомъ коихъ стеналъ край сей болѣе трехъ вѣковъ". До цього Репнін пропонував полекшити матеріяльне становище козаків та зменшити з них податки. Цар згодився, та навіть подарував усі недоплатки й обіцяв після скінчення служби цих полків видати якесь окреме розпорядження про козацьку службу. Наслідком цього було швидке влаштування 8 козацьких кінних полків. Один з молодших співробітників Репніна, І. Сердюков, так описує це ополчення: „Им обѣщано по окончаніи кампаніи возврат в дома, а поступившим из гражданских чиновников в офицеры переименованіе в военные чины. В такой надеждѣ все закипѣло, и менѣе нежели в мѣсяц Полтавская и Черниговская губерніи выставили 8 полков по тысячѣ каждый, а дворяне купили лошадей и сбрую. Казаки шли всѣ охотно; между ними много было таких, которые оставили жен, дѣтей и довольно значительное состояніе. Здѣсь вполнѣ выразился козацкій героизм, и я тогда только повѣрил малороссійской исторіи, в которой борьба Хмельницких, Наливайков и других героев Украйны с поляками мнѣ казалась невѣроятною. Судил я прежде так потому, что в мирной жизни малоросс кажется от волов не мог ступить ни шагу... Но нужно знать этот истинно добрый и смышленный народ в часы невзгоды, в серьезных дѣлах — это львы неукротимые и самые правдивые поборники славы"[1]). Не довго протяглася служба цих козаків; через якихось три місяці повстання було приборкане й козаки повернулися додому. Репнін хотів покористуватися цим, щоби здобути для козаків якісь пільги. В своєму донесенні царю він нагадував, у якому важкому стані опинилися козаки після нещасної спроби 1812 року, після якої уряд не здійснив своїх обіцянок. Не вважаючи на те, козаки знову прийшли на допомогу урядові і тепер мають надію, що цар відновить їхню колишню військову організацію. На підставі таких міркувань Репнін представив царю якийсь „проектъ положенія объ обращеніи малороссійскихъ казаковъ къ первобытному ихъ воинственному состоянію". Проєкт цей здається не зберігся, але в Яготинському архіві збереглася чернетка

[1]) Кіевск. Старина 1896, XI, 193—194 (Автобіографическая записка И. И. Сердюкова).

рапорту, при якому Репнін посилав його цареві. Н. Стороженко, що користувався рукописами цього архіву, надрукував її у своїй статті[1]). Здається проєкт Репніна звертав на себе увагу українського громадянства. Серед творів тодішнього письменника Е. П. Рудиковського є досить довгий вірш „Помин о славній козаччині в' Малоросії давно колись бувшої й теперішньої“. Починається цей вірш так:

„Були на світі козаки
Колись... А що вони тепер...
Злиденні стали мужики —
Ввесь дух козацький в них замер.“

Далі описується зубоження козаків, злидні, піяцтво, лінощі, але проте їхня військова вдача не завмерла. Вірш закінчується побажанням:

„Коли ж, коли ж їм принесе
Цю з неба вісточку Господь,
Що військовий вони народ“[2]).

Про долю проєкту, що його склав був Репнін, скажемо далі. Що ж до військової служби козаків, то ця справа скінчилася для них дуже погано. Відновлено було рекрутські набори з козаків, хоч з деяким полекшенням — на 15 років, замість звичайних 25. Козакам, що брали участь в ополченні 1831 року, наказано позаписуватися у різні реґулярні російські полки. До нас дійшли цікаві подробиці про те, як було виконано цей наказ. Козаки повинні були збиратися до трьох пунктів — Полтави, Лубень і Чернігова. Туди післано до прийому губерніяльних урядовців і офіцерів. До Лубень приїхав сам Репнін. Він поздоровкався з козаками й велів прочитати царський указ, а далі почав обходити козацькі лави й запитувати, куди хто хоче записатися. „Ну, ребята (пише свідок цієї сцени Номис), допитував Репнін, гдѣ-бы вы хотѣли служить — в уланах, гусарах, артиллеріи — гдѣ?“ — Молчаніе. — „Говорите — гдѣ?“ — Снова молчаніе. — Репнин снова начал идти вдоль фаса и, приблизившись к саженному фланговому, в каптанкѣ и черной смушковой шапкѣ: Ну, ты бы напримѣр, спрашивает, гдѣ-бы ты желал служить? — В козаках хочу служить, Ваше благородіе. Эх ты, говорить Репнин (и при этом мазнул гиганта рукой так, что шапка надвинулась ему на глаза). — В козаках!... Нельзя в козаках!... Господа, поворотился он к наѣхавшим офицерам,

[1]) Кіевск. Старина 1897, X, 123.

[2]) В. Щербина: Изъ семейного архива — К. Ст. 1892, VII, 55—59; або в окремому виаднні ст. 88—92.

выбирайте себѣ!" Тут почалася ганебна сцена огляду, як оглядають коней на ярмарці. Репнін схвилювався й закричав якимсь скрипучим голосом: „Козаки по мѣстам!" і сам став ділити козаків по полкам[1]).

Здається при цьому не обійшлося без хвилювань серед козаків та без суворого покарання неслухняних. М. Максимович пізніше так розказував про ці події: „Репнин воодушевил козаков. Энтузіазм был чрезвычайный. Козаков довели до Бѣлоруссіи, и потом отвели назад и поворотили их всѣх — добровольных — то ополченцев и на собственный счет вооруженных — в солдаты. Стали протестовать, но в отвѣт на это прогнали сквозь строй до смерти"[2]). Сердюков теж каже: „В Полтавѣ и Черниговѣ вспышка была, но „безпорядки", как обыковенно у нас называют, были прекращены оружіем"[3]). Сам Репнін у листі до Кочубея (що не спочував замірам Репніна), ніби виправдуючись, каже: „Волненіе в Полтавѣ не имѣет никакого значенія; все было успокоено при одном моем появленіи и строгом тонѣ, к которому мои подчиненные не привыкли"[4]).

В 30-х роках знову почалися переселення козаків на Кавказ.

Так смутно скінчилася справа з ополченням 1831 р. Що ж до проєкту Репніна, то його передано на розгляд спеціяльної комісії, в якій він викликав великі заперечення, переважно з боку того ж Кочубея (голови Державної Ради), упертого централіста. Репнін все ж настоював, що козакам треба дати сталу організацію, щоб захистити їх від великих тягарів та надужить, які вони терплять. Про військову організацію козаків він уже згадував. Наслідком його домагань було затвердження складеного ним „Устава объ управленіи малороссійскими козаками" (17 січня 1834). Для керування козаками засновано „Главное попечительство о малороссійскихъ козакахъ" в Полтаві, „Попечительныя конторы" по повітових містах, волосні правління та стани по селах; для цих установ складено подрібні інструкції.

Таким чином Репніну пощастило дати козацтву якусь сталу організацію, що відрізняла їх від селян не тільки панських,

---

[1]) Сердюковъ: Автобіографическія записки. (К. Ст. 1896, XI, 195—196); М. Номис: Нѣсколько замѣток к автобіографической запискѣ И. И. Сердюкова. (К. Ст. 1897, IV, 158—161).

[2]) Мысли М. А. Максимовича о Н. Г. Репнинѣ и об ополченіи 1835 (К. Ст. 1898, V, 45—46).

[3]) Сердюков, ст. 195. [4]) К. Ст., 1897, XI, 148.

а також і казенних. Але самому Репніну не довелося провадити цю організацію. 1 січня 1835 р. його звільнено з посади малоросійського генерал-губернатора й призначено за члена Державної Ради, а ще через півроку (16 червня 1836) дано йому повну димісію. Претекстом до цього були якісь непорозуміння при будуванні Жіночого Інституту в Полтаві, але справжньою причиною були його близькі зносини з декабристами (він навіть не явився на коронацію царя Миколи, що так жорстоко покарав його брата Сергія Волконського), спорідненння з Розумовськими й Гудовичами, та велика популярність на Україні. Номис в одній із своїх статтей каже: „Мы еще в дѣтствѣ, живя в центрѣ управленія князя Репнина, слышали о происках и клеветѣ нѣкоей партіи на дѣятельность князя. Кто бы мог думать, что этот видный государственный дѣятель... был заподозрѣн и почти обвинен ни болѣе ни менѣе, как, говоря по нинѣшнему, в сепаратизмѣ и украинофильствѣ. И однако это так"[1]). По димісії Репнін прожив на Україні ще коло десяти років у дуже сумному стані й помер 7 січня 1845 р. в своєму маєтку Яготині, що належав колись К. Розумовському.

Статут, що його склав для козаків Репнін, здавалося б поклав край військовому ладу лівобережньої козаччини, до якого так підозріло ставився російський уряд. Але серед козаків усе ж зберігався спомин про давні часи, а уряд при нагоді пробував користуватися цими історичними ремінісценціями. Року 1855, під час війни з европейською коаліцією, з цілої Росії скликано ополчення. В Полтаві теж сформовано кілька козацьких полків та послано на вартування до Прибалтійського краю.

Ми не знаємо ніяких подробиць про це вартування. Тільки в „Київській Старині" є цікава замітка про дві урочисті зустрічі козацьких полків у Курську, коли вони йшли на війну і коли верталися додому. У цій замітці наведено дві досить вдало складені пісні тих козаків. В одній пісні козак з сумом покидає свою батьківщину та висловлює побажання:

„Щоб козацька добра сила
В тобі процвітала;
Щоб до віку не змарніла
Козацькая слава;
Щоб тебе, мамо, кохали
Свої й чужі люди,

[1]) Ст. Фонъ Носъ: Письмо кн. Н. В. (sic)) Репнина къ императору Николаю Павловичу (К. Ст. 1882, XII, 561—562, з поясненнями Носа).

I кобзарі щоб співали
Про все, що ще буде!..“

В другій пісні козак у бадьорому тоні висловлює побажання:

„Щоб козацька слава
Знову встала з домовини,
Де так довго спала...“ [1])

Року 1863, під час нового польського повстання знову скликано на Україні ополчення. Здається, це було вже не козацьке ополчення, а збіралося воно з загального складу населення. Ніяких звісток про це ополчення в літературі я не знайшов. Може до цього ополчення відноситься відзив М. Максимовича в розмові його з Н. Гіляровим-Платоновим (відомий московський публіцист слов'янофільського напряму): „Ну, а как послѣднее ополченіе? спрашивал я. Ну, что, ничего й спрашивать, говорит он. Тут просто из крестьян брали, да и то каких старались отдавать — самых дрянных пьянчуг“ [2]).

Так зникла колишня військова організація козаччини на Лівобережжі. Не вважаючи на зазначені спроби її відновлення (1812, 1831 і 1863 рр.), можна сказати, що її скасовано ще за Румянцева. Скасування гетьманства, поділення України замість полків на намісництва, заведення рекрутських наборів з козаків, а до того ще незначна, розмірно, кількість козаків супроти загалу сільського населення краю[3]) — усі ці обставини мали за наслідок повернення козаків у мирне хліборобське населення. Козаки Лівобережжя не одержали такої військової організації, яку мали до недавніх часів козаки, що жили на пограниччі — Чорноморські, Кубанські, Азовські (нащадки запорожців та виселенці з Лівобережжя); вони обернулися ніби то в селян. Але становище козаків було значно краще, ніж становище селян. Вони ніколи не були закріпачені, а були якимсь окремим станом населення; їх права були стверджені окремим статутом. Найважнішим правом козаків, що відрізняло їх навіть від селян державних, було те, що вони зберігали з давніх часів повне право власности на землю; це ставило їх навіть у рівень з здворянами. Козаки користувалися таким виключним становищем аж до останніх часів.

[1]) А. Танков: Из недавней исторіи малорусскаго казачества. (К. Ст. 1898, ст. 46—51).

[2]) Кіевская Старина 1898, V, 46.

[3]) Репнін налічив козаків приблизно пів мільйона. Кількість населення Чернігівської та Полтавської губернії, правда, трохи пізніше, виносила більш як 5 мільйонів.

ОБРАЗКИ З ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНИЦТВА В ГАЛИЧИНІ В XVIII і XIX СТ.

Написав АМВРОЗІЙ АНДРОХОВИЧ (Сокаль).

1. БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ І УЧНІВ.

В тім часі, коли австрійське правління перемінювало в Галичині поєзуїтські й попіярські гімназії на чисто державні, або касувало їх, всевладно панувало вже Йосифінське освічення. Приклонники освічення, австрійські урядники, обійшлися з бібліотеками манастирських гімназій просто по варварськи. Всі твори, противні кличам освічення, чи германізаційним плянам, понищено, попродано й хіба в найліпшім разі стягнено до університетської бібліотеки у Львові. На великі просьби гімназійних префектів виїмково оставляло правління до вжитку гімназій тільки латинських клясиків [1]). Для академічної гімназії вратував трохи книжок з поєзуїтської бібліотеки префект Гнат Мільбахер [2]). Скасувало австрійське правління бібліотеки манастирських гімназій, але не подбало про заснування нових при державних гімназіях, хочби вже навіть у дусі освічення. Зі смертю Йосифа II проти „освічення" пішла повна реакція. Для бібліотек при гімназіях не принесла ця зміна ніякого поліпшення. „Освічення" знищило давні твори, а реакція й давніх творів не давала й нових не допускала. Від 1790 до 1843, а властиво до 1848 р. австрійські правлячі круги просто тремтіли перед усякою новою книжкою, щоби через неї не діставалися західньо-европейські свободолюбні кличі між населення, передусім між молодь. Правда, в 90-их роках 18-го століття ширило правління між молоддю спеціяльно спрепаровані проти кличів освічення брошури під замітним заголовком: „Розвідка проти мудрагельства й всезнайства" й „Розвідка проти шкідливих наслідків французької революції", але на тій спробі й скінчилося, бо „Sparsystem" не

---

[1]) F. Świstuń: Kronika gimnazyum rzeszowskiego. Звідомлення 1885/6, ст. 25—26.

[2]) Архів Намісництва: Гімн. акти 8 В: Elenchus 1789, ч. 4.292.

дозволяв навіть на такі видатки. Замість цього вибрало австрійське правління зовсім некоштовну дорогу, а саме не допускало між молодь ніяких книжок при помочі що раз гострішої цензури й нагляду з боку Губернії, дирекції поліції, гімназійних директорів, префектів і вчителів. Шкільні підручники, особливо хрестоматії, котрих учителі повинні були точно придержуватися під грозою суворої відповідальности, мали бути одинокою лектурою для учнів і для вчителів! Учитель мав лише часть підручника чи хрестоматії взяти в школі, а прочі уступи, пропущені в школі, мали служити на приватну лектуру й, на думку правління, заспокоювати цікавість молоді до книжки взагалі! Тому, що правління не давало грошей на бібліотеки при гімназіях, могли вони повставати тільки дорогою добровільних дарів від префектів і вчителів, або приватних людей, прихильників школи. На помножування бібліотеки дорогою жертволюбности правління годилося радо й не щадило похвал жертводавцям[1]). Тим часом у тайних реляціях префект мусів що року подавати в останній рубриці при кожнім учителі, в котрих предметах він відзначається й чи старається про поглиблення свого знання. Таким чином правління, не справляючи само книжок до шкільних бібліотек, звалювало на вчителів обов'язок, самим за власні гроші купувати нераз навіть дорогі потрібні твори!

Ще поки існували клясові вчителі, могла така аномалія від біди уходити. Одначе з хвилею введення фахових учителів (в Галичині 1811—1819 рр.) мусіло правління подумати про гімназійні шкільні бібліотеки, щоби фахові вчителі могли поглиблювати своє знання, а попри те, щоби й здібніші учні мали з чого заспокоювати свою жадобу знання. В тім разі потреба показалася сильнішою від ощадности. З початком шк. року 1810/11 купило правління для академічної гімназії природничі й фізикальні прилади і збірку помічних фахових книжок[2]). Був отже вже зав'язок бібліотеки. У 1816 р. правління рішилося навіть завести по гімназіях справжні бібліотеки й визначити щорічно відповідні фонди на те. Але зарівно, як і кожний майже вчинок австрійського правління, так і цей був половинний. Придв. декрет з 21 IV 1816 р. завів окремі бібліотеки, але тільки по провінціяльних гімназіях, де не було університетської, колеґіятської чи манастирської бібліотеки. „Щоби можна заснувати й помножувати доцільно бібліотеку для тих гімназій, що не на-

---

[1]) Архів Намісництва: Гімн. акти 8 В: Elenchus 1789, ч. 4.140.
[2]) Gazeta Lwowska 1811, ч. 9.

ходяться при університетській, колеґіятській чи манастирській бібліотеці“, говорив згаданий декрет, „визначується з наукового фонду для кожної такої гімназії протягом 6-и літ по 200 fl. rh., а опісля по 50 fl. rh. річно“[1]). Таким чином академічна гімназія, а вкоротці разом з нею й II львівська гімназія найшлися поза скобками й тої дрібної спроможности дійти колись до своєї доцільної бібліотеки. В додатку втратила академічна гімназія й збірку помічних книжок до реальних предметів, справлену з початком шк. року 1810/11, бо з хвилею введення наново клясових учителів і усунення фізики й історії природи, мусіла академічна гімназія й II гімназія відступити ті книжки й всі прилади реальній школі[2]). Обидві львівські гімназії, називані все „взірцевими школами“, а академічна гімназія, називана „alma mater gymnasiorum“, опинилися від шк. року 1818/19 без бібліотеки в тім самім часі, як кожна гімназія на провінції діставала що року досить значну підмогу на бібліотеку! Такий стан тривав до 1843 р. Правда, мали обі гімназії у Львові користуватися університетською бібліотекою, але університетська бібліотека, неустатковувана як слід свіжими творами, не відповідала потребам професорів і слухачів богословського, філософічного, правничого й ветеринарського відділів, не то, щоби могла заспокоїти потреби гімназійних учителів і учнів. Тяжко було з неї користати вчителям обох гімназій, а майже недоступною була вона для гімназистів; а в тім, не мала університетська бібліотека підхожих і цікавих для гімназійної молоді творів. Жалілися без упину на таке упослідження академічної гімназії вчительський збір, префект і краєвий гімн. директор, але ощадне австрійське правління оставало на всі їх домагання глухе й все їх відсилало до університетської бібліотеки. Аж у 1843 р. вдалося краєвому гімн. директорові виклопотати в правління підмогу на справлення конечних помічних навчальних творів. Придворна комісія 15 XII 1843 р., ч. 1054 признала обом гімназіям у Львові одноразово 356 fl. rh. 03 кр. на справлення „кількох навчальних помічних творів, „бо там крім кількох мап і ґльобу досі нема ніяких бібліотек“[3]). Скандальний стан бібліотеки при академічній гімназії згаданими словами

[1]) Gymn. Codex, IV. вид., Відень 1829, ст. 25.

[2]) Архів Намісництва: Гімн. акти 8 В: Звідомлення краєв. гімн. дир. 30 X 1818, ч. 50 і з д. 10 X 1823, ч. 54.

[3]) Ibidem.: Звідомлення краєв. дир. гімн. з шк. року 1842/3. Підчеркнення моє.

відмітила сама Придворна комісія! Префект академічної гімназії предложив спис замовлених книжок до одобрення ревізійному урядові книжок (Bücherrevisionsamt), себто цензурі й краєвому гімн. директорові й купив 57 книжок, 2 ґльоби і 26 мап. На тім і стало. До 1848 р. бібліотека першої на цілу Галичину гімназії виносила всього 57 книжок!

Просто ганебне упослідження акад. гімназії під цим оглядом зілюструє нам найліпше такий факт: Губернія 14 IV 1844, ч. 14.882 розпорядила, що всі гімназії на провінції мають даром одержувати по 1 примірнику „Oesterreichische Blätter für Kunst und Litteratur", і справді вони той журнал діставали. Не відносився цей розпорядок до обох львівських гімназій, бо вони були приділені до університетської бібліотеки й звідти мали згаданий журнал одержувати. Як їх під цим оглядом обслугувала університетська бібліотека, видно з просьби, а радше скарги краєвого гімн. директора, А. Баранецького з дня 5 XI 1844 р. Він просив Губернію, аби по однім примірнику журналу присилала також до обох гімназій у Львові, „бо вони прилучені до університету, що складається з 3-ох відділів і з ветеринарського відділу з дуже великим числом професорів і через те від 14 IV 1844 р. ані він, ані ніхто з учителів обох гімназій на очі не бачив того журналу"[1]). Чи прихилилася Губернія до його просьби, чи знову відіслала до університетської бібліотеки, не знаємо. Правління було далі глухе на всякі домагання й тому в акад. гімназії в шк. році 1845/6 „не справлено ніяких навчальних засобів". У шк. році 1846/7 писав краєвий гімн. директор: „академічна гімназія не дістає ніякого павшалю й тому нічого не справлено"[2]). Так само було й у шк. році 1847/8. Тим часом, немов на глум, діставала акад. гімназія, хоча й не мала бібліотеки у властивім цього слова розумінні, нарівні з іншими гімназіями розпорядки від правління в справі бібліотеки. В 1824 р. дала Губернія вчительським зборам вказівку, як усувати лихо, спричинюване приватними випозичальнями книжок (Leihbibliotheken), а для заощадження видатків на справлювання нових книжок веліла продати чужомовні й непотрібні книжки з гімназійних бібліотек і за придбані гроші купити потрібні твори[3]).

---

[1]) Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 B: Звідомлення краєв. дир. гімназ. 5 XI 1844, ч. 511.

[2]) Ibidem. Звідомл. кр. гімн. дир. 21 XII 1846, ч. 534; Звід. зі шк. р. 1846/7.

[3]) Ibidem, Губернія 4 VIII 1842, ч. 44.788; звідомлення кр. гімн. дир. 1 X 1834, ч. 385.

5

Місцеві директори, себто старости на провінції й краєвий гімн. директор (усе канонік латинської капітули!), а для акад. гімназії краєвий гімн. директор і цензура наглядали над бібліотеками й давали дозвіл на купно нових книжок до бібліотек. Але й їм правління недовіряло! Й тому Придворна комісія 27 II 1828, ч. 1540 піддала шкільні бібліотеки ще під нагляд ординаріятів. Ординаріяти мали переглянути гімназійні бібліотеки через своїх відпоручників, „сумніві книжки взяти в перехowання, себто сконфіскувати й списати запас книжок“[1]). Принайменше з бібліотеками обох львівських гімназій мали ординаріяти спокій, бо там не було що переглядати! Щойно в 1841 р. видала Придворна комісія інструкцію, як вести й зберігати гімназійну бібліотеку. Префект мав зладити точний каталог: подати титул, автора, час і місце видання, формат і оправу книжки й на творі прибити печатку. Бібліотеку обов'язаний був префект усе в ладі удержувати й бодай раз у році очистити книжки з пороху й не тримати чужих творів усуміш з гімназійними. При випозичуванні книжок молоді треба вважати, чи книжка відповідна; записувати точно, кому й коли випозичується; випозичати найбільше на 3 місяці. Спис книжок, котрі префект хоче купити, має предложити до одобрення на провінції місцевому старості, той краєвому гімн. директорові, той Губернії, а Губернія цензурі і щойно по їх одобренню може купити. Префекти обох львівських гімназій предкладали просто краєвому директорові гімн., а той далі. З визначеної на бібліотеку дотації мав префект складати що року точний рахунок. Місцевий директор на провінції, себто староста, а у Львові краєвий гімн. директор мав перевести що 3 роки ревізію книжок по гімназійних бібліотеках, а крім цього на провінції краєвий гімн. директор при кожній візитації. При переміні в особі префекта має відбутися правильна передача й перейняття бібліотеки[2]).

Не находячи для себе займавої духової поживи, в бібліотеках академічної й II-ої гімназії з браку книжок у них, випозичали собі цікавіші й здібніші учні книжки в бібліотеці Ставропигійського Інституту, в приходській бібліотеці того ж Інституту, в університетській бібліотеці, згодом в Оссолінеум, а го-

---

[1]) Ibidem: Звідомлення префекта ак. гімн. з д. 20 IX 1828, ч. 447.

[2]) Ibidem: Гімн. акти 8 В: Придв. комісія 8 V 1841, ч. 2658/672.

ловно по приватних випозичальнях[1]). Австрійське правління з ощадности, хоч виховання молоді мало під своєю управою, само випускало з своїх рук дуже важний засіб — шкільну бібліотеку, при помочі котрого могло було нагинати молоді уми на свій лад через цікаву лектуру, спрепаровану у своїм дусі. Голод на книжку в молоді хотіло австрійське правління вбивати всякими заборонами й обмеженнями. Але, звісна річ, живої душі не закуєш у рамці сухого параграфу! Само отже правління через свої заборони, через брак пригожої бібліотеки спричинювало, що незаспокоєний школою голод на книжку робив львівську гімназійну молодь дуже податною на всяку революційну, а в суті речі польську пропаґанду.

2. НАСАДЖУВАННЯ „ОСВІЧЕННЯ“ ЗА ЙОСИФА II-ГО В ГІМНАЗІЯХ. БОРОТЬБА З „ОСВІЧЕННЯМ“ І „ПЕРЕВОРОТОВИМИ КЛИЧАМИ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ“ ПО ЙОГО СМЕРТІ.

Йосиф II і його помічники всіми способами насаджували „освічення“ (Aufklärung). При переміні галицьких гімназій в 1784 році на чисто державні пересівали помічники Йосифа всіх учителів крізь сито „освічення“ і відсували всіх, що не підходили під це мірило. В 1786 р. побоюючися, що мимо їх дослідів могли дістатися на вчителів до гімназій прихильники давніх поглядів, приказала Придворна комісія 20 VI 1786 р. Губернії, щоби щодо кожного вчителя розслідила, „чи він є освічений і тверезо думаючий чоловік, чи навпаки, прихильник старої, навчальної методи, слабо- й твердолобий чоловік; чи і в якій мірі знає навчальні предмети й навчальну методу; чи має дидактичний хист, охоту до культури й наук і чи знає німецьку мову“[2]). І справді, Губернія й префект акад. гімназії Мільбахер придержувалися тої вказівки, провірюючи кандидатів до гімназійних посад. Тим часом наслідник Йосифа II, Леопольд II, а передусім Франц I старалися всіми способами саме усувати наслідки Йосифінізму. А спонукував їх до того страх, щоби кличі французької революції не поширювалися і в Австрії і не викликали подібного

---

[1]) Моя розвідка: О. І. Горбачевський ст. 93. Архів Намісн.: Гімн. акти 8 В: Губернія 4 VIII 1824, ч. 44768; звідомлення кр. гімн. директора 1 X 1824, ч. 385.

[2]) Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Придв. комісія 20 VI 1786, ч. 1017. Підчеркнення моє.

перевороту. Правлячі круги намагалися всякими способами боротися проти нових кличів. Заборонювано ширити книжки з новою тенденцією[1]) і заохочувано письменників, урядників і вчителів писати й видавати твори й брошури проти „освічення“ й проти кличів французької революції та в обороні існуючого суспільного, релігійного й державного ладу. Дня 21 IV 1794 р. поручила Губернія всім гімназійним учителям написати працю на премію „про мудрагельство й всезнайство“ (Preisfragen wegen Klügeln und Besserwissen) і предложити Концессові, а той Губернії, щоби найліпшій праці признати грошову нагороду в висоті трьох дукатів. Кожний учитель був обов'язаний зладити працю, в котрій у виді повістки або розвідки мав виложити учням, „що в кожнім званні можна мати у людей пошану й що багато треба вчитися, аби в світі дійти до вищого щастя, ніж його мали наші батьки, і що ніколи не можна за багато вміти, або вважати себе за мудрішого від других людей, бо є мудріші від нас“. В 1793 р. оповіщено конкурс на написання популярної розвідки: „Über die üblen Folgen der französischen Revolution“. Префекти всіх гімназій дістали рішучий приказ виекзеквувати від підлеглих учителів вироби на завдані теми[2]). В 1791 р. цензуру загострено, читальні й випозичальні книжок піддано під пильний нагляд поліції, настоятелям поручено надсилати тайні кваліфікації підлеглих. Гостро заборонено тайні товариства, масонські льожі замикано[3]). Що року Придворна комісія накликувала вчителів, аби берегли молодь перед від'ємним впливом революційних ідеалів, щоби пильно пособляли релігійному й моральному вихованню молоді[4]). Очевидно, доки стояли на чолі навчальних заведень і яко вчителі впливали на молодь приклоники Йосифінізму, вислід з таких накликувань був слабкий. В 1801 р. мусіли всі урядники й учителі підписати реверс, що не належать до ніяких тайних товариств. В 1805 р. доносила Губернія, що цісар із великим невдоволенням довідався, „що багато урядників занедбує з каридостойного ложного лібералізму приписи

---

[1]) Ibidem: Губернія 20 VII 1790.

[2]) Арх. льв. університету: Proth. Consess. 1792, ч. 610, 877; St. Tomaszewski: Pogląd na rozwój gimnazyum brzeżańskiego. Звідомлення з р. 1906, II ч., ст. 81; F. Świstuń: Kronika gimnazyum rzeszowskiego. Звідомлення з р. 1885/6, ст. 30, 32.

[3]) L. Finkel: Historya uniwersytetu lwowskiego I, Lwów 1894, ст. 151.

[4]) Арх. льв. унів.: Proth. Consess. 1795, ч. 141, 1796, ч. 1031.

нашої святої релігії, не ходить зовсім на богослуження або вважає костели за світські доми забави. Наказується всім... виповняти точно релігійні обов'язки й не давати через їх легковаження притоки до згіршення"[1]). В Придворній канцелярії, у шкільнім відділі, де за Йосифа II безупинним кличем було „освічення" (Aufklärung), від його смерти зачало появлятися викликане передусім подіями й страхіттями французької революції, інше слово, „Aufklärungsdünkel", під котрим розуміли спершу тільки від'ємні сторони доби „освічення", а потім поволі кожне змагання до ширшої освіти[2]).

3. ПРИВАТНІ ЛЕКЦІЇ ГІМНАЗІЙНИХ УЧИТЕЛІВ.

(Correpetitiones, Nachstunden 1774—1852).

Важним джерелом доходів для гімназійних учителів були крім держання учнів на станції — корепетиції (Nachstunden), себто приватні лекції, уділювані у шкільнім будинку по шкільних годинах. Спершу заплата за них не була управильнена і це давало притоку до надужить, недалеких від хабарництва. Якщо спори викликали згіршення, за кару забороняла Губернія на якийсь час цей спосіб зарібку, „щоби по змозі запобігати надужиттям", але згодом на просьбу вчителів дозволяла знову з тим обмеженням, що вчитель міг уділяти приватні лекції тільки за попереднім зголошенням і дозволом префекта[3]). А в тім, сам уряд толерував корепетиції і йшов під тим оглядом на руку гімназійним учителям, обмежуючи до 1832 р. що раз більше свободу приватного навчання. В 1832 р. знесла, правда, Придворна комісія в засаді корепетиції гімназійних учителів, але поодиноким заведенням, а передусім тим, що були в глухій провінції, давало правління й далі дозвіл на приватні лекції. Їх тільки дуже докладно унормовано для обмеження всяких надужить, напр. учитель міг учити тільки 10 учнів нараз, лекції могли відбуватися тільки 4 рази на тиждень, гонорар місячно від одного учня міг виносити найвище 2 fl. rh. і т. д.[4]) В 1835 р.

---

[1]) L. Finkel: Op. cit. I, ст. 158.

[2]) Ibidem, ст. 149.

[3]) St. Tomaszewski: Pogląd na rozwój gimnazyum brzeżańskiego. Звідомлення з 1906 р., ч. II, ст. 82; Архів львів. університету: Proth. Consess. 1795, ч. 5; Губернія 13 XII 1794, ч. 32.461.

[4]) St. Tomaszewski: Op. cit., II, ст. 82; Архів Намісництва: Гімн. акти 8 B: Звідомлення краєвого директора гімназ. з шк. року 1834/5; Губернія 18 VI 1832, ч. 34.433.

пригадувала Губернія, що гімназійним учителям невільно уділяти приватних лекцій у себе дома, а тільки в шкільнім будинку; в противнім разі мав префект потягати винуватців до відповідальности [1]). В академічній гімназії існували корепетиції до 1832 р. Придворний декрет, що їх касував, примінено передусім до академічної гімназії, бо у Львові було досить іспитованих приватних учителів, а в тім, усякі надужиття тут скоро доходили до відома загалу, а тим самим і до Губернії. Знаємо напевно, що не було корепетицій до 1844 р., бо в 1843 р. учитель гуманіорів при II-ій гімназії, В. Гофман, просячи за додаток до платні, мотивував просьбу тим, що у Львові життя дорожче, ніж на провінції, а таке важне джерело доходів, як корепетиції, заборонене [2]). В 1844 р. знову дозволило правління на корепетиції у Львові й вони існували тут до 1850, зглядно 1852 р. [3])

4. ПРИВАТНІ (ДОМАШНІ) ВЧИТЕЛІ (1784—1856).

(Privatlehrer, Hauslehrer, Privatinformator, Privatcorrepetitor, befugter Privatlehrer, Hofmeister, Instructor).

В буденнім житті називано їх ґувернерами, директорами, інструкторами. З приватними іспитами тісно в'язалася інституція домашніх учителів. Австрійське правління, перемінюючи в 1784 р. галицькі гімназії на чисто державні, мало на оці виключно науку й пильно наглядало, щоби через школу не поширялися між молоддю згубні для устрою й задушевних плянів держави ідеї, натомість поминуло одну сторону шкільництва, на котру давні манастирські школи звертали більше уваги, а саме виховну. Давні конвікти й бурси австрійське правління покасувало, щоби зовсім усунути манастирі, яко ворожі кличам „освічення", від впливу на виховання молоді. Отже державні гімназії замінилися на заведення, в котрих тільки задавано, пояснювано й відпитувано лекції, а журбу про позашкільне поведення й виховання оставлено родинному домові [4]). Через те з заведенням чисто державних гімназій заможніші батьки (передусім шляхта), що дбали за моральне поведення й виховання синів, воліли домашню науку

---

[1]) Архів Намісництва: Гімн. акти 8 В: Звідомлення краєв. директора гімн. з шк. року 1834/5; Губернія 24 VII 1835, ч. 30.514.

[2]) Ibidem: Просьба Гофмана з 1843 р.

[3]) Tomaszewski: Op. cit. II, ст. 82; Е. Харкевич: Хроніка львівської академічної гімназії. Звідомлення з 1900/1.

[4]) Świstuń: Kronika gimnazyum rzeszowskiego. Звідомлення дирекції гімназії з р. 1885/6, ст. 39.

для своїх дітей під своїм оком. Таким робом повстала інституція приватистів, приватних іспитів і приватних учителів. Одначе для правління не могло бути байдужою річчю, хто займався приватним навчанням і впливав на молодь. Тому піддало воно й приватну науку під свій пильний нагляд і контролю й видало різні, подрібні навіть постанови, що очеркували й обмежували точно цю установу. Правління взагалі відносилося неприхильно до приватної науки й тому видавало переважно обмежуючі розпорядки. Щойно від сорокових років 19-го ст. поволі дозволяло й на деякі полегші. Приватні вчителі за австрійської влади різнилися зовсім від ґувернерів у давній Польщі. Давніше за Польщі додавали батьки синам, виховуваним у конвіктах, ґувернерів, аби товаришили їм у дорозі й поза домом та доповняли їх освіту й огладу. Нові приватні вчителі вчили й виховували молодь дома зовсім по державній системі і їх учні складали приватно іспити в державних заведеннях.

Вже в 1784 р. приказала Придворна комісія, „що лише ті можуть бути приватними вчителями, які присвоїли собі методу нормальних шкіл“[1]). В 1788 р. повторила Придворна комісія попереднє обмеження й видала приписи, як переводити іспит з кандидатами на приватних учителів[2]). Кандидат на приватного вчителя до 1827 р. мав виказатися, що скінчив гімназію й що під політичним і моральним оглядом бездоганний. У 1792 р. загрозило правління неіспитованим приватним учителям за приватне навчання в'язницею! Внаслідок цісарського розпорядку з 6 X 1796 р. всі приватні вчителі мусіли піддатися строгому іспитові перед учительськими зборами гімназій. Придв. декрет з д. 28 VII 1818 р. знову постановляв: „Тому, що державі не може бути байдуже, хто по приватних домах сповняє обов'язки вчителя, ґувернера, інструктора або корепетитора, тому на будуче не вільно нікого приймати в цім характері без попереднього відома й дозволу префекта гімназії, бо в противному разі хлопця, котрого вчив неіспитований приватний учитель або корепетитор, не допуститься до іспиту в державнім заведенню“. Декрет з 28 VII 1818 р. був доповненням до придворного декрету з д. 23 IV 1813 р., котрим Придворна комісія приказувала, щоби префект гімназії доти не вписував приватиста до листи приватистів, доки той не дасть доказу, що його дома

---

[1]) Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Index 1784.
[2]) Ibidem: Index 1788.

вчить іспитований приватний учитель[1]). Ще дальші обмеження наступили в 1827 р. Придворна комісія 23 IV 1827 р. порішила, що кандидат на приватного вчителя до граматикальних кляс мусить виказатися скінченням філософії, а до гуманістичних кляс ще іспитом з всесвітньої й австрійської історії, клясичної літератури, грецької філології, естетики й педагогіки. Патент на приватного вчителя має вагу лишень на 6 літ; по 6 літах треба наново старатися за нього. При тім Придворна комісія заборонила видавати патенти на приватних учителів „занятим у державній, чи приватній службі і в адвокатурі, бо їх заняття спиняло б їх у належнім сповнюванню вчительських обов'язків"[2]). До 1828 р. міг приватиста з релігії приготовляти кожний священик, та в цім році рішила Губернія, що тільки ті священики можуть учити приватно релігії, котрим признає це право ординаріят і виставить на це свідоцтво[3]). Всі ці обмеження мали на цілі контролю, щоби тільки певні для держави люди займалися приватним навчанням. Навіть емеритованим гімназійним учителям правління не довіряло; якщо котрий із них хотів учити приватно, мусів просити дозволу. Прим. у 1798 р. просив такого дозволу емеритований учитель акад. гімназії о. Фридрих Ґраве[4]). Тільки для духовенства, яко певнішого, льояльнішого елементу, було правління ласкавіше. І так у 1802 р. дозволив цісар відручним письмом з 2 IV усім душпастирям і манастирям учити приватно хлопців, але тільки з граматикальних кляс, одначе під тою умовою, що хлопці перед тим скінчать нормальну школу. Невільно їм було натомість підготовляти хлопців з гуманістичних кляс. Щойно в 1841 р. обмежило правління дещо цей привілей духовенства. Придворна комісія д. 4 III 1841 р., ч. 15.319 признала, правда, знову право „сільським парохам уділяти приватно науку в граматикальних клясах поодиноким убогим талановитим хлопцям зі своєї парохії", але вони мусіли просити дозволу через ординаріят і могли вчити лише тоді, як епископ виставив їм свідоцтво, що надаються до приватного навчання. Хлопці, підготовлювані своїми парохами, мусіли з кін-

---

[1]) Tomaszewski: Pogląd na rozwój gimnazyum brzeżańskiego. Cz. II. Звідомлення з 1906 р., ст. 82; Бібліотека львів. університету: відділ рукописів ч. 663.

[2]) Gazeta Lwowska 1827, ч. 86; Архів Намісництва: Гімн. акти 8 B: Звідомлення префекта акад. гімназії 30 IX 1828, ч. 447; Губернія 29 II 1828, ч. 13.524; Придв. комісія 2 VIII 1828, ч. 3.993.

[3]) Архів Намісництва: Гімн. акти 8 B.: Губернія 17 III 1828.

[4]) Архів львів. універс.: Proth. Consess. 1798, ч. 973.

цем шк. півроку зголошуватися до приватного іспиту й були вільні від оплати чесного[1]). В 1842 р. поширено це право на сотрудників і завідателів[2]), а в 1844 р. і на урядників, якщо будуть придержуватися приписів виданих що до цього[3]).

Обмежуючи право приватного навчання, мало правління також на оці й інтерес гімназійних учителів. Ходило про те, щоби приватне навчання не підтинало важного джерела доходів гімназійних учителів — корепетицій. З введенням нового організаційного пляну 1856 р. впала й інституція приватних учителів у такому виді, як її ось тут зображено.

Хто хотів зайнятися приватним навчанням, вносив просьбу через гімназійний директоріят до Губернії про дозвіл, долучав свідоцтво про скінчення гімназії, а від 1827 р. про скінчення філософії, а як хотів дістати патент на приватного вчителя до гуманістичних кляс, предкладав ще свідоцтва, що зложив іспит з надобов'язкових предметів. Дирекція поліції видавала свій осуд про політичні, моральні й религійні засади петента і щойно тоді одержував він дозвіл на іспит. Кандидат зголошувався в означенім речинці у визначеній йому гімназії й здавав іспит перед учительським збором. Іспит був зовсім подібний до конкурсового іспиту на гімназійні посади, тільки ставляно при нім менші вимоги. Складався з письменної части під клявзурою і з усного викладу перед цілим учительським збором. Здавали звичайно іспит наперед до граматикальних кляс, а потім до гуманістичних, але можна було здавати й відразу до обох кляс. Теми укладав звичайно префект гімназії. У II гімназії десь перед 1848 р. мали кандидати на приватних учителів до граматикальних кляс при клявзурі опрацювати в латинській мові тему: „Що то є supina? Коли і як їх уживається? Навести відповідні приміри." Д. 22 III 1849 р. в II гімназії кандидатам до грам. кляс подано на клявзуру опрацювати отсі теми в латинській мові: „1. Коли вживається в латинській мові coniunctiv-у? Переложити на німецьку мову виїмок із Ціцерона: Parricidii suspicio з Хрестоматії ч. I, ст. 176. 3. Уложити німецьку задачу для

---

[1]) Gestionsprotocoll гр.-к. парохії в Горохолині 1841. Губ. 18 VI 1813, ч. 41.199. Архів Намісн.: Гімназ. акти 8 В.: Звідомлення краєв. гімн. директора з р. 1840/1; Губернія 20 III 1841, ч. 15.319.

[2]) Архів. Намісн.: Гімн. акти 8 В.: Звідом. кр. дир. гімн. 28 X 1842; Губер. 7 IV 1842, ч. 14.333.

[3]) Арх. Нам.: Гімн. акти 8 В.: Звідомлення кр. дир. гімн. 5 XI 1844, ч. 511; Губернія 25 VI 1844, ч. 16.761.

учнів IV кл. грам. і через засіб слів двічі іншим способом переложити на латинську мову. 4. Переложити з грецької мови на латинську оповідання з Плутарха: Честолюбність молодого Олександра ст. 39 грецької хрестоматії т. I і пояснити трудніші вислови. Тему до усного викладу може кандидат вибрати собі сам."[1])

По клявзуровій письменній часті іспиту в означенім дні, звичайно пополудні, діставав кандидат або сам собі вибирав тему до усного викладу й по $^1/_2$ годинній застанові виголошував виклад перед цілим учительським збором. Опісля вчительський збір, оцінивши його письменну працю й усний виклад, або відмовляв, або признавав йому здібність приватного вчителя. Свідоцтво здібности виставляв префект гімназії й сам підписував. Згодом треба було ще підпису краєвого гімн. директора. Від 1827 р. виразно зазначувано в свідоцтві, що воно важне тільки на 6 літ від дати виставлення. Приватним учителям, що далися пізнати з доброї методи й знання, часом продовжувано свідоцтво на дальших 6 літ без іспиту.

До 1827 р. приватним навчанням займалися укінчені гімназисти, сини вбогих батьків, що корепетиціями заробляли на прожиток, аби продовжати студії, а по 1827 р. укінчені філософи в тій самій цілі, правники й богослови, що своїм коштом кінчили студії[2]). Приватним навчанням займалися далі семінаристи-богослови, що ще мусіли ждати на свячення, бо не мали приписаного віку[3]). Передусім одначе займалися приватним навчанням кандидати на гімн. посади. Набували вони цим способом педагогічної й дидактичної практики й при обсаді посад саме через це мали першенство перед іншими. Деякі з них нераз і кільканадцять літ ждали на гімназ. посаду. В тих часах майже кожний гімназійний учитель перед своїм іменуванням учив приватно кілька чи кільканадцять літ. Інституція приватних учителів заступала тоді теперішні педагогічні університетські семінарі. Як порівняємо тодішніх вступаючих у службу гімназійних учителів з теперішніми початкуючими гімназ. учителями, то тодішні стояли вище від теперішних під дидактично-педагогічним оглядом, бо мали вже багатий досвід, набутий практикою, але зате стояли нижче під оглядом знання. Приватним

[1]) Арх. Намісн.: Гімн. акти 8 В і Архів II гімн. німецької у Львові.

[2]) Архів львівс. гр.-к. дух. семін. 1805.

[3]) Ibidem 1806.

навчанням займалися також священики, а згодом і урядники, щоби тим чином поліпшити собі дещо доходи[1]).

5. АДЬЮНКТИ.
(1811—1856).

Під адьюнктами треба розуміти аплікантів, що існували по львівських гімназіях до 1918 р. Придворна комісія 27 IX 1811 р., ч. 1654 завела при ліцеальній (sc. академічній) гімназії у Львові 2 адьюнктів з платнею 300 fl. rh. в тій цілі, що „мають вони вишколюватися на будучих учителів і тому будуть учитися методики, а також вправлятися в різних науках, потрібних для гімназій, особливо в латинській і грецькій мові“[2]). Звичайно учительський збір академічної гімназії з префектом вибирав наперед з-поміж кандидатів на ту посаду 3 і предкладав їх до 1817 р. директорові акад. гімназії, а по 1817 р. краєвому гімназ. директорові, тому, що по думці згаданого декрету Придв. комісії „іменування адьюнктів належало виключно до гімназ. директора“. Він вибирав з-поміж предложених 3 кандидатів одного і його іменував, а до Губернії належало лише потвердити його й визначити платню. Так само до краєвого гімн. директора належало й усування адьюнктів. Рідко коли іменував краєвий гімназ. директор адьюнктів на власну руку, не запитуючи збору акад. гімназії. Кандидат на адьюнкта мусів мати укінчену філософію, педагогіку й надобов'язкові філософічні предмети. Одначе в практиці було того звичайно за мало, а треба було ще датися пізнати з педагогічного й дидактичного хисту учительському зборові акад. гімназії, чи краєвому гімназ. директорові. Томуто збір акад. гімназії чи краєвий гімн. директор вибирали кандидатів на адьюнктів з-поміж приватних учителів, котрі вже далися пізнати з доброї методи навчання, чи з дуже добрих успіхів своїх учнів приватистів, або з-поміж суплентів, чи навіть із кандидатів, що вже добре зложили конкурсовий іспит, але не дістали ще посади. Адьюнктура тривала 2 роки; тільки, якщо адьюнкт підготовлявся на учителя гуманіорів, могла Губернія на внесення краєвого гімн. директора продовжити йому адьюнктуру ще на 2 роки. Вишколювалися і вправлялися адьюнкти під кермою префекта й директора. Хо-

---

[1]) Архів Намісн.: Гімн. акти 8 B: Губернія 30 III 1841, ч. 15.319 і 7 IV 1842, ч. 14.333.

[2]) Gazeta Lwowska 1811, ч. 70.

дили вони прислухуватися лекціям учителів, іспитам, вели молодь на богослуження й наглядали, рівнож наглядали й під час екзорт. Помагали адьюнкти префектові й директорові в канцелярії. Уживано їх до удержування ладу й карности в гімназії на коридорах і коло гімназійного будинку, як префект був чим занятий, а вчителі вчили по клясах. Інвіґілювали вони під час іспитів на приватних учителів і під час конкурсових іспитів на гімназійних учителів. Найчастіше однак уживано їх до заступства недужих чи неприсутних учителів так, що Губернія в 1818 р. пригадувала, „що можна адьюнктів уживати до заступства тільки в міру поступаючого їх вишколення", а в 1837 р. Придворна комісія обмежила заступство адьюнктів лише до їх власної гімназії, заборонивши вживати їх до заступства по чужих заведеннях. Придворна комісія й Губернія видавали від часу до часу розпорядки, котрими обмежували чи ближче очеркували права й обов'язки адьюнктів. В 1823 р. признала Губернія адьюнктам дієти 10-ої ранґи. В 1833 р. порішила Придворна комісія, що адьюнктами можуть бути тільки нежонаті, а в 1835 р. заборонила адьюнктам мати корепетиції! Спершу було двох адьюнктів при акад. гімназії, але від шк. р. 1820/1, себто остаточного відділення II-ої гімназії від головного заведення, був один адьюнкт при акад. гімназії, а другий при II-ій гімназії. Адьюнкти могли бути тільки при обох львівських гімназіях, а ніколи при провінціяльних гімназіях. В 1818 р. добивалися префекти провінціяльних гімназій адьюнктів при своїх гімназіях, як не настало, то хоч на якийсь час, але Губернія д. 2 XI 1818 р. відповіла, „що адьюнктура є постійною інституцією, з котрої користь не може обмежуватися тільки до одної гімназії, а мається все на оці потребу всіх гімназій". Знов у 1834 р. домагався перемиський староста, яко місцевий директор гімназії в Перемишлі, адьюнкта до своєї гімназії, щоби заступав хорих і неприсутних учителів, бо префект старий і приглухуватий уже нездужає. Спротивився цьому краєвий гімн. директор Жміґродський і вказував на те, що в такім разі треба б іменувати адьюнктів до всіх гімназій на провінції, а це спричинило б чимало коштів навчальному фондові. Заступати недужих чи неприсутних учителів обов'язаний префект, а не адьюнкт, котрого завданням і обов'язком є підготовлюватися до вчительського звання. Головна бо ціль тої інституції є підготовлення здібних учителів до гімназій. Очевидно, Губернія відмовила домаганню перемиського старости.

Подібно, як супленти львівських гімназій, так і деякі адьюнкти використовували свою посаду лише на те, щоби покінчити правничі студії й потім покинути вчительське звання для кориснішої посади в іншім званню. Через те адьюнктура часто не сповняла свого завдання. В 1829 р., наприклад, візвала Губернія краєвого гімназ. директора до пильнішої контролі над тим, „щоби адьюнкти пильно працювали над своєю освітою відповідно до свого призначення, бо признані їм підмоги зовсім не є стипендіями, при помочі котрих мали би вони підготовлюватися до всякого іншого звання, а не до вчительства".

Від 1812—1848 рр. були адьюнктами при акад. гімназії: Іван Ронер (Rohner), Василь Красицький, Михайло Вжесньовський, Семен Попкевич, Василь Неронович, Василь Студинський, Еразм Стшетельський, Осип Мисевич, Антін Лішка, Гнат Завалкевич, Людвик Петрі, Маркил Тарновецький, Тома Кунцек, Януарій Скажинський, Кость Ступницький, Амврозій Яновський, Петро Пашковський, Гнат Яворський, Чеслав Лозинський, Гнат Ставарський, Кипріян Тимінський, Франц Шинґлярський. З виїмкою Тарновецького, Скажинського і Яворського прочі були опісля переважно добрими вчителями. Інституція адьюнктів була дуже доброю інституцією й придбала чимало здібних учителів для галицьких гімназій[1]). З введенням нового організаційного пляну знесло правління інституцію адьюнктів, а їх місце заняли пізніше у львівських і краківських гімназіях апліканти.

6. ПРЕМІЇ (НАГОРОДИ).

(1781—1856)

а) Медалі. Для заохочення молоді до пильнішої науки завів придворний декрет з 28 II 1781 р. на премії медалі. Від 1781—1792 рр. признавав ці відзнаки директор з префектом, від 1792—1802 рр. за Консессу учительський збір із префектом

[1]) Архів Намісництва: Гімн. акти 8 В: Придв. ком. 27 IX 1811, ч. 1654; Губернія 2 XI 1818, ч. 46706; Губернія 20 V 1824, ч. 29694; звідомлення краєв. гімн. директора 29 X 1821, ч. 222; Губернія 21 XI 1821, ч. 58505; Придв. комісія 9 X 1829, ч. 5190/636; Губернія 24 X 1829, ч. 63727; перемиський Циркул 3 IV 1834, ч. 28; краєв. директор гімн. 14 VII 1834, ч. 149; звідомлення краєв. гімн. директора за шк. р. 1832/3; Придв. комісія 12 IV 1833, ч. 984; Губернія 9 V 1833, ч. 26970; звідомлення краєв. дир. гімн. 14 III 1835, ч. 94 і 16 XI 1835, ч. 424; Придв. комісія 9 VI 1835, ч. 3552; звідомлення краєв. гімн. дир. 24 XI 1837, ч. 408; Губернія 24 V 1837, ч. 898; Придв. комісія 19 XII 1836, ч. 7734.

у львівській акад. гімназії, а на провінції рішав учительський збір, префект і місцевий директор, себто староста. Від 1790 р. заведено для відзначаючих учнів відзначення і з того року між учнями I-го ступня відрізнювано: обдарованих премією (praemio donatos) і найближче до премії приступаючих (proxime ad praemium accedentes). Між praemio donati найліпший звався: primo praemio donatus або 1. Praemifer, другий secundo praemio donatus або 2. Praemifer, а третій tertio praemio donatus або 3. Praemifer; між accedentes відрізнювано: primus accedens, secundus і т. д. Від 1794 р. преміянти творили окремий ступінь. Медалю носив учень під час шкільних торжеств, походів і прилюдних виступів так довго, доки удержався в гімназії при здобутім ступні[1]).

Маємо автентичне пояснення про премії з 1799 р. компетентного під тим оглядом чоловіка, бо префекта акад. гімназії, др. Гната Мільбахера. На запит західньо-галицької Губернії, котра підготовляла реорганізацію своїх гімназій, за премії дав таку він відповідь: „Премії в тутешніх гімназіях (sc. східньо-галицьких) складаються з позолочених і посріблюваних медалів („Pfennigen“), котрі треба замовляти у віденській менниці. Для кожної кляси призначені 3 медалі. Велика позолочена медаля вартости 2 фл. р. є першою, менша позолочена вартости 1 фл. р. є другою, а посріблювана вартости 1 фл. р. є третьою премією. На клясу з 10 учнями припадає 1 премія, з 20 учнями 2, а тільки у клясах, що складаються з 30 або більше учнів, розділюється 3 премії. Учні поетики, себто найвищої кляси при відході з гімназії задержують премії собі, з інших кляс мусять звертати їх з кінцем шк. року“[2]). Купном потрібного числа медалів для всіх галицьких державних гімназій і їх розділом між ці гімназії займався завсіди префект акад. гімназії. Діставав він на це відповідну кількість грошей і здавав з того рахунок. Придворна комісія пильно стежила за тим, щоби не давано більше премій або щоби з ощадности не зменшувано їх числа, й тому все пригадувала, що належить безоглядно примінюватися до придворного декрету з 28 II 1781 р. Тому в 1792 р. не дозволено префектові Мільбахерові справити кілька премій навіть своїм коштом, „бо на основі придворного декрету не може бути побільшене число премій“, а з другого боку пригадала Придворна комісія в тім році, „що муситься дати премії учням, якщо вони собі на них заслу-

---

[1]) Świstuń: Kronika gimnazyum rzeszowskiego. Звідомлення дирекції гімназії з 1885/6 р., ст. 28.

[2]) Архів львів. університету: Персональні акти, ч. інвентаря 415.

жили“; вчительський збір кожної гімназії має тільки означити число потрібних премій[1]).

б) Книжки. Придворний декрет з 19 XI 1804 р. зніс премії-медалі, а завів премії-книжки. „Премії мають складатися з книжок пригожих до вжитку, корисних, чисто переплетених і підписаних назвиськом того, котрий їх одержує яко нагороду на свою тривку власність“. Щоби невідповідні книжки не діставалися до рук молоді, „на книжки призначені на премії мусить дати дозвіл директор“[2]), а придворний декрет з 10 XII 1813 р. додав, „що директор відповідає за їх нешкідливість“[3]). В 1824 р. приказала Придворна комісія давати на премії для гуманістичних учнів лиш перечищені (castigatae) видання латинських поетів, а для граматикальних учнів давати тільки такі книжки, що крім тексту мають поясняючі примітки[4]). В 1831 р. пригадувала Придв. комісія дня 11. II, що при розділі премій треба давати преміянтам книжки відповідні до їх умового рівня[5]). До 1835 р. жиди були виключені від премій. Щойно в тім році відповіла Придв. комісія на запит учительських зборів, чи можна признати премію жидові, що можна, якщо він з религії й інших предметів вповні відповів приписам виданим у цій справі[6]). Щоби завести одностайність у виборі книжок на премії, краєвий гімназ. директор Баранецький уложив на поручення Губернії в 1843 р. спис книжок пригожих на премії. Губернія потвердила цей спис. Два роки пізніше Баранецький доповнив попередній спис, Губернія його одобрила й полишила префектам і вчительським зборам волю вибирати книжки з давнього чи новішого спису. Були це переважно нові видання латинських і грецьких клясиків, словарі, твори давніших німецьких поетів ще зперед „Sturm- und Drang“-періоду, всесвітня історія, історія Габсбурґів, фізичні, матема-

---

[1]) Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Elenchus 1786, ч. 1860, 1906, 2052. — Архів львів. університету: Proth. Consessus 1792, ч. 166, 387; Губернія 22 VI 1792; Proth. Consess. 1794, ч. 1371; Губернія 7 XI 1794, ч. 28264 і Proth. Consess. 1795, ч. 255; Губернія 2 III 1795, ч. 5365, ч. 931; Губернія 28 VIII 1795, ч. 22281.

[2]) Gymnasial-Codex 1808, ст. 33—4.

[3]) Gymnasial-Codex IV. вид. 1829, ст. 41.

[4]) Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Звідомлення краєв. директора гімназ. 1 X 1824, ч. 385.

[5]) Ibidem: Придв. комісія з дня 11 II 1831, ч. 663/85.

[6]) Ibidem: Звідомлення краєв. директора гімназ. за шк. рік 1834/5 і Губернія 20 II 1835, ч. 60.003.

гичні й природописні твори[1]). Для приміру, якими саме книжками обдаровувано молодь, подаю спис книжок на премії, що їх предложив префект акад. гімназії Ґляц до потвердження дня 4 VI 1845 р.: 1) Твори Ціцерона вид. Reuter-a. Авґсбурґ 1831; 2) Institutiones ad eloquentiam. Neo Boleslaviae 1829; 3) Mythologie der Griechen. Kassel 1820; 4) Die Kunst der Deklamation. Leipzig 1818; 5) Lateinisch-deutsches und deutsch-lateinisches Handwörterbuch. Schönberger. Wien 1842; 6) Handwörterbuch der lateinischen Sprache. Kärcher. Stuttgart 1842; 7) Handbuch der Naturgeschichte von Ruess. St. Gallen 1841; 8) Algebra von Bourdon. Quedlinburg 1842; 9) Mathematische Übungsaufgaben. Leipzig 1835; 10) Lehrbuch der Buchstaben-Rechnen-Kunst. Düsseldorf 1827; 11) Römische Alterthumskunde. Jena 1842; 12) Römer: Lehrbuch der allgemeinen Geographie. Leipzig 1832; 13) Handbuch des Wissens aus der Natur. Blaze. Hall 1840; 14) Sartori: Naturwunder. 1838; 15) L. Chimani: Histor. Bildersaal. Wien 1842; 16) Menschenwerth. Berlin 1826; 17) Schöpfungswunder. Stuttgart 1841; 18) Das Buch der Tugenden. Leipzig 1837; 19) Kunst und Alterthum des oesterreich. Kaiserstaates. Wien 1831; 20) Naturwunder. Berlin 1841; 21) Der Erdball. 1843; 22) Sammlung algebraischer Aufgaben. Ausgsburg 1843[2]). З німецької белетристики дуже рідко узгляднювано тільки Ґеллерта, Ґотшеда й Віланда. Твори представників німецького романтизму, навіть твори Шіллера й Ґете були на індексі! Такою мертвечиною хотів австрійський уряд здержувати молодь від лектури творів, з котрих могла би набратися ліберальних, революційних кличів! Томуто самі вчительські збори жалувалися, що преміянти, одержавши на премії книжки, негайно продавали їх антикварям за безцінь[3]). Спершу уряд визначував поодиноким гімназіям щорічно потрібну квоту на купно премійних книжок. Щоб улегшити собі працю, Придв. комісія визначила 28 XII 1840 р. сталу квоту на премії для гімназій, у столичних містах по 80 фл. р., в окружних по 60 фл. р., а в інших по 40 фл. р. річно. На академічну й II-гу гімназію у Львові припадало по 80 фл. р.[4]). Вводячи новий устрій гімназій, уряд зніс усякі премії.

---

[1]) Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 B: Звідомлення краєв. гімназ. директора 22 XI 1845, ч. 449; Губернія 15 XI 1843, ч. 68475, 12 XII 1845, ч. 76882.

[2]) Архів II гімназії у Львові: Звідомлення префекта Ґляца з дня 4 VI 1845.

[3]) Ibidem: Звідомлення вчит. збору з 3 V 1849.

[4]) Архів Намісництва: Гімн. акти 8 B: Придворна комісія 28 XII 1840, ч. 8091/2259.

7. ЧЕСНЕ (ШКІЛЬНА ОПЛАТА, DIDACTRUM, SCHULGELD). (1784—1848).

Для побільшення навчального фонду й здержання синів убогих батьків від середніх і вищих шкіл завів Йосиф ІІ-й придворним декретом з 3 IV 1784 р. чесне. Гімназійні ученики мали платити річно 12 fl. rh. Для улегшення дозволено платити чесне місячними ратами по 1 fl. rh. Хто не мав посвідки про заплачення місячної рати, міг, правда, ходити до школи, але не вільно йому було здавати іспитів. Префекти мали збирати чесне й вести з того точний рахунок. Префект акад. гімназії Мільбахер просив у 1784 р. винагороди за це, але дістав відмовну відповідь. Тому в 1785 р. просив він звільнити його від того обов'язку, але знову просьба остала без успіху. В 1786 р. зніс Йосиф ІІ-й зовсім чесне, а призбирані попереду гроші призначив на стипендії для вбогих, але пильних учнів. Тоді й визначила Губернія Мільбахерові 30 fl. rh. за збирання чесного попередніми роками[1]). Реакційний уряд Франца завів чесне знов у шк. році 1806/7. Декретом з 26 VI 1806 р. завела Придв. комісія оплату від шк. науки. Виносила вона річно від кожного учня в гімназії 6 зл. рин. „Оплату, поділену на 10 місячних рат, мав учень все на початку кожного місяця зложити до рук префекта". „Учні доброго поведення", додавав декрет, „якщо викажуться, що самі або їх батьки є вбогі, а при тім одержали першу клясу з відзначенням, можуть дістати звільнення від чесного. Ніякого учня не допуститься до іспиту, якщо не докаже, що оплату зложив у цілості й правильно, або що його правно від неї звільнено"[2]). В 1828 р. продовжила Губернія речинець до вношення подань про звільнення від чесного на перші 2 початкові місяці кожного шкільного півроку. Раз одержане звільнення задержував учень і далі, доки заслугував на це поведенням і поступами в науці. Збирав чесне від 1808/9 до 1830 р. префект, а від 1830 р. університетський синдик. Чесне перетривало й поза 1848 р. яко важне джерело доходів австрійського скарбу, а далі яко чинник, що з одної сторони побуджував молодь до більшої пильности, але з другої здержував незаможних від вищої освіти[3]).

---

[1]) Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Index 1784, ч. 227; Elenchus 1785, ч. 1514; 1786, ч. 1849.

[2]) Finkel: Op. cit. I, ст. 170—171.

[3]) Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Звідомлення префекта акад. гімназії 20 IX 1828, ч. 447; Губернія 4 II 1828, ч. 3971; Універс. акти 8 А: Придв. комісія 30 VI 1830, ч. 3387; Finkel: Op. cit. I, ст. 133.

8. БІЙКИ ГІМНАЗИСТІВ З ЖИДАМИ.

В спадщині по єзуїтських школах остав звичай, немов освʼячений шкільною традицією, зводити бійки з жидами. За Польщі жиди викуповували собі мир з боку учнів грішми й порохом на стріляння в шкільні торжественні обходи; цю данину називано judaica. Піяри знесли цей податок, але в єзуїтів остав він аж до їх скасування[1]). Австрійське правління мало багато клопоту, заки викорінило цей звичай, що перетривав у провінціяльних гімназіях і поза 70-ті роки 19-го століття. По всіх гімназіях з кінцем 18-го і в 1-ій половині 19-го століття вибухали від часу до часу бійки з жидами. Напр. у Перемишлі тривали бої з жидами в 1797 р. д. 29 XI і 30 XI[2]). Губернія 2 XII 1797, ч. 32449 висказала своє вдоволення вчительському зборові перемиської гімназії за поправне поведення учителів під час боїв[3]). В 1798 р. вибухли бійки з жидами у Львові. Учні акад. гімназії побили під час жидівських свят жидів коло їх школи на Зеленій вулиці. Дирекція поліції відступила д. 9 IV 1798 р. Консессові жалобу жидів з Зеленої вулиці, „що під час їх свят при жидівській школі учні допускалися ексцесів". Консесс тоді звернувся до вчительського збору з таким візванням: „Дійшло тут до відома, що під час недавно минулих жидівських Великодних свят д. 1 і 4 квітня пополудні більше число учнів непокоїло жидів у їх школі, вибили шиби й мали жидів побити. Приказується поручити молоді при нагоді спокійніше й моральніше поведення, а в разі викриття одного чи більше винуватців, покарати по приписам"[4]). В 1830 р. допустилася гімназійна молодь у Ряшеві грізних вибриків проти жидів; щойно поліція втихомирила заворушення, увʼязнивши бешкетників. Кількох учнів виключено, інших винуватців суворо покарано[5]). В Чернівцях гімназійна молодь виходила звичайно в суботу пополудні за місто на толоку „Rososcher Hutweide" грати в „кічку". На весні 1858 р. відібрали раз жиди учням „палестри" й прогнали їх з пасовища. Заворушилось у цілій гімназії й начались гарячкові приготування до бою з жидами. Учні нижчих кляс мали в одній кишені пісок, а в другій каміння й виступали наперед,

---

[1]) Świstuń: Kronika gimnazyum rzeszowskiego. Звідомлення з 1885/6 р. ст. 16—17.

[2]) Архів львів. університету: Proth Consess. 1797, ч. 1211.

[3]) Ibidem, 1797, ч. 1393.

[4]) Ibidem, 1798, ч. 426.

[5]) Świstuń: Op. cit., ст. 38.

аби жидам засипати піском очі й обкидати камінням. За ними йшли до бою учні вищої гімназії під проводом семаків і восьмаків, уоружені в грубі палиці, „палестри“. Боротьба розгорілася надобре. Щойно ескадрон гусарів розділив оба роз'юшені ворожі „війська“ й розігнав їх. Управа гімназії заборонила ходити учням в суботу на „кічку“ на згадане пасовище[1]).

[1]) З оповідання свого батька, **Антона Андроховича**, що в 1858 р. був у ІІ-ій клясі й брав участь у цім бою. — Про подібні бійки з жидами учнів тернопільської гімназії в 50-их роках XIX ст. оповідає Ол. Барвінський: Спомини з мого життя, І. Коломия 1912, ст. 37—38. Ті часи називано „Heldenzeitalter“. — Прим. Редакції.

ДО ІКОНОГРАФІЇ ТА НОБІЛІТАЦІЇ ІВАНА МОГИЛЬНИЦЬКОГО

(зі знимками портрету й гербу).

Подав ІВАН ШПИТКОВСЬКИЙ (Перемишль).

І. ПОРТРЕТ ІВАНА МОГИЛЬНИЦЬКОГО.

В шкільному році 1911/12 віднісся до мене, до Перемишля, академік М. Грушевський, щоби постаратися для його другого видання „Ілюстрованої Історії України“ про знимку портрету крилошанина Івана Могильницького. За дозволом о. крилошанина Подолинського, тодішнього управителя бібліотеки перемиської гр. кат. капітули, дав я зробити у найліпшого тоді в Перемишлі фотографа Б. Геннера кілька фотографічних знимок та з них один примірник переслав акад. М. Грушевському.

На її основі находимо портрет Івана Могильницького в „Історії“[1]) акад. М. Грушевського. Про нього бажаю дещо ближче сказати, бо, скільки мені відомо, сей портрет опубліковано там взагалі уперше.

На згаданій ілюстрації в „Історії“ акад. Грушевського вийшов Ів. Могильницький зовсім виразно, а саме черти його лиця, волосся і погруддя, прикрашене крилошанськими відзнаками та хрестом. Одначе мимо того вона не дає належного поняття про оригінальний портрет. Щодо величини, то по оригінальному портрету виносить вона приблизно 52×72 cm; зладжена з нього фотографічна знимка має всього 10·5×14·5 cm величини, а ілюстрація в „Історії“ акад. Грушевського має заледви 5×6 cm величини. Додати б, що на згаданій ілюстрації портрет дещо обкроєно, бо на оригінальному портреті й на фотографічній знимці бачимо ще ліву руку, в якій Ів. Могильницький держить книжку, мабуть малий „часословець“. В „Історії“ спід фотографії з рукою відтято, опущено рівнож уміщений

[1]) Михайло Грушевський: Ілюстрована Історія України. Восьма тисяча, Київ — Львів, 1912, ст. 481, (ілюстрація 377).

на ориґіналі герб Могильницького, який там видніє вгорі (в углі) по правій стороні голови[1]).

В дійсності виходить воно інакше. Портрет роблений барвною пастелею на півтемнавому тлі, ще й за шклом (шкляну шибу під час роблення знимки вийнято), робить враження лазуркового, блідого образу. Іван Могильницький виступає на портреті з усіми крилошанськими відзнаками. Має на собі крилошанську тоґу, ясноголубої краски, з темнішими синіми випустками на обводі „пелеринки“, на берегах тоґи, на переді, на рукавах та з такими ж синіми ґудзиками. На шиї висить золотий

І. Іван Могильницький
(з перемиського капітульного портрету).

крилошанський хрест, всередині на ньому емаля зі сценою хрещення св. Івана Хрестителя, патрона перемиського собору (катедральної церкви), з написом „Joseph II“ та з золотою короною, на моровій темнішій стяжці. З-під коміра темноґранатової ряси видно білий „обойчик“, з двома „язичками“, обведе-

[1]) Хоча взагалі у перше опублікував капітульний портрет акад. Грушевський, то одначе у перше в повному виді (себто з гербом і з лівою рукою) був він опублікований (у величині 5×6·5 cm.) в студії акад. Студинського: Львівська духовна Семинарія в часах Маркіяна Шашкевича (1829—1843). Збірник Філол. Секції НТШ, т. XVII/XVIII, Львів, 1916, ст. CLV. Відти подається його в отсій розвідці (гл. фіг. 1). — Прим. Редакції.

ними ясними випустками (т. зв. „французький комірець“). В лівій, незручно зробленій руці — книжка, здається часословець, в шкіряній оправі, темно-брунатної краски. Правої руки на портреті не видно.

Сей портрет, по словам покійного о. Подолинського, не належить до кращих портретів у збірці згаданої бібліотеки. Він тепер у рамах за шклом, а находиться в давній, великій, склепленій салі засідань перемиської капітули (Capitularium), що межує з бібліотечними убікаціями.

Хто малював сей портрет, невідомо: на ньому не можна найти ніякого підпису, а традиція під тим оглядом мовчить. Час повстання портрету також годі докладно означити. Міг він одначе повстати найскорше по 1818 р., а перед 1831 р., бо з одного боку на портреті зображений герб, а нобілітація Могильницького наступила в 1818 р., з другого ж боку (як подає „Шематизм Клира Перемиської Епархії“ з 1928 р.) помер він 1831 р.[1]). Але що І. Могильницький виглядає на портреті ще доволі бадьорий, молодий мужчина (вмер маючи 54 роки) — дату повстання портрету можна вважати ближчою до 1818 р., ніж до 1831 р.

II. НОБІЛІТАЦІЯ.

Завдяки ввічливості та інформаціям теперішнього управителя перемиської капітульної бібліотеки, о. мітрата дра В. Пинила, маю змогу подати ближчі відомості про оригінальний диплом шляхетства Івана Могильницького, який находиться рівнож у згаданій книгозбірні.

Диплом шляхетства Івана Могильницького з 1818 р., величини 38 × 32 cm, оправлений у тверду окладинку, назовні в темно червоний, багряний плюш. На фронтовій карті, на плюші видніє напис чорним тушем: „Diploma nobilitatis Joannis Mogilnicki 1818“. До берегів твердої оправи вшито з правої сторони по дві, згори і здолу по одній стяжці, на переміну чорної і жовтої, т. є австрійської державної краски. Внутрішня сторона окла-

---

[1]) Іван Могильницький, ур. 1777 р., а справді помер 12 (24) червня 1831 р. на холеру. Пор. Ю(стинъ Ж(елеховскій): Новыи данныи до біографіи Іоанна Могилницкого. Новый Галичанинъ, Львів 1889, ч. 11/12, ст. 143; Іван Ем. Левицький: Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр. 1772—1800 і розвій русько-народного шкільництва в рр. 1801—1825. (Передрук із Збірника Істор.-філософ. Секції НТШ. т. V, Львів, 1903) ст. 32, прим. 1 до ст. 30; Студинський: Op. cit. ст. CCLII, прим. 1. — Прим. Редакції.

динки виклеєна зелено-червоним папером, опісля йде одна картка сірого, тоншого, відтак вісім пергаментових карт тієї самої величини (37 × 31 cm).

Перша сторона пергаменту має дуже працьовито орнаментоване обрамування геометрично-ботанічного мотиву, зроблене чорною краскою: лаврові листки, сплетені в легкому овалі, сягають місцями 6·5 cm ширини, декуди й 10 cm. Серед них визирає на горішній рамі чорний одноголовий орел, звернений в праву (геральдично) сторону, в його правій лапі два мечі, в лівій яблуко з хрестиком. По рогах нагорі на правому боці, ґотична буква 𝔚 (6 cm завширшки, 9·5 cm завдовшки), на противному розі, вгорі, в формі сплету ініціял F. I (Франц I); по противній стороні, в горішньому розі, відворот сеї фігури (сплету) для симетрії. Долом в рогах два ангелики, яких середина тіла заслонена широким листковим орнаментом так, що в ангеликів видно лиш головки, праві руки та передуддя. Один ангелик тримає вагу і лікторські прути з топором — символ справедливости, другий держить галузку лаврового дерева — символ слави. Всередині прямих боків, сподом, орнамент розширений у форму гербових піль, в яких з правого боку герб Угорщини, з лівого боку чеський лев з короною на голові, долом всередині здається герб Долішньої Австрії, скомбінований з домовим габсбурським гербом[1]).

Серед сього широкого орнаменту остає вільне поле 20·5 × 16 cm (шир.), записане орнаментною ґотикою: „Wir Franz der Erste von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich, König zu Jerusalem, zu Hungarn, Böhmen (,) der Lombar(dei)“. Сі букви, писані ґотикою в семи рядках сеї фронтової (пергаментової) карти — орнаментовані ще потрійними під- над- і межистрічними півовальними чертками. Під сподом першої сторони, дрібним, критим письмом: „Franciscus Mayer fecit 1757“. Сей підпис свідчить про те, що сі орнаменти не роблені спеціяльно „ad hoc“, для нобілітаційного диплому Ів. Могильницького, а були або стереотипово повторювані в усіх того роду нобілітаційних дипломах, можливо одначе, що рисівник шляхетської грамоти для Івана Могильницького відбив орнаментику з якоїсь старшої грамоти, зробленої згаданим Маєром.

Друга і третя сторона, або відворот першої карти та перша сторона другої карти, які становлять разом дві сторони роз-

[1]) Гл. ілюстр. видання Unsere Monarchie: Die österr. Kronländer, (з нагоди 50-ліття цісаря Франца Йосифа I). Зшиток № 3, 4 і 5 (Чехія).

критої книги — є також гарно прикрашені, одначе не так багато, як перша сторона першої карти, щойно описаної. Вони мають вид рам образу, в яких поздовжні прямі рами, в другій, долішній половині, вгнуті до середини; з поперечних-поземих: верхня рама довша (26 cm) є більш орнаментована, долішня лише 21—22 cm завбільшки, становить вже лише викінчення орнаменту. Мотив орнаменту на сих двох сторонах — розхилені від себе лінії вгорі, в формі кльошів, що обвиті лавровими галузками з таким же листям.

На горішньому вичілку на 2 стор. гербове поле, на ньому головка в соняшному промінні; на третій стороні в такім же місці — схилене скісно вправо гербове поле з перевішеним на ньому лавровим вінцем. Слідуючі сторони на пергаментових картах уже без рамових прикрас. На вільному полі всередині рамового орнаменту на 2 стороні докінчена титулятура Франца I.

На 3—5 стороні подано загально мотиви давніших відзначувань, даваних знатним мужам за попередніх цісарів. Тут кажеться, що з давних-давен відзначували предки Франца I мужів, які показали свою: „Treue und Ergebenheit, gegen den Staat, den Thron, unsere Person und Familie“, або за те, що вирізнялися славно: „mit guten Sitten in Kriegesdiensten, in Ämtern der bürgerlichen Verwaltung, in Wissenschaften“, або за те, що визначно прислужилися: „zur Beförderung des allgemeinen Wohls“. Після такого вступу на першій половині 5 стор. переходить диплом до властивої речі, до справи нобілітації Івана Могильницького. Там читаємо: „Nun ist zu Unserer Kenntniss gekommen, das Johann Mogilnicky, Domkustos und Konsistorialrath des Przemysler griechisch-katholischen Dom-Kapitels in den Ritterstand erhoben zu werden unterthänigst angesucht hat (ст. 6). Da derselbe sich in Hinsicht seines exemplarischen Lebenswandels, seiner patriotischen Anhänglichkeit an die österreichische Regierung, seines ausgezeichnetun Eifers in Erfüllung der Seelsorgerspflichten, dann Beförderung in Vermehrung der Pfarrschulen und in Verfassung des Katechismus und Namenbüchleins für die Pfarrschulen ganz besonders verdient gemacht, überhaupt aber Johann Mogilnicky seit jeher, als ein sehr gebildeter, aufgeklärter Mann und als ein sehr religiöser und eifriger Priester bekannt ist“, длятого „zur Belohnung dieser Verdienste“, підносить цісар Франц I „ihn für seine Person, tür alle künftige Zeiten in den Ritterstand des österreichischen Kaiserstaates“ та надає йому „das Ehrenwort: Ritter von...“ Всі

уряди та приватні особи мають його відтепер за такого (шляхтича) вважати.

На 8 стор. находиться опис гербу, а на 9 стор. вимальований сам герб Могильницького. В сім описі гербу сказано, що зображає він „einen aufrechten, ablangen, unten rund in eine Spitze zusammenlaufenden von gold und blau quer getheilten Schild; in dem obern Felde wachset aus der Teilungslinie ein ausgebreiteter, schwarzer Adler mit roth ausgeschlagener Zunge hervor, und in der untern Hälfte ist ein goldenes Tatzenkreuz zu sehen“ [1]). Далі читаємо: „Auf dem Schilde ruhen zwey gegeneinander gewandte, gold gekrönte, rechts mit einem schwarz und gold, links blau und gold kunstmässig vermischt herabhangenden Decke umgebene Turniers-Helme mit offenen Rösten und ihren goldenen Halsgeschneiden, deren Krone mit zwey schwarzen Schwingen auswärts gekehrten Flügeln geziert ist“.

2. Герб Івана Могильницького
(з нобілітаційного диплому).

Сей герб намальований на осьтакому тлі. Гербовий щит спочиває на полі шахівниці в попеляставі та рожеві квадрати, в перспективному зменшенні. З правої сторони ріка, ніби Сян,

[1]) На долученій до сеї розвідки ілюстрації (гл. фіг. 2) подаємо тільки знимку гербового щиту з гербовим „знаменем“. Інші складові часті гербу, що належать уже до гербового „клейноту“, подаємо в німецькому описі per extensum.

на його березі рибак у широкому чорному капелюсі, в бронзовій блюзці, в ясніших штанцях по коліна, в чорних панчохах та в півчеревиках. На далекому горизонті — горбки ніби Карпатського Підгірря. З лівої сторони подальше виднів церква з трираменним хрестом на золотій бані (наслідування перемиської катедральної церкви). Цілу сю картину, що на ній спочиває герб, виповняють облаки над горизонтом, що з ясно-жовтої краски переходять в темно-синю і бронзову. Представлювання гербового образу на такому орнаментному тлі — се ціха глибокого упадку гербівництва в Австрії. Отся ціла картина в розмірі 22 cm довжини × 16·5 cm ширини, обведена золото-чорною лямівкою, мов рамами, на їх верху три гербові щити. В середущому щиті чорний двоголовий австрійський орел; з правої сторони срібний лев на червоному полі, звернений вправо; з лівої сторони герб Галицького Князівства (переполовлений поземо гербовий щит: в горішній половині на голубому полі чорна галка на примурку, звернена вправо; в долішній половині на синьому полі три золоті корони) [1]).

На 12 стор. читаємо: „Gegeben... in Unserer Kaiserlichen Haupt- u. Residenzstadt Wien, am dreissigsten Monatstag July, im Jahre nach Christi Geburt achtzehnhundert und achtzehnten, Unserer Reiche im sieben und zwanzigsten. Franz m. p.“ Вкінці слідують контрасиґнатурні підписи: „Franz Graf von Saurau, Erhard Ritter von Ley, Graf von Geizlern“.

На останній стороні урядова формула Метрики Галицьких Станів: „Praesens Instrumentum vigore decreti Excelsi Collegii ad № 13, a. c. emanati, in Matricula Statuum Regnorum Galiciae et Lodomeriae, Libro generali Majestatico Tomo 18-vo, Pagina 273, de verbo ad verbum ingrossatum esse testor [2]). Leopoli, die 24-ta Mensis Octobris 1819-no Anno. Joannes Rzepiński, Excell. Statt. Galic. Archivar. (L. S.)“. Нижче: „№ 9752, Taxa 3 fl. 48 kr. in M. C.... bezahlt am 21. Oktober 1819“.

Після останньої пергаментової карти йде знова 1 картка жовтого паперу й одна краскована.

---

[1]) Гл. Unsere Monarchie: Die österr. Kronländer, зшиток № 8 (Галичина); герби на декораційних віньєтах.

[2]) На основі сього Ів. Могильницький уміщений в офіціяльному виданництві п. з.: Poczet szlachty galicyjskiej i bukowińskiej. Lwów, 1857, ст. 169. Виїмки з шляхетського диплому Ів. Могильницького подав Ю. Желеховскій: Op. cit. ст. 143 і І. Е. Левицький: Op. cit. ст. 31—32, прим. 1. — Прим. Ред.

До сього диплому долучене урядове повідомлення (2 карти аркушеві) Івана Могильницького від Станів Галичини і Володимирії. На адресовій стороні: „Od Wydziału Stanowego Królestw Galicyi i Lodomeryi № 1149. W-mu ImCi Xiędzu Janowi Mogielnickiemu, Kustoszowi Katedralnemu przemyślskiemu. Ex offo w Przemyślu". На 1 стороні: „№ 1149. Gdy Stany Królestw Galicyi i Lodomeryi na dniu 27-m miesiąca październіka teraźnieyszego roku, na Seym zgromadzone, Naywyższą Nayiaśnieyszego Pana wolą względem przypuszczenia WWMC Pana do Indygenatu tych Królestw sobie obiawioną z naygłębszym uszanowaniem i zgodą przyięły; przeto o tym Wżny JMSC Xiądz Jan Mogielnicki (,) Kustosz Katedralny Przemyślski z tem dodatkiem uwiadamia się, ażeby Oryginalne Dyploma swego do Stanu Rycerskiego wyniesienia, nayłaskawiey otrzymane, tu do Wydziału Stanowego dla wciągnienia go dosłownie w Metryki stanowe podać, y razem o nakazanie wygotowania y wydania Dyplomatu, na otrzymany teraz Indygenat, upraszać nie zaniedbał.

Nayiaśnieyszego Cesarza i Króla zaufny tayny Radca etc.... Królestw Galicyi i Lodomeryi Gubernator, Stanów tychże Królestw Wydziału Stanowego Prezes, Franciszek Hauer". Нижче: „Na Radzie Wydziału Stanowego Królestw Galicyi i Lodomeryi, we Lwowie, dnia 21-o Listopada 1818 Roku. Łukasz z Lubrańca Dąmbski, Królestw Galicyi i Lodomeryi Stanow sekretarz". (Печать Станів).

На закінчення статті насувається ще одно питання, а саме, які мотиви казали І. Могильницькому старатися про нобілітацію? Чи те, що інші Могильницькі були гербовані, як наш поет, Антін Любич Могильницький? Чи причиною цього була може особиста амбіція? На сі питання не легко відповісти.

В історії української літератури проф. Ом. Огоновського читаємо, що наслідком оголошення конституції галицьких станів 18. IV. 1817 р., обі тоді наші капітули, львівська й перемиська, набули право висилання до станового сойму своїх депутатів. З перемиської капітули таким депутатом став Іван Могильницький [1]).

Не виключено воно, що Ів. Могильницький, свідомий свого таланту, знання та моральної вартости, був надто амбітний, щоби на нього, депутата перемиської капітули і представника „руського" народу — в шляхетському соймі хтонебудь згори дивився як на „плебея". Все те одначе тільки здогади. Один

[1]) Ом. Огоновскій: Исторія литературы рускои, часть II, 1 вôддѣлъ, Львів, 1889, ст. 18.

тільки неперечний факт, що Іван Могильницький на основі цісарського диплому з 30. VII. 1818 р. одержав австрійське шляхетство з предикатом „Ritter von“, а вже яко шляхтич отримав у королівстві Галичини й Володимирії індиґенат[1]).

[1]) Мотиви того, що І. Могильницький постарався про нобілітацію, зовсім ясні. В § 4 патенту цісаря Франца І з 13 квітня 1817 р. (яким він відновив, з деякими модифікаціями, йосифинський становий статут з 1782 р.) сказано, що крилошани, котрих вибрано депутатами капітул та інші духовні достойники, котрі не є єпископами або архієпископами, можуть бути допущені до станового сойму тоді, коли перед предсідником сойму викажуться прислугуючою їм пребендою, довершеною на ній інсталяцією і узисканим індиґенатом. Пор. Br. Łoziński: Galicyjski Sejm Stanowy (1817—1845), Львів, 1905, ст. 12. Геральдикам відомі два шляхетські роди Могильницьких: гербу „Корчак“ і гербу „Любич“. Пор. Dunin-Borkowski: Spis nazwisk szlachty polskiej, Львів 1887, ст. 259; Uruski: Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. T. XI, Варшава 1914, ст. 208—210. Про Івана М-ого подає останній, що „Mogilnicki h(erbu) Mogilnicki“. Не виключене, що Ів. Могильницький належав до одного з тих родів, але недостача родинних документів утрудняла леґітимацію старопольського шляхетства, тому І. Могильницький, щоби здобути собі вступ до станового сойму, подбав про австрійську нобілітацію. Пор. J. Siebmacher's grosses u. allgemeines Wappenbuch. Bd. IV, Abt. 14: Der Adel von Galizien u. der Bukowina. (Galizisch-bukowinisches Wappenbuch). Begonnen von Hauptmann Fr. Heyer von Rosenfeld u. beendet von Dr. Iwan von Bojničič. Nürnberg 1905. Galizischer Adel. II. Teil. Ritter u. Edelleute, ст. 170. Там подані Могильницькі г. Любич, яко „Mogilnicki I.“, Іван Могильницький, яко „Mogilnicki II.“, з коротким описом його гербу. Tafel 206 подає в цілій основі зображення гербу Івана Могильницького („Mogilnicki II.“). — Прим. Ред.

М. МАКСИМОВИЧ І ЖУРНАЛ „ОСНОВА“.

(ЛИСТИ В. БІЛОЗЕРСЬКОГО ДО М. МАКСИМОВИЧА).

Подав ВОЛОДИМИР ДАНИЛОВ (Ленінград).

Ще задовго до того, як почала виходити „Основа“, порвалися спочатку дуже приятельські відносини між М. Максимовичем і П. Кулішем. Останній припинив листування до нього і лише Кулішева дружина Олександра Михайлівна іноді писала Максимовичеві. В 1859 році вона навіть бажала приїхати до нього з Шевченком на хутір Михайлову Гору, але ця гадка не здійснилася. У тому ж році, 24-го жовтня, Олександра Михайлівна писала Максимовичеві про відносини до нього Куліша: „На васъ Пантелеймонъ Александровичъ недоволенъ за направленіе, которое, говоритъ онъ, противоположно его направленію, но независимо отъ того, что вы высказали печатно, онъ противъ васъ лично ничего не имѣетъ въ душѣ и посылаетъ вамъ свой поклонъ съ желаніемъ насладиться и за него осенью, которую онъ любитъ такъ страстно, что его карманы и теперь наполнены желтыми и красными листьями“.

Коли впорядковувалося видання „Основи“, видавцем якої був брат Олександри Михайлівни, Василь Михайлович Білозерський, звичайно, було бажано мати серед співробітників часопису Максимовича яко старшого в тих часах українознавця. Обминути його було незручно. Через те Білозерський звернувся до Максимовича з листом, де прохав його погодитися на співробітництво в „Основі“, але цього листа Максимович не одержав. Тим часом треба було друкувати оголошення про видання „Основи“ з переліком співробітників і редакція, не одержавши від Максимовича відповіді, рішила без його згоди оголосити його як співробітника часопису.

Але тому, що керманичі „Основи“ не знали причин мовчанки Максимовича і могли думати, що вона навмисна, Білозерський написав іншого листа до Максимовича. Цей лист зберігся, і ми подаємо його в цілості.

2

Милостивый Государь Михаилъ Александровичъ.

Хотя я не получилъ отвѣта на письмо мое, отправленное къ Вамъ, многоуважаемый Михаилъ Александровичъ, вмѣстѣ съ письмомъ сестры, Александры Михайловны, въ началѣ августа, однако, приписывая Ваше молчаніе не нерасположенію Вашему къ „Основѣ“, а какой-либо случайности, и высоко цѣня Ваше участіе въ общемъ дѣлѣ на пользу родины, я рѣшился и безъ формальнаго согласія Вашего, показать, въ объявленіи, Ваше почтенное имя. Позвольте мнѣ надѣяться, что Вы не поставите въ вину смѣлости Вашего стараго, признательнаго, ученика и удостоите „Основу“ „дѣйствительнымъ“ участіемъ: въ занимательности и пользѣ Вашихъ трудовъ для науки я впередъ увѣренъ. Наша дорогая родина такъ близко Вамъ извѣстна, что не смотря на обширность программы, Вы легко могли бы украсить своимъ трудомъ каждый изъ отдѣловъ „Основы“. — Считаю не лишнимъ сообщить, что въ „Основѣ“ отнюдь не будетъ преобладать ни одна какая-либо личность, или партія, ни одно какое-либо исключительное воззрѣніе: истина, безпристрастіе и уваженіе къ каждому достойному лицу, ко всякому добросовѣстному труду, — точное выполненіе предложенныхъ и принятыхъ условій — этимъ я буду постоянно руководствоваться какъ редакторъ.

Не теряя надежды получить отъ Васъ благопріятный отвѣтъ и душевно желая Вамъ и семейству Вашему здоровья и благополучія, покорно прошу вѣрить искренней преданности и неизмѣнному уваженію Вашего ученика и покорнаго слуги.

В. Бѣлозерскій.

29 октября 1860. Спб.

На листа Білозерського, що Максимович одержав 19 листопаду, як свідчать помітки його на листі, він відповів 25-го числа того ж місяця, а 13 січня одержав у відповідь листа від Білозерського. З цього листа бачимо, які широкі пляни виникли у Максимовича з приводу співробітництва в „Основі“.

Редакція южнорусскаго вѣстника „ОСНОВА“ у Круглаго рынка, домъ Принца Ольденбургскаго 24 декабря 1860 ном. 206. С. П. Б.

Милостивый Государь, Михаилъ Александровичъ.

Принося Вамъ живѣйшую благодарность за Ваше письмо, драгоцѣнное для меня по воспоминаніямъ и по тому искренному уваженію къ Вамъ, которому я никогда не измѣнялъ, —

отъ всего сердца радуюсь, — что Вы неизмѣнно сохраняете живость душевныхъ силъ, и встрѣчаете нашу „Основу“ съ такимъ теплымъ сочувствіемъ и готовностю содѣйствовать успѣху южно-русскаго вѣстника. Да подкрѣпить Господь Ваши силы, и да пожнетъ Украина, посредствомъ „Основы“, плоды Вашихъ полезныхъ трудовъ.

Обращаясь къ предложеннымъ Вами вопросамъ объ условіяхъ сотрудничества, я нахожу, что назначеніе для Васъ числа листовъ на весь годъ было бы стѣснительно для обѣихъ сторонъ, тѣмъ болѣе, что думая издавать „Основу“ не годъ, а многіе годы, располагая довольно значительными средствами, я могу ненапечатанное въ одномъ году оставлять у себя для слѣдующаго. Поэтому минуя вопросъ о количествѣ, ограничусь опредѣленіемъ платы за Ваши статьи. По моимъ соображеніямъ, я могу высылать Вамъ отъ 40 до 60 р. за печатный листъ всего, что будетъ принято редакціей. Дополнительныя условія Вы изволите прочитать въ первомъ моемъ объявленіи, которое прилагаю, такъ какъ посланное въ Августѣ не дошло до Васъ. Очень сожалѣю за себя и за сестру о потерѣ писемъ. Саша скоро воротится снова въ Петербургъ. Пантелеймонъ Олександровичъ, здѣсь, и работаетъ по источникамъ старымъ и новымъ — надъ исторіей Украины, которую пишетъ п о н а ш о м у. Н. Ив. Костомаровъ готовится къ чтенію 3-хъ или 4-хъ публичныхъ лекцій о Выговскомъ и къ печатанію Малороссійскихъ дѣлъ и н о с т р а н н а г о Архива. Недавно онъ, почти единогласно, избранъ въ ординарные.

Очень сожалѣю, что І-я книжка „Основы“ не украсится Вашимъ дорогимъ именемъ. Программа наша обширна: было бы желаніе писать. Ваши познанія, опытность, воспоминанія, наблюдательность, дадутъ Вамъ богатые матеріалы, и такъ, покорнѣйше просимъ, помагать и подвигать другихъ на содѣйствіе общеполезному дѣлу.

Съ чувствомъ искренней преданности и почтенія имѣю честь быть Вашъ покорный слуга В. Бѣлозерскій [1]).

Ще до того, як Максимович одержав отсього листа Білозерського, він, побачивши своє імʼя серед співробітників „Основи“ в друкованому оголошенні, почав працювати для неї, про що писав О. Бодянському 10-го січня 1861 року: „Въ декабрѣ я начиналъ писать и написалъ 11 писемъ о Хмель-

[1]) Листа, окрім останніх рядків, писано писарською рукою.

ницкомъ къ Костомарову для „Основы“, гдѣ объявленъ сотрудникомъ до полученія на то моего согласія... Ничего, я готовъ сотрудничать, если по первымъ книгамъ увижу, что дѣло пойдетъ у нихъ ладно. Боюсь только за Кулиша, что заврется. Какую гиль нагородилъ въ своей „Хатѣ“, въ переднемъ словѣ до громады“ [1]).

Окрім „Писемъ о Богданѣ Хмельницкомъ къ Н. И. Костомарову“, що були надруковані в чч. 2 (ст. 105—120) и 5 (ст. 1—21) 1861 року, Максимович умістив в „Основі“ ще невеличку, на дві сторінки, „Замѣтку о словутномъ пѣвцѣ Митусѣ“ (ч. 6, 19—20), що його згадує Волинський літописець під 1241 роком, та три українські вірші: „Привѣтъ Шевченку на обѣдѣ 25 марта 1858 года“ (ч. 6, ст. 8—9), „На смерть Шевченка“ (ibid., ст. 18) і „На похорон Т. Г. Шевченка під Каневом“ (ibid., ст. 35—38).

Таким побитом, співробітництво Максимовича в „Основі“ продовжувалося пів року, з другої до шостої книжки 1861 року, і припинилося через неуважність до його з боку редакції, як сам він повідомляв Бодянського 20 січня 1862 р.: „Что касается до „Основы“, то эта господыня, пригласивъ меня и распубликовавъ меня сотрудникомъ своимъ, печатала все, что я посылалъ, а, между тѣмъ, ничего въ отвѣтъ мнѣ не пишетъ и не шлетъ, такъ что я наконецъ и плюнулъ...“ Через чотири місяці Максимович знов писав про „Основу“ в листі до Бодянського з 14 травня: „Съ „Основою“ совсѣмъ разстался: надула, не прислала ни обѣщанныхъ грошей за статьи, ни отдѣльныхъ оттисковъ, ни даже письмечка за 1861 годъ и нынѣшній, а на сей годъ уже нѣтъ мнѣ и „Основы“. Вотъ какіе молодцы. Наплевать же на нихъ и на нечестную редакцію“.

Максимович мав рацію так казати, коли ми приймемо до уваги останній лист його до В. М. Білозерського і обов'язки супроти співробітників, які редакція брала на себе, й про які було оголошено у проспекті видання часопису [2]).

---

[1]) Листи М-ча до Бодянського надруковані в „Чтеніяхъ Общества исторіи и древностей Россійскихъ“, Москва 1887, кн. I. Щодо переднього слова до громади у „Хаті“, то справді воно могло навести сумнів не тільки на зрівноваженого Максимовича, як вияв якогось українського мессіянізму: „Українська словесність, пише Куліш, діло велике; се — нове слово між народами, которе на те й явилось, щоб якось инше, не по-давнёму, людський розум повернути“.

[2]) Там сказано: „Редакція приняла въ основаніе своихъ отношеній къ сотрудникамъ: 1) добросовѣстное вознагражденіе за статьи, не уступающее другимъ извѣстнымъ журналамъ; 2) точное выполненіе взаимно-пред-

5

Проте причини неуважности до Максимовича з боку редакції „Основи“ не були випадкові і не залежали лише від забуття грошових зобов'язань супроти співробітників. Саме у 1861 році загострилося літературне ворогування між Кулішем і Максимовичем у зв'язку з етнографічною критикою Куліша „Вечеровъ на хуторѣ близъ Диканьки“ Гоголя, яку він провадив саме на сторінках „Основи“, і антикритикою на це Максимовича в статтях „Оборона повѣстей Гоголя“, що друкувалась у газеті „День“, з приводу чого Куліш висловився, що те, що для „нашихъ антиподовъ“ є День — „для насъ Ночь“.

Пізніше Максимович міг розміркувати, що з ідейного боку він був в „Основі“ не до діла. Український романтик і заступник єдиної руської культури, як він сам казав, що дивився на руську землю не „съ москворѣцкой высоты Ивана Великаго“ і не „съ запорожской поэтической Саворъ Могилы“, а „съ высоты старокіевской, съ холма св. Андрея Первозваннаго“ [1]), Максимович не мав у своїх українських інтересах ніякого сучасного йому радикально-політичного забарвлення. Інакше ставився до українського питання Куліш, який власне був головним керманичем „Основи“. Через те пізніше, у 1865 році, Максимович обвинувачував „Основу“ в національних крайностях, що шкодили тодішній українській просвіті та літературі. Ось що він писав Бодянському 1-го січня зазначеного року: „Напечаталъ маленькаго „Украинца“... Здѣшняя цензура духовная не пропустила псалмовъ на украинскомъ нарѣчіи, а свѣтская не позволила прибавить малороссійскихъ пословицъ ко второму изданію краткаго „Букваря“... Вотъ, что натворила „Основа“; украинскаго языка стерегутся и не любятъ теперь больше польскаго, и въ книгахъ для народа онъ сталъ запретнымъ“.

Нарешті ще пізніше Максимович наче пильнував про те, щоб виправдати свою участь в „Основі“ та відмежуватися від її ідейного напрямку. Про це дуже виразно свідчать рядки, присвячені епізодові співробітництва Максимовича в „Основі“ в його біографії, що її написав і видав ще за життя Максимовича у 1872 році С. Понамарьов. Понамарьов писав біографію майже на підставі власних розмов з Максимовичем; через те ми знаходимо в ній тільки такі думки, що їх бажав висловити

ложенныхъ и принятыхъ условій и 3) доставленіе постояннымъ сотрудникамъ не менѣе 3-ей части всего вознагражденія за статьи, тотчасъ по принятіи ихъ редакціей, не дожидаясь напечатанія“.

[1]) Юбилей М. А. Максимовича (1821—1871). Кіевъ, 1871, ст. 73—74.

сам Максимович, і ось що там сказано з приводу співробітництва його в „Основі“: „Місяців за два до смерти Шевченка почав виходити південно-російський вістник „Основа“. Максимович не відрізняв цього видання від інших, посилав туди такі статті, які міг би післати до кожного часопису, і статті свої писав російською мовою. Він був певний, що українська мова, яко мова простолюдна, може бути мовою поезії і для сучасного йому українця, але не може бути ані мовою освіченого громадянства, ані мовою науки“ (ст. 67).

В інтересі справедливости треба зазначити, що коли Максимович турбувався зближенням свого ймення з „Основою“, з напрямком якої він ніколи не згоджувався, то його супротивник Куліш незабаром після закриття „Основи“ став зовсім відрікатися від неї, і наприклад у 1867 році в листі до проф. Кістяківського називав „Основу“ „кукольваном“, який „слава Богу, знесло по Дніпру, до моря забуття“, і прирівнював світогляд „Основи“ до несвідомости Митрофана, героя комедії Фонвізина „Недоросль“ [1]).

---

[1]) „Кіевская Старина“ 1902 р. ч. 2.

ПРИЧИНКИ ДО УРЯДНИЧОЇ СЛУЖБИ КУЛІША.

(ВІД ГУБЕРНСЬКОГО СЕКРЕТАРЯ ДО НАДВОРНОГО РАДНИКА).

Подав МИРОН КОРДУБА (Варшава).

З усіх епізодів життя Панька Куліша найменше досліджена справа його урядової служби в Польськім королівстві в 60-их роках минулого століття. Всі просторіші життєписи письменника: Ом. Огоновського, Маковея, Шенрока, Дмитра Дорошенка, подають про се тільки скупі і не зовсім докладні відомости, а окремі розвідки про поодинокі доби його діяльности досі не доторкали сеї справи. Сю прогалину позволяє у значній часті виповнити зшиток актів, що находиться у варшавськім „Archiwum Akt Dawnych“ ч. 320 п. заг. „Дѣло Учредительнаго Комитета въ Царствѣ Польскомъ о командированіи въ распоряженіе Учредительнаго Комитета Губернскаго Секретаря Кулиша. Началось 23 дек. (4 янв.) 1864/5 года, кончено 9 ноября 1867 года“. Спираючися головно на сих урядових письмах, я зладив отсі причинки, додаючи у прилозі важніші акти[1]).

Матеріяльне положення Куліша, що від катастрофи в 1847 р. ніколи не було світле, з кінцем 1863 р. стало майже безвихідне. Спроби з хуторним хозяйством, упадок з трудом придбаної друкарні, в котру вложив чимало гроша, а також деякі видавництва, загнали його в довги, яких не було чим сплачувати. Згадуючи свої переживання в пізнішім листі до одного зі своїх приятелів, Куліш писав: „В 1864 році я находився в положенню невиплатного довжника, почасти ізза захоплення українською ідеєю до величезного ентузіязму. З сього прикрого й безвихідного положення спас мене Мілютін...“[2]). Не було іншого виходу, як шукати урядової посади, котра дала би йому спромогу до

[1]) Вельми Шановній Дирекції Архіву за дозвіл хіснуватися актами висказую щиру подяку.

[2]) Лист Куліша до Л. Жемчужнікова з 27 грудня 1876. Див. С. Глушко: Листування П. О. Куліша з Л. М. Жемчужніковим. Україна 1926, кн. 2—3, ст. 177.

дальшого існування, заспокоєння своїх вірителів, а може й виконання деяких плянів, з котрими від довшого часу носився, от хочби видавання українського журналу. Очевидно, ся посада мусіла би бути перш за все добре платна, не якогось там урядовця статистичного відділу, що її в департаменті сільського господарства в міністерстві державних маєтків займав після повороту з заслання в Тулу і вкінці, як безвиглядну, покинув в 1854-ім році. Тепер часи змінилися. Після Миколи І на царськім престолі засів Олександер II. Система безоглядної реакції, скомпромітована в Кримській війні, мусіла уступити. Надійшла доба ліберальних реформ. До голосу і впливу в державі прийшли слов'янофіли, з котрими Куліш поприязнився ще в середині 1850-их років, гостюючи зимою 1854/55 р. в домі Аксакових у Москві. Деякі з них здобули собі чималий вплив на дворі молодого царя, як от Микола Олексієвич Мілютін, кн. Володимир Александрович Черкаський, Юрій Самарін та ін. і позаймали чільні урядові становища: перший державного секретаря при особі царя для особливих доручень у Польщі, другий головного директора, тоб-то міністра, внутрішніх і духовних справ у Польськім королівстві. З Миколою Мілютіним Куліш був знайомий через його брата Володимира, секретаря „Географическаго Общества" і видавця „Географическаго Вѣстника", в котрім Куліш співробітничав, доставляючи перекладів чільніших англійських і німецьких праць. З кн. Черкаським зв'язувало його співробітництво у слов'янофільській „Русской Бесѣдѣ". Крім сього, після видання своїх найзнаменитших творів, „Чорної Ради" і двох томів „Записокъ о Южной Руси", Куліш стояв на вершку слави і був відомий не тільки в українських, але й російських та польських кругах. Знаючи собі ціну й маючи добрі зв'язки, сподівався здобути собі якесь видніше урядове становище і не думав чимнебудь вдоволятися.

Саме тоді російський уряд пошукував здібних і довірених людей до служби в Польськім королівстві. Після здавлення Січневого повстання стали там заводити нові порядки, творити нові начальні уряди, перебудовувати шкільництво на зовсім інших підставах. Перестрій управи в Королівстві цар передав саме в руки Мілютіна, а сей прикликав собі на помічників кн. Черкаського й Якова Олександровича Соловйова, також гарячого слов'янофіла. Сей тріюмвірат: Мілютін-Черкаський-Соловйов, став поруч намісника, гр. Федора Федоровича

3

Берґа, головним господарем у Польщі й обсаджував там усі важніші урядові посади. Куліш надіявся також найти там пригоже, визначніше й добре платне місце, тим більше, що доволі добре знав польську мову. Він ще під кінець 1850-их років носився з наміром поїздки до Варшави. З його особистих висказів довідуємося, що найбільше тягнула його туди бібліотека Константина Свідзінського, котру знав ще з Ходоркова в Київщині, а котра опісля записом перейшла в посідання ґр. Красінських у Варшаву[1]). Задумуючи писати історичну працю про польсько-українські взаємини за часів давньої „Речі Посполитої", сподівався також у варшавськім головнім архіві найти багаті матеріяли для сеї справи. Зі своїми плянами звірився перед приятелем Михайлом Ґрабовським, визначним польським критиком і письменником т. зв. „української школи", в котрого посілості Олександрівці та в двірку в Чигирині перебував нераз по кілька тижнів. Коли в 1861 р. фактична управа Польського королівства перейшла в руки маркграфа Олександра Вельопольського і сей покликав Ґрабовського на директора департаменту в міністерстві просвіти, Ґрабовський в свою чергу запрошував Куліша приїхати до нього до Варшави, даючи йому у себе приміщення й обіцюючи урядову посаду, якої сам забажає. Але Куліш, тоді занятий іншими справами, відкладав подорож до „безпечнішої хвилі"[2]). Смерть Ґрабовського і вибух Січневого повстання розвіяли його варшавські пляни. Коли ж тепер насунулися вигляди осягнути за одним дві мети: урядову посаду і можність хіснування варшавськими рукописними скарбами, Куліш, не надумуючися, метнувся до Петербурга.

До столиці приїхав десь у березні 1864 р.[3]) і зараз почав

---

[1]) Лист Куліша до Л. Жемчужнікова з 27 грудня 1876. Див. С. Глушко: Листування П. О. Куліша з Л. М. Жемчужніковим. „Україна" 1926, кн. 2—3, ст. 177.

[2]) Лист Куліша до кн. Шаховского з 21 серпня 1893 р. Кіевская Старина т. 57 (1897), ст. 353. Пор. В. Гнатюк: Польський літератор М. А. Грабовський і його приятелювання з П. О. Кулішем. Записки Іст.-Філ. Відділу УАН. т. XXI—XXIII.

[3]) Ще 16 (28) січня 1864 писав лист з Мотронівки, а 14 (26) березня вже з Петербурга. Шенрок у життєписі Куліша (Кіев. Стар. т. 74, 1907, ст. 57—58) згадує, що Куліш весною 1864 р. приїхав до Петербурга „в своїх літературних справах". Тим часом цілий його лист, писаний відти до Жемчужнікова (див. далі), вказує, що головною причиною його приїзду були старання за урядову посаду. Се й він сам отверто признає в сім листі: „Читаючи по газетах, що правительство потребує людей, які знають поль-

робити старання, щоби дістати яке догідне службове місце. Незабаром після приїзду стрінувся з знайомим сенатором, Віктором Антоновичем Арцімовічем, що саме став назначеним на заступника предсідника державної ради і на члена установчого комітету у Варшаву. Арцімовіч був шурином сердешного Кулішевого друга й симпатика українського руху, російського артиста-маляря Льва Михайловича Жемчужнікова; тому до нього в першу чергу звернувся Куліш із проханням, дати йому приміщення в своїм уряді. Сенатор віднісся до справи з великою прихильністю, але не маючи ще визначеного бюджету для особового складу свого відділу, не міг йому покищо нічого певного обіцяти. Бажаючи тим краще впевнитися, Куліш негайно написав лист до Жемчужнікова, прохаючи, щоб або сам безпосередньо, або через свого батька, Арцімовічевого тестя, підпер у свого шурина його справу. В сім письмі висказав своє гаряче бажання служити саме під рукою Арцімовіча, котрого всі високо цінують й при котрім міг би дечого навчитися. Арцімовіч, впевняв, безперечно відограє в Польщі важну й самостійну ролю, тому йому дуже станутъ у пригоді такі люди, як от він, Куліш. Жемчужніков, помагаючи інтересам його, як свого приятеля, одночасно зробить прислугу й свому шуринові. „Що ж торкається моїх політичних переконань“ — писав далі Куліш — „то які би вони не були (а вони може навіть сходяться з його [Арцімовіча] переконаннями), при моїй мовчаливості й ізольованій діяльності він не може бути мною компромітований. Ані в публічнім життю, ані в літературі я не зробив кроку, що суперечив би характерові його служби“. А в тім заявив, що у найближчих часах має намір занятися виключно збиранням і розслідом матеріялів до просторої праці про Польщу та південно-західню Русь і, доки не признає себе здатним сказати тверде слово в сім складнім та заплутанім питанню, не стане нічого друкувати [1]). Отся дивна мішанина підхліблювань і гордовитої самопевности в злуці з завірюваннями про свою політичну „благонадежність“ у листі до давнього приятеля може бути вияснена тільки скрутним положенням, в якім Куліш тоді опинився.

Не найшовши покищо нічого певного, Куліш вернув „во

ську мову, я рішився йому предложити свої услуги і от приїхав до Петербурга“.

[1]) Лист з 14 (26) березня 1864 р. див. С. Глушко: Листування П. О. Куліша з Л. М. Жемчужніковим Україна 1926, кн. 2—3, ст. 162—3.

своясиˮ. 21 травня (2 червня) писав лист до свого приятеля Каменецького зі свого хутора Піддубня коло Борзни, зазначуючи, що саме приїхав додому. Опісля маємо ще його листи з 14 (26) червня і 25 серпня (6 вересня) також до Каменецького, писані з сього ж хутора [1]). Але й відсіля робив дальші старання за державну посаду. Ставити всі свої надії на одного тільки Арцімовіча вважав надто непевним і тому шукав ще й інших протекторів. В сім ділі, між іншими, старався Кулішеві помогти земляк Микола Яковлевич Макаров, один із ближчих його товаришів по перу. Він звернувся до Константина Карловича Ґрота, першого директора департаменту неподаткових поборів, прохаючи його дати Кулішеві посаду ревізора. Та показалося, що всі місця ревізорів були вже обсаджені і виглядів на приміщення в сім відділі не було. Все ж таки старання Макарова не були зовсім безуспішні. Ґрот пригадав собі своє давнє знайомство з Кулішем, часті з ним стрічі у Петра Олександровича Плетньова, давнього ректора петербурзького університету й редактора „Современникаˮ, рішився помогти йому по змозі й обіцяв переговорити з Мілютіним про його приміщення на службі в Польськім королівстві. Незабаром переказав Кулішеві через Макарова, щоби негайно приїхав до Петербурга, бо Мілютін погоджується дати йому посаду в Польщі [2]).

Прийшлося Кулішеві знов їхати до Петербурга. Ся друга його подорож припадає мабуть на вересень 1864 р.[3]) Та тут прийшлося зразу жити тільки надіями і дальше дожидати. В однім листі писав до жінки: „Від людей близьких до Мілютіна знаю,

---

[1]) Кіевская Старина т. 62, ст. 134—137.

[2]) Лист цитований у Шенрока, ibidem, ст. 59.

[3]) 25 серпня (6 вересня) Куліш писав ще з Піддубня (див. вище). В своїй автобіографії п. заг. „Жизнь Кулішаˮ, Правда р. II (Львів 1868), ст. 336, каже, що приїхав до Петербурга в осени 1864 р. Не може бути ніякої непевности, що сей життєпис писаний самим Кулішем: мова, стиль й багато подробиць з інтимного родинного життя, котрі, хочби й кому іншому були відомі, не важився би подавати їх до публичного оголошення, свідчать про се зовсім виразно. Тому дивно, чому Евген Кирилюк у своїй Бібліографії праць П. О. Куліша, у Києві 1929, не зарахував її між твори самого Куліша. Шенрок, cit. l., ст. 59, взагалі не подає часу сеї другої поїздки, вдоволяючися фразою: „Наконецъ Кулишъ рѣшился поѣхать въ Петербургъ, чтобы поискать себѣ мѣстоˮ. Брак докладно означених дат у зложенім ним життєписі Куліша спричинює, що тут часто годі визнатися в часі, коли відбувалися згадувані ним події, тим більше, що нераз пізніші факти переказує поперед раніших.

що він хоче прийняти мене на службу, але тепер ще дуже занятий і не придумав для мене уряду, тоб-то роду заняття. На службу до Варшави поїду з охотою. Тепер усі мої літературні роботи такі, що мені треба користуватися варшавським архівом і Публічною бібліотекою"[1]). Дожидаючи вирішення своєї справи, Куліш не сидів у Петербурзі бездільно й пильно працював у Публічній бібліотеці, збираючи матеріяли до намічених праць. Одночасно передав Мілютінові просьбу примістити його в тій службі, котра була йому найближча і в котрій був занятий перед катастрофою в 1847 р., добуваючи собі вигляди на блискучу кар'єру, тоб-то в шкільництві. Тоді в Польськім королівстві і в сій ділянці відкривалися доволі приманливі вигляди. Реформа тамошнього шкільництва, проголошена в т. зв. Юґенгаймських указах з 30 серпня (11 вересня) 1864 р., впроваджувала між іншим децентралізацію шкільної управи. Територію Королівства поділено на десять шкільних округ, на чолі з директорами, котрі мали заряджувати всіма початковими й середніми школами своєї округи. Були се значні, керівничі та при сім добре платні посади, бо призначували їм по 3000 карб. річної платні, а крім сього по 1000 карб. на об'їздки[2]). Для порівняння згадати б, що гімназійні вчителі побирали тоді 600—800 р. річно. Отже Кулішеві хотілося придбати таку директуру для себе. Мілютін обіцяв свою поміч. Але обсада шкільних урядів спочивала в руках „головного директора комісії просвіти", тоб-то немов міністра просвіти в Польськім королівстві, Федора Федоровича Вітте. Вітте, котрий був досі куратором київської шкільної округи, став міністром у королівстві проти волі могутньої трійці (Мілютін - кн. Черкаський - Соловйов) тільки завдяки особистій інтервенції намісника гр. Берґа у самого царя. Між Берґом та згаданою трійцею була основна різниця в поглядах про загальний напрям майбутньої політики в Польськім королівстві. Намісник був за тим, щоби не дратувати національних почувань поляків та лагідними засобами перевести тривке успокоєння краю, — трійця, а особливо кн. Черкаський та Соловйов, стояли за рішучими засобами та радикальною русифікацією. Тому відносини між обома таборами були вже зразу напружені й далі що раз більше загострювалися. Вітте, спираючись на намісника, добирав собі директорів по своїй уподобі, не дуже ра-

[1]) Лист цитований у Шенрока. Ibidem, ст. 59.

[2]) Зразу директори в негубернських містах побирали тільки по 2000 карб., але вже по кількох місяцях їх зрівняли з губернськими.

хуючися з бажаннями Мілютіна. А в тім, кермуючим у Варшаві сферам, в першу чергу Віттому, котрий прибув сюди з Києва, було безперечно відоме вмішання Куліша в справу Кирило-Методіївського братства, його арештування 1847 р., усунення з посади учителя V-ої петербурзької гімназії та заслання в Тулу. Давати йому після сього, без попередньої урядової регабілітації, такий самостійний і довірений уряд, як директора шкільної округи в Польськім королівстві, видалося просто неможливим. Тепер годі провірити, чи кандидатуру Куліша відсунув сам намісник у характері предсідника адміністраційної ради, котра іменувала директорів на внесення управи комісії просвіти, вимовляючися, що його зовсім не знає — як се подає до відома Куліш у своїх листах, — чи просто Вітте не хотів ставити його кандидатури, подаючи Мілютінові правдиву причину, досить, що Куліш директури не дістав. Знову ж посади „молодшого“ директора, тоб-то директора (чи властиво по обов'язуючій тоді в Польськім королівстві титулятурі: інспектора) гімназії, і то мабуть не в Варшаві, тільки на провінції, яку Вітте згоджувався йому дати, Куліш не прийняв [1]).

Через се справа приміщення в уряді проволікалася й матеріяльне положення Куліша погіршало ще більше. На прожиток у Петербурзі прийшлося позичати грошей у приятелів та знайомих і залізати все дальше в довги. Доходило до того, що став у глибині душі немов жалувати за відкиненою посадою і вже рішався, скинувши пиху зі серця, брати всяке, хочби

---

[1]) Про сю свою кандидатуру Куліш писав Д. С. Каменецькому пізніше, вже після приїзду до Варшави: „Проти назначення мене директором один „чин“ спротивився тому, що він поручав двох на директорів, але їх не прийняли на тій підставі, що їх не знають особисто. А що мене також не знали особисто, то великий чин побідив малого чина його ж оружієм, відказуючися затвердити моє назначення. Я й радий сьому, бо у Варшаві місце вже віддане, а на провінцію мені відсіля не хотілося б їхати більше, ніж із Петербурга. Служба на провінції була би для мене дуже утяжлива навіть при найліпших матеріяльних умовах“. Києв. Стар. т. 62 (1898), ст. 138. В своїй автобіографії в „Правді“ 1868, ст. 336 каже Куліш, що в Петербурзі дістав лист з Варшави з повідомленням, що не „старшим“ директором шкіл думають його назначити, а „молодшим“ — і тому відказався. Під „великим чином“ можна розуміти тільки намісника гр. Берґа, котрий кермувався опінією свого ставленика Вітте. Шенрок сей уступ з листу до Каменецького зовсім хибно відносить до справи іменування Куліша функціонарем при установчім комітеті і додає від себе: „Но послѣ дѣло уладилось“ (cit. l. ст. 63, прим. 2). Тим часом се діло зовсім не уладилося, бо тут ходило про шкільну директуру в Королівстві, а сеї Куліш таки не дістав.

й найпідряднiше місце, яке трапиться. „Політика примушує мене — писав до жінки — грати ролю людини, яка знає свою ціну; але коли вискажеться постороння оцінка або спромога зробити для мене що-небудь при моїй нікчемній ранзі та зопсованім горожанськім положенню, то стану конкурувати з малими землі і „крохобоствовать“, відкинувши на бік всяку гордість“ [1]). Все ж таки постановив витривати в Петербурзі до остаточного поладнання своєї справи. „Сидячи тут без грошей — писав — можна сподіватися дочекатися хоч чого небудь, а сидячи на хуторі, тільки вичеркнеш себе з пам'яті живих людей. Одним словом, так скрутно, як тільки могли б собі бажати мої численні вороги“ [2]).

Вкінці все ж таки діждався. Мілютін остаточно десь у жовтні візвав його до себе і порадив самому їхати до Варшави. „Вам треба тільки ногу поставити в стремено“ — сказав [3]). Як точку опертя та заразом як подорожний документ Куліш отримав від міністра — державного секретаря Польського королівства, В. П. Платонова, письмо, датоване 23 жовтня (4 листопаду) 1864 р., що віддавало його до розпорядимости установчого комітету. Як показує печатка залізничого уряду, прибита на сім документі, Куліш приїхав до Варшави петербурзькою залізницею 6 н. ст. листопаду 1864 р. [4])

В Варшаві справа швидко прийняла корисний оборот і Куліш мав незабаром можність навіть вибирати між двома добре платними посадами. З одного боку Арцімовіч, котрий саме улаштовував своє бюро, жертвував йому місце в кодифікаційній комісії з платнею 3000 карб. в рік. З другого боку була спромога примiститися в тім уряді, до котрого Куліша спрямував Мілютін, а саме в установчім комітеті. Установчий комітет був утворений у Варшаві указом з 19 лютого (2 березня) 1864 р., початково в цілі введення в життя постанов указу з того ж самого дня про визволення та увласнення селян і про організацію сільських громад у Королівстві; незабаром комітет поширив свій круг ділання на всі ділянки краєвої адміністрації, стаючи таким чином найважнішим органом правління Польського

---

[1]) Тут мабуть натяк на правдиву причину невдачі зі стараннями за директуру.

[2]) Цитов. Шенроком ibidem, ст. 61—62.

[3]) Куліш до кн. Шаховського 21 серпня 1893, Кіевская Старина т. 57 (1897), ст. 352.

[4]) Прилога. Акти ч. 1.

королівства. Предсідником на засіданнях комітету був сам намісник гр. Берґ, але ґоловним господарем і зарядчиком усіх бюр з титулом „члена-завідуючого справами установчого комітету“ був один із попереду згаданої трійці, а саме Яків Ол. Соловйов, видний діяч у ділі визволення селян у Россії 1861 р. Діставши від Мілютіна окремо поручаючий лист у справі Куліша, він заопікувався ним і передав йому на спробу деякі роботи в комітеті. Не треба було довгого часу, щоби переконатися про велику роботящість та небуденні здібности Куліша, і Соловйов швидко ріщився дати йому передовіше місце між урядниками комітету. А що Арцімовіч запрошував Куліша на посаду з платнею 3000 карб. в рік, то Соловйову не випадало давати йому менше, тому предложив 3600 карб. річно, платних від 1 грудня 1864 р. Куліш волів остати в установчім комітеті і прийняв запрошення Соловйова. Запевнившися згодою з боку намісника, Соловйов вніс справу на засідання установчого комітету, котрий на засіданню з 5 (17) січня 1865 р. прийняв до відома, що губернський секретар Пантелеймон Олександрович Куліш на підставі апробати намісника з 23 грудня (4 січня) 1864/5 р. став приділеним до установчого комітету („состоящимъ при комитетѣ“) з платнею 300 карб. місячно [1]).

Таким чином після цілорічних старань Куліш вкінці діждався „ситого куска хліба“, як сам назвав свою посаду в листі до Жемчужнікова. Лишаючи на боці, до іншої нагоди, з'ясовання політичної ролі, яку прийшлося йому відограти на новім становищі, скажемо кілька слів про зовнішній бік його служби. Листи, які писав з Варшави в 1865 р., показують, що Куліш був зовсім вдоволений зі своєї служби і з службових відносин. Особливо радувала його обставина, що як урядовець до окремих доручень не був зв'язаний канцелярськими приписами і не мусів відсиджувати урядових годин у бюрі, а виконував поручені йому роботи дома і тільки двічі в тиждень являвся у начальника для усного обговорення ділових справ. Зразу урядове діловодство було йому чуже, давався відчути брак потрібної вправи, бюрократичної рутини. „Спершу здавалось“ — писав до Жемчужнікова — „що ніяк сього діла не второпаю, а тепер так насобачився, наче й зріс на кручкотворстві [1]). Був також

[1]) Постановленія Учредительнаго Комитетя въ Царствѣ Польскомъ т. III. Засѣд. 43, статья 236; Куліш до Жемчужнікова 8 (20) січня 1865, cit. l. № 6, ст. 173; Прилога ч. 2 і 3.

[2]) Лист з 19 червня (1 липня) 1865, cit. l. № 7, ст. 174.

вдоволений зі свого начальника Соловйова, строгого „блюстителя бюрократическихъ формъ“. „Начальство моє дуже мене похваляє і нічим мені не допікає, як іншим, що поперед мене почали папір нівечити“. Зі самовдоволенням підчеркує, що начальник зчаста його вироби передає до переписки на чисто, не зміняючи ні одного слова, що рідко трапляється навіть уже закостенілим у службі урядникам. „Але сей тріюмф дістається мені недешево: він вимагає величезної уваги до різнородних форм урядового діловодства“. Роботи мав дуже багато, бо Соловйов, пізнавши завзятість і працездатність свого помічника, засипував його різними дорученнями, а Кулішеві се спершу підлещувало. „Я все пишу та й пишу, от обридло, а проте на заняття своє не нарікаю, бо мене радує, що я таки не зовсім нікчемна людина на світі“... „Роботи багато, працюю безнастанно, в повнім значінню слова, але спочуваю справі й тому робота для мене приємна“[1]). А до іншого приятеля, Д. С. Каменецького писав у лютім 1865 р.: „Що торкається мого службового положення, то я все більше і більше ним вдоволений; чому, не можу з'ясувати, але з часом дізнаєтеся. Доволі з вас сього, що я потрібний, необхідний, незамінимий і є такі боки в службі, до яких я відношуся з глибоким співчуттям“[2]). Та на роботах в установчім комітеті ще не кінчилися заняття Куліша. Арцімовіч задумав видати збірник матеріялів для устрою місцевої адміністрації в російськім перекладі і Куліш перебрав на себе редакцію, за що діставав окрему винагороду 1500 карб. річно. За несповна чотири року свого побуту у Варшаві видав 63 томи сього „Сборника Административныхъ Постановленій въ Царствѣ Польскомъ“. Мимо сього він ще не зовсім потонув у бюрократичних заняттях, подвійна урядова праця не абсорбувала його цілого. Він все ж таки находив ще час на пошукування по варшавських архівах і бібліотеках, де збирав матеріяли для історії польсько-українських взаємин. В короткім часі зладив історично-політичний трактат під заг. „Русь і Польща“, котрий Мілютін предкладав самому цареві, спільно з Лебедницевим зладив „Холмскій календарь“, у котрім примістив свою статтю про Польщу й Росію, та згромадив масу матеріялу для своєї пізнішої праці „Исторія возсоединенія Руси“,

---

[1]) Листи Куліша до Жемчужнікова з 8 (20) січня і 19 червня (1 липня) 1865, cit. l. № 6 і 7, ст. 173—4.

[2]) Лист. з 10 (22) лютого 1865 р. Кіев. Стар. т. 62 (1898), ст. 143.

котрої початок п. заг. „Колонизація русскихъ пустынь“ появився у „Вѣстникѣ Европы“[1]).

Але приміщення Куліша при установчім комітеті було поки-що тільки тимчасове, провізоричне. На перешкоді до усталення службового становиська, яке заняв у Варшаві, стояв низький ступінь, який здобув собі у своїй дотеперішній урядовій службі ще 10 лютого 1841 р., тоб-то чин губернського секретаря, другий щабель знизу на ранґовій драбині російської урядничої єрархії. Хоча кермуючим сферам у Варшаві не могла остати тайною причина застановлення дальшого авансу Куліша, а саме події з 1847 р., його ув'язнення й заслання в Тулу, все ж таки слід було, після отримання службового атестату Куліша, надісланого міністром-державним секретарем Королівства В. П. Платоновим[2]), зажадати урядового вияснення справи. Щойно на підставі такого вияснення можна було поробити потрібні кроки, щоб усунути перешкоду, котра перепиняла устійнення нових службових відносин Куліша і замикала йому шлях до дальшої урядничої кар'єри. Тому до департаменту сільського господарства міністерства державних маєтків, у котрім видано службовий атестат, відійшов 18 лютого (12 березня) 1865 р. з канцелярії установчого комітету, за підписом Кулішевого шурина Василя Білозерського, урядовий запит, чому від 1841 р. досі не представлювано Куліша до переведення у вищі „чини“[3]). У відповіді на се письмо директор департаменту вияснив, що в сій самій справі ще в 1851 р., зараз після вступлення Куліша на службу під його управою, звертався до начальників тих урядів, у котрих Куліш служив давніше, значить, до куратора Петербурзької шкільної округи і до начальника Тульської губернії. Від куратора Мусін-Пушкіна дістав відповідь, що Куліш не міг бути переведений до вищого ступеня на становищі старшого учителя гімназії, бо не відбув приписаної чотиролітньої служби в характері губернського секретаря. Знову ж начальник Тульської губернії заявив, що не мав дозволу представляти його до нагороди вищим „чином“, бо після увільнення з петербурзької твердині прислано Куліша в Тулу на службу не „по ученой части“ і поставлено під строгий поліційний дозір із за-

[1]) Пор. лист Куліша до кн. Шаховського з 21 серпня 1893. Кiев. Стар. т. 57 (1897), ст. 350.

[2]) Прилога ч. 4.

[3]) Прилога ч. 5. Білозерський виконував тоді обов'язки директора канцелярії установчого комітету.

казом відпускати його на Україну або за границю; від себе одначе доложив, що скільки торкається служби Куліша в тульськім губернськім уряді, то ніякої перепони до його повищення на слідуючий ступінь не було. Діставши такі відповіді — писав директор департаменту сільського господарства — тодішній міністер державних маєтків, генерал-адютант гр. Кісельов, представляв 1 січня 1852 р. Куліша до переведення на вищий ступінь, але державний секретар Танєєв повідомив його 5 вересня того-ж р., що цар не дав на се свого дозволу. Подаючи се вияснення до відома установчого комітету, директор департаменту докинув від себе, що за час свого урядування в департаменті сільського господарства Куліш не вчинив нічого, що відбирало б йому право на повищення, і навпаки все відзначався ревністю в службі і сумлінним виконуванням поручуваних йому робіт[1]).

Офіціяльне тавро, що лягло на Куліша за його співучасть в „Украйно-Славянскомъ Обществѣ“ (Кирило-Методієвськім Братстві), міг зняти тільки сам цар. Тому Соловйов письмом з 1 (13) квітня 1865 р. звернувся до В. П. Платонова з проханням, щоби, з огляду на корисні вискази про Куліша попередніх його службових начальників і з огляду на те, що його теперішня служба в Польськім королівстві є для правління дуже хосенна, виєднав у царя дозвіл не вважати його побуту під поліційним доглядом за перешкоду до переведення на вищі службові ступені і до признання йому всіх інших службових прав; а коли цар згодиться, щоб опісля виступив у сенаті з внесенням на признання Кулішеві найближчого з черги ступеня, колежського секретаря, з заслуженим старшинством[2]). Але виявилося, що сеї справи не можна поладнати без відома й згоди гр. Берґа. Міністер-державний секретар відповів, що з огляду на 32-гу статтю царської грамоти з 14 (26) лютого 1832 р. для Польського королівства він може предкладати цареві тільки такі справи, котрі поручить йому сам намісник. Через те Соловйову прийшлося звернутися з сею справою спершу до гр. Берґа, а щойно на припоручення сього останнього письмом з 21 квітня (3 травня) Платонов виложив її цареві. Вкінці в червні 1865 р. прийшло до намісника урядове повідомлення, що цар з огляду на корисні відзиви про службу Куліша з боку міністра гр. Кісельова і намісника гр. Берґа приказав: перебу-

[1]) Прилога ч. 6 і 7.

[2]) Прилога ч. 8.

вання Куліша під поліційним доглядом не вважати за перешкоду до переводження його у вищі службові ступені й признання йому всіх інших службових прав та вигід, крім відзнаки за бездоганну службу й ордену св. Володимира 4-ої кляси за вислугу літ[1]).

Щойно тепер стало можливим настановлення Куліша справжнім урядником і приділення його до відповідної ранґи в системі урядничої служби. В тій цілі Соловйов звернувся на письмі до намісника, прохаючи згоди на іменування „состоящаго при комитетѣ губернскаго секретаря Кулиша" урядником для окремих доручень у V-ій ранзі з платнею, яку й досі діставав, тоб-то 3600 карб. річно. На сім письмі гр. Берґ написав 16 (28) жовтня замітку, що хоче з сим підождати, поки Куліш дістане службовий ступінь, на котрий представлений[2]).

Як тільки цар зняв з Куліша опалу, міністер-державний секретар Платонов, на доручення намісника, виступив перед сенатом з внесенням, щоби Куліша перевести до вищого ступеня урядничої єрархії, тоб-то надати йому „чин" колежського секретаря з старшинством з 10 лютого 1844 р. Та хоч за сим обстоювали такі визначні і впливові достойники, як Соловйов, Платонов і намісник гр. Берґ, справа стрінулася з великими противностями і перепонами. Спершу пролежала в сенаті цілих п'ять місяців, а коли відтак прийшла під обради департаменту герольдії, то тут на засіданню 18 (30) листопада порішено, що правда, перевести Куліша на ступінь колежського асесора, але зараховано йому старшинство тільки від 10 червня 1865 р., тоб-то від дати царського прощення. Щойно після сього, на нове представлення Соловйова, намісник 8 (20) грудня іменував колежського секретаря Куліша урядником для окремих доручень при установчім комітеті Польського королівства в V-ій службовій ранзі[3]).

Але для дальшої служби мала чимале значіння дата признаного старшинства. Признання старшинства від 10 лютого 1844 р., як се пропонували Соловйов і намісник, уможливило би Кулішеві швидче пересування на дальші, вищі, службові ступені і тим самим давало б йому спромогу бодай частинно наздігнати в урядовій кар'єрі 17 літ часу, страченого через царську неласку. Рішення сенату обертало сі надії в нівець і зв'язувало

[1]) Прилога ч. 9—12.
[2]) Прилога ч. 13.
[3]) Прилога ч. 14—16.

дальші службові повищення з перебуванням на кожнім ступені приписаної законом кількости літ. Воно було для Куліша зовсім несподіваним і діймаючим ударом, тим більше, що повага й симпатії, які здобув собі в кермуючих варшавських колах, відкривали йому блискучі вигляди. Крім сього рішення сенату було з правничого боку несправедливе й спиралося на хибних правових підставах. Тому Соловйов рішився далі обстоювати за правами свого помічника і виступив перед намісником з внесенням виєднати у самого царя признання Кулішеві старшинства від правно належного йому речинця, звертаючи увагу, що закон, на котрий покликався сенат у своїм рішенню з 18 (30) листопада, відноситься до осіб, котрі були під судом і понесли кари втягнені у формулярний службовий список — чого з Кулішем зовсім не було; рішення сенату суперечить також царській постанові, що вернула Кулішеві всі службові права й вигоди. Намісник признав се домагання зовсім справедливим і з початком н. ст. січня 1866 р. поручив Платонову обстояти його перед царем. Все ж таки справа знова затягнулася, мабуть через кризу в уряді міністра-державного секретаря Польського королівства, з котрого уступив Платонов. Ще майже півтора року пізніше, 1 (13) травня 1867 р. Соловйов пригадував її наслідникові Мілютіна, начальникові царської канцелярії для справ Польського королівства, Дмитрові Миколаєвичеві Набокову, прохаючи в окремім письмі прискорити поладнання. Прямого свідоцтва про остаточне вирішення ми не найшли, але акт, виданий у Лівадії 30 серпня (11 вересня) 1867 р., котрим цар іменував Куліша надворним радником, показує, що все ж таки зараховано правно йому належне старшинство [1]). Та се було тоді вже майже безпредметовим, бо сталося напередодні усунення Куліша з державної служби.

Після довгих злиднів, що тягнулися майже безперервно від пам'ятного 1847 р., Куліш найшовся в над сподівання корисних фінансових умовинах. Крім платні з установчого комітету 3600 карбованців, побирав ще окремо 1500 карб. за редаґування „Сборника административныхъ постановленій“, значить мав 5100 карб. річної пенсії. За протекцією кн. Черкаського дістав 27 марта 1866 р. ще одноразову підмогу 1200 карб. [2]). З огляду на тодішню вартість гроша були се справді доволі

[1]) Прилога ч. 32.

[2]) Див. Атестат, прилога ч. 35; порівн. лист Куліша до кн. Шаховського з 21 серпня 1893, Києв. Стар. т. 57 (1897), ст. 350.

значні доходи. Ми вже згадували, що сам Куліш у листі до Жемчужнікова признавав, що має у Варшаві „ситий кусок хліба“ [1]); ще яркіший вислів свому вдоволенню дав у листі до Костомарова, кажучи, що тепер може зовсім сміло повторити слова Ірода з одної вертепної драми: „Азъ богатъ, богатъ зѣло“ [2]). При сім призвичаєний до безнастанних грошових турбот і не маючи надто великих життєвих вимог, провадив і у Варшаві дуже ощадне життя. Спершу, не маючи спромоги найти відповідної кватири, оселився в Римській гостинниці (hotel Rzymski), що спричинювало дещо значніші видатки, тим більше, що зараз-же спровадив до Варшави свою жінку, а з нею приїхала й своячка з двома дітьми та гостила у Кулішів довший час. З початком 1865 р. найшов вигідне мешкання в домі графині Бромірської на Мазовецькій вул. ч. 1346, отже в самім осередку міста, за 500 карб. в рік [3]). Свій спосіб життя й бюджет своїх видатків з того часу подає в листі до Хильчевського: „Чи знаєш ти, що коштує мій обід? — 21½ коп. Припустім, що кава ранком і чай вечером коштують стільки ж. Ось тобі 50 коп. З візником etc. на круглий рахунок вийде мені на 1 карб. Я не курю, горілки не п'ю, тільки чарку і то не завсіди. Але кожної суботи обідаю ex officio в клюбі. Се мене коштує в місяць 20 карбованців. Разом 50. Таким чином витрачую на себе в рік 600 карб. та на одіж etc. 400 = 1000. Все ж таки багацько! але останок значний також! Виділивши з нього 1000 карб. на Олександру Михайлівну і 500 карб. на квартиру, у мене останеться 4000 карбованців [4]). Сьогодні обідаю в клюбі за 5 карб. (з вином), а завтра за 21½ коп. з чаркою горілки — і не находжу великої різниці...“ [5])

Надвишку, яка йому лишалася, повертав у першу чергу на сплату довгів, тим прикріших, що затягнених у переважній часті у приятелів на слово, без ніяких записів. В червні й липні 1865 р. повертає Жемчужнікову по 50 карб.; в липні 1866 р. заповідає Василеві Тарновському (синові) сплату ратами суми 3660 карб., позиченої ще в його батька без ніякої розписки,

---

1) Лист з 8 січня 1865. Україна 1926, кн. 2—3, ст. 173.

2) Лист з 13/25 квітня 1865. Ігн. Житецький: Куліш і Костомтров. Україна 1927, кн. 1—2, ст. 44.

3) Лист до Жемчужнікова з 8 січня 1865, с. l., лист до Костомарова 13/25 квітня 1865, с. l.

4) В той час Куліш був уже директором і побирав більшу платню; див. далі.

5) Лист з 11/23 жовтня 1866. Кіев. Стар. т. 60 (1898), ст. 87—88.

а відтак і процентів. Хильчевського запитує: „Скажи, які найбільші проценти дістаєш, такі положу тобі до сотні рублів, що їх тобі винен“. Таким чином сплата йшла доволі швидко й по $2^1/_2$ роках, в липні 1867 р. Куліш міг похвалитися Хильчевському, що вже так як би не має зовсім ніяких довгів, бо хоч остало ще несплачених біля 1000 карб., то за се йому різні люди винні до 25 тисяч карб.[1])

В той час прийшлося також вирівняти зобов'язання, що тяжіло від більше ніж 20-ти літ. Ще в 1843 р. під час свого перебування в Києві Куліш видав два свої твори: збірник поезій в українській мові п. заг. „Украина“ й історичний роман, написаний російською мовою п. заг. „Михайло Чарнышенко“[2]). Сі книжки друкувалися в університетській друкарні, а що Куліш не мав грошей на заплачення доволі значних коштів друку (біля 1000 карб.), то за нього дав поруку тодішній помічник куратора київської шкільної округи, відомий Мих. Вол. Юзефович, а Куліш мав сплачувати довг із розпродажі сих книжок. І справді, більшу частину довгу сплатив сим способом, але після його арешту і заслання в Тулу дальші сплати перервалися. Літом 1849 р. друкарня університету через куратора звернулася до київського генерал-губернатора з проханням стягнути з Куліша незаплачену решту 437 карб. 81 коп. Генерал-губернатор переказав сю справу тульському губернаторові, бо Куліш тоді перебував у Тулі, а сей тульській міській поліції. На домагання поліції Куліш написав заяву, що сих грошей заплатити не може, бо хоч перебуває на службі, то жалування ніякого не дістає, а маєтку жадного не має, крім невеличкої спадщини по батькові в Чернігівській губернії, в містечку Вороніжі, Глухівського повіту, котра ще не виділена; зрештою буде старатися по змозі в короткім часі вирівняти свій довг. Отримавши таку заяву, київський генерал-губернатор повернув справу до чернігівського губернатора. Тут стверджено, що Куліш мав на Глухівщині 15 десятин по батькові, й рішено сю посілість спродати на покриття претенсії університетської друкарні. В 1850-ім р. відбулася перша

---

[1]) Листи до Жемчужнікова з 19 червня (1 липня) і 15 (27) липня 1865 р., Україна 1926, кн. 2—3, ст. 174; до В. В. Тарновського, Кіев. Стар. т. 64 (1899), ст. 83; до Хильчевського з 22 червня 1867 р., Кіев. Стар. т. 60 (1898), ст. 89.

[2]) Украйна, зложивъ П. Кулѣшъ. Кіевъ 1843, 8^0 7 + 95 + 2 ст. Михайло Чарнышенко или Малороссія восемьдесять лѣтъ назадъ. Сочиненіе П. Кулѣша. Кіевъ 1843, 8^0, 3 части: 206 + 190 + 215 ст.

ліцитація ґрунту, але глухівський суд не затвердив доконаної тут продажі через деякі неформальності. На другій ліцитації в 1856 р. купив землю якийсь урядовець Рябцов за 241 карб. (на 7 карб. дешевше, ніж була продана за першим разом) і гроші відослано друкарні. Щоби добути ще решту належитости в сумі 196 карб. 81 коп., куратор київської округи писав 16 червня 1856 р. до міністерства освіти, вказуючи, що Куліш служить у міністерстві державних маєтків. Рівно рік опісля дістав відповідь, що його вже взагалі нема в Петербурзі.

Так представляє справу М. П. Павлушков на підставі актів тульської губернської канцелярії і кінчить словами: „Дальша доля цього Кулішевого боргу нам невідома. Цілком певно довідатися про те, чи сплатив Куліш решту боргу, оті 196 р. 81 к. університетській друкарні, можна було б тільки з архіву цієї друкарні. Але ж, на превеликий жаль, з цілого архіву цього збереглося тільки 150 справ, та Кулішівської справи серед цих не найшлося“ [1]). Та мимо запропащення архіву друкарні, можемо тепер подати автентичну відомість про епілог сеї справи. Вона спочивала цілих 10 літ, бо управа київського університету не знала місця побуту свого довжника, яке зрештою часто мінялося, а Куліш, живучи в скрутних матеріяльних відносинах, не спромігся сплатити решти довгу. Але як тільки стало відомим, що Куліш займає посаду в установчім комітеті в Варшаві, ректор київського університету, А. Матвєєв, вислав 11 (23) квітня 1866 р. письмо до сього уряду, прохаючи стягнути з нього 196 карб. 81 коп. як решту суми, довжної за видрукування в 1849 (!) році твору „Михайло Чарнышенко и Украина“ (!!) в університетській друкарні. Куліш, діставши таку пригадку, вислав 3 (15) травня ректорові почтою 197 карбованців, а Вас. Білозерський, як директор канцелярії установчого комітету, зараз у найближчий день окремим урядовим письмом повідомив його про се [2]). В актах комітету находиться також почтова посвідка про вплату сеї суми.

Крім на сплату довгів Куліш повертав свої грошові засоби також на підтримку українського руху, що саме тоді почав живіше розвиватися в Галичині. Погоджуючися цілою душею, як сам впевняв, на політику російського уряду в Польськім королівстві, навіть на русифікацію шкільництва в Холмщині та на

---

[1]) М. П. Павлушков: Куліш в Тулі на засланні. Записки Істор.-Філол. Відділу УАН. кн. XIII—XIV, Київ 1927.

[2]) Прилога ч. 19 і 20.

на Підляшу, він одночасно підпирав українську народню справу в Галичині. Особливо велике громадянське значіння мали його зносини з питомцями львівського духовного семінара, що почалися ще в осени 1861 р. і тривали до 1867 р. Тут за почином питомця Данила Танячкевича, здібного й рухливого організатора, заснувалася тайна українська громада, котра на ті часи стала огнищем національного життя серед молоді. Куліш слав їм вказівки, поради, інформації, книжки, не жалуючи й грошей на підтримання видавництв, і передавав все те здебільша на руки Танячкевича. „Служачи у Варшаві“ — писав він пізніше свому приятелеві Л. Жемчужнікову — „я безнастанно був зайнятий убогими русинами... Я жертвував значні для мене гроші на львівські видання і на підтримку працюючих бідняків, котрі зверталися до мене за порадами[1]). На жаль ціла інтересна ся переписка з галицькою молоддю досі не зібрана і навіть треба побоюватися, чи й зовсім не затратилася.

Довір'я, з яким галицькі семінаристи горнулися до Куліша, було для нього до певного ступеня винагородою за ті напружені відносини, в яких тоді находився до своїх земляків з російської України. В зв'язках з галицькою молоддю він просто шукав моральної підпори для себе. Вже відновлення в 1855 р. переписки й приятельських стосунків з Юзефовичем, що таку погану ролю відограв у справі Кирило-Методіївського братства, викликало серед давніх приятелів Куліша велике здивування. Ще більше вразило їх його співробітництво в журналі „Вѣстникъ Западной и Юго-Западной Россіи“, видаванім відомим обскурантом Ксенофонтом Антоновичем Говорським, що виходив у Києві 1862—1864 р. і визначався їдкими нападами на український рух. Вступлення на службу в Польськім королівстві знову збільшило прірву між Кулішем та українськими колами. Не тільки самі українці, але й ліберальні росіяни дивилися з нехіттю на тих, що рвалися тоді за урядовими посадами в Польськім королівстві, щоби після здавлення Січневого повстання стати знаряддям русифікаційної політики уряду в польських землях. М. Чалий висказується у своїх споминах про них з гіркою іронією, зараховуючи їх до типів, для котрих ubi bene ibi patria, а вчителів, котрі зваблені вищою платнею та надією на швидкі повищення в службі горнулися до тамошніх шкіл, називає „пошукувачами золота — педаго-

[1]) Лист з 26 грудня 1876. Україна 1926 кн. 2—3, ст. 178.

гами“[1]). Костомаров, Кониський та ін. осуджували сей новий політичний напрям Куліша, вважаючи, що він пустився на дуже непевну дорогу, і Хильчевський, а пізніше й Жемчужніков, старалися його від неї відтягнути. Куліша все те дратувало й викликувало в його серці обурення й жаль на земляків, що висказував нераз у дуже різкій формі. „Скажеш, якого ж гаспида сидиш у той Варшаві?“ — писав до Хильчевського — „А деж мені дітись? На столиці нас не треба, а на Вкраїні дурень на дурневі сидить та дурнем й поганяє. А що вже Київ, то вибачай — навряд чи є на світі дурніший город“. А в іншім листі: „Дуже помиляєшся, друже Іване, думаючи, що як би я жив у вітчині, то міг би мати добрий вплив на моїх земляків. Перебравши в життю багато людей, я прийшов до висновку, що моїх земляків, тоб-то інтеліґенцію, треба лишити на ласку їх нікчемної долі“[2]). Його життя у Варшаві було доволі ізольоване. В близьких і дружних взаєминах жив тільки зі своїм шурином і товаришем по уряді В. Білозерським. До нових знайомих з-поміж земляків відносився зразу обережно, з недовір'ям. „Білозерський приймав мене з особливою любов'ю“ — писав директор Холмської шкільної округи, Теофан Гаврилович Лебединців зі своєї першої поїздки у Варшаву до брата — „Куліш спершу відштовхнув мене холодом, але опісля сам зайшов до мене і заговорив зовсім інакше, так, що було любо“[3]). З російськими урядовцями, своїми службовими товаришами, сходився лише офіціяльно на суботнішні обіди в клюбі; про якісь ближчі зв'язки з ними не згадує ніде в листах. Ще найбільше наблизився до польських учених кругів, котрі побачивши його зацікавлення історичними студіями, з великою уважливістю помагали йому в його пошукуваннях по варшавських архівах і бібліотеках. „Тут учені люди“ — писав до Каменецького вже в несповна місяць після свого приїзду до Варшави — „оказують мені різні услуги в області моїх історичних дослідів, закидують мене дорогоцінними рукописами, роблять різні особисті довідки, навіть випереджують мої бажання — і я не можу нічим подібним віддячитися їм, так подарую їм

---

[1]) М. Чалый: Бѣлоцерковская гимназія. Кіев. Стар. т. 71 (1900) ст. 242.

[2]) Листи з 12 липня 1867 р. і 29 листопаду 1868 р. Кіев. Стар. т. 60 (1898) ст. 88—89 і 90—91.

[3]) Письма Ѳ. Г. Лебединцева къ брату. Ibidem ст. 322, лист з 15 (27) лютого 1865 р.

бодай сі книжки, з котрих вони мене властиво знають“, і тому просив Каменецького прислати йому два примірники обох томів „Записокъ о Южной Руси“. А місяць пізніше знову згадує з вдоволенням: „Польські вчені з свого боку дають мені всякі можливі вказівки, що значно облегшує історичні роботи й навіть просто захоплює мене до них, бо дає те, без чого багато оставало би незрозумілим і невідомим“[1]).

Маючи тепер більше гроша, Куліш забажав виїхати на якийсь час у подорож за кордон. Вже в квітні 1865 р., пишучи до Костомарова, пригадував їхню спільну прогульку по Німеччині і над Середземне море, яку відбули в 1861 р., і заохочував приїхати до Варшави, щоби відсіля вкупі з ним виправитися в Париж, Лондон і на Рів'єру. Туди то задумує їхати для зміцнення свого тіла, в котрім живе „духъ бодръ“. Відпустку з уряду надіється дістати з огляду на величезну роботу, що її переробив протягом минулого пів року. Опісля, в серпні, просив Жемчужнікова подати йому адреси швайцарських місцевостей, де міг би за ненадто дорогу ціну прожити якийсь час, бо вибирається з жінкою за кордон; а що жінка хотіла би на кілька місяців лишитися в Парижі, то заразом придалося би поручаюче письмо „къ парижскому священнику“. Одночасно вдруге заохочував Костомарова до спільної подорожі на осінь у Швайцарію або на зиму до Риму й Неаполя. Те ж саме стрічаємо ще в листі з 10-го грудня. Але Костомарів саме тоді не дуже захоплювався Кулішем, а крім сього зайнятий працею над історією Московщини в добі лже-Димитріїв, не мав часу на заграничні прогульки. Також і Куліш не міг у 1865 р. добитися відпустки від свого начальника Соловйова, а коли з весною 1866 р. став знову проситися, затримав його кн. Черкаський з огляду на справи, які мали доторкувати його дальшого становища в уряді[2]).

Своїми здібностями й роботящістю Куліш уже від перших днів своєї служби звернув на себе увагу найвищих представників російського уряду в Варшаві, а зокрема кн. В. Черкаського. Також схожість поглядів на польську справу наблизила

[1]) Листи з 4 грудня 1864 р. і 5 січня 1865 р. н. ст. Ibidem т. 62 (1898) ст. 139—142.

[2]) Листи до Костомарова з 13 (25) квітня, 15 (27) серпня, 10 (22) грудня 1865 р. і 4 (16) червня 1866 р. Див. І. Житецький: Куліш і Костомаров. Україна 1927 кн. 1–2 ст. 44—46, 49. Лист до Жемчужнікова 7 (19) серпня 1865. Ibidem 1926, кн. 2—3, ст. 175.

сих двох людей до себе. В пізнішім листі до кн. Шаховського Куліш згадує, що кн. Черкаський був захоплений зредаґованим ним Холмським Календарем, а особливо поміщеною там його статтею про Польшу й Росію[1]), про котру думав, що вона вийшла з під пера Костомарова[2]). Разом з кн. Черкаським Куліш брав участь в деяких важних конференціях та нарадах, як от у травні 1865 р. в конференції директорів в справі орґанізації шкільництва для греко-уніятського населення в Холмщині і Підляшу[3]). Попертю кн. Черкаського завдячував Куліш, як ми вже згадували, окрему запомогу 1200 карб., що її отримав у березні 1866 р. Як головний директор комісії внутрішніх і духовних справ, кн. Черкаський був властивим керманичем політики російського уряду в Польськім королівстві. Головною метою сеї політики було знищити, а бодай підкосити домінуючий серед польської суспільности вплив шляхти та духовенства, як представників воюючого націоналізму, та приєднання для царського уряду симпатій польських селянських мас. Тому указом з 19 лютого 1864 р. заряджено аґрарну реформу, надано селянам у Польськім королівстві засиджену ними землю на власність і даровано громадську самоуправу; тому Юґенгаймськими указами духовенству й дідичам відібрано всякий вплив на народнє шкільництво. Особливо небезпечним для Росії вважав кн. Черкаський римо-католицьке духовенство і всіми можливими способами старався паралізувати його діяльність. Його погляд поділяв також і Мілютін, котрий із залізною послідовністю поборював обов'язуючий конкордат з Римом з 22 липня (3 серпня) 1847 р., поки вкінці не добився його скасування 25 листопада (7 грудня) 1866 р. Коли Автоном Як. Солтановський, переймаючи директуру Сувальської шкільної округи, представлявся

---

[1]) Не згаданою в бібліографії Євгена Кирилюка.

[2]) Лист з 21 серпня 1893. Кіев. Стар. т. 57 (1897) ст. 350.

[3]) Слід зазначити, що висказ Куліша в розмові з Кониським, наведений Шенроком в його життєписі Куліша (Кіев. Стар., т. 74, ст. 71), немов би справу мови навчання в уніятських школах Польського королівства кн. Черкаський передав зовсім на рішення Куліша, годі брати поважно. Таке трактовання так засадничої і важної справи зовсім не відповідало б ані тодішній політиці російського уряду (після циркуляра Валуєва з 1863 р.!), ані енергійній та автократичній вдачі кн. Черкаського. Зрештою і сам Куліш у листах до редактора „Золотої Грамоти", Ливчака, і до Костомарова в травні 1866 р. (Україна 1927, кн. 1—2, ст. 49) заявляв рішучо, що кн. Черкаський ніколи не питав про його думку в справі викладової мови в уніятських школах, та що він (Куліш) тільки перед Вітте висказався за введенням російських підручників.

кн. Черкавському, сей у розмові сказав йому м. ін.: „З ксьондзами, котрі вічно каламутять польський дух і є вічними ворогами поляків і руських, ви не церемоньтеся. Пишіть мені про всякі події приватними листами. Я їх не пощаджу. Вони мене вже добре пізнали!“[1]) Нагляд і контролю над духовенством виконував окремий відділ духовних діл, підчинений комісії внутрішніх і духовних діл, котрий завідував усіма справами, що торкалися церков, духовенства та установ усіх віроісповідань у Польськім королівстві, з виїмком православного й грекоуніятського. Директор сього відділу, дійсний радник стану Ґріґорьєв, був довіреною особою кн. Черкаського і мусів приноровлюватися до його вказівок. Коли ж у травні 1866 р. міністер внутрішніх справ Валуєв покликав Ґріґорьєва до Петербурга, кн. Черкаський рішився передати сей важний і відповідальний уряд Кулішеві. Куліш саме дістав відпустку й збирався в дорогу на Крим, щоби там відпочити, як кн. Черкаський несподівано завізвав його до себе, порадив подорож відложити на найближчу весну й предложив йому місце по Ґріґорьєву. Про сю подію Куліш оповідає в листі до Костомарова з 4 (16) червня 1866 р. в жартовливім, що правда, тоні, в старослов'янській мові, котрої оба з Костомаровим залюбки вживали в переписці між собою, але при сім дуже влучно зазначує ціль свого покликання та виявляє, як він сам розумів свої майбутні завдання на новім уряді: „Призва мя предъ лице свое хитроумный Одиссей варшавскій, мудрѣйшій отъ князей Черкасскихъ, іеросхимонахъ Владиміръ, й рече ми: „Чадо Пантелеймоне! вѣси, яко беззаконія іереовъ и архіереовъ лядскихъ превзыдоша главы ихъ; день и нощъ помышляютъ ны злая. Сего ради препояши мечъ разума твоего по бедру мужества твоего и изыди во срѣтеніе злоумышленій прелатскихъ и бискупскихъ; азъ же нареку тя воеводою силъ росскихъ, еже въ мірѣ глаголется Директоръ. Въ совѣтѣ праведныхъ возсядеши одесную мене, и вдасть ти Кесарь 5 тысящъ талантъ, и славенъ будеши въ народѣ Росскомъ паче всѣхъ бригадиръ... облекись въ броню браннолюбія твоего і побори борющія мя враги, заке оскудѣваетъ крѣпость моя и къ тому не возмогу единъ стояти крѣпцѣ, по множеству лукавства лядска“. Слышавъ таковая рекомая ко мнѣ... склонихъ главу мою и рекохъ смиреннѣ, яко сотворю

---

[1]) Отрывки изъ записокъ Я. А. Солтановскаго. Кіев. Стар. т. 41 (1893) ст. 107.

вся, слика бысть заповѣдана мнѣ свыше"[1]). Отримавши 30 травня (11 червня) згоду Соловйова на звільнення Куліша з дотеперішнього урядування та 11 (23) червня апробату намісника, кн. Черкаський поспішно відослав справу до Петербурга. Незабаром указом з Царського Села 26 червня (10 липня) 1866 р. цар іменував Куліша директором відділу духовних справ у Польськім королівстві, а 19 (31) липня Куліш перебрав вже свій новий уряд. Платню тепер йому підвищено на 5062½ карб., так, що разом з винагородою за редаґування „Сборника" діставав 6562½ карб. річно[2]).

На новій посаді Куліш зразу з питомим собі жаром та завзяттям кинувся до роботи. А ся робота показалася тяжкою й виснажуючою навіть на Кулішеві сили. Вже кілька днів після перебрання директорства писав до Хильчевського: „Мій час належить до кн. Черкаського, а кн. Черкаський є не що інше, як буря діяльности. З захопленням повинуюся сій незвичайній людині. Дуже трудно, тяжко, болісно, але се моя сфера! Або пропаду, або зроблюсь лицарем-невмиракою!" А іншому приятелеві, Чуйкевичеві доносив про свої нові зайняття: „Дуже тяжко, але за се маю діло з найрозумнішою людиною, яку до сеї пори стрічав у життю, — з кн. Черкаським. Насолода його розумом каже мені забувати про возню від рана до вечера і про доклади о першій годині ночі. Все те переноситься без найменшого ропоту душі; коли б тільки фізичних сил стало, а попрацюємо з цілого серця на славу російського (русскаго) імени!" Ще місяць пізніше звірювався Хильчевському: „Наша службова робота йде гарно і стає для мене з кожним тижнем інтереснішою. Хоча й совісно хвалити себе, скажу, що кн. Черкаський зробив премудре діло, прикликавши мене до себе на співробітника. Я передбачую дуже важні висліди"[3]).

---

[1]) Україна 1927, кн. 1—2, ст. 49.

[2]) Прилога ч. 21—26. Звертаємо підчеркненням увагу на титул уряду, який Куліш дістав, бо щодо сього в літературі про Куліша стрічаємо різні баламутства. І так Ом. Огоновський (Историія Литературы Рускои ч. III, 1. Львів 1891, ст. 114) каже, що Куліша назначено „директоромъ комисѣ внутреннихъ и духовныхъ дѣлъ", тоб-то міністром у Королівстві, надаючи йому таким чином уряд, який займав кн. Черкаський. В. Гнатюк (Польський літератор М. А. Грабовський і його приятелювання з П. О. Кулішем. Записки Істор.-Філ. Відділу УАН кн. XXIII (1929) ст. 120) робить його знову „директором департаменту освіти при установчому комітеті", хоч такого департаменту при установчому комітеті взагалі не було.

[3]) Листи до Хильчевського з 23 липня (5 серпня) і 28 серпня (9 ве-

Але захоплення не тривало довго. Вже в листі до Хильчевського, писанім у жовтні, стрічаємо зовсім іншу нуту, читаємо вискази невдоволення, а навіть такі рідкі у Куліша та противні його гордій вдачі критичні рефлексії про свою дотеперішню діяльність. Він признається, що досі у своїм життю наробив чимало промахів, дурниць, погані — й се його тепер мучить. Одиноким рятунком остає ще інтензивна праця, що дає забуття. Тому служить в уряді. А ще й тому, бо хоче посплачувати всі свої довги. Коли сю останню ціль осягне, покине все і забереться в свою хуторську западню, щоби там по запорізьки вмерти[1]). Отже вже ні словечка про „свою сферу", про „славу російського імени", про „дуже важні висліди", про „лицарство-невмирацтво" — тільки сіра буденщина, робота, щоби забути прогріхи й сплатити довги! Очевидно, що в межичасі мусіли зайти якісь важні події, виринути якісь різниці, чи може й сутички з кн. Черкаським. Та про сі події, про причини наглої зневіри Куліша в доцільність своєї роботи не довідуємося нічого. Чи кн. Черкаського не вдоволяла діяльність Куліша й він робив йому докори, чи може радше Куліш побачив, що напрям політики російського уряду примушує його, як директора відділу духовних діл у Польськім королівстві, переступати ті межі, яких переходити не позволяли йому його етичні поняття та почуття особистого достоїнства, — годі рішучо сказати. Радше на принципове розходження, ніж на особисті сутички вказувала б обставина, що Куліш, котрий під впливом особистих настроїв так часто міняв свої осуди про поодиноких людей, про кн. Черкаського все, навіть після уступлення з уряду, висказувався з великою вдячністю та пошаною. Деякий промінчик світла кидає на сю темну справу коротенька згадка в автобіографії Куліша, де він зазначує, що його директорство не таким вийшло, як він собі його уявляв, і оповідає, що не минуло й пів року, як написав до Черкаського, „що помилився Черкаський у йому, що не найшов у його такої дотепности, якої сподівався, що він, Куліш, директорувати більше не хоче, а шукатиме собі іншого місця, де заслуговував би свій хліб, не сумнячись у роботі". Та кн. Черкаський поспів ще його відмовити від резиґнації своєю „поезією холод-

---

ресня) 1866 р. Кіев. Стар. т. 60 (1898) ст. 86—87; лист до Чуйкевича (без дати) цитований Шенроком в його життєписі Куліша, Ibidem т. 74 (1901) ст. 74.

[1]) Лист з 11 (23) жовтня 1866 р. Кіев. Стар. т. 60 (1897) ст. 87—88.

ного розуму" і порадив поки-що поїхати на відпочинок за границю [1]). Тут підчеркнені нами вислови також вказують, що у Куліша збудилися етичні сумніви, що він переконався, що політично-боєвого становища директора відділу духовних діл не може погодити з своїм сумлінням. Все ж таки послухав ради кн. Черкаського. Листом з 11 листопаду дав знати Костомарову, що виїздить на 6 тижнів до Парижа, щоби там відпочити від великих трудів, і своїм звичаєм знову заохочував його пристати до нього в дорозі. Але його побут за границею не тривав навіть місяця, бо вже 10 (22) грудня писав до Данилевського з Варшави, повідомляючи, що саме вернув з Парижа [2]).

У Варшаві Куліш уже не застав кн. Черкаського, бо в найвищих урядових сферах Польського королівства зайшли події, що незабаром відбилися й на становищі самого Куліша. Можливо, що саме слухи про сі події прискорили його поворот із заграниці. В листопаді 1866 р. постиг Мілютіна апоплектичний удар, котрий зробив його зовсім нездатним до дальшої урядової служби [3]). Кн. Черкаський поспішив до Петербурга, щоби відвідати свого недужого приятеля і бути причасним при виборі відповідного кандидата на його наступника. Коли ж довідався, що державним секретарем й головним начальником царської канцелярії для справ Польського королівства на місце Мілютіна назначено сенатора Дмитра Миколаєвича Набокова та що намічується обкроєння його власного дотеперішнього круга ділання, подався до димісії і, мимо особистого натиску царя Олександра II, не хотів відкликати своєї постанови. Таким чином Куліш нагло стратив обох своїх головних опікунів в уряді. Наслідки сього не дали на себе довго ждати. Ще в грудні 1866 р. переведено реорганізацію правительственної комісії внутрішніх справ у Польськім королівстві, відокремлюючи від неї відділ духовних діл, причім управу над сим відділом передано дотеперішньому віцедиректорові департаменту духовних діл у міністерстві внутрішніх справ, радникові стану гр. Коскулові. Головним директором самої ж комісії внутрішніх справ (на місце кн. Черкаського) настановив цар 11 (23) грудня Ру-

---

[1]) Жизнь Куліша, Правда, Львів 1868 р., ст. 366.

[2]) Лист до Костомарова, Україна 1927, кн. 1—2, ст. 50; до Данилевського, Кіев. Стар. т. 80 (1903), ст. 229. З Парижа маємо тільки лист Куліша до Ом. Партицького (грудень 1866) Руслан, Львів 1908, ч. 2.

[3]) Умер 26 січня (7 лютого) 1872 р.

дольфа Івановича Брауншвейґа, дотеперішнього члена установчого комітету й адміністративної ради Королівства.

Внаслідок сеї реорганізації й іменування Коскула Куліш зовсім несподівано опинився без місця. Бажаючи йому помогти й затримати таку визначну силу для уряду, Соловйов предложив йому вернути назад на свою давню посаду при установчім комітеті з платнею 3600 карб. річно. Але Куліш, котрий нагле відсунення від директури вважав особистою обидою, не згодився на се, заявляючи, що се було би для нього деґрадацією, сказав, що взагалі не бажає дальше оставати на службі в Польськім королівстві, і домагався, щоби його оставили по закону „за штатом". Сим способом сподівався дістати відправу у висоті дволітної платні. Однак, як виходило б із сучасного листу Куліша до Костомарова, Соловйов проти його волі заявив намісникові, що Куліш згодився остати при установчім комітеті, як що побільшать йому плату на 4500 карб. річно, а коли його новий начальник Брауншвейґ виступив з внесенням, щоби Куліша оставити „за штатом", йому відповіли, що він уже приділений до установчого комітету. Таке безцеремонне розпоряджування його особою немов-то ще більше розсердило Куліша і він твердо рішився зовсім кинути Варшаву та розписав до всіх знайомих у Петербурзі, щоби шукали йому іншої служби, заявляючи, що готов прийняти яке-будь місце на 2000 або й 1500 карб. в рік. В сім-же листі запитував і Костомарова, чи не найшлася б при редакції саме недавно заснованого „Вѣстника Европы", яка робота для нього, він радо возьме хоч би й найчорнішу, бо після роботи, яку мав тут у Варшаві, ніяка праця для нього не страшна. По урядовим актам ся справа представляється ось як: Намісник гр. Берґ вислав 7 (19) січня 1867 р., безперечно за спонукою Соловйова, письмо до Набокова, в котрім зазначує, що внаслідок настановлення Коскула директором відділу духовних діл у Королівстві дотеперішній директор сього відділу, Куліш, мусить уступити; одначе з огляду на дуже корисну службу сього останнього, він, намісник, бажав би приділити його до установчого комітету з платнею 4500 карб., тому поручає Набокову виєднати у царя згоду на звільнення Куліша з дотеперішнього уряду. Вже десять днів пізніше, 17 (29) січня, цар сповнив бажання намісника, звільнив Куліша від його дотеперішніх обов'язків і призначив його до установчого комітету. Се царське зарядження прийняла адміністративна рада Королівства на засіданню з дня 24 січня (5 лю-

того) до відома, а 4 (16) лютого Соловйов повідомив про се урядово Куліша[1]). Зовсім очевидно, що почин до всіх отсих урядових чинностей і заряджень міг вийти тільки на підставі попереднього порозуміння між Соловйовим і Кулішем, значить за виразною згодою сього останнього, бо інакше, на випадок резиґнації Куліша, Соловйов і намісник вийшли би тяжко скомпромітовані. Виходить, що у вищезгаданім листі до Костомарова Куліш дещо підмалював справу і що його обурення не було щире. Ще менше ваги можемо прив'язувати до Кулішевого висказу в пізнішім листі до Жемчужнікова, немов то Соловйов навмисне взяв його знову під свою руку, щоби йому дошкулювати і мститися на нім за некорисні для Соловйова довірочні звідомлення, які посилав Мілютінову[2]). Сам же Куліш незабаром після кризи писав до Леоніда Глібова: „Мене могли усунути зовсім [зі служби], але спасла мене відома тут загально моя трудолюбивість"[3]). А в тім вихід із неприємного положення, спричиненого назначенням Коскула, вказаний Соловйовом, був для Куліша зовсім приємливий і доволі корисний. Він вернув на своє попереднє місце з підвищеною на 900 карб. платнею й разом з винагородою за редаґування „Сборника" мав 6000 карб. річного доходу, тоб-то тільки на $562^1/_2$ карб. менше, ніж за піврічний час виснажуючого його фізично й морально директорування, котрого сам хотів збутися. Його домагання оставлення „за штатом", згадуване в листах до Костомарова й Жемчужнікова, було хіба хвилевою фантазією, бо винагорода для „заштатних" у висоті дволітньої платні була обіцяна тільки на випадок цілковитого розв'язання установчого комітету. Також слід зазначити, що під сю пору Соловйов відносився до Куліша зовсім прихильно й, як уже попереду розказано, ще 1 (13) травня 1867 р. налягав на Набокова в справі зарахування йому старшинства на драбині чинів від 10 лютого 1844 р. і спонукав признання йому достоїнства надворного радника. Про яку-небудь секатуру Куліша з боку Соловйова в службі не находимо жадних слідів. З пізніших листів, писаних протягом 1867 р., бачимо, що Куліш доволі швидко погодився з своїм новим положенням і не виявляв ніякого невдоволення з службових відносин. „На службі-ж — писав до Костомарова в травні

[1]) Прилога чч. 27—30.

[2]) Лист. з 27 грудня 1876 р. Україна 1926, кн. 2—3, ст. 178.

[3]) Лист з 28 червня 1867 р. Червоний Шлях, Харків 1924, кн. 8—9, ст. 284—285.

1867 р. — „я побачив, що мною все ще дорожать, тому що тільки немногі можуть працювати так багато і так швидко“ далі у тім же листі згадував, що хотів би для відсвіження сил поїхати на Крим або в слов'янські землі й має вже словну згоду на се від свого начальника, Соловйова[1]).

Та незабаром спав на Куліша куди болючіший удар і то з боку, з котрого найменше надіявся, а саме зі сторони своїх давніх приятелів, редакторів львівського „Слова“ і московських слов'янофілів. Маємо на думці відому історію з листом Куліша до Якова Головацького, оголошеним без його дозволу в „Слові“ з 7 (19) червня 1867 р. (ч. 44), заяву Куліша з 13 (25) червня, видруковану у відповідь на се Ом. Партицьким у „Правді“ (І ст. 72) та викликані сею заявою напади на Куліша за його українофільську пропаґанду віденського москвофільського „Бояна“ й панславістичних часописів „Московскія Вѣдомости“, „Москва“ й ін. Ся справа обговорена ширше і вияснена в життєписах Куліша Ом. Огоновського й Ос. Маковея та ще окремо акад. К. Студинським[2]), тому не будемо тут зупинятися над нею. Куліш спершу легковажив сі атаки. „Славні бубни за горами, а прийдеш ближче — собача шкура“, — відповідав Хильчевському на його побоювання. „Ти здалеку жахаєшся, а ми в Варшаві байдуже про неї“ [3]). Але незабаром побачив, що вони в урядових колах викликали більше, ніж сподівався, враження й кинувся до оборони. Але ані Катков, ані давній приятель Аксаков не хотіли друкувати його відповіди, зробили се тільки одні „Ст. Петербургскія Вѣдомости“. Навіть Костомаров, котрого Куліш просив листом у вересні взяти його в оборону ще й зі свого боку[4]), мовчав.

До сього прилучилася ще одна історія, котра з прихильного досі Кулішеві Соловйова зробила його ворогом. Сам Куліш у пізнішім листі-сповіді до Жемчужнікова признається, що між паперами недужого Мілютіна найшли його, Куліша, листи, „в котрих я, по усній з ним умові, представляв, як Соловйов перепиняв мене вести справи по обов'язку урядника особливих доручень, наслідком чого Мілютін нераз мусів спонукувати височайші прикази для спрямування порученої мені справи у вка-

---

[1]) Лист з 10 мая 1867 р. Україна 1927, кн. 1—2, ст. 53.

[2]) До історії взаємин Галичини з Україною. Світ, Львів 1906, ч. 8—11 і відбитка.

[3]) Лист з 22 серпня 1867. Kiев. Стар. т. 60 (1898), ст. 90.

[4]) Україна 1927, кн. 1—2, ст. 55.

заний мною бік“ [1]). Значить, Куліш пустився був на ховзький шлях інтриґ між двома передовими і впливовими урядовцями і сі інтриґи вийшли наверх. Соловйов, дізнавшися про зміст листів Куліша до Мілютіна, наговорив йому грубостей і зірвав з ним усякі, навіть службові, зносини, тоб-то не прикликував його в службових ділах і не посилав йому актів до полагоджування. Куліш якийсь час сидів без урядової роботи, зайнятий тільки редакційними справами „Сборника“. Не торкаючи своєї особистої справи, Соловйов рішився використати проти Куліша політичну компанію, що велася із-за його українофільства в пресі. Новий матеріял до обвинувачення його в пропаґанді українофільства доставив, як оповідає Куліш у листі до Жемчужнікова, вислана йому галицькими семінаристами патріотична адреса, котру перехопив Вітте й передав Соловйову. Після наради з намісником Соловйов поставив Куліша перед альтернативою: або відректися публично в часописах усіх українських переконань, які коли-небудь висказав у літературі, або покинути службу. Куліш мав відповісти, що не вірить, щоби гр. Берґ вимагав від нього такого чину, який тільки опоганив би його ім'я, не приносячи правительству жадної користи, й мав домагатися, щоби намісник прислав се жадання йому на письмі з своїм підписом [2]).

Вислід цілої справи був такий, що на внесення Соловйова гр. Берґ 30 жовтня (11 листопада) 1867 р. звільнив Куліша з урядової служби „по причині недуги“. Зараз другого дня Соловйов урядово повідомив його про се, додаючи, що за його, Соловйова, встановленням намісник поручив виплатити йому на відхідне за попередні праці окремий додаток у високоті цілорічної платні, тоб-то 4500 карб.; при сім поручив папери й урядування передати свому наслідникові Р е в а к і н у. Про звільнення Куліша зі служби по причині недуги повідомив також Набокова письмом з 6 (18) листопада [3]).

Після звільнення з урядової посади Куліш ще цілий рік оставав у Варшаві, зайнятий редаґуванням „Сборника административныхъ постановленій“, поки не довів діла до кінця. За се крім звичайної редакційної платні дістав після закінчення видавництва окремо 2000 карб. нагороди. Що-йно 30 грудня 1868 (12 січня 1869) р. виїхав з Варшави за границю [4]).

---

[1]) Лист з 27 грудня 1876. У к р а ї н а 1926, кн. 2—3, ст. 178.

[2]) Той самий лист до Жемчужнікова, с. І. ст. 178—179.

[3]) П р и л о г а чч. 33 і 34. [4]) Листи Куліша до Хильчевського з 29 листопада й 30 грудня 1868. К і е в. С т а р. т. 60 (1898), ст. 90—93.

ПРИЛОГА: АКТИ.

Archiwum Akt Dawnych № 320. Дѣло Учредительнаго Комитета въ Царствѣ Польскомъ о командированіи въ распоряженіе Учредительнаго Комитета Губернскаго Секретаря Кулиша. Началось 23 дек. (4 янв.) 1864/5 года, кончено 9 ноября 1867 года.

Ч. 1.

Министръ Статсъ Секретарь Царства Польскаго. Въ СПетербургѣ 23 Октября (4 Ноября) 1864. № 3440.

Свидѣтельство. Предъявитель сего, членъ Императорскаго Русскаго Географическаго Общества, отставной Губернскій Секретарь Кулишъ, командированъ по дѣламъ службы въ распоряженіе Учредительнаго Комитета въ Царствѣ Польскомъ. Въ удостовѣреніе чего, и для безпрепятственнаго проѣзда въ Варшаву, дано ему, Г. Кулишу, настоящее свидѣтельство за надлежащимъ подписаніемъ и съ приложеніемъ казенной печати.

За отсуствіемъ Министра Статсъ-Секретаря, Тайный Совѣтникъ Старынкевичъ. [оригін.].

In dorso печатка: Przyjazd do Warszawy koleją żelazną Petersburgsko-warszawską dnia 6 Listopada 1864.

Ч. 2.

Виписка изъ доклада о перемѣнахъ въ личномъ составѣ Канцеляріи Комитета.

Членъ-завѣдывающій дѣлами Учредительнаго Комитета[1]) имѣетъ честь испрашивать разрѣшенія Вашего Сіятельства: командированнаго въ распоряженіе Учредительнаго Комитета, Губернскаго Секретаря Кулиша, назначить состоящимъ при Комитетѣ съ производствомъ содержанія по триста руб. в мѣсяцъ, примѣняясь къ Высочайшему повелѣнію, объявленному Статсъ-Секретаремъ Платоновымъ 26 Февраля (9 Марта) 1864 г. Назначаемое содержаніе производить съ 1 Декабря сего года.

На подлинномъ докладѣ рукою Господина Предсѣдателя Комитета написано: „Согласенъ. Гр. Бергъ. 23 Дек. (4 Янв.) 1864/5 г.“ [копія].

---

[1]) Яків Олександрович Соловйов.

Ч. 3.

Его Превосходительству Н. А. Милютину.

Милостивый Государь,

Николай Алексѣевичъ.

На основанiи отзыва Вашего Превосходительства о командированномъ въ распоряженiе Учредительнаго Комитета, Губернскомъ Секретарѣ Кулишѣ, я поручалъ ему нѣкоторыя работы по дѣламъ Комитета, и, убѣдившись въ его способностяхъ къ службѣ и неутомимомъ трудолюбiи, представилъ Графу Намѣстнику о назначенiи г. Кулиша состоящимъ при Учредительномъ Комитетѣ, съ содержанiемъ по 300 руб. в мѣсяцъ. Его Сiятельство, 23 декабря 1864 (4 января 1865) года изѣявилъ на это свое согласiе. Сообщая объ этомъ, имѣю честь покорнѣйше присить Васъ, Милостивый Государь, не изволите ли оказать Ваше содѣйствiе къ скорѣйшей высылкѣ изъ Статсъ-Секретарiята Царства Польскаго документовъ г. Кулиша, которые тамъ имъ оставлены, а при семъ принять увѣренiе въ истинномъ моемъ почтенiи и совершенной преданности.

(Подписано) Яковъ Соловьевъ.

№ 6631. 24 декабря (5 января) 1864/5 года. Варшава. [копiя.]

Ч. 4.

Аттестатъ объ отставкѣ Губернскаго Секретаря Пантелеймона Александрова сына Кулѣша.

№ 2203. Аттестатъ.

Данъ сей, отъ Департамента Сельскаго Хозяйства Министерства Государственныхъ Имуществъ, служившему въ ономъ въ числѣ чиновниковъ на усиленiе Губернскому Секретарю Пантелеймону Александрову Кулѣшу, въ томъ, что онъ, какъ изъ формулярнаго о службѣ его списка за 1854 годъ видно: происходитъ изъ дворянъ, вѣроисповѣданiя православнаго, отъ роду имѣетъ тридцать три года, имѣнiя у него у самаго и у родителей, равно и за женою никакого не состоитъ. Обучался въ Новгородсѣверской гимназiи съ 1833 по 8 Августа 1837 года. Потомъ слушалъ лекцiи по отдѣленiямъ философскаго и юридическаго факультета въ университетѣ св. Владимiра; изъ онаго выбылъ до окончанiя курса наукъ 1840 Декабря 31. Опредѣленъ исправляющимъ должность учителя Русскаго языка въ Луцкое Дворянское училище, съ выдачею не въ зачетъ трех[мѣсяч]наго жалованья 1841 Февраля 10-го; переведенъ къ исправленiю должности учителя того же предмета: въ Кiево-Печерское Дво-

рянское Училище 1841 Августа 21-го, въ Кіево-Подольское Дворянское училище 1841 Декабря 23-го; утвержденъ въ должности учителя Русскаго языка и словестности при Кіево-Подольскомъ Дворянскомъ училищѣ 1842 Сентября 15-го; Кіевскимъ Военнымъ, Подольскимъ и Волынскимъ Генералъ-Губернаторомъ былъ командированъ для осмотра Кіевской губерніи всѣхъ архивовъ находящихся при присутственныхъ мѣстахъ и Монастыряхъ 1843 Іюля 5-го; Попечителемъ Кіевскаго Учебнаго округа опредѣленъ учителемъ Исторіи и Географіи при томъ же Кіево-Подольскомъ Дворянскомъ училищѣ 1843 Октября 23; Кіевскимъ Военнымъ, Волынскимъ и Подольскимъ Генералъ Губернаторомъ утвержденъ членомъ сотрудникомъ при временной Коммисіи для разбора древнихъ актовъ съ жалованьемъ по 150 руб. 1844 Января 18; Кіевскимъ Гражданскимъ Губернаторомъ, съ согласія училищнаго начальства, командированъ былъ для собранія свѣдѣній о предметахъ древности въ нѣкоторыхъ уѣздахъ Кіевской губерніи 1844 Іюля 13; Г. Министромъ Народнаго Просвѣщенія отъ 27 Апрѣля 1845 года за № 768 утвержденъ въ чинѣ Губернскаго Секретаря со старшинствомъ съ 1841 Февраля 10; Кіевскимъ Учебнымъ округомъ перемѣщенъ къ исправленію должности Старшаго учителя Исторіи въ Ровенскую гимназію 1845 Августа 31; изъ Ровенской гимназіи перемѣщенъ Старшимъ учителемъ Русской словесности въ 5-ю СПетербургскую гимназію 1845 Декабря 15-го: по Высочайше утвержденному положенію Комитета Г. г. Министровъ отъ 1 и 15 Октября 1846 г., въ слѣдствіе докладной записки Г. Товарища Министра Народнаго Просвѣщенія, по представленію конференціи Академіи наукъ, повелѣно: отправить Г. Кулѣша для изученія славянскихъ нарѣчій въ Пруссію, Саксонію и Австрію, на два съ половиною года, съ производствомъ на содержаніе и путевыя издержки по 1143 р. 68 к. сер. въ годъ, изъ суммы отпускаемой по штату отдѣленія Русскаго языка и словесности. О семъ Г. Министромъ Народнаго Просвѣщенія дано знать конференціи Академіи наукъ въ предложеніи за № 9533 съ извѣстіемъ, что вмѣстѣ съ тѣмъ предложено Г. Попечителю СПетербургскаго учебнаго Округа объ увольненіи Г. Кулѣша отъ должностей Преподавателя СПетербургскаго Университета и Старшаго Учителя 5-й гимназіи 1846 Октября 22-го; въ слѣдствіе предложенія Г. Министра Народнаго Просвѣщенія на имя Г. Предсѣдательствующаго II-го отдѣленія Академіи наукъ за № 739-м, означенное путешествіе

почислено прекращеннымъ 1847 Іюня 2-го; по прошенію его принятъ на службу въ Канцелярію Начальника Тульской губерніи 1847 Сентября 17, Высочайшимъ приказомъ по Гражданскому вѣдомству утвержденъ канцелярскимъ чиновникомъ канцеляріи Начальника Тульской губерніи 1848 Ноября 4; по словесному предложенію Г. Начальника Тульской губерніи, назначенъ исправляющимъ должность корректора Тульской губернской Типографіи 1849 Октября 24; Высочайшимъ приказомъ по Гражданскому вѣдомству за № 122-й, перемѣщенъ въ Департаментъ Сельскаго Хозяйства въ число чиновниковъ положенныхъ на усиленіе 1851 Іюня 24; на основаніи Св. зак. т. 3 ст. 960 изд. 1842 исправлялъ должность Редактора Статистическаго Отдѣленія Департамента Сельскаго Хозяйства съ 1 Іюля 1851 по 22-е Октября 1852 г. Въ походахъ, штрафахъ и подъ судомъ не былъ. Въ отпуску былъ: съ 28 Октября 1845 на 28 дней, въ 1851 г. съ 23 января на 3 мѣсяца и на срокъ являлся; въ 1852 г. съ 29 Августа на 28 дней и въ 1853 г. съ 19 Мая на 28 дней, явился въ первый разъ 22 Октября и во 2-й разъ 23-го Октября и о причинѣ просрочекъ представилъ законныя медицинскія свидительства. Въ отставкѣ былъ со 2 Іюня по 17-о Сентября 1847 г. безъ награжденія чиномъ. Къ продолженію службы аттестовался способнымъ и повышенія чина достойнымъ и за время служенія его въ семъ Департаментѣ не подвергался случаямъ, лишающимъ права на полученіе знака отличія безпорочной службы. Женатъ на Александрѣ Михайловой, дѣтей не имѣетъ; жена православнаго исповѣданія. Съ сего тысяча восемъ сотъ пятдесять четвертаго года, въ слѣдствіе поданнаго имъ прошенія, о невозможности продолжать службы по разстроенному здоровью, Высочайшимъ приказомъ по Гражданскому вѣдомству отъ 11 Февраля за № 30, уволенъ отъ службы по болѣзни. — Въ удостовѣреніе чего и данъ сей аттестатъ Г. Кулѣшу отъ Департамента Сельскаго Хозяйства за надлежащимъ подписаніемъ и приложеніемъ печати. С. Петербургъ, Марта 16-го дня 1854 года. Директоръ Департамента Сельскаго Хозяйства Тайный Совѣтникъ [підпис нечиткий] Правитель Канцеляріи Череммиссовъ m. p. [оригін.].

Ч. 5.

Въ Департаментъ Сельскаго Хозяйства. 18 февраля (2 марта) 1865 г. № 1145.

Изъ аттестата, выданнаго, 16 марта 1854 г. за № 2203, отъ департамента Сельскаго Хозяйства Губернскому Секретарю Ку-

лишу, состоящему нынѣ при Учредительномъ Комитетѣ въ Царствѣ Польскомъ, видно, что въ настоящемъ чинѣ онъ состоитъ съ 10 Февраля 1841 г. и съ того времени, за исключеніемъ нѣсколькихъ мѣсяцевъ 1847 г., постоянно находился на службѣ, но въ слѣдующіе чины производимъ не былъ. На основаніи статьи 542 уст. о службѣ; по опред. отн. Прав., св. зак. т. III, канцелярія Учредительнаго Комитета имѣетъ честь покорнѣйше просить не оставить увѣдомленіемъ о причинахъ, по коимъ г. Кулишъ не былъ удостоенъ представленіемъ, въ свое время, къ слѣдующему чину.

Подписалъ: За Директора В. Бѣлозерскій.
Скрѣпилъ: Секретарь В. Дьяконовъ.
Вѣрно: Секретарь Дьяконовъ. [копія].

Ч. 6.

Министерство Госудадарственныхъ Имуществъ. Департаментъ Сельскаго Хозяйства, Канцелярія. 12 Марта 1865 года. № 925. — Въ Канцелярію Учредительнаго Комитета въ Царствѣ Польскомъ.

На отношеніе отъ $\frac{\text{18 Февраля}}{\text{2 Марта}}$ текущаго года за № 1145, Департаментъ Сельскаго Хозяйства имѣетъ честь увѣдомить Канцелярію Учредительнаго Комитета въ Царствѣ Польскомъ, что Губернскій Секретарь Пантелеймонъ Кулѣшъ, прежде поступленія на службу въ сей Департаментъ, занималъ должность корректора Тульской Губернской Типографіи съ 24 Октября 1849 по 24 Іюня 1851 г.; передъ этимъ же служилъ съ 17-го Сентября 1847 года канцелярскимъ чиновникомъ въ Канцеляріи Начальника Тульской губерніи, а прежде сего, съ 31 Августа 1845 года по 22 Октября 1846 года Старшимъ Учителемъ русской Словесности сперва въ Ровенской, а потомъ въ 5-й СПетербургской гимназіи; по этому Департаментъ Сельскаго Хозяйства еще въ 1851 году, вскорѣ послѣ перемѣщенія въ оный Г. Кулѣша на службу, спрашивалъ Попечителя СПетербургскаго Учебнаго Округа и Начальника Тульской губерніи: по какому случаю Г. Кулѣшъ не былъ производимъ въ чины своевременно.

На это получены слѣдующіе отзывы:

Тайный Совѣтникъ Мусинъ-Пушкинъ увѣдомилъ отъ 31 Августа 1851 г., за № 4984, что Г. Кулѣшъ по должности Старшаго учителя не могъ быть утвержденъ въ чинѣ IX класса, за непрослуженіемъ въ этой должности установленныхъ 4-хъ лѣтъ,

а Начальникъ Тульской губерніи 30 Ноября тогоже года за № 20210 сообщилъ Департаменту, что Губернскій Секретарь Кулѣшъ не былъ представляемъ къ награжденію слѣдующимъ чиномъ, за неимѣніемъ въ виду на то разрѣшенія, такъ какъ Г. Кулѣшъ, по Высочайшему повелѣнію, по освобожденіи изъ С. Петербургской крѣпости, присланъ въ г. Тулу на службу съ учрежденіемъ за нимъ строжайшаго полицейскаго надзора съ запрещеніемъ увольнять его въ Малороссію и за границу. Къ сему Начальникъ Тульской губерніи присовокупилъ, что впрочемъ къ награжденію Губернскаго Секретаря Кулѣша слѣдующимъ чиномъ, по службѣ его въ должности корректора Губернской Типографіи, со стороны Тульскаго Губернскаго Правленія не было препятствія.

По полученіи таковыхъ отзывовъ бывшій Министръ Государственныхъ Имуществъ, Генералъ Адъютантъ Графъ Киселевъ, представлялъ Губернскаго Секретаря Кулѣша въ Январѣ 1852 года, чрезъ Инспекторскій Департаментъ Гражданскаго вѣдомства, къ награжденію за выслугу лѣтъ слѣдующимъ чиномъ, но Статсъ Секретарь Танѣевъ увѣдомилъ отъ 5 Сентября тогоже года за № 5656, что по всеподданнѣйшему его докладу Государю Императору о награжденіи Г. Кулѣша чиномъ Коллежскаго Секретаря Его Императорскому Величеству не благоугодно было изъявить на это Высочайшаго соизволенія.

Препровождая при семъ копіи съ помянутыхъ отношеній Попечителя С Петербургскаго Учебнаго Округа за № 4984, Начальника Тульской губерніи за № 20210 и Статсъ-Секретаря Танѣева за № 5656, Департаментъ Сельскаго Хозяйства долгомъ считаетъ присовокупить, что Г. Кулѣшъ во время состоянія на службѣ въ семъ Департаментѣ съ 24 Іюня 1851 по 11 Февраля 1854 года, какъ видно изъ дѣлъ онаго, не подвергался ни одному изъ тѣхъ случаевъ, которые лишали бы его права на производство въ чинъ и къ отдачѣ ему слѣдующаго по закону старшинства, и вообще постоянно отличался примѣрнымъ усердіемъ и добросовѣстнымъ исполненіемъ возлагаемыхъ на него порученій.

За Директора Вешняковъ m. p. Правитель Канцеляріи Лысовъ m. p. [ориґін.].

Ч. 7.

Копія съ отношенія Начальника Тульской Губерніи[1]) (по Губернскому Правленію) въ Департаментъ Сельскаго Хозяйства отъ 30 Ноября 1851 года за № 20210.

[1]) Крузенштерн.

Бывшій Начальникъ Тульской губерніи предложеніемъ отъ 9 Сентября 1847 г. № 225 сообщилъ Губернскому Правленію, что Губернскій Секретарь Пантелеймонъ Кулѣшъ, по Высочайшему повелѣнію, по освобожденіи изъ СПетербургской крѣпости, отправленъ въ Тулу на службу, но не по ученой части, съ учрежденіемъ за нимъ строжайшаго надзора, чтобы онъ не былъ увольняемъ ни въ Малороссію, ни заграницу; по прибытіи же его въ Тулу, предписано было Тульскому Полиціймейстеру имѣть за симъ чиновникомъ строжайшій полицейскій надзоръ. Состоя при Канцеляріи Начальника Тульской губерніи съ 17 Сентября 1847 г. по 24 Октября 1849 г., а съ сего времени коректоромъ Губернской Типографіи, Г. Кулѣшъ не былъ представляемъ въ узаконенные сроки къ награжденію слѣдующимъ чиномъ, по неимѣнію въ виду разрѣшенія на это бывшаго Начальника губерніи, такъ какъ Г. Кулѣшъ, по Высочайшему повелѣнію, состоялъ подъ надзоромъ Полиціи, хоть по службѣ его въ послѣдней должности со стороны губернскаго Правленія не было никакого препятствія.

О чемъ на отношеніе отъ 25 Сентября настоящаго года № 1454, имѣю честь увѣдомить Департаментъ Сельскаго Хозяйства.

Вѣрно: Управитель Канцеляріи Лысовъ m. p.

Свѣрялъ Столоначальникъ [підпис невиразний].

Ч. 8.

1/13 Апрѣля 1865 г. № 2564. Г. Министру Статсъ-Секретарю Царства Польскаго.

Командированный въ распоряженіе Учредительнаго Комитета Губернскій Секретарь Кулишъ, какъ видно изъ аттестата, виданнаго ему 1854 г. отъ Департамента Сельскаго Хозяйства, стоитъ въ настоящемъ чинѣ съ 10 Февраля 1841 г. и съ того времени до 1854 года, за исключеніемъ нѣсколькихъ мѣсяцевъ 1847 г., постоянно находился на службѣ, но въ слѣдующіе чины производимъ не былъ.

По сдѣланному, вслѣдствіе сего, сношенію съ Департаментомъ Сельскаго Хозяйства полученъ отъ него слѣдующій отзывъ: ...[наведений текст письма з канцелярії департаменту сельського хозяйства з 12/3 1865 № 925 див. вище ч. 6.].

Принимая во вниманіе, во 1-е, вышеизложенные одобрительные отзывы о г. Кулишѣ прежняго его начальства, и во 2-е, что служба его въ Царствѣ Польскомъ весьма полезна;

я имѣю честь обратится къ Вашему Превосходительству съ покорнѣйшей просьбою, не изволите ли признать возможнымъ исходатайствовать Высочайшее разрѣшеніе, чтобы бытность г. Кулиша подъ полицейскимъ присмотромъ не считать препятствіемъ къ производству его въ слѣдующіе чины и къ предоставленію ему всѣхъ прочихъ правъ и преимуществъ по службѣ, и затѣмъ войти въ Правительствующій Сенатъ съ представленіемъ о награжденіи г. Кулиша чиномъ коллежскаго Секретаря съ заслуженнымъ старшинствомъ, о послѣдующемъ же почтить меня Вашимъ, Милостивый Государь, увѣдомленіемъ. Копія съ формулярнаго списка о службѣ г. Кулиша при семъ прилагается.

Членъ завѣдывающій дѣлами Учред. Комитета (подписалъ) Я. Соловьевъ.

За Директора (скрѣпилъ) В. Бѣлозерскій.

Вѣрно: Секретарь Дьяконовъ m. p. [копія].

Ч. 9.

Министръ Статсъ Секретарь Царства Польскаго. Въ С. Петербургѣ 14/26 Апрѣля 1865 г. № 5109. Его Прев-ству Я. А. Соловьеву.

Милостивый Государь Яковъ Александровичь.

Ваше Превосходительство 1/13 Апрѣля, за № 2564-мъ, изволили сообщить мнѣ нѣкоторыя свѣдѣнія, относящіяся къ прежней службѣ командированнаго въ распоряженіе Учредительнаго въ Царствѣ Польскомъ Комитета Губернскаго Секретаря Кулиша, съ тѣмъ, не признаю ли я возможнымъ исходатайствовать Высочайшее разрѣшеніе, чтобы состояніе сего чиновника подъ полицейскимъ надзоромъ не считалось препятствіемъ къ производству его въ слѣдующій чинъ и къ предоставленію ему всѣхъ прочихъ правъ и преимуществъ по службѣ, а за тѣмъ войти съ представленіемъ въ Правительствующій Сенатъ о производствѣ его въ Коллежскіе Секретари, съ заслуженнымъ старшинствомъ.

Имѣю честь увѣдомить Ваше Превосходительство, что войти по упомянутому ходатайству Вашему со всеподданнѣйшимъ докладомъ къ Государю Императору я не нахожу себя въ правѣ, такъ какъ, на основаніи статьи 32-й Высочайше дарованной Царству Польскому 14/26 Февраля 1832 году грамоты, Министръ Статсъ-Секретарь докладываетъ Его Императорскому Величеству только тѣ дѣла по Царству, которыя восходятъ на Высочайшее усмотрѣніе чрезъ Намѣстника въ Царствѣ.

Примите, Милостивый Государь, увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и истинной преданности. В. Платоновъ m. p. [ориґін.].

Ч. 10.

[Я. Соловйов до гр. Т. Т. Берга, намісника Царства Польського] Объ испрошеній Высочайшаго разрѣшенія на производство Губернскаго Секретаря Кулиша въ слѣдующій чинъ. 21 апр. (3 мая) 1865. [Опис самої справи, як у письмі до Платонова] Членъ-Завѣдывающій дѣлами Комитета имѣетъ честь представить Вашему Сіятельству, не благоугодно ли будетъ сообщить Статсъ-Секретарю Платонову объ исходатайствованіи Высочайшаго разрѣшенія, чтобы бытность г. Кулиша подъ полицейскимъ присмотромъ не считать препятствіемъ къ производству его въ слѣдующіе чины и къ предоставленію ему всѣхъ прочихъ правъ и преимуществъ по службѣ.

На случай, если бы Ваше Сіятельство изволили согласиться съ настоящимъ предположеніемъ, Членъ-Завѣдывающій дѣлами Комитета имѣетъ честь представить проектъ отношенія къ Министру Статсъ-Секретарю Царства Польскаго. Яковъ Соловьевъ m. p.

Ч. 11.

Концепт письма гр. Берга до В. Платонова в сій справі 21 апрѣля (3 мая) 1865.

Ч. 12.

№ 5408. С. Петербургъ 12/24 Іюня 1865 г. [Письмо Платонова до гр. Берга].

Милостивый Государь, Графъ Өеодоръ Өеодоровичъ.

При всеподданнѣйшемъ докладѣ представленія Вашего Сіятельства отъ 21 апрѣля (3 мая) за № 2861-мъ, о состоящемъ при Учредительномъ въ Царствѣ Польскомъ Комитетѣ, Членѣ Императорскаго Русскаго Географическаго Общества, Губернскомъ Секретарѣ Кулишѣ, я имѣлъ счастіе повергать на Высочайшее Государя Императора благоусмотрѣніе и полученный отъ Статсъ-Секретаря, Дѣйствительнаго Тайнаго Совѣтника Танѣева отзывъ, съ объясненіемъ послѣдовавшихъ о семъ Чиновникѣ въ 1847-мъ, 1850-мъ и 1852 годахъ Высочайшихъ повелѣній, изъ коихъ, на основаніи перваго, какъ признанный виновнымъ по дѣлу объ Украйно-Славянскомъ Обществѣ, онъ былъ выдержанъ въ С. Петербургской крѣпости и потомъ высланъ на службу въ Тулу, съ учрежденіемъ за нимъ строжайшаго полицейскаго надзора, вторымъ разрѣшено ему служить вездѣ и по всѣмъ

вѣдомствамъ, кромѣ ученой части, а по послѣднему былъ исключенъ изъ представленія къ выслуженному чину.

Его Императорское Величество, удостоивъ принять во вниманіе одобрительныя засвидѣтельствованія какъ Министра Государственныхъ Имуществъ о службѣ Губернскаго Секретаря Кулиша послѣ упомянутаго Высочайшаго повелѣнія 1847-го года, такъ и Вашего Сіятельства о настоящей его весьма полезной службѣ, согласно ходатайству Вашему, Всемилостивѣйше соизволилъ повелѣть: вышеприведенной бытности Кулиша подъ полицейскимъ надзоромъ не считать препятствіемъ къ производству его въ слѣдующіе чины, равно къ предоставленію ему всѣхъ прочихъ правъ и преимуществъ по службѣ, кромѣ знака за безпорочную службу и Св. Владиміра 4-ой степени за выслугу лѣтъ.

О таковомъ Монаршемъ соизволеніи имѣю честь сообщить Вашему Сіятельству, присовокупляя, что на основаніи онаго будетъ сдѣлано мною, установленнымъ порядкомъ, представленіе въ Правительствующій Сенатъ о производствѣ Кулиша въ Коллежскіе Секретари, съ заслуженнымъ старшинствомъ.

Покорнѣйше прошу принять увѣреніе въ глубочайшемъ моемъ почтеніи и истинной преданности. В. Платоновъ m. p. [ориґін.].

Ч. 13.

О назначеніи Губернскаго Секретаря Кулиша чиновникомъ особыхъ порученій V класса.

На основаніи 1 и 2 примѣчаній къ Высочайше утвержденному Штату канцеляріи Учредительнаго Комитета, Членъ-Завѣдывающій дѣлами Комитета имѣетъ честь испрашивать разрѣшенія Вашего Сіятельства на назначеніе состоящаго при Комитетѣ Губернскаго Секретаря Кулиша чиновникомъ особыхъ порученій V класса, съ тѣмъ же содержаніемъ, какое онъ получаетъ нынѣ, т. е. 3600 р. въ годъ. Подписалъ: Яковъ Соловьевъ. Вѣрно за Секретаря Дьяконовъ. [копія]

NB. На подлинномъ докладѣ рукою Г. Предсѣдателя написано: Прошу доложить, коль скоро онъ получитъ чинъ, къ которому онъ представленъ. Гр. Бергъ 16/28 октября 1865 г.

Ч. 14.

[Платонов до Берга] № 7534 29 Ноября (11 Декабря) 1865 г. СПетербургъ.

Милостивый Государь, Графъ Ѳеодоръ Ѳеодоровичь.

Въ послѣдствіе отзыва моего отъ 12/24 Іюня за № 5408, имѣю честь препроводить при семъ къ Вашему Сіятельству по-

лученную отъ Герольдмейстера копію съ опредѣленія Департамента Герольдіи Правительствующаго Сената, состоявшагося 18-го сего Ноября, о производствѣ Губернскаго Секретаря Кулиша въ слѣдующій чинъ, за выслугу лѣтъ.

Покорнѣйше прошу принять увѣреніе въ глубочайшемъ моемъ почтеніи и истинной преданности. В. Платоновъ. m. p. [ориґін.].

Ч. 15.

Копія съ опредѣленія Правительствующаго Сената по Департаменту Герольдіи, состоявшагося Ноября 18 дня 1865 года.

По указу Его Императорскаго Величества Правительствующій Сенатъ слушали: Изложенное въ отношеніи къ Г. Герольдмейстеру, представленіе Г. Министра Статсъ-Секретаря Царства Польскаго, отъ 23 Іюня (5 Іюля) 1865 года за № 5408, о производствѣ въ слѣдующій чинъ, за выслугу лѣтъ, состоящаго при Учредительномъ Комитетѣ въ Царствѣ Польскомъ, Губернскаго Секретаря Пантелеймона Кулиша со старшинствомъ съ 10 Февраля 1844 года. Приказали: Кулиша произвести въ испрашиваемый ему чинъ Коллежскаго Секретаря со старшинствомъ не съ 10 Февраля 1844, а съ 10-го Іюня 1865 года, на точномъ основаніи 541 и 1152 ст. III. т. Уст. о Сл. Прав. по прод. 1863 года. О производствѣ обнародовать установленнымъ порядкомъ и для увѣдомленія о вышеизложенномъ Г. Министра Статсъ-Секретаря Царства Польскаго, передать Г. Герольдмейстеру копію съ сего опредѣленія. Ноября 18-го дня 1865 года.

Съ полиннымъ вѣрно: Товарищъ Герольдмейстера [підпис нечиткий] m. p.

Секретарь: В. Раевскій m. p.

Ч. 16.

О назначеніи Коллежскаго Секретаря Кулиша чиновникомъ особыхъ порученій V класса.

По докладу Члена-Завѣдывающаго дѣлами Учредительнаго Комитета о назначеніи состоящаго при Комитетѣ Губернскаго Секретаря Кулиша чиновникомъ особыхъ порученій V класса, Ваше Сіятельство, въ минувшемъ Октябрѣ, изволили приказать доложить объ этомъ по полученіи г. Кулишемъ слѣдующаго чина.

Получивъ нынѣ отъ Статсъ-Секретаря Платонова увѣдомленіе, что опредѣленіемъ Правительствующаго Сената 18-го Ноября г. Кулишъ произведенъ въ чинъ Коллежскаго Секретаря, Членъ-Завѣдывающій дѣлами Комитета имѣетъ честь испраши-

вать розрѣшенія Вашего Сіятельства на назначеніе его чиновникомъ особыхъ порученій V класса съ тымъ же содержаніемъ, какое онъ получаетъ нынѣ, т. е. 3600 рублей въ годъ. [копія.]

Подписалъ: Я. Соловьевъ.

Вѣрно: за Секретаря В. Дьяконовъ.

NB. На подлинномъ докладѣ рукою Г. Предсѣдателя написано: „согласенъ Гр. Бергъ 8/20 Декабря 1865 года“.

Ч. 17.

[Я. Соловйов до намісника гр. Берга].

Съ представленіемъ проектовъ отношеній къ Министру Статсъ-Секретарю о Полковникѣ Воронцовѣ-Вельяминовѣ и Коллежскомъ Секретарѣ Кулишѣ.

Членъ-Завѣдывающій дѣлами Учредительнаго Комитета имѣетъ честь представить благосклонному вниманію Вашего Сіятельства два проекта отношеній къ Министру Статсъ-Секретарю Царства Польскаго объ исходатайствованіи Всемилостивѣйшаго соизволенія на пожалованіе Предсѣдателю Красноставской Коммисіи по крестьянскимъ дѣламъ Полковнику Воронцову-Вельяминову чина Дѣйствительнаго Статскаго Совѣтиика и на предоставленіе Чиновнику особыхъ порученій V класса Коллежскому Секретарю Кулишу старшинства въ настоящемъ чинѣ со дня дѣйствительной выслуги.

При семъ Членъ-Завѣдывающій дѣлами Комитета имѣетъ честь доложити Вашему Сіятельству, что Полковникъ Воронцовъ-Вельяминовъ...

Что касается Коллежскаго Секретаря Кулиша, то дѣйствительное старшинство его въ этомъ чинѣ должно бы считаться съ 10 февраля 1844 г., Департаментъ же Герольдіи Правительствующаго Сената назначилъ оное съ 10 іюня 1865 г., руководствуясь въ этомъ случаѣ закономъ о производствѣ въ чины лицъ, бывшихъ подъ судомъ и подвергшихся штрафамъ со внесеніемъ о томъ въ формулярный списокъ. Но г. Кулишъ не можетъ быть отнесенъ къ категоріи этихъ лицъ, тѣмъ больше, что Высочайшимъ повелѣніемъ, послѣдовавшимъ по представленію Вашего Сіятельства, ему предоставлены всѣ права и преимущества по службѣ. Посему настоящее ходатайство о г. Кулишѣ было бы тоже долгомъ справедливости.

Подписалъ: Яковъ Соловьевъ.

Вѣрно: За секретаря В. Дьяконовъ. [копія.]

Ч. 18.

декабря (января) 1864/5 №.[1])

Его Превосходительству В. П. Платонову.

Милостивый Государь, Валеріанъ Платоновичъ.

Отношеніемъ отъ 12 (24) іюня 1865 г. за № 5408 Ваше Превосходительство увѣдомили меня о Высочайшемъ повелѣнію — бытность чиновника Учредительнаго Комитета, Губернскаго Секретаря Кулиша, подъ полицейскимъ надзоромъ, не считать препятствіемъ къ производству его въ слѣдующіе чины и къ предоставленію ему всѣхъ правъ и преимуществъ по службѣ.

Вскорѣ послѣ того Ваше Превосходительство препроводили списокъ съ опредѣленія Правительствующаго Сената о производствѣ Кулиша въ чинъ Коллежскаго Секретаря, но со старшинствомъ не съ 10-го февраля 1844 г., какъ было представлено, а съ 10 іюня 1865 г. т. е. со дня Всемилостивѣйшаго прощенія.

Такое опредѣленіе Правительствующаго Сената основано на ст. 1152 уст. о служ. прав. по продолженію, по силѣ коей старшинство лицъ, жалуемыхъ первымъ чиномъ послѣ оштрафованія, считается не ранѣе, какъ со дня полученія ими прощенія.

Принимая во вниманіе, что Кулишъ не можетъ быть отнесенъ къ категоріи лицъ, упоминаемыхъ въ приведенной статьѣ закона, такъ какъ ни въ VII, ни въ XI графѣ формулярнаго о службѣ его списка не значится штрафа, которому онъ былъ подвергнутъ, и что посему опредѣленіе Правительствующаго Сената не согласуется съ Высочайшимъ повелѣніемъ о предоставленіи Кулишу всѣхъ правъ и преимуществъ по службѣ, которая въ настоящее время оказывается весьма полезною, я имѣю честь покорнѣйше просить Ваше Превосходительство повергнуть на Всемилостивѣйшее Государя Императора возрѣніе мое ходатайство о предоставленіи Коллежскому Секретарю Кулишу старшинства въ этомъ чинѣ съ 10 февраля 1844 г. и затѣмъ войти въ Прав. Сенатъ съ представленіемъ о награжденіи г. Кулиша чиномъ Титулярнаго Совѣтника.

Покорнѣйше прошу Ваше Превосходительство принять увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности.

[концепт] [намісник гр. Берг].

---

[1]) Дати дня і № пропущені.

Ч. 19.

М. Н. Н. Ректора Императорскаго Университета св. Владиміра. Кіевъ 11 Апрѣля 1866 г. № 757. Въ Учредительный Комитетъ Царства Польскаго.

Состоящій при Учредительномъ Комитетѣ Коллежскій Секретарь Пантелеймонъ Кулишъ состоитъ должнымъ Типографіи Университета св. Владиміра за отпечатаніе въ 1849 году[1]) сочиненія его: „Михайло Чернишенко и Украина"[2]) сто девяносто шесть р. восемьдесятъ одну коп. и переписка о взысканіи этихъ денегъ съ Г. Кулиша остается безъ послѣдствій по причинѣ неизвѣстности его мѣстопребыванія.

Узнавъ нынѣ изъ-оффиціальныхъ данныхъ, что Г. Кулишъ находится на службѣ при Учредительномъ Комитетѣ, имѣю честь покорнѣйше просить распоряженія Комитета о взысканіи съ Г. Кулиша упомянутыхъ денегъ и о высылкѣ оныхъ полностію въ Правленіе Университета.

Ректоръ А. Матвѣевъ m. р. [оригін.].

Ч. 20.

Г. Ректору Университета св. Владиміра. 4/16 мая 1866 г. № 5224.

На отношеніе за № 757 Канцелярія Учред. К-та имѣетъ честь увѣдомить Ваше Пре-ство, что 197 р., должные г. Кулишемъ Типографіи Университета отравлены имъ къ Вамъ 3/15 сего іюня [м. б. мая].

Подписалъ: Директоръ В. Бѣлозерскій.

Скрѣпилъ: За Секретаря В. Дьяконовъ. Вѣрно: Помощникъ Секретаря А. Смирновъ. [копія].

Ч. 21.

[кн. Черкаський до Соловйова].

Милостивый Государь Яковъ Александровичь.

Его Сіятельство Намѣстникъ въ Царствѣ передалъ мнѣ отношеніе къ нему Министра Внутреннихъ Дѣлъ, коимъ Тайный Совѣтникъ Валуевъ ходатайствуетъ о причисленіи вновь къ ввѣренному ему Министерству Дѣйствительнаго Ст. Совѣтника Григорьева, нынѣ состоящаго Директоромъ Отдѣленія Дух. Дѣлъ въ предсѣдательствуемой мною Коммисіи. При семъ Его Сіятельство Намѣстникъ изволилъ словесно выразить предва-

---

[1]) Має бути 1843.

[2]) Се були два твори: укр. поема п. заг. „Украина" і рос. повість „Михайло Чарнишенко" в трьох частях.

рительное свое согласіе на представленіе къ означенной должности, вмѣсто Д. С. С. Григорьева, служащаго при Учр. Комитетѣ Чиновника Г. Кулиша, буде Ваше Превосходительство не изволите встрѣтить къ тому препятствія.

Сообщая о семъ Вашему Превосходительству, я имѣю честь обратиться къ Вамъ, Милостивый Государь, съ покорнѣйшею просьбою — не сочтете ли Вы возможнымъ изъявить съ своей стороны согласіе на предполагаемое перемѣщеніе Г-на Кулиша.

Пріймите, Милостивый Государь, увѣреніе моего искреннаго уваженія и совершенной преданности.

Князь В. Черкаскій.

30 Мая (11 Іюня) 1866. Варшава. [автограф].

Ч. 22.

30 мая (11 іюня) 1866 № 6417. Милостивый Государь, Князь Владиміръ Александровичь.

На письмо Вашего Сіятельства отъ 30 мая (11 іюня) за № 143 имѣю честь увѣдомить, что къ перемѣщенію чиновника особыхъ порученій при Учредительномъ Комитетѣ Кулиша на должность Директора Отдѣленія Духовныхъ Дѣлъ ввѣренной Вамъ Коммисіи препятствій не встрѣчается.

Покорнѣйше прошу Ваше Сіятельство принять увѣреніе въ отличномъ моемъ почтеніи и совершен. преданности.

Подписалъ: Яковъ Соловьевъ.

Вѣрно: Помощникъ Секретаря А. Смирновъ. [копія].

Ч. 23.

в. нужное. Главный Директоръ Предсѣдательствующій въ Правительственной Коммисіи Внутреннихъ и Духовныхъ дѣлъ, свидѣтельствуя совершенное свое почтеніе Его Превосходительству Василію Михайловичу, покорнѣйше проситъ доставить формулярный списокъ П. А. Кулиша (списокъ этотъ нуженъ сегодня вечеромъ для доклада Е. С. Намѣстнику).

11/23 іюня 1866 г. Его Пр-ву В. М. Бѣлозерскому.

Ч. 24.

№ 5. Его Императорское Величество въ присутствіи своемъ въ Красномъ Селѣ, Іюня 28 (Іюля 10) дня 1866 года, соизволилъ отдать по Царству Польскому слѣдующій приказъ:

Назначаются: Членъ Учредительнаго Комитета въ Царствѣ Польскомъ, Статскій Совѣтникъ Владиміръ Трубниковъ — Членомъ Совѣта Управленія Царства, со всѣми правами сему званію присвоенными и съ оставленіемъ его при прежней должности.

Чиновникъ особыхъ порученій V класса при Учредительномъ въ Царствѣ Комитетѣ Пантелеймонъ Кулишъ — исправляющимъ должность Директора Отдѣленія Духовныхъ Дѣлъ въ Царствѣ Польскомъ.

Увольняется: Директоръ Отдѣленія Духовныхъ Дѣлъ въ Царствѣ Польскомъ, Дѣйствительный Статскій Совѣтникъ Николай Григорьевъ отъ настоящей должности, по случаю перемѣщенія его на службу въ Министерство Внутреннихъ Дѣлъ.

Подписалъ: Главный Начальникъ Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи по дѣламъ Царства Польскаго, Статсъ-Секретарь Н. Милютинъ. [друкований листок вшитий в акти].

Ч. 25.

Главный Директоръ Предсѣдательствующій въ Правительственной Коммисіи Внутреннихъ и Духовныхъ дѣлъ. № 25162 (2649) 20 Іюля (1 Августа) 1866 г. — Господину Члену Завѣдывающему дѣлами Учредительнаго Комитета.

Совѣтъ Управленія 5/17 сего Іюля № 23846, далъ мнѣ знать:

— что Высочайшимъ Указомъ, состоявшимся 28 Іюня (10 Іюля) 1866 г. Чиновникъ Особыхъ порученій V класса при Учредительномъ Комитетѣ въ Царствѣ Польскомъ Кулишъ Всемилостивѣйше назначенъ исправляющимъ должность Директора Отдѣленія Духовныхъ дѣлъ въ Царствѣ — и

— что Его Императорское Величество, Высочайше повелѣть соизволилъ производить г. Кулиша по настоящей должности Директора Отдѣленія, въ видѣ прибавки къ штатному окладу жалованья, ad personam, по 1875 р. въ годъ, съ отнесеніемъ этого расхода на счетъ суммы 50000 р. по Высочайше утвержденному штату назначенной на экстраординарные и всякаго рода непредвидимые расходы по Римско-Католическому Духовному вѣдомству.

Увѣдомляя о семъ Ваше Превосходительство, я имѣю честь присовокупить, что г. Кулишъ въ исправленіе должности по таковому назначенію введенъ уже протоколярно 19/31 Іюля, и потому, на точномъ основаніи 115 статьи Устава о службѣ Гражданской въ Царствѣ Польскомъ, причетающееся ему по таковой должности жалованье подлежитъ отпуску со дня вступленія въ должность, то есть, съ 20 Іюля (1 Августа) сего года.

Вмѣстѣ съ тѣмъ, я считаю долгомъ обратиться къ Вашему Превосходительству съ покорнѣйшею просьбою, не благоволите ли признать возможнымъ сдѣлать распоряженіе объ удовлетво-

реніи г. Кулиша содержаніемъ по прежней должности въ Учредительномъ Комитетѣ по 19/31 Іюля сего года включительно, то есть, по день вступленія его въ настоящую должность Директора Отдѣленія Духовныхъ дѣлъ, о послѣдующемъ же почтить меня увѣдомленіемъ.

Главний Директоръ: Кн. Черкаскій m. p.

Правитель Канцеляріи: Леонтьевъ m. p. [ориґін.].

ч. 26.

26 Іюля (7 Августа) 1866. № 9422. [Я. Соловйов доносить кн. Черкаському про виплату Кулішеві його платні по 1 серпня нов. ст.].

ч. 27.

7/19 Января 1867 г. № 242. Его Пр-ву Д. Н. Набокову[1]).

Милостивый Государь Дмитрій Николаевичъ.

По случаю командированія Вице-Директора Д-та Духовныхъ Дѣлъ Иностранныхъ Исповѣданій, Статскаго Совѣтника, Графа Коскула, въ г. Варшаву для управленія Отдѣленіемь духовныхъ дѣлъ въ Царствѣ, Исправляющій должность [Директора] сего отдѣленія Кулишъ долженъ оставить свои занятія.

Вслѣдствіе сего, во вниманіи къ весьма полезной службѣ Кулиша въ Царствѣ Польскомъ, полагая причислить его къ Учредительному Комитету съ содержаніемъ по 4500 р. въ годъ, я покорнѣйше прошу Ваше Пр-во повергнуть на Всемилостивѣйше Государя Императора соизволеніе ходатайство мое объ увольненіи Кулиша, по изъясненному случаю, отъ настоящей должности и о послѣдующемъ не оставить меня Вашимъ, М. Г., увѣдомленіемъ.

Примите увѣреніе о совершенномъ моемъ почтеніи и преданности.

Подписалъ: Графъ Бергъ. [копія].

ч. 28.

Выписка изъ Журнала Засѣданія Совѣта Управленія отъ 24 Января (5 Февраля) 1867 г.

Временно Управляющій Собственною Его Императорскаго Величества Канцеляріею по Дѣламъ Царства Польскаго препроводилъ при отзывѣ отъ 18 Января с. г. за № 166, Намѣстнику въ Царствѣ, въ подлинникѣ, удостоенный 17 Января сего года

---

[1]) Дмитро Миколаєвич Набоков, від 1864 р. сенатор, став після уступлення Мілютіна головним начальником царської канцелярії для справ Польського королівства.

Высочайшаго подписанія Указъ на имя Намѣстника о Всемилостивѣйшемъ увольненіи Исправляющаго должность Директора Отдѣленія Духовныхъ Дѣлъ въ Царствѣ, Пантелеймона Кулиша отъ настоящей должности, съ оставленіемъ при Учредительномъ въ Царствѣ Комитетѣ.

Притомъ Статсъ-Секретарь Набоковъ сообщилъ, что, согласно ходатайству Намѣстника, Его Величеству благоугодно было разрѣшить производство Кулишу содержанія по четыре тысячи пятисотъ рублей въ годъ.

Совѣтъ положилъ: о таковой Монаршей волѣ сообщить подлежащимъ Управленіямъ, для зависящаго отъ нихъ по принадлежности, исполненія, съ препровожденіемъ списка съ Высочайшаго Указа.

Вѣрно: Управляющій дѣлами Совѣта Управленія Царства А. Заборовскій m. p.

Господину Члену, Завѣдывающему дѣлами Учредительнаго въ Царствѣ Комитета № 944.

ч. 29.

Намѣстнику Нашему
въ Царствѣ Польскомъ.

По представленію вашему Исправляющаго должность Директора Отдѣленія Духовныхъ Дѣлъ въ Царствѣ Пантелеймона Кулиша, Всемилостивѣйше увольняемъ отъ настоящей должности и повелѣваемъ ему состоять при Учредительномъ въ Царствѣ Комитетѣ.

Do Namiestnika Naszego
w Królewstwie Polskiem.

Na przedstawienie wasze pełniącego obowiązki Dyrektora Wydziału Wyznań w Królewstwie Pantelejmona Kulisza, Najmiłościwiej uwalniamy od tych obowiązków i rozkazujemy mu zostawać przy Urządzającym Komitecie w temże Królewstwie.

(подписано) „Александръ“.

За Главнаго Начальника Собственной Его Императорскаго Величества канцеляріи по дѣламъ Царства Польскаго, Статсъ-Секретарь (подписано) Д. Набоковъ.

СПетербургъ, 17 Января 1867 г.

Съ подлиннымъ вѣрно: Управляющій дѣлами Совѣта Управленія Статскій Совѣтникъ А. Заборовскій.

ч. 30.

4/16 Февраля 1867. Я. Соловьевъ Его Высокородію П. А. Кулишу.

Повідомляє про указ царя, що звільняє його з посади ди-

ректора відділу духовних справ і приділяє до Устан. Ком. з платнею 4500 р. в рік. [копія].

Ч. 31.

Я. Соловьевъ Его Прев-ву Д. Н. Набокову. Варшава 1 мая 1867 года.

Милостивый Государь Дмитрій Николаевичъ.

Въ концѣ декабря 1865 г. Его Сіятельство Намѣстникъ въ Царствѣ просилъ бывшаго Министра Статсъ-Секретаря Царства Польскаго объ исходатайствованіи Всемилостивѣйшаго Государя Императора соизволенія на предоставленіе Чиновнику Учредительнаго Комитета, Коллежскому Секретарю Кулишу, старшинства въ этомъ чинѣ съ 10 Февраля 1844 г.[1]), т. е. со дня выслуги его на этотъ чинъ, а не съ іюня 1865 г., какъ опредѣлилъ Правительствующій Сенатъ.

Входя въ положеніе г. Кулиша, для котораго повышеніе въ чинѣ составляетъ существенную необходимость для будущей его службы, я обращаюсь къ Вашему Превосходительству съ покорнѣйшею просьбою, не изволите ли признать возможнымъ оказать Ваше содѣйствіе къ скорѣйшему разрѣшенію представленнаго отношенія Генералъ Фельдмаршала, по послѣдующемъ не оставить меня Вашимъ, М. Г., увѣдомленіемъ.

Покорнѣйше прошу принять увѣреніе въ истинномъ моемъ почтеніи й совершенной преданности.

Подписалъ: Яковъ Соловьевъ [копія].

Ч. 32.

№ 15. Его Императорское Величество въ присутствіи своемъ въ Ливадіи, Августа 30 (Сентября 11) дня 1867 года, соизволилъ отдать по Царству Польскому слѣдующій приказъ:

Производятся за отличіе:

Предсѣдатели Коммисій по крестьянскимъ дѣламъ:

въ Надворные Совѣтники:

Калишской-Коллежскій Ассесоръ Николай Полевой,

Сѣдлецкой-Титулярный Совѣтникъ Николай Клименко, и

Ломжинской-Титулярный Совѣтникъ Павелъ Лихаревъ,

Состоящій при Учредительномъ Комитетѣ, Коллежскій Секретарь Пантелеймонъ Кулишъ, и

Старшій Дѣлопроизводитель Канцеляріи того же Комитета, Коллежскій Секретарь Александръ Яковлевъ.

---

[1]) В тексті помилково 1864 г.

Подписалъ: Завѣдывающій Собственною Его Императорскаго Величества Канцеляріею по дѣламъ Царства Польскаго, Сенаторъ, Тайный Совѣтникъ Старынкевичъ. [друкований листок вшитий в акти].

Ч. 33.

31 Октября 1867 г. № 18488. Его Высокоб. П. А. Кулишу.

М. Г. Пантелеймонъ Александровичъ.

По представленію моему, Г. Генералъ-Фельдмаршалъ Намѣстникъ въ Ц. П. 30 сего Октября (11 Ноября), изъявилъ свое согласіе на увольненіе Васъ, по болѣзни, отъ службы.

Съ тѣмъ вмѣстѣ Его Сіят-во, согласно моему ходатайству, разрѣшилъ выдать Вамъ, за прежніе Ваши труды, единовременно годовой окладъ содержанія.

Увѣдомляя Васъ о таковомъ распоряженіи Генералъ-Фельдмаршала, покорнѣйше прошу находящіяся у Васъ дѣла и бумаги, передать установленнымъ порядкомъ, Чиновнику Особыхъ Порученій Ревакину.

Примите увѣреніе и т. д.

Подпис. Я. Соловьевъ.

Вѣрно: Стар. Пом. Секр. [підпис нечиткий.] [копія].

Ч. 34.

6 Ноября 1867 г. Варшава № 18883. Его Пр-ву Д. Н. Набокову.

Милос. Госуд. Дмитрій Николаевичъ.

Состоящій при учредит. комит. Надв. Сов. К у л и ш ъ, по распоряженію Генералъ-Фельдмаршала Намѣстника въ Ц. П., послѣдовавшаго, по моему представленію, 30-го минувшаго Октября, уволенъ отъ службы по болѣзни.

Почитаю своимъ долгомъ увѣдомить о семъ Ваше Пр-во, покорнѣйше прося принять увѣреніе въ отличномъ моемъ почтеніи и совер. преданности.

Подпис. Яковъ Соловьевъ. [копія.]

Ч. 35.

№ 19133. Аттестатъ.

Предъявитель сего, Надворный Совѣтникъ Пантелеймонъ Александровичъ К у л и ш ъ, какъ значится въ формулярномъ о службѣ его спискѣ, изъ дворянъ, сорока пяти лѣтъ, православнаго исповѣданія. Имѣетъ медали: серебряную, за труды по устройству кр[есть]янъ въ Ц. П. и бронзовую въ память усмиренія польскаго мятежа въ 1863/4 г. Обучался... [як в атте-

статі з 1854 р.]... Согласно прошенію, уволенъ отъ службы по болѣзни 1854 г. Февраля 11; Министромъ Народнаго Просвѣщенія вслѣдствіе опредѣленія Археологической Коммисіи утвержденъ въ званіи корреспондента сей Коммисіи 1861 г. Февраля 1; избранъ дѣйствительнымъ Членомъ Императорскаго Русскаго Географическаго Общества 1861 г. Декабря 15; опредѣленъ въ Учредительный Комитетъ въ Ц. П., съ назначеніемъ Состоящимъ при Комитетѣ 1864 г. Декабря 23; получилъ темнобронзовую медаль въ память усмиренія польскаго мятежа 1863/4 г. въ 1865 г.; по всеподданнѣйшему докладу Министра Ст.-Секретаря Ц. П. и по отлично-усердной и полезной службѣ, засвидѣтельствованной Министромъ Гос. И-ствъ и Намѣстникомъ въ Царствѣ, 10 Іюня 1865 Высочайше повелѣно: виновность Кулиша по дѣлу объ Украйно-Славянскомъ Обществѣ, за которую онъ былъ выдержанъ въ крѣпости и потомъ высланъ на службу въ Тулу, съ учрежденіемъ надъ нимъ строжайшаго полицейскаго надзора, — не считать препятствіемъ къ производству его въ слѣдующіе чины, равно къ представленію ему всѣхъ прочихъ правъ и преимуществъ по службѣ, кромѣ ордена св. Владим. 4 ст. за выслугу лѣтъ и знака отличія за безпорочную службу; произведенъ въ Коллежскіе Секретари со старшинствомъ съ 1865 г. Іюня 10; назначенъ чиновникомъ Особыхъ Порученій V класса 1865 г. Декабря 8; пожалованъ серебряною медалью за труды по устройству кре[стья]нъ въ Ц. П. 1866 г. Февраля 19; пожалованъ единовременною денежною выдачею въ 1200 р. 1966 г. Марта 27; Высочайшимъ указомъ назначенъ и. д. Директора Отдѣленія Духовныхъ Дѣлъ 1866 г. Іюня 28; Таковымъ же указомъ даннымъ въ 17 день Январ. 1867 уволенъ отъ сей должности съ назначеніемъ состоять при Учредительномъ Комитетѣ. Причемъ Всемилостивѣйше разрѣшено производить [ему] содержаніе по 4500 р. въ годъ. Всемилостивѣйше пожалованъ чиномъ Надворнаго Совѣтника 1867 г. Августа 30. Въ походахъ, штрафахъ, подъ слѣдствіемъ и судомъ не былъ. Въ отпускахъ былъ въ 1845 г. съ 28 Октября на 28 дней; въ 1851 г. съ 23-го Января на три м[ѣся]ца и явился на срокъ; въ 1852 г. съ 29 Августа на 28 дней и въ 1853 г. съ 19 мая на 28 дней, явился въ первый разъ 22 Октября, во второй разъ 23 Октября, о причинахъ просрочекъ представилъ законное свидѣтельство. Въ отставкѣ былъ съ 2 Іюня по 17 Сентября 1847 г. и съ 11-го Февраля 1854 г. по 23 Декабря 1864 г. Женатъ на Александрѣ Михайловнѣ, дѣтей не имѣетъ, жена

исповѣданія православнаго. Имѣнія у него у самого и у родителей, а равно и за женою не состоитъ. Съ разрѣшенія Генер.-Фельдмаршала Намѣстника въ Царствѣ уволенъ отъ службы по болѣзни тысяча восемсотъ шестьдесятаго седьмого года, Октября тридцатаго дня. Въ удостовѣреніе чего данъ сей Аттестатъ Надворному Совѣтнику Кулишу за подлежащимъ подписаніемъ и съ приложеніемъ казенной печати. Г. Варшава, Ноября 9 дня 1867 г.

Подпис.: Членъ, Завѣд. дѣлами Учр. Комитета, Сенаторъ Я. Соловьевъ.

Скрѣпилъ: Упр. Секр. Частію В. Дьяконовъ.

Вѣрно: Заст. Секр. Манишевскій. [концепт].

Ч. 36.

Формулярный списокъ о службѣ состоящаго при Учредительномъ Комитетѣ въ Царствѣ Польскомъ, Надворнаго Совѣтника Кулиша.

Составленъ въ 1867 году. [Ідентичний з попереднім атестатом].

P. S. Істнує ще третій службовий атестат Куліша з 20 серпня 1875 р. З нього друковано досі:

Свѣдѣнія о П. А. Кулишѣ, извлеченныя изъ аттестата о службѣ его, выданнаго изъ департамента общихъ дѣлъ министерства путей собщенія 20 августа 1875 г.

Видано в Кіевской Старинѣ т. 66 (1899 сентябрь) ст. 376—8, як прилогу до статті:

Н. Ш-ровъ. У могилъ П. А. Кулиша и В. М. Бѣлозерскаго.

Виривок з сього атестату подав також Шенрок у своїм життєписі Куліша, Кіевская Старина т. 72 (1901) ст. 177 примітка.

ПРОТЕСТ ЯКОВА ГОЛОВАЦЬКОГО
ДО АВСТРІЙСЬКОГО МІНІСТЕРСТВА З ПРИВОДУ ТРУСУ В ЙОГО МЕШКАННІ.

Подав ФЕДІР САВЧЕНКО (Київ).

Нижченаведений рукопис, написаний каліграфічною німецькою ґотикою, пощастило мені знайти серед паперів, які належали акад. Ламанському й переховуються тепер у бібліотеці Всесоюзної Академії Наук у Ленінграді (19. 3. 142 = Лам. 103). Підпис Головацького власноручний. Природнє місце цього цінного документу є в Збірнику на пошану видавця листування Головацького.

Із протесту довідуємося, що 31. XII. 1866 р. переведено в Головацького трус і забрано йому 30 листів, а при другому трусі 2. I. 1867 р. — 28 листів, та що двічі відбувалося в поліції його переслухання, а саме 2 й 4 січня. В часі першого трусу приніс листонош пакет, за який Головацький заплатив 1 ґульдена і 60 крейцарів, як кошти посилки. В ньому найдено свідоцтва поляка К а р л а Б е н о н і, що клопотався безуспішно за посаду адьюнкта при головній школі у Варшаві. Із спеціяльним завзяттям пошукувала поліція за листами куратора віленської округи, Петра Івановича Корнілова.

При першому переслуханні в поліції поставлено Головацькому просто питання, чи він займається вербуванням людей до російської служби, а при другому допитувано його в м'якшій формі, чи він не є посередником між російською владою й галичанами, що стараються про становища учителів по гімназіях у Росії.

Головацький заявив, що в 1866 р. звертався до нього протоєрей і титулярний єпископ Мих. Федорович Раєвський[1]) з проханням подати свою думку про деяких кандидатів на учитель-

[1]) Мих. Фед. Раєвський умер 2 (14) V 1884 на становищі протоєрея при російській амбасаді у Відні. Про його великий вплив на слов'ян видав знамениту брошуру Корнило Устіянович, відомий поет і маляр, п. н. М. Ѳ. Раєвскій и россійскій панславизмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого. Львів 1884 р. стр. 1—86.

ські місця в Росії і він дав потрібні пояснення, а це не стояло ні в якій суперечності з його коректністю і льояльністю. Бувало й таке, що студенти зверталися до нього з проханням при виїзді до Росії, щоби він питав кольоквії і виставляв свідоцтва, до чого він був обов'язаний як університетський професор. Деякі з них, їдучи до Москви й Петербургу, просили його за рекомендаційні листи й він ішов їм назустріч, бо мав між професорами тамошніх університетів приятелів і кореспондентів та не хотів молоді лишати на чужині на її власну долю. А в тім, є загально звісною річчю, що переселення до Росії кандидатів на учительські посади відбувалися за відомістю і в порозумінні не тільки з обома владами, австрійською й російською, але навіть за згодою обох монархів при зустрічі в Штутґарті і що в цій справі приїздили до Галичини Лебединцев[1]) і Крижановський. За згодою австрійського монарха ведуть Раєвський і Лебединцев переговори з вищим галицьким духовенством, як крилошанами Куземським[2]), Малиновським[3]), Ільницьким[4]) і Юзичинським[5]), з котрих один має стати владикою в Холмі, а інші, як Іван Лаврівський[6]) і Пилип Дячан[7]) наставниками в тамошній духовній семінарії. Митрополит Литвинович[8]) висловлював на-

---

[1]) Теофан Гаврилович Лебединцев ур. 12 III 1828 р., умер 12 III 1888 р. В Галичині був він у листопаді 1865. До Холму вернув 2 грудня ст. ст. Його опис подорожи й побуту у Львові переданий в „Письмах Ѳ. Г. Лебединцева к брату в Кіев" у 60 томі „Кіевской Старины" 1890, березень-квітень, викликав був свойого часу сензацію.

[2]) Мих. Куземський ур. 8 (20) XI 1809 був крилошанином львівської капітули, а від р. 1868—1871 єпископом в Холмі. Це становище покинув і вернув до Галичини, де вмер 5 XII 1879 р. Відограв велику ролю як політик від 1848—67. Див.: К. Студинський: „Матеріяли до іст. культ. життя в Галичині", Укр.-руський архив т. XIII—XIV, ст. XLIII—V.

[3]) Мих. Малиновський, крилошанин-архідіякон львівської капітули ур. 1812 р., умер 25 II 1894. Працював науково.

[4]) Др. Іван Ільницький, віцеректор дух. семін. у Львові, опісля крилошанин перем. капітули, ур. 1809, умер 1 I 1883 р. Див.: К. Студинський: Львівська дух. семинарія в часах Марк. Шашкевича 1829—1843, ст. XXXII.

[5]) Др. Антін Юзичинський, крил. перем. капітули, посол держ. ради ур. 1815, умер 25 X 1886 р. Там же, ст. XXXVIII і д.

[6]) Іван Лаврівський, ур. 1822, переселився до Холму, де був професором догматики, умер 1873 р. Там же, ст. CCXLIX.

[7]) Пилип Дячан, пізніше проф. клясичної філології варшавського університету.

[8]) Митр. др. Спірідіон Литвинович ур. 6 XII 1810, умер 4 VI 1869 р. у Львові.

віть у свойому письмі до міністерства радість, що Австрія має такі високі школи, в яких клир дістає прегарну освіту, так що ним може вона обсадити не тільки вищі становища у власній державі, але ще й згідна їх відступити іншій владі. Митр. Литвинович висловлював за це подяку цісарському домові і австрійському урядові, що устаткували так гарно свої школи. Аналогічний випадок бачить Головацький із світськими студентами, що вони, придбавши гарну освіту в Австрії, можуть своє знання нести між молодь чужої держави.

Признався Головацький при переслуханні, що двічі прислав йому Раєвський по 300 рублів (500 ґульденів) для стипендистів М. Костіва і Михайла Блюсса, одначе під виразною умовою виплатити гроші тільки тоді, коли австрійський уряд звільнить їх з посад, або дозволить на виїзд і виставить паспорти.

Не вважав також Головацький за некоректність і свою переписку з Корніловим, бо вся акція була ведена за згодою обох урядів.

Про справу Карла Беноні Головацький заявив, що вона його не цікавила і що тому прислано акти цього польського педагога під його адресою, що між ними було одно кольоквіяльне свідоцтво з його підписом.

Головацький завважав далі у свому протесті, що за згодою австрійського цісаря приняв він царський орден Володимира 4-ої кляси, та що у львівському університеті здобув становища декана, продекана, ректора й проректора. Тому протестував проти трусів і переслухань, покликуючися на те, що вони викликали напасті в „Gazet-i Narodow-ій", у „Wanderer-i" та інших часописах, а ці труси були нелеґальні, бо при дисциплінарному слідстві професора університету, веденім перед кількома роками, був від уряду радник двору, а побіч нього ректор університету, а коли навіть одного університетського дієтаря підозрювано в розтраті грошей, слідство переводили два високі урядовці (радник двору і секретар намісництва) в присутності його (себто Головацького), як ректора університету.

Тому просив Головацький міністерство, щоб воно признало труси за нелеґальні та щоб потягнуло винних до відповідальності.

Та губернатором Галичини був тоді всемогутній гр. Аґенор Ґолуховський. Він подбав про те, що Головацького рішенням мін. Белькреді суспендовано в його професорській діяльності, бо закинено йому „Verdacht eines mit seiner lehrämtlichen Stellung uuverträglichen, unlauteren Benehmens". Усі сконфісковані

при обох трусах листи передано 27 II 1867 р. університетському сенатові і доручено йому перевести з Головацьким дисциплінарне слідство. Крім того уряд визначив йому тільки половину платні (себ-то 700 ґульденів від річної платні 1400 ґульденів).

Сенат університету заявив одноголосно, що в поведенні Головацького не найшов ніякої провини і тому домагався реституції його на професурі. Сам Головацький домагався від австрійського уряду, щоб йому звернено затриману платню й признано грошову відправу, бо він переноситься до Вільни. Хотів він також пізвати до суду губернатора Ґолуховського, бо з його приказу поліція напала на його дім і конфіскатою листів заподіяла йому чималу образу[1]).

Нема сумніву, що протест Головацького писаний розумно й річево. Дальші пошукування по галицьких і віденських архівах можуть нам відкрити ще не одну важну подробицю про порозуміння австрійської й російської влади в справі переселення у Росію галичан. Це порозуміння Головацький у своєму протесті подавав як безсумнівний факт. Що Головацький мав великий вплив при рекомендації кандидатів, чи то усній у Лебединцева і Крижановського, чи письменній до Корнілова й професорів російських університетів, — це не підлягає сумніву. Одначе ледви чи думав він тоді, які прогалини витворювалися через те серед галицьких освічених кол на різних становищах, коли люди без сумніву талановиті йшли з свого краю, щоби розсіявшися по цілій Росії, безповортно потонути в російському морі. Лука Цибик[2]) начислював таких переселенців по різних сторонах Росії 500 осіб. Настільки біднішою ставала Галичина на культурні сили.

Не думав також Головацький і про те, що на еміґрації галичан у Росію збивали галицькі поляки для себе політичний капітал. Коли в 1839 р. знищено на Литві заходами царського уряду й віленського єпископа Йосифа Сімашка уніятську церкву, яку злучено з православною, Як. Головацький писав тоді до етнографа Платона Лукашевича: „я бы дуже рад, щоб хоть тая одная (львівська) лѣтопись свѣту оголошена була, бо як сами бувало чулисте, як то у нас тяжко, щобы де-що цензура перепустила, то теперка еще гôрше, особливо вôд того часу,

---

[1]) Огоновський: Іст. літ. руської IV, стр. 100 і д.

[2]) Лука Цибик, катехит гімн. в Тернополі, потім православний протоєрей, зразу у Варшаві, а опісля в Радомі, умер 4 (17) IX 1904 року на 81 р. життя. К. Студинський: Сповідь Відступника, Львів 1917, ст. 1—20.

як ся у Вас на Литвѣ таки перемѣни из унѣею подѣяли, то вже нынѣ у нѣмцѣв и крыхты вѣры не маем"[1]).

Те саме було в 1860-тих роках, коли на Холмщину вербовано галицьке духовенство й світських людей. На порозуміння між владою австрійською й російською галицька суспільність могла не мати впливу, але замітне те, що ніколи раніше не здобували поляки в Австрії таких великих політичних придбань, як саме в роках 1866—7, коли широкою течією плила на Холмщину галицька духовна й світська інтеліґенція. Сильно на руку була також полякам проклямація в „Слові" за рік 1866, ч. 59, повторена Наумовичем в соймі 27 XII 1866 р., що українська суспільність є частиною одного великого „русскаго народа". Тоді можна було вдруге повторити слова Як. Головацького: „то вже нынѣ у нѣмцѣв и крихты вѣры не маем". Австрія, що потерпіла погром від прусаків у битві під Кралевим Градцем (3 VII 1866 р.), боячися Росії, оперлася тоді на поляках, яким віддала в Галичині владу в руки на полі шкільному й політичному.

Хоч яка щира була сповідь Головацького в протесті, то все ж таки дещо хотів він незручно затаїти. В пакеті, що його саме в часі трусу принесено з почти Головацькому, був лист головного директора державної комісії народньої освіти Вітте, датований з Варшави 15 (27) XII 1866 року, який свідчить, що Головацький цікавився справою Карла Бенони і за ним до Вітте вставлявся. Цей лист зберігався до війни в бібліотеці львівського „Народного Дому" (ч. каталогу 696) і я подаю його, як і дальші виїмки з листування Головацького із Корніловим, із копій, переданих мені видавцем перших двох томів „кореспонденції Як. Головацького", акад. Студинським. В листі читаємо:

„Милостивый Государь, Яковъ Ѳеодоровичъ. Письмомъ отъ 20 Сентября (2-о Октября) сего года Вы ходатайствуете о предоставленіи должности Адъюнкта въ Варшавской главной школѣ окончившему курсъ въ Львовскомъ университетѣ Карлу Бенони.

Возвращая приложенные къ прошенію г. Бенони 7 документовъ и 2 разсужденія, имѣю честь увѣдомить Васъ, Милостивый Государь, что за неимѣніемъ вакансіи просьба его не можетъ быть удовлетворена.

---

[1]) В. Науменко: Листи Як. Головацького до Мих. Максимовича і Пл. Лукашевича. Укр. Наук. Збірник, Москва 1915, ст. 44.

Примите, Милостивый Государь, увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности. О. Витте".

При кінці цього листа є вдолі по лівій стороні адреса: Его Высокоблагородію Я. Ѳ. Головацкому.

Досить широке листування в справі переїзду галичан до Росії провадив Головацький з Корніловим (в рр. 1866—9).

Корнілов був дуже впливовим чоловіком. Від 1864—8 р. був він куратором віленської наукової округи, опісля членом ради міністерства просвіти. У Вільні основував відділ географічного товариства, займався уладженням віленської прилюдної бібліотеки. Був він сторонником литовського націоналізму й російської азбуки у литовців. Він написав і видав книжку: Русское дѣло в сѣв. зап. краѣ. Матеріялы для ист. Вил. учебн. округа в Муравьевскую эпоху I. СПБ. 1908 р. Там писав він також про Головацького, ст. 360—5, з яким переписувався ще в р. 1885 (Диви: „Письмо Я. Головацкаго к М. П. Корнилову", поміщене у Свєнціцького: „Матеріялы по исторіи возрожденія Карпатской Руси" II, ст. 84—5).

Зміст листування Головацького з Корніловим у роках 1866—9 для нас вельми цікавий. 6 (18) V 1866 р. поручав Головацький Корнілову філолога та історика Павла Созанського (ч. 694). Корнілов просив 7 X 1866 року, щоб Головацький рекомендував йому „способныхъ и желающихъ переселиться въ Россію преподавателей древнихъ языковъ изъ Галиціи; желалъ бы имѣть Сѣнкевича и Лѣсѣкевича" (ч. 683).

Головацький відповів 1 XI 1866 р., що Клим Сінкевич „отказался отъ принятія условій, ибо для него все користнѣе принять должность въ Бялѣ, на которую у него есть декретъ въ рукахъ", тому поручає від себе Миколу Лисикевича і Амврозія Шанковського з Коломиї (ч. 675).

Дня 7 X 1866 року писав Корнілов, що учителі одержуватимуть при повищенні штатів у 1867 році по 1050 рублів, а крім того на кватиру, нежонаті по 40 рублів, а люди семейні по 60 р. і як зворот коштів подорожі по 100 рублів (ч. 683), одначе вже дня 7 XII 1866 р. повідомляв він, що на рік 1867 підвищення штатів не буде й тому Лисикевич і Шанковський „будутъ получать жалованья не 1050 руб., а съ добавочными 50% по 900 руб. въ годъ" (ч. 684).

До їзди в Росію не всі кандидати однаково спішилися. Тому й скаржився Головацький у листі до Раєвського без дати: „И такъ ни Лѣсикевичь, ни Костевъ не хотятъ (оба пізніше

поїхали), Пав. Өеоф. Созанскій уже въ Варшавѣ, Милькевичь, Борковскій както не рѣшительны (останній поїхав), Желеховскій не кончилъ полный курсъ".

В році 1867 переписка Головацького з Корніловим перервалася. Головацький поїхав на етнографічну виставу в Москву, був у Петербурзі, де 11 (23) V виголосив у салі дворянського зібрання об'єдинительну промову, а 17 (29) V був на авдієнції в царя у Царському Селі. Після повороту з Росії перебував Головацький в коломийських горах та з поч. 1868 переїхав на становище предсідника археограф. комісії у Вильні. Нема сумніву, що в часі свого побуту в Росії 1867 р. бачився він також з Корніловим, з яким листувався ще й у дальших двох роках, головно в справах кандидатів на переселення, та в справах особистих і наукових. Спеціяльно вставлявся він у Корнілова за Осипом Царевичем із Самбора (ч. 1052, 1053, 1054), на що 22 VI 1868 р. відповів Корнілов, що кандидат може бути приміщений у школах департаменту Зеленого (ч. 1055).

Недостача грошових засобів на дорогу спиняла Царевича від їзди, тому 5 IX 1868 р. домагався Корнілов, щоби Царевич приїхав чим швидше і обняв місце в „земледѣльческомъ училищѣ" (ч. 1062), а 8 X писав він, що нема фондів на подорож, тому Царевич повинен приїхати на власний кошт, почім йому видатки повернеться. Замість бджільництва має він учити географії (ч. 1065).

30 X 1868 р. доносив Корнілов Головацькому, що Царевич рад би читати лекції про бджільництво, одначе на цей предмет призначена тільки одна година на тиждень. Треба, щоб він прислав свої свідоцтва із студій на доказ, до чого він здатний (ч. 1068).

26 V 1869 р. повідомляв Корнілов Головацького, що Царевич приїхав до Петербургу й має явитися у міністра (ч. 1098). 31 VIII 1868 р. дякував Корнілов за привітну телеграму, підписану також Ал. Гр. Новоселовим, Василевським і Лисикевичем, яка „меня утверждаетъ въ мысли, что я былъ не безполезенъ для того великаго и святаго дѣла, которому служитъ съ одушевленіемъ и любовію русскій составъ Виленскаго учебнаго округа. Не мнѣ внушать Вамъ твердость, мужество и полную вѣру въ непремѣнное торжество русскихъ нравственныхъ силъ въ ихъ борьбѣ съ разлагающимся и ежедневно ослабѣвающимъ полонизмомъ, который нельзя не признать явленіемъ уродливымъ, несвойственнымъ Русской почвѣ и слѣдовательно временнымъ и непрочнымъ" (ч. 1036).

10 XI 1868 р. просив Корнілов Головацького, щоб дав матеріяли до життєпису митроп. Сестренцевича ученому А. Н. Попову, оскільки вони є в археогр. комісії у Вильні, та питав про праці комісії (ч. 1073).

Головацький відповів 27 XII 1866 р., що бажані матеріяли найдуться, одначе за ними треба довше шукати (ч. 1073).

Майже рік пізніше писав ще Головацький Корнілову в Петербург, що його заходами відбулося у Вильні свято 1000-ліття св. Кирила, яке опроведено величаво. З цієї нагоди хотів Головацький вислати телеграму до Галичини з привітом, одначе її не прийнято, бо була писана слов'янськими буквами. Вислано її латинкою. Це, на його думку „ужасно обидно", коли „русская держава позволитъ исковеркать русскую телеграму къ русскимъ же посылаемую, какой то нѣмецко-польской какографіей" (ч. 1085).

На тому кінчиться листування Головацького з Корніловим в роках 1868—9.

Вертаючи до галицьких еміґрантів, треба завважати, що багатьом із них доля не сприяла. Галицькі священики, що залишилися в Росії, мусіли прийняти православіє й, доки не найшлися свої люди, їх положення було несогірше. Опісля їх усувано, як прим. Луку Цибика з приходу у Варшаві до Радома.

Які причини головно спонукали галичан до виїзду в Росію, це виказав Яр. Гординський у своїй студії „До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. XIX в.", стр. 109—131[1]). В значній часті були це надії на краще матеріяльне життя. Деякі з переселенців почували себе по приїзді на нові становища цілком добре, як прим. Лисикевич (Горд., стр. 129), іншим не щастило. Характеристичним щодо цього є лист студента Осипа Вітошинського, писаний до Як. Головацького 19 X 1868 р. з Петербургу. Вітошинський був розчарований, коли писав:

„Послѣдуя моему серцу и какой то выфантазованной идеи, бросилъ я Львовскую Семинарію, попращался съ родными, можеть быть уже на всегда и уѣхалъ въ Россію, чтобъ здѣсь удовлетворить желанію серца, чтобъ здѣсь сыскать лучшую, будущую долю". В Петербурзі піддався Вітошинський іспитові з латинської та грецької мови, одначе професор, що поправляв його завдання, „узналъ мое curriculum vitae „неудовлетворительнымъ",

[1]) Збірн. філ. Секції НТШ., том 16.

тому й відобрано йому стипендію, велено внести прохання про дозвіл по шости місяцях приступити знову до іспиту, а коли він завважав, що не матиме на прожиток, професор відповів: „Это не мое дѣло! мы васъ не призывали!"... „Въ самомъ дѣлѣ хорошъ отвѣтъ, хотя онъ въ письмѣ къ своему приятелю г. Кокошкину въ Холмѣ взиваетъ насъ приѣзжать въ С. Петербургъ, а теперь отказуется"...

В Петербурзі на студіях було тоді п'ять переселенців. Про їх життя писав Вітошинський:

„Жизнь наша въ Петербургѣ совершенно однообразна. Нигдѣ не бываемъ и жиемъ только въ пяти между собою, выходимъ только по собственнымъ дѣламъ и заходимъ разъ въ недѣлю къ Костьову вечеромъ на чай и чтобъ ся немножко розговоромъ розвлечи и розвеселить его супругу, которая сильнѣе насъ скучаетъ, хотяй у насъ скука ужасная. СПетербургъ самъ собою хорошій городъ, регулярно построенъ, домы и другіи зданія громадныи, церквы великолѣпныи, — но все таки не очень пріятное впечатлѣніе дѣлаетъ онъ на меня. Холодъ какійто, не воздуха, но холодъ другаго сорта переходитъ меня сквозь, когда за дѣлами шляюсь по улицамъ... И люди здѣсь совершенно другіе, не такіе, какъ я до сихъ поръ видалъ..." (ч. 1067).

З часом одначе Вітошинський зжився з російськими відносинами й оженився у Вітебську „на богатѣйшей помѣщицѣ". „Вот Вам благодать для галичан" (Горд., ст. 129). Дехто, як Сінгалевич, дочекався аж трьох хрестів (Горд., ст. 129), Костів „ордена св. Анны въ петлицу" (ст. 235). Один із них, Петро Зарицький приїхав до Галичини, щоб тут умерти[1]). Згаданий Амвр. Шанковський залишився дома, служив спершу в Коломиї, а опісля в Чернівцях на Буковині як професор гімназії, де й умер 7 V 1906 р.[2]).

Можна жалувати, що досі нема докладного спису всіх людей, що переселилися в 60-тих роках минулого віку з Галичини до Росії. Тим самим нема докладної оцінки їх життя й праці.

---

[1]) Умер в Милошовичах біля Львова 1906 р. в домі свого братанича. Руслан 1906, ч. 272. Пор. Савченко: Західня Україна в листуванні Головацького з Бодянським, ст. 36.

[2]) Диви його життєпис у Гординського, Op. cit., ст. 1—12.

An ein hohes k. k. Staatsministerium.

Jakob Głowacki
k. k. Universitäts-Professor der Lemberger Universität unterbreitet seine Beschwerdeklage wegen der bei ihm auf eine ungesetzliche Weise stattgefundene Hausdurchsuchung.

19. 3. 142 (Лам. 103). Головацкій, Як.

Hohes k. k. Staatsministerium!

Der in Ehrfurcht gezeichnete war während seiner sechsjährigen Diensttätigkeit in der Seelssorge, so wie seit seiner am 1-ten Dezember 1848 erfolgten Berufung zu der Lehrkanzel während seinem 18 jährigen Dienste als Universitäts-Professor stets loyal gesinnt dem österreichischen Kaiserhause und der hohen k. k. Regierung immer treu ergeben, und erfreute sich des vollen Vertrauens der hohen Regierung, dass demselben nicht bloss viele die Regierungs-Interessen fördernde Funktionen durch Teilname an verschiedenen von der hohen Regierung eingesetzten Kommissionen anvertraut wurden, sondern auch die Ehre zu Teil wurde in den Jahren 1858 und 1859 als Dekan und 1860 als Pro-Dekan der philosophischen Fakultät, endlich 1864 als Universitäts-Rektor und 1865 als Pro-Rektor die hohen akademischen Würden zu bekleiden.

In dieser langen Zeitperiode erfüllte derselbe die ihm obliegenden Pflichten stets pünktlich und zur vollen Zufriedenheit der hohen Regierung, ohne dass die mindeste Spur irgend eines Verdachtes gegen seine Loyalität erhoben werden konnte und doch wurde der Ehrfurchtsvoll Gefertigte jetzt nach 24 jähriger mackelloser Dienstzeit, die er der Kirche und dem Staate widmete ohne alle Gründe einer polizeilichen Hausdurchsuchung unterworfen, so dass derselbe durch diesen willkührlichen und ungesetzlichen Vorgang dem Verdachte des Pöbels und den Gerüchten der Zeitungen preisgegeben, an seiner Ehre als treuer österreichischer Staatsbürger und k. k. Universitäts-Professor tief gekränkt bemässigt ist, Einem hohen k. k. Staatsministerium seine diesfällige Beschwerde vorzulegen.

Die Sache verhält sich also: Am 31-ten Dezember 1866 um 2 Uhr Nachmittags trat der Polizei-Komissär Grossman mit dem Polizei-Offizial Sobola in meine Wohnung und erklärte, dass er von der Lemberger Polizei-Direktion berauftragt worden sei, bei mir eine

gerichtlich-polizeiliche Hausdurchsuchung vorzunehmen. Durch diesen unerwarteten Besuch betroffen, frug ich nach einer schriflichen Ordre der Behörde. Der Herr Polizei-Komissär wies mir einen vom Polizei-Direktor Herrn Hofrat Hammer gefertigten Auftrag vor, dessen Inhalt dahin lautete, dass bei mir eine gerichtlich-polizeiliche Hausdursuchung in meinen Briefen und Schriften nach dem Gesetze vom 27 Oktober 1862, § 3, vorgenommen werden sollte, wozunebst den oben benannten zwei Polizei-Beamten noch zwei andere Polizei-Beamte beauftragt worden sind, nämlich der Polizei-Komissär Blaim (der später erschienen ist) und noch ein Individuum, welches im Vorhofe die Ausgänge meiner Wohnung bewacht haben soll. Ich erklärte: Ich widersetze mich dem Auftrage nicht, es steht bei mir Alles offen.

Sofort setzte sich der Polizei-Offizial Sobola an meinen Schreibtisch und unternahm die genausten Durchsuchungen meiner Schriften. Nach einigen Minuten betrat der Polizei-Komissär Blaim mit einem Briefträger dasselbe Zimmer und erklärte, dass ein Packet unter meiner Adresse aus Warschau per Post angekommen ist, dessen äussere Form der Polizei verdächtig erscheint und forderte die agirende Komission auf, auch dieses Packet in Beschlag zu nehmen, mit dem Bemerken, dass ich das entfallende Postporto 1 fl. 60 kr. ö. W. alsogleich zu bezahlen habe. Da die Adresse wirklich auf meinen Namen lautete, so bezahlte ich das Postporto, worauf sich der Polizei-Komissär und der Briefträger entfernten, nachdem der Komissär den Letzteren befragt hatte, ob er mir unlängst einen rekommandierten Brief aus Russland eingehändigt habe. Der Briefträger bestätigte es und ich setzte noch hinzu, dass ich einen solchen Brief und zwar aus Wilna empfangen habe. In der Voraussetzung, in dem Packet irgend ein Buch oder eine Drucksorte, die mir jemand von meinen bekannten Literaten zuschickte, zu finden, wollte ich das Packet öffnen, jedoch verwehrte mir dieses der Komissär mit der Bemerkung, dass das Packet nur in Gegenwart des Herrn Hofrats geöffnet werden darf, indem es strengämtliche Angelegenheiten einer fremden Regierung betreffe. Jetzt erblickte ich wirklich das grosse kaiserlich-russische Amtssiegel und auf der Adresse-Seite die Stampille „in Regierungs-Angelegenheit" (w interesach rządowych). Nachdem ich aber erklärt hatte, dass das Packet geöffnet von der Komission zur ferneren Amtshandlung übernommen werden kann, gestattete man mir dasselbe zu öffnen, was ich auch tat, ohne jedoch das Amtssiegel zu beschädigen. Zu meiner äussersten Verwunderung fand ich in dem Couverte 7 Stück Zeugnisse des Gym-

nasial-Supplenten am hiesigen sogenannten polnischen Gymnasium Karl Benoni und seine zwei handschriftliche Abhandlungen in deutscher Sprache und nebstdem eine ämtliche Zuschrift an meine Person gerichtet und von Seiner Exzellenz dem Herrn Witte, vorsitzendem Direktor der Komission für Volksaufklärung in Warchau unterfertiget. Ich konnte meine Verwunderung nicht unterdrücken, wie ich dazu komme, in fremden Angelegenheiten Packete zu empfangen und noch ein beträchtliches Postporto zu zahlen. Ich übergab das Packet der Komission und unterdessen wurden auch einige 30 Stück in meinem Schreibtische vom Offizial Sobola vorgefundene Schriften genommen, mit meinem Handsiegel zugesiegelt und über den Befund ein Protokoll verfasst, welches ich unterfertigte. Der Herr Polizei-Komissär versicherte mich, dass diese Schriften Mittwoch d. i. den 2-ten Januar l. J. in meiner Gegenwart geöffnet werden und ich selbe von der Polizei zurückbekommen werde.

Am 2-ten Januar l. J. begab ich mich in das Bureau des Polizei-Komissär Grossman, um die beanständeten Papiere laut Versprechen in Empfang zu nehmen. Unterdessen wurden der Polizei-Komissär Sorgenfrei und Offizial Sobola beordert über den Inhalt der beanständeten Schriften ein förmliches Protokoll aufzunehmen. Nach Eröffnung wurden dieselben genau untersucht, der Inhalt von mir eruirt, und nach Nummern zu Protokoll verzeichnet, welches ich unterfertigte. Während der protokollarischen Untersuchung kam der Herr Polizeidirektor und Hofrat Hammer und mahnte die Herrn Komissionirenden zur schnellen Beendigung des Protokolls, weil seine Exzellenz der Herr Statthalter darauf dringt, dass das Protokoll wie am ehesten ihm vorgelegt werde. — Dabei bemerkte der Herr Hofrat Hammer, dass noch ein Brief fehle, den der Gefertigte unlängst empfangen hatte. Ich versetzte: Die Herren haben alle meine Papiere durchstöbert und was kann ich dafür, dass sie irgend welchen Brief nicht vorgefunden hatten; ich empfange häufig Briefe und jener Brief kann wohl wo verlegt oder auch in den Papierkasten geworfen worden sein. Herr Hofrat bemerkte, der Brief wäre offizieller Natur und er gab mir sogar den Inhalt desselben an, so dass ich erraten konnte, dass es sich um den obenbedachten Brief von seiner Exzellenz dem Herrn Kurator des Wilnaer Schulbezirkes Peter Iwanowitsch Korniloff handelte. Ich versprach desshalb, den Brief in meinem Schreibpulte auszusuchen und wenn er grade notwendig ist, der Komission oder Behörde mitzuteilen.

Der Herr Polizei-Direktor und Hofrat begnügte sich aber mit meinem Versprechen nicht, sondern er gab dem Polizei-Offizialen So-

bola den mündlichen Auftrag, nach Beendigung des Protokolls mit dem Polizei-Komissär Grossman sich unverzüglich in meine Wohnung zu begeben und nach diesem Briefe nachzuforschen. Nach der Ankunft fand sich der besagte Brief oben auf meinem Schreibpulte und ich übergab ihn der Komission. Der Polizei-Komissär fragte sehr nachdrücklich nach dem Couvert des Briefes, aber es war damals nicht zu finden. Die Herren Polizei-Organe unternahmen jetzt nach Verlauf von 48 Stunden noch eine abermalige Hausdurchsuchung, ich weiss nicht, eine gerichtlich-polizeiliche, oder eine andere, weil mir weder mündlich noch schriftlich etwas davon bedeutet wurde. Ich musste den Schreibpult öffnen und der Herr Offizial Sobola durchwühlte alle meine Schriften und Briefe, von denen er wieder 28 Stück unversiegelt und ohne Verzeichniss mitnahm, mit der ausdrücklichen Zusicherung, dass ich selbe am anderen Tage zurückbekommen werde.

Am 4-ten Januar l. J. kam ich in das Bureau des Polizei-Komissär Sorgenfrei, welcher seine gestrige Amtstätigkeit damit fortsetzte, dass er den zugesiegelten Rest der früher in Beschlag genommenen Papiere nach Inhalt zu Protokoll regestrirte. Dieses Protokoll habe ich wieder unterfertigt. Jetzt, dachte ich, dass die mit mir vorgenommene Polizei-Amtshandlung zu Ende ging. Der Herr Polizei-Komissär bedeutete mir aber, dass er mit mir noch ein Polizei-Verhör zu Protokoll aufzunehmen habe. Nach vorangehenden Generalien stellte er folgende Frage auf: „Es verlautet, dass der Herr Professor die Rolle eines Vermittlers zwischen der russischen Regierungs-Organen und den hiesigen Individuen, die sich um Lehrerstellen bewerben an Gymnasien in Russland, übernommen haben, wie verhält sich die Sache? (der erste Auftrag zur gerichtlich?-polizeilichen Hausdurchsuchung lautete mehr gravirend; es hiess darin, dass ich (mich) mit dem Werben von Individuen für den russischen Dienst befasse).

Die obengedachte Frage beantwortete ich direckt und ungefähr folgender Massen: Im vorigen Jahre ersuchte mich brieflich mein Freund der Erzpriester und Titular-Bischof in Wien Herr Michael Teodorowitsch Rajewski, ich solle ihm über einige Lehramts-Kandidaten, die sich um Lehrerstellen an den kaiserlich-russischen Gymnasien beworben hatten, meine subjektive Meinung mitteilen; ich fand keinen Anstand über die Befähigung und Talente einiger von ihnen, die früher meine Zuhörer waren, meinem alten Freunde und Bekannten meine vertrauliche und privative Meinung zu eröffnen, denn ich finde diesen Vorgang ganz correckt und loyal. Es sind

auch Fälle vorgekommen, dass Universitäts Studenten, meine gewesenen Zuhörer, nachdem sie sich um neucreirte russische Stipendien beworben und dieselben auch wirklich erhalten hatten, vor ihrer Abreise nach Russland zu mir kamen und mich ersuchten, ich möchte mit ihnen Colloquien über irgend welche Partie der von mir vorgetragenen Doktrin vornehmen und über ihre an den Tag gelegten Kenntnisse im Colloquien-Zeugniss ausstellen.

Ich fand es nicht bloss ganz loyal, sondern ich war in meiner Stellung als Universitäts-Professor von Amtwegen verpflichtet mit meinen gewesenen Zuhörern Colloquien vorzunehmen und über ihre Kenntnisse Zeugnisse auszustellen.

Manche von denselben Stipendisten baten mich vor ihrer Abreise nach St. Petersburg und Moskau, ich möchte ihnen an Jemanden von meinen Bekannten Empfehlungsschreiben geben, da sie in der Fremde unter ganz unbekannten Menschen gerne Jemanden finden wollten, der ihnen Rat erteilen könnte, wohin sie sich zu begeben haben und wie sie sich in einer grossen Stadt bewegen sollten. Schon aus Humanitäts Rücksichten fand ich mich bewogen ihnen solche Rekommendationschreiben an meine Amtskollegen die Professoren der St. Petérsburger und Moskauer Universität in die Hände zu geben, damit dieselben den unerfahrenen Jünglingen in der fremden Stadt mit Rat und Tat an die Hand gehen. Ich finde darin auch Nichts illegales, da dergleichen Korrespondenzen zwischen Professoren von zwei in freundschaftlichen Beziehungen stehenden Staaten, wie Österreich und Russland, gestattet sind.

Ich bin der Überzeugung, dass die Übersiedelung der hiesigen Gymnasiallehrer und Eintretten derselben in den russischen Dienst nicht nur mit Vorwissen und Gutheissung unserer Regierung, welche denselben unbeanständet Enthebungsdecrete und Reisepässe ausgestellt hatte, sondern auch mit Einverständniss beider befreundeter Mächte geschehen ist. Denn nachdem es allgemein bekannt ist, dass vor einigen Jahren kaiserlich-russische Regierungsorgane sich durch längere Zeit in Lemberg aufgehalten und unter den Polen Lehrer und Lehramtskandidaten für Gymnasien in Russischpolen geworben hatten, was öffentlich geschah, so dass sogar von einigen Gymnasial-Direktoren, wie von dem damaligen Direktor des hiesigen Franz-Josephs Gymnasium Szynglarski, dem unterstehenden Personale die Vorschläge und Bedingungen jener Lehranstalten anempfohlen wurden, dass viele von den Lehrern mit besagten russischen Regierungsorganen in Unterhandlungen getretten sind, Kontracte geschlossen, von ihnen Vorschüsse und Reisegelder empfangen und zuletzt

auch wirklich in russische Dienste als Lehrer eingetreten sind, was ohne Vereinbarung beider befreundeten Mächte niemals hätte geschehen können; nachdem im verflossenen Jahre in ähnlicher Angelegenheit die Gymnasial-Inspektoren (resp. Direktoren) Lebedincew und Križanowsky hier in Lemberg längere Zeit sich aufhielten und mit den hiesigen Lehrern und Lehramtskandidaten bezüglich der zu besetzenden Lehrerstellen, in Cholmer-Schulbezirke Unterhandlungen gepflogen hatten, in Folge deren einige von den hiesigen Lehrern sich wirklich nach Cholm übersiedelten und nachdem mir der Herr Gymnasial-Inspektor Lebedincew ausdrücklich sagte, dass dies mit Vorwissen und im Sinne der Regierung geschehe und mir eine schriftliche Bevollmächtigung von seiner Regierung vorgewiesen hatte, konnte ich keine Zweifel hegen, dass dieses Alles mit Vorwissen und Willen unserer Regierung und im Einverständnisse beider befreundeten Nachbarstaaten geschah. In dieser meiner Überzeugung, dass ich (in) meinem Tun und Handeln nicht bloss Nichts illegales verübt, sondern dass ich sogar pflichtgemäss und ganz korrekt handle, bekräftiget mich noch ein Umstand.

Vor einigen Jahren bei einer Zusammenkunft Seiner Majestät unseres Kaisers mit dem russichen Kaiser (in Stuttgart) äusserte Seine Majestät der russische Kaiser den Wunsch, es möge unser Monarch gestatten, dass aus der hiesigen griechisch-unierten Geistlichkeit Individuen, für das vacante griechisch-unierte Cholmer Bistum, Seminar-Vorstände, Professoren an der dortigen theologischen Lehranstalt und für den Kuratklerus der dortigen griechisch-unierten Diözese gewählt und berufen werden und Seine k. k. apostolische Majestät geruheten dem hohen Wunsche Seiner Majestät des russischen Kaisers zu willfahren. Dieses Faktum ist allgemein bekannt. Dass die Genehmigung unseres Erlauchten Monarchen erfolgt ist, bezeugen die Folgen davon, es wurden Unterhandlungen mit einigen unserer höheren Geistlichkeit (wie mit den Domherren[1]) Kuziemskij, Ginilewicz, Malinowskij, Ilnickij, Juzyczynskij) ämtlich und äusserämtlich, privative gepflogen und gegenseitige Bedingungen ausgewechselt; derselbe Erzpriester und Titularbischof Michael Theodorowitsch Rajewskij und Gymnasial Inspektor Theodor Lebedincew liessen sich in mündliche Unterhandlungen und schriftliche Korrespondenzen ein, welche Verhandlungen noch bis jezt fortdauern, da nicht bloss unlängst vom hiesigen Metropolitan-Ordinariate ein neuer Vorchlag zur Besetzung des Cholmer Bistums gemacht wurde, sondern auch neu-

---

[1]) Слово нечитке.

lichst einige der hiesigen Geistlichkeit (wie Johann Ławrowskij, Philipp Diaczan und andere) als Seminarvorstände, Professoren und Seelsorger in die Cholmer Diözese übersiedelten, was alles mit Vorwissen und dem Willen unserer Regierung geschehen sein musste. — Seine Exzellenz der Herr Metropolit Litwinowicz äusserte sich (wie allgemein bekannt) in seinem Berichte an das hohe Ministerium bezüglich dieser Angelegenheit, dass es zur hohen Ehre Österreichs gereiche, dass an den vom glorreichen österreichischen Hause gegründenten Lehr- und Bildungsąnstalten der hiesige Klerus so eine hohe Bildung erreicht hatte, dass aus seiner Mitte nicht bloss alle Stellen der hiesigen Hierarchie würdig besetzt werden können, sondern dass der Überschuss an intelligenten Kräften auch einer Diözese in einem Nachbarstaate, der an solchen Individuen mangelt, abgetretten werden kann. Diese Tatsache macht nicht bloss Ehre unserer hohen Regierung (meinte der Herr Metropolit) sondern es muss das Herz eines jeden Ruthenen mit innigster Dankbarkeit erfüllt werden, an das regierende Kaiserhaus und die hohe österreichische Regierung, welche so freigiebig und erfolgreich unsere Anstalten dotiert hatte, in denen unsere Jugend und der junge Clerus den Grad wissenschaftlicher Bildung erreichen konnte, dass derselbe einen mächtigen Nachbarstaat weit übertrifft. Einen analogen Fall fand ich in der Berufung unserer Lehrkräfte an russische Gymnasien und andere Lehranstalten. Es gereicht auch zur hohen Ehre Österreichs und insbesondere zur Ehre unserer Universität, dass an derselben die Wissenschaften in einem so hohen Grade prosperieren; es gereicht zur Ehre der Professoren unserer Hochschule, dass wir die studierende Jugend so hoch gebildet haben, dass unsere Zöglinge ausserhalb unserer Provinz gesucht und sogar anderen auswärtigen Universitäten vorgezogen werden. Ich finde daher nicht bloss Nichts illegales in meinem ganzen Vorgange, sondern es war meine Pflicht als treuer österreichischer Staatsbürger und würdiges Mitglied dieser Hochschule zur Ehre Österreichs und unserer Universität das Mögliche beizutragen und mitzuwirken.

Was Geldübernahme oder Geldübermittlungen, von denen der Herr Polizei-Direktor und Hofrat Hammer mündlich erwähnte, anbelangt, kann ich nicht läugnen. Es war zweimal der Fall, nämlich derselbe Erzpriester und Titularbischof Michael Theodorowitsch Rajewskij schickte mir per Post aus Wien zu wiederholten Malen zu 300 Silber Rubel (resp. 500 p. ö. W.) als Reisegeld für die Stipendisten M. Kostiow und Michael Bluss, jedoch mit dem ausdrücklichen Bedeuten, dass ich den beiden Kandidaten je zu 300 S. Rubel

nur dann eingehändigen solle, wenn sie mir ihre Enthebung vom Lehramte, resp. Erlaubniss der Regierung und förmlich ausgestellte Reisepässe werden vorgewiesen haben, was ich auch nach dem Wunsche meines Freundes getan, nachdem die Kandidaten die angegebenen Bedingungen erfüllt haben. Ich finde daher, auch in diesem Vorgange Nichts illegales. Sogar der Umstand, dass der Curator des Wilnaer Schulbezirkes Exzellenz Herr Peter Iwanowitsch Korniloff in Angelegenheit der Gymnasiallehrer in offizieller Form, die übrigens für mich keine Verbindlichkeit hat, geschrieben hatte, bestättiget nur meine Überzeugung, dass die Berufung der Lehrer aus Galizien im Einverständnisse bei der h. Regierungen geschehen ist, denn sonst würde sich jener hochgestellte Beamte nicht erlaubt haben eine offizielle Form zu gebrauchen, ohne sich der Gefahr einer Verantwortung von seiner Regierung auszusetzen.

Jedoch befremdend ist es für mich, dass das Packet mit den Zeugnissen des Karl Benoni aus Warschau an mich stilisirt zugekommen ist, wobei ich noch ein beträchtliches Postporto 1 fl. 60 kr. bezahlen musste, da diese Angelegenheit mir ganz fremd ist und ich nicht einmal wusste, ob und wann Karl Benoni um eine Adjunkten-Stelle in Warschau competirt hatte und ich bei dieser Sache nur in sofern betätigt war, dass ich dem Karl Benoni, meinem jetzigen Zuhörer, über ein mit ihm gepflogenes Colloquium ein Zeugniss ausgestellt hatte und dieses ist desto mehr für mich befremdend, da Karl Benoni (wie er neulichst mich versichert hatte) in seinem Gesuche gebeten hat, dass der Bescheid ihm zu eigenen Händen zugestellt werde, und dass er seine Wohnung und Haus № deutlich angegeben hatte. Ich finde darin entweder einen Verstoss in der Expedition oder eine Intrigue eines unterstehenden Kanzelei-Beamten in Warschau. Ich kann auch den Umstand nicht unbemerkt lassen, dass ich von Seiner Majestät dem russischen Kaiser mit einem Orden des heiligen Wladimir 4 kl. decorirt bin und diesen Orden zu tragen und somit auch die Rechte und Bevorzugungen, die mit diesem Orden verbunden sind, zu gebrauchen, haben Seine k. k. apostolische Majestät mir allergnädigst gestattet. Nun bin ich als Besitzer eines so hohen Ordens statu — annmässig verpflichtet über Anfragen der Regierung über gegebene Gegenstände eine gewissenhafte Auskunft zu geben, wenn es nicht den Pflichten eines treuen und loyalen österreichischen Staatsbürgers zuwider ist.

Ich bin noch bis zu dieser Stunde der Überzeugung, dass ich in dem ganzen Gebahren nicht nur Nichts illegales verübt, sondern ganz loyal, pflichtgemäss und im Sinne der h. Regierung gehandelt

habe; sollte aber die h. Regierung in dieser meiner Korrespondenz zu einer Missbilligung Anlass finden, so verspreche ich meine Korrespondenz abzubrechen und im Falle ich einen Brief erhalten sollte, der eine Bezugnahme auf den fräglichen Gegenstand erhielte, bin ich bereit denselben .der hohen Regierung mitzuteilen, und in dieser Beziehung die hohe Rçgierung um weitere Verhaltungsmassregeln für mich zu bitten. Das war der Wortlaut meiner Antwort, die ich freimütig und der Wahrheit gemäss zu Protokoll diktirte.

Sodann bemerkte ich, dass ich bereit bin auch auf andere Fragen Rede und Antwort zu geben, auf dass das Protokoll geschlossen werde, dessen Vorlage der Herr Statthalter, der Aussage des Herrn Polizei-Direktors nach, so sehnlich entgegensieht und damit sich die hohe Regierung überzeuge, dass mein ganzes Tun und Handeln ganz korrekt ist. Der Herr Polizei-Komissär erwiderte aber, dass er einstweilen das Protokoll abbrechen müsse und dass er mir zu wissen geben wird, ob und welche Fragen ich noch zu beantworten haben werde.

Seit dieser Zeit wurde mein Haus von polizeilichen Durchsuchungen verschont und ich selbst nicht mehr durch protokollarische Vornahmen molestirt. Dies ist die kurze Erzählung meiner Leidensgeschichte. Ich sah ein, dass bei der vermeintlich gerichtlich-polizeilichen Hausdurchsuchung und der protokollarischen Verhandlung nicht den bestehenden Gesetzen gemäss vorgegangen wurde, dass diese angeblich gerichtlich-polizeiliche Hausdurchsuchung ohne Befehl des Richters, ohne Angabe der Gründe und auf eine eigenmächtige Weise vorgenommen wurde, welche nicht bloss meine Ehre kränkte, sondern auch meine Stellung als Universitäts-Professor missachtete. Ich sah den ungesetzlichen Vorgang, aber ich tröstete mich mit dem Gedanken, das ganze Gebahren geschehe doch zur Schonung meiner Ehre mit dem gehörigen Amtsgeheimnisse und die hohe Regierung werde auf kürzesten, wenn gleich für mich sehr precären Wege, sich von meiner Loyalität und meinem korrecten Tun und Handeln innerhalb und ausserhalb meiner Diensttätigkeit überzeugen, und dass dadurch alle falsche Gerüchte und boshafte Insinuationen, die von der bekannten Partei gegen mich erhoben wurden, mit einem Schlage werden dementirt werden.

Indessen brachten augenblicklich die Gazeta narodowa, der Wanderer und andere Zeitungen über die bei mir vorgenommene gerichtlich-polizeiliche Hausdurchsuchung Nachrichten und zwar in einer Deutung, welche nur bei gehöriger Einsicht in den Auftrag der Polizei-Direktion möglich war, und ich bin auf eine meine

Ehre kränkende Weise Gegenstand der Zeitungsartikel geworden; desshalb war ich bemüssigt den ganzem ungesetzlichen Vorgang dem Herrn Ober-Staatsanwalt Auffenberg zu communiziren und denselben als obersten Wächter des Gesetzes um gesetzlichen Schutz schriftlich anzusuchen. Nachdem aber derselbe sich geäussert hatte, dass weder bei der hiesigen Staatsanwaltschaft, noch bei Gerichte irgend welche Anklage gegen mich vorgekommen ist, so habe ich mich bemüssigt gefunden, bei der Polizei-Direktion um Angabe der Gründe der bei mir zu wiederholten Malen (am 31-ten Dezember 1866 und am 2-ten Januar l. J.) vorgenommenen Hausdurchsuchungen einzuschreiten. Über beide meine Eingaben erhielt ich ungenügende und ausweichende Bescheide. Dabei erlaube ich mir die Aufmerksamkeit des hohen k. k. Staats-Ministerium darauf zu lenken, dass die mir zugestossene Polizei-Behandlung sowohl was die Form als auch was das Wesen der Sache anbelangt, illegal war und das Gepräge der Gehässigkeit an sich trägt. Insbesondere wurden dabei die Ehre und die Rechte der hiesigen Universität gekränkt.

Denn vor einigen Jahren sind Fälle vorgekommen, dass gegen einige Universitäts-Professoren Disziplinar-Untersuchungen eingeleitet werden mussten, aber die Protokolle wurden immer mit der einem Universitäts-Professor gebührenden Decenz im Bureau eines Statthalterei- oder Hofrates und im Beisein des Rectors-Magnificus aufgenommen; vor zwei Jahren wurde der gewesene Diurnist der hiesigen Universitäts-Kanzelei Johann Chanowski eines Unterschleifes beeinzichtiget und aus diesem Anlass wurde eine Durchsuchung seiner Papiere durch den Hofrat Herrn Verkasovich und dem Statthalterei-Secretär Herrn Szydlowski vorgenommen.

Ich als damals fungirender Rector Magnificus, wurde vom hohen Praesidio schriftlich aufgefordert, dieser Untersuchung beizuwohnen und jetzt nach zwei Jahren durchwühlt man ohne genügende Gründe, ohne Vorwissen des akademischen Senats die Papiere des emeritirten Rectors Magnificus und Dekans, entlockt von demselben protokollarische Aufnahmen ohne Beisein des Universitäts-Rector in der Kanzelei eines Polizei-Komissärs, behandelt ihn als einen gemeinen Verbrecher.

Dem k. k. Staatsministerium ist meine loyale Gesinnungsart wohl bekannt, meine Bekanntschaft mit auswärtigen Gelehrten beschränkt sich auf rein ltterarische Gegenstände und in allen meinen Korrespondenzen ist nicht die mindeste Spur irgend einer Äusserung zu finden, die mich einer Ungesetzlichkeit zeichen könnte.

Durch meine literarische Tätigkeit habe ich mir einen Namen

unter den Gelehrten erworben, ich bin Mitglied zweier Gelerten-Gesellschaften, ich erhielt als Preis eine goldene Medaille und einen Ritter-Orden. Meine Loyalität und mein Patriotismus hat sich während meiner 18-jähriger Dienstzeit an dieser Hochschule genug bewährt. Die gerechte und schnelle Beendigung des gegen mich angezettelten Prozesses ist eine Lebensfrage für mich. Dem hohen k. k. Ministerium ist wohl bekannt, dass ich um die mir von 1-ten Dezember vorigen Jahres gebührende Vorrückung in das zweite Decenium eingeschritten bin, dem hohen k. k. Staatsministerium ist auch bekannt, das ungeachtet des im vorigen Schuljahre hohenorts bewilligten dreimonatlichen Vorschusses ich durch häusliche Calamitäten gezwungen wurde, die hohe Regierung um eine Unterstützung von 300 fl. Ö. W. anzusuchen. Während diese beiden Eingaben in der Schwebe sind, werde ich jetzt in einen Untersuchungs-Akt hineingebracht, welcher augenscheinlich nur eine gegen mich gerichtete Intrigue ist, um den Erfolg meiner dringenden Eingaben zu hintertreiben oder hinterzuhalten.

Deshalb wende ich mich an das hohe k. k. Staatsministerium mit der Bitte, Hochselbes geruhe, die bei mir zu wiederholten Malen staatgefundene Hausdurchsuchung für illegal zu erklären, die dieselbe anordnende Behörde zur Verantwortung zu ziehen und meiner gekränkten Ehre Genugtuung zu verschaffen.

Lemberg am 20-ten Januar 1867.

Jakob Glowacki
ord. öffentl. Professor an der
k. k. Universität zu Lemberg.

ЗМІСТ С ТОМУ.

PUBLIKATIONEN

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Čarneckyj-Gasse, 26

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, bis jetzt erschienen Bde I—CL (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraina). (B. I—XX vergriffen).

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 16 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filosofičnoi sekcii).

Bd. I: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraina. Bd. I (bis Anfang des XI Jahrh.).

Bd. II: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraina. Bd. II (bis Mitte des XIII Jahrh.).

Bd. III—IV: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraina. Bd. III (bis zum J. 1340).

Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh.

Bd. VI—VII: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraina. Bd. IV (bis zum J. 1569).

Bd. VIII—XI: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraina. Bd. V (Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.).

Bd. X—XI: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraina. Bd. VI (Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.).

Bd. XII—XIII: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraina. Bd. VII (Ukrainisches Kosakentum bis zum J. 1625).

Bd. XIV: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraina, Bd. VIII, I Teil.

Bd. XV. Bohdan Barvińskyj, Dr. Julian Celevyč.

Bd. XVI: Al. Novyćkyj, Taras Ševčenko als Maler.

2. Ukrainisches Archiv, bis jetz 15 Bde (I—XV).

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 22 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcii).

Ukrainische Bibliothek. Bd. I—VIII.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 27 Bände ihrer Sammelschrift (Zbirnyk).

D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraina.

Bd. I: M. Hruševškyj, Lustrationen der königlichen Domänen im Halyčer und Peremyšler Lande vom J. 1565—66.

Bd. II: M. Hruševškyj, Lustrationen der königl. Domänen im Peremyšler und Sanoker Lande im J. 1565.

Bd. III: M. Hruševškyj, Lustrationen der königl. Domänen im Cholmer, Belser und Lemberger Lande im J. 1564—5.

Bd. IV—V: St. Tomašivškyj, Halyčer Akten und Annalen aus den J. 1648—1649.

Bd. VI: St. Tomašivškyj, Halyčer Chroniken 1648—1657.

Bd. VII: M. Hruševškyj, Lustrationen vom J. 1570.

Bd. VIII: Iv. Krypjakevyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1513—1630
Bd. XII: Dr. M. Korduba, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1648—1657
Bd. XVI, 1: St. Tomašivśkyj, Vatikanische Materialien zur Geschichte de Ukraina 1648—1657.
Bd. XXII: Tagebuch von J. Markovyč. (1735—1740).
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I—VII
3. Kotljarevśkyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgab vom J. 1798.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomische Verhältnisse der West-Ukraina.
5. Ševčenko, Kobzar', Facsimile der ersten Ausgabe vom J. 1840.

E. Statistische Kommission publiziert:
1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und d Statistik, bis jetzt 4 Bde.

F. Juridische Kommission publizierte bis jetzt:
1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde.
2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde.
3. Juridische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde.
4. Beiträge der juridischen Kommission (Zbirnyk prawnyczoi komis Bd. 3.

G. Ethnographische Kommission publizierte:
1. Ethnographische Sammlung (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt schienen 40 Bände. (Band XX erscheint später).
2. Materialien zur Ethnologie und Anthropologie; bis jetzt erschien 22 Bände.

H. Bibliographische Kommission publiziert:
Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 5 Bde.

I. Kommission für klassische Philologie publiziert:
Arbeiten, bis jetzt 1 H. (in lateinischer Sprache).

J. Physiographische Kommission publiziert:
Sammelschrift der Kommission, bis jetzt 3 H.

K. Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztl chen Sektion (in deutscher Sprache), bis jetzt 13 Hefte.

L. Bibliothek und Museum:
Alt-Ukraina (Stara Ukraina) 1924, 1925; 24 Hefte.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über Tätigkeit der Gesellscha sowie der Sektionen und Kommissionen derselben. Bis jetzt erschienen N. 1—(ukrainisch und 1—59 deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlu der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. vorrätig.